

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

میرزا عبداللہ اصفہانی

ریاض العلماء حیاض الفضلاء

جلد پنجم

جلد پنجم

ترجمہ

محمد باقر ساعلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

نویسنده:

عبدالله بن عیسی بیگ افندی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۰	رياض العلم، وحياض الفضلاء جلد ۵
۲۰	مشخصات كتاب
۲۱	اشاره
۲۵	فهرست مطالب
۳۹	مقدمه مترجم
۴۱	م
۴۱	اشاره
۴۱	سيد ماجد بن علي بن مرتضى بحراني
۴۲	سيد ماجدين محمد بحراني
۴۴	سيد ابوعلي ماجدين هاشم بن علي بن مرتضى بن علي بن ماجد حسيني بحراني
۴۷	سيد امام رضي الدين مانگديم
۴۷	اديب مؤيدالدين بن ابي علي مقرئ مسكني
۴۷	رضي الدين مؤيدبن صالح
۴۸	قاضي صفي الدين مؤيدبن مسعودبن عبدالكريم
۴۸	سيد بدر الدين مجتبي بن أميره بن سيف النبي جفري زيني
۴۸	سيد مجدالدين ابوهاشم مجتبي بن حمزه بن زيدبن مهدي بن حمزه بن محمدبن عبدالله بن علي بن حسن بن حسين بن علي بن ابی طالب عليه السلام
۴۸	سيد اصيل شيخ الساده ابوحرب مجتبي بن داعي بن قاسم حسني
۴۹	مجتبي بن محمد حسني كليني
۴۹	اديب فاضل مجمع بن محمدبن احمد مسكني
۴۹	شيخ عدل محسن بن حسين بن احمد نيشابوري خراعي
۵۰	سيد محسن بن محمد ديناجي
۵۰	مولانا محسن بن محمد مؤمن استرآبادي
۵۰	شيخ شمس الدين محفوظ بن وشاح بن محمد
۵۷	مولانا معزالدين محمد
۵۷	ميرزا رفيع الدين محمد
۵۷	محمدبن ابراهيم بن جعفر
۵۹	ملاصدر الدين محمد بن ابراهيم شيرازي
۶۱	سيدبدرالدين ابوعبدالله محمد بن ابراهيم بن محمدبن زهره حسيني حلي
۶۲	شيخ زين الدين محمدبن ابي جعفربن فقيه أميركا المصدري بزجه، از ولايت قزوین
۶۳	شيخ افضل الدين محمد بن ابي الحسن بن هموسه وراميني
۶۳	شيخ محمد بن ابي الحسن بن عبدالصمد قمي
۶۳	محمدبن ابي عمران موسى بن علي بن عبد ربه ابوالفرج قزوینی
۶۳	شيخ فقيه نجيب الدين محمدبن ابي غالب
۶۴	شيخ امام عمادالدين ابو جعفر محمد بن ابي القاسم بن محمدبن عليطبري آملی كحي (جي)
۶۵	شيخ زين الدين محمدبن ابي نصر قمي
۶۵	سيد جمال الدين ابوغالب محمدبن ابي هاشم حسيني مرعشي
۶۵	سيد شمس الدين محمدبن احمدبن ابي المعالي علوي موسوي
۶۵	شيخ ابو عبدالله محمد بن احمد اردستاني
۶۶	شيخ ابوالحسن محمدبن احمد بصروي

۶۶	.....	شیخ محمدبن احمدبن ادریس
۶۷	.....	ابوعلی محمدبن احمدبن جنید
۶۹	.....	شیخ ابوبکر محمدبن احمدبن حسین بن حمدان معروف به خباز بلدی
۷۴	.....	شیخ مفید ابوسعید محمدبن احمدبن حسین نیشابوری
۷۵	.....	سید محمد بن احمد حسینی گیلانی
۷۵	.....	ابوالحسن محمدبن احمدبن داوودبن علی
۷۶	.....	شیخ محمد بن احمدبن شهریار، خزانه دار آستان مقدس علوی علیه السلام
۷۶	.....	شیخ شمس الدین محمدبن احمد بن صالح سیبی نسینی شاگرد فخر بن معد
۷۷	.....	شیخ محمد بن احمد صهیونی عاملی
۷۷	.....	شیخ جلیل محمدبن احمدبن عباس بن فاخر دوریستی
۷۸	.....	شیخ بزرگوار فقیه ابوالحسن محمدبن احمدبن علی بن حسین (حسن) بن شاذان کوفی (قمی)
۷۹	.....	شیخ شهید محمد بن احمد فارسی قتال
۸۱	.....	سید جلیل محمدبن احمد بن محمد حسینی
۸۱	.....	شیخ محمد بن احمدبن محمدبن حسین بن علی بن ابراهیم حنائی عاملی
۸۳	.....	سید محمدبن احمدبن محمد حسینی عاملی
۸۳	.....	شیخ جمال الدین ابوالمظفر محمد بن ابی العباس احمدبن محمدبن ابی العباس احمد اموی ابیوردی
۸۵	.....	شیخ بهاء الدین محمدبن احمدبن محمد وزیری
۸۶	.....	شیخ محمد بن ادریس عجللی حلی
۸۹	.....	سید جمال الدین محمد حسینی استرابادی
۹۰	.....	سید مجدالدین ابوالفضل محمدبن اسعدبن حسین حسینی
۹۰	.....	امیر زاهد شمس الدین محمدبن امیر زاهد اسکندربن در بیس
۹۰	.....	شیخ محمد بن اسماعیل بن حسن بن ابی الحسین بن علی هرقلی
۹۰	.....	سید ابو جعفر محمدبن اسماعیل بن محمد حسینی مامطیری
۹۱	.....	سید ابو البرکات محمد بن اسماعیل حسینی مشهدی
۹۱	.....	سید نجم الدین محمدبن امیر کا بن ابی الفضل جعفری قوسینی
۹۱	.....	مولانا محمد امین استرابادی
۹۴	.....	شیخ محمد امین بن محمدعلی کاظمی
۹۴	.....	شیخ شمس الدین محمد اوی
۹۴	.....	سید زین الدین محمدبن ایرانشاه بن ابی زید حسینی
۹۵	.....	سید جمال الدین محمد بن ایرانشاه بن فخر امین بن ناصر حسینی دیباجی
۹۵	.....	سید زین الدین محمد بن بادالنجار (باکالینجار) حسینی
۹۵	.....	سید امیر محمدباقر استرابادی مشهور به طالبان
۹۶	.....	مولانا محمدباقر بن غازی قزوینی برادر ملا خلیل قزوینی
۹۶	.....	مولانا الجلیل محمدباقر بن مولانا محمدتقی مجلسی
۹۹	.....	امیر کبیر محمدباقر بن محمد حسینی استرابادی داماد
۱۱۱	.....	سید میرزا محمدباقر بن معزالدین حسینی رضوی
۱۱۲	.....	مولانا محمدباقر بن محمد مؤمن خراسانی سبزواری
۱۱۴	.....	محمدبن بشیر علوی حسینی
۱۱۴	.....	شیخ قطب الدین محمد بویهی رازی
۱۱۵	.....	سید محمدتقی بن ابی الحسن الحسینی استرابادی
۱۱۵	.....	حاج محمدتقی دهخوارقانی

۱۱۵	مولانا محمدتقی بن عبدالوهاب استرآبادی
۱۱۶	مولانا الاجل محمدتقی بن مجلسی اصفهانی نطنزی عاملی
۱۱۸	شیخ شمس الدین محمد جیبی عاملی
۱۱۸	ابوجعفر محمد بن جعفر بن امیر کا کهلائی سروی
۱۱۹	شیخ محمد بن جعفر حائری
۱۱۹	شیخ محمد بن جعفر بن ربیعہ مسکنی
۱۱۹	شیخ نجیب الدین ابوالبراهیم محمد بن جعفر بن محمد بن محمد بن علی
۱۲۱	شیخ محمد بن جعفر مشہدی
۱۲۲	شیخ محمد بن جعفر بن ہبہ اللہ بن نما
۱۲۲	شیخ محمد بن ابی جمہور احسانی
۱۲۷	شیخ مفید الدین محمد بن جہیم اسدی
۱۲۸	سید محمد مشہور بہ ابن جوہیر مدنی
۱۲۹	شیخ محمد بن حارث جزائری
۱۲۹	شیخ محمد بن حسام عاملی عینائی
۱۲۹	سید جلیل صفی الدین محمد بن حسن بن ابی الرضا علوی بغدادی
۱۳۱	می الدین محمد بن حسن استرآبادی
۱۳۳	شیخ فقیہ محمد بن حسن بن حوولہ بن صالحان قمی خطیب
۱۳۳	شیخ محمد بن حسن بن حسین زغبی
۱۳۳	شیخ ابو جعفر محمد بن حسن بن حسین مرکب
۱۳۳	سید مجدالدین محمد بن حسن حسینی مرعشی
۱۴۵	الأجل مختص الدین محمد بن حسن رازی
۱۴۵	شیخ محمد بن حسن بن زین الدین شہید ثانی بن علی بن احمد عاملی
۱۵۵	شیخ محمد بن حسن شوهانی
۱۵۵	شیخ محمد بن حسن طوسی
۱۵۵	شیخ درویش محمد بن حسن عاملی
۱۵۶	شیخ ابو جعفر محمد بن حسن بن علی حلبی
۱۵۶	سید عزالدین أبو الحارث محمد بن حسن بن علی علوی بغدادی
۱۵۷	محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین حر عاملی مشغری
۱۹۶	محمد بن حسن قتال فارسی نیشابوری
۱۹۷	المولی الجلیل رضی الدین محمد بن حسن قزوینی
۱۹۹	سید ابو منصور محمد بن حسن بن منصور نقاش موصلی
۱۹۹	شیخ فخر الدین محمد بن حسن بن یوسف بن علی بن مطہر حلبی
۲۰۳	ابوالحسن شریف رضی موسوی محمد بن حسین
۲۱۸	شیخ قطب الدین محمد بن حسین بن ابی الحسن قزوینی
۲۱۸	شیخ محمد بن حسین بن احمد بن طحال
۲۱۹	اجل شہاب الدین محمد بن حسین بن اعرابی عجلی
۲۱۹	شیخ محمد بن حسین حر عاملی مشغری
۲۲۰	شیخ محمد بن حسین بن حسن بن ابراہیم بن علی بن عبدالعالی عاملی میسی
۲۲۰	سید محمد بن حسین بن حسن موسوی عاملی کرکی
۲۲۰	ادیب محمد بن حسین دیناری آبی
۲۲۰	سید محمد بن حسین حسینی سبعی احسانی

- ٢٢٠..... شيخ ياكدمان ابو جعفر محمد بن حسين شوهاني
- ٢٢٠..... قاضي شرف الدين ابوالفضل محمد بن حسين بن عبدالجبار طوسي
- ٢٢١..... شيخ جليل بهاء الدين محمد بن حسين بن عبدالصمد حارثي عاملي جبعي
- ٢٤٢..... شيخ اجل امام تاج الدين محمد بن شيخ امام جمال الدين ابو الفتوح حسين بن علي بن عبدالصمد تميمي
- ٢٤٣..... ابوالفضل محمد بن حسين بن عميد
- ٢٤٩..... شيخ محمد بن حسين محتسب
- ٢٤٩..... شيخ امام ناصر الدين ابو المعالي حمداني محمد بن حسين بن محمد
- ٢٥٠..... سيد محمد بن حسين بن محمد جعفري محدث
- ٢٥٠..... شريف محمد بن حسين بن محمد جعفري
- ٢٥٠..... سيد تاج الدين محمد بن حسين بن محمد حسني كيسكي
- ٢٥٠..... شيخ قاضي جمال الدين محمد بن حسين بن محمد بن قاضي كاشان
- ٢٥١..... سيد ناصر الدين محمد بن حسين بن منتهي حسيني
- ٢٥١..... شيخ محمد بن حسين بن منير
- ٢٥١..... سيد ابوالحسن محمد بن حسين بن موسى موسوي
- ٢٥١..... سيد ابو الغنائم محمد حسيني حلي
- ٢٥٢..... شيخ محمد بن حماد جزائري
- ٢٥٢..... شيخ امام ناصر الدين ابو اسماعيل محمد بن حمدان بن محمد حمداني
- ٢٥٢..... سيد بهاء الدين ابو الكرم محمد بن حمزه حسيني
- ٢٥٢..... شيخ صالح محمد بن حيدر حداد
- ٢٥٣..... سيد جلال الدين محمد بن حيدر بن مرعش حسيني مرعشي
- ٢٥٣..... سيد محمد بن حيدر بن نجم الدين عاملي
- ٢٥٣..... سيد محمد بن حيدر بن نورالدين علي بن علي بن ابي الحسن موسوي عاملي جبعي
- ٢٥٣..... شيخ محمد بن خاتون عاملي عيناوي
- ٢٥٣..... شيخ شمس الدين محمد بن خاتون عاملي عيناوي
- ٢٥٤..... شيخ محمد بن داوود عاملي جزيني
- ٢٥٤..... محمد بن رستم طبري كبير
- ٢٥٦..... سيد محمد بن رضاي ابي طاهر حسني
- ٢٥٦..... امير كبير سيد محمدرضا حسيني
- ٢٥٧..... مولانا محمد بن رضا القمي
- ٢٥٧..... شيخ شريف الدين محمد رويدشتي
- ٢٥٨..... امير محمدزمان بن محمد جعفر رضوي مشهدي
- ٢٥٨..... سيد محيي الدين محمد بن زهره ابو حامد حسيني حلي اسحاق
- ٢٥٩..... شيخ جليل محمد بن زيد بن علي فارسي
- ٢٥٩..... سيد محمد بن زين بن داعي حسيني
- ٢٥٩..... شيخ شمس الدين محمد بن زين الدين بن علي بن شمال عاملي مشفري
- ٢٥٩..... شيخ محمد بن زين العابدين بن محمد بن احمد بن سليمان عاملي نباطي
- ٢٦٠..... سيد ناصر الدين محمد بن زين العرب حسيني قمي
- ٢٦٠..... اجل مجدالدين محمد بن سعد بن محمد اسدي
- ٢٦٠..... قاضي ركن الدين محمد بن سعد بن هبه الله بن دعويدار
- ٢٦٠..... شيخ صفى الدين محمد بن سعيد
- ٢٦١..... شيخ محمد بن سعيد دورقي

- ۲۶۱ ..... شیخ امام ظهیرالدین ابوالفضل محمدبن شیخ امام قطب الدین ابوالحسین سعیدبن هبه الله راوندی
- ۲۶۱ ..... ابوزکریا محمدبن سلیمان حمدانی
- ۲۶۱ ..... شیخ محمد بن سحاق عاملی مشغری
- ۲۶۱ ..... سید نظام الدین محمد بن سیف النبی بن منتهی حسینی مرعشی
- ۲۶۲ ..... سیدعز الدین محمدشاه بن قاسم حسینی ورامینی
- ۲۶۲ ..... شیخ شمس الدین محمدبن شجاع قطان
- ۲۶۲ ..... سید میرزا محمدبن شرف حسینی جزائری
- ۲۶۳ ..... شیخ شمس الدین محمدبن شرفشاه بن محمدبن زیاره الحسینی نیشابوری مقیم جبل کبیر
- ۲۶۳ ..... میرزا محمد شفیع بن رفیع الدین محمد واعظ قزوینی
- ۲۶۴ ..... سید ابو شجاع محمدبن شمس الشرف بن ابی شجاع علی بن عبدالله حسینی سلیمی
- ۲۶۴ ..... مولانا حسام الدین محمد صالح بن احمد مازندرانی
- ۲۶۵ ..... شیخ محمد بن صالح سیبی قسینی
- ۲۶۵ ..... امیر محمد صالح حسینی ترمذی کشفی
- ۲۶۵ ..... مولانا محمد صالح بن محمد باقر قزوینی معروف به روغنی
- ۲۶۶ ..... مولای اجل محمدطاهر بن محمدحسین شیرازی نجفی قمی
- ۲۶۷ ..... شیخ محمد بن طحال مقدادی حائری
- ۲۶۷ ..... شیخ محمد بن عابد جزائری
- ۲۶۷ ..... شیخ محمدبن عبدالحسین بن ابراهیم بن ابی شبانه حسینی بحرانی
- ۲۶۸ ..... شیخ ابو جعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبه رازی
- ۲۶۸ ..... شیخ جلیل محمدبن عبدالصمد نیشابوری
- ۲۶۸ ..... شیخ فقیه محمدبن عبدالعزیز بن ابی طالب قمی
- ۲۶۸ ..... شیخ محمد بن عبدالعلی بن نجه
- ۲۶۹ ..... شیخ جمال الدین محمدبن عبدالکریم
- ۲۶۹ ..... قاضی محمدبن عبدالکریم وزیری
- ۲۷۰ ..... سید جمال الدین ابو الفتوح محمدبن عبدالله رضوی
- ۲۷۰ ..... سید محمدبن عبدالله سبعی احسانی
- ۲۷۰ ..... سید محیی الدین ابوحامد محمدبن ابی القاسم عبدالله بن علی بن زهره حسینی حلبی
- ۲۷۰ ..... سید محمدبن عبدالمطلب بن ابی طالب حسینی
- ۲۷۰ ..... فقیه قاضی ابو النجم محمدبن عبدالوهاب بن عیسی سمان
- ۲۷۰ ..... شیخ زین الدین ابو جعفر محمد بن علی بن ابراهیم
- ۲۷۱ ..... شیخ محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی جمهور احسانی
- ۲۷۱ ..... میرزا محمدبن علی بن ابراهیم استرآبادی
- ۲۷۳ ..... شیخ برهان الدین محمدبن علی بن ابی الحسن ابو الفضائل راوندی
- ۲۷۳ ..... سید مجدالدین ابو القوارس محمدبن علی بن اعرج حسینی
- ۲۷۴ ..... قاضی ابو جعفر محمد بن علی امامی بساریه
- ۲۷۴ ..... شیخ محمد بن علی بن حسن حلبی
- ۲۷۵ ..... شیخ شرف الدین محمد بن علی بن حسن بن علی دستگردی مقیم قریه زیناباد
- ۲۷۵ ..... شیخ امام قطب الدین محمدبن علی بن حسن مقرئ نیشابوری
- ۲۷۵ ..... سید علاء الدین محمدبن علی حسینی خجندی
- ۲۷۵ ..... سید ابو الغیث محمدبن علی بن حسین حسینی منتجب الدین می نویسد: وی فقیه فاضلی بوده است.
- ۲۷۵ ..... ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی

۲۸۱	.....	شیخ محمد بن علی حلوانی
۲۸۱	.....	شیخ برهان الدین محمدبن علی حمدانی (قزوینی)
۲۸۲	.....	شیخ امام عمادالدین ابو جعفر محمد بن علی بن حمزه طوسی مشهدی
۲۸۳	.....	مولانا قطب الدین محمدبن علی شریف دیلمی لاهیجی
۲۸۴	.....	اجل نصیر الدین محمدبن علی رازی مقیم ورامین
۲۸۵	.....	شیخ رشیدالدین محمدبن علی بن شهر آشوب مازندرانی سروری معروف به ابن شهر آشوب
۲۸۹	.....	شیخ جلال الدین محمدبن علی بن طلوس حسنی
۲۸۹	.....	شیخ امام برهان الدین ابو حارث محمدبن ابی الخیر علی بن ابوسلیمان ظفر حمدانی
۲۹۰	.....	شیخ محمد بن علی عاملی تبتینی
۲۹۰	.....	شیخ محمد بن علی بن احمد حرفوشی حریری عاملی کرکی شامی
۳۰۱	.....	الشیخ محمدعلی بن احمدبن موسی عاملی نباطی
۳۰۱	.....	شیخ بهاء الدین محمدبن علی بن حسن عودی عاملی جزینی
۳۰۴	.....	سیدمحمدبن علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی
۳۱۰	.....	سید محمدبن علی حسینی عاملی
۳۱۰	.....	شیخ محمد بن علی بن خاتون عاملی عینانی
۳۱۲	.....	شیخ محمد بن علی شجوری عاملی
۳۱۲	.....	شیخ محمد بن علی بن عقیق عاملی تبتینی
۳۱۲	.....	شیخ جلیل محمدبن علی بن محمدبن حسین حر عاملی مشغری جبعی
۳۲۱	.....	قاضی تاج الدین محمدبن علی بن عبدالجبار طوسی
۳۲۱	.....	شیخ محمد بن علی بن عبدالصمد نیشابوری
۳۲۳	.....	سید محمد بن علی بن عبدالله جعفری
۳۲۳	.....	شیخ ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان کراچی
۳۲۷	.....	شیخ جلیل تاج الدین محمدبن علی بن عیسی بن ابی الفتح اربلی
۳۲۷	.....	شیخ شمس الدین محمدبن علی بن غنی
۳۲۷	.....	شیخ محمد بن علی فتال نیشابوری مؤلف تفسیر
۳۲۸	.....	شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن قاسم مرکب
۳۲۸	.....	شیخ جمال الدین ابوجعفر محمد بن علی کاشی
۳۲۸	.....	شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی
۳۲۸	.....	قاضی فخر الدین محمدبن علی بن محمد استرآبادی
۳۲۹	.....	سید مجدالدین ابوالفوارس محمدبن فخرالدین علی بن عزالدینمحمدبن اعرج حسینی
۳۲۹	.....	شیخ مفید الدین محمد بن علی بن محمدبن جهیم
۳۲۹	.....	سید ابو جعفر محمد بن علی بن محمدبن رضا علیه السلام
۳۲۹	.....	سید ابو عقیل محمدبن علی بن محمد علوی عباسی
۳۲۹	.....	شیخ اجل محمدبن علی بن محمدبن علی طبری
۳۲۹	.....	سیداجل مرتضی نقیب النقیاء ابوالفضل محمدبن علی بن محمدبن مطهر
۳۳۰	.....	شیخ محمد بن علی بن محمد نحوی
۳۳۰	.....	شیخ قوام الدین محمدبن علی بن مطهر حلّی
۳۳۰	.....	ابن حجاج محمد بن علی بن مروان
۳۳۰	.....	محمدبن علی مگی
۳۳۰	.....	شیخ محمد بن علی بن هارون بن یحیی صائم مظاهری اسدی جزائری
۳۳۱	.....	شیخ امام عزالدین ابو فراس محمدبن عمار بن محمد حمدانی

- ۳۳۱..... شیخ ابو عبدالله محمد بن عمر طرابلسی
- ۳۳۱..... ابو عبدالله محمد بن عمران مرزبانی
- ۳۳۲..... شیخ محمد بن علی بن محمود بن یوسف بن محمد بن ابراهیم عاملی شامی
- ۳۳۷..... سید محمد بن علی بن محیی الدین موسوی عاملی
- ۳۳۸..... شیخ محمد بن نجیب الدین علی بن محمد بن مکی عاملی جبیلی
- ۳۳۸..... شیخ محمد بن علی بن هبه الله عاملی طبرانی
- ۳۳۹..... شیخ شمس الدین محمد بن غزال مصری کوفی
- ۳۳۹..... مولانا محمد فاضل بن محمد مهدی مشهدی
- ۳۳۹..... مولانا رفیع الدین محمد بن فتح الله قزوینی
- ۳۴۰..... سید محمد بن فخر آرو بن خلیفه
- ۳۴۰..... شیخ محمد بن فرج نجفی
- ۳۴۰..... شیخ ابو علی محمد بن فضل طبرسی
- ۳۴۰..... سید تاج الدین ابوالفضل محمد بن سید امام ضیاء الدین ابوالرضا فضل الله بن علی حسنی راوندی
- ۳۴۱..... سید شمس الدین محمد بن فضل علوی حسنی
- ۳۴۱..... شیخ زین الدین محمد بن قاسم برزهی
- ۳۴۱..... محمد بن قاسم طوسی
- ۳۴۱..... سید فخر الدین ابوحرب محمد بن قاسم بن عباد نقیب حسنی
- ۳۴۱..... سید تاج الدین ابو عبدالله محمد بن قاسم بن معیه حسنی دیباجی
- ۳۴۴..... مولانا محمد کاظم طالقانی
- ۳۴۵..... شیخ جلال الدین محمد بن کوفی هاشمی حارثی
- ۳۴۵..... شیخ محمد بن ماجد بحرانی
- ۳۴۵..... سید جلیل امیر محمد مؤمن استرآبادی
- ۳۴۶..... مولانا محمد مؤمن بن شاه قاسم سبزواری
- ۳۴۶..... شیخ محمد بن مؤمن شیرازی
- ۳۴۷..... مولانا امیر محمد مؤمن بن محمد زمان
- ۳۴۷..... سید شمس الدین محمد بن مجتبی بن محمد حسنی کلینی
- ۳۴۸..... شیخ سعید ابو الحسن محمد بن محمد بن ابراهیم قاننی
- ۳۴۸..... شیخ قطب الدین محمد بن محمد بن ابی جعفر بن بابویه
- ۳۴۸..... سید صفی الدین محمد بن محمد بن ابی الحسن موسوی
- ۳۴۸..... شیخ جلال الدین محمد بن احمد کوفی هاشمی حارثی
- ۳۴۸..... سید رضی الدین محمد بن محمد آوی علوی حسینی
- ۳۴۹..... شیخ ادیب محمد بن محمد بن ابوب مقید کاشانی
- ۳۴۹..... شیخ فقیه قوام الدین محمد بن محمد بحرانی
- ۳۵۰..... شیخ ابو الحسن محمد بن محمد بصروی
- ۳۵۱..... محقق خواجه نصیر الدین محمد بن محمد بن حسن طوسی
- ۳۶۱..... سید محمد بن محمد بن حسن بن قاسم حسینی عاملی عینائی جزینی
- ۳۶۸..... شیخ ظهیر الدین محمد بن محمد بن حسن بن یوسف بن مطهر حلی
- ۳۶۸..... شیخ محمد بن محمد بن حسین حر عاملی مشغری
- ۳۷۲..... الأجل عماد الدین محمد بن محمد بن حسین بن مرزبان قمی
- ۳۷۲..... شیخ شمس الدین محمد بن محمد بن حیدر شعیری
- ۳۷۳..... شیخ قطب الدین محمد بن محمد رازی بویه

۳۷۹	.....	امیر صدرالدین محمدبن محمد صادق قزوینی
۳۷۹	.....	شیخ ابوعلی محمدبن محمد بن عبدالله
۳۸۰	.....	شیخ شمس الدین محمدبن محمدبن عبدالله عربی
۳۸۰	.....	شیخ برهان الدین محمدبن محمدبن علی حمدانی قزوینی نزیل ری
۳۸۱	.....	محمدبن محمدبن علی بن ظفر حمدانی
۳۸۱	.....	شیخ قطب الدین محمد بن محمد کاذری
۳۸۲	.....	شیخ جلال الدین محمدبن شیخ شمس الدین محمدبن کوفی
۳۸۳	.....	سید مجدالدین محمدبن محمدبن مانکدیم حسینی قمی نسابه
۳۸۳	.....	شیخ محمدبن محمدبن داوود مؤذن عاملی جزینی
۳۸۴	.....	سید رضی الدین محمدبن محمدبن محمدبن زین بن داعی حسینی
۳۸۴	.....	شیخ تاج الدین محمدبن محمدبن محمد مشهور به شوشو
۳۸۴	.....	سید صفی الدین محمدبن محمدبن محسن موسوی
۳۸۴	.....	شیخ محمدبن محمدبن مساعد بن عیاش عاملی جزینی
۳۸۴	.....	شیخ ظهیر الدین محمدبن محمدبن مظهر حلی
۳۸۵	.....	محمدبن محمدبن نعمان
۳۹۱	.....	شیخ رضی الدین ابوطالب محمدبن محمدبن مکی بن محمدبن حامد جزینی عاملی
۳۹۱	.....	شیخ صفی الدین محمدبن نجیب الدین محمدبن یحیی بن سعید حلی
۳۹۲	.....	شیخ فاضل ابو جعفر محمد بن محمد نیشابوری معروف به ابن جعفرک
۳۹۲	.....	سید فخر الدین محمدبن مرتضی بن حمزه بن ابی صادق حسینی موسوی
۳۹۲	.....	المولی الجلیل محمدبن مرتضی مشهور به محسن کاشانی
۳۹۵	.....	شیخ محمد بن مسافر عبادی
۳۹۶	.....	شیخ الصائغ محمدبن مسعود تمیمی
۳۹۶	.....	شیخ ناصح الدین ابو جعفر محمدبن مظفر بن هبه الله بن حمدان حمدی
۳۹۶	.....	سید صفی الدین ابوجعفر محمدبن معد بن علی بن رافع بن ابی الفضائل معد بن علی بن حمزه بن احمدبن حمزه بن علی بن احمدبن موسی بن ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام
۳۹۶	.....	مولانا محمد معصوم حسینی قزوینی
۳۹۷	.....	مولانا محمد معصوم بن ابوتراب علی بن عبدالله طوسی
۳۹۷	.....	سید میرزا محمد معصوم بن میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله موسوی عاملی کرکی
۳۹۷	.....	شیخ محمدبن معن جزائری
۳۹۷	.....	سید محمدبن مفضل بن اشرف جعفری
۳۹۷	.....	شیخ شمس الدین محمدبن مکی عاملی جبلی
۳۹۷	.....	شیخ محمد بن مکی عاملی شامی
۴۱۱	.....	سید شمس الدین محمدبن سید کمال الدین موسی حسینی موسوی
۴۱۱	.....	شیخ ابو جعفر محمد بن موسی بن جعفر بن محمد دوریستی
۴۱۱	.....	سید میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله موسوی عاملی کرکی
۴۱۲	.....	مولانا محمد مهدی بن علی اصغر قزوینی
۴۱۲	.....	سید میرزا محمد مهدی بن میرزا محمدباقر حسینی مشهدی
۴۱۳	.....	شیخ محمد بن مهدی الورشیدی
۴۱۳	.....	مولانا میرزا رفیع الدین محمد نائینی
۴۱۴	.....	شیخ مجدالدین محمد بن ناصر بن محمد دیوانی (راوی)
۴۱۴	.....	سید محمد بن ناصر الدین عاملی کرکی
۴۱۴	.....	شیخ شمس الدین محمدبن نجده مشهور به ابن عبدالعلی

۴۱۴	سید محمدبن نجم الدین بن محمد حسینی عاملی
۴۱۵	سید تقی الدین محمد نسابه
۴۱۵	شیخ محمدبن نصار حویزی
۴۱۵	شیخ محمد بن نظام الدین استرابادی
۴۱۵	شیخ نجیب الدین ابوالبراهیم محمدبن نما حلی
۴۱۶	مولانا محمدهادی بن معین الدین محمود وزیر فارس بن غیاث الدین شیرازی
۴۱۷	شیخ ابو عبدالله محمد بن هارون که پدرش به الکال مشهور است.
۴۱۷	شیخ ابوالقاسم محمد بن هانی مغربی اندلسی
۴۲۲	شیخ ابوعبدالله محمدبن هبه الله بن جعفر وراق طرابلسی
۴۲۴	شیخ صفی الدین محمدبن نجیب الدین بن یحیی بن سعید
۴۲۴	شیخ مهذب الدین محمدبن یحیی بن کرم
۴۲۴	شیخ محمد بن یوسف بحرینی
۴۲۵	مولانا محمد یوسف بن پهلوان صفر قزوینی
۴۲۵	ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق لیبی رازی
۴۲۷	قاضی صفی الدین محمودبن ابی احمدبن محمد استرابادی
۴۲۸	شیخ سدید الدین محمودبن ابو المحاسن بن امیرک
۴۲۸	شیخ ادیب سدید الدین محمودبن ابی منصور مسکنی
۴۲۸	امیر زاهد تاج الدین محمودبن اسکندر بن در بیس
۴۲۹	شیخ محمود مشهور به ابن امیر الحاج عاملی
۴۲۹	شیخ نصره الدین محمودبن امیرک رازی
۴۲۹	شیخ تاج الدین محمودبن حسن بن علویه ورامینی
۴۲۹	شیخ جلال الدین محمودبن حسین بن ابی الحسین قزوینی
۴۲۹	ابوالفتوح محمودبن حسین بن سندی بن شاهک معروف به کشاجم
۴۳۰	شیخ جلیل محمودبن علی بن ابی القاسم
۴۳۰	شیخ امام سدید الدین محمودبن علی بن حسن حمصی رازی
۴۳۳	مولانا سلطان محمودبن غلامعلی طوسی
۴۳۴	سید جلیل محمودبن فتح الله حسینی کاظمی نجفی
۴۳۴	خطیر الدین محمودبن محمدبن حسین بن عبدالجبار طوسی
۴۳۴	مولانا محمودبن محمدبن علی لاهیجی گیلانی
۴۳۴	قاضی بهاء الدین محمودبن محمدبن محمد طالقانی
۴۳۵	مولانا حاجی محمودبن میر علی میمندهی مشهدی
۴۳۵	شیخ مهذب الدین محمودبن یحیی بن محمد بن سالم شیبانی حلی
۴۳۸	شیخ محیی الدین بن احمدبن تاج الدین عاملی میسی
۴۳۸	شیخ محیی الدین بن خاتون عاملی عینائی
۴۳۸	شیخ محیی الدین بن عبداللطیف بن ابی جامع عاملی
۴۳۸	شیخ فقیه محیی الدین بن محمودبن احمدبن طریح نجفی
۴۳۹	شیخ فقیه مختاربن محمدبن مختاربن ماویه (بابویه)
۴۳۹	سید امیر مرتضی بن ابراهیم حسینی مازندرانی
۴۳۹	سید مرتضی بن ابی الحسن بن حسین (حسن) بن زید حسینی
۴۳۹	سید زاهد مرتضی بن حسین بن احمد علوی حسینی شجری
۴۴۰	سید جمال الدین مرتضی بن حمزه بن ابی صادق حسینی موسوی

- ۴۴۰..... سید اصیل مقدم السادات مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی
- ۴۴۰..... سید مرتضی بن عبدالحمیدین فخار
- ۴۴۰..... سید کمال الدین مرتضی بن عبدالله بن علی جعفری
- ۴۴۱..... سید عزالدین مرتضی بن محمدین تاج الدین بن محمد حسنی کیسکی
- ۴۴۱..... سید علاء الدین مرتضی بن محمد حسنی مامطیری
- ۴۴۱..... سید امام کمال الدین مرتضی بن منتهی بن حسین بن علی حسینی مرعشی
- ۴۴۱..... شیخ ابو القاسم مرزبان بن حسین بن محمد فاضل
- ۴۴۲..... شیخ مساعیدین بدیع حویزی
- ۴۴۲..... شیخ اجل زین الدین مسافر بن حسین بن اعرابی عجلی
- ۴۴۲..... شیخ مسعودین احمد صوابی
- ۴۴۲..... امیر زاهد بهاء الدین مسعودین امیر زاهد صارم الدین اسکندرین در بیس
- ۴۴۲..... شیخ جمال الدین مسعودین شیخ امام اوحدالدین حسین بن ابوالحسن
- ۴۴۳..... قاضی صفی الدین مسعودین عبدالکریم
- ۴۴۳..... شیخ مسعودین علی جزائری
- ۴۴۳..... شیخ مسعودین علی صوابی
- ۴۴۳..... شیخ مسعودین محمدین فضل
- ۴۴۴..... شیخ مسعود بن محمد متکلم
- ۴۴۴..... سید جلیل مصطفی بن حسین تفریش
- ۴۴۵..... شیخ مصطفی بن عبدالواحدین سیار حویزی
- ۴۴۵..... شیخ مصطفی بن یوسف زنائی عاملی شامی
- ۴۴۵..... شیخ مرتضی ذوالفخرین ابوالحسن مطهرین ابوالقاسم علی بن ابوالفضل محمد حسنی دیباجی
- ۴۴۶..... شیخ مظفرین طاهر بن محمد حلبی
- ۴۴۶..... شیخ تقه ابوالفرج مظفرین علی بن حسین حمدانی
- ۴۴۶..... شیخ مظفرین هبه الله بن حمدانی حمدی
- ۴۴۷..... شیخ معین الدین مصری وی از علما و فقها و فضلا
- ۴۴۷..... سید مفصل بن اشرف جعفری نسابه
- ۴۴۷..... شیخ مفلح بن حسین صیمری
- ۴۴۹..... شیخ مفلح
- ۴۵۰..... شیخ جمال الدین مقدادین عبدالله بن محمدین حسین بن محمد سیوری حلبی اسدی
- ۴۵۲..... شیخ مکی جیبلی
- ۴۵۲..... شیخ مکی بن علی بن احمد مخلصی
- ۴۵۲..... قاضی نجم الدین مکی بن علی بن ابی زید حمای
- ۴۵۲..... شیخ مکی بن محمدین حامد عاملی جزینی بدر شهید اول
- ۴۵۲..... سید شرف الدین منتجب بن حسین سروی
- ۴۵۳..... سید منتهی بن ابی زید بن کیابکی حسینی کچی گرگانی
- ۴۵۳..... سید زاهد منتهی بن حسین بن علی حسینی مرعشی
- ۴۵۳..... کمال الدین منتهی بن محمدین تاج الدین بن محمد حسنی کیسکی
- ۴۵۳..... سید تاج الدین منتهی بن مرتضی بن منتهی بن حسین حسینی مرعشی
- ۴۵۴..... وزیر سعید ذوالمعالی زین الکفاه ابوسعید منصور بن حسین ابی
- ۴۵۴..... سید، ملقب به میرک موسی بن امیر محمد اکبر حسینی تونی
- ۴۵۴..... امیر موسی بن علی بن حروفشی عاملی

- ۴۵۵ ..... موفق خازن بن شهریار وی دانشور بزرگوارى بوده است.
- ۴۵۵ ..... سيد جليل ابوجعفر مهدي بن ابي الحرب حسيني مرعشى
- ۴۵۵ ..... سيد زاهد ابوطاهر مهدي بن علي بن أمير كا حسنى قزوینى
- ۴۵۶ ..... سيد مهدي بن علي بن أمير كا حسنى
- ۴۵۶ ..... سيد صدرالدين مهدي بن مرتضى بن محمد بن تاج الدين حسنى كیسیكى
- ۴۵۶ ..... سيد مهدي بن مفضل بن اشرف جعفرى نساہ
- ۴۵۶ ..... شريف مهدي بن هادى بن احمد علوى
- ۴۵۶ ..... الاجل تاج الدين مهذب بن صالح
- ۴۵۶ ..... سيد نجم الدين مهنا بن ستان بن عبدالوهاب حسینی مدنى
- ۴۵۸ ..... المولى الجليل مہيار بن مرزويه ابوالحسن ديلمى بغدادى
- ۴۶۹ ..... شيخ كمال الدين ميثم بن علي بن ميثم بحراني
- ۴۷۲ ..... ن
- ۴۷۲ ..... شيخ ناصر بن علي جهضمى
- ۴۷۲ ..... شيخ ناصر بن احمد
- ۴۷۳ ..... قاضى ناصر الدين، مشهور به ابن نزار
- ۴۷۳ ..... سيد ناصر الدين بن عبدالمطلب بن پادشاه حسینی جزائرى
- ۴۷۳ ..... سيد معظم عزالدين بن نجم الدين
- ۴۷۴ ..... الناصر للحق امام الزيديه
- ۴۷۶ ..... ناصر خسرو اصفهانى بلخى
- ۴۷۸ ..... شيخ جليل ناصر بن ابراهيم بويهى احسانى عاملى عينائى
- ۴۸۳ ..... قاضى ناصر الدين ناصر بن ابي جعفر امامى شيخ
- ۴۸۳ ..... شيخ امام نظام الدين ابوالمعالي ناصر بن ابوطالب على بن احمد بن حمدان حمدانى
- ۴۸۳ ..... اديب نجيب الدين ابوالقاسم ناصر بن قاسم
- ۴۸۳ ..... شيخ شهاب الدين (يا: جمال الدين) ناصر بن شيخ جمال الدين احمد بن شيخ عبدالله بن سعيد بن متوج بحراني
- ۴۸۴ ..... الاجل ضياء الدين ناصر بن حسين بن اعرابى
- ۴۸۵ ..... سيد زين الساده ناصر بن داعى بن ناصر بن شرفشاه علوى حسنى شجرى
- ۴۸۵ ..... سيد ابو ابراهيم ناصر بن رضاي بن محمد بن عبدالله علوى حسنى
- ۴۸۵ ..... شيخ ناصر بن سليمان بحراني
- ۴۸۶ ..... شيخ جليل سعيد ناصر الدين ابو عبدالله ناصر بن متوج بحراني
- ۴۸۶ ..... شيخ نجف بن سيف نجفى
- ۴۸۶ ..... شيخ نجم الدين ابن احمد تراكىشى عاملى مشغرى
- ۴۸۷ ..... سيد نجم الدين حسینی جزائرى
- ۴۸۷ ..... سيد نجم الدين بن محمد حسینی جزائرى
- ۴۸۷ ..... سيد نجم الدين بن محمد حسینی موسوى عاملى سكيكى
- ۴۸۸ ..... شيخ نجيب الدين بن محمد بن مكى عاملى جيلى
- ۴۸۸ ..... شيخ نجيب الدين بن محمد بن مكى بن عيسى بن حسن عاملى
- ۴۸۸ ..... شيخ نجيب الدين بن نما حلى
- ۴۸۸ ..... شيخ نظام الدين فاضل
- ۴۸۹ ..... شيخ نجيب الدين بن مذكى استرآبادى
- ۴۸۹ ..... شيخ نجيب الدين سوروى
- ۴۸۹ ..... المولى الفاضل الكامل نظام الدين بن قرشى ساوه اى

۴۹۱	فقیه نصرین ابو البرکات
۴۹۱	شیخ ابونعمین ترین عمام بن مغیره فهری معروف به قاره
۴۹۲	شیخ امام نصر بن حسن مرغینانی
۴۹۳	شیخ نصرین علی جهضمی
۴۹۳	شیخ ادیب نصر الله بن نصر زنجانی
۴۹۳	شیخ نصر بن یعقوب دینوری
۴۹۳	مولی نصرالله همدانی معروف به آخوند نصر
۴۹۵	مولی نصیر
۴۹۵	مولی نصیر الدین کاشی
۴۹۶	شیخ اجل نعمه الله بن شیخ شهاب الدین ابوالعباس احمد بن شیخ شمس الدین محمد بن خاتون عاملی عینالی
۴۹۹	شیخ نعمه الله بن حسین عاملی
۴۹۹	سید صدر کبیر امیر نعمه الله حلی
۵۰۲	سید نعمه الله بن عبدالله حسینی موسوی جزائری شوشتری
۵۰۹	شیخ جلیل نعمت الله بن علی بن احمد بن محمد بن علی بن خاتون عاملی
۵۱۰	سید نوح بن احمد بن حسین علوی حسینی شیخ منتجب الدین در فهرست، او را فاضل دینداری معرفی کرده است
۵۱۰	سید نور الدین بن علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی
۵۱۰	سید نورالدین بن سید فخر الدین بن عبدالحمید عاملی کرکی
۵۱۰	ملانورالدین نوروز علی بن ملازنی الدین محمد
۵۱۲	مرتضی حسینی مرعشی تستری (شوشتری)
۵۱۹	سید جلیل اوام ضیاء الدین قاضی نور الله بن سید شریف الدین حسینی مرعشی تستری (شوشتری)
۵۳۳	قاضی ابوحنیفه نعمان بن ابوعبدالله محمد بن منصور بن احمد بن حیون
۵۳۸	شیخ نجم الدین عاملی
۵۳۸	شیخ نعمت الله بن خاتون عاملی
۵۳۹	مولی نورالله کاشانی
۵۳۹	امیر نور الله بن محمد حسینی مرعشی
۵۴۰	واو
۵۴۰	سید واثق بالله بن احمد بن حسین حسینی جیلی
۵۴۰	شیخ وثاب بن سعد بن علی حلبی منتجب الدین وی را ادیب دین دار و فقیه معرفی کرده است
۵۴۰	شیخ امیر زاهد ابوالحسن ورام بن ابی فراس بن ورام بن حمدان بن عیسی بن ابونجم بن ورام بن حمدان بن خولان بن ابراهیم بن مالک بن حارث اشتر نخعی
۵۴۵	شیخ افضل الدین وزیر بن محمد بن مرداس روسی شیخ منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فقیه فاضل و باصلاحیت بود
۵۴۵	شیخ وشاح بن محمد بن حسن بن عتیبه به طوری که از برخی از مدارک به دست می آید وی از علما بوده است و من در
۵۴۶	سید ولی بن نعمت الله حسینی رضوی موسوی حائری
۵۴۷	امیر زاهد سیف الدین وهسودان بن دشمن و نان (زیار) بن مردافکن
۵۴۸	هاء
۵۴۸	سید ابوظاهر هادی بن ابی سلیمان بن زید حسینی موردی منتجب الدین در فهرست گوید: وی دانشوری پارسا بود
۵۴۸	سید ابوطالب هادی بن حسین بن هادی حسینی شجری منتجب الدین گوید: وی شایسته ای فقیه و محدث است
۵۴۸	سید ناصر الدین هادی بن داعی حسینی سروی
۵۴۸	سید هادی بن محمدباقر حسینی
۵۴۹	وزیر باجلالت آمیرزا هادی بن آمیرزا معین الدین محمود
۵۴۹	شیخ ضیاء الدین ابومحمد هارون بن نجم الدین حسن بن امیر
۵۵۰	شیخ اجل ابومحمدهارون بن موسی بن احمد بن ابراهیم بن

۵۵۶	ابومحمد هارون دنبلی
۵۵۷	شیخ هارون بن یحیی بن علی صائم
۵۵۷	سید هاشم بن سلیمان بن سید اسماعیل بن سید عبدالجواد بن سید
۵۶۴	شیخ هاشم بن محمد
۵۶۵	سید هبه الله بن ابو محمد حسن موسوی
۵۶۷	شیخ امام ابوالقاسم هبه الله
۵۶۷	شیخ فخر الدین هبه الله بن احمد بن هبه الله اسدی اصفهانی منتجب الدین در فهرست، او را دانشور صالح معرفی کرده است.
۵۶۷	سید اجل رضی الدین ابومنصور عمیدالروسا هبه الله بن حامد بن
۵۷۰	شیخ ابوالمفاخر هبه الله بن حسن بن حسین بن بابویه منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فقیه صالحی است.
۵۷۱	شیخ سعید هبه الله بن حسن راوندی
۵۷۱	شیخ امام ابو البرکات هبه الله بن حمدان بن محمد حمدانی قزوینی منتجب الدین در فهرست گوید: وی فقیه صالح است، مؤلف گوید: هبه الله یکی از علمای است که به حمدانی قزوینی شهرت دارد.
۵۷۱	شیخ اجل تقه الدین ابو المکارم هبه الله بن داوود بن محمد اصفهانی
۵۷۲	شیخ هبه الله بن دعوبدار
۵۷۲	شیخ هبه الله بن ورقا طرابلسی
۵۷۲	شیخ جمال الدین هبه الله بن رطبه سوزاوی
۵۷۳	شیخ هبه الله بن سعید راوندی
۵۷۴	شیخ هبه الله بن عثمان بن احمد بن راقه موصلی منتجب الدین در فهرست او را فقیه صالح، معرفی کرده است.
۵۷۴	شرف هبه الله بن شجری پس از این به عنوان ابوالسعادات هبه الله بن علی خواهد آمد.
۵۷۴	شیخ رئیس اجل هبه الله بن محمد بن هبه سوسی قزوینی
۵۷۴	سید ابوالیقا هبه الله بن ناصر بن حسین بن نصر
۵۷۵	شیخ هبه الله بن نافع حلوی منتجب الدین، در فهرست او را فقیه معرفی کرده است.
۵۷۵	شیخ هبه الله بن نما حلی
۵۷۵	شیخ رئیس ابوالیقا هبه الله بن ناصر بن نصیر وی از علمای بزرگ شیعه است، و شیخ ابوعلی طبرسی، از وی روایت داشته
۵۷۶	شیخ رئیس عقیق ابوالیقا هبه الله بن نمایان علی بن حمدون حتی
۵۷۷	سید شجاع الدین هزار اسف بن محمد بن عزیزی منتجب الدین در فهرست وی را به عنوان صالح نام برده است.
۵۷۷	شیخ هشام بن الیاس حائری
۵۷۸	شرف ابو السعادات هبه الله بن علی بن محمد بن حمزه علوی حسنی
۵۹۰	ابو فراس فرزق همام بن غالب
۵۹۱	شیخ هلال بن سعد بن ابی البدر منتجب الدین در فهرست او را فاضل متدین معرفی کرده است.
۵۹۲	شیخ هلال بن محمد حفار
۵۹۲	سید ابوالفتح هلال بن محمد بن جعفر بن زبید بن علی بن حسین بن علی بن
۵۹۳	سید امیر هبه الله حسینی مشهور به شاهمیر
۵۹۴	ی
۵۹۴	شیخ یحیی بن ابوطی احمد بن طائی حلی
۵۹۶	شیخ عمادالدین یحیی بن احمد شارح مفتاح به طوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ اظهار
۵۹۷	شیخ یحیی بن حسن قرشی
۵۹۸	حکیم یارعلی تهرانی معروف به حکیم خیری
۵۹۹	سید ابوطالب یحیی بن حسین (حسن) بن هارون حسینی هروی
۶۰۰	شرف یحیی بن قاسم علوی
۶۰۱	شیخ فقیه افضل نجیب الدین ابوزکریا (یا: ابومحمد) یحیی بن احمد بن
۶۱۱	شیخ یحیی بن جعفر بن عبدالصمد عاملی کرکی

۶۱۲	شیخ ابوزکریا یحیی اکبر بن حسن بن سعید حلی
۶۱۳	شیخ شرف الدین یحیی بن عزالدین حسین بن عشره بن ناصر بحرانی یزدی
۶۱۴	شیخ یحیی بن حسین بن علی بن ناصر بحرانی مقیم یزد
۶۱۵	شیخ یحیی یزدی
۶۱۵	ابومحمد یحیی بن حسین علوی نیشابوری
۶۱۶	شیخ ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب زاهد سمان
۶۱۶	شیخ ابوزکریا یحیی بن زیاد بن عبدالله بن مروان فراه کوفی دلیلی
۶۲۴	سید یحیی بن علی بن محمد حسنی رقی
۶۲۵	شیخ نجیب الدین ابوطالب یحیی بن علی بن محمد مقری استرابادی
۶۲۵	سید جلیل یحیی بن علی بن زهره حسینی حلی
۶۲۶	شیخ اجل شمس الدین ابوالحسن یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن
۶۳۱	سید جلیل یحیی بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام
۶۴۴	سید ابوالحسن یحیی بن اسماعیل حسنی نسابه حافظ پس از این به عنوان سید ابوالحسن یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی خواهد
۶۴۴	شیخ ابو نصر یحیی بن جریر تکریتی از اصحاب پیشین ما است و کتاب المختار فی الاختیارات من الایام و الساعات
۶۴۶	سید ابو الحسن یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی نسابه حافظ
۶۴۸	سید مسترشد بالله ابوالحسن یحیی بن حسین حسنی
۶۴۸	سید امام زاهد ابوطالب یحیی بن محمد بن حسن (یا حسین) بن عبیدالله
۶۴۸	شیخ ابو محمد یحیی بن محمد لرزنی لغوی از ادیبان قدیمی است و چنان است که از ادبای خاصه به شمار می آید.
۶۴۹	شیخ یحیی بن شیخ فخر الدین محمد بن حسن بن یوسف بن مطهر حلی
۶۵۰	سید بهاء الدین یحیی بن محمد حسینی قمی شیخ منتجب الدین در فهرست او را واعظ فاضل معرفی کرده است.
۶۵۰	سید اجل مرتضی عزالدین ابوالقاسم یحیی بن مرتضی سعید شرف الدین، ابوالفضل محمد بن ابی القاسم علی بن ابی الفضل محمد بن ابوالحسن مطهر بن ابی القاسم علی بن ابی الفضل محمد بن تقیب طالبیهای عراق
۶۵۳	شیخ اجل او حد سدید الدین یحیی بن محمد بن علی بن خازن
۶۵۳	سید اجل عمیدالرؤسا ابوالفتح یحیی بن محمد بن نصر بن علی بن جیا
۶۵۴	شیخ نجیب الدین ابوزکریا یحیی بن سعید حلی
۶۵۴	شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سورروی بعد از این به عنوان شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سورروی خواهد
۶۵۴	شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سورروی
۶۵۵	شیخ یحیی بن کثیر
۶۵۵	شیخ یحیی بن مظفر طیبی
۶۵۵	سید یحیی بن سید ابوالفضل ظفر بن سید ابومحمد داعی بن مهدی بن جعد بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام علوی عمری استرابادی
۶۵۶	خطیب ابوالفضل یحیی بن سلام بن حسین بن محمد حصکفی
۶۶۲	شیخ یحیی احساوی
۶۶۲	شیخ یحیی مفتی بحرانی
۶۶۲	فقیه ابوالفرج یعقوب بن ابراهیم بیهقی وی از شاگردان سید مرتضی است. بر پشت دیوان سید مرتضی به خط شیخ علی
۶۶۳	شیخ ابویوسف یعقوب بن اسحق سگیت
۶۷۱	شیخ استاد امام ابویوسف یعقوب بن احمد بن سعید
۶۷۱	شیخ یعقوب بن سفیان امام و به طوری که ابن اثیر در کتاب الکامل تصریح کرده است وی از علما و فضلاء شیعه است و سال ۲۷۷ ه. ق در گذشته و در همین سال هم ابو حاتم رازی که از علمای عامه و از اقربان بخاری و مسلم است و نامش محمد بن ادریس بن منذر است وفات کرده و هم
۶۷۱	اجل نجم الدین یعقوب بن محمد بن داوود همدانی شیخ منتجب الدین در «فهرست» نوشته است وی فاضل باصلاحیتی است.
۶۷۲	یوحنا بن اسرائیل ذمی مصری
۶۷۲	سید صدرالدین یوسف بن ابوالحسن حسینی شیخ منتجب الدین در فهرست نوشته است وی از فضلا و واعظان بوده است.
۶۷۲	شیخ یوسف بن احمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی عینالی
۶۷۳	شیخ فقیه جمال الدین یوسف بن حاتم شامی عاملی مشغری

- ۶۷۶..... سید یوسف جیلی
- ۶۷۶..... شیخ یوسف بن حسن بحرانی بلادری شیخ معاصر در کتاب امل الأمل نوشته است: وی فاضل متبحر و سراینده ادیب و
- ۶۷۸..... شیخ یوسف بن حسین
- ۶۷۸..... شیخ یوسف بن حسین بن محمد نصیر طبری اندر اوادی
- ۶۷۸..... شیخ جلال الدین یوسف بن حماد
- ۶۷۹..... شیخ جمال الدین یوسف بن حماد
- ۶۷۹..... سید جمال الدین یوسف عربی
- ۶۷۹..... شیخ جمال الدین یوسف بن ساوس
- ۶۸۰..... شیخ یوسف بن علوان فقیه معروف حلی
- ۶۸۰..... شیخ جلیل مرحوم کریم الدین یوسف بن حسین بن ابی قطفی
- ۶۸۱..... شیخ اجل اکمل سدید الدین ابویعقوب یا ابومظفر یوسف بن زین الدین
- ۶۸۵..... شیخ یوسف بن محمد بحرینی حویزی
- ۶۸۵..... شیخ یوسف بن محمد بنای جزائری
- ۶۸۶..... دینالدین یوسف بن مطهر حلی ایران ی
- ۶۸۶..... مال الدین یوسف بن ناصر بن حماد حسینی باصر در امل الأمل نوشته است: وی دانشمندی صدوق و فقیه بود و این د داشته است و گویا همان ابن حماد پیشین باشد. اند وید: مرادش شیخ جمال الدین یوسف بن حماد باشد که پیش از این به ته است.
- ۶۸۶..... درنس جزائری ناصر در امل الأمل
- ۶۸۷..... شیخ یونس مفتی اصفهان
- ۶۸۷..... سید یونس موسوی سقطی شامی عاملی
- ۶۸۷..... سید امیر یوسف
- ۶۸۷..... سید امیر یوسف علی گرگانی هندی وی، از علمای بزرگوار روزگار شاه عباس صفوی بوده نخست در ایران
- ۶۸۸..... شیخ یوسف بن محمد معروف به ابن خوارزمی
- ۶۹۰..... فهرست مدارک مؤلف
- ۷۰۷..... درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه: افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶ - ۱۱۳۰ ق.

عنوان قراردادی: [ریاض العلماء و حیاض الفضلاء. فارسی]

عنوان و نام پدیدآور: ریاض العلماء و حیاض الفضلاء / تالیف عبدالله افندی اصفهانی؛ ترجمه محمدباقر ساعدی.

مشخصات نشر: مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۹ -

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: ۵۲۰۰۰ ریال: ج. ۱ (چاپ دوم): ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۲۹۰-۱؛ دوره: ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۳۴۹-۶؛ ۴۲۰۰۰ ریال: ج. ۶،

چاپ اول: ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۰۴۴؛ ۱۱۴۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۰۶-۰۳۳-۴

وضعیت فهرست نویسی: فاپا (چاپ دوم/برون سپاری)

یادداشت: نام ناشر از سال ۱۳۷۲ به بنیاد پژوهشهای اسلامی تغییر یافته است

یادداشت: چاپ دوم.

یادداشت: ج. ۶ (چاپ اول: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۷ (چاپ اول: ۱۳۹۴).

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶؟ - ۱۱۳۰ ق. -- سرگذشتنامه

موضوع: شیعه -- سرگذشتنامه و کتابشناسی

شناسه افزوده: ساعدی خراسانی، محمدباقر، ۱۳۰۶ -، مترجم

شناسه افزوده: بنیاد پژوهش های اسلامی

رده بندی کنگره: BP۵۵/۲/الف ۷/۹۰۴۱۷ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۶

شماره کتابشناسی ملی : م ۶۶-۵۳۹

ص: ۱

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

ص: ٢

رياض العلم، وحياض الفضلاء

جلد پنجم

تالیف: میرزا عبداللہ افندی اصفہانی

ترجمہ: محمد باقر ساعدی

ص: ۳

فهرست مطالب

تصویر

□

ص: ۵

تصوير

□

ص: ٦

تصوير

□

ص: ٧

تصوير

□

ص: ٨

تصوير

□

ص: ٩

تصوير

□

ص: ١٠

تصوير

□

ص: ۱۱

تصوير

□

ص: ۱۲

تصوير

□

ص: ۱۳

تصوير

□

ص: ١٤

تصوير

□

ص: ۱۵

تصوير

□

ص: ١٦

تصوير

□

ص: ١٧

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى محمد واله ائمه الهدى

شكر خدا را كه ز حسن القضاء به ترجمه مجلد چهارم رياض العلما موفق گرديدم و اينك با همه ناتوانى و با عنايت حضرت پروردگار جلت عظمته به ترجمه مجلد پنجم آن كتاب مى پردازم و از او تعالى توفيق اتمام آن را آرزومندم.

به طورى كه در آغاز ترجمه مجلد اول نگاهشته ام از اين مجلد، حرف ميم آن مفقود شده است و براى اين كه تا حدى نقصان آن جبران شود محقق معظم جناب آقاى سيد احمد اشكورى دام عزه آن نقيصه را از باب ميم امل الآمل به اضافه تحقيقاتى كه مؤلف اين كتاب (ره) به اصل امل الآمل داشته جبران نموده و اين جانب هم به همان طرز كه در حال حاضر به طبع رسيده است به ترجمه آن پرداخته ام و مطالبى كه از مؤلف اين كتاب در اصل نسخه عربى ذيل جمله «اقول» آورده شده به عنوان (مؤلف گوید) ترجمه کرده ام و مانند مجلدات قبل پاورقيها را (با علامت عدد) ترجمه کرده و مطالبى را كه خود بدست آورده (با علامت *) در ذيل هر شرح حال افزوده ام.

شب دوشنبه هشتم ربيع الثانى ميلاد مسعود حضرت امام حسن عسكرى عليه السلام ۱۴۰۸ هـ در مشهد مقدس و انا الحقير محمدباقر ساعدى ابن المغفور المبرور حجه الاسلام و المسلمين شيخ حسين مقدس (قدس سره)

سید ماجد بن علی بن مرتضی بحرانی

وی فاضلی بزرگوار و سرایندهای ادیب بوده است. از تألیفات او، رساله ای است در «اصول». با شیخ بهاء الدین محمد عاملی ملاقات کرده و دوستی داشته و شیخ از وی ستایش بی اندازه می نموده است. مؤلف گوید: و از آثار اوست رساله الیوسفی در علم کلام و رساله ای در تحقیق معنای قول رسول الله (صلی الله علیه و آله) من عرف نفسه فقد عرف ربه و سید امیر احمد داماد سید داماد رساله ای در رد رساله مزبور نوشته که من آن را دیده ام.

او تعلیقاتی هم بر کتابهای حدیث دارد.

و سید ماجد در شیراز به سر می برده و در همانجا در گذشته و مقبره او در حرم مطهر حضرت سید احمد بن موسی مشهور به شاه چراغ است و من به زیارت مرقد او در آن حرم محترم رفته ام. او از اعلامی است که نماز جمعه را واجب می دانسته و به آن نماز مواظبت می کرده است.

ص: ۲۱

۱- در پاورقی می نویسد: همگی حرف میم در این مجلد از دو بخش کتاب امل الآمل استفاده کرده ایم و تعلیقاتی که افندی (مؤلف) این کتاب بر امل الآمل داشته در اصل این کتاب و یا در حاشیه آن به عنوان (اقول) یا در حاشیه) چنین گفته است، ایراد کرده ایم.

سید ماجدین محمد بحرانی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود.

نخست به داوری شیراز و پس از آن به داوری اصفهان، منصوب گردید(۱) و سرایندهای ادیب و منشی بود.

از آثار او شرح نهج البلاغه است که ناتمام مانده(۲) است.

او از معاصران می باشد.

وقتی ایاتی برای او سرودم که برخی از آنها چنین است:

قصدت فتی فریده فی المعالی

حماه ظل للآمال قصدا

ولم أطلب لنفسی بل لشخص

عزیز فی الکمال أراه فردا

دعوتک لاکتساب الاجر أرجو

اجابه ماجد، کم حاز مجدا

و مثلک من تناط به الأمانی

ویرضی بالندی و الجود و فدا

یهزک هزه الهندی شعر

یذکر جودک المأمول و عدا

أما تبغی مدى الأيام شکری

أما ترضی بهذا الحر عبدا

- به سوی جوانی آهنگ نمودم که در مراتب عالیه بی همتا بوده و مقصود همه آرزوهای آرزومندان است.

- در این راه طالب خواسته خودم نبودم؛ بلکه به دیدار شخصی نیازمند می شدم که در کمال، یکتا به شمار می آمد.

- از آن جهت به آهنگ تو بر آمدم تا اجری به دست آورم و امیدوارم ماجد شما که از بزرگواری برخوردار می باشد، درخواست مرا اجابت نماید.

- آری، مانند تو است که آرزوها به وجود او بستگی دارد و مردم از جود و بخشش او خرسند می گردند.

ص: ۲۲

۱- مؤلف در تعلیقات امل الآمل می نویسد: سید ماجد در آغاز کار، نائب الصدر اصفهان بوده است؛ لیکن داوری شیراز را به عهده نداشته و برادرزاده سید ماجد یاد شده است.

۲- در تعلیقات امل الآمل می نویسد: از تألیفات او شرح دعای یا من اظهر الجمیل است که به طور مبسوط و به فارسی تألیف کرده است.

- شعر است که تو را مانند شمشیر به حرکت می آورد و بخشش تو را که وعده ای برآورده شده است یاد می کند.

- آرزومندم همواره سپاسگزاری مرا بپذیری و این آزاد را به بندگی خویش قبول کنی. هنگامی که در گذشت، این دو بیت را در سوک او سرودم:

قضى نجه القاضى الذی لم یکن له

نظیر برغمی أن قاضی نجه القاضی

جميع البرایا قد رضوا بقضائه

وناهیک أن الله أيضاً به راضی

□ قاضی بی نظیر در گذشت. آری، خلاف انتظار من، او از دنیا چشم پوشید.

همه مردم از داوری او خرسند بودند و به همین نسبت هم خدا از او خرسند می باشد.

سید ابوعلی ماجد بن هاشم بن علی بن مرتضی بن علی بن ماجد حسینی بحرانی

وی فاضلی شاعر و ادیب و در علم و عمل بزرگواری بی مانند به شمار می آمد و دیوان شعر ارزنده ای دارد که من آن را دیده ام.

مؤلف السلافه (۱) از وی یاد کرده و او را بزرگتر از آن دانسته که زبان یارای توصیف کردن او را داشته باشد و یا کسی بتواند با ستودن او متنی بر وی بگذارد. او کوه سر بر آسمان کشیده ای است که بخار متصاعد از رسیدن به قله رفیع آن سر شرم و حیا به زیر می افکند و اخلاق نیکوی او بر نسیمهای سحری پرتوی پیدا می کند. ذاتش پسندیده و وجودش بر پیکره پرهیز کاری برقرار و از هر گونه وقار و عظمت برخوردار می باشد و بزرگواری و ادب را با یکدیگر گرد آورده است. پس از ستایش بسیاری که از وی نموده است، می نویسد: سید ماجد در سال ۱۰۲۸ ه. ق در گذشته و اشعار بسیاری از وی نقل کرده است (۲)

ص: ۲۳

۱- سلافه العصر، ص ۵۰.

۲- از قرائنی که در اختیار است، می توان گفت مترجم حاضر بلاشک همان مترجم گذشته است و شرح حال این سید جلیل را به اجمال و تفصیل در کتابهای پس از او نوشته اند و همگان او را به عظمت و جلالت و علم و کمال ستوده اند و او را به عنوان صادقی معرفی کرده اند. شیخ سلیمان ماحوزی در فهرست رجال بحرین که در آخر ترجمه جلد چهارم این کتاب در صفحه ۷۳ نام بردیم، می نویسد: سید ابوعلی ماجد بن هاشم صادقی عریضی در علوم، یکتای زمان و در هوشمندی و ذکاوت

و قوه حافظه نادره دوران بود و نخستین دانشوری است که علم حدیث را در شیراز رواج داد و در فقه مهارت داشت. کتاب سلاسل الحدید و رساله الیوسفیه و رساله مقدمه الواجب و امثال اینها از تألیفات او می باشد و محدث نامی ملا محسن کاشانی مؤلف الوافی از شاگردان ارجمند اوست و در صفحه ۸۶ می نویسد: احمد عسکری شاطری مؤلف الدرہ النقیه در فن رجال نیز از شاگردان او به شمار می رود. لؤلؤه البحرین صفحه ۱۳۵ می نویسد: محدث فیض در آغاز کتاب الوافی می نویسد: اصول اربعه (کتب اربعه) را از استادم و از آن که در علوم شرعیه به وی استناد و اعتماد دارم، سید ماجد بن هاشم صادقی بحرانی از شیخ بهائی روایت می کنم؛ سپس نوشته است: سید ماجد از مردم جد حفص» یکی از قریه های بحرین می باشد و سیدی محقق و مدقق و شاعری ادیب و در آراستگی تألیف و تصنیف و دقت نظر بی نظیر است و شعر را بخوبی می سروده و خطبه بلیغی در نماز جمعه ایراد کرده که همه دلها را به خود متوجه ساخته و با ابوالبحر جعفر خطی که از مشاهیر آن روزگار بوده معاشرت و مصاحبت داشته و نخستین کسی است که در شیراز به نشر علم حدیث پرداخته است. در سال ۱۰۲۷ ه. ق در شیراز در گذشته و در حرم مطهر حضرت احمد بن موسی علیهما السلام دفن شده و شیخ محمد مقابی و شیخ محمد مقشاعی که از علمای بحرین اند، از شاگردان او می باشند. در انوار البدرین صفحه ۸۶ به جمعی از شاگردان او اشاره کرده است. سپس می نویسد: در یکی از سالها سید ماجد در شهر اصفهان به ملاقات شیخ بهائی رسید. شیخ از حضور او به شگفت آمد و همان وقت یکی از حاضران سؤالی از سید کرد. سید محض احترام شیخ بهائی پاسخ کوتاهی داد. شیخ این شعر را که از ابن بابک است خواند: حمامه جرعه حومه الجندل اسجعی فأت بمر آمن سعاد و مسمع سید به پاسخ طولانی پرداخت و شیخ از پاسخ او اظهار خرسندی کرد و شیخ بهائی در همان محضر از وی استجازه کرد. وی به درخواست او اجازه مفصلی برایش نوشت و از او در آن اجازه کمال بزرگداشت را نمود. اجازه ای هم برای احمد بن جعفر بحرانی که شاگردش بوده مرقوم داشته است. گویند در خردسالی به چشم زخم مبتلا گردید و در نتیجه آن یکی از دیدگانش را از دست داد. شب هنگامی پدرش رسول خدا (صلی الله علیه و آله) را در خواب دید. پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: برای فرزندت ناراحت مباش؛ اگر او بصرش را از دست داد، به بصیرتش افزوده شد. فرزندی داشت به نام عبدالرؤف که فاضلی شاعر بود و در شیراز می زیست. در ترجمه روضات، ج ۷، ص ۲۳ می نویسد: گویند هنگامی که ملا محسن فیض برای فراگیری فن حدیث عازم حضور سید شد، با قرآن تفأل زد. این آیه آمد: فلولا نفر من کل طائفه .... پس از آن از دیوان حضرت تفأل زد، این دو شعر آمد: . تغرب عن الأوطان فی طلب العلی وسافر ففی الأسفار خمس فوائد تفرج هم و اکتساب معیشه و علم و آداب و صحبه (ماجد) روضات پس از این اظهار داشته تفأل مزبور کرامتی برای اولیای حق اثبات می کند - م.

مؤلف امل الآمل گوید: ظاهره مترجم حاضر همان سید ماجدین علی پیش یاد شده است.

ص: ۲۴

سید امام رضی الدین مانگدیم

*سید امام رضی الدین مانگدیم (۱) بن اسماعیل بن عقیل بن عبدالله بن حسن بن جعفر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن حسن بن حسین بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام منتجب الدین گفته است: وی فاضلی ثقه و فقیه بوده است.

ادیب مؤیدالدین بن ابی علی مقری مسکنی

منتجب الدین نوشته است: وی فاضل صالحی بود.

رضی الدین مؤید بن صالح

رضی الدین مؤید بن صالح (۲)

منتجب الدین او را فاضل معرفی کرده است.

ص: ۲۵

-
- ۱- در تعلیقات امل الآمل آمده است: سلسله این سید، بسیار است و همه آنها به طوری که از محتوای این کتاب به دست می آید، اهل علم و دانش بوده اند.
  - ۲- در تعلیقات امل الآمل نوشته است: پس از این، شرح حال برادر بزرگوارش تاج الدین مهذب بن صالح یادآوری خواهد شد.

قاضی صفی الدین مؤیدبن مسعودبن عبدالکریم

قاضی صفی الدین مؤیدبن مسعودبن عبدالکریم (۱)

منتجب الدین در فهرست او را به عنوان عادل ستوده است.

منتجب الدین از او در باب میم یادآوری کرده است و ممکن است مترجم حاضر

در این کتاب به طرز دیگری یادآوری شده باشد.

سید بدر الدین مجتبی بن امیره بن سیف النبی جعفری زینبی

منتجب الدین می نویسد: وی فقیهی واعظ بود و به شهادت رسید.

سید مجدالدین ابوهاشم مجتبی بن حمزه بن زیدبن مهدی بن حمزه بن محمدبن عبدالله بن علی بن حسن بن حسین بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام

سید مجدالدین ابوهاشم مجتبی بن حمزه بن زیدبن مهدی بن حمزه بن محمدبن عبدالله بن علی بن حسن بن حسین بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام

منتجب الدین گفته است: ابوهاشم فاضلی محدث و ثقة بوده و از شیخ طوسی روایت داشته است.

سید اصیل شیخ الساده ابو حرب مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی

منتجب الدین می گوید: ابو حرب، محدثی دانشور و باصلاحیت بود.

وی را ملاقات و مراتب قرائت را از او استفاده کردم و همگی مرویات شیخ مفید عبدالرحمن نیشابوری را برای من روایت نمود. این بزرگوار هم از شیخ طوسی روایت می کرده است.

مؤلف گوید: ابو حرب، از دوریستی هم روایت داشته است و قطب الدین راوندی از او از پدرش از شیخ صدوق روایت می کرده و این سند را در کتاب قصص الانبیاء متذکر شده است.

ص: ۲۶

۱- این ترجمه از حاشیه امل الآمل که به خط افندی بوده، در این جا اضافه گردیده است.

شیخ عزالدین مجتبی بن محمد حسنی کلینی منتجب الدین گفته است: عزالدین دانشور فاضلی بود و شعر را نیکو می سرود.

ادیب فاضل مجمع بن محمد بن احمد مسکنی

منتجب الدین گفته است: وی فاضل برازنده ای بود و تألیفات او عبارت است از: شرح الألفاظ؛ شرح الفصیح (۱)؛ دیوان النظم و دیوان النثر. شیخ بهاء الدین ابو محمد طاهر بن احمد قزوینی نحوی از جماعتی از ثقات علما تألیفات او را روایت می کرده و به ما هم آثار او را اجازه داده است.

شیخ عدل محسن بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی

منتجب الدین گفته است: وی عمومی شیخ مفید عبدالرحمان نیشابوری می باشد و ثقیهای حافظ و واعظ است.

تألیفات او عبارت است از الامالی در حدیث، کتاب السیر؛

کتاب اعجاز القرآن، و کتاب بیان من کنت مولاه و ما کتابهای او را توسط شیخ

امام سعید جمال الدین ابو الفتوح خزاعی از پدرش از جدش از وی روایت می کنیم.

مؤلف گوید: به خط ملا محمدرضا مشهدی شاگرد شیخ بهائی در ضمن ترجمه مترجم حاضر در حاشیه فهرست شیخ منتجب الدین که گویا از خط شیخ بهائی نقل کرده چنین نوشته بود: جد ابو الفتوح رازی در سال ۴۰۸ ه. ق تمام تألیفات و مرویات او را از وی روایت کرده و خود او بسیاری از مطالب کتاب امالی قاضی عبدالجبار بن احمد مقری را از وی بهره وری داشته است.

محتمل است این حاشیه مربوط به ترجمه شیخ ابوالفرج مظفر بن علی بن حسین حمدانی باشد؛ لیکن قول اول به حقیقت نزدیکتر است؛ برای این که ابو الفرج تألیفی به نام امالی ندارد (۲).

ص: ۲۷

۱- مؤلف در تعلیقات أمل الآمل می نویسد: مراد از شرح فصیح کتاب فصیح ثعلب است.

۲- در پاورقی ۱۵۶ فهرست منتجب الدین طبع جدید می نویسد که رافعی در التدوین گفته است: وی از علمای امامیه بوده و از شیخ مفید ابو عبدالله محمد بن نعمان استفاده کرده، از کتاب الايضاح در امامت و کتاب غیبت که از تألیفات مفید بوده از وی بهره برده و سال ۴۰۸ ه. ق تمام روایات و تألیفات شیخ مفید را از او استفاده و استجازه نموده و بسیاری از امالی قاضی عبدالجبار را از خود او سماع نموده است. بنابر این، مطالب التدوین همان موضوعی است که مؤلف در بالا به آن اشاره نموده و شاید امر به تأمل مؤلف متوجه این حاشیه باشد. م.

منتجب الدین نوشته است: وی فقیه صالحی بود.

مولانا محسن بن محمد مؤمن استرآبادی

وی فاضلی محقق و پارسایی عابد و از معاصران است.

استرآبادی نزدیک به هشتاد سال عمر کرد و اخیراً به منظور مجاورت آستان قدس رضوی (ع) عازم مشهد شد و در آنجا در سال ۱۰۸۹ ه. ق وفات یافت.

شیخ شمس الدین محفوظ بن وشاح بن محمد

وی دانشمندی فاضل و ادیب و شاعری بزرگوار و از دانشمندان سرشناس روزگارش به شمار می آمد. (۱)

آنگاه که وفات یافت؛ حسن بن علی بن داوود، چکامه ای در سوک او سرود که ابیات چندی از آن را در ضمن شرح حال ابن داوود ایراد کردیم.

شمس الدین با نجم الدین جعفر بن سعید معروف به محقق حلّی، مکاتبات و مراسلات نظمی و نثری داشت که بخشی از آن را شیخ حسن صاحب معالم در اجازه خودش آورده و او را به عنوان یکی از دانشمندان سرشناس روزگارش معرفی کرده (۲) و اضافه نموده

ص: ۲۸

۱- مؤلف در تعلیقات امل الآمل نوشته است: شرح حال فرزندش سدید الدین سالم بن محفوظ بن عزیزه بن وشاح سوراوی پیش از این گذشته است.

۲- اجازه مفصلی است که صورت آن در بحار، ج ۱۰۹ ص ۲ تا ۷۹ آورده شده و تمام آنچه از مؤلف امل الآمل در این جا نقل شده در آن اجازه ثبت گردیده است - م. مؤلف امل الآمل در این جا نقل شده در آن اجازه ثبت گردیده است - م.

است که در یکی از مجموعه های شهید اول به خط خود او مطالبی را که تناسبی با بحث حاضر دارد دیده ام، از جمله، ابیاتی بوده که در ضمن نامه ای به شیخ محقق نجم الدین بن سعید نگاشته که پاره ای از آنها به شرح زیر است:

أغیب عنک و أشواقی تجاذبنی

إلی لقاءک جذب المغرم العانی

إلی لقاء حبیب مثل بدر دجی

و قد رماه بإعراض و هجران

و از آن جمله است:

قلبی و شخصک مقرونان فی قرن

عند انتباهی و بعد النوم یغشانی

حللت فیه محل الروح من جسدی

فأنت ذکرای فی سری و اعلانی

لولا المخافه من کره و من ملل

الطال نحوک تردادی و اتبانی

یا جعفر بن سعید یا إمام هدی

یا واحد الدهر یا من ماله ثانی

إنی بحبک مغری غیر مکرث

بمن یلوم و فی حبیک یلحان

فأنت سید أهل الفضل کلهم

لم یختلف ابدأ فی فضلک اثنان(1)

و از آن جمله است:

فی قلبک العلم مخزون بأجمعه

تهدی به من ضلال کل حیران

و فوک فیہ لسان حشوه حکم

یروی به من زلال کل ظمان

و فخرک الراسخ الراسی و زنت به

رضوی فزاد علی رضوی و ثهلان (۲)

و حسن أخلاقک اللاتی فضلت بها

کل البریه من قاص و من دانی .

ص: ۲۹

۱- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: بهتر آن بود بجای «لم یختلف» «لا یمتری» و به جای «ابدأه لفظ «قط» می آورد؛ زیرا «ابدا» برای ماضی استعمال نشده است پایان برخلاف انتظار نسخه هایی که از بحار وروضات و امثال اینها دیده ایم، همگی مانند بالا آورده شده است.

۲- در معجم البلدان، ج ۲، ص ۸۸ و ج ۳، ص ۵۰ نوشته است: ثهلان، نام کوهی است در شهرهای بنی نمیر که مسیر دو شبانه روز درازی آن است و رضوی کوهی است که از ینبع مسیر یک روز و از مدینه مسیر هفت منزل فاصله دارد.

تغنی عن المآثرات الباقیات و من

یحصی جواهر أجمال و کثبان

یامن علا درج العلیاء مرتقیه

أنت الکبیر العظیم القدر و الشان (۱)

- از کنار تو دور می شوم حال آن که اشتیاقهای پی در پی مرا مانند گرفتار و رنجیده خاطری به دیدار تو سوق می دهد.
- و به یاد دوستی دعوت می کند که مانند ماه شب چهارده، جهان را روشن ساخته است؛ لیکن صد حیف روزگار بین او و ارادتمندش جدایی به وجود آورده است.
- دل من و شخص تو به یکدیگر پیوسته است و در خواب و بیداری از اندیشه تو بیرون نمی باشم.
- تو در کالبد من بمنزله روحی و در آشکار و نهان ورد زبان من خواهی بود.
- هرگاه بیم آن نبود که از رفت و آمد بی نهایت من رنجیده خاطر می شدی، همواره در نزد تو بودم.
- ای جعفر بن سعید و ای پیشوای هدایت یافتگان وای یکتای روزگار که مانندی نداری.
- . همانا من فریفته تو می باشم و از سرزنش مخالفان و آنها که مرا در علاقه مندی به تو ملامت می کنند، باکی ندارم.
- آری تو بزرگ همه ارباب فضیلتی و کسی را در این ویژگی همتای تو نمی دانم.
- در دل تو همه دانشها، گرد آورده شده است؛ به همین سبب می توانی هر آدم حیرت زده و گمراهی را رهبری کنی.
- در میان دهان تو زبانی است که سراسر آن را پند و اندرز فرا گرفته و همه گونه دانش را در بر دارد. تو با چنان زبانی که داری می توانی تمام تشنگان را سیراب سازی.
- مقام عظمت و بزرگواری پایدار تو به اندازه ای است که اگر کوه رضوی و پهلان با آن برابر بشود، از هر دو برتر خواهد بود.
- و در اخلاق به پایه ای می باشی که هیچ یک از افراد از وضع و شریف باتو .

ص: ۳۰

برابری نخواهند کرد.

- از آثار دیگران بی نیازی و به شمارش گوهرهای کوهها و ریگها که آنان ارائه می دهند، نیازی احساس نمی کنی. ای کسی که به مراتب عالیه قدم گذاردهای، تو همان بزرگوار گرانقدر می باشی.

محقق در پاسخ وی ابیات زیر را سرود و برای او ارسال داشت:

لقد وافت قصائدك العوالی

تهز معاطف اللفظ الرشیق

فضضت ختامهن فخلت أنى

بهن عن مسك عبیق

و جال الطرف منها فى ریاض

محسین بناظر الزهر الأنیق

فكم أبصرت من لفظ بدیع

بدل به على المعنى الدقیق

و كم شاهدت من علم خفى

یقرب مطلب الفضل السحیق

شربت بها كؤوسا من معان

غنیت بشریهن عن الرحیق

و لكنى حملت بها حقوق

أخاف لثقلهن عن العقوق

فسر بابا الفضائل بی رویده

فلمست أطق كفران الحقوق

و حمل ما أطيع به نهوضاً

فإن الرفق أنسب بالصدیق

فقد صیرتنی لعلاک رقا

ببرک بل ارق من الرقیق

- چکامه های گرانبهای تو از مراتب عالیه ای برخوردار گردیده و با الفاظ آراسته ای که دارد، توجه همگان را به خود جلب کرده است.

- به مجردی که نامه تو رسید، مهر از سرگلابدان حقایق آن برداشتم، بوی مشکش همه جا را فراگرفت.

- و دیدگانم در باغهایی به جولان در آمد که از شکوفه های زیبای خود همه جا را آرایش کامل بخشیده بود.

- در آن باغها، لفظهای تازه و بسیاری دیدم که هر یک از آنها از معانی دقیقی حکایت می کرد.

- و چه بسیار علم نهفته در آن مشاهده کردم که فضل سائیده شده را به حقیقت نزدیک می ساخت.

ص: ۳۱

- جامه‌هایی از معانی آن نوشیدم و از شراب رحیق بی نیاز گردیدم.

- و با توجه به آنها حقوقی بر گردنم استوار گردید که بیم دارم هر گاه به حق آنها

نرسم، به نفرین آنها گرفتار گردم.

- این است که از تو می‌خواهم که با من مدارا کنی، چه آن که تاب کفران حقوق راندارم. - و نمی‌توانم در زیر بار حقوق بمانم و گرانی آنها را تحمل نمایم.

- آری، هر چه بیشتر باید دوست را مراعات کرد.

در تعقیب ابیات مزبور، مطالبی به نثر مرقوم داشته است که پاره‌ای از آنها این است: تعجب این جاست که او با آن همه مهربانی که با دوستان خود دارد، چگونه حاضر شده است بار سنگینی بر روی دوش من بگذارد؛ آن هم باری که مردان بزرگ، از حمل آن درمانده شوند، بلکه کوه‌های گرانبار از حمل آن عاجز گردند تا به جایی که مرا اسیر بار خود قرار داد و در میدان گفت و گوی او، حیرت زده و ناتوان ساخت. اکنون نمی‌توانم آن همه نیکی را مقابله به مثل نمایم و آن همه فضیلت او را پاسخ بسزا دهم و می‌پندارم با کرم ذاتی و شرافتی که دارد، آن نامه را برای من ناقابل گسیل داشته و با او با چنان طینت پاک و اندیشه دقیقی که دارد، مراتب دوستی را از صفحات چهره من خوانده و آثار محبت را از چشم من مشاهده نموده و به این اندازه اکتفا ننموده، بلکه ایمان را همراه با بیان ساخته و به بیان تنها هم بر گزار نکرده، بلکه بیان را با عیان همدست نموده است و دریایی را به حرکت در آورده که جز گوهر گرانبها چیز دیگری نمی‌بخشد و دامنی که جز فقر اثر دیگری از آن ترشح نمی‌کند و من از بخشش او آرزومندم که به همین اندازه نیکی اکتفا نماید تا بیاری خدا بتوانم شکرانه واجب او را بر آورده سازم.

مؤلف امل‌الآمل پس از این مرقوم داشته است شیخ محمود بن یحیی در سوک شمس‌الدین چکامه‌ای سروده است که پاره‌ای از ابیات او را در ضمن شرح حال وی

خواهیم نگاشت و همچنین سید صفی‌الدین محمد بن حسن بن ابی‌الرضا علوی در سوک

او چکامه‌ای گفته است که به بخشی از آن در ذیل شرح حالش اشاره خواهیم کرد (۱) د:

ص: ۳۲

۱- ابن داوود مؤلف رجال نیز چکامه‌ای در سوک او دارد. روضات ج ۲، ص ۵۵، می‌نویسد:

فاضل بزرگواری بوده و از شیخ بهائی روایت داشته است. (۱)

میرزا رفیع الدین محمد

وی از علمای بزرگ روزگارش بود و سال ۱۰۸۰ ه. ق وفات یافته و تعلیقهای

بر کتاب کافی و تألیفات دیگر دارد. مؤلف سلافه (۲) از وی نام برده است.

و مؤلف گوید: هرگاه منظور شیخ معاصر از مترجم حاضر میرزا رفیع الدین پدر خلیفه سلطان باشد، پیداست که وی بر کافی حاشیه ای نوشته است و اگر منظورش میرزا رفیع الدین نائینی باشد، پس از این به شرح حال او اشاره خواهد کرد و تناسبی ندارد که بار دیگر از وی، نام ببرد و از آثار رفیع الدین رساله الشجره الالهیه در اصول الدین می باشد و حاشیه کافی او از آغاز تا کتاب توحید به انجام رسیده است.

محمد بن ابراهیم بن جعفر

ابوعبدالله کاتب نعمانی معروف به ابن ابی زینب. (۳)

علامه حلی در رجال ص ۱۶۲ می نویسد: وی از اصحاب ما، به شمار است و

فرزندش محمد بن محفوظ و کمال الدین حماد واسطی از وی روایت می کرده و خود او از سید فخار بن معد موسوی روایت می کرده و از شاگردان محقق حلی به شمار می آید و قصیده ای در سوک محقق سروده است و از تألیفات او کتاب غرر الدلائل فی شرح قصائد سبع علویات ابن ابی الحدید را می توان نام برد-م.

ص: ۳۳

۱- در تعلیقات امل الآمل نوشته است: ممکن است مراد از معزالدین محمد، قاضی معز مشهور بوده باشد.

۲- سلافه العصر، ص ۴۹۹.

۳- در نسخه های کتاب حاضر به عنوان ابن ابی زینب و در رجال علامه و رجال نجاشی به عنوان ابن زینب معرفی شده است.

دانشوری عالی مقام بوده و موقعیت بی اندازه ای داشته و از عقیده صحیحی برخوردار گردیده و احادیث بسیاری نقل کرده است، او به بغداد و سپس به شام رفته و در آنجا در گذشته است.

نجاشی در رجال از وی یاد کرده است و این کتابها را که از تألیفات او می باشد نام می برد، کتاب الغیبه، کتاب الفرائض و کتاب الرد علی الاسماعیلیه خود من مشاهده کردم که کتاب غیبت (تألیف محمد بن ابراهیم بن نعمانی در مشهد عتیقه) بر ابو الحسن محمد بن علی شجاعی (کاتب) قرائت می شد، چه آن که خود ابو الحسن همان کتاب را بر مؤلفش قرائت کرده بود و ابو عبدالله حسین بن محمد فرزند شجاعی، کتاب مزبور و دیگر کتابهایش را به دست من سپرد و نسخه ای هم که بر خود نعمانی قرائت شده بود، نزد من موجود می باشد. (۱)

نعمانی از شاگردان محمد بن یعقوب کلینی بوده و از تألیفات او تفسیر قرآن کریم است که بخشی از آن را دیده ام و کتاب غیبت او که کتاب ارزنده و پسندیده و جامعی می باشد؛ به مطالعه من رسیده است.

مؤلف گوید: کتاب تفسیر نعمانی را استاد استناد در بحار نام برده و نوشته است: تفسیر مزبور همان تفسیری است که حضرت صادق علیه السلام از مولا امیر المؤمنین علیه السلام روایت فرموده و مشتمل بر انواعی از آیات قرآن مجید میباشد که الفاظ آن شرح شده است و محمد بن ابراهیم نعمانی آن را روایت کرده و همه آن تفسیر در کتاب قرآن بحار آورده شده است.

مؤلف گوید: بنابر این، تمام تفسیر مزبور در کتاب بحار موجود می باشد. (۲)

افندی پس از این اظهار داشته است: استاد استناد در فهرست بحار از کتاب غیبت .

ص: ۳۴

۱- رجال نجاشی، ص ۲۹۷ و زیاداتی که در بالا- در میان دو هلال مشاهده می شود از رجال مزبور است. و وزیر ابوالقاسم حسین مغربی فرزند فاطمه است که دختر وی می باشد و آثاری دارد، از جمله خصائص القرآن و در نیمه ماه مبارک رمضان سال ۴۱۸ ه. ق وفات یافته است.

۲- بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۵.

نعمانی یاد و مطالبی را از آن کتاب، در بحار نقل نموده است. (۱)

شیخ مفید (ره) در کتاب ارشاد پس از آن که نصوص بر امامت حضرت بقیه الله علیه السلام را یادآوری کرده است، اظهار می دارد: روایات راجع به نصوص امامت آن حضرت، فراوان است و بسیاری از آنها را اصحاب حدیث که از مفاخر شیعه به شمار می آیند در کتابهای خود گرد آورده اند؛ از جمله کسانی که به شرح و تفصیل آنها اقدام نموده ابو عبدالله محمد بن ابراهیم نعمانی است که در کتابی که به این منظور یعنی غیبت حضرت بقیه الله تألیف نموده، اشاره کرده است. (۲)

ملاصدراالدین محمد بن ابراهیم شیرازی

معظم له فاضلی از فضلی روزگار ما می باشد.

مؤلف السلافه به نام او اشاره کرده و گفته است: صدرالدین در روزگار خودش دانشور بنامی در حکمت بود و گذشته از این، از علوم و فنون دیگر هم بدرستی و در کمال استواری برخوردار بوده است و تصنیفهای بسیاری دارد از جمله شرح کافی که در دو مجلد تدوین نموده و در دهه پنجم از سده حاضر (۱۰۵۰) وفات یافته است. (۳)

مؤلف گوید: از ظاهر کلام شیخ معاصر استفاده می شود که مراد وی از مترجم حاضر مولانا صدرالدین محمد شیرازی شاگرد سید داماد است. صدرالدین در فن حکمت و معارف الهی مردی نیرومند و دلاوری بی مانند بود و تألیفات بسیاری دارد از جمله شرح حکمه الاشراق علامه شیرازی و کتاب الاسفار در حکمت که در نهایت بسط و دقت نوشته شده و کتاب الشواهد الربوبیه که این هم در فن حکمت تألیف شده است. (۴)

ص: ۳۵

۱- بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۴.

۲- ارشاد مفید، ص ۳۲۹ و همچنین ص ۶۷۸ ترجمه ارشاد مفید این جانب مترجم کتاب حاضر.

۳- سلافه العصر، ص ۴۹۹.

۴- مقام عظیم این حکیم متأله که جهان حکمت و معرفت را به خود اختصاص داده است، بالاتر از آن است که به این مختصر که در اینجا آمده است بسنده شود و محتمل است مؤلف این کتاب در بخش حاضر که مفقود شده، بیش از این مرقوم داشته است. در هر حال، بزرگان پس از او شرح حالش را در کتابهای رجال و تراجم به تفصیل و اجمال نگاشته اند؛ از جمله ابو عبدالله زنجانی رساله ای به نام الفیلوسوف الفارسی الکبیر « نوشته و جمعی از خاورشناسان تحقیقاتی درباره زندگی او داشته اند و کتابی در این روزگار به نام صدرالدین شیرازی از سوی آنها به طبع رسیده است و خلاصه ای از آن چه را از مدارک حاضر به دست آورده ایم، محض ادای پاره ای از حقوق او به نگارش می آوریم. ملاصدرا روز نهم ماه جمادی الاولی سال ۹۸۰ هجری متولد شد. پدرش مرد تاجر پیشه ای بود. مقدمات علمی را در شیراز فراگرفت. پدرش می خواست در کار تجارت، مهارت پیدا کند و چندی هم طبق دلخواه پدر به تجارت پرداخت؛ لیکن پس از مرگ پدرش راهی اصفهان شد و نخست در مدرسه خواجه به حضور شیخ بهائی رسید و پس از او به محضر محقق داماد و بعد از او به درس میرفندرسکی

حضور پیدا کرد و مراتب فقه و اصول و دیگر از کمالات را بخصوص فن حکمت را از این اساتید عظیم الشان فراگرفت. خود مدرسی بزرگ و مؤسس حکمت متعالیه شده صدرالمتألهین بر اثر نبوغ خدادادی که داشت، مورد توجه و تعجب همگان قرار گرفت و موقعیت خاصی از نظر استادانش داشت، بویژه میرداماد علاقه مخصوص نسبت به او نشان می داد تا آنجا که درباره او گفته است: جاهت صدرا گرفته باج از گردون داده است به فضل تو خراج افلاطون در مسند تحقیق نیامد چون تو یکسرز گریبان طبیعت بیرون صدرا نزدیک به پنجاه کتاب و رساله در حکمت و فنون دیگر تألیف کرده است. تألیفات مشهور او که به طبع هم رسیده است: المبدء و المعاد؛ الشواهد الربوبیه؛ اسرار الایات المشاعر؛ شرح الهدایه الاثیریة؛ مفاتیح الغیب؛ تفسیر القرآن الکریم و شرح الکافی علامه خوانساری مؤلف روضات الجنات در آن کتاب ذیل احوال صدرالمتألهین مرقوم داشته است: این شرح از نظر من بهترین و ارزنده ترین شرحی است که بر احادیث اهل بیت نوشته شده است و فایده اش از همه بیشتر و موقعیتش از همه بالاتر است و در آغاز آن نوشته است که از شیخ بهائی و میرداماد روایت می کرده و این شرح همراه با مفاتیح الغیب خود او به طبع رسیده است. اثر مهم صدرالمتألهین، کتاب الأسفار الاربعه که همواره مورد توجه استادان عظام بوده و به خواندن و دانستن حقایق آن بر یکدیگر مباحث می کردند. مرحوم علامه شیخ محمدرضا مظفر (ره) در مقدمه ای که بر اسفار نوشته است می گوید: از استاد محقق مرحوم شیخ محمد حسین اصفهانی شنیدم می فرمود: هرگاه بدانم کسی وجود دارد که اسرار کتاب اسفار را آن چنان که باید می فهمد، برای شاگردی شد رحال می کنم اگرچه در اقصی نقاط جهان بوده باشد (رحمه الله علیهما) صدرالمتألهین گذشته از همگی مراتبی که داشت، از طبع شعر هم برخوردار بود و این رباعی از او است: آنان که ره دوست گزیدند همه در کوی شهادت آرمیدند همه در معرکه دو کون فتح از عشق است هر چند سپاه او شهیدند همه صدرالمتألهین هفت سفر پیاده به حج بیت الله مشرف شد و آخرین سفر که به بصره رسید و مصادف با سال ۱۰۵۰ ه. ق بود روح پرفتوحش به ریاض جنان خرامید. نورالله مضجعه الشریف و محقق فیض و لاهیجانی از شاگردان او هستند - م.

سیدبدرالدین ابوعبدالله محمد بن ابراهیم بن محمد بن زهره حسینی حلبی

وی از علمای سادات و سادات علما و از شاگردان علامه حلّی است.

ص: ۳۶

مؤلف گوید: مشارالیه برادر سید جلال الدین ابوالحسن علی بن ابراهیم است که علامه به وی و این برادر و فرزندانش اجازه روایت داده است و از شیخ معاصر در شکفتم که چرا در ذیل مترجم حاضر به آن اجازه اشاره نکرده است؛ هر چند ذیل احوال برادرش به آن اشاره نموده و پیش از این هم به نسب وی اشاره کردیم .

شیخ زین الدین محمد بن ابی جعفر بن فقیه امیر کا المصدری بزجه، از ولایت قزوین

منتجب الدین در فهرست گوید: وی فقیهی صالح و شهید است. (۱).

ص: ۳۷

۱- ضیافه الاخوان ، ص ۳۰۷ می نویسد: محمد بن ابی جعفر بن امیر کا بن ابی اللحیم قزوینی، شیخ علی بن عبیدالله بن بابویه (منتجب الدین) در وصف او گفته است: وی فقیهی صالح بود و (شهید المشایخ) یعنی با مشایخی دیدار داشته و از آنها استفاده کرده است، به طوری که مشهود است مؤلف ضیافه الاخوان مطالب دیگر را که در صدر عنوان آمده متذکر نشده و از شهادت او سخنی نگفته و جمله (شهید المشایخ) را ذیل نام او ایراد کرده و در شهداء الفضیله نام او به عنوان شهید آورده نشده است. آری، در صفحه ۲۰۴ ذیل احوال شیخ خلیفه بن ابی اللحیم عموی پدر مترجم حاضر می نویسد: شیخ خلیفه از علمای اواسط قرن پنجم تا اواخر ششم بوده و از صلحای علما به شمار می آمده و به دست ملاحده سماعیلی که در آن روزگار دست به قتل و غارت زده و به خصوص با قزوینیها عداوت بی سابقه ای داشتند، به قتل رسیده است و به مناسبت شهادت، او به شهادت گروه دیگری از علمای قزوین اشاره کرده است و در ذیل احوال ابوجعفر پدر مترجم حاضر صفحه ۲۳ می نویسد: وی به ابوجعفر بن امیر کا مشهور بوده و از نام او اطلاعی ندارم و از علمای اواخر قرن پنجم تا اوایل ششم بوده است. در کتاب التدوین از وی یاد کرده است و ابوجعفر را کنیه فرزندش محمد، مترجم حاضر دانسته و ابوجعفر عالمی شایسته و با اعتبار بوده است؛ سپس با چند دلیل که آورده به اشتباهات مؤلف التدوین اشاره نموده است.

شیخ افضل الدین محمد بن ابی الحسن بن هموسه ورامینی

منتجب الدین گوید: وی فاضلی فقیه و واعظ است.

شیخ محمد بن ابی الحسن بن عبدالصمد قمی

وی به نقل منتجب الدین، فاضل صالحی بوده است.

محمد بن ابی عمران موسی بن علی بن عبد ربه ابوالفرج قزوینی

*محمد بن ابی عمران موسی بن علی بن عبد ربه ابوالفرج قزوینی کاتب (۱)

وی ثقه ای صحیح الروایه و واضح الطریقه بوده که علامه و نجاشی او را به این وصف ستوده‌اند. نجاشی کتابهای زیر را از تألیفات او یادآوری کرده است: کتاب الموجز المختصر من الفاظ سید البشر؛ کتاب الرد علی الاسماعیلیه؛ کتاب الطرائف؛ کتاب الموفور و کتاب قرب الاسناد. من این شیخ را دریافتم لیکن به سماع از او موفق نگردیدم. (۲)

شیخ فقیه نجیب الدین محمد بن ابی غالب

وی دانشوری فاضل و فقیهی بزرگوار بود. شهید ثانی در آغاز شرح الارشاد از وی نام برده و اضافه کرده که وی در کتاب المنهج الاقصد برای طهارت تعریف خاصی

ص: ۳۸

۱- در تعلیقات أمل الآمل نوشته است: یادآوری از محمد بن ابی عمران در این محل، تناسبی نداشته است.

۲- رجال علامه، ص ۱۶۴ و رجال نجاشی، ص ۳۱۰.

نموده است؛ سپس تعریف او را متذکر گردیده و ایرادهای لازم را بر تعریف او یادآوری نموده است.

شیخ امام عمادالدین ابو جعفر محمد بن ابی القاسم بن محمد بن علیطبری آملی کجی (جی)

منتجب الدین گوید: وی از ثقات فقها بوده و مراتب علمی را از شیخ ابوعلی بن شیخ ابو جعفر طوسی فراگرفته و تألیفاتی دارد، از جمله کتاب الفرج فی الأوقات و المخرج بالبینات و شرح مسائل الذریعه. شیخ امام قطب الدین ابوالحسن راوندی از شاگردان او بوده (۱) است و ما به توسط او از وی روایت می کنیم.

و نامش ابو القاسم علی است و او ثقه‌های بزرگوار و محدث بود و از آثار او بشاره المصطفی لشیعیه المرتضی در هفده جزء و کتاب الزهد و التقوا و تألیفات دیگر.

ابن شهر آشوب گفته است: محمد بن ابی القاسم طبری البشارت از تألیفات او می باشد. (۲)

مؤلف گوید: عمادالدین مشهور به عمی و معروف به طبری است و در یکی از مدارک از وی با عنوان شیخ سعید محمد بن قاسم طبری تعریف شده است، عربی بن مسافر از وی روایت می کرده و خود او از شیخ ابوعلی فرزند شیخ طوسی روایت داشته است. از ظاهر عبارت پیداست که سهوالقلمی برای ناسخ رخ داده باشد. (۳) سید بن طاووس در کتاب الیقین با اجازه ای که از حسین بن احمد سوراوی و شیخ علی بن یحیی حافظ داشته، از آنها به نقل روایت پرداخته و خود ایشان به توسط عربی بن مسافر از

ص: ۳۹

۱- در این که آیا قطب الدین شاگرد طبری بوده است یا برعکس شرحی در ترجمه روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۸۹ آورده شده است. م.

۲- معالم العلماء، ص ۱۱۹ در آنجا از وی چنین عنوان شده است (محمد بن قاسم کجی طبری).

۳- ممکن است که سهو القلم از آنجا باشد که نام پدرش را قاسم دانسته است و حال آن که نام پدرش علی و کنیه اش ابوالقاسم است.

عمادالدین روایت می کرده اند و شاذان بن جرئیل قمی از وی روایت داشته است.

استاد استاد در فهرست بحار می نویسد: کتاب بشاره المصطفی از کتابهای مشهور است و بسیاری از علمای ما از آن روایت کرده اند. مؤلف آن از بزرگان محدثان است و در بسیاری از اسانید که منتهی به شیخ الطائفه می شود نام او آورده شده است و او از شیخ ابوعلی، همه کتابها و روایتها را روایت کرده است. (۱)

مؤلف گوید: مجلد دوم کتاب مختصر المصباح در نزد ما می باشد و پاره ای از تحقیقات به اصل آن پیونده داده شده و از ذیل پاره ای از تحقیقات به دست می آید که آنها از تألیفات طبری مترجم حاضر بوده و ممکن است کتاب مزبور، همان کتابی باشد که به عنوان کتاب الزهد و تقوی شناخته شده است و هم می توان، کتاب مزبور را یکی از کتابهایی که در متن امل الآمل نام برده شده است دانست.

شیخ زین الدین محمد بن ابی نصر قمی

منتجب الدین گوید: وی ادیبی فاضل و طیب بود.

سید جمال الدین ابو غالب محمد بن ابی هاشم حسینی مرعشی

منتجب الدین او را شایسته ای بس دیندار معرفی کرده است.

سید شمس الدین محمد بن احمد بن ابی المعالی علوی موسوی

سید شمس الدین محمد بن احمد بن ابی المعالی علوی موسوی فاضل فقیهی بود و شهید اول از او روایت می کرده است.

شیخ ابو عبدالله محمد بن احمد اردستانی

منتجب الدین گوید: وی فاضل متبحری است و از تألیفات او کتاب صناعه الشعر

می باشد.

ص: ۴۰

وی از فضیلتی فقها بوده و اقوال و آرای او را در کتابهای استدلالی ایراد کرده اند؛ از جمله در کتاب مدارک در بحث طهارت آب چاه، به نظریه او اشاره کرده و او را از متقدمان معرفی نموده است.

مؤلف گوید: شیخ معاصر در باب (گنای از کتاب امل الآمل مترجم حاضر را از معالم ابن شهر آشوب یاد کرده است. (۱) و از قرائن پیداست مراد وی از شخص مشارالیه، مترجم حاضر است که از شاگردان سید مرتضی به شمار می آید و مشهور در نسب او این است: ابوالحسن محمد بن محمد بصروی. بنابر این نام پدرش را که شیخ معاصر احمد نوشته است یا اشتباهی است که از ناحیه او به وجود آمده و یا از سوی صاحب مدارک بوده (۲) و یا سهوالقلم کاتب مدارک می باشد.

ای و پس از این بار دیگر شیخ معاصر مترجم حاضر را این چنین یاد کرده است: شیخ ابوالحسن محمدبن محمد بصروی. از این که سه بار از مترجم حاضر در سه محل یاد کرده است، استفاده می شود که شیخ معاصر قائل به تعدد بوده و به حق باید گفت هر سه عنوان مربوط به یک شخص است و چند وجه را می توان دلیل بر اتحاد عناوین مزبوره آورد. بویژه که کتاب المفید از تألیفات او می باشد.

شیخ محمدبن احمدبن ادریس

پس از این به عنوان محمد بن ادریس ترجمه خواهد شد، برای این که به نام جدش

ص: ۴۱

۱- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۵۲ می نویسد: ابن شهر آشوب در معالم العلماء ص ۱۳۶ نوشته است: ابوالحسن بصروی، کتاب المفید از تألیفات او می باشد - م.

۲- در کتاب مدارک در آغاز بحث از «ماء البئر» چنین آمده است: و رابعها الطهاره تا آن جا که نوشته است وذهب الیه (الشیخ ابو الحسن محمد بن محمد البصری من المتقدمین) بنابر این نام پدرش را محمد نوشته است و سهو القلم از مؤلف مدارک نبوده است . م.

ابوعلی محمدبن احمدبن جنید

ابن شهر آشوب در معالم العلماء (۱) گوید: وی قائل به قیاس بوده و آثار ذیل از تألیفات او می باشد: تهذیب الشیعه لاحکام الشریعه در بیست جزء این اجزاء مشتمل بر عدد کتابهای فقهی است؛ المختصر الاحمدی (۲)؛ النوادر؛ سیبل الفلاح لاهل النجاح؛ الیقین (نور الیقین)؛ بصیره العارفین؛ تبصره العارف و نقض الزائف؛ الا یقاد در رد مؤیده (مرتده)؛ حدائق القدس در بیان احکامی که خود آنها را اختیار کرده است؛ تنبیه الساهی بالعلم الالهی؛ استخراج المواد من مختلف الخطاب؛ الشهب المحرقه للابالسن المشرقه (بالالسن المشرقه) که در این کتاب نظرات ابو القاسم بقال متوسط زیدی را مورد انتقاد قرار داده است و الافهام لاصول الاحکام؛ ازاله الران عن قلوب الاخوان در غیبت و فرش الطور؛ ینبوع الشور (قدس الطور و ینبوع النور)، در این کتاب به معنای صلوات و درود بر پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و خاندان او علیهم السلام پرداخته است و الفسخ علی من اجاز النسخ؛ تفسیح العرب فی الغاتها و اشاراتها الی مرادها؛ کتاب فی معنی الاشارات الی ما یکره العوام و غیرهم من الأسباب؛ الارتیاع فی تحریم الفقاع (القناع) و الافصاح و الايضاح للفرائض و الموارث.

علامه حلی در الخلاصه نوشته است: ابوعلی محمد بن احمد بن جنید کاتب اسکافی بزرگ امامیه بوده و تألیفات پسندیده ای دارد. در میان اصحاب ما به وجاهت و

ص: ۴۲

۱- معالم العلماء، ص ۹۷-۹۸.

۲- در امل الآمل می نویسد: المختصر الاحمدی للفقہ المحمدی از ابوالحسن جنیدی است. در تعالیق مؤلف بر امل الآمل اظهار داشته ممکن است کتاب مختصر، مجملی از کتاب تهذیب الشیعه خود ابن جنید بوده باشد و مؤید آن آن است که ابن طاووس در الاقبال کتاب مختصر کتاب تهذیب الشیعه لاحکام الشریعه را به محمدبن جنید نسبت داده است و از ظاهرش پیداست که منظور وی شیخ مترجم است؛ جز این که نام پدرش را ذکر نکرده و مختصر الاحمدی در اختیار شیخ حسن صاحب معالم بوده و از آن نقل کرده است.

وثاقت شهرت دارد و دانشوری بزرگوار به شمار می آید. آثار زیادی دارد و من رأیهای بر خلاف او را در کتابهایم ایراد کرده ام. شیخ طوسی نوشته است: ابن جنید قائل به قیاس بود(۱) و به همین مناسبت از کتابهای او دست برداشتم و به آنها توجهی ننمودم. (۲)

علامه در کتاب الايضاح به ثنای وی پرداخته و اضافه کرده است: نظرهای برخلاف و اقوال او را در کتاب مختلف الشيعه یادآوری کرده ام. شیخ محمد بن شیخ حسن بن شهید ثانی در حاشیه هایی که بر رجال میرزا محمد داشته می نویسد: ممکن است کسی اظهار بدارد گفتار علامه بیرون از غرایب نیست، زیرا شیخ طوسی اظهار داشته ابن جنید عمل به قیاس می کرد. نجاشی که او را از ثقات اصحاب نام برده می گوید: وی عمل به قیاس می کرده است و این دو نظریه دلیل بر آن است که گفتار ابن جنید اساس صحیحی نداشته است، چه آن که اصحاب ما می گویند عمل نکردن به قیاس از امور ضروری است و کسی که قائل به قیاس باشد، از اعتقاد صحیح برخوردار نیست و به همین مناسبت باید گفت ابن جنید در بند فسق و دیگر امور نابه جا بوده است و با توجه به این موضوع نمی توان او را در شمار دانشوران مورد وثوق قرار داد، چه آن که فساد عقیده با مورد وثوق بودن او تناسبی نخواهد داشت و سزاوار نیست اقوال او را در کتاب المختلف ایراد نماید. این است که باید در این موضوع، دقت لازم را به عمل آورد.

نجاشی هم از ابن جنید یاد کرده و او را به وثاقت ستوده و ثنا گفته است و کتابهایی را از او نام برده از جمله: تهذیب الشيعه لاحکام الشریعه، و به یاد آوری از کتابهای دیگر او که نزدیک به چهل کتاب و رساله می باشد، پرداخته و اضافه کرده است: از شیوخ مورد وثوق خویش شنیدم که می گفتند وی قائل به قیاس بوده است و همه آنها را با اجازه ای که داشتند به من اجازه دادند (۳).

ص: ۴۳

۱- مؤلف در تعالیک امل الآمل گوید: در الفوائد المدنیه که حواشی تمهید القواعد است نوشته است که از اصحاب ما، ابن جنید قائل به قیاس بوده و به طوری که اظهار شده از این قول دست برداشت.

۲- رجال علامه ، ص ۱۴۵.

۳- رجال نجاشی، ص ۲۹۹-۳۰۲.

به طوری که پیش از این یادآوری شد، شیخ طوسی در کتاب فهرست از وی یاد کرده است و بخشی از کتابهای او را نام می برد و می گوید: ما به توسط محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید) از احمد بن عبدون از وی روایت می کنیم. (۱)

شیخ ابوبکر محمد بن احمد بن حسین بن حمدان معروف به خباز بلدی

وی از مردم قریه «بلد» است که در موصل بوده و فاضلی دانشور و سرایندهای ادیب می باشد و از مذهب شیعه پیروی می کرده از پاره ای از اشعارش پیداست که پیرو مرام شیعه بوده است، از آن جمله:

و حمائم نیهنی

و اللیل داجی المشرقین

شبهتهن وقد بکین

و ماذرفن دموع عین

بنساء آل محمد

لما بکین علی الحسین

- آن شب که تاریکی خاور و باختر عالم را فرا گرفته بود کبوتران که می گریستند.

ص: ۴۴

۱- فهرست شیخ طوسی، ص ۱۳۴ - مجمع الرجال، ج ۵، ص ۱۲۸. نجاشی می نویسد از یکی از مشایخ شنیده ام که مالی و شمشیری متعلق به حضرت بقیه الله (ع) در دست او بود و راجع به آنها و صینی به جاریه اش کرده بود؛ لیکن آنها از دست رفت. شیخ طوسی در آخر شرح حال او نوشته ما کتابهای او را توسط شیخ مفید و ابن عبدون از وی روایت می کنیم. از متن فوق استفاده می شود که شیخ طوسی به توسط شیخ مفید از ابن عبدون از وی روایت داشته، ممکن است به واسطه و بی واسطه از وی روایت می کرده و یا کلمه (عن) در اصل کتاب حاضر زائد بوده باشد. روضات الجنات در ضمن شرح حال او راجع به قیاسی بودن اسکافی مفصلاً مطالبی نقل کرده است و ثابت کرده که قیاسی بودن او مستلزم آن نیست که کتابهایش مورد بی مهری قرار بگیرد، زیرا قیاسی را که او معمول خود قرار داده قیاسی باشد که مورد توجه شیعه و اعلام او قرار گرفته باشد. معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۸۱ می نویسد: اسکاف بکسر همزه و سکون سین همان اسکاف بنی الجنید است که رؤسای آن ناحیه اند و مردمی بزرگ و با کرم بوده اند و ناحیه مزبور به نام ایشان شهرت یافته و آن ناحیه اسکاف علیاست که از نواحی نهروان به شمار است و از سوی شرق میان بغداد و واسط واقع شده و در نهروان اسکان سفلی هم وجود دارد و این دو ناحیه بر اثر ویرانی نهروان از میان رفت الکنی و الالقاب، ج ۲، ص ۲۲ وفات او را سال ۳۸۱ ه. ق نوشته است. م.

- و نمی توانستند از گریه خودداری کنند، مرا از خواب بیدار کردند.

- و من در آن هنگام ایشان را به زنان آل محمد که بر حسین می گریستند، تشبیه کردم.

از اوست:

جحدت ولاء مولانا علی

وقدمت الدعی علی الوصی

متی ما قلت إن السیف أمضی

من اللحظات فی قلب الشجی

لقد فعلت جفونک فی فؤادی

کفعل ی زید فی آل النبی

- ولایت حضرت مولانا علی علیه السلام را انکار کردی و معاویه را بر وصی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) مقدم داشتی.

. از آن زمان که گفתי نفوذ شمشیر در دل رنجیده و شکسته بیشتر از نفوذ

نگاههاست.

به همان وقت پلکهای تو در دل من همان کاری را انجام داد که یزید با خاندان

پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) انجام داده بود.

از ابیات اوست:

أنا إن رمت سلوه

عنک یا قره عینی

فأنا أكفر بمن

س ره قتل الحسین

لک صولات علی قل

بی بقدر کالردینی

مثل ص ولات علی

یوم بدر و حنین

- هرگاه ای نور چشم من، مرا به فراموش کردن از تو نسبت بدهند.

- باید بگویم من از کسی که از قتل امام حسین علیه السلام خرسند می شود، متنفر و بیزارم.

- تو با اندامی مانند نیزه «ردینی»^(۱)، بر من هجوم می آوری.

- مانند هجوم آوردنهای علی علیه السلام در روز جنگ بدر و حنین ..

ص: ۴۵

۱- ردینی منسوب به ردینه است و ردینه زنی بود که به آراستن نیزه ها شهرت داشت - م.

از اوست:

أنا في قبضه الغرام أسير

بين سيف محارب وردینی

فكأن الهوى فتى علوی

ظن أنى وليت قتل الحسين

و كأنى يزيد بين يديه

فهو يختار أوجع القتلتين

- من در دست عشق مانند اسیری هستم که در برابر شمشیر جنگجو و نیزه ردینی
قرار گرفته باشد.

□ گویا عشق مانند جوان علوی است که می پندارد من حسین علیه السلام را به
شهادت رسانیده ام.

- و من در دست او مانند یزید می باشم که دردناکترین دو قتل را برای من اختیار
می نماید.

از اوست:

إلى بعين الصفح عن زللى

لا تتركنى عن ذنبى على وجل

هذا فؤادى لم يملكه غيركم

إلا الوصى أمير المؤمنين على

- به دیده عفو به من بنگر و از لغزش من در گذر و مرا با بیمنایى که دارم به حالت
گناهکاری و امگذار.

- آری این دل من است که جز شما دیگر نمی تواند آن را در تملک خود در آورد و
به غیر از امیرالمؤمنین علی علیه السلام دیگری مالک آن نمی باشد.

از اوست:

تظن بأئنی أهوی حبیبه

سواک علی القطیعه والبعاد

جحدت اذا موالاتی علیه

و قلت بأئنی مولی زیاد

- می پنداری که من به غیر از تو دوست دیگری برای خویش اختیار کرده باشم و
از تو دوری اختیار کرده باشم.

- و از دوستی علی علیه السلام اعراض کرده و خود را آزاد شده زیاد بدانم.

آنچه را تا به حال در این جا در شرح حال خباز مترجم حاضر نوشتم، برابر با یادداشتی است که به خط شیخ حسن بن شهید
عاملی دیده ام؛ همچنین مطابق با پاره ای از

ص: ۴۶

مطالب است که در یتیمه الدهر ثعالبی که مشتمل بر احوال شاعران صاحب بن عباد بوده است (۱)

شیخ مفید ابوسعید محمد بن احمد بن حسین نیشابوری

از اعیان ثقات و حافظان حدیث بوده و تألیفاتی داشته است. از جمله: الروضه الزاهره

فی تفسیر فاطمه الزهراء: الفرق بین المقامین و تشبیه علی علیه السلام بادی القرنین؛ کتاب الاربعین عن الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین (۲) کتاب منی الطالب فی ایمان ابی طالب و کتاب المولی. منتجب الدین گوید: ما کتابهای او را توسط شیخ امام جمال الدین ابو الفتوح رازی خزاعی نواده او از پدرش از او که جد ابو الفتوح است، روایت می کنیم.

ابن شهر آشوب گوید: از تألیفات اوست کتاب التفهیم فی بیان التقسیم و الرساله

الواضحه فی بطلان دعوی الناصبه و ما لا بد من معرفته. (۳)

ص: ۴۷

۱- ثعالبی در یتیمه الدهر، ج ۲، ص ۲۰۸ می نویسد: «بلد» از بلاد جزیره است که موصل در آن احداث شده و ابوبکر مترجم حاضر از برجستگان آن سرزمین می باشد. بلدی مردی درس نخوانده است و در عین حال اشعار او نمکین و مشتمل بر سروده های نغز می باشد و مقطعات وی خالی از معنای پسندیده و یا ضرب المثل نبوده است. بلدی حافظ قرآن بود و گاهی هم از آیات قرآن اقتباس می کرد. چنان که می گوید: الا إن إخوانی الذین عهدتهم أفاعی رمال لا تقصر فی لسعی ظننت بهم خبره فلما بلوتهم نزلت بواد منهم غیر ذی زرع بلدی شاعری شیعه بود و در اشعار خود مطالبی می آورد که از علاقه مندی او به مذهب تشیع حکایت می کند. م.

۲- منتجب الدین در آغاز کتاب فهرست می نویسد: در یکی از اوقات که به مجلس سید ابوالقاسم یحیی حضور یافتم کتاب الاربعین عن الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین (ع) که مورد توجه او قرار گرفته به مطالعه من رسانید به اطلاع رسانیدم کتابی خواهم نوشت به نام الاربعین عن الاربعین من الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین این کتاب در این روزگار به طبع رسیده است.

۰۴

۳- معالم العلماء ص ۱۱۶.

وی دانشوری فاضل و محقق مدقق و از معاصران است رساله الجمعه و حواشی چندی بر کتابهای حدیث از تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید: به گمان من، مترجم حاضر همان سید محمدی است که من او را به سمت شیخ الاسلامی تبریز برگزیدم. بنابراین تناسبی نداشته که نام او در این کتاب امل الآمل آورده شود.

ابوالحسن محمد بن احمد بن داوود بن علی

وی بزرگ طائفه شیعه و عالم ایشان بوده و در روزگار خود شیخ قمیها و فقیه ایشان به شمار می آمده است. ابوعبدالله حسین بن عبید الله اظهار داشته است: عالمی به پایه حفظ و فقه و معرفت حدیث مانند او ندیده ام و مادرش دختر سلامه بن محمد ارزنی بوده. او به بغداد رفته و چندی را در آنجا به سر برده و به تألیف کتابها اشتغال ورزیده است؛ از آن جمله: کتاب المزار (۱)؛ کتاب الذخائر؛ کتاب البیان عن حقیقه الصیام؛ کتاب الرد علی المظهر، الرخصه فی المسکر و کتاب الممدوحین و المذمومین؛ کتاب الرساله فی عمل السلطان؛ کتاب العلل؛ کتاب فی عمل شهر رمضان؛ کتاب صلوه الفرج و ادعیتها؛ کتاب السبحة؛ کتاب الحدیثین المختلفین و کتاب الرد علی بن قولویه فی الصیام. (۲)

نجاشی پس از بیان مطالب فوق اظهار می دارد گروهی از اصحاب ما، از جمله ابو العباس بن نوح و محمد بن محمد و حسین بن عبیدالله کتابهای وی را به ما خبر دادند و

ص: ۴۸

۱- مؤلف در تعلیقات امل الآمل گوید: این کتاب همان کتاب الزیارات و الفضائل است که ابن طاووس در کتاب اقبال به وی نسبت داده است.

۲- از تعلیقات مؤلف نقل شده ردی که بر ابن قولویه نموده است مربوط به آن است که ابن قولویه بنا به نقل سید بن طاووس اظهار داشته است ماه رمضان از سی روز کمتر نمی شود.

ابوالحسن بن داوود سال ۳۷۸ ه. ق در بغداد در گذشت و در مقابر قریش دفن شد (۱).

علاوه بر نجاشی، علامه حلی هم از وی نام برده و از او بزرگداشت به عمل آورده

است و شیخ طوسی نیز از وی یاد کرده و برخی از کتابهایش را متذکر شده است. (۲)

شیخ محمد بن احمد بن شهریار، خزانه دار آستان مقدس علوی علیه السلام

منتجب الدین گوید: وی فقیه صالحی بود.

مؤلف گوید: مترجم حاضر، در اوائل سند صحیفه نام برده شده است و چنین گفته است: خبر داد به ما شیخ سعید ابوعبدالله محمد بن احمد بن شهریار خزانه دار مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام در ماه ربیع الاول سال ۵۱۶ ه. ق طبق قرائتی که بر او می شد و من هم به سماع آن می پرداختم، گفت: این صحیفه را از شیخ صدوق ابو منصور محمد بن احمد بن عبدالعزیز عکبری معدل (ره)....

و در اوائل سند کتاب سلیم بن قیس آمده است: خبر داد به من شیخ مقرئ ابوعبدالله محمد بن کمال از سید جلیل نظام الشرف ابو الحسن عریضی از ابن شهریار خازن از شیخ ابوجعفر، از قرینه پیداست مراد از ابن شهریار خازن، مترجم حاضر بوده باشد.

شیخ شمس الدین محمد بن احمد بن صالح سیبی نسینی شاگرد فخار بن معد

وی فاضل صالح و بزرگواری بود از پدرش و از فخار بن معد و دیگران روایت می کرده است.

ص: ۴۹

۱- در مجمع الرجال، ج ۵، ص ۱۳۵، بنقل از نجاشی سال وفات او را ۳۶۸ یاد کرده است، همچنین علامه هم سال وفات او را ۳۶۸ ه. ق مرقوم داشته است - تنزیه القمیین، ص ۴۳ می نویسد: محمد بن داوود استاد شیخ مفید و دیگران اعلام قم بوده و بزرگواری عالم و بافضیلت است و کتابهای زیادی دارد. م.

۲- رجال علامه، ص ۱۶۲ و فهرست طوسی، ص ۱۳۶.

مؤلف گوید: پس از این شرح حال شیخ محمد بن صالح سینی سینی خواهد آمد و خواهد گفت وی از ابن طاووس روایت می کرده و ممکن است این شخص، همان شیخ جمال الدین محمد بن صالح باشد.

شیخ محمد بن احمد صهیونی عاملی

شیخ محمد بن احمد صهیونی (۱) عاملی

صهیونی فاضلی عالم و پرهیزکاری محقق بود، اجازه ای را که وی در سال ۸۷۹

ه. ق برای شیخ علی بن عبدالعالی عاملی میسی نوشته است، دیده ام.

مؤلف گوید: در اجازه شیخ زین الدین (شهید ثانی) به حسین بن عبدالصمد او را چنین معرفی نموده: شیخ عالم شمس الدین محمد بن احمد بن محمد شهید در آن اجازه

به واسطه علی بن عبدالعالی میسی از وی روایت می کرده است. (۲)

و به خط یکی از فضلالی شاگردان شیخ بهائی که بر آن اجازه نوشته است چنین دیدم که صهیون یکی از منزلهای عرب است.

شیخ جلیل محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی

وی فقیه دانشور و فاضل بود. فرزندش جعفر از او و از ابوجعفر بن بابویه روایت می کند.

مؤلف گوید: از آغاز برخی از نسخه های تفسیر مولانا عسکری علیه السلام استفاده می شود که مترجم حاضر از ابو جعفر بن بابویه روایت می کرده و فرزندش جعفر از وی روایت داشته است. بنابر این، جعفر توسط پدرش از ابوجعفر روایت می کرده به همین مناسبت لفظ (واو) که در بالا آمده و از ابوجعفر اشتباهی است که از ناحیه ناسخ

ص: ۵۰

۱- صهیونی منسوب به صهیون است که قلعه باروداری بوده در دامنه کوه و سالها در دست فرنگیان بود تا سال ۵۸۴ ه. ق به توسط صلاح الدین ایوبی از دست آنها بیرون آمد.

۲- در همان اجازه که صورتش در اجازات بحار آمده می نویسد: صهیونی از شیخ عز الدین حسن بن عشرت روایت می کرده و شیخ جمال الدین احمد خاتون از صهیونی روایت داشته است. م.

به وقوع پیوسته است.

شیخ بزرگوار فقیه ابوالحسن محمدبن احمدبن علی بن حسین (حسن) بن شاذان کوفی (قمی)

وی فاضل بزرگوار بود و کتاب مناقب امیر المؤمنین علی علیه السلام که مشتمل بر صد منقبت از مناقب آن حضرت که از طریق عامه روایت کرده از تألیفات او

می باشد (۱)

کراچکی از وی روایت می کرده و خود او از ابن بابویه روایت داشته است و کتاب

مناقب اش در نزد ما موجود می باشد (۲)

ص: ۵۱

۱- کتاب مزبور به نام مأه منقبه در این روزگار از سوی مدرسه الامام المهدی به طبع رسیده و در آغاز آن شرح حال مفصلی از مؤلف و نام ۶۷ تن از مشایخ او همراه مطالبی مربوط به اصل کتاب ایراد شده است - م.

۲- روضات الجنات، ج ۲، ص ۵۷۳ پس از آن که وی را معرفی کرده و احادیث چندی از کتاب مأه منقبه ذکر نموده می نویسد. از ذیل احوال ابن شاذان به این نتایج می رسیم که ابن شاذان خواهرزاده ابن قولویه، محدث بنام است. دیگر آن که ابن قولویه از پدر شیخ صدوق و ابن شاذان از خود صدوق روایت داشته است. دیگر آن که ابوالفتح کراچکی در مکه مکرمه به ملاقات ابن شاذان رسیده و پیدا است که ابن شاذان بیشتر اوقاتش را در مکه مکرمه به سر می برده است. دیگر آن که پدر ابن شاذان از جمله علما و محدثان بوده و ابن شاذان از وی روایت می کرده است. دیگر آن که کتاب ایضاح لدقائق النواصب از تألیفات اوست و در این کتاب به کشف فضایح آنها پرداخته و کتابهای دیگر در فقه و اصول و کلام هم داشته و اظهار کرده از امل الآمل به دست می آید که ابن شاذان از مردم کوفه بوده است و از عربهای کوفه به شمار می آید؛ جز این که در قم ساکن گردیده؛ مانند بسیاری از اعلام که در سرزمین ایران ساکن می شدند و موطن اصلی را فرائض قرار داده و خود را به نام محلی که در آن می زیستند می خواندند و ابوالفتح کراچکی در مسجد الحرام برابر با مستجار در سال ۴۱۲ ه. ق به ملاقات وی رسیده و به نقل حدیث از وی پرداخته است. مؤلف الذریعه در النابس، ص ۱۵۰ می نویسد: ابن شاذان یا خواهرزاده ابن قولویه و یا ابن قولویه دائی پدرش میباشد و بستان الکرام از تألیفات اوست. پیش از این نوشتیم در مقدمه مأه منقبه ۶۷ تن از مشایخ او را نام برده است . م.

مؤلف گوید: شیخ معاصر در فهرست کتاب الهداه(۱)، کتاب ایضاح دفائن النواصب را به وی نسبت داده است و قاضی ابوالفتح کراجکی در رساله الاستبصار فی النص علی الائمه الاطهار تصریح کرده است که کتاب مزبور از تألیفات ابن شاذان است.

و در فهرست بحار آمده که ابن شاذان استاد ابوالفتح کراجکی است و کراجکی در کتاب کنز الفوائد از او بسیار ستایش نموده و ابن شهر آشوب هم در معالم العلماء(۲) از وی نام برده است. (۳)

شیخ شهید محمد بن احمد فارسی فتال

وی از ثقات بزرگوار بوده و کتاب روضه الواعظین و بصیره المتعظین از تألیفات اوست.

منتجب الدین گفته است: شیخ شهید محمد بن احمد فارسی مؤلف کتاب روضه الواعظین است.

مؤلف گوید: فتال در آغاز روضه الواعظین می نویسد: از آن جا که اخبار این کتاب متواتر است، نیازی به یاد آوری سندهای آنها نمی باشد.

و در پایان برخی از نسخه های کتاب مزبور چنین دیده ام: کتاب روضه الواعظین و بصیره المتعظین از تألیفات شیخ بزرگوار و متکلم، فقیه و دانشمند پارسا و پرهیزکار که به سعادت شهادت نایل آمده شیخ محمد بن احمد بن علی فتال، معروف به ابن الفارسی می باشد.

احوال این دانشمند بر علمای رجال پوشیده مانده است. چنان که خواهیم نوشت ابن شهر آشوب مؤلف التفسیر و روضه الواعظین را یکی دانسته است و از کلام شیخ

ص: ۵۲

۱- اثبات الهداه، ج ۱، ص ۳۱.

۲- معالم العلماء، ص ۱۱۷.

۳- بحار الانوار، ج ۱، ص ۴۴.

منتجب الدین در فهرست که معاصر با ابن شهر آشوب بوده، استفاده می شود که دو کتاب مزبور از دو تن از علما می باشد.

ابن داوود در رجالش می نویسد: محمد بن احمد بن علی فتال نیشابوری معروف به ابن الفارسی (لم جنخ) (۱) متکلمی بزرگوار و فقیهی دانشور و زاهد و پرهیزکار بود.

ابوالمحسن عبدالرزاق ملقب به شهاب الاسلام که ریاست نیشابور را عهده دار بود، وی را به شهادت رسانید. (۲)

ارباب رجالی که پس از ابن داوود می زیسته اند، اظهار داشته اند که شیخ فتال در روزگار شیخ طوسی نمی زیسته تا این که در کتاب رجال وی از او یاد شده باشد.

بلکه سالها پس از او می زیسته است، زیرا منتجب الدین در فهرست خود مقید بوده است افرادی را در آنجا نام ببرد که پس از شیخ طوسی زیست داشته اند.

از معالم العلماء ابن شهر آشوب و اجازه علامه هم استفاده می شود که فتال پس از شیخ طوسی زندگی می کرده است.

و همچنین از کلام ابن داوود به دست می آید: نام وی محمد بن احمد بن علی فتال نیشابوری فارسی است به خلاف دیگر آن که او را این چنین معرفی نکرده اند و علامه حلی در یکی از اجازاتش او را محمد بن علی بن احمد فارسی نام برده است. (۳).

ص: ۵۳

۱- (لم جنخ) در کتابهای رجال اشاره به آن است که مترجم حاضر یا دیگری که این رمز ذیل نامه او آمده است، یکی از ائمه را درک نکرده و شیخ طوسی در رجال خود از وی نام برده است. م.

۲- رجال ابن داوود، ص ۲۹۵.

۳- روضات الجنات، ج ۲، ص ۵۹۱ وی را چنین معرفی کرده است: ابو علی محمد بن حسن بن علی بن احمد بن علی حافظ و واعظ فارسی نیشابوری ملقب به فتال و مؤلف کتاب روضه الواعظین پس از تحقیقات لازم در پایان شرح حال او می نویسد: جهت شهرت او به فتال در هیچ یک از کتابهای رجال و تراجم ندیده ام و گویا به مناسبت زبان آرایبی او در اندرز و بیان جالبی که داشته او را به این نام خوانده اند، زیرا فتال صیغه مبالغه فتل است که یکی از نامهای بلبل می باشد و در قاموس فتل را آواز بلبل گفته است و در روزگار ما خطیب سخن آرا را بلبل می گویند، چنان که واعظ قزوینی را بلبل عراق خوانده اند.

۴

سید جلیل محمد بن احمد بن محمد حسینی

منتجب الدین گفته است: وی فاضل ثقه ای بوده است و کتاب الرضا علیه السلام از تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید: ممکن است کتاب الرضا همان رساله اصول الدین باشد که آن حضرت علیه السلام برای مأمون مرقوم فرموده و به رساله معروف می باشد.

شیخ محمد بن احمد بن محمد بن حسین بن علی بن ابراهیم حنائی عاملی

وی فاضلی عالم و بزرگواری ادیب و شاعری منشی بود و در بعلبک به سمت داوری منصوب گردیده و کتابی را که تاریخ آن ۱۰۳۰ ه. ق بوده به خط وی دیده ام و در آن کتاب: انشای جالبی که خود ایراد کرده به چشم می خورد و خط او در نهایت خوبی و شیوایی بوده.

یکی از منشآت او را که به رویه برخی از اشراف مرقوم داشته است، دیده ام.

این انشا هم در نهایت زیبایی و استواری بوده است. از اشعار اوست:

آل بیت النبی یا عنصر المجا

د و شمس الفخار و الأنساب

یا کرام النفوس و الأصل و الفر

ع و بیض الوجوه و الأحساب

حبکم شرعتی و منهاج قربی

و اعتمادی لکرب یوم الحساب

رحمه الله تلوهابرکات

تصطفیکم کسح جفن السحاب

- ای خاندان پیغمبر و ای ریشه بزرگواری و ای خورشید افتخار و نسبها.

- ای صاحبان کرم و ای کسانی که ریشه و شاخه همه گونه خیراتی بوده اید و ای سپید چهرگانی که نسبهای قبیله ها به شما می برازند.

□ محبت و ولایت شما آبشخور من و نردبان قرب من است و در روز قیامت و سختی آن به شما بستگی دارم.

- رحمت و برکات خدا شما را برگزیده و مانند بارانی که از ابر می بارد، همواره بر شما ریزش دارد.

از سروده های اوست:

ص: ۵۴

مسائل دور شیب رأسی و هجرها

و کل أتى عن حاله فى الهوى نیتی

فأقسم لولا الهجر ماشاب مفرقی

وتقسم لولا الشیب ما کرهت قربی

- سپیدی مو و دوری از محبوبه، مسائلی است که مرا به خود متوجه ساخته و هر یک از آنها که برای من اتفاق می افتد، مطابق با نیت درونی من بوده و مرا از آنها اطلاع می دهد.

- سوگند یاد می کنم که هر گاه هجران و دوری او در میان نبود، موی سرم سپید نمی شد و او هم سوگند یاد کرده است هر گاه پای پیرمردی من در میان نبود، از من دوری نمی کرد.

سید محمدبن احمدبن محمد حسینی عاملی

وی فاضلی دانشور و فقیهی صالح و بزرگواری معاصر با شیخ بهائی بود؛ در کشمیر می زیست و همانجا در گذشت.

شیخ جمال الدین ابوالمظفر محمد بن ابی العباس احمدبن محمدبن ابی العباس احمد اموی ابیوردی

وی فاضلی دانشور و سرایندهای ادیب و منشی شیعه مذهب بود، دیوان شعری داشت به نام نجدیات و دیوان دیگری به نام عراقیات از اشعار اوست:

و مائه الحجلین تملأ مسمعی

حدیثا مربیه و هی عف ضمیرها

لها نظره تهدی الی القلب سکره

کأن بعینها کؤوساً تدرها

- خبر حيله گونه ای که یکی از دو کبک در دل داشت گوش مرا پر کرد.

- و با نگاهی دل مرا از خود بی خود ساخته و مست لایعقل نمود، آن چنان که گویا در میان دیدگان او جامههایی از شراب بود که به اطراف می گردانید. و در ضمن چکامهای گفته است:

و ظلام الشباب أحسن عندی

من مشیب یظلنی بضیاء

و لذكرى ذاك الزمان حيازي

مى طوى بالزفه الصعداء

كلما أوقدت على القلب ناره

شرق العين يا أميم بماء

ص: ٥٥

- تاریکی جوانی به نظر من بهتر از سایه روشن پیری است که مرا در سایه خود قرار می دهد.

. آن زمان را که از دل پر درد ناله می زنم، همان وقت را برای خود بر می گزینم.

- و متوجه بوده هر گاه دل مرا آتش می زند، دیدگان من از اشک چشمم درخشندگی خاصی پیدا می کند.

ابن خلکان از ابیوردی یاد کرده و او را به عظمت ستوده و اظهار داشته است: ابیوردی دیوان خود را به چند بخش تقسیم نموده برخی از آن، عراقیات و برخی دیگر از آن، نجدیات و دسته دیگر از آن وجدیات است و تألیفات بسیاری هم داشته است. از جمله: تاریخ ابیورد؛ کتاب المختلف و المؤتلف؛ طبقات کل فن و ما اختلف و أتلف فی انساب العرب و در لغت هم آثار بی مانندی تألیف کرده است و سال ۵۰۷ ه. ق. وفات یافته (۱)

شیخ بهاء الدین محمد بن احمد بن محمد وزیری

منتجب الدین گوید: وی فقیه عادل و صالح بوده است .

ص: ۵۶

۱- در همه نسخه های امل الآمل وفات او سال ۵۰۷ ه. ق. نوشته شده و در وفیات چنین آمده است: ابیوردی در روز پنجشنبه ۲۰ ربیع الاول سال ۵۵۷ ه. ق در فاصله ظهر و عصر که در اصفهان مسموم شده بود، در گذشت و در جامع عتیق آنجا بر وی نماز گزارده شد. در اعیان الشیعه، ج ۴۳، ص ۲۶۱ می نویسد: ابیوردی در کوفن ابیورد متولد شد و از نوادگان معاویه اصغر بود و از مذهب تشیع امتناعی نداشته و گفته است: فجدی و هو عنبسه بن صخر بریگی من بزید و من زیاد ابیوردی پس از تحصیل علم به رؤسای زمان از جمله نظام الملک پیوست و سال ۴۹۸ ه. ق تولیت مدرسه نظامیه را به عهده گرفت و پس از چندی که مورد نفرت امرای بغداد قرار گرفت، به اصفهان رفت و طولی نکشید به حله رفت و مورد استقبال گرم سیف الدوله واقع شد و سرانجام به دست (خطیر) که یکی از ارکان حکومتی محمدشاه سلجوقی بود مسموم گردید، و نام سیزده مجلد از تألیفات او را یاد کرده است - م.

شیخ محمد بن ادريس عجلي حلي (۱)

وی تألیفاتی دارد، از جمله: کتاب السرائر این کتاب را در حله دیده ام .

منتجب الدین گوید: استاد ما شیخ سدید الدین محمود حمصی (رفع الله درجته) گفته است: ابن ادريس استواری در کارش نداشته است، به همین جهت به کتاب او اعتماد نمی باشد.

لیکن علمای متأخر او را بزرگ دانسته و بر کتاب او و احادیثی که از کتابهای متقدمان در آخر کتاب سرائرش ایراد نموده اعتماد کرده اند. (۱)

ابن ادريس از دایی اش ابو علی طوسی فرزند شیخ طوسی، بواسطه و بدون واسطه روایت می کرده و همچنین با واسطه (۲) از شیخ ابو جعفر طوسی که جد مادری اش می باشد، روایت داشته است و مادر مادرش، که فاضل شایسته ای بوده است، دختر مسعود ورام می باشد.

سید مصطفی از ابن داوود نقل کرده است: ابن ادريس بزرگ فقهای حله بود و از علوم معموله با کمال استواری بهره ور گردیده و آثار بسیاری تألیف نموده است.

لیکن به طور کلی از اخبار اهل بیت اعراض کرده و به همین مناسبت ابن داوود در ردیف ضعفا

ص: ۵۷

۱- اخبار مزبور در پایان سرائر به عنوان «مستطرفات السرائر» آورده شده و آخرین باب از ابواب کتاب السرائر را تشکیل می دهد و به نام باب النوادر موسوم گردیده است و اخبار طریفه ای از برخی از اصول اربعماه و دیگر از کتابها را ایراد کرده و همین مستطرفات هم جداگانه از سوی مدرسه المهدی به طبع رسیده است . م.

۲- در تعلیقات امل الآمل آمده است: چنان که از استاد استناد ایده الله تعالی شنیدم اظهار می داشت ابن ادريس بدون واسطه از ابوعلی طوسی روایت نکرده و همین موضوع را هم استاد معظم له به طور مبسوط در آغاز شرح صحیفه کامله بیان فرموده است.

از وی نام برده است .

سید مصطفی پس از ایراد مطالب مزبور اظهار داشته است: هرگاه ابن داوود در باب موثقان از وی یاد کرده بود، شایسته تر بود؛ زیرا مشهور آن است که ابن ادریس به خبر واحد عمل نمی کرده و این موضوع، ایجاب نمی کند که ابن ادریس به طور کلی از اخبار اهل بیت اعراض کرده باشد و هرگاه عدم توجه به خبر واحد مستلزم ضعف وی باشد، بایستی سید مرتضی و دیگران هم که به خبر واحد عمل نکرده اند، در ردیف ضعفا بوده باشند.^(۱)

و در نسخه ای که از ابن داوود در اختیار من می باشد، نام او را در بخش ممدوحان و مذمومان ندیده ام.

و از تألیفات او السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی است که پیش از این یاد کردیم و التعليقات که کتاب بزرگی است و حواشی و ایراداتی بر تبیان شیخ طوسی دارد و من آن را به خط خود او در شیراز دیده ام^(۲) و علامه و دیگر دانشوران ما، اقوال او را در کتابهای استدلالی نقل نموده و حداکثر آنها را پذیرفته اند.

مؤلف گوید: گروهی از فضلا از وی روایت کرده اند، از جمله شیخ نجیب الدین بن نما حلی و سید شمس الدین فخار بن معد موسوی و سید محمد بن عبدالله بن زهره حسینی حلبی و از یکی از سندهای صحیفه کامله این سندها استفاده می شود و خود او هم از جمعی از علما از جمله عربی بن مسافر عبادی روایت داشته است.

شیخ احمد بن نعمه الله عاملی در اجازه ملا عبدالله شوشتری در تعریف از .

ص: ۵۸

۱- (۱) نقد الرجال، ص ۲۹۱.

۲- در تعليقات أمل الآمل آمده است: کتاب تعليقات را به خط خود او در شیراز در نزد امیر محمد شریف که مستوفی نواحی شیراز بوده در کتابخانه موقوفه مدرسه او دیده ام و همچنین بخشی از آن تعليقات را در اصفهان مشاهده کرده ام.

ابن ادريس نوشته است: الشيخ الاجل الاوحد المحقق المنقب شمس الدين محمد بن ادريس....

ابن ادريس از هبه الله بن رطبه سوراوی هم روايت می کرده است.

از یکی از سندهای صحيفه كامله استفاده می شود که اين ادريس صحيفه را بدون واسطه از ابوعلی پسر شيخ طوسی و او از پدرش روايت می کرده است و از بعض سندهای ديگر آن به دست می آيد که ابن ادريس صحيفه را از شيخ عماد محمد بن ابوالقاسم طبری از ابوعلی طوسی از پدرش شيخ طوسی روايت داشته است و منافاتی میان اين دو سند وجود ندارد.

ابن شهر آشوب و شاذان بن جبرئيل قمی هم رتبه بوده اند و هر دو تن صحيفه مبارکه را از عماد طبری ياد شده روايت کرده اند.

تاريخ روايت ابن ادريس که صحيفه را بدون واسطه از ابوعلی بن شيخ طوسی روايت کرده است، جمادی الاخره سال ۵۱۱ هـ. ق است.

و از تألیفات او رساله ای است در معنی الناصب.

این رساله را شيخ علی کرکی در رساله رفع البدعه فی حل المتعه به وی نسبت داده و از آن، روايتی نقل کرده است.

من نسخه های زيادی از کتاب السرائر را دیده ام.

بهترین آنها، نسخه ای است که در کتابهای مرحوم آقا ميرزا فخر مشهدی موجود بوده و نسخه کهن و صحیحی است که نزديک به روزگار مؤلف، بلکه در زمان خود او نوشته شده است و نیز بخش ديگر از اين کتاب را که آن هم در روزگار مؤلف نوشته شده است، در کتابخانه شيخ صفی در اردبيل دیده ام.

این بخش بر سيد فخر بن معد موسوی شاگرد ابن ادريس قرائت شده و رمز

بلغات» در آن بخش به چشم می خورد و اجازه ای هم به خط يوسف بن علوان که به شيخ محمد زنگی (زنگباری) داده و تاريخ آن که جمادی الاخره سال ۶۲۸ هـ. ق بوده، بر آن دیده می شود و شيخ يوسف در اين اجازه از علی بن يحيی خياط که از ابن ادريس اجازه داشته، روايت می کرده است.

و تاريخ تألیف السرائر به طوری که از کتاب «الصلح» سرائر به دست می آيد،

سال ۵۸۷ هـ. ق بوده است و من نسخه کهنی از آن را در شهر اشرف از شهرهای

کتاب شرح تهذیب الاصول از تألیفات او می باشد و مولانا محمد امین استرآبادی

ص: ۶۰

۱- شرح حال ابن ادریس در کلیه کتابهای رجال و تراجم آمده است و شیعه و سنی او را به عظمت نام برده اند. از جمله لسان المیزان، ج ۵، ص ۶۵ می نویسد: محمد بن ادریس عجللی فقیه شیعه و پیشوای آنان است و تألیفاتی در فقه امامیه دارد و در آن روزگار در میان فقهای شیعه همتایی نداشته و ۵۹۷ ه. ق در گذشته است و لؤلؤه البحرین، ص ۲۷۶ می نویسد: ابن ادریس فقیه اصولی و مجتهد صرف بود و نخستین دانشوری است که باب طعن و نکوهش شیخ طوسی را به روی دیگران گشود و حال آن که در روزگار شیخ و تا مدتها بعد از او دانشمندان از رویه شیخ پیروی می کردند و هنگامی که نوبت به وی رسید، از شیخ پیروی نکرد و خود مستقلا به فتوا پرداخت و علامه و دیگران به نکوهش او برخاستند. پس از نقل مطالب امل الآمل، می نویسد: به حق باید گفت مرتبه فضیلت و عالی مقامی ابن ادریس جای بی نمی باشد و اشتباهی که از او سر زده باشد، مستلزم نکوهش او نخواهد بود و چه بسیار افرادی بوده اند که این گونه اشتباهات از آنها به ظهور رسیده است؛ ویژه نظریه ای که وی درباره عمل به خبر واحد اظهار داشته است و علامه و محقق که پایه گذار نکوهش از او بوده اند، به بسیاری از اقوال او عمل کرده اند و شهید ثانی در اجازهای او را شیخ علامه و محقق و شهید اول در اجازه ای وی را شیخ علما و رئیس مذهب معرفی کرده اند. در این دو اجازه لقب ابن ادریس، فخر الدین آورده شده است. قاضی نورالله در ستایش از ابن ادریس گفته است فخر الدین ابو عبدالله محمد بن ادریس عجللی در اشتعال فهم و بلند پروازی از فخرالدین رازی پیشی و در علم فقه و نکته طرازی از محمد بن ادریس شافعی در پیش است. شیخ یوسف نوشته است از تألیفات او رساله ای است در پاسخ از پرسشهایی که از او شده است روضات الجنات، ج ۲، ص ۵۹۸ شرح حال او را یادآوری کرده و در ضمن آن به تحقیقاتی راجع به خبر واحد و عمل به آن پرداخته است. ابن ادریس علاوه بر اعلامی که در متن اشاره شد، از برخی دیگر هم روایت داشته است از جمله شریف ابوالحسن علی عریضی و سیدابوالکرام حمزه بن زهره و فقیه عبدالله بن جعفر دوریستی و سید عز الدین شرفشاه افطسی در بحارالانوار، ج ۱۰۷، ص ۱۹، از خط شهید اول نقل کرده است شیخ امام ابو عبدالله محمد بن ادریس امامی عجللی گفته است سال ۵۵۸ هجری به بلوغ رسیدم و اضافه کرده ابن ادریس سال ۵۷۸ ه. ق در گذشته است. در روضات الجنات، ج ۲، ص ۵۹۹ می نویسد: در منتهی المقال آمده است: مشهور آن است که ابن ادریس در جوانی وفات یافت و به مناسبت توهینی که به شیخ طوسی نموده عمرش به کمال نرسیده است و به نقل شهید اول که سال ۵۵۸ ه. ق وفات یافته، ۳۵ سال داشته است و کفعمی در وفیات العلماء از خط فرزندش نقل کرده است: پدرم در روز جمعه هنگام ظهر هجدهم شوال سال ۵۹۸ ه. ق در گذشته، بنابر این، ۵۵ ساله بوده است. آری، تاریخ رحلت او بین سال ۵۹۷ تا ۵۹۸ هجری است و سالی که شهید نقل کرده درست نیست؛ زیرا چنان که در متن آمده در سال ۵۸۷ به تألیف سر اثر پرداخته است. در پانوش لؤلؤه البحرین نوشته است مرقد ابن ادریس در محله جامعین حله می باشد که به همت جمعی از خیرخواهان، ساخته شده است

در کتاب الفوائد المدنيه از وی، نام برده است.

سید مجدالدین ابوالفضل محمدبن اسعدبن حسین حسینی

منتجب الدین گوید: وی فقیه عالمی است .

امیر زاهد شمس الدین محمدبن امیر زاهد اسکندربن در بیس

منتجب الدین گوید: شمس الدین، فقیه صالحی است.

مؤلف گوید: شمس الدین دو برادر دیگر به نام امیر زاهد تاج الدین محمود و امیر

زاهد بهاء الدین مسعود داشته است که ترجمه ایشان پس از این ایراد خواهد شد و

پدرشان هم از علما بوده و پیش از این نام برده شده است.

شیخ محمد بن اسماعیل بن حسن بن ابی الحسین بن علی هرقلی

هرقلی فاضلی دانشور و از شاگردان علامه حلی است. کتاب مختلف علامه را به خط او دیده ام و از آن بر می آید که هرقلی

کتاب مزبور را در روزگار مؤلفش استنساخ کرده و آن را نزد خود علامه یا فرزندش فخر المحققین قرائت کرده است.

سید ابو جعفر محمدبن اسماعیل بن محمد حسینی مامطیری

سید ابو جعفر محمدبن اسماعیل بن محمد حسینی مامطیری منتجب الدین گوید: وی فقیهی فاضل وثقه بود و نهاییه شیخ

طوسی را از حفظ داشت.

سید ابو البرکات محمد بن اسماعیل حسینی مشهدی

منتجب الدین گوید: وی فقیهی محدث و ثقه بوده و از شیخ امام محیی الدین حسین بن مظفر حمدانی استفاده کرده است.

پیش از این گذشت که ابو البرکات کتابهای حسین بن مظفر را از خود او روایت کرده است.

مؤلف گوید: به خط یکی از اعلام دیدم که بر پشت کتاب الامالی صدوق نوشته بود: خبر داد به من سید عالم ابو البرکات محمد بن اسماعیل بن فضل حسینی (ره) از شیخ

مفید ابو الحسن علی بن عبدالصمد تمیمی در قرائتی که بر او داشتم، گفت: این کتاب الامالی را در سال ۴۱۷ ه. ق بر سید عالم ابو البرکات علی بن حسین جوینی و شیخ ابوبکر محمد بن احمد معمری قرائت کردم.

گفت: همین الامالی را بر شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه (مؤلف کتاب) (رض) قرائت کردم و او در آخر ماه ذی قعدة سال ۵۳۲ ه. ق به دو فرزندم احمد و علی (حفظهما الله) اجازه داد و از قصص الانبیاء راوندی استفاده می شود که راوندی به توسط این سید از علی بن عبدالصمد (تمیمی) روایت داشته است.

سید نجم الدین محمد بن امیر کا بن اَبی الفضل جعفری قوسینی

منتجب الدین گفته است: قوسینی از فضلا بوده و کتاب مقتل الحسین علیه السلام

از تألیفات اوست و اشعار نغزی می سروده است.

مولانا محمد امین استرابادی

فاضل محقق و ماهر متکلم و فقیهی محدث و ثقه ای بزرگوار بود و تألیفاتی دارد، از جمله کتاب الفوائد المدنیة. در این کتاب به شرح اصول الکافی پرداخته است (۱) و از

ص: ۶۲

۱- در تعلیقات امل الآمل آمده است: این شرح به پایان نرسیده، لیکن تعلیقاتی تا آخر کتاب مرقوم داشته است.

تألیفات او دیگر شرح تهذیب الحدیث و کتابی است در رد مباحثی که فاضلان در حواشی شرح جدید تجرید ابراز داشته اند.

منظور از فاضلان، ملاجلال دوانی و میر صدرالدین (شیرازی) است.

دیگر کتاب فوائد دقائق العلوم العربیه و حقائقها الخفیه است.

از تألیفات او که دیده ام شرح التهذیب است که ناتمام مانده و شرح الاستبصار است که آن هم به پایان نرسیده و رساله ای در البداء، و جواب مسائل شیخنا الشیخ حسین الظهیری العاملی و رساله فی طهاره الخمر و نجاستها و رسالهای فارسی در مسائل متفرقه به نام دانش نامه شاهی و تألیفات دیگر می باشد.

ما از شیخ خود شیخ زین الدین بن محمد بن حسن عاملی از او روایت می کنیم و او از سید محمد بن علی بن ابی الحسن موسوی عاملی روایت می کرده است. و مؤلف سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر از وی یاد کرده و او را به بزرگواری ستوده و اضافه کرده وی در مکه مکرمه مجاورت داشته و همانجا در سال ۱۰۳۶ ه.ق در گذشته است. (۱)

مؤلف گوید: محمد امین، کتاب الفوائد المدنیه را در آغاز کار به منظور حواشی بر تمهید القواعد شیخ زین الدین تألیف کرده بود، لیکن فوائد بسیار ارزنده ای به آن افزود و این کتاب را در مکه معظمه تألیف کرد و از آنجا که مسائل مذکور در آن را در مدینه مشرفه تدوین کرده است، به نام الفوائد المدنیه نامیده و در ضمن آن به بیانی از شیخ بهائی که معاصر با وی بوده پرداخته است. پس از این، کتاب مزبور را تغییر داده و آن را به صورت کتاب جداگانه در آورده است و من نسخه نخستین آن را در بار فروش مازندران دیده ام.

و شرح الاستبصار را که به نام الفوائد المکیه موسوم داشته است تا باب دهم آن - که باب آب قلیل است که همراه با نجاست باشد. به اتمام رسانیده و به اتمام مابقی آن .

ص: ۶۳

۱- در سلافه العصر، ص ۴۹۹ و در اعیان الشیعه، ج ۴۳، ص ۳۳۳ می نویسد: محمد امین در سال ۱۰۲۳ وفات یافته و این تاریخ با تاریخ رساله طهاره الخمر که سال ۱۰۳۴ بوده و در بالا متذکر شده است، موافقت ندارد.

موفق نگردیده است؛ لیکن تعلیقاتی که بر آن کتاب داشته است تا آخر کتاب می باشد و نسخه ای از استبصار که به خط و حواشی خود او می باشد، در نزد ما موجود است.

ملا محمد امین، رساله طهاره الخمر و نجاستها را برای شاه صفی صفوی در مکه مکرمه تألیف کرده و در سال ۱۰۳۴ هجری برای وی ارسال داشته است.

محمد امین این رساله را به منظور رد بر رساله سید احمد، داماد سید داماد تألیف نموده که رساله مستقلی است.

کتاب فوائد الدقایق او رساله دانشنامه شاهی نبوده است؛ زیرا رساله مزبور به پارسی تألیف شده و مشتمل بر چهل مسأله در مطالب مربوط به علوم مختلفه است و آن کتاب را پس از تألیف، به شاه صفی هدیه داده است.

از تألیفات او فوائد و تعلیقاتی است که بر اصول کافی نوشته و آنها را فاضل قزوینی گردآوری کرده است و حاشیه مستقلی می باشد. از دیگر آثار او رساله ای است در رد مطالبی که ملاجلال دوانی و امیر صدرالدین محمد شیرازی مرقوم داشته اند و نیز حواشی است که بر تجرید داشته و رساله الفوائد و الدقائق العربیه که ممکن است این رساله همان رساله ای باشد که به نام آئین نامه شاهی نام گذاری کرده است. (۱)م.

ص: ۶۴

۱- لؤلؤه البحرين، ص ۱۱۷ می نویسد: ملا- محمد امین فاضلی محقق و بادقت بود و در فن کلام و حدیث مهارت ویژه ای داشت و از اخباریهای متعصب بود و نخستین کسی است که به نکوهش از مجتهدان پرداخت و فرقه شیعه را به دو دسته تقسیم کرد: اخباری و مجتهد و در الفوائد المدنیه مجتهدان را هدف نکوهش خود قرار داده و گاهی آنها را به تخریب دین نسبت داده است. شیخ یوسف نظرهای او را تصدیق کرده است و در عین حال اظهار می دارد این گونه نظرها همراه با فساد عظیمی است. از سلافه العصر استفاده می شود: ملا محمد امین داماد میرزا محمد استرآبادی بوده است و وفات او را سال ۱۰۳۶ه. ق نوشته است؛ لیکن شیخ یوسف اظهار می دارد این تاریخ درست نیست. در روضات، ج ۱، ص ۳۳ می نویسد: ملا محمد امین در آغاز کار در زمره مجتهدان بود و با ذهن وقاد و فهم نقادی که داشت، صاحب مدارک و معالم به وی اجازه دادند. سپس به نکوهش از او پرداخته است و پاره ای از مطالب او را که در الفوائد المدنیه و کتابهای دیگرش آورده ایراد نموده و از آئینه شاهی نقل کرده که میرزا محمد استرآبادی او را به طریقه اخباریها تشویق و فوایدش را مورد پسند قرار داده است. م.

شیخ محمد امین بن محمد علی کاظمی

وی فاضلی فقیه و صالحی بزرگوار و از معاصران است: تألیفاتی دارد، از جمله جامع المقال فیما یتعلق بالحديث و الرجال و هدایه المحدثین الی طریق المحدثین و کتابهای دیگر.

مؤلف گوید: هدایه المحدثین کتابی است که به منظور امتیاز رجالی که در کتابهای اربعه محمدین ثلاثه (محمد بن یعقوب کلینی و محمد بن علی بن بابویه قمی و محمد بن حسن شیخ طوسی) آمده تألیف کرده است. (۱)

شیخ شمس الدین محمد آوی

وی، فاضلی بزرگوار و از مشایخ شهید اول است. (۲)

سید زین الدین محمد بن ایرانشاه بن ابی زید حسینی

منتجب الدین وی را فقیه صالح معرفی کرده است.

ص: ۶۵

۱- هدایه المحدثین معروف به مشترکات رجالی است و شرح حال مؤلف آن چنان که باید معروف نمی باشد. مصنفی المقال، ص ۸۴ می نویسد: شیخ محمد بن محمد بن محمد علی بن فرج الله کاظمی شاگرد شیخ فخرالدین طریحی و شارح کتاب جامع المقال او می باشد و کتاب هدایه را پس از آن تألیف کرده و این کتاب به نام مشترکات کاظمی است و سال ۱۰۸۵ ه. ق که سال وفات استادش طریحی است، به تألیف آن پرداخته و تا سال ۱۱۱۸ ه. ق که تاریخ یکی از مملکاتش می باشد، زنده بوده است. کتاب هدایه به تحقیق سید مهدی رجائی به طبع رسیده، در آخر آن می گوید: این کتاب در اول ماه شعبان سال ۱۰۸۸ ه. ق به دست مؤلف آن پایان یافته است. در الذریعه، ج ۲۵، ص ۱۹۰ می نویسد: هدایه المحدثین که در تمیز مشترکات رجال است، سال ۱۰۸۵ ه. ق به پایان رسیده و خود مؤلف با رمز (ام) حواشی بر آن نگاشته و کتاب را به سه بخش تقسیم کرده است: ۱ □ مشترکات در اسم ۲ □ مشترکات در اسم و پدر ۳- مشترکات در کنیه و نسبت و لقب. نسخه ای از آن را که سال فراغش اول شعبان سال ۱۰۸۸ ه. ق است، در نزد شیخ عبدالله ممقانی دیده ام.

۲- ممکن است مترجم مزبور همان محمد بن محمد حسینی آوی باشد که پس از این ترجمه خواهد شد.

سید جمال الدین محمد بن ایرانشاه بن فخر امین بن ناصر حسینی دیباجی

منتجب الدین گوید: وی از فقهاست.

سید زین الدین محمد بن بادالنجار (باکالینجار) حسینی

منتجب الدین گوید: وی فقیه و متکلم بود.

سید امیر محمدباقر استرآبادی مشهور به طالبان

وی فاضل دانشور و باصلاحیت و بزرگوار و از شاگردان شیخ بهائی است و زبده الاصول شیخ بهائی را شرح کرده و کتابهای دیگری هم دارد.

مؤلف گوید: مترجم حاضر فرزند سید امیر فخرالدین احمد حسینی موسوی است که در پیشگاه شاه عباس کبیر از موقعیت ویژه ای برخوردار بود و زبده الاصول شیخ بهائی را در روزگار زندگی شیخ شرح کرده و به نام خلاصه الوصول فی شرح زبده الاصول موسوم داشته است و شرح مزجی مخلوط با متن می باشد و من این شرح را به خط خود او در استرآباد در نزد فرزندش دیده ام و تاریخ اتمام آن در فرح آباد مازندران در روز چهارشنبه بیست و پنجم ماه جمادی الاولی سال ۱۰۲۹ ه. ق است و در عصر جمعه بیست و هفتم از سال ۱۰۲۶ ه. ق از سواد به بیاض آورده و پاکنویس کرده است و در اواخر سلطنت شاه عباس کبیر در سن کهنسالی در گذشته است (۱)

ص: ۶۶

۱- نام او را در کتاب تذکره باقریه که ویژه اعلام باقر نام است آورده ایم و در آنجا از نسخه ریاض که در کتابخانه ملک تهران است و این در مجلد اول، ص ۱۱۸، اشاره به آن شده است، نوشته ایم. طالبان سبب شد تا شیخ جواد کاظمی را که در استرآباد اقامت داشته بر اثر پیش آمدی که اتفاق افتاده بود از آنجا بیرون کردند. کاظمی به شاه عباس شکایت برد و از آنجا که شاه عباس، ارادت خاصی به طالبان داشت، به سخن کاظمی اعتنایی نکرد و دستور داد وی را از کشور ایران بیرون کنند و کاظمی با ناراحتی از ایران به کاظمین رفت. ظاهر آن است که در تاریخ بالا اشتباهی رخ داده است؛ به این معنا که اتمام آن سال ۱۰۲۶ و پاکنویس آن سال ۱۰۲۹ ه. ق بوده باشد و یا اتمام و پاکنویس آن هر دو در یک سال اتفاق افتاده باشد. م.

مولانا محمدباقر بن غازی قزوینی برادر ملا خلیل قزوینی

وی فاضلی دانشور و متکلمی بزرگوار بود و بر حاشیه عده برادرش حاشیه ای نگاشته است و رساله الجمع و منتخبی از کتاب عقل و توحید و حجت و معیشت به نام الفهرس از تألیفات اوست.

مولانا، در مدرسه التفاتیه قزوین تدریس می کرد و در محله خودش به اقامت نماز جماعت اشتغال می ورزید و هرگاه برادرش در نزد او بود به وی اقتدا می کرد.

مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب اختصار من لا يحضره الفقيه است. در این کتاب

به یاد آوری از اخبار نادره آن کتاب پرداخته است.

مولانا الجلیل محمدباقر بن مولانا محمدتقی مجلسی

معظم له دانشوری فاضل و ماهر و محقق مدقق و علامه فهامه و فقیهی متکلم و محدثی در کمال وثوق و دارای همه گونه محاسن و فضائل و بزرگواری عالی مقام است (اطال الله بقائه).

مولانا تألیفاتی بسیار و پرفایده ای دارد، از جمله: کتاب بحارالانوار فی اخبار الائمه الاطهار، در این کتاب، به جز اندکی از کتب اربعه و نهج البلاغه (۱) همه حدیثهای کتب احادیث را گرد آورده است. در این کتاب به ترتیب پسندیده و سبک جالبی پرداخته و مشکلات آنها را توضیح داده و در ضمن بیست و پنج مجلد به پایان آورده است. (۲)

ص: ۶۷

۱- از تعلیقات مؤلف نقل کرده است. اخیراً رأی مجلسی تغییر کرد و همه نهج البلاغه را در کتاب بحارالانوار ایراد کرده است.

۲- محدث نوری در فیض القدسی می نویسد: بحارالانوار در بیست و شش مجلد تنظیم شده است و در ذیل هر مجلدی به توضیحی پرداخته است؛ از جمله می نویسد: در آغاز مجلد اول به تدارک کتاب و توضیح و توثیق و رموزی که در این کتاب به کار برده و مطالب دیگر در مجلد دوم همگی توحید مفضل و رساله اهلیله و شرح آنها را یادآوری کرده است. در مجلد ششم به شرح احوال سلمان و ابوذر و دیگر از اصحاب اشاره نموده؛ مجلد چهاردهم آن از اهم مجلدات است و به گفته یکی از علمای اهل سنت ما با مطالعه این کتاب به مقام علمی او واقف گردیدیم» و کتاب المزار از مجلدات بحار را که سال ۱۰۸۱ ه.ق به حج میرفته، تدوین کرده است. در مجلد هیجدهم رساله ازاحه العله فی معرفه القبله شیخ شاذان بن جبرئیل قمی را ضمیمه و در مجلد نوزدهم همگی تفسیر نعمانی را منضم ساخته است. مجلد بیست و پنجم در اجازات و همگی فهرست منتجب الدین است و مطالب دیگر تاریخی را که به آن منضم نموده است - م.

کتاب جلاء العیون؛ کتاب حیات القلوب؛ کتاب عین الحیات، کتاب مشکاه الانوار فی فضل قرائت القرآن که به پارسی تألیف کرده و کتاب حلیه المتقین؛ کتاب تحفه الزائر؛ کتاب ملاذ الأخیار فی شرح تهذیب الاخبار(۱)؛ کتاب مرآه العقول فی شرح الکافی(۲) و کتاب الفوائد الطریفه فی شرح الصحیفه الشریفه(۳)، رساله الرجعه، رساله اختیار الساعات، جوابات المسائل الطوسیة؛ شرح روضه الکافی(۴)، رساله المقادیر؛ رساله الرجال؛ رساله الاعتقادات؛ رساله مناسک الحج؛ رساله السهو و الشک و دیگر کتابها.

مجلسی از معاصران است و ما همگی آثار او و دیگر اعلام را با اجازه از او روایت می کنیم.

مؤلف گوید: مجلسی، امور عقلی را از مولانا آقاحسین و مراتب نقلی را از پدر بزرگوارش تقی مجلسی (ره) فرا گرفته است و از تألیفات اوست: ترجمه زیارت الجامعه با رساله صیغ النکاح به فارسی و رساله شرح خطبه الرضا علیه السلام فی التوحید به فارسی و رساله مفصلی در تعقیب نمازها و دیگر مطالب مربوط به آنها به نام مقباس المصاییح تعلیقاتی بر من لا یحضره الفقیه؛ الاستبصار، کتاب شرح اربعین حدیث؛ این کتاب، مشتمل بر فوائد ارزنده ای است؛ شرح توحید المفضل؛ شرح وصیه امیر المؤمنین علی علیه السلام الی الاشر(۵)

ص: ۶۸

۱- در تعلیقات آمده است: به اتمام نرسیده است و تعلیقاتی تا آخر کتاب دارد.

۲- در تعلیقات آمده است: به اتمام نرسیده است و تعلیقاتی تا آخر کتاب دارد.

۳- در تعلیقات آمده است: به اتمام نرسیده است و تعلیقاتی تا آخر صحیفه دارد.

۴- (۴) تتمه است از شرح کافی و شرح مستقلی نمی باشد.

۵- شرح حال این بزرگوار بیشتر از آن است که به این مقدار اکتفا بشود. بدیهی است مؤلف در اصل ریاض شرح حال مفصلی از استاد بزرگوارش نقل کرده؛ لیکن صد حیف که این بخش از کتاب مفقود گردیده است. شرح حال این بزرگوار در کتابهای تراجم به تفصیل و اجمال آورده شده است و مرحوم محدث نوری در الفیض القدسی شرح احوال کاملی از وی مرقوم داشته و فاضل ارجمند آقای سید مصلح الدین مهدوی دو مجلد مفصل در شرح احوال او مرقوم داشته و فاضل ارجمند آقای عبدالرحیم ربانی شیرازی در آغاز مجلد اول بحار طبع جدید آن که در ۱۱۰ مجلد چاپ شده است، شرح حال مفصلی از وی و دیگر از اعلام ایراد کرده و این جانب هم در تذکره باقریه به شرح حال مفصل وی پرداخته ام. اینک خلاصه ای از احوال او که تناسبی با ترجمه این کتاب دارد. نامش محمدباقر و شهرتش علامه مجلسی و مجلسی «تخلص جدش ملامقصود علی بوده که خاندان او به این لقب شهرت یافته اند. پدرش ملا محمدتقی وجد امجدش ملامقصود علی وجده مادرش دختر ملاکمال الدین درویش محمد عاملی است که نامش در اجازات آمده است و از اجدادش حافظ ابونعیم اصفهانی محدث بنام است. ملا محمدتقی گوید: در یکی از شبها پس از نماز شب، حال خوشی پیدا کردم و احساس نمودم که هر دعایی در این حال بکنم، به اجابت می رسد. در این حال، صدای محمدباقر که کودک گهواره ای بود، بلند شد. برای او دعا نمودم که مروج شریعت و ناشر احکام رسولان گردد. باری بر اثر دعای پدرش به همان مقامی رسید که پدر بزرگوارش اراده کرده بود و علامه روزگار و فهامه عالی مقدر گردید و او را براستی علامه نامیدند. چنان که پیش از این هم اشاره کردیم یکی از

علمای اهل سنت گفته پس از آن که کتاب سماء و عالمش را مطالعه کردم، دانستم علامه است و مافوق او در علم متصور نمی باشد. علامه در معقول هم استاد بود و به تدریس معقول هم می پرداخته است. قصص العلماء نوشته: در یکی از روزها که به طرح مذهب دهریها می پرداخت، یکی از شاگردان از مدرس بیرون رفته و گفت: حق با دهریهاست و حاضر نشد به رد آنها - که علامه می خواست به بیان آن بپردازد - گوش دهد و علامه از آن پس تدریس معقول را ترک گفت. مجلسی در روزگار خود امام محدثان و پیشوای اعلام آن زمان بود و امامت جمعه و جماعت را عهده دار می شد و مردی کریم و مرجع عوام و خواص بود و در سال ۱۰۹۰ ه. ق از طرف شاه سلیمان صفوی به مقام شیخ الاسلامی رسید و در روزگار شاه سلطان حسین که به بی کفایتی معروف بود، مجلسی کارهای مملکتی را عهده دار می شد و دست ستمکاران و غارتگران را کوتاه ساخت و آن هنگام بود که بت هندیان را که در پنهانی در اصفهان معبود ایشان بود از پای درآورد. مجلسی مجدد قرن یازدهم شیعه بود. مجلسی حقوق زیادی بر شیعیان دارد. روضات از حدائق المقریین شش گونه حق مهم او را یاد کرده است: ۱- شرح کتب اربعه ۲- تکمیل احادیث کتب اربعه ۳- تألیفات پارسی که مورد توجه همگان بود ۴- اقامه نماز جمعه و جماعت ۵ فتواها و پاسخ مسألهها ۶- انجام حوایج نیازمندان. مجلسی اخباری صرف نبوده، بلکه میان اخبار و اصول را جمع می کرده و به سیر و سلوک هم می پرداخته و اربعینها به جای آورده است. از مشایخ زیادی استفاده کرده و هزارتن از وی بهره برده و به اجازه از او مفتخر آمده اند. معروفترین آنها سید نعمت الله جزایری و میرزا عبدالله افندی مؤلف این کتاب و مؤلف جامع الروات و شیخ حر عاملی و سید علی خان کبیر و ملا محمد سراب و شیخ عبدالله مؤلف عوالم اند. مجلسی به مکه مشرف شده و در آنجا از میرزا محمد استرآبادی استجازه کرده و به مشهد هم آمده است و کتاب اربعین را در آنجا به اتمام رسانیده و به برخی هم اجازه داده است. مجلسی در سال ۱۰۳۷ ه. ق در اصفهان متولد شد و به دستور پدرش همواره او را در حال طهارت شیر می داده و پس از هفتاد و سه سال در سنه ۱۱۱۰ ه. ق وفات یافت و بعضی سال وفات او را سنه ۱۱۱۱ ه. ق نوشته اند و هنگام وفاتش شب بیست و هفتم ماه رمضان بوده است. سرایندهای گفته است. ماه رمضان که بیست و هفتش کم شد تاریخ وفات باقر اعلم شد و بالاخره طبق هر دو سال، ماده تاریخها سروده اند. تأثیر گفته است: به فوتش رقم کلک تأثیر زد دل خلق از فوت آخند) سوخت مرقدش در دالان مسجد جمعه اصفهان واقع و پناهگاه مردم آن سامان است و از زیارت مرقدش بهرهها برده و کرامتها دیده اند. این جانب هم به کرات به عتبه عالیه او مشرف شده ام؛ رضوان الله تعالی علیه - م.

امیر کبیر محمدباقر بن محمد حسینی استرآبادی داماد

دانشوری بافضیلت و بزرگواری حکیم و متکلم و در عقلیات مهارتی به کمال داشت و معاصر شیخ بهائی بود و به عربی و پارسی اشعاری نغم می سرود و از دایی اش

ص: ۶۹

شیخ عبدالعالی بن علی بن عبد‌العالی کرکی که با اجازه‌ای که داشته روایت می‌کرده است. همچنین از شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی با اجازه‌ای که داشته روایت می‌کرده و من هر دو اجازه را دیده‌ام. (۱) سید داماد، دختر زاده شیخ علی بن عبد‌العالی عاملی کرکی است.

ص: ۷۰

۱- صورت هر دو اجازه، در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۹، ص ۸۴-۸۷، تاریخ اجازه شیخ حسین سال ۹۸۳ ه. ق است - م.

سید علی بن میرزا احمد در کتاب سلافه العصر از او یاد کرده و پس از توصیف بسیار از وی می نویسد: از تألیفات او در حکمت، کتاب القیسات (۱): الصراط المستقیم؛ الجبل المتین؛ و در فقه شارع النجاه و حواشی بر الکافی؛ حواشی بر الفقیه؛ حواشی بر الصحیفه الکامله؛ رساله ای در النهی عن تسمیه المهدی علیه السلام (۲) که کتابهای دیگر است او در سال ۱۰۴۱ در گذشته (۳)

از تألیفات او کتاب عیون المسائل است که ناتمام مانده " (۴). و کتاب نبراس الضیاء؛ کتاب خلسه الملکوت (۵) کتاب تقویم الایمان؛ کتاب الافق المبین؛ کتاب الرواشح السماویه؛ کتاب السبع الشداده (۶)؛ کتاب ضوابط الرضاع (۷)، کتاب الإیماضات و التشریفات؛ کتاب شرح الاستبصار و تألیفات دیگر از کتابها و رساله ها و پاسخهای مسائل و شعرها.

مؤلف گوید: از تألیفات او شرح رجال الکشی است که نسخه ای از آن شرح در نزد ما موجود می باشد، کتاب الحکمه الیمانیه گمان می کنم این کتاب، مستقل نباشد و رساله .

ص: ۷۱

۱- در تعلیقات أمل الآمل آمده است: میرداماد بر بسیاری از تألیفاتش حواشی زیادی مرقوم داشته است.

۲- در تعلیقات امل الآمل آمده است: نام این رساله شرعه التسمیه است

۳- در تذکره باقریه نوشته ایم: میر مبرور سال ۱۰۴۱ ه. ق به اتفاق شاه صفی به اعتاب عالیات رفت و به نوشته ریاض الجنه در اثنای راه بیمار شد و به امر شاه صفی محفه او را منزل به منزل روی دوش می بردند. در منزل ذی الکفل بدرود زندگی گفت. جنازه او را به نجف اشرف برده، شاه صفی که پیش از وفات میر مبرور به عتبه علیه علویه مشرف شده بود با سپاهیان به استقبال جنازه وی آمده و پس از تشریفات لازم جنازه او را در نجف اشرف مدفون ساختند. ملا عبدالله متخلص به امانی در تاریخش گفته است: محمدباقر داماد کزوی عروس فضل و دانش بود دلشاد خرد از ماتمش گریان شد و گفت عروس علم و دین را مرده داماد)

۴- در تعلیقات آمده است: این کتاب در فقه و تا اواسط کتاب و بحث جماعت تألیف شده است.

۵- در تعلیقات آمده است: این کتاب به نام صحیفه القدس والخلسه الملکوتیه تألیف شده است.

۶- در تعلیقات آمده است: کتاب ضوابط در هفت مقاله و مشتمل بر مسائل مفصلی است از اصول فقه و خود فقه و حواشی بسیاری بر آن مرقوم داشته است.

۷- در تعلیقات آمده است: در ۲۷ ماه شعبان سال ۱۰۲۸ ه ق از تألیف آن آسوده شده است.

الخطب الجمعه و الاعیاد و الاستسقا و امثال اینها؛ رساله اجوبت مسائل که از وی سؤال شده است.

از آثار او کتاب الجذوات فی الحکمه و خواص الحروف است که کتاب را به درخواست شاه عباس کبیر به فارسی تألیف کرده است.

و علت تألیف این کتاب آن بوده است که ملامظفر منجم هنگامی که به منظور سفارت به هندوستان رفته بود در بازگشت از سفر رساله ای از یکی از فضلاء هند به ایران آورد که در آن راجع به حکمت احراق کوه در هنگامی که موسی با خدا سخن می گفته و کوه طعمه آتش قرار نگرفته بحث شده بود و میر مبرور کتاب الجذوات را پیرامون آن تألیف نمود.

از تألیفات او رساله الایام و الیالی الاربعه و اعمالها است که آن را به فارسی تألیف کرده است (۱) و رساله ای در خلق افعال و جبر و تفویض به نام الایقظات که کتاب بزرگی است مشتمل بر ادله عقلیه و آیات و روایات و رساله اختلاف الزوجین قبل الدخول فی قدر المهر و حاشیه ای بر مختلف علامه، این حاشیه که بر کتاب طهارت بوده ناقص مانده است، رساله حل عشرين من الاعضالات فی فنون العلوم من الرياضی و الالهی و الطبیعی و الفقه و غیرها؛ رساله تحقیق حقیقه القیاسات المنطقیه و کیفیه انتاجها ظاهر ناتمام مانده است و تعلیقات و براهین علی المجسطی که من آنها را در لاهیجان دیده ام و تعلیقات هیئت فارسی که آن را به خط خود او در لاهیجان دیده ام و رساله أن الیوم الشرعی من طلوع الشمس لا یطلع الفجر و پاسخ استفتائات بسیاری که از وی شده است.

میر مبرور در آغاز نبراس الضیا در ضمن تحقیق معنای بداء ادله بسیاری برای امامت آورده است و ضمن آن به دیگر مسائل اشاره کرده است که از فواید .

ص: ۷۲

۱- این کتاب به نام اربعه ایام معروف می باشد. در فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۴۲۲ می نویسد: در این رساله زیارت جوادیه معروف را برای حضرت امام رضا (ع) به اختلاف جزئی نقل کرده است و فرموده که این زیارت از مولای ما امام کل عاکف و باد، ابی جعفر الثانی محمد بن علی الجواد علیه الصلوه و التسلیم مروی است و در اعمال روز دحو الارض ۲۵ ذی قعدہ فرموده که زیارت حضرت امام رضا (ع) در این روز، افضل اعمال مستحبه و اکداداب مسنونہ است و همچنین زیارت آن حضرت در روز اول ماه رجب الفرد نیز به غایت مؤکد و محثوث علیه است - م.

ارزنده ای برخوردار می باشد.

رساله فی شرح حدیث اقل هو الله ثلث القران و ان مولانا علیا علیه السلام بمنزله قل هو الله این رساله را در پاسخ یکی از دوستانش مرقوم داشته است. و کتاب محجه الاستقامه فی الامامه این رساله مشتمل بر اخبار عامه و خاصه و ادله عقلی و نقلیه بوده و ناتمام مانده است.

میر مبرور بر هر یک از تصنیفات خود حواشی بسیاری مرقوم داشته است تا آنجا که پاره ای از حواشی او برابر با اصل کتاب یا بیشتر از آن بوده است.

و بر بسیاری از کتابها که در فنون مختلف بوده تعلیقات زیادی نوشته است و همچنین فوائد متفرق بسیاری در علوم چندی داشته است.

حواشی بر منطق شرح المختصر و حاشیه سید داشته است و کتاب تشویق الحق در منطق این دو رساله را در رساله السبع الشدادش به خود نسبت داده است و رساله مختصری در تصحیح برهان المناسبه علی تناهی الابعاد؛ شرح خطبه البیان(۱) و حاشیه ای بر ن

ص: ۷۳

۱- در الذریعه، ج ۷، ص ۲۰۰ می نویسد: خطبه البیان از خطبه های مشهور و منسوب به حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام است و نسخه های زیادی از آن خطبه به زیاده و نقصان در اختیار می باشد و تمامترین آنها همان نسخه ای است که مشتمل بر پانصد بیت بوده و هر بیت عبارت از پنجاه حرف است. در روایتی آمده این خطبه را حضرت مولا در کوفه و دیگری را در بصره انشا فرموده است و این خطبه را سید رضی در نهج البلاغه و ابن شهر آشوب در مناقب در شماره خطبه های مشهور آن حضرت نیاورده اند. آری، ابن شهر آشوب در مناقب خطبه افتخار را که در نهج البلاغه نیاورده است، ایراد کرده و ممکن است خطبه البیان همان خطبه افتخار باشد که در آغاز آن نزدیک به هفتاد خصلت از خصلتهای خود را به عنوان (انا کذا انا کذا) متذکر شده است و جمعی از علما هم از قبیل بررسی در مشارق الانوار و قاضی سعید در شرح حدیث غمامه آورده و مؤلف الزام الناصب در کتاب خویش به نسخه ای از آن اشاره کرده و شروح چندی هم بر آن نوشته شده است. از جمله آنها شرحی است که سید ابوالقاسم راز شیرازی که از رجال بنام عرفان است، مرقوم فرموده که به ضمیمه انوار جاریه به طبع رسیده و شرح منظوم و منثور است و به نام معالم التأویل و التبیان موسوم گردیده. در آغاز آن می گوید: امیر عرب شمس هدی شاه جان کرده یکی خطبه ز عرفان بیان مخزن وحی آن شه ملک یقین خطبه بیان کرده چه خطبه گزین

حاشیه خضری میر مبرور از اوست. بیش از هشتاد سال زیست کرد و در منزل واقع میان کربلا و نجف در محل «برمجون» در گذشت و بنا به وصیت خودش در نجف اشرف مدفون گردید.

مؤلف گوید: به مناسبت این که دختر شیخ علی کرکی همسر پدر سید مبرور بوده وی را داماد خوانده اند و هنگامی که میر مبرور متولد شده است، به عنوان پدرش او را هم داماد گفته اند.

میر مبرور، علوم عقلی و نقلیه را از گروهی از علما فرا گرفته و از جماعتی از فقها روایت می کرده است؛ از جمله، به طوری که از سند حرز مشهورش (۱) استفاده می شود، از .

ص: ۷۴

۱- در روضات، ج ۱، ص ۱۱۵ ذیل مشایخ میر داماد می نویسد: و از سید نور الدین علی بن ابو الحسن الموسوی که خود در سند حرز مزبور اظهار داشته است این حرز را به طریق دیگر از سید ثقه ثبت که در فقه و حدیث مورد توجه بوده است اعنی علی بن ابی الحسن عاملی در مشهد مولانا الرضا در سناباد طوس از زین الدین شهید ثانی (ره) به کیفیت زیر روایت می کنیم و حرز آن است: اودعت نفسی و اهلی و مالی و ولدی فی ارض، الله سقفا و محمد حیطانها و علی بابها و الحسن و الحسین و الائمه المعصومین و الملائکه حرسها و الله محیط بها و الله من ورائهم محیط بل هو قرآن مجید فی لوح محفوظ. و همین حرز را فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۴۲۴ به طرز دیگری نقل می کند که محض بهره گیری مطلعان، آن را هم یادآوری می نمایم به خط میر مبرور دیده شده. سال ۱۰۱۱ ه. ق که در دارالایمان قم و حرم اهل بیت رسول (صلی الله علیه و آله) مشرف بودم، در یکی از روزها که اندکی از روز باقی بود و به تعقیب نماز عصر اشتغال داشتم، حالت خلسه ای برای من پیش آمد. در آن حال، نور تابناکی به صورت انسانی که به پهلوی راست خوابیده و نور ساطعی که دارای عظمت و جلال بود پشت سر او مشاهده کردم. به قلبم الهام شد که باید آن نور به پهلو خوابیده امیر المؤمنین علی (ع) و آن دیگر رسول خدا باشد. در آن هنگام هم چنان که به دو زانوی ادب در برابر نور ساطع علوی قرار گرفته، مورد توجه بی نهایت حضرتش بودم حرز حارز) را به طوری که شنیده و محفوظ داشتم و در بالا آورده شد) به عرض مبارک تقدیم داشتم. حضرت مولا فرمود: حرز مزبور را این چنین قرائت کن: محمد رسول الله صلی الله علیه و آله امامی و فاطمه بنت رسول الله صلوات الله علیها فوق رأسی و امیر المؤمنین علی بن ابی طالب وصی رسول الله صلوات الله وسلامه عن یمینی و الحسن و الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و الحسن و الحجه المنتظر ائمتی صلوات الله وسلامه علیهم عن شمالی و ابوذر و سلمان و المقداد و حذیفه و عمار و اصحاب رسول الله صلی الله علیه و اله رضی الله تعالی عنهم من ورائی و الملائکه علیهم السلام حولی و الله تعالی شأنه و تقدست اسمائه محیط بی و حافظی و حفیظی و الله من ورائهم محیط بل هو قرآن مجید فی لوح محفوظ فالله خیر حافظا و هو ارحم الراحمین . هنگامی که حضرت مولی علیه السلام از قرائت آن فارغ شد، به من فرمود: (حرز) را قرائت کن، به امر آن حضرت به قرائت حرز پرداختم و آن حضرت همراهی می فرمود تا پس از چند دفعه به خاطر سپردم و از آن حال که برای همیشه از چنین دیداری محروم گردیده به خود آمدم. گفتیم حرز مزبور را سید داماد در مشهد روایت کرده و از قرینه پیدا است که مدتی را در مشهد مقدس رضوی (ع) می زیسته چنان که در تاریخ عالم آرا اول ۱۴۶ می نویسد: در آغاز کار در مشهد مقدس به سر می برده و در خدمت مدرسان و افاضل سرکار فیض آثار اکتساب علوم نموده در اندک زمانی ترقی عظیم

سیدعلی بن ابی الحسن العاملی در مشهد رضا روایت داشته است .

و دامادش سید امیر احمد بن زین العابدین علوی به دستور شاه صفی اشعار عربی و فارسی او را، در دیوانی گردآوری کرد. تخلص او «اشراق» بود و من آن دیوان را در شهر ساری دیده ام. (۱) ت

ص: ۷۵

۱- اینجانب در تذکره باقریه نوشته ام: میر میرور در نظم و نثر دست توانایی داشت و انواع شعر را از غزل و قصیده و رباعی و دیگر از اقسام آن بخوبی می سرود و به عربی و پارسی شعر می گفت و اشراق تخلص می کرد و تذکره نویسان او را به عنوان (اشراق) یاد می کنند و دیوان شعر و مثنوی به نام مشرق الانوار در جواب مخزن الاسرار نظامی سروده که ذیلا برخی از اشعار او را یاد می کنیم. از غزلهای اوست: هنوز از ناله ام بنیاد جان نابود می گردد هنوز از آه من شبها جهان پردود می گردد هنوز از بس هجوم درد و غم در سینه تنگم همه شب تا سحر راه نفس مسدود می گردد بلای عشق، طرح دوستی افکند و می دانم که آخر دشمن این جان غم فرسود می گردد ز غمزه چند بر هستی ماناوک زنی زخمی که این صحرا پر از پیکان زهرآلود می گردد نگویم دل در این ویرانه تن دشمنی دارم که هر روزم از آن بنیاد جان نابود می گردد از زلف خویش زنجیری بیا بر گردن شب نه که باز امشب به رگم من فلک خوش رود می گردد به طنز (اشراق) را گویی که خوشنودی ز ما، یا نه بلی از چون تو خونخواری کسی خوشنود می گردد از رباعیات اوست: - ای ختم رسل، فضل و شرف مایه توست تو اصلی و هر دو کون پیرایه توست گر سایه بود تو را که خود نور تویی وین نیز اعظم فلک سایه توست ای در ولایت تو را کعبه صدف معراج تو دوش فخر عالم ز شرف از مولد تو قبله عالم کعبه است و زمرفد توست قبله کعبه نجف این مستزاد را در قبال رباعی ابوعلی سینا گفته است: تجهیل من ای عزیز آسان نبود بی از شبها محکم تر از ایمان من ایمان نبود بعد از حضرات مجموع علوم ابن سینا دانم با فقه و حدیث وینها هم ظاهر است و پنهان نبود جز بر جهلات

و همچنین نسخه ای از قبسات (۱) را به خط او در شهر بار فروش دیده ام که تاریخ فراغ از تألیف آن سال ۱۰۳۴ ه. ق بوده و همراه با آن نسخه مختصر دیگری مربوط به حدوث و قدم عالم، مشاهده کرده ام.

و از تألیفات اوست: شرح الصحیفه السجادیه؛ کتاب التقدیسات؛ حاشیه المختلف علامه حلی و حاشیه رجال الکشی و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد و حاشیه رجال الشیخ؛ حاشیه رجال النجاشی که در کتاب شارع النجاه به این دو تألیف اشاره شده است و رساله مختصری در حدوث العالم. این رساله را در پاسخ پرسش شاگردش سید امیر منصور بن محمد تألیف کرده است. و کتاب الصراط المستقیم فی ربط الحادث م.

ص: ۷۶

۱- سید داماد (فده) راجع به کتاب قبسات فرموده است: کرده ام از ابر خالص ده قبس تا که شد عقل مضاعف مقتبس عقل و روح و جان به هم بگداختم تا کتاب ده قبس پرداختم نسخه کردش فیض فیاض حکیم تاشفایابد از آن، قلب سلیم در کتاب ده قبس بین صبح و شام عالم انوار عقلی والسلام و این رباعی را هم درباره آن کتاب فرموده است: تسخیر ممالک معانی کردم پیری ز خرد وام جوانی کردم تا بوم و بر زمین عقل از قبسات رشک طبقات آسمانی کردم امیر مبرور در ۱۷ ربیع المولود سال ۱۰۳۴ ه. ق به تألیف آن پرداخته و ۱۶ شعبان همان سال از تألیف آن فارغ شده است و نسخه ای از آن که به خط و حواشی ملاصدرا بوده در نزد صاحب روضات موجود بوده است و در این عصر هم به وضع آبرومندی به طبع رسیده است. م.

بالتقدیم کتاب بزرگی است مشتمل بر بسیاری از مسائل حکمی که ناتمام مانده و آن را برای شاه عباس تألیف کرده است (۱).

از تألیفات او کتاب شارع النجاه است که بخش طهارت آن به پایان رسیده است و این کتاب را به فارسی و به درخواست محمدرضا چلیپی تبریزی اسلامبولی اصفهانی تألیف کرده و کتابی است که از فایده های جالب توجهی برخوردار می باشد.

و من حواشی تدوین شده او را که بر کافی داشته است در شهر اردبیل دیده ام و حواشی مزبور تا اواسط کتاب توحید ایراد شده است. (۲) و از یکی از ثقات شنیدم که حواشی مزبور را مخلیل قزوینی تا آخر کتاب الکافی تدوین کرده است.

والرواشح السماویه که پس از این به نامش اشاره می شود، شرحی بر الکافی بوده؛ لیکن به جز شرح مقدمات و شرح دیباچه آن به شرح دیگر مطالب آن توفیق حاصل نکرده است (۳).

حواشی کتاب الفقیه او هم تدوین شده است و گویند یکی از شاگردانش آن را تدوین کرده است و من آنها را در مشهد مقدس رضوی نزد حکیم محسنادیده ام. برخی از علما رساله الجنه الواقیه (۴) را که در دعا بوده و مشهور هم می باشد، به وی نسبت .

ص: ۷۷

۱- درباره الصراط المستقیم فرموده: پای برهان آهین خواهی به راه از صراط مستقیم ما بخواه

۲- کتاب تعلیقات کافی همراه با شرح حال آن بزرگوار به قلم فاضل ارجمند جناب آقای سید مهدی رجائی تا آخر کتاب توحید و بخشی از کتاب الحج به طبع رسیده است - م.

۳- کتاب الرواشح هم به طبع رسیده است و مشتمل بر سی و نه راشحه می باشد. راشحه اول آن در شرح و توضیح مقدمه و دیباچه کتاب کافی است و رواشح پس از آن مربوط به فن درایه الحدیث می باشد. پس از این از رواشح نام نمیرد. آری، پیش از این گذشته است . م.

۴- در الذریعه، ج ۵، ص ۱۶۲، ذیل الجنه الواقیه و الجنه الباقیه شرح مفصلی راجع به این رساله مرقوم داشته است، از جمله می نویسد: دلیلی در دست ندارم که رساله مزبور از تألیفات میرداماد بوده باشد و حال آن که در بعضی از مواضع، رساله مزبور را به وی نسبت داده اند. آری، هنگامی که این مختصر به دست میر داماد رسید، آن را پسندیده و به خط خود استنساخ کرده و به هیچ مؤلفی نسبت نداده است. و در پایان آن به نام خویش امضا نموده و هنگامی که همان نسخه به دست دیگران افتاده و آن را در حالی که به خط و امضای میر مبرور بوده و مولفش هم تعیین نشده، پنداشته اند که رساله مزبور از آن میرداماد است و از نسخه مزبور سال ۱۰۷۶ ه. ق استنساخی شده و پس از آن خط میر را نقل کرده (من العبد المفتقر الی رحمه ربه ابن محمد، امیر محمدباقر الداماد الحسینی) و چندین ترجمه هم از این رساله موجود است؛ از جمله ترجمه خود میرداماد و ما در مجلد چهارم الذریعه، ص ۶۵ رفع استبعاد کرده ایم؛ زیرا میر با علاقه ای که به آن نشان میداده، ممکن است محض استفاده دیگران به ترجمه آن پرداخته باشد؛ پایان. نسخه خطی از این کتاب در نزد حقیر موجود است - م.

داده اند و بر پشت نسخه ای از آن نوشته شده که این رساله از تألیفات سید داماد است. به گمان من انتساب رساله مزبور به مترجم حاضر نادرست باشد.

از تألیفات او رساله فی طهاره الماء مع ملاقات النجاسه اذا لم تتعد است که در آغاز جوانی تألیف کرده است و رساله مختصری در مسئله علم الواجب تعالی؛ رساله مختصری در حقیقه القدره و الاراده که در پاسخ سؤالی که در بیت المقدس از وی شده تألیف نموده است.

و از تعلیقات اوست: تعلیقاتی بر حاشیه خضری، تعلیقاتی بر طبیعیات الشفا و من این تعلیقه را به خط خود او دیده ام و تعلیقاتی بر الهیات الشفا؛ تعلیقاتی بر رجال شیخ طوسی؛ تعلیقاتی بر رجال نجاشی و از تألیفات اوست رساله السدره المنتهی در تفسیر سوره حمد و جمعه و منافقون و من آنها را در رشت دیده ام و گویا ناتمام مانده است و رساله ای است در اشتباهات شیخ بهائی که آن را هم در رشت دیده ام (۱).

ص: ۷۸

۱- شرح حال میر مبرور را مفصلاً در تذکره باقریه نوشته ایم. اکنون به پاره ای از آن به منظور تکمیل شرح حال وی اشاره می کنیم: پدرش میر شمس الدین محمد از سادات بزرگوار استرآباد بود و افتخار دامادی شیخ علی محقق کرکی را داشت. در یکی از شبها شیخ علی شرفیاب حضور حضرت مولی علیه السلام گردید. خطاب به او فرمود: دختری را به همسری میر مبرور در آور تا از او فرزندی به وجود آید که وارث علوم پیمبران باشد. شیخ حسب الامر، یکی از دخترانش را به ازدواج او در آورد؛ لیکن طولی نکشید آن معظمه در گذشت. شیخ از فوت او و این که چرا اثری از او باقی نماند، متأثر گردید. پس از چندی بار دیگر حضرت مولی علیه السلام را در خواب دید؛ فرمود: منظور ما فلان دختری بود. شیخ همان دختر را به حباله نکاح او در آورد و میر مبرور از او متولد شد. بنابر این، کلمه (داماد) که لقب مشهور این خانواده است، به خاطر آن است که سید شمس الدین داماد شیخ محقق بوده است، نه آن که خود میر مبرور داماد شاه عباس باشد تا او را به این مناسبت داماد گفته باشند. همه مورخان از وی به بزرگی یاد کرده اند و در ستایش از او گفته اند: عقلی اش از قیاس عقل برون نقلی اش از قیاس نقل فزون میر مبرور در اوان کودکی در مشهد مقدس رضوی به سر می برده و از برکت آستان مقدس رضوی به مراتب عالیه نایل آمده است و چنان که در این کتاب آمده از دایی اش شیخ عبدالعلی کرکی و شیخ حسین بن عبدالصمد والد شیخ بهائی و از سید نورالدین علی عاملی اجازه روایت داشته و به سید احمد عاملی که داماد و شاگردش بوده اجازه داده است و سال اجازه اش ۱۰۱۹ ه. ق می باشد و همچنین در سال ۱۰۳۸ ه. ق به سید حسین مفتی کرکی اجازه داده و صورت هر دو اجازه در مجلدات اجازات بحار آورده شده است. میر مبرور حافظه زیادی داشت و همواره به مطالعه و مباحثه و کتابت اشتغال می ورزید و خود را در مراتب عقلی مشارک با ابوعلی و فارابی می دانست و از فارابی به (شریکنا فی التعلیم و از ابوعلی به (شریکنا السالف) تعبیر می کرد و بزرگان از شاگردانش او را معلم ثالث می خواندند (ارسطو، فارابی، میرداماد). در یکی از روزها که صدرالمتألهین به مدرس میر حضور یافته و هنوز میراجل به مدرس نیامده بود، یکی از تاجرها که در مدرس حاضر بود، از صدرا پرسید؟ میرافضل است یا فلان و فلان؟ صدرا در جواب او میر داماد را بر همه برتری می داد تا رسید به فارابی؛ صدرا در پاسخ ساکت مانده در این حال که میر پشت در اطاق ایستاده و به گفت و گوی آنها گوش می داد؛ فرمود: صدرا

مترس و بگو میر افضل است. میر مبرور موقعیت عمومی هم داشت و مرجع حوایج مردم بود. میر مبرور شاگردان زیادی داشت از جمله صدرالمآلهین، سید نظام الدین احمد، میرزا محمد قاسم گیلانی، قطب الدین لاهیجی و ملا افضل قاینی. او به بیت المقدس و حجاز و شیراز و قزوین و قم و کاشان و مشهد مسافرت کرده و آخرین سفرش عتبات عالیات بوده است که سال ۱۰۴۱ بوده و قبل از تشریف به اعتاب عالیہ چنانچه نوشتیم دز خان بر مجون در گذشت، میر مبرور در زهد و تقوا بی نظیر بود و قدرت خلع روح از بدن خود را داشت و رساله خلعیہ او در سلافہ العصر آمده و روضات هم به آن اشاره کرده است. نامہ هایی بین او و شیخ بهائی و ملا عبد اللہ شوشتری رد و بدل شدہ کہ در کتابها آمده و ما هم در تذکرہ باقریہ یاد کردہ ایم و حکایتی از اتحاد او با شیخ بهائی کہ در حضور شاه عباس اتفاق افتادہ در روضات مرقوم داشته است. سال میلاد او حدود ۹۵۸ یا ۹۶۳ ه. ق بوده و پس از ۷۸ یا ۸۳ سال در سنہ ۱۰۴۱ در گذشتہ و شرح حال خاندان و شاگردانش را در تذکرہ باقریہ نوشته ایم - م.

*سید میرزا محمدباقر بن معزالدین حسینی رضوی نجفی الاصل و طوسی المولد و المسکن

وی فاضلی محقق و متکلمی سراینده بوده از تألیفات او شرح الاربعین حدیثا

ص: ۷۹

و حاشیه ای بر حاشیه القدیمه و دیگر کتابهاست. او از معاصران است .

مولانا محمدباقر بن محمد مؤمن خراسانی سبزواری

وی از علما و فضلا و محققان و متکلمان و حکیمان و فقها و محدثان بزرگوار و

از معاصران است.

تألیفات چندی از او به یادگار مانده است، از آن جمله شرح الارشاد که ناتمام مانده (۱) کتابی در فقه (۲) و رساله فی تحریم الغناء و رساله فی الصوم و الصلوه. این رساله را به فارسی تألیف کرده است (۳) و رساله فی الغسل؛ رساله فی تحدید النهار شرعا و کتاب بزرگی در ادعیه المأثوره (۴) و رساله فی صلوه الجمعة به عربی و دیگری به فارسی و دیگر کتابها. (۵)

ص: ۸۰

-
- ۱- در تعلیقات امل الآمل آمده است: این شرح به نام ذخیره المعاد فی شرح الارشاد و تا آخر کتاب حج است.
  - ۲- در تعلیقات امل الآمل آمده است: این کتاب به نام الکفایه و مشتمل بر ابواب فقه بوده و حدود و دیات و قصاص را ندارد و نزدیک به سی هزار بیت که هر بیتی پنجاه حرف است می باشد.
  - ۳- در تعالیق امل الآمل آمده است: این کتاب به نام مقاله المختصره موسوم است.
  - ۴- در تعالیق امل الآمل آمده است: این کتاب، فارسی و به نام المفاتیح است و نسخه ای از این کتاب که همان مفاتیح النجاح باشد در کتابخانه مرحوم والد این جانب موجود می باشد . م.
  - ۵- سال ۱۰۹۰ ه ق فوت شد و جنازه او را به مشهد رضوی حمل کرده، در مدرسه میرزا جعفر دفن کردند، نک، الکنی والألقاب، ج ۳، ص ۱۳۳.

مؤلف گوید: از آثار او حواشی است بر شرح بخش طبیعی و الهی اشارات و حواشی بر الهیات شفا و بخشی از این دو حواشی را نزد او (قده) خواننده ام (۱) و از تألیفات .

ص: ۸۱

۱- مؤلف ریاض از شاگردان محقق سبزواری است و از او به «استاد فاضل» تعبیر می نماید. شرح حال محقق سبزواری را در تذکره باقریه نوشته ام و خلاصه ای از آن را در این جا ایراد می نمایم و محقق سبزواری در سال ۱۰۱۷ ه. ق. در قریه نامن سبزواری متولد شد. مقدمات علوم را در خراسان فراگرفت. سپس به اصفهان و به درس شیخ بهائی و میرفندرسکی و قاضی معز حضور یافت و مراتب معقول و منقول را از ایشان آموخت و اشتیاری تمام یافت و به منصب شیخ الاسلامی نایل گردید و از شیخ بهائی و محمدتقی مجلسی و سید حسین عاملی و سید حیدر حسینی و سید نورالدین موسوی و سید شرف الدین شولستانی به اخذ اجازه مفتخر گردید و او را به عنوان (محقق سبزواری یا فاضل سبزواری) شناختند و مورد توجه شاه عباس قرار گرفت. در مجالس خصوصی که به عنوان فتوا منعقد می شد، حضور می یافت و امضایش معتبر بود و خلیفه سلطان، وزیر ارجمند شاه عباس علاقه خاصی به وی داشت و تدریس مدرسه ملا عبدالله شوشتری را به عهده او برقرار کرد و امامت جمعه و جماعت و شیخ الاسلامی از سوی وی به عهده او گذارده شد و ملا محسن فیض که نهایت دوستی را با او داشت، شاه عباس را تشویق کرد تا در هر فرصتی محقق را به کار شیخ الاسلامی وادار کند. محقق سبزواری در بسیاری از عقاید و آرا با مرحوم فیض همعقیده بود و نماز جمعه را در عصر غیبت واجب می دانست و برای اثبات عقیده خود دو کتاب به پارسی و تازی در وجوب نماز جمعه تألیف کرد و شیخ علی نواده صاحب معالم با او مخالفت می کرده و مطالبی که علیه او اظهار داشته در کتاب روضات آورده شده و صاحب روضات از او کمال جانبداری را کرده است و محقق را دانشمندی فاضل و عالی مقام معرفی کرده و اظهار داشته شایسته است درباره او بگویم (الله اعلم حیث يجعل رسالته). از آثار خیریه این بزرگوار تعمیر مدرسه سمیعیه مشهد مقدس است و علاوه بر تعمیر کتب، املا-کی هم بر آن مدرسه وقف کرد و خودش هم در آن جا به تدریس می پرداخت. این مدرسه در حال حاضر بر اثر تسطیح اطراف حرم شریف از میان رفته است. از آثار او که در متن این کتاب نیامده رساله خلافیه و شرح زبده شیخ بهائی و روضه الانوار است که کتاب بزرگی می باشد در اخلاق و آداب و به طبع هم رسیده است. محقق علاوه بر تحقیقات علمی گاهی هم طبع آزمایی می کرده و این رباعی از اوست: در عالم تن چه مانده ای بی مایه پایایی بردار و بگذر از نه پایه از مشرق جان بر تو نتابد نوری تا از پی تن همی روی چون سایه محقق سال ۱۰۶۳ ه. ق به مکه مکرمه مشرف شده و در آنجا مدت یکسال مجاورت اختیار کرده است. گروهی از اعلام، افتخار شاگردی او را داشتند؛ از جمله آقا حسین محقق خوانساری که داماد او هم بوده است. دیگری حاج محمد گیلانی و دیگری ملا محمد سراب و دیگری ملاعبدالله افندی، مؤلف کتاب حاضر، محقق سبزواری در سن ۷۳ سالگی در سنه ۱۰۹۰ ه. ق در اصفهان درگذشت و جنازه او را بنا به وصیت خود او به مشهد مقدس حمل کردند و در سرداب واقع در مدرسه میرزا جعفر در مقبره شیخ حر عاملی و فرزندش و ملا میرزای شیروانی به خاک سپردند. سن او را بنا بر این که سال ۱۰۱۷ ه. ق متولد شده، ۸۳ سال نوشتیم و بنا به نوشته مؤلف، سال ۱۰۱۸ متولد شده است - م.

او شرحی است که بر المجسطی نوشته و ناتمام مانده است و رساله اختیار الساعات .

محقق سبزواری در سن ۷۲ سالگی در سال ۱۰۹۰ در گذشته است.

محمد بن بشیر علوی حسینی

وی از فضلا و علما و از شاگردان سید رضی الدین علی بن موسی بن طاووس

حسنی (مؤلف اقبال) است.

شیخ قطب الدین محمد بویه رازی

از فضلاى عصر خویش بوده و تألیفاتی دارد و به عنوان محمد بن محمد رازی بویه خواهد آمد.

سید امام شهاب الدین محمد بن تاج الدین محمد بن سید تاج الدین حسین بن محمد حسنی کیسکی

منتجب الدین گفته: وی از علما و پارسایان و اندرزگویان روزگار خود بوده

است.

مؤلف گوید: پس از این به نام سید رئیس تاج الدین محمد بن حسین پدر مترجم حاضر و دو فرزندش سید عمادالدین

مرتضی و کمال الدین منتهی و نواده اش سید صدرالدین مهدی بن سید عمادالدین مرتضی یاد شده، اشاره خواهیم کرد.

ص: ۸۲

سید محمدتقی بن ابی الحسن الحسینی استرآبادی

وی از فضلا و دانشوران و فقیهی بزرگوار از شاگردان شیخ بهائی و امیر محمدباقر داماد به شمار می آید و تألیفاتی دارد؛ از آن جمله کتاب تذکره العابدین که از کتابهای استدلالی است و کتاب طهارت آن به پایان رسیده است و رساله وجوب صلوه الجمه و رساله فی شرح خطبه الشرایع و کتابهای دیگر .

مؤلف گوید: از تألیفات او منهاج الصواب فی شرح خلاصه الحساب است. این کتاب را در زندگی شیخ بهائی تألیف کرده است و رساله فی تحقیق معنی الترتیب الحکمی فی الغسل الارتماسی. این دو کتاب را در استرآباد دیده ام و شرح زبده شیخ بهائی به نام مرقاه الوصول الی علم الأصول، شرح ممزوج با متن و کتاب مبسوطی است که آن را در روزگار شیخ بهائی تألیف کرده است؛ نسخه ای از آن را در شهر لاهیجان از شهرهای گیلان دیده ام و شیخ بهائی هم اجازه ای بر آن نگاشته است.

حاج محمدتقی دهخوارقانی

وی در دهخوارقان متولد شده و از فضلا و علما بوده و در بسیاری از فنون

مهارت داشته و به کار طبابت می پرداخته و از شاگردان ملا خلیل قزوینی و برادرش ملا محمدباقر بوده است و تألیفات چندی دارد، از آن جمله حواشی بر حواشی عده؛ کتاب الکشکول؛ منظومه عربی در منطق و کتابی در طب؛ کتابی به نام مقامات و دیوان شعری به پارسی و سال ۱۰۹۳ ه. ق در گذشته است.

مولانا محمدتقی بن عبدالوهاب استرآبادی

*مولانا محمدتقی بن عبدالوهاب استرآبادی ساکن مشهد مقدس رضوی علی مشرفه السلام.

وی از فضلا و علما و متکلمان بزرگوار بوده و در شاعری هم مهارت داشته و از معاصران به شمار می آید.

تألیفاتی دارد؛ از جمله، «شرح الفصوص للفارابی». این شرح را به پارسی نوشته

که ناتمام مانده است. و رساله ای در اخلاق و کتابهای دیگر و در سال ۱۰۵۸ ه. ق وفات یافته است.

مولانا الاجل محمدتقی بن مجلسی اصفهانی نطنزی عاملی

معظم له فاضلی دانشور و محقق متبحر و پارسایی عابد و ثقیل متکلم و فقیه بود. تألیفاتی دارد، از آن جمله شرح الصحیفه و حدیقه المتقین که به پارسی تألیف کرده و شرح من لا یحضره الفقیه فارسی (۱) و شرح دیگری به عربی (۲) و رساله فی رضاع و کتابهای دیگر. او از معاصران است.

مؤلف گوید: از آثار او رساله مختصر فارسی است که در حقوق الوالدین تألیف کرده و من آن را به خط او در شهر بار فروش دیده ام و تاریخ فراغت از آن ماه ذی حجه سال ۱۰۴۶ ه. ق. است. و شرحی بر حدیث همام در اوصاف مؤمن به پارسی نوشته و تقریباً در سال ۱۰۷۰ ه. ق وفات یافته است (۳)

ص: ۸۴

۱- این کتاب به نام لوامع صاحب قرانی یا اللوامع القدسیه است که سال ۱۰۶۶ ه. ق از شرح آن فارغ شده است و این کتاب را پس از روضه المتقین تألیف کرده و هنگامی که کتاب روضه به اطلاع شاه عباس رسید، از وی درخواست کرد آن را به پارسی هم شرح کند و بالاخره نیمی از من لا یحضر را به پارسی شرح کرد. م.

۲- به نام روضه المتقین است که در این روزگار در ضمن چهارده مجلد از سوی بنیاد فرهنگ اسلامی و به سرمایه مرحوم حاج محمد حسین کوشان پور به طبع رسیده است و مجلد چهاردهم آن شرح مشیخه است و در ذیل احوال شیخ بهائی به پاره ای از احوال او پرداخته و رؤیایی که برای او اتفاق افتاده متذکر گردیده و در صفحه ۴۱۹ تشریف خود را به حضور مبارک حضرت بقیه الله راجع به صحیفه سجاده یادآوری کرده و قابل توجه است - م.

۳- شرح احوال و آثار او را اعلام پس از او به تفصیل و اجمال یاد کرده اند. این بزرگوار از اعیان علما و اکابر محدثان قرن یازدهم هجری است. روضات، ج ۱، ص ۱۲۹ می نویسد: معظم له از همه معاصرینش در فهم حدیث برتر و در احیای مراسم آن بر همگان مقدم بوده و از رجال حدیث کمال اطلاع را داشته و در تقوا و احتیاط و عدالت بی نظیر بوده است: سال ۱۰۰۳ ه. ق متولد شده و در کرامات و خوارق عادات شهرت داشته و از شیخ بهائی و ملاعبدالله شوشتری و امیر اسحاق استرآبادی روایت می کرده و امامت جمعه و جماعت به عهده او برقرار گردیده و در فتوا شدید الاحتیاط بوده است. ظواهر کتاب را حجت نمی دانسته و به اخبار اهل بیت علیهم السلام علاقه زیادی نشان می داده است. سالی پس از فراگیری مراتب علمی به نجف اشرف رفت و در آنجا عزم ماندگاری داشت. شب آن روز در رؤیا به حضور حضرت مولی علی (ع) شرفیاب شده مورد ملاحظت قرار گرفت. حضرت مولی خطاب به او گفت: در نجف ماندگار مشو و هر چه زودتر به اصفهان مراجعت کن که وجود تو در آنجا نافعتر است؛ زیرا امسال شاه عباس می میرد و شاه صفی به جای او برقرار می گردد و آشوب زیادی برپا می شود؛ چون خدا می خواهد در چنین پیش آمدهایی مایه برکت و آسایش مردم بوده باشی. مجلسی به امر مبارک آن حضرت مراجعت می کند و پیش آمد به همان نحو که حضرت مولی فرموده است اتفاق می افتد و جمعی از قبیل آقا حسین خوانساری و فرزند ارجمندش علامه مجلسی و سید عبدالحسین خاتون آبادی و دیگران از وی استفاده و استجازه کرده اند و صورت

اجازه ملا عبداللہ شوشتری و امیر شرف الدین شولستانی و ملا حسن علی شوشتری کہ بہ وی دادہ اند و برخی از اجازاتی کہ خود او برای دیگران مرقوم داشتہ در مجلد ۱۱۰ بحار الانوار طبع جدید آورده شدہ است و مجلسی در سن ۶۷ یا ۶۸ در سال ۱۰۷۰ ہ. ق در گذشتہ و در مقبرہ خانوادگی اش واقع در دالان مسجد جامع اصفہان مدفون شدہ است و (افسر شرع اوفتاد و بی سر و پا گشت شرع) و مسجد و منبر از صفا افتاد) و (صاحب علم رفت از عالم) و (قدس اللہ روحہ الشریف) مواد تاریخیہ سال رحلت او می باشد - م.

شیخ شمس الدین محمد جبعی عاملی

وی از فضلا و جد شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی است و شهید ثانی در اجازه ای که برای نواده اش شیخ حسین نوشته از او تجلیل کرده است.

مؤلف گوید: استاد استناد برخی از اخبار بحار را از خط او نقل کرده است. (۱)

ابوجعفر محمد بن جعفر بن امیر کا کهلانی سروی

ابن شهر آشوب می نویسد: وی تألیفات چندی دارد، از جمله المجالس و

ص: ۸۵

۱- برخی از فوایدی را که مجلسی از شمس الدین محمد جبعی نقل کرده در اول مجلد ۱۰۷ بحار الانوار آورده شده است و قابل ترجمه می باشد. م.

شیخ محمد بن جعفر حائری

وی از فضلالی بزرگوار بوده و کتاب ما اتفاق من الأخبار فی فضل الائمة الاطهار از

تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید: فاضل کاشانی (ملا محسن فیض) در اواسط کتاب الایمان و الکفر از کتاب الوافی در باب کتمان، از ابو عبدالله محمد بن جعفر حائری روایتی نقل کرده و کتاب عمل مساجد الکوفه را به وی نسبت داده است و ممکن است مراد وی، مترجم حاضر باشد.

شیخ محمد بن جعفر بن ربیعہ مسکنی

منتجب الدین گوید: وی پیشوای لغویهاست.

شیخ نجیب الدین ابوابراهیم محمد بن جعفر بن محمد بن نما حلی

وی از محققان و دانشوران و فقهای بزرگوار و از مشایخ محقق حلی و صاحب

تألیفات می باشد (۲)

ص: ۸۶

۱- مجموع السروی مجلدات یعنی این کتاب مشتمل بر چندین مجلد است و شاید در اصل مطبوع هم مجلدات بوده که به صورت مجلدان به طبع رسیده است؛ چنان که در همین طبع به جای کهلانی؛ لهلانی بالام ضبط شده است. (معالم العلماء، ص ۱۱۷؛ نیز طبع اقبال، ص ۱۰۴)

۲- در پانوشت اعیان الشیعه آمده است: محمد بن نما در ۴ ذی حجه سال ۶۳۶ ه. ق در حله در گذشت و جنازه او به کربلا حمل و در آنجا به خاک سپرده شد. آری، در اعیان، ج ۹، ص ۲۰۳ چنان که نقل کردیم، سال وفات او را ۶۳۶ ذکر کرده و از حوادث سال ۶۴۵ ه. ق وفات او را در ماه مزبور نوشته است. فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۴۵۰ می نویسد: ابن نما از مشایخ شیخ یوسف والد علامه حلی و محقق حلی است و پدر شیخ جعفر مؤلف مثير الاحزان مقتل معروف می باشد و جد شیخ اجل ابو محمد حسن بن احمد بن نماست که از مشایخ شهید اول بوده، در حدود ماه ذیحجه سال ۶۴۵ ه. ق آنگاه که از زیارت غدیر از نجف اشرف باز می گشته، در حله وفات یافته است. در تکمله أمل الآمل آمده است: شیخ محمد بن صالح قسینی که شاگرد وی بوده در ضمن اجازه ای که برای ابن طومان مرقوم داشته او را به فقاقت و شیخ طائفه و رئیس بلا مدافع شیعه ستوده است و اضافه کرده به خط شیخ فقیه فاضل علی بن فضل الله بن هیکل حلی شاگرد ابن فهد حلی در ضمن حوادث سال ۶۳۶ ه. ق چنین یافتیم. در این سال شیخ فقیه عالم نجیب الدین محمد بن جعفر حلی (مترجم حاضر) خانه هایی در جوار مشهد

منسوب به صاحب الزمان در حله سیفیه برای ساکن شدن محصلان ساخت و گروهی از فقها در آنها به سر می بردند و به تدریس و اخذ علوم می پرداختند؛ و باز بدون فاصله در پیش آمدهای سال ۶۴۵ ه. ق می نویسد: در این سال در چهارم ذی حجه شیخ امام فقیه دانشور مفتی نجیب الدین محمدبن جعفر در سن هشتاد سالگی درگذشت و همان روز جنازه او را به کربلا برده، دفن کردند و روز درگذشت او روز بزرگی بود و مردم به سوک نشستند و ابن علقمی هم سوگواری کرد. م.

وی از فضلا و محدثان و اعلامی است که به صداقت و درستی شهرت دارد و تألیفاتی به یادگار گذارده و از شاذان بن جبرئیل قمی روایت می کرده است.

مؤلف گوید: ممکن است مترجم حاضر همان محمد بن مشهدی باشد که در فهرست بحار(۱) از او یاد شده و کتاب المزار الکبیر(۲) را به وی نسبت داده و گفته ابن طاووس را گواه نظریه خود آورده که وی به آن کتاب اعتماد داشته و استاد استناد در کتاب بحار آن را به نام کتاب المزار الکبیر نامیده است و ممکن است محمد بن مشهدی غیر از مترجم حاضر بوده باشد.

و به خاطر می رسد که شهید اول بدون واسطه از وی نقل روایت کرده است؛ لیکن

ص: ۸۷

۱- بحار الانوار، ج ۱، ص ۳۵.

۲- در مجلد سوم مستدرک الوسائل شرح مفصلی در چگونگی کتاب مزبور ایراد نموده و پس از نقل جملاتی از آغاز کتاب نوشته است: این کتاب را که مشتمل بر فنون زیارات بوده است به خواهش ابوالقاسم هبه الله بن سلیمان تألیف کرده ام - م.

این اندیشه بیرون از اشکال نمی باشد؛ زیرا شهید متأخر از ابن طاووس است و چگونه می شود که شهید، بدون واسطه از محمد بن مشهدی روایت کرده باشد.

مؤلف گوید: خود مترجم حاضر در المزار الکبیر کتاب بغیه الطالب فی ایضاح المناسک را از آثار خود یاد کرده (۱) و علاوه بر شاذان قمی از خواجه نصیر هم در این کتاب روایت کرده است. (۲) فرزندش جعفر بن محمد از وی روایت داشته است.

شیخ محمد بن جعفر بن هبه الله بن نما

وی از فضلا بوده و از پدرش روایت می کرده و جد نجیب الدین محمد بن نما پیش

یاد شده می باشد (۳)

شیخ محمد بن ابی جمهور احسائی

شیخ محمد بن ابی جمهور احسائی (۴)

وی از علما و فضلا بوده و روایات زیادی نقل کرده است. از تألیفات او

ص: ۸۸

۱- در کتابهای دیگر ایضاح المناسک را تألیف مستقلاً قرار داده اند . م.

۲- در الذریعه، ج ۲۰، ص ۳۲۴ ذیل مزار محمد بن مشهدی می نویسد: وی همان شیخ محمد بن جعفر بن علی بن جعفر مشهدی است که از شاذان بن جبرئیل قمی و با دو واسطه از شیخ مفید که سند عالی است، روایت داشته است. پس از آن می نویسد: پانزده تن از ثقات علما را که محمد مشهدی از آنها روایت می کرده به این اسامی در کتاب مزار نام برده است ۱- شاذان بن جبرئیل ۲- ابو عبدالله حسین بن رطبه ۳- ابو محمد عبدالله دوریستی ۴- شیخ ابو الفتح قیم مسجد جامع کوفه ۵- شیخ مسلم معروف به ابن أخت زیدی ۶- ابو المکارم حمزه بن زهره حلبی ۷- سید عبدالحمید علوی که سال ۵۸۰ ه. ق از وی روایت داشته است ۸- ابوالبقاء هبه الله بن هبه ۹- ابو الخیر سعد بن ابوالحسن فراء ۱۰- شریف ابوجعفر محمد معروف به ابن الحمد ۱۱- عماد الدین طبری ۱۲- ابوالفتح محمد جعفریه ۱۳- عربی بن مسافر ۱۴- هبه الله بن نما ۱۵- ابو عبدالله محمد بن علی بن شهر آشوب - م.

۳- در صورتی که مترجم حاضر جد نجیب الدین باشد نسب نجیب الدین به این طریق خواهد بود محمد بن جعفر بن محمد بن جعفر بن علی بن جعفر بن هبه الله بن نما حلی و این نسب را می توان از امل الآمل، ریاض، ج ۱، ص ۵۴ ذیل نام شیخ نجم الدین جعفر بن نما استفاده کرد - م.

۴- در تعلیقات امل الآمل آمده است: گاهی ابن ابی جمهور را به عنوان لحساوی بالام و گاهی حساوی بدون لام ضبط کرده اند (پایان). در کتاب انوار البدرین که شرح علمای بحرین و احساسات، وی را احسائی نام برده است لیکن مؤلف در این کتاب هر کجا که از وی مطلبی نقل کرده است، وی را الحساوی نوشته است.

غوالی اللثالی (۱)، کتاب الاحادیث الفقهیه علی مذهب الامامیه (۲)، کتاب معین المعین (۳)؛ شرح الباب الحادی عشر؛ کتاب زاد المسافرین فی اصول الدین (۴) و مناظراتی که با مخالفان داشته است از قبیل مناظره الهروی؛ رساله العمل باخبار اصحابناه (۵) و کتابهای دیگر. -

ص: ۸۹

۱- در تعلیقات أمل الآمل آمده است: نام این کتاب غوالی اللیالی الحدیثه علی مذهب الامامیه است که آن را در سال ۸۹۷ ه. ق تألیف کرده است و مؤلف الفوائد المدنیه در فصل نهم آن به سال تألیف اشاره کرده است. این کتاب اکنون در چهار مجلد همراه با تحقیقات عالم ارجمند آقای حاج آقا مجتبی عراقی و رساله الردود و النقود آیه الله العظمی المرعشی به طبع رسیده و سید جلیل سید نعمت الله جزائری (ره) آن را به نام الجواهر الغوالی فی شرح غوالی اللثالی یا مدینه الحدیث شرح کرده است. فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۳۸۰ می نویسد: مشهور میان اهل علم آن است که این کتاب الغوالی با غین نقطه دار می خوانند؛ لیکن استاد ما محدث نوری آن را با عین بی نقطه می دانسته و از شیخ محسن خنفر که از رجال علم رجال بوده است آن را با عین مهمله می خوانند و من هم با تفحص زیادی که کردم و از اجازاتی که به خطوط علما بوده به دست آوردم، مسلم است که گفته خنفر به صحت نزدیکتر است و مؤید آن این است که سید نعمه الله جزائری نام شرح خود را که بر این کتاب نوشته الغوالی با غین معجمه آورده که در شرح عوالی با عین بی نقطه است. م.

۲- در تعالیق امل الآمل آمده است: ممکن است این کتاب به نام نشر اللثالی یا کتاب دیگری باشد.

۳- در تعالیق امل الآمل آمده است: کتاب بسیار بزرگی است و من آن را در مازندران دیده ام.

۴- در تعالیق امل الآمل آمده است: خود ابن جمهور این کتاب را به نام کشف البراهین شرح کرده است و بعضی از علما کتاب مزبور را به وی نسبت داده اند. قاضی نورالله در مجالس المؤمنین گوید: ابن ابی جمهور رساله زادالمسافر را که در اصول دین است در راه تألیف کرده و همان سال که ۸۷۸ ه. ق بوده به زیارت مشهد مقدس به خراسان آمده به پیشنهاد میر محمد محسن رضوی به نام کشف البراهین شرح کرده است.

۵- مناظره وی با فاضل هروی در نامه دانشوران و مجلسی از آن در مجالس المؤمنین قاضی آورده شده است. در تعلیقات أمل الآمل آمده است: ممکن است رساله مزبور همان کاشف الحال عن أحوال الاستدلال باشد و محتمل است کتاب دیگری باشد، زیرا رساله کاشف الحال را که به خط امیر محمدباقر بن امیر عبدالقادر بوده و در استرآباد دیده ام در کیفیت سلوک به استدلال بر تکلیفهای شرعیه بوده است، یعنی چگونه باید برای تکالیف شرعیه استدلال کرد. م.

مؤلف امل الآمل پس از ایراد مطالب بالا- می نویسد: پس از این وی را به عنوان محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی جمهور معرفی خواهیم کرد و این نسبت اصح از نسبت فوق است که در بالا نوشتیم.

مؤلف گوید: همین نسب را خود ابن ابی جمهور در پایان رساله کاشف الحال و کتابهای دیگرش آورده است و خود او در اوائل کتاب غوالی اللئالی در آغاز اجازه اش چنین نوشته است: از شیخ و استاد و پدر حقیقی و نسبییم شیخ زاهد عالم عابد زین المله و الدین ابو الحسن علی بن شیخ مولای فاضل حسام الدین ابراهیم بن مرحوم حسن بن ابراهیم بن ابی جمهور احساوی .... و از تألیفات اوست رساله موضح الدرایه و شرحها و رساله مرآه و رساله مسلک الافهام فی علم الکلام، در این رساله به گردآوری گفته های متکلمان و حکما و صوفیه و اشعریه و معتزله پرداخته و خود حاشیه بسیاری بر آن نوشته است. دیگر کتاب المجلی المرأه المنجی است و این کتاب شرحی است که او بر کتاب مسلک الافهام خود نوشته و حاشیه هایی را که نخست بر مسلک الافهام نگاشته ، در حواشی این شرح نقل کرده است . و علاوه بر حواشی خود که به آن شرح اضافه کرده است، حواشی را که سید علی بن عبدالحسین موسوی حلی بر آن نوشته و آنها را به نام المنجی من الکلام فی حاشیه (۱)... نامیده ایراد نموده است.

و تاریخ شروع تألیف المجلی به طوری که خود او در آغاز آن کتاب یادآوری کرده .

ص: ۹۰

۱- از عبارتی که خود ابن ابی جمهور در صفحه ۲ کتاب المجلی مرقوم داشته است چنین بر می آید: هنگامی که این کتاب شیوع پیدا کرد و طالبان حکمت و کلام به فراگیری آن پرداختند، گروهی از اصحاب، حواشی بر آن تدوین نمودند، از جمله یکی از سادات بزرگوار که از برجستگان فضلا به شمار می آمد و حواشی را که خود بر آن کتاب نوشته بود به نام النور المنجی من الظلام فی حاشیه المسلک الافهام موسوم ساخت - م.

سال ۸۹۴ ه. ق است که در هنگام مراجعت وی از مکه مکرمه در نجف اشرف به تألیف آن پرداخته و تاریخ اتمامش به طوری که خود در انجام آن کتاب اظهار داشته است، در اواخر ماه جمادی الاخره سال ۸۹۵ ه. ق در نجف اشرف اتفاق افتاده و کتاب مفصلی است که در آن به گردآوری راههای حکما و متکلمان و صوفیه اقدام نموده و در بحث امامت داد سخن داده و بخوبی از عهده بر آمده است. (۱)

و از تألیفات او معین الفکر فی شرح الباب الحادی عشر و باز شرحی که در نهایت بسط و تفصیل است بر آن مرقوم داشته و به نام معین معین الفکر تألیف نموده است و من آن را در شهر ساری دیده ام (۲).

ص: ۹۱

۱- این کتاب در سال ۱۳۱۹ ه. ق به همت حاج شیخ احمد شیرازی به طبع رسیده و در صفحه ۲۶۱ مباحثه ای که میان او با یکی از واصلی ها در موقعی که وی در نجد بوده اتفاق افتاده ایراد کرده، مورد توجه است و در صفحه ۵۲۵ به طریق روایتی خویش که تفصیل آن را در آغاز الغوالی ایراد کرده، اشاره نموده است و بالاخره کتابی است مملو از حقایق و مشحون به معارف و شایسته است که طالبان حکمت و معرفت کمال قدردانی را از آن بنمایند. این کتاب را در ضمن پنج مجلد ترجمه کرده ام منه التوفیق - م.

۲- شرح حال این بزرگوار در کتابهای رجال و تراجم به تفصیل و اجمال نگاشته شده است، از جمله در مجالس المؤمنین، ص ۲۴۲ می نویسد: صیت فضایل او در میان جمهور، مشهور و در سلک مجتهدان امامیه مذکور است. مولد شریفش لحصا و فنون کمالات او بیرون از حد احصاست (از قرار سجعی که سید قاضی ایراد کرده لحصا را با صاد مضبوط می دانسته و حال آن که دیگران لحسا را با سین ضبط کرده اند). ابن ابی جمهور در دیار خود به تحصیل کمالات پرداخت و در اندک وقتی بر دیگران برتری پیدا کرد. سپس به عراق عرب رفته در خدمت علمای آن سرزمین و بخصوص از خدمت شرف الدین حسن بن عبدالکریم فتال کمال بهره وری را به دست آورد و در سال ۸۷۷ ه. ق از راه شام عازم بیت الله شد و در مسیر خود مدت یکماه در کرک نوح به خدمت علی بن هلال جزائری رسید و به استفاده از او بهره مند شد. در مراجعت از مکه مکرمه به دیار خود رفت. پس از چند روز اقامت، بار دیگر به قصد زیارت ائمه عراق به بغداد رفت و پس از زیارت ائمه عراق، به عزم عتبه بوسی حضرت علی بن موسی الرضا عازم مشهد مقدس شد و در طی راه به تألیف رساله زادالمسافرین که در اصول دین است، اشتغال ورزید و در مشهد مقدس به صحبت سید نقیب سید محسن رضوی قمی رسید و در سال ۸۷۸ ه. ق بنا به پیشنهاد آن سید جلیل شرحی بر آن رساله به نام کشف البراهین تألیف نمود و در منزل او با فاضل هروی که از علمای اهل سنت بود، به مباحثه پرداخت و شرح مباحثه او در سه مجلس اتفاق افتاد که حاصل یکی از مجالسش را سید قاضی در مجالس المؤمنین ایراد کرده است. ابن ابی جمهور سه بار به مشهد مقدس مسافرت کرد و آخرین سفرش سال ۸۹۶ ه. ق بوده و به اتمام کتاب المجلی موفق گردیده است. در لؤلؤه البحرين، ص ۱۶۶ می نویسد: وی فاضلی مجتهد و متکلم بود. در کتاب غوالی اللئالی بخش مهمی از احادیث را نقل کرده؛ جز این که اخبار درست و نادرست را به یکدیگر پیوسته و از احادیث عامه هم استفاده نموده است و به همین مناسبت برخی از مشایخ ما به آن کتاب توجهی نداشته اند (پایان). یکی از کسانی که به کتاب غوالی بی توجهی کرده شیخ حر عاملی است؛ لیکن ثقه الاسلام نوری در خاتمه مستدرک از وی کمال بزرگداشت را به جای

آورده و او را توثیق و از وی کاملاً- جانبداری کرده و کتابهای او را صحیح دانسته و اکثر مطالب او را در کتاب مستدرک متذکر شده است. در انوار البدرین، ص ۳۹۹ نوشته است: از تألیفات او الغوالی العمادیه و شرح الفیه شهید اول و اجازه ای که به سید محسن رضوی داده است و کتاب غوالی را هم تحفه خزانه این بزرگوار نموده و در آغاز آن به طرق هفت گانه اجازات خود اشاره کرده است - م.

از علما و فقهای صدوق و از شاعران بزرگ و ادبا بوده و از مشایخ محقق حلی از قبیل فخار بن معد و دیگران روایت می کرده است.

علامه حلی گفته است: وی از فقها به شمار می رود و از علم کلام و علم اصول اطلاع داشته و شهید اول در یکی از اسانیدش او را به عنوان محمدبن علی بن محمدبن جهیم معرفی کرده است و بیرون از دقت نمی باشد.

مؤلف گوید: به طوری که از دیباچه رجال ابن داوود به دست می آید، ابن داوود از او روایت داشته است. بنابر این، ابن جهیم از معاصران محقق حلی می باشد و در ذیل احوال یحیی بن سعید خواهیم نوشت که محقق حلی در پاسخ خواجه نصیر الدین که کدامیک از اصحاب شما در کلام و اصول اعلم از دیگران می باشد، پاسخ داد: پدر علامه حلی (شیخ یوسف) و شیخ مفید الدین محمدبن جهیم، در این دو فن اعلم

از فضلی بزرگوار است و المسائل المدنیات الاولى و الثانيه و الثالثه که برای

ص: ۹۳

۱- در رساله ای که در شرح احوال محقق حلی تهیه کرده ایم، ذیل معاصران او می نویسیم: مفید الدین محمد بن علی بن جهیم اسدی یکی از بزرگان دانشوران و فقهای قرن هفتم هجری بوده است. برخی او را استاد محقق حلی و بعضی وی را شاگرد او دانسته، لیکن مدرک صحیحی برای این دو نسبت وجود ندارد. از اجازه ابن فهد حلی به دست می آید: محقق حلی از وی روایت می کرده و روضات می نویسد: ذیل احوال استادش محقق حلی به درجه فضیلت وی اشاره کردیم و او از برخی از مشایخ استادش از قبیل سید فخار روایت داشته است. بنابر این، مفید الدین شاگرد محقق است نه شیخ اجازه او و حال آن که مؤلف روضات، ذیل احوال محقق از اجازه علامه نقل کرده است، مفید الدین یکی از مشایخ بزرگ، محقق است و ریحانه الادب، ج ۵، ص ۲۹۸، به همین مناسبت وی را شاگرد محقق خوانده است و از آنجا که محقق وی را در ردیف پدر علامه حلی قرار داده و او را اعلم به علم کلام و اصول معرفی کرده، پیداست که وی از معاصران، محقق بوده نه از شاگردان او و ممکن است چنان که از اجازه ابن فهد به دست می آید و از مشایخ محقق بوده باشد. سید تاج الدین بن معیه روایت کرده است که پدرم قاسم بن حسین حکایت کرده معمر بن غوث سنسی، دو مرتبه به حله سیفیه وارد شد؛ یکی در زمان قدیم که از تاریخش اطلاعی ندارم و دیگری دو سال پیش از فتح بغداد. پدرم گفت: در آن سال که نامبرده به حله وارد شد، من هشت ساله بودم؛ معمر به خانه مفید الدین بن جهیم نزول کرد و مردم به دیدن او می رفتند؛ از آن جمله دایی من تاج الدین بن معیه به دیدار او رفت و من هم همراه او بودم. معمر پیر مردی بلند اندام بود و بازوانی درشت داشت و بر اسب نجیب می نشست؛ چند روزی در حله ماند و به طوری که حکایت می کردند، یکی از ندیمان حضرت عسکری بود و هنگام ولادت حضرت ولی عصر (عج) شرف حضور داشت. پدرم می گوید: پس از چند روز که از حله خارج شده بوده، شیخ مفید الدین گفت: معمر از موضوعی به من اطلاع داد که از ابراز آن ممنوع می باشم. برخی گفتند: معمر از زوال خلافت عباسیها خبر داده بود، چنان که دو سال از این قضیه نگذشته بود که بغداد به تصرف هولاکو درآمد و مستعصم کشته شد و ملک عباسیها رو به زوال گذارد. م.

شیخ حسن بن شهید ثانی نوشته و شیخ حسن از آنها پاسخ داده است، از تألیفات او می باشد.

شیخ حسن در پاسخ اولین مسائل مدنیات از او چنین توصیف کرده است: المولی الأجل الأوحـد الطاهر الفاضل العالم العامل ذا النفس الشریفه القدسیه و الاخلاق الجمیله المرضیه شمس السیاده و الدین السید محمد الشهیر بابن جویبر.

شیخ محمد بن حارث جزائری

وی از فضلا و علما و شعرا و صدوقی محقق و از شاگردان شیخ علی بن

عبدالعالی عاملی کرکی است.

شیخ محمد بن حسام عاملی عینائی

وی از فضلا و از مشایخ بزرگ بوده از پدرش از عمویش جعفر بن حسام از سید حسن بن ایوب حسینی از شهید روایت می کرده است.

مترجم حاضر به نام جدش حسام، شناخته شده است و نسب او چنین است:

محمد بن زین الدین بن حسام.

سید جلیل صفی الدین محمد بن حسن بن ابی الرضا علوی بغدادی

وی از فضلا و فقها و ادبا و شعرا باصلاحیت بوده و ابن معیه و شهید از وی روایت می کرده اند. از سروده های او چکامه ای است که در سوک شیخ محفوظ بن وشاح سروده است و ابیاتی از آن آورده می شود:

مصاب أصاب القلب منه وجیب

و صابت لجفن العین فیه غروب

یعز علینا فقدمولی لفقده

غدت زهره الأيام و هی شحوب

وطاب له فی الناس ذکر و محتد

کمطاب منه مشهد و مغیب

ألا لیت شمس الدین بالشمس یفتدی

فيصبح فينا طالعه و يغيب

فمن ذا يحل المشكلات و من إذا

رمى غرض المعنى الدقيق يصيب

ص: ٩٤

- الغماء عنا و من له

نوال إذا ضن الغمام يصبوب

جنح الليل بعدك خاشع

ولا صام في حر الهجير هنيب

في الطرس من كف كاتب

براع عن السمر الطوال ينوب

سح الغمام ولاشدا ال ح مام و لا هبت صبا و جنوب

لی بر ما وارد شد که از شنیدن آن دل به لرزه افتاد و دیدگان از زیادی خود را از کف داد. است بر ما از دست دادن بزرگی که شکوفه های روزگار بر اثر فقدان او را از کف داده است. که مردم از یاد و اصالت او خرسند بودند؛ چنان که شاهد و غایب از وی ش به جای آن که شمس الدین محفوظ از میان ما می رفت، خورشید از میان ، او طلوع می کرد، خورشید غروب مینمود. او چه کسی مشکلات را حل می کند و چه کسی معانی دقیق را توضیح کسی اندوه و تیرگی را از دل ما می زداید و چه کسی آن هنگام که ابر آسمان خودداری بورزد، بر ما باران مهر و وفا می بارد. پس از تو دیگری نیست که در شب تاریک از جا برخیزد و به تهجد و خشوع قیام کند و خواهنده ای نیست که در روزهای گرم و پرحرارت روزه بگیرد. تو، نویسنده ای نخواهد بود که با قلم توانای خود حکایتهای شب را بر پس از تو ابر نمی بارد و کبوتر آواز نمی خواند و باد صبا و جنوب و نسیم وزد.

می الدین محمدبن حسن استرآبادی

ضلا و علما و محققان و مدققان بود. تألیفاتی دارد؛ از جمله شرح الکافیة

ص: ۹۵

این شرح را در نجف اشرف تألیف کرده است؛ شرح الشافیه؛ و شرح قصائد ابن ابی الحدید و کتابهای دیگر.

رضی الدین سال ۶۸۳ ه. ق از تألیف شرح الکافیة فارغ شد و به طوری که قاضی نورالله در مجالس المؤمنین گفته است در سال ۶۸۶ ه. ق در گذشته است.

مؤلف گوید: نسخه کهنی از شرح کافیة وی را دیده ام که از خط او نقل شده است:

در ماه جمادی اولی سال ۶۸۸ ه. ق از شرح آن آسوده خاطر شده است.

سیوطی در طبقات النحاه می نویسد: الرضی، پیشوای مشهور و مؤلف شرح الکافیة ابن حاجب است که در بیشتر کتابهای نحو مانند آن، تألیف نشده و از نظر جمع و تحقیق به پایه آن نرسیده و بحثهای فراوانی در آن کتاب با نحوها داشته و آرای زیادی در آن گرد آورده و عقاید منحصر به فردی ویژه مسائل نحوی از خود ابراز داشته است(۱). لقب رضی نجم الاثمه می باشد(۲) و من از نام او و همچنین از شرح حال او اطلاعی ندارم؛ تنها می دانم سال ۶۸۳ ه. ق از شرح کافیة فراغت یافته است.

مؤلف گوید: یکی از فضلایی که پس از او می زیسته اظهار داشته است به خط

خود شیخ رضی در آخر کتابش چنین یافتیم: خدای متعال به فیض فضل و نعمتهای بی شمارش به من توفیق داد و وسایل کارم را آن چنان فراهم آورد که در اولین دهه از ماه

جمادی الاولی در حضرت مقدسه به اتمام این کتاب پرداختم، و درود خدا بر محمد و خاندان باکرم او باد و امضا کرده است محمدبن حسن استرآبادی. من از سیوطی در شگفتم که چگونه اظهار داشته است به نام شیخ رضی دست نیافتم؛ زیرا نام او در بیشتر نسخه های شرح کافیة، همان طور که از نسخه قدیمه یاد کردیم، آورده شده است..

ص: ۹۶

- ۱- این کتاب در سال ۱۲۹۸ ه. ق به طبع رسیده و حواشی از میر سید شریف جرجانی به آن افزوده گردیده است - م.
- ۲- اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۱۵۲ می نویسد: نخستین کسی که شیخ رضی را به لقب نجم الدین ملقب ساخت، سید شریف جرجانی بود و اضافه کرده است سبب این که از شرح حال او اظهار بی اطلاعی شده است، آن است که در روزگار او کسی به ترجمه احوالش اقدام نکرده و پس از ابوحنان و ابن هشام شرح کافیة اش به دیار مصر رسیده است. و مطالب دیگر را باید از آن مجلد استفاده کرد. م.

پس از این از سیوطی نقل کرده است: دوست قدیمی ما شمس الدین بن عزم در مکه به اطلاع ما رسانید شیخ رضی در سال ۶۸۴ ه. ق یا ۶۸۶ ه. ق در گذشته و شک در سنه وفاتش از ماست و شرح الشافیه هم از تألیفات او می باشد.

شیخ فقیه محمد بن حسن بن حسوله بن صالحان قمی خطیب

وی از فضلالی بزرگ بوده و شاذان بن جبرئیل از وی روایت می کرده است.

شیخ محمد بن حسن بن حسین زغینی

منتجب الدین گوید: وی فقیه شایسته ای بوده است.

شیخ ابو جعفر محمد بن حسن بن حسین مرکب

منتجب الدین گوید: وی عالمی فقیه و متدین بوده است.

سید مجدالدین محمد بن حسن حسینی مرعشی

منتجب الدین گوید: وی دانشوری شایسته است. ما

شیخ ابوبکر محمد بن حسن بن درید (۱) از وی

وی دانشوری فاضل و ادیبی سراینده و نحوی و لغوی بود. تألیفاتی دارد، از جمله

آنها کتاب بزرگی در لغت به نام الجمهره (۲) و دیوان شعر.

ص: ۹۷

۱- درید به ضم دال و فتح از درد، به معنای کسی است که دندانهایش ریخته باشد و کوچک مردی است که به این گرفتاری مبتلا گردیده باشد و درید تصغیر ترخیم ادرد است که اصل ادیرد بوده است - م.

۲- جمهره به فتح جیم و سکون میم مصدر بوده، به معنای جمع کردن و گرد آمدن آمده است و مراد آن می باشد که این کتاب جامع لغات است. سیوطی از بعضی از ادبا نقل کرده است ابن درید کتاب جمهره را در سال ۲۹۷ ه. ق از لغاتی که خود در خاطر داشت گردآوری کرد و برای گردآوری آنها از هیچ کتاب لغتی استفاده نکرد؛ تنها در گردآوری باب همزه و لفیف از کتابهای دیگران بهره گرفت و ادیبی گفته است ابن درید کتاب جمهره را نخست در فارس و سپس در بصره و بغداد از حفظ املا نمود و به همین مناسبت نسخه های آن مختلف است و تنها نسخه مورد اعتماد نسخه عبیدالله بن احمد است که از چند نسخه گرد آورده و بر خود او قرائت کرده است و چنین کتابی که دلیل بر موقعیت علمی اوست، مورد طعن برخی از فضلا قرار گرفته تا آن جا که او را هدف تیر طعن خود قرار داده اند؛ چنانچه درباره او گفته شده است: ابن درید بقره و فیه عی و شره یدعی به من حمقه وضع کتاب الجمهره وهو کتاب العین ال الا أنه قد غیره گویند این ابیات طعن آمیز را نقطویه

نحوی گفته و ابن درید پاسخ داده است: أفت على النحو و اربابه قد صار من أربابه نبطويه أحرقه الله بنصف اسمه و صير الباقي
صراخا عليه

ابن شهر آشوب وی را از شعرای اهل بیت علیهم السلام که از تعریف و تمدیح آنان باکی نداشته اند، نام برده است. از اشعار اوست:

إذا زجرت لجوجا زدته علقه

النفس منه فی تمادیهها

فعد علیه اذا ما نفسه جمحت

باللین منک فإن اللین یتئیهها

- هرگاه انسان لجوجی را از کاری که انجام می دهد، باز داری، بیشتر به آن کار علاقه مند می شود و نفس اماره هم او را هر چه بیشتر به آن کار تشویق می نماید.

- در چنین موقعیتی که نفس اماره او را امان نمی دهد، با آرامی به وی نزدیک شده و او را از آن کار ناپسند باز بدار که نرمی و آرامی تو او را به اطاعت دعوت می نماید. از اوست :

أهوی النبی محمده و وصیه

و ابنیه و ابنته البتول الطاهره

أهل العباء فإننی ب ولائهم

أرجو السلامه و النجا فی الآخره

ارجو بذاک رضی المهیمن وحده

یوم الوقوف علی ظهور الساهره

- محمد و جانشین او و دو فرزندان و دختر مکرمه اش بتول طاهره را دوست می دارم.

- اینان اهل کسایند و من با دوستی ایشان آرزومندم در آخرت به سلامت بگذرم و

از گرفتاری آن روز، رهایی یابم.

- و از این راه جلب رضایت خدای متعال را می نمایم و از روز قیامت که پشتها

خمیده و خواب از چشمها دور گردیده در امان خواهم ماند.

ابن درید قطعه هایی محبوبه که الطرفین انشا کرده و قصیده در مقصور و ممدود سروده و از آثار نظمی او مقصوره مشهور اوست که چکامه ای طولانی است و بیشتر از دویست بیت بوده و کلمات حکمت آمیز و آداب ارزنده ای در آن ایراد نموده است؛ از آن جمله ابیات زیر است (۱)

إذا ذوی الغصن الرطیب فاعلما

أن قصاراه نفاذ و ت وی

رضیت قسرا و علی القسر رضی

من کان ذاسخط علی صرف القضا

ان الجدیدین اذا ما استولیا

علی جدید أدنیاه للبلی

خیر النفوس السائلات جهره

علی ظباه المرهفات والقنا

و الحمد خیر ما اتخذت جنه

و أنفس الأذخار من بعد التقی

و الناس کالنبت فمنهم رائق

غصن نضیر عوده ممر الجنی

و منه ما تقتحم العین فإن

ذقت جناه انسان عذبه فی اللهأ .

۱- در اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۱۵۶ طبع جدید می نویسد: قصیده مقصوره از چکامه های معروف دنیاست؛ زیرا از سبک ویژه ای برخوردار بوده، مشتمل بر قضایای تاریخی می باشد. این چکامه را ابن درید در مدح امیر ابوالعباس اسماعیل و پدرش عبدالله بن میکال که در آن روزگار کارگذاری شیراز را عهده دار بوده سروده و از سوی آنها در برابر چکامه مزبور ده هزار درهم جایزه گرفته و بر این قصیده شروح زیادی نوشته شده است. شیخ محمدرضا نحوی آن را تخمیس نموده و در تخمیس آن از سید مهدی بحرالعلوم یاد کرده و از وی مدح نموده وسید در قبال تمجیدی که از وی نموده هزار تومان به وی جایزه داده و همین قصیده همراه با شرحی که شده، در سال ۱۳۰۰ ه. ق در مطبعه جوانب به طبع رسیده است. قصیده محبوکه الاطراف قصیده ای است که صدر مصراع اول با هر حرفی که شروع شده عجز آن هم به همان حرف تمام شده باشد و همچنین صدر و عجز مصراع دوم و به همین ترتیب تا آخر - م.

و الشيخ أن قومته من زيغه
لم يقم التثقيف منه ما التوى
كذلك الغصن يسير عطفه ل
دن شديد غمزه اذا عسا
من ظلم الناس تحاموا ظلمه
وعز فيهم جانباه و احتمی
لا ينفع اللب ب لاجدو لا
يحطك الجهل اذا الجدعلا
من لم يعظه الدهر لم ينفعه ما
راح به الواعظ يوماً أوغدا
من لم تفده عبره أيامه
كان العمى أولى به من الهدى
من لم يقف عند انتهاء قدره
تقاصرت عنه فسيحات الخطى
و الناس ألف منهم كواحد
وواحد كالألف إن أمر عنى
و اللوم للحر مقيم رادع
و العبد لا يردعه إلا العصا

هنگامی که شاخه سرسبز، خشک شود، سرانجام آن به نابودی خواهد کشید.

- و هرگاه مغلوب گردیدی باید ناراحت نباشی، بلکه باید بدانی مغلوب کسی است که بر قضای روزگار غضبناک شود.

- هر گاه شب و روز بر چیز تازه ای استیلا پیدا کند، او را برای گرفتاری دیگری نزدیک می سازد.

- بهترین نفسهایی که آشکارا به سیلان پرداخته اند، نفس هایی است که با آهوان الاغرمیان در آمیخته و با نیزه ها هم آواز گردیده است.

- ستایش خدای متعال بهترین سپر نگه دارست و نفیستین ذخیره ها؛ پس از حمد خدا پرهیزکاری است.

- مردم مانند گیاه اند؛ برخی از ایشان شاخه های سرسبز و خرم دارند و از ظاهر آراسته برخوردارند؛ لیکن میوه آنها تلخ است.

- و بعضی از آنها ظاهری ناآراسته دارند، ولی میوه آنها لذتبخش و شیرین است.

- هرگاه اندام کمانی پیرمرد را راست کنی، از فرتوتی و ناتوانی او جلوگیری نخواهی کرد.

- همچنین هرگاه شاخه خشکیده کمان شده را راست کنی، از خشکیدگی او ممانعت نتوانی کرد.

ص: ۱۰۰

□ کسی که بر مردم ستم کند، مردم بناچار ستمگری او را بر خود هموار می کنند و به این خاطر که چاره ای ندارند، از وی حمایت می نمایند.

- خردمندی بدون کوشش ارزشی ندارد و هرگاه کوشش آدمی به سر حد کمال برسد، نادانی او از درجه اعتبار ساقط می گردد.

□ کسی که از گذشت روزگار اندرز نپذیرد، اندرز امروز و فردای اندرز دهنده سودمند به حال او نمی باشد.

- کسی که عبرت‌های روزگار سودمند به حال او نباشد، ناینایی او از بینایی او سودمندتر به حال او خواهد بود.

□ کسی که به پایه ای برسد و از آن تجاوز نماید، گامهای خطا از او دوری نخواهد کرد و به خطاکاری گرفتار خواهد شد.

- مردم اگر هزار تن اند، مانند یک تن اند و هرگاه پیش آمدی اتفاق افتد، یک تن آنها مانند هزار تن است. انسان آزاد با اندک سرزندی از پای می افتد و بنده را جز چوبدستی از پای نمی افکند.

عبدالرحمن بن محمد انباری در کتاب طبقات الأدباء از وی یاد کرده و می نویسد: ابن درید به فراگیری علم نحو پرداخت و برای تحصیل مراتب آن علم به درس ابوحاتم سیستانی و ابوالفضل ریاشی و عبدالرحمن برادر اصمعی حاضر می شد و از علمای بزرگ نحو به شمار می آمد و در واژه شناسی و انساب و اشعار عرب از دیگران برتر بود و کسی به پایه او نمی رسید و ابوسعید سیرافی و ابوعبدالله مرزبانی از شاگردان او بشمارند. ابن درید شاعری بود که به سرودن اشعار توجه ویژه داشت. او سروده های زیادی دارد و مقصوره او که از جمله آثار نظمی اوست، مشهور است و همچنین چکامه دیگرش که لغات مقصور و ممدود را به یکدیگر پیوسته است، مشهور می باشد.

و محمد بن رزق اسدی گفته است: مشهور آن است که ابن درید داناترین شاعران و سراینده ترین دانشوران است و از تألیفات او الجمهره در لغت؛ کتاب الاشتقاق؛ کتاب الانواء؛ کتاب الخیل که بزرگ است و کتاب الخیل که کوچک است و کتاب الملاحن؛ کتاب ادب الکتاب؛ کتاب المجتبی؛ کتاب المقتنی و کتابهای دیگر است. و حمزه بن

یوسف گفته است: از ابوالحسن دارقطنی چگونگی حال ابن درید را جویا شدم؛ در پاسخ گفت: درباره او سخنانی می گویند. ابن شاذان از وی نام برده، می نویسد: در سال ۳۲۱ ه. ق وفات یافته (۱) و اضافه کرده او و ابوهاشم جبائی در یک روز وفات یافتند و مردم گفتند علم لغت و کلام به مرگ ابن درید و ابوهاشم از جهان رخت بریست و جحظه در سوک او اشعاری گفته است.

مؤلف امل الآمل گوید: مراد دارقطنی آن است که وی را به تشیع نسبت می دهند. و سید مرتضی در کتاب الدرر و الغرر به توسط علی بن حسین کاتب، مطالب زیادی از ابن درید نقل کرده و همچنین به توسط ابوعبدالله مرزبانی مطالبی از وی نقل نموده است.

مراد وی از ابن درید، محمد بن حسن بن علی بن عبدالله بن سعید بن درید می باشد. (۲)

و قاضی نورالله در مجالس المؤمنین از وی یاد و ستایش کرده است.

ابن خلکان هم از او یاد کرده و نسب او را به قحطان رسانیده و به تمجید از او پرداخته است. ثناگستری که مسعودی و دیگران از وی داشته اند ایراد نموده و اضافه کرده است: چکامه مقصوره او مورد توجه گروه بسیاری از ادبا قرار گرفته و چندین شرح بر آن نوشته شده و کتابهای پیش یاد شده او را نام برده و این کتابها را از تألیفات او برشمرده است السرج و اللجام؛ المقتبس؛ زوار العرب؛ اللغات؛ السلاح؛ غریب القرآن و الوشاح و شعر بخوبی می گفته.

از اشعار نمکین اوست:

غراء لوجلت الخدود شعاعها

للمشمس عند طلوعها لم تشرق

غصن علی دعص تأود فوکه

قمر تألق تحت لیل مطبق

لو قیل للحسن احتکم لم یعدھا

أو قیل خاطب غیرھا لم ینطق

ص: ۱۰۲

۱- به خط یکی از علما دیده شده ابن درید در سال ۲۳۸ ه. ق متولد شده است.

۲- دیگری از ادبا هم به نام ابن درید شهرت داشته است. سیوطی در ص ۴۱۵ بغیه الوعات می نویسد: ابوبکر یحیی بن

محمد بن درید اسدی از فقها و ادبا و لغویها و فضلائی عهد خود بوده و داوری شهر بسط از غرناطه را به عهده داشته است و از ابوالولید باجی روایت می کرده و ابومحمد بن عطیه از وی روایت داشته است . م.

فكأنها من فرعها في مغرب

و كأنها من وجهها في مشرق

تبدو فيرمق بالعيون ضياؤها

الويل حل بمقله لم يطبق

- ماه رخساری که پرتو جمالش در هنگام تابیدن از آفتاب برتر باشد و خورشید رخشان را از تابش باز بدارد.

- روی تابان و موی پریشان او مانند شاخ سبز و خرمی است که بر فراز تلی بچمد و بر فراز آن ماه تابانی بدرخشد.

اگر به حسن و زیبایی بگویم یکی از خوبان را که خود انتخاب کرده ای نام بر، از وی نگذرد و اگر بگویم با دیگری سخن بگو دم برنیورد.

هنگامی که به مویش می نگریم، گویا شب تار است و چون به رویش نظاره کنیم، گویا خورشیدی است که نقاب از چهره بر گرفته و تابان شده است.

موقعی که نقاب از چهره بر گیرد، چشمها از روشنی او خیره گردد و وای بر آن چشمی که خیرگی کند و او را نظاره نماید.

مؤلف گوید: از هری مؤلف تهذیب اللغه در بغداد با ابن درید ملاقات کرده؛ لیکن از او دانشی فرانہ گرفته است.

تنها یک قصیده از وی روایت کرده و در عین حال در کتاب تهذیبش از وی ایرادها گرفته و نکوهش ها کرده است.

در قصبه دهخوارقان تبریز، شرح ارزنده ای که بر قصیده مقصورابن درید نوشته شده دیدم؛ لیکن از شارح آن اطلاعی به دست نیاوردم و تاریخ آن شرح ۸۱۵ ه. ق بود و همان قصیده را سیرافی که شاگرد ابن درید است شرح کرده و به گمانم شرح مزبور همان شرح مزجی باشد که سیرافی به آن قصیده نوشته است و تاریخ مزبور تاریخ نسخه برداری از آن شرح می باشد و ممکن است شرح یاد شده شرح سیرافی نباشد؛ زیرا شرحهای زیادی بر آن نوشته شده است. (۱).

ص: ۱۰۳

۱- شرح حال ابن درید در کتب تاریخ و ترجمه به تفصیل و اجمال آورده شده است و مناسب است شرح حال او را به طوری که علامه صدر در کتاب تأسیس الشیعه، ص ۱۵۷ ایراد کرده تکمیل کنیم. ابن درید در سال ۲۲۳ ه. ق در بصره متولد شد و همان جا به تکمیل مراتب علمی پرداخت و پس از آن که زنگباریها بصره را در اختیار گرفتند، به اتفاق عمویش به عمان رفت و دوازده سال در آن جا زیست سپس به بصره بازگشت و مدتی در آن جا ماندگار شد. پس از آن به شیراز رفت و به امرای بنی میکال که شیعه بودند پیوست و ناظر دیوان آنها شد و اوامر مملکتی تحت نظارت او صادر می گردید و به توفیق او می

رسید و به عالیترین مرتبه نایل آمد و هدایا و جوایزی از کارگذارانی که از آنها ستایش می کرد به وی می رسید و همه آنها را به مصارف خیر می رسانید و اندوخته ای گرد نمی آورد. پس از آن که بنی میکال از امارت خلع گردیدند و به خراسان رفتند؛ سال ۳۰۸ ه. ق ابن درید به بغداد رفت و تا آخر عمر در آنجا زیست و در آغاز که به بغداد وارد شد، به وزیر علی بن فرات که از شیعیان بود پیوست و تحت حمایت آن وزیر قرار گرفت و به معرفی او با المقتدر عباسی ارتباط پیدا کرد و خلیفه ماهیانه پنجاه دینار به وی می داد. ابن درید مدت شصت سال بر اریکه تدریس برقرار بود و ۹۸ سال عمر کرد و در ماه شعبان سنه ۳۲۱ ه. ق درگذشت. مؤلف این کتاب در باب کنی نوشته است: روز چهارشنبه دوازده شب مانده از ماه شعبان سال ۳۲۱ ه. ق او و ابوهاشم جبائی وفات یافتند و مردم گفتند: از این پس دانشوران لغت و کلام از جهان رخت بریستند. ابن درید در تربت عباسیها واقع در شرق بغداد مدفون گردید. کتاب الجمهره اش در شش مجلد تدوین گردیده است . م.

الأجل مختص الدين محمد بن حسن رازی

منتجب الدين گوید: وی از فضلا و صلحا بوده است .

شیخ محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی بن علی بن احمد عاملی

وی از علما و فضلا و محققان و مدققان و متبحران و جامع مراتب علمی بوده و دانشوری کامل و پرهیز کاری مورد وثوق و فقیهی محدث و متکلم و حافظ حدیث به شمار است و سرایندهای ادیب و منشی بزرگوار و نیکو تقریر بوده است مراتب علمی را از پدرش و از سید محمد بن علی بن ابی الحسن موسوی عاملی و از میرزا احمد محمد بن علی استرآبادی و علمای دیگر آن روزگار فرا گرفته است و تألیفات بسیاری دارد؛ از جمله شرح تهذیب الاحکام؛ شرح الاستبصار در سه مجلد در طهارت و صلاه؛ حاشیه بر شرح لمعه در دو مجلد از آغاز تا کتاب صلح؛ حاشیه معالم؛ حاشیه

ص: ۱۰۴

اصول الکافی؛ حاشیه الفقیه (۱) حاشیه المختلف؛ شرح الاثنی عشریه پدرش (۲)؛ حاشیه المدارک؛ حاشیه المطول؛ روضه الخواطر و نزهه النواظر در سه مجلد (۳)، رساله فی تزکیه الراوی؛ رساله التسلیم در صلاه؛ رساله للتسیح و الفاتحه فیما عدا الأولیین و ترجیح التسیح، کتاب مشتمل علی مسائل و احادیث؛ کتاب مشتمل علی مسائل جمعها من کتب شی؛ حاشیه کتاب الرجال لمیرزا محمد؛ دیوان شعر؛ رساله ای به نام تحفه الدهر فی مناظره الغنی و الفقر و دیگر کتابها.

او اشعار خوب و نغزی می سروده است.

مؤلف امل الآمل می گوید: من از عمویم شیخ علی بن محمد بن علی حر عاملی و از دایی پدرم، شیخ علی بن محمود عاملی و از فرزندش شیخ زین الدین و دیگر اعلام، از وی روایت می کنم.

و فرزندش شیخ علی در مجلد دوم کتاب الدر المنثور از وی نام برده و می نویسد:

پدرم دانشوری عامل و فاضلی کامل و پرهیزکاری عادل و پاکیزه‌های هوشمند و پارسایی پاکدامن و زاهدی پسندیده و از دنیا و اهل آن گریزان بوده و از امور شبهه ناک دوری می ورزیده و حافظه قوی و هوشمندی و اندیشه و دقتی به کمال داشت و کارهای او با قصد قربت به انجام می رسید و همه عمرش را در تصنیف و عبادت و تدریس و افاده و استفاده به پایان رسانید.

پس از این ضمن گفتاری طولانی به مدح او پرداخته و به استادان او و همچنین به انتقال او به کربلا و مکه و دیگر احوال او و تألیفاتی که پیش از این نام آنها را متذکر شده ایم و به پاره ای از اشعار او اشاره نموده است (۴) از جمله آنها چکامه ای است .:

ص: ۱۰۵

۱- در پاورقی از مؤلف نقل کرده است که این حاشیه را در کاشان دیده ام تا اواخر کتاب صوم است.

۲- ایضا: این شرح را در استرآباد در هنگامی که علی بیگ آنجا را فتح کرده بود دیده ام و حواشی به خط شارح بر آن نوشته شده بود.

۳- مؤلف گوید: مجلد اول این کتاب را به خط خود او در تبریز دیده و آن همان نزهه النواظر فی اخبار الاوائل و الاواخر است که مشتمل بر احوال انبیا و ائمه و ملوک و دیگران بوده و از فواید ارزنده برخوردار می باشد و در آن کتاب به نقل روایات و احادیث پرداخته است.

۴- مترجم حاضر، فرزند صاحب معالم است و فرزندش در الدر المنثور، ج ۲، ص ۲۱۰ می نویسد: پدرم پس از وفات پدرش صاحب معالم و سید محمد، صاحب مدارک، مدتی را به مطالعه و تدریس گذراند. پس از آن به مکه رفت و پنج سال مجاورت بیت الله اختیار نمود و با میرزا محمد استرآبادی که در آن اوقات در مکه بود، ملاقاتها داشت و با او به مقابله حدیث می پرداخت و کتاب رجال او را تهذیب و تبویب کرد. سپس به جبل عامل آمد و پس از چندی از آن جا به عراق رفت و مدتی در کربلا مجاورت داشت و گروه عرب و عجم از او استفاده می کردند و همان جا علاوه بر تدریس به تصنیف هم می پرداخت و کتابهایی در آن جا تألیف کرد. در یکی از روزها که در پشت بام به نماز ایستاده بود، یکی از دشمنان وی را

هدف تیر قرار داد؛ لیکن از شر او در امان ماند. در نتیجه از عراق، عازم مکه شد و پس از چندی باز به عراق رفت و پس از مدتی به سببی عازم مکه شد و این بار همان جا ماندگار گشت تا اجل موعود در رسید. در اوقاتی هم که در جبل عامل بود، به دمشق می رفت و با فضلالی عامه و خاصه ارتباط داشت و با آنها بخوبی رفتار می کرد و به درس آنها حاضر می شد؛ از جمله به درس شیخ شرف الدین دمشقی که گروه بسیاری به درس او می رفتند حاضر می شد و مورد تشویق و تأیید قرار می گرفت و با فضلالی عصرش مراسلات و مکاشفات داشت و دانشوری محتاط بود. گویند هنگامی به اطلاع او رسید یکی از فروشندگان عراق زکات و سهم امام خویش را نمی پردازد. به همین سبب، هر چیزی که می خرید، نخست زکات آن را خارج می کرد و از امراء عراق و امثال آن وجوهی نمی گرفت و جوایزی را که برایش می فرستادند، باز می گردانید. مشهور است هنگامی که به طواف خانه خدا مشغول بود، مردی یکی از گلهای تابستانی را که در مکه و اطراف آن وجود ندارد و فصل چنان گلی هم نبود، به وی داد. پدرم از او پرسید: این گل را از کجا آوردی؟ گفت: از این خرابات. پس از این پاسخ، پدرم او را ندید - م.

که در سوک سید محمد بن ابی الحسن عاملی و دیگری که در مدح او گفته است یادآوری نمود. و این دو بیت از قصیده ای است که برای یکی از فضلا سروده است:

یا خلیلی باللطیف الخبیر

و بود أضحی لکم فی الضمیر

خصصا بالثنا إمامه جلیلا

و خلیه أضحی عدیم النظیر

- ای دو دوست من، سوگند به خدای مهربان که از حال همه ما کاملا با خبر است و سوگند به دوستی که از شما در دل من افتاده است.

- (تا گوید) اختصاص یافته اند به مدح کردن از پیشوای بزرگ و دوست سترک بی همتا.

ص: ۱۰۶

و این دو بیت هم از یکی از چکامه های اوست : مالفؤادی مدی بقائی

قد صار وقفه علی العناء

و مالجسمی حلیف سقم

بدا به الیأس من شفائی

- چه کنم با دلی که در مدت زندگانی اش همگام با درد و رنج است .

- و چه چاره سازم برای جسمی که پیوسته بیمار است و از بهبودی مأیوس می باشد.

باری فرزندش چندین قصیده طولانی از وی ایراد کرده است، از جمله همین دو قصیده، و دو قصیده ای که پیش از آن یاد شد (۱)

مؤلف امل الآمل گوید: از اشعار او قصیده ای است که در سوک حضرت سیدالشهدا علیه السلام سروده است و من آن قصیده را به خط خود او دیده ام؛ از آن جمله اشعار زیر است:

کیف ترقی دموع أهل الولاء

و الحسین الشهید فی کربلاء

جده المصطفی الأمين علی ال

وحی من الله خاتم الانبیاء

و أبوه أخوالنبی علی

آیه الله سید الأوصیاء

أمه البضعة البتول أخوه

صفوه الأولیاء و الأصفیاء

یالها من مصیبه أصبح ال

دین بها فی مذله و شقاء

لیت شعری ما عذر عبد محب

جامدالدمع ساكن الأحشاء

و ابن بنت النبی أضحی ذبیحا

مستهامه مرملای بالدماء

و حریم الوصی فی أسر ذل

فاقدات الآباء والأبناء .

ص: ۱۰۷

۱- فرزندش در الدر المنثور، ج ۲، ص ۲۱۴ می نویسد: از آثار پدرم کتابی است که بسیاری از اشعار خود را که مشتمل بر مواعظ و الغاز و مراسیل و جواب اشعاری بود که به دیگران داده است و این کتاب نزد من بود و در ضمن کتابهای دیگر که از دستم رفته مفقود شده است. خوب شعر می گفته و در سرودن اشعار سریع بوده و معانی دقیق و الفاظ رشیقی را در آنها به کار می برده است. اکنون فقط قسمتی از اشعارش را در اختیار دارم. او کتابی نیز دارد که در آن، اشعار خود و دیگران و اشعاری را که فیما بین او و معاصرانش رد و بدل می شد، گرد آورده است - م.

و على خير العباد أسير

فى قيود العدى حليف العناء

مثل هذا جزاء نصح نبى

كل عن نعتة لسان الثناء

أسس السابقون بيعه غدر

و بنى اللاحقون شربناء

حرفوا بدلوا أضاعوا أقاموا

بدعاً بالعناد و الشحناء

و استبدوا بامرہ نصبوها

شر كاللائمه النجباء

منعوا فاطم البتول تراثا

من أبيها بفساد الآراء

يا بنى الوحى لا يخفف وجدا

نالنا من شماته الأعداء

غير ذى الأمر نور و حى له

حجه الله كاشف الغماء

لهف نفسى على زمان أرى فى

ه مزيه لدوله الأشقياء

أترى يسمح الزمان بهذا

و يحوز الراجون خير رجاء

- چگونه اشک چشم دوستان اهل بیت خشک شود، با آن که حضرت امام حسین (ع) در کربلا به شهادت رسیده است.

□ جد او خاتم انبیا و محمد مصطفی و امین وحی حضرت پروردگار بود.

- و پدرش علی علیه السلام می باشد که برادر رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) بود. آیت و نشان کامل جلال و جمال خدا و بزرگ همه اوصیاست.

- مادرش حضرت بتول عذرا است که پاره تن پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) است و برادرش حضرت امام حسن مجتبی (ع) است که خلاصه اوصیا و برگزیده اصفیا می باشد.

- آری، از شهادت حضرت سیدالشهدا علیه السلام اندوهی به وجود آمد که در نتیجه آن دین اسلام را ذلیل و تیره دلان را همواره بر اسلام مسلط کرد.

- ای کاش می دانستم چه عذری دارد آن دوستی که در این اندوه نمی گیرد و آرامش خاطر دارد. فرزند دختر پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در حالی به تیر ستمگری دشمنان از پای در آمد که در خون خویش دست و پا می زد.

- و پرده گیان وصی پیغمبر در حالی که پدران و فرزندان خود را از دست داده بودند، به ذلت اسیری گرفتار گردیدند.

- و حضرت سجاد که بهترین بندگان خدا بود به زنجیر اسارت دشمنان در آمد

و پابند رنج و اندوه قرار گرفت.

- آری، این کارها که دشمنان انجام دادند، پاداش رنجهایی بود که پیمبر برای هدایت آنان بر خود هموار کرده بود.

□ آن پیمبری که زبان از ستایش او درمانده و عاجز است.

- پیشینیان از این دشمنان، بیعت حيله گری برای خویش گرفتند و پیوستگان به ایشان هم ناپسندترین بناها را بنیان نمودند.

- آری، کتاب خدا را تغییر دادند و حق وصی خدا را نادیده گرفتند و بدعتهایی را که همراه با خشم و عداوت بود بر پای داشتند.

- و کاری را به انجام آوردند که نسبت به پیشوایان بانجابت حق، مخالفت صریح داشت.

و بارای فاسدی که صادر کردند، ارث فاطمه زهرا علیها السلام را که از پدرش می برد، از دستش باز گرفتند.

ای خاندان وحی، شماتتی که از دشمنان دیده ایم، تخفیفی نخواهد داشت و جز حضرت ولی عصر که نور وحی خدا و حجت او و نابودکننده اندوههاست، کس دیگری دست ستمگران و شماتت آنان را کوتاه نخواهد کرد.

و چه حالی خواهم داشت آنگاه که آن حضرت ظهور کند و پایه دولت ستمکاران را از بیخ و بن براندازد.

آیا آن روزگار را خواهم دید و آیا آرزومندان به بهترین آرزوهای خود خواهند رسید.

به خط سید حسین بن محمد بن علی بن ابی الحسن عاملی چنین دیدم که دایی زاده ام شیخ محمد بن حسن بن زین الدین عاملی در دهم ذی قعدة الحرام سال ۱۰۳۰ ه. ق در مکه مکرمه وفات یافت. (۱).

ص: ۱۰۹

۱- در پاورقی نقل کرده است آنچه در بالا از خط سیدحسین یادآوری کرده است در امل الآمل نبوده؛ لیکن در نسخه ای که به خط میرزای افندی تصحیح شده جملات مزبور آورده شده است. در الدر المنثور، ج ۲، ص ۲۲۲ می نویسد: شیخ حسن

صاحب معالم (پدر مترجم حاضر) به خط خود نوشته است فخر الدین ابوجعفر محمد در ظهر روز دوشنبه دهم ماه شعبان سال ۹۸۱ ه. ق متولد شد و من در شب پنجشنبه نهم ماه رجب سال ۹۸۱ ه. ق که در کربلای معلی بودم، این دو بیت را در ماده تاریخ میلاد او گفته ام: أحمد ربی اللہ إذ جاءنی محمد من فیض عماء تأریخه لازال مثل اسمہ بچودہ یسعدہ اللہ در همان کتاب، ص ۲۱۳ می نویسد: یکی از اصحاب پدرم به وی گفت: طولی نخواهد کشید سلطان شما را به ملاقات خویش دعوت خواهد کرد وی از آن به بعد همواره می گفت: پروردگارا، هر گاه مقرر است چنین پیش آمدی اتفاق افتد و مرگ بهتر است برای من، مرگ مرا مقدر بفرما. پس از چندی اظهار داشت: دعای من مستجاب شده و طولی نخواهد کشید رحلت خواهم کرد و همین طور شد و شیخ حسین مشغری که از مصاحبان پدرم بود و در مکه به استفاده از او می پرداخت، به خط خود بر شرح استبصار پدرم که هم اکنون نسخه اش در نزد من موجود می باشد، نوشته است: مؤلف این کتاب، شیخ سعید حمید بقیه العلماء الماضین و خلف الکماء الراسخین شیخ محمد (مترجم حاضر) در شب دوشنبه ۱۲ ماه ذی قعدة الحرام سال ۱۰۳۰ ه. ق در مکه مکرمه درگذشت و چند روز پیش از وفات هم از مرگ خود خیر دار بود و پس از درگذشت جنازه او را به قبرستان معلی برده نزدیک به قبر مطهر حضرت خدیجه الکبری دفن کردیم و از همسرش دختر سید محمد بن ابو الحسن که ام ولدش بوده نقل کرده است تمام آن شبی که رحلت کرده بود، آواز قرآن به گوش می رسید و مدت عمرش پنجاه سال و سه ماه بوده است - م.

شیخ محمدبن حسن شوهانی

وی دانشوری پرهیز کار و از مشایخ ابن شهر آشوب است. مؤلف گوید: شوهانی از ابو علی فرزند شیخ طوسی و از ابوالوفا عبدالجبار بن علی مقری رازی و هر دو تن از شیخ طوسی روایت کرده اند و این سند از کتاب المناقب ابن شهر آشوب استفاده می شود.

شیخ محمدبن حسن طوسی

پدر محقق خواجه نصیر طوسی است که دانشور بزرگوار بود و فرزندش

خواجه نصیرالدین از وی روایت داشته است.

شیخ درویش محمدبن حسن عاملی

وی از فضلا و صلحا و زهاد و از مشایخ بزرگوار می باشد و از شیخ علی بن

ص: ۱۱۰

عبدالعالی عاملی کر کی روایت می کرده است.

مؤلف گوید: حق آن بود که شیخ معاصر، وی را در باب دال بی نقطه ترجمه کرده بود. (۱)

و او جد مادری استاد استناد قدس سره است و به واسطه پدرش از او از شیخ علی کر کی روایت کرده است. (۲)

شیخ ابو جعفر محمد بن حسن بن علی حلبی

وی از محققان و مدققان و فضلا و صلحا و پارسایان بوده، از شیخ طوسی و ابن

براج روایت داشته است.

سید عزالدین أبو الحارث محمد بن حسن بن علی علوی بغدادی

از دانشوران روزگارش بوده و از قطب راوندی روایت می کرده است.

مؤلف گوید: سید محیی الدین ابو حامد محمد بن عبد الله بن زهره حسینی حلبی از

وی روایت داشته است.

ص: ۱۱۱

۱- مؤلف (ره) در مجلد دوم صفحه ۲۷۱ مطالب مربوط به درویش محمد را ایراد کرده است و در آنجا هم به این اعتراض اشاره نموده، حق آن بود مؤلف امل الآمل در باب سیم از وی نام نبرده بود و تغایری در میان نمی باشد و این نام مرکب است. آری، با ملا درویش محمد استرآبادی که شرح حالش را پس از این بیان کرده است، ارتباطی ندارد. تکمله امل الآمل، ج ۱، ص ۲۰۳ می نویسد: سید خاتون آبادی در مناقب الفضلاء نوشته است: مادر ملا محمد تقی مجلسی، دختر مترجم حاضر است و در نطنز مدفون شده و قبه ای دارد که مزار مردم می باشد و از محدث بحرانی نقل کرده که درویش محمد نخستین دانشوری است که در روزگار صفویه به نشر احادیث اهل بیت اقدام کرده و از مرآت الاحوال نقل کرده است درویش محمد شاگرد شهید ثانی است. سید صدر گوید: نظر به این که بیشتر از ۲۹ سال فاصله در گذشت کرکی و شهید ثانی نبود، منافاتی ندارد که وی از محقق کرکی روایت کرده باشد - م.

۲- مؤلف گوید از پایان وسائل الشیعه به دست می آید که مولانا محمد باقر مجلسی از پدرش از قاضی ابو الشرف اصفهانی و شیخ عبدالله بن جابر عاملی از مولانا درویش محمد عاملی از شیخ نورالدین محقق کرکی روایت می کرده است . م.

محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین حر عاملی مشغری (۱)

مؤلف کتاب امل الآمل می باشد.

وی در شب جمعه هشتم ماه رجب سال ۱۰۳۳ ه. ق در قریه مشغرا متولد شده و در آنجا به درس پدر و عمویش شیخ محمد حر و جد مادری اش شیخ عبدالسلام بن محمد حر و دایی پدرش شیخ علی بن محمود و دیگران حضور یافته و در قریه جبع از عمویش از شیخ زین الدین بن محمد بن حسن بن زین الدین و از شیخ حسین ظهیری و دیگران استفاده کرده است.

شیخ حر عاملی مدت چهل سال در بلاد جبل عامل می زیست و از آنجا دو بار به حج بیت الله و به عراق عرب و زیارت ائمه طاهرین مشرف گردید و به طوس عزیمت کرد و پس از زیارت مرقد شریف حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام مجاورت اختیار کرد (۲) و تا این هنگام مدت ۲۴ سال است که افتخار مجاورت آستان قدس رضوی را دارد و از آنجا هم دو بار به حج بیت الله رفته و دو بار هم به زیارت ائمه عراق علیهم السلام مشرف گردیده است.

شیخ حر عاملی تألیفاتی دارد، از جمله الجواهر السنیه فی الأحادیث القدسیه که نخستین کتابی است که در این خصوص گرد آوری کرده است و پیش از او محدث دیگری به تألیف چنین کتابی اقدام ننموده است. (۳)

الصحیفه الشافیه در این کتاب بخشی از ادعیه حضرت علی بن الحسین علیه السلام

ص: ۱۱۲

- ۱- مشعر بفتح میم و سکون شین و غین مفتوحه یکی از قرای دمشق از ناحیه بقاع است.
- ۲- در تعلیقات می نویسد: به طوری که خود شیخ معاصر در آخر امل الآمل نوشته است که آغاز مجاورت او در شهر مقدس رضوی سال ۱۰۷۳ ه. ق بوده است. بنابراین، موضوع فوق را در سال ۱۰۹۷ ه. ق مرقوم داشته است.
- ۳- در تعلیقات امل الآمل آمده است: این کتاب نزدیک به شش هزار بیت است.

را که در صحیفه کامله آورده نشده، گرد آورده است. (۱)

کتاب تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه این کتاب در شش مجلد تهیه گردیده و مشتمل بر همه احادیث احکام شرعی است که در کتب اربعه و دیگر کتابهای معتبر که بیشتر از هفتاد مجلد بوده تألیف شده و سندها و نام کتابها در آن ایراد شده و ترتیب جالبی در آن به کار رفته و در ضمن آن وجه جمع احادیث را به طور اختصار متعرض گردیده و به قدری که ممکن بوده برای هر مسأله باب ویژه ای در نظر گرفته شده است. (۲)

کتاب هدایه الامه الی احکام الائمه علیهم السلام این کتاب در سه مجلد صغیر تألیف گردیده و منتخبی از کتاب وسائل است که سندها و مکررات آن حذف شده است و هر مطلبی از آن ضمن دوازده مطلب گرد آمده و از اول فقه تا آخر آن می باشد. کتاب فهرست وسائل الشیعه این کتاب مشتمل بر عنوان بابها و عدد احادیث هر باب است و متضمن مضمون احادیث میباشد و در یک مجلد تدوین شده و به مناسبت این که مشتمل بر همه روایاتی بود که از فتوهای ائمه طاهرین علیهم السلام تهیه گردیده به نام من لایحضره الامام (۳) نامیده شده و کتاب الفوائد الطوسیه مجلدی از آن که مشتمل بر صد فایده و مطالب متفرقه دیگری است، به پایان رسیده است. (۴)

کتاب اثبات الهداه بالنصوص والمعجزات.

این کتاب در دو مجلد تدوین شده و مشتمل بر بیست هزار حدیث و نزدیک به هفتاد هزار سند می باشد که از همه کتابهای خاصه و عامه به دست آمده است و از ترتیب و تهذیب جالبی برخوردار می باشد و تا حد .

ص: ۱۱۳

۱- ایضا این کتاب نزدیک به سه هزار بیت است.

۲- ایضا این کتاب نزدیک به صد و پنجاه هزار بیت است. کتاب مزبور به نام (وسائل الشیعه) معروف است و چندین مرتبه به طبع رسیده و در الذریعه، ج ۴، ص ۳۵۲ شرح مفصلی برای این کتاب مرقوم داشته و مرحوم محدث نوری کتاب مستدرک الوسائل را به منظور استدراکهای آن گرد آورده است. این کتاب هم به طبع رسیده است . م.

۳- در حاشیه مخطوط آمده این کتاب نزدیک به چهارده هزار بیت است.

۴- ایضا این کتاب نزدیک به پانزده هزار بیت می باشد.

امکان از احادیث مکرر خودداری شده و به نام کتابهایی که مرجع کتاب مزبور بوده اشاره شده و هر بابی از آن کتاب از فصلهایی تشکیل یافته و در هر فصلی، احادیثی که با آن فصل متناسب بوده ایراد گردیده است.

این کتاب از صد و چهل و دو کتاب از کتابهای خاصه و بیست و چهار کتاب از کتابهای عامه به دست آمده و این عدد، از کتابهایی است که بدون واسطه از آنها نقل شده است و از پنجاه کتاب از کتابهای خاصه و دویست و بیست و سه کتاب از کتابهای عامه که در کتابهای سابق به نام آنها اشاره کرده اند با واسطه نقل کرده ایم؛ بنابراین، مجموع کتابهایی که مورد نظر بوده چهار صد و سی و نه کتاب است. گذشته از این، از آنهایی که تحت شماره کتابهای مزبور نبوده است، نقل کرده ایم و در اصل کتاب به نام آنها اشاره کرده ایم. (۱)

از تألیفات او کتاب امل الآمل است که در احوال علمای جبل عامل تألیف شده و به شرح احوال علمای متأخر هم پرداخته است. (۲)

از تألیفات او رساله ای است به نام الايقاظ من الهجعه بالبرهان علی الرجعه این کتاب دارای دوازده باب و مشتمل بر بیشتر از ششصد حدیث و شصت و چهار آیه از قرآن کریم و همراه با ادله بسیار و متضمن عبارتهای متقدمین و متأخرین علما و پاسخ شبهه ها و دیگر مطالب می باشد.

و رساله ای در رد صوفیه، مشتمل بر دوازده باب و دوازده فصل و در این بابها و فصلها نزدیک به هزار حدیث در رد آنها به طور عموم و خصوص که مربوط به هر یک از ویژه گیهای آنان است آورده شده است. .

ص: ۱۱۴

۱- این کتاب نزدیک به چهل هزار بیت بوده است.

۲- کتاب مزبور مجزا و جز کتب دیگر به طبع رسیده است. در آغاز آن می نویسد: این کتاب در دو بخش تنظیم یافته است و به نام امل الآمل فی علماء جبل عامل موسوم می باشد و اگر بخواهی می توانی آن را به نام تذکره المتبحرین فی العلماء المتأخرین بنامی و می توانی بخش اول را به نام اول و بخش دوم را به نام دوم موسوم بسازی. این کتاب با تحقیقات فاضل معظم جناب آقای سید احمد حسینی به طرز پسندیده ای به طبع رسیده و در آغاز آن شرح حال کاملی از شیخ حر عاملی آمده است. م.

و از تألیفات اوست رساله خلق الکافر و ما یناسبه، رساله ای است در نام گذاری حضرت مهدی علیه السلام به نام کشف التعمیه فی حکم التسمیه، رساله الجمعه که این رساله پاسخ ایرادهایی است که بر اقوال شهید ثانی در رساله جمعه اش اظهار شده است، رساله ای در اجماع به نام نزهه الاسماع فی حکم الاجماع؛ رساله تواتر القرآن؛ رساله الرجال و رساله أحوال الصحابه و رساله تنزیه المعصوم عن السهو و النسیان، و رسالهای در واجبات و محرمات که تصریح به آنها شده و منصوص اند به نام بدایه الهدایه که از آغاز تا انجام آن فقه بوده.

و در نهایت اختصار تألیف شده و در پایان آن گفته است: بنابر آنچه در این کتاب آمده واجبات شرعی هزار و پانصد و سی و پنج و محرمات آن هزار و چهارصد و چهل و هشت بخش بوده است. (۱)

پس از تألیفات او کتاب الفصول المهمه فی اصول الأئمه علیهم السلام است. این کتاب مشتمل بر قواعد کلیه ای است که راجع به اصول الدین و فروع الدین و اصول فقه و اصول طب و دیگر نوادر است.

این کتاب بیشتر از هزار باب است و از هر بابی، هزار باب دیگر گشوده می شود. (۲)

از تألیفات او کتاب العربیه العلویه و اللغه المرویه (۳) و دیگر اجازات متعدده مختصر و مطولی است که برای معاصران مرقوم داشته و همچنین رساله ای است که در احوال خود و رساله ای که به منظور وصیت به فرزندش مرقوم داشته است. از تألیفات او، دیوان شعر است که نزدیک به بیست هزار بیت بوده و اکثر اشعار آن در مدح رسول اکرم و ائمه طاهرین علیهم السلام سروده شده است و در این دیوان منظومه مواریث، منظومه در زکات و منظومه در هندسه، منظومه در تاریخ النبی (صلی الله علیه و آله) و الأئمه علیهم السلام آورده شده است. (۴).

ص: ۱۱۵

۱- در پاورقی نوشته نزدیک به دو هزار بیت است.

۲- ایضاً نزدیک به دوازده هزار بیت است.

۳- ایضا این کتاب را در آخر عمرش تألیف و پیش از اتمام آن رحلت کرده است. (۴) منظومه هایی که در دیوان وی آمده به طور انفراد هم در نسخه های بسیاری گرد آمده است.

در کتاب الفوائد الطوسیه نیز رساله های مفصلی که به اندازه ده رساله می شود،

آورده شده و مناسب است که هریک از آنها را مستقلاً تهیه کنم و تصمیم گرفته ام هر گاه خدای متعال مرگ مرا به تأخیر بیندازد، برای کتاب وسائل الشیعه شرحی بنویسم که مشتمل باشد بر بیان آنچه از احادیث استفاده می شود و نیز تحقیقات متفرقی که در کتابهای استدلال آمده است از ضبط اقوال و انتقاد، از دلیلهایی که آورده شده و مطالب مهم دیگر به آن بیفزایم و این کتاب را به نام تحریر وسائل الشیعه و تحبیر مسائل الشریعه بنامم.

و این کتاب را پس از تألیف کتاب وسائل الشیعه تدوین نمودم و مقدمه ای برای آن تنظیم کردم و به شرح مقدمه عبادات و همچنین از کتاب طهارت تا بحث آب مضاف را توضیح دادم. (۱)

و علی بن میرزا احمد در کتاب سلافه العصر از وی نام برده است و گوید: پرچم

برافراشته دانش که هیچیک از دانشوران به پایه او نمی رسد؛ سخن آرای بافضیلتی است که کلام از تعریف او عاجز است و تحقیقات او همه را به خود متوجه ساخته و به هر سرزمینی که رسیده است مانند باران آنجا را سیراب گردانیده است. تألیفات او سپیدی پیشانی روزگار است و کلمات او در سطرها نقش گوهرهای گرانبهار را دارد و او اینک در ایران زندگی می کند و زبان حالش به این شعر مترنم است.

أنا ابن الذی لم یخزنی فی حیاة

ولم أخزه لما تغیب فی الرجم

- من پسر آن کسی هستم که در زندگی اش گنجینه ای چون من نداشت و من هم از

آن هنگام که او در خاک خوابید، چون او گنجینه ای نداشتم.

بافضیلتی که آثار گذشتگان را زنده کرد و گذشتگان و آیندگان را به آب خوشگوار دانش خویش سیراب ساخت و اشعار نغزی که در جلوه گری بی انباز و در آرایش از توصیف بی نیاز است، دارد.

از سروده های او بغیر از ابیاتی که در معنای حدیث قدسی گفته است، شعر دیگری به خاطر ندارم (۲) و ابیات این است..

ص: ۱۱۶

۱- مطالبی که در میان قلاب قرار گرفته از نسخه خطی میرزای افندی استفاده شده است.

۲- عبارت میان دو قلاب در سلافه العصر وجود ندارد.

فضل الفتى بالبذل و الإحسان

و الجو خير الوصف للإنسان

أو ليس إبراهيم لما أصبحت

أمواله وقفه على الضيفان

حتى إذا أفنى اللهى أخذ ابنه

فسخابه للذبح و القربان

ثم ابتغى النمرود إحراقه

فسخا بمهجته على النيران

بالمال جاد و بابه و بنفسه

و بقلبه للواحدالديان

أضحى خليل الله جل جلاله

ناهيك فضه خله الرحمان

صح الحديث به فيالك ربه

تعلو بأخمصها على التيجان

- فضیلت جوانمرد در سخاوت‌مندی و بخشندگی بهترین صفت انسان است.

- مگر نه این است که حضرت ابراهیم علیه السلام همه ثروتش را به مصرف میهمانان رسانید.

- و هنگامی که ثروتش به پایان رسید، فرزندش اسماعیل را به قربانگاه برد.

- پس از آن نمرود آتشی افروخت و آن حضرت خود را برای سوختن آماده ساخت .

- آری، ابراهیم با دادن مال و جان و فرزند و فدا کردن خواسته خود در راه خدا که کاملاً دلش را متوجه به او ساخته بود.

- به مقامی رسید که خدا او را خلیل خویش قرار داد و فضیلتی بهتر از آن نیست که آدمی با سخاوت‌مندی به مقام خلت الهی

نایل بیاید.

- آری، حدیث مزبور حدیث صحیحی است و چه مرتبه ای بهتر از آن مرتبه که میتوان با کف دست سخاوتمندانه بر تاجهای پادشاهان برتری پیدا کرد.

مؤلف سلافه العصر گوید: حدیث مزبور را ابو الحسن مسعودی در کتاب اخبار الزمان چنین نقل کرده است: خدای متعال به حضرت ابراهیم علیه السلام وحی کرد: ای ابراهیم! از آن جا که ثروت را در اختیار میهمانان گذاردی و فرزندت را برای قربانی به قربانگاه بردی و خودت را در آتش نمرودی گرفتار دیدی و دلت را به خدای رحمان متوجه گردانیدی ما تو را خلیل خویش قرار دادیم. (۱)

***

(۱) در پانوشت سلافه ص ۳۶۷ می نویسد: با کوششی که در کتاب اخبار الزمان طبع شده به عمل آوردیم، حدیث مزبور را در آن کتاب ندیدیم. آری، خود شیخ حر عاملی این حدیث را در صفحه ۲۶ کتاب الجواهر السنیه یادآوری کرده است - م.

ص: ۱۱۷

مؤلف سلافه پس از این از مترجم حاضر تمجید بسیار کرده است.

این جای آن دارد به پاره ای از اشعار وی که در دیوانش آمده است اشاره کنم؛ از جمله آنها، چکامه ای است متجاوز از چهارصد بیت که در مدح نبی اکرم و ائمه طاهرين صلوات الله عليهم اجمعين سروده است.

كيف تحظى بمجدك الأوصياء

وبه قد توسل الأنبياء

ما لخلق سوى النبي و سبطي

ه السعيدين هذه العلياء

فبكم آدم استغاث و قد مس

سته بعدالمسره الضراء

- با تمجیدی که می کنی نمی توانی به مقام اوصیای حق نایل گردی و حال آن که پیمبران هم به این کار اقدام کردند و سودی نبردند.

- آری، بجز پیمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و دو نواده نیکبختش کس دیگری به این مقام عالی نرسیده است.

□ حضرت آدم پس از آن همه شادمانی که در بهشت داشت، از مقامش فرود آمد و

دست توسل به دامن شما دراز کرد.

از اشعار او چکامه های محبوبکات الاطراف (1) است که در مدح ائمه طاهرين عليهم السلام سروده.

اکنون پاره ای از چکامه ای که به قافیه همزه سروده شده است:

أغير أمير المؤمنين الذي به

تجمع شمل الدين بعد تناء

أبانت به الأيام كل عجيبه

فنيران بأس في بحور عطاء

- آیا بجز از امیر المؤمنین علی علیه السلام کس دیگری وجود دارد که پس از آن همه رنجی که تحمل کرده باز هم امور دینی را تحت نظر خود داشته باشد.

- روزگار گرفتاریهای شگفت آوری برای او ایجاد کرد و آتشیهای ناراحتی را در دریاها عطا و بخشش بیافروزند. م.

ص: ۱۱۸

۱- قصایدی است که در آن حرف صدر هر بیت آن با عجز بیت دیگر آن مساوی باشد - م.

چکامه های مزبور بیست و نه قصیده است که به همین سبک سروده شده و از سروده های او قصیده محبوکه الاطراف است:

فإن تخف في الوصف من إشراف

فد بمدح الساده الأشراف

فخر لهاشمی أو منافی

فضل سمم مراتب الآلاف

فعلمهم للجهل شاف کافی

و فضلهم على الأنام وافی

فاقوا الوری منتعلا وحافی

فضل به العدو ذو اعتراف

فهاها محبوکه الاطراف

فن غریب ماقفاه قاف

- هرگاه از اسراف کردن در ستایشگری بیم داری، برای آن که از این بیم رهایی پیدا کرده باشی به تمجید از بزرگان اشراف پرداز.

به آنهایی که مایه افتخار آل هاشم و عبد مناف بوده اند و آنهایی که به هزاران مرتبه بر دیگران برتری پیدا کرده اند.

- دانش آنها برای نابودی نادانی کافی است و فضیلت آنها برتر از همه جهانیان است.

-چه با کفش باشند و چه پابرهنه، (چه براریکه خلافت بنشینند و چه از بی اعتباری مردم گوشه انزوا گزینند، بر همگان برتری دارند و این فضیلتی است که دشمن هم به آن اعتراف کرده است. این چکامه محبوکه الاطراف است و فن بی سابقه ای است که قافیه سازان دیگر، مانند آن را نسروده اند.

از اشعار اوست:

إن سر الصدیق عندی مصون

لیس یدریه غیر سمعی و قلبی

لم أكن مطلعاً لسانی علیه

قط، فضلاً عن صاحب و محب

حکمه أننی أخلده فی السج

جن أعنی الفؤاد من غیر ذنب

لست أخفی سری و هذا هو الوا

جب عندی إخفاء أسرار صحبی

- سر دوستم را در نزد خود نگه می دارم و بجز چشم و دلم دیگری از آن خبر ندارد.

- زبانم هم از آن اطلاع پیدا نمی کند تا چه رسد که رفیق و محبم از آن خبردار گردد.

ص: ۱۱۹

- آری، سر او را بدون آن که مرتکب گناهی شده باشد در زندان دلم محبوس کرده ام.

- وقتی که بر من لازم است اسرار خودم را از دیگران پنهان بدارم، پنهان داشتن اسرار دوستانم را هم بر خود واجب می شمارم.

از اشعار او چکامه طولانی است که مدح را با غزل آمیخته است:

لئن طاب لی ذکر الحباب إنی

أری مدح أهل البيت أحلی و أطیبا

فهن سلین العلم و الحلم فی الصبا

و هم و هبونا العلم و الحلم فی الصبی

هواهن لی داء هو اهم وّه

ومن یکک ذا داء یرد متطبیا

لئن کان ذاک الحسن یعجب ناظرا

فإننا رأینا ذلک الفضل أعجبا

- هرگاه یاد دوستان موجبات شادی قلبی مرا فراهم می آورد، خواهم دانست که

مدیحه سرایی خاندان پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) شیرینتر و گواراتر است.

- اینان اند که در خردسالی دانشی را که دارا بودند از دیگران گرفتند و خود دانش و

بردباری را به ما فرادادند.

- عشق به ایشان درد و دو است و کسی که دواى درد را داشته باشد به طیب نیازمند نیست.

- هرگاه و جاهت ایشان، بیننده را به شگفتی وادار کند، ما خود این فضیلت را شگفت آورتر از فضایل دیگر می دانیم.

قصیده دیگری نیز به همین سبک گفته است:

سعدی بسعدی فإذا ما نأت

سعدى فلا مطمع فى السعد

و فضل أهل البيت مع حسنها

كلاهما جازا عن الحد

و تلك دنيانا و هم دينا

وما من الأمرين من بد

وحبها من أعظم الغى وال

حب لهم من أعظم الرشد

بل حبها عار و حبى لهم

مجد، و ليس العار كالمجد

- شادى من دسترسى به سعدى است و هر گاه سعدى از من دور باشد، چشم طمعى به شاد کامى و نيكبختى ندارم.

ص: ۱۲۰

- آری، فضیلت اهل بیت و زیبایی سعدی هر دو از حد گذشته اند.

- او دنیای ماست و اینان دین ما می باشند و بر ما لازم است که دین و دنیا را دارا باشیم.

- حب دنیا (سعدی) از بزرگترین گمراهیها و دوستی اهل بیت از بزرگترین هدایت هاست.

- علاقه مندی من به دنیا مایه ننگ و علاقه مندی من به اهل بیت دلیل بزرگواری است و چنان که می دانیم، ننگ همانند نام نیست.

از اشعار اوست:

کم حازم لیس له مطمع

إلا من الله كما قد يجب

لأجل هذا قدغدا رزقه

جميعه من حيث لا يحتسب

- چه بسیار احتیاط کاری که چشم طمع به دیگران ندارد و تنها چشم طمعش به خدا می باشد.

- و بر اوست که تنها به او متوجه باشد و به همین مناسبت است که حق تعالی روزی او را از محلی که امیدوار نمی باشد، مقرر می فرماید.

از ابیات اوست:

کم من حریص رماه الحرص فی شعب

منها إلى أشعب الطماع ینشعب(۱)

فی کل شیء من الدنیاله طمع

فرزقه کله من حيث یحتسب .

۱- ترجمه روضات الجنات، ج ۳، ص ۶۱۲ می نویسد: ابوالعلاء اشعب بن جمیر از مردم مدینه است و به اشعب طماع معروف می باشد. غلام عبدالله زبیر و خواننده ظریفی بوده و عایشه دختر عثمان امور او و ابن ابی الزناد را عهده دار می شده و خود او می گفته است: من و ابن ابی الزناد در یک جا تربیت شدیم؛ من در بالا بودم و او در زیر و سرانجام ما به آن جا رسید که می بینید. اشعب در آزمندی شهرت داشت و ضرب المثل بود که می گفتند (هو اطمع من اشعب) فلانی از اشعب هم آزمندتر است. از او پرسیدند: طمع تو تا چه اندازه است؟ در پاسخ می گفت: تا آنجاست که هر گاه عروسی را به خانه شوهر ببرند، من طمع دارم او را به خانه من بیاورند و هر گاه کسی با دیگری در گوشی می کرد، طمع داشتم که درباره من توصیه بکند و هر گاه در تشییع جنازهای شرکت می کردم و دو نفر از بستگان او آهسته صحبت می کردند، با خود می گفتم لابد این مرده درباره من وصیتی کرده است و هر گاه کسی دست در جیبش می برد، طمع داشتم که پولی به من بدهد. مردی را دید دهانش می جنبد به طمع آن که چیزی می خورد، مسافتی راه با او همراه شد تا از آن چه می خورد چیزی به او بدهد معلوم شد وی سقز می جود. مردی را دید طبقی برای غذا خوردن می سازد. گفت چه خوب است دسته ای هم برای آن بسازی. پرسید برای چه؟ در پاسخ گفت: تا در میان آن غذایی بریزند و برای من بیاورند و دیگر از حکایات آزمندی او - م.

چه بسا آزمندی که آزمندی او راههایی برای او گشوده است تا آنجا که بعضی از آن راهها به اشعب طماع می رسد.

- چنین آدمی در همه چیز چشم طمع دارد و روزی چنین آدمی از محلی است که خود گمان می برد که از جایی که گمان ندارد.

از سروده های اوست:

سترت وجها بكف خضیب

إذا رأنتی من خوف عین الرقیب

کیف نحظی بالاجتماع و قدعا

ین کل إذ ذاك كف الخضیب (۱)

و بودی لو كان ذاك الذی لا

ح من الورد فی الخدود نصیبی

ذلك الهجر فی الصبی كان خیرا

من وصال سخت به فی مشیبی (۲)

- به مجردی که مرا دید - برای این که از رقیب من بیمناک بود - رخسار خود را به دست حنا شده خویش پوشید.

- چگونه می توانیم از حظ اجتماعی خود بهره مند گردیم و حال آن که هر کسی چنان حالی کف الخضیب» را مشاهده کرده است.

- سوگند به دوستی ام که اگر از گل رخسار او بهره مند گردم، چنین و چنان خواهد شد..

- ۱- فرهنگ معین، ج ۶، ص ۱۵۸۳ می نویسد: «کف الخضیب»، ستاره سرخ رنگی است در جانب شمال. منجمان قدیم معتقد بودند هنگامی که آن ستاره به دایره نصف النهار برسد، هنگام اجابت دعاست انوری) بر استقامت حال تو بر بسیط زمین بر آسمان کف کف الخضیب کرده دعا - م.
- ۲- دو شعر آخر از دیوان مؤلف الحاق شده است . م.

- آری، هر گاه دوری از محبوبه در خردسالی برای من اتفاق افتاده بود، بهتر از آن

بود که در پیری به وصال او برسم.

از اشعار اوست:

و لما التقیناعانقتنی غزاله

بدیعه وصف من حسان الولائد

و لم اجتهد فی الضم منفرده به

و لکننی قلدت ذات القلائد

- در هنگام ملاقات آهو وشی زیبا چهره که از بهترین تولد یافتگان بود با من معانقه

کرد و مرا در کنار گرفت.

- کوشش من منحصر در آن نبود که بتنهایی در میان دو دست قرار گرفته ام؛ بلکه احساس من در آن بود که گردنبندهایی را

که گردن او را زیور داده است، به گردن خود در آورده ام.

از اشعار اوست:

سترت محاسنها الحسان بلؤلؤء

و بجوهر و بفضه و بعسجد

هیئات ذاک الستر أظهر حسنها

حتى لقد فتننت أمام المسجد

- زیباییهایی از حد افزون خویش را به مروارید و گوهر و نقره و طلا پوشانیده بود.

- بر خلاف انتظار، جواهرات مزبور بیشتر به ارزندگی و زیبایی او افزود تا آنجا که

امام مسجد را هم مفتون خویش ساخت.

از سروده های اوست:

و ذات خال خدا مشرق

نورا، كركن الحجر الأسود

كعبه محسن و لها برقع

من التحرير المحض و المسجد

قد أكسبت كل امرئ فتنه

حتى إمام الحى و المسجد

كم هام إذ شاهدتها جاهل

بل هام فيها عالم المشهد

- زیبا صنم خالداری که گونه درخشنده او مانند رکنی بود که حجرالاسود در آن قرار گرفته است.

- او کعبه زیبایی بود و روپوشی از ابریشم خالص و طلا بافت بر رخسار خود افکنده بود.

ص: ۱۲۳

- هر کسی حتی امام قبیله و امام مسجد را هم مفتون خویش می ساخت.

- تنها انسان نادان و بی اطلاع از حقیقت زیبایی، سرگردان او نمی شد، بلکه دانای به حقیقت زیبایی هم متحیر و سرگردان او می گردید.

تنها نه من به خال لبش مبتلا شدم بر هر که بنگری به همین درد مبتلاست از ابیات اوست:

أبخلت یاسلمی برد سلام

و فتنت شیخ مشائخ الإسلام

- ای سلمی، از پاسخ سلام خودداری کردی و شیخی از شیوخ الاسلام را مفتون خودساختی.

از اشارات اوست.

یا سلیمی سلبت لو تعلمینا

قلب شیخ الإسلام و المسلمینا

ظالم طرفک الضعیف و إنا

لضعاف القوی فلا تظلمینا

- ای سلیمی، هر گاه متوجه باشی دل شیخ الاسلام و دیگر مسلمانان را از عشوه و ناز خود ربودی.

- دیدگان ضعیف تو، ستمکار و نیروهای بدنی ما ناتوان است. بنابراین، ما را به چشم ستمکار خویش گرفتار مکن و شکنجه مده.

از اوست:

فتکت سلیمی و المحاسن قد بدت

بشیخ شیوخ المسلمین و لم ترعی

تحصنت منی یا سلیمی مع الهوی

بحصنین مجدی ذی التقدس و الشرع

- ای سلیمی، مرتکب کار عظیمی شدی و در آن حال که خویبه‌های تو برای شیخی
از شیخهای مسلمانان هویدا گردیده بود.

- رعایت هیچ موقعیتی را نموده و مرا با عشقی که به تو پیدا کرده بودم، در زندان
تقدس و شرع محبوس ساختی.

از اوست:

لا تکن قانعہ من الدین بالدو

ن وخذ فی عبادہ المعبود

و اجتهد فی جهاد نفسک و ابدل

فی رضی الله غایه المجهود

ص: ۱۲۴

- از فراگیری دین به اندکی قناعت مکن و به بندگی معبود اشتغال بورز.

- در جهاد با نفس جدیت کن و تا حدی که ممکن است خرسندی خدا را به دست آور.

و در ضمن چکامه ای از اهل بیت علیهم السلام مدح کرده، گوید:

وما حاز أجناس الجناس و سائر ال

م حاسن من فن البدیع سوی شعری

و دیوان شعری فی مدیحهم لما

حوی من فنون السحر من کتب السحر

- به غیر از شعر من، اشعار سراینندگان دیگر جامع اجناس جناس و حاوی محسنات فن بدیع نبوده است.

- و دیوان شعر من که در مدیح اهل بیت علیهم السلام گرد آمده است، انواع سحر

حلال را از کتابهای سحر، در پرتو خود قرار داده است.

و در ضمن چکامه ای که در مدح اهل بیت علیهم السلام سروده است، چنین

می گوید:

و فی کل بیت قلته ألف نکته

تحسنه من فضلهم و تجیده

و غیری اذا ما قال شعره محافظ

علی وزنه من غیر معنی یفیده

- در هر بیتی که سروده ام، هزار نکته باریکتر از مو وجود دارد و این حسن را از آنجا به دست آورده است که سروده های

من در مدح اهل بیت علیهم السلام می باشد که هم شایسته است و هم پسندیده.

- و سراینده دیگر هر گاه شعری بسراید، کوشش می کند که وزن شعر را رعایت کند، لیکن به معنای ارزنده ای دقت نمی

نماید.

و در چکامه ای گفته است:

قلمفا فاخروا سواهم و حاشا

ذها أن يفاعر الفخارا

و أرى قولنا الأئمه خير

من فلان و من فلان عارا

إنما سبقهم لبكرو عمرو

مثل ما يسبق الجواد الحمارا

إنى ذو براعه و اقتدار

جاوز الحد فى الأنام اشتهارا

و اذا رمت وصف أدنى علاهم

لا أرى لى براعه و اقتدرا

ص: ١٢٥

- کمتر پیش آمده است که مردم بتوانند به غیر از ائمه طاهرین علیهم السلام به دیگران ببالند و اتفاق نیفتاده که طلا به سوفا ر ببالد و گوهر به خر مهره مباحات نماید.
- آنچه در باره ائمه علیهم السلام گفته به جا و مایه آبرومندی ماست، به خلاف آنچه که در باره فلان و بهمان سروده که وسیله ننگ و عار برای ما می باشد.
- ائمه طاهرین در میدان مسابقه بر عمرو و بکر پیشی می گیرند، آن چنان که اسب نجیب و تندرو در آن میدان بر الاغ پیشی می گیرد.
- من دانشمند بانفوذی هستم و شهرتم در میان مردم از اندازه بیرون است.
- و در عین حال، هر گاه بخواهم به اندک وصفی از آنها دهان بگشایم، از هر گونه دانشی تهی است و از هر گونه اقتداری در مانده ام.
- و در قصیده ای که مشتمل بر هشتاد بیت بوده و تهی از حرف الف است، در مدح

اهل بیت علیهم السلام گفته است:

ولیی علی حیث کنت ولیه

و مخلصه بل عبد عبد لعبده

العمرک قلبی مغرم بمحبتی

له طول عمری ثم بعدی لولده

و هم مهجتی هم منیتی هم ذخیرتی

و قلبی بحبهم مصیب لرشده

و کل کبیر منهم شمس منبر

و کل صغیر منهم شمس مهده

و کل گمی منهم لیث حربه

و کل کریم منهم غیث و هده

بذلت له جهدی بمدح مهذب

بلیغ و مثلی حسبہ بذل جهده

و کلفت فکری حذف حرف مقدم

علی کل حرف عند مدحی لمجده

- علی علیه السلام ولی من و مولای صاحب اقتدار من است. هرگاه من هم دوست او باشم و اظهار اخلاص کیشی نمایم، آری، من بنده بنده او می باشم.

- به جان تو سوگند در تمام عمرم دلم فریفته محبت اوست و پس از او دلداده فرزندانم هستم.

- اینان پاره دل من و آرزوی من و ذخیره فردای قیامت من اند و دلم بر اثر علاقه مندی من به آنها به پایه رشد و هدایت خویش نایل آمده است.

- بزرگ آنها خورشید منبر و کوچک آنها، خورشید گهواره است.

ص: ۱۲۶

- دلاور آنها شیر بیشه جنگ است و بخشنده ایشان مانند بارانی است که در گرمای شبانه می بارد.

- کوشش خود را در مدح او که پاکیزه از هر گونه نارواگویی است به کار بردم و ابیات بلیغی سرودم و همچو منی سزاوار است در مدیحه سرایی او بکوشد.

- اندیشه خود را به کار بردم تا در مدیحه سرایی او چکامه ای بر ایتم که از اولین حرف یعنی حرف الف تهی باشد.

از اشعار اوست:

علمی و شعری اقتتلا و اصطلاحا

فخضع الشعر لعلمی راغما

فالعلم بأبی أن أعدشاعره

و الشعر یرضی أن أعدعالما

- دانش و سرایندگی من به مبارزه برخاستند و سرانجام به آنجا رسید که شعر من در برابر دانشم افتادگی و خضوع نمود.

- دانش امتناع می ورزد از این که من سراینده باشم و سرایندگی من خرسند است که من دانشمند باشم.

و در چکامه ای گفته است: حسن شعری مازال یرضی ولا- ینکر لی أن أعد فی العلماء و علومی غزیره لیس ترضی أبدا أن أَعفی الشعراء

- سروده پسندیده من همواره خرسند است و انکاری ندارد که در ردیف

دانشمندان قرار بگیرم..

- و دانشهای فراوان من هیچگاه راضی نمی شوند که نام من در میان سرایندگان به

زبان آورده شود.

از اشعار اوست:

حذار من فتنه الحسنائو ناظرها

ولاترح بفؤاد منه مکلوم

فقلبها صخره مع ضعف قوتها

و طرفها ظالم فی زی مظلوم

- از آشوب زنان صاحب جمال و چشم جادو گر آنها در حذر باش و به دلی که از

دل بستگی به آنها جریحه دار شده است، توجه مکن.

ص: ۱۲۷

- آری، دل آنها در عین حالی که ضعیف اندام اند مانند سنگ سخت و چشم آنها با آن که مظلوم و محجوب می باشد، ستمکار است.

و از اشعار اوست:

الحی الله من لا یغلب النفس و الهوی

إذ اطلباما لیس یحسن فی العقل

تمکن منه حب دنیادنیه

فأورده شر الموارد بالجهل

و ألجأء حب الجاه منه إلى الردی

فعانی العناء الصعب فی المطلب السهل

□ خدا لعنت کند کسی را که بر نفس و هوای آن پیروز نگردد، هنگامی ملعون خدا

باشد که چیزی را که برخلاف عقل است از وی بخواهند و او انجام دهد و آنها را از پای در نیاورد.

- آری، نفس است که نشأه علاقه مندی به دنیای بی اعتبار را ایجاد می کند و او را به

پست ترین پرتگاههای نادانی می افکند.

- و حب جاه و مقام است که او را به زشت ترین بیچارگی دچار می سازد و در نتیجه آن از راهنمایی به ظاهر آسانی که نفس به او می نماید، به مشکلترین رنجها مبتلا می گردد.

از اندرزهای اوست:

یا صاحب الجاه کن علی حذر

لا تک ممن یغتر بالجاه

فإن عز الدنیا کذلکها

لا عز إلا بطاعه الله

- ای جاه طلب، بر حذر باش از این که به جاه و مقام، مغرور گردی.

- زیرا عزت دنیا برابر با ذلت آن است و عزت و ارجمندی منحصر به اطاعت از خداست .

و در ضمن ابیاتی گفته است:

أما تبغی مدی الأيام شکری

أما ترضی بهذا الحر عبدا

آیا در تمام روزها به شکر من نمی پردازی و آیا به جای این آزادی به بندگی راضی نمیشوی.

و در ضمن چکامه ای که در مدح اهل بیت علیهم السلام سروده است می گوید:

أنا الحر لکن برهم یسترقنی

وبالبر والإحسان یستعبد الح

ص: ۱۲۸

من آزادم و لکن بر ایشان کرده در بندم بلی آزاد از احسان همی گردد به جان بنده

و در چکامه ای گفته است:

أنا الحر لکن کرق ل خود

سلبتنی سکینه ووقارا

کل حسن من الحرائر لا بل

من إماء يستعبد الأحرارا

و هوی المجد و الملاح و أهل ال

بیت فی القلب لم يدع لی قرارا

در عین حالی که آزادم، مانند بردهای هستم که آرامش و وقارش را از دست داده است.

- هر نوع زیبایی از آن آزادان است. در عین حال، برخی از کنیزان افراد آزاد را برده خود می سازند،

- دل بستگی به بزرگواری و صاحب جمال آن ملیح آرامش را از دل من برده است . باز گفته است:

سادتی إنی لعبدکم ق

من و إنی أَدعی مجازا بحر

- ای بزرگان، من برده بنده شمایم و مرا به طریق مجاز، حر (آزاد) خوانده اند.

و در چکامه ای دیگری گفته است:

خلیلی مالی و الزمان معاندی

بتکسیر آمالی الصحاح بلاجبر

زمان یرینا فی القضا یا غرائبہ

و کل قضاء منه جور علی الحر

- ای دوستان، نمی دانم چرا روزگار با من دشمنی می کند و بدون آن که در صدد

جبران بر آید، استوانه آرزوهای درست مرا می شکند.

- روزگار در پیش آمدها امور بی سابقه ای را به نظر ما می آورد و هرگونه پیش آمدی

که اتفاق می افتد، به زیان انسان آزاد است.

در چکامه دیگری گفته است:

و لکنما یقضی من المدح واجبہ

علیه و فرضا عبدک المخلص الحر

- بنده اخلاص کیش شما، حر عاملی، مدحی که بر خود واجب می دانسته به انجام

آورده است.

و در چکامه ای گفته است:

ص: ۱۲۹

و الجوارى الحور الحسن جوار

مقبلات بالأنس بعد النفار

عاد قلبى رقا و ليس عجيبه

كل حرق لتلك الجوارى

- کنیزکان حوروشی که چهره ای بس زیبا و دلفریب داشتند، پس از آن که از کنار

ما کوچ کردند دوباره بازگشتند و انس و علاقه را از سر گرفتند.

- بار دیگر دل من بردگی به آنها را ابراز کرد و این کار که از دل من سر زد،

هیچ گونه شگفتی همراه نداشت؛ زیرا تمام آزادمردان، برده چنین کنیزکانی می باشند.

باز گفته است:

و إني له عبدو عبد لعبده

وحاشاه أن ينسى غدا عبده الحرا

ولم يسب قلب الحر كالجور و العلى

و حب بنى الحوراء فاطمه الزهرا

- من بنده او و برده برده او هستم و گمان ندارم فردای قیامت از بنده حرش

فراموش نماید.

- آرامش دل حر به حور و بهشت نمی باشد؛ بلکه آرامش دل او به محبت فاطمه

زهرا (ع) است.

باز گفته است:

أنأحر، عبد لهم فإذا ما

شرفونى بالعتق عدت رقیقا

أنا عبد لهم فلو أعتقوني

ألف عتق ما صرت يوما عتيقا

- من که حرم، بنده ایشان می باشم و در صورتی که مرا آزاد کنند، باز هم بنده ایشان خواهم بود.

از ابیات اوست:

أنا حر لذي سواهم و عبد

لهم ما حيت بل عبد عبد

- من در پیش دیگران حرم و تا زنده باشم بنده ایشان، بلکه بنده برده ایشانم. در قصیده ای گفته است:

و نبي الهدى و كل النبي

ن بل الله مادح الابرار

مدح عبد حر حقير لذي

مدح النبيين ساده الاحرار

- پیمبر راهنما و همگی پیمبران، بلکه خدای متعال مدیحه سرای نیکوکاران اند.

ص: ۱۳۰

- اکنون مدیحه سرایی این بنده حر در برابر مدیحه سرایی پیمبران که بزرگ آزاد مردان اند، ناچیز و پست است.

و در ضمن چکامه ای طولانی گفته است:

طال لیلی و لم أجد لی علی السها

دمعینا سوی اقتراح الأمانی

فکأنی فی عرض تسعین لما

حلت الشمس اول المیزان

لیت أنى فیما یساوی تمام ال

میل عرضه و الشمس فی السرطان

- شب من به درازا کشید و برای بیدار خوابی خویش همرازی جز آرزوها به دست نیاوردم.

- گویا من در آن حال در نود درجه خورشید در برج میزان قرار گرفته بودم.

- ای کاش در آن هنگام مساوی با تمام میل عرضی واقع شده بودم که خورشید در

آن موقع در برج سرطان قرار می گرفت.

در اشاره به برخی از کتابها گفته است:

غاده قدغدت لها حکمه ال

عین و أضحت عن غیرها فی انتفاء

بین الحاظها کتاب الإشارا

ت و فی ریقها کتاب الشفاء

□ عادتى که برای او ظاهر گردید، حکمت العین (تألیف کاتبی) بود و از غیر آن

اعراض کرد.

- در میان پلکهای او کتاب اشارات (بوعلی) و در آب دهن او کتاب شفای بوعلی سینا است.

و به همین مناسبت گفته است:

فروی لحظها کتاب الاشارا

ت و کم قد روی عن الغزالی

و کتاب الشفاء عن ریقهایر

ویه حیث یروی بذاک الزلال

- پلکهای او از کتاب اشارات بوعلی سینا حکایت می کند و گاهی هم از غزالی

روایت می نماید.

- و آب دهان او از کتاب شفا دم می زند و از آب خوشگوار خبر می دهد. باز گفته است:

ص: ۱۳۱

مطول الفرع علی منها

و خصرها مختصر النافع

- اندامی رسا دارد که بر متن سراپای او قرار گرفته است و متن آن حاکی از کتاب مطول تفتازانی است و میان او در نازکی و باریکی مختصر نافع محقق حلی را به یاد می آورد.

باز گفته است:

لاحت محاسن برق مبسمها

و حتی نسیت محاسن البرقی

- برق درخشنده لبهای او آنچنان درخشندگی داشت که کتاب محاسن برقی را از خاطر برده.

باز گفته است:

أ ارغب عن وصل من وصله

دواء لقلبی و عقلی و دینی

کتاب المحاسن فی وجهه

و یتلوه فیہ کتاب العیون

- آیا دوری کنم از کسی که اتصال به او داروی دل و عقل و دین من است..

- کتاب محاسن برقی از چهره او نمایان است و کتاب عیون اخبار الرضا (ع) از

دیدگان او هویدا می باشد.

از اوست:

کأن قلبی إذ غدا طائره

مضطربا للغم لما هجم

ملامه فی أذنی عاشق

أو عربی فی بلاد العجم

- گویا دل من پرنده ای است که از هجوم اندوهناکی مضطرب و پریشان حال

گردیده.

- و یا مانند سرزندی است که در گوشهای عاشق است و یا عربی است که در شهرهای عجم بی کس و کار مانده باشد.

پیش از این ذیل تألیفات مترجم حاضر اشاره ای به صحیفه ثانیه شد که وی دعاهایی را که در صحیفه کامله نیامده است، گردآوری کرده است. مؤلف می گوید: پیش از ایشان هم جمعی از علما به گردآوری ادعیه امام سجاد علیه السلام اشتغال ورزیدند و ما برخی از نسخه های کهن آنها را در اختیار داریم و از جمله کسانی که دست به این کار

ص: ۱۳۲

زد سید ابو القاسم زید بن اسحاق جعفری است که شیخ منتجب الدین به توسط پدر خودش از وی روایت می کند.

و دیگری سید ابو ابراهیم ناصر بن رضابن محمد بن عبدالله علوی حسینی بوده که از شاگردان شیخ طوسی به شمار می آید و شیخ منتجب الدین یاد شده با یک واسطه از او روایت داشته است.

و در آینده ذیل احوال شیخ نعمت الله بن حسین عاملی یاد آور خواهیم شد آغاز تألیف کتاب امل الآمل در سال ۱۰۹۶ ه. ق است و همین تاریخ هم از فواید آن کتاب استفاده می شود و به طوری که خود او در آخر کتاب نوشته است در اول جمادی ثانیه سال ۱۰۹۷ ه. ق از تألیف آن فارغ شده است. و در پایان همان کتاب خوابی را که دیده و در نتیجه به تألیف این کتاب پرداخته نقل نموده است. (۱)

شیخ معاصر بر پشت کتاب امل الآمل می نویسد: عدد علمایی که در بخش اول این .

ص: ۱۳۳

۱- مترجم حاضر در فائده نهم که در آخر جلد دوم ایراد کرده می نویسد: سال ۱۰۷۳ ه. ق که به مشهد مقدس رضوی مشرف گردیدم و تصمیم گرفتم مجاورت اختیار کنم در خواب دیدم مردی که آثار صلاح از او هویدا بود خطاب به من گفت چرا کتابی به نام امل الآمل در احوال علمای جبل عامل تألیف نمی کنی؟ در پاسخ گفتم همگی آنها را نمی شناسم و از تألیفات و دیگر از احوال ایشان اطلاعی ندارم: در پاسخ گفتم می توانی تتبع کنی و احوال آنها را از منابع آنها بدست آوری پس از آن که از خواب بیدار شدم از این رؤیا به شگفت آمدم و با خود گفتم بعید است که این خواب از وسوسه های شیطانی باشد و تا آن هنگام هم چنین فکری به خاطر نگذشته بود در عین حال به خوابی که دیده بودم از نظر این که رؤیا حجت شرعی ندارد ترتیب اثری به آن ندادم به همین مناسبت مدت بیست و چهار سال از این خواب گذشت و بر اثر اشتغالات دیگری که داشتم به تهیه و تنظیم کتاب مزبور اهتمامی نداشتم پس از آن به مناسبتهای زیادی که در آغاز این کتاب به آنها اشاره شده است به تألیف آن پرداختم (پایان). از اظهار نظر مؤلف این کتاب که سال تألیف آن را ۱۰۹۶ ه. ق مرقوم داشته چنان بر می آید که از ضمیمه کردن ۲۴ سال تأخیر به سنه ۱۰۷۳ که مترجم حاضر در بالا به آن اشاره کرده چنین بدست آورده که سال تألیف آن ۱۰۹۶ ه است و با این سال را از آنجا بدست آورده که خود مترجم حاضر ذیل احوال شیخ نعمت الله عاملی به آن اشاره نموده است . م.

کتاب در ارتباط با احوال علمای جبل عامل ترجمه شده است، دوپست ونه تن و شمارش تألیفات آنها سیصد و نود و اندی می باشد. بخش دوم که مربوط به علمای دیگر است هزار و صد و ده تن و شمارش تألیفات ایشان یکهزار و پانصد و بیست و هفت مجلد است (۱)

ص: ۱۳۴

۱- پیش از این اشاره کردیم محقق فاضل، شرح حال مفصلی از شیخ مترجم و مشایخ و راویها و شاگردان او را در مقدمه امل الآمل مرقوم داشته اینک ما هم محض تتمیم ترجمه حاضر به پاره ای از شرح حال وی اشاره می کنیم. ترجمه روضات، ج ۷، ص ۳۵۱ می نویسد: شیخ حر در مسیر خود که عازم مشهد مقدس بود وارد اصفهان شد و در آنجا با بسیاری از علما ملاقات کرد؛ از جمله با علامه مجلسی ارتباط کاملی به وجود آورد و از او اجازه روایت گرفت او اظهار داشته است که وی آخرین عالمی است که به من اجازه روایتی داده و مجلسی هم متقابلاً از وی اجازه روایت گرفته و از اجازات مجلسی نقل کرده است. آنگاه که در اصفهان بود به مجلس شاه سلیمان وارد شد. پیش از آن که اجازه جلوس بگیرد بر مسندی که نزدیک مسند شاه بود قرار گرفت. شاه سلیمان که این قدرت را از او دید و پیش از این هم که از موقعیت علمی او اطلاع یافته بود به جانب او توجه کرده گفت شیخنا فرق میان حر و خر چقدر است؟ وی بلافاصله پاسخ داد: یک مسند! و آنگاه که وارد مشهد شد، منزلی برای خود تهیه کرد و مردم به طور کلی وجود او را مغتنم شمرده، منصب شیخ الاسلامی به عهده او واگذار شد و طولی نکشید از دانشمندان خراسان به شمار آمد. در مقدمه امل الآمل از کتاب روح الجنان شیخ محمد جزائری نقل شده است که وی در مشهد مقدس به تدریس کتاب وسائل الشیعه می پرداخت و گروه بسیاری از علما به درس او حاضر می شدند. در آنجا نام بیست و سه تن از شاگردان و راویهایش یاد شده است. خلاصه الاثر، ج ۳، ص ۴۳۲ می نویسد: شیخ حر عاملی سال ۱۰۸۷ یا ۱۰۸۸ به مکه معظمه رفت و همان سال شهرت یافت که رافضیها خانه خدا را ملوث کرده اند. به همین مناسبت گروهی از ترکها تصمیم گرفتند تا رافضیها را به قتل بیاورند. شیخ مترجم که از آن واقعه اطلاع پیدا کرد، بیمناک شد و به سید موسی که یکی از اشراف مکه بود، پناهنده گشت و از او درخواست کرد که وی را به یکی از نواحی یمن روانه کند. او هم با یکی از بستگانش وی را به آنجا فرستاد: مؤلف لؤلؤه، ص ۸۰ می نویسد: تألیفات شیخ حر اگر چه زیاد است، لیکن اکثر آنها خالی از تحقیق است و باید آنها را تهذیب و تنقیح کرد و همچنین اعلامی که آثار بسیاری دارند از قبیل علامه نیازمند به تحقیق است به همین مناسبت برخی از متأخران شهید اول را از نظر دقتی که در تألیفاتش داشته برتر از علامه دانسته و همچنین تألیفات شهید ثانی را بر دیگران برتریداده اند. مؤلف روضات پس از آن که کلام شیخ یوسف را از لؤلؤه نقل کرده به سبب عدم تهذیب و تحقیق آنها اشاره کرده است. تکمله امل الآمل، ص ۳۲۷ می نویسد: شیخ حر عاملی یکی از محمدین ثلاث اواخر است که جوامعی در حدیث داشته اند و آنها ملامحسن فیض مؤلف الوافی و مجلسی مؤلف البحار و مترجم حاضر الوسائل می باشند. فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۴۷۶ می نویسد: برادرش شیخ احمد در در الملوک نوشته: شیخ حر برادر بزرگتر من است. در روز ۲۱ رمضان سال ۱۱۰۴ ه. ق در مشهد مقدس وفات یافت و من در مسجد بالاسر مبارک بر جنازه اش نماز گذاردم و در ایوان حجره نزدیک به مدرسه میرزا جعفر مدفون گردید. وی ۷۲ سال عمر داشت و فرزندش محمدرضا در ۱۳ شعبان سال ۱۱۱۰ ه. ق وفات یافت و در همان مقبره مدفون گردید. در آن مقبره ملا محمدباقر محقق سبزواری و ملا میرزا شیروانی هم مدفون هستند - م.

*محمد بن حسن فتال (۱) فارسی نیشابوری

ابن شهر آشوب (۲) می نویسد:

از تألیفات او التنویر فی معانی التفسیر و روضه الواعظین و بصیره المتعظین بود و پیش از این هم به نام ابن احمد فتال فارسی اشاره کردیم.

مؤلف گوید: ابن شهر آشوب در المناقب می نویسد: فتال نیشابوری از کتاب التنویر فی معانی التفسیر و روضه الواعظین و بصیره المعظین که از تألیفات خود اوست به من اطلاع داد.

و از این عبارت، به دست می آید که ابن شهر آشوب بدون واسطه از وی روایت می کرده و نیز در المناقب تصریح کرده که محمد بن حسن بن فتال نیشابوری بدون واسطه از شیخ طوسی به قرائت و سماع و مناووله و اجازه، بیشتر کتابها و روایتهای شیخ را با احتمالی که از مناقب به دست می آید، روایت کرده است.

در مناقب می نویسد: مترجم حاضر توسط پدرش از سید مرتضی روایت می کرده

و اضافه کرده است که هنگامی که پدر فتال در محضر سید مرتضی به قرائت می پرداخته وی شاهد و سامع قرائت پدرش در محضر سید بوده است.

و شیخ زین الدین بیاضی هم در کتاب الصراط المستقیم تصریح کرده که روضه الواعظین از تألیفات فتال نیشابوری است. (۱)

المولی الجلیل رضی الدین محمد بن حسن قزوینی

وی از فضلا و علما و محققان بوده و در علوم معموله، مهارت داشته است و از متکلمان و معاصران به شمار می آید.

رضی الدین تألیفاتی دارد، از جمله لسان الخواص که کتاب ارزنده ای است و رساله القبله؛ رساله شیر و شکر؛ رساله المقادیر؛ و رساله التهجد، تاریخ علمای قزوین به نام ضیافه الاخوان و هدیه الخلان، کتاب کحل الابصار (۲)، رساله النوروز و کتاب

ص: ۱۳۶

۱- راجع به کتاب روضه الواعظین اندک اختلافی وجود دارد. علامه مجلسی در فصل مصادر کتاب بحار می نویسد: کتاب مزبور از تألیفات شیخ محمد بن علی بن احمد فارسی است و کسی که کتاب مزبور را به شیخ مفید نسبت بدهد اشتباه کرده است و ابن شهر آشوب در مناقب و منتجب الدین در فهرست و علامه (ره) در رساله اجازه و دیگران کتاب مزبور را از آثار فتال نام برده اند و علامه سند خود را به این کتاب متصل ساخته است و نام مؤلفش را به طوری که ما نوشتیم ضبط کرده است و این شهر آشوب نام مؤلفش را محمد بن حسن بن علی فتال فارسی مذکور داشته و افزوده که مؤلف روضه و تفسیر یک شخص است و در معالم العلماء هم به یکی بودن مؤلف آن دو کتاب اشاره کرده است و از فهرست منتجب الدین بر می آید که مؤلف آن دو کتاب، دو تن بوده اند. آنجا که نوشته است محمد بن علی فتال نیشابوری مؤلف تفسیر در کمال و ثوق است و با فاصله بسیاری می نویسد شیخ شهید محمد بن احمد فارسی مؤلف روضه الواعظین. و ابن داوود در کتاب رجال می نویسد محمد بن احمد بن علی فتال نیشابوری معروف به ابن فارسی شیخ طوسی در رجال از وی نام برده و متکلمی جلیل القدر و فقیهی عالم و زاهد و پرهیزکار بوده و ابوالمحاسن عبدالرزاق رئیس نیشابور لعنه الله وی را شهید کرده است. از کلام ابن داوود بر می آید که نام پدرش احمد بوده و نامی از او در رجال شیخ نیست؛ بلکه وی سالهای زیادی پس از شیخ می زیسته است -

۴۰

۲- در تعلیقات أمل الآمل آمده است: و آن حاشیه ای است بر حاشیه الخضری.

مؤلف گوید: آقا رضی، از شاگردان ملا-خلیل قزوینی و دیگر اعلام بوده و در گی مهارت کامل داشته و دیوان شعری به پارسی تهیه دیده. در روزگار ما در سال ه. ق در گذشته است.

کتاب لسان الخواص او در شرح الفاظی است که خواص علما در میان خود داشته، ضمناً در مسائلی که مربوط به آن الفاظ است تحقیق کرده و الفاظ مزبور را ف ابجد، ترتیب داده و باب الف آن به اتمام رسیده است. و از تألیفات او کتاب شیر و شکر است که مشتمل بر چندین فصل بوده است و در بل از آن کتاب، از چهل مسأله گفت و گو کرده و فصل اول آن به اتمام رسیده بر این کتاب از مسائل متفرقه بحث نموده و به حل مشکلاتی که در انواع علوم به سر رسیده است پرداخته و در ضمن آنها عبارات مشکل را که به پارسی و عربی ح داده است.

از تألیفات او رساله المولودیه است. در این رساله با تحقیقاتی که انجام داده و له رأی استادش ملا خلیل قزوینی بوده و در کافی هم یادآور شده، ثابت کرده که ریف رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در دوازدهم ماه ربیع الاول اتفاق افتاده است
[\(۱\)ل](#)

ص: ۱۳۷

۱- در ترجمه روضات، ج ۷، ص ۳۶۲، شرح حال آقارضی را از منیه المرتاد محدث نیشابوری، می نویسد: مولای نحریر و محقق بی نظیر رضی الدین دارای تحقیقات ارزنده و دقتی قابل ده و کسی که بخواهد به مراتب علمی و پایه تحقیقات او برسد شایسته است کتاب لسان الخواص الاخوان او را مورد مطالعه قرار بدهد و اضافه کرده مولانا از اسطوانه های مستحکم حدیث (پایان). کتاب ضیافه الاخوان و هدایه الخلائین او که در تاریخ روات و علمای قزوین بوده در این به تحقیق فاضل ارجمند آقای سید احمد حسینی دام عمره به طبع رسیده و در آغاز آن به و از شرح حال او پرداخته است و می نویسد: محدث نیشابوری کوشش کرده تا آقارضی را در جباریها به شمار آورد؛ لیکن دلیل محکمی که مثبت ادعای او باشد به دست نداده و از تألیفات او بطلال الرمل؛ الرساله العیاریه: الفراسه و الوقتیه را علاوه بر آنچه در اصل این کتاب نام برده است. در مرآبادی، ص ۱۷۲ می نویسد: آقا رضی قزوینی در کمال آرام و آهستگی و در نهایت بی تعلقی و وارستگی است. وی محبوب القلوب خلایق و یگانه زمان و وحید دوران است. بندگان ضیاء، دفتر نویس که خود قزوینی است چنین سروده است: رضی و واعظ و مخلیل و سبزی کار دلم فریفته این چهار قزوینی است و منتخبی از اشعار او را نقل کرده است؛ از جمله: از نعمت حق نعمت عمده دان نه خوان رنگین را نمک بشناس گر شناسی از هم تلخ و شیرین را عهد او چون جناق بستن بود مطلب از بستنش شکستن بود اکسیر عمر ناقص مآشد غم و ملال کرد از برای ما نفسی را هزار سال

وی از صلحا و فضلا و ثقات اهل علم بوده و از شیخ ابوعلی فرزندی شیخ طوسی

روایت داشته است .

شیخ فخر الدین محمد بن حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حلی

وی فاضلی محقق و ثقیل بزرگوار است. از پدرش علامه حلی و اعلام دیگر آن روزگار روایت داشته است. از تألیفات او شرح قواعد است که به نام ایضاح الفوائد فی حل مشکلات القواعد، شرح خطبه قواعد به نام ایضاح القلوب، و الفخریه فی النیه ، حاشیه الارشاد(۱)، الکافیه الوافیه در علم کلام و تألیفات دیگر. شهید اول از او روایت داشته و در یکی از اجزاتش از وی ثناگستری بی اندازه کرده است.

سید مصطفی می نویسد: فخر المحققین از بزرگان طایفه شیعه و از ثقات فقهای ایشان به شمار است و بزرگواری عالیمقام و بلند منزلت و از نظر عالیقدری و بلند مرتبه ای و دانشوری به پایه ای است که نیاز به یادآوری ندارد. از پدرش روایت می کرده و شیخ شهید از وی روایت داشته و کتابهای ارزنده ای تألیف کرده است از جمله آنها کتاب الايضاح است(۱).

ص: ۱۳۸

۱- در تعلیقات أمل الآمل آمده است: ممکن است حاشیه ارشاد و شرح ارشاد فخر المحققین یک کتاب باشد.

مؤلف گوید: فخر المحققین در ۲۲ ماه جمادی دوم سال ۶۸۲ هجری متولد شده

و در بیست و پنجم همان ماه در سال ۷۷۱ ه. ق در گذشته است. (۱)

به خط یکی از علما دیدم فخر المحققین، کتاب تهذیب شیخ طوسی را دوبار در مشهد مقدس غروی (نجف اشرف) و یکبار در راه حج قرائت کرده و در مسجد الحرام از قرائت آن فارغ شده است.

از تألیفات او، رساله ارشاد المسترشدین فی اصول الدین است و من این رساله را در استرآباد دیده ام.

رساله مختصری در توضیح قول اصحاب در باب زکات که گفته اند: شرط الضمان امکان الاداء و الاسلام. فخر المحققین این رساله را در هشتم ماه محرم در سال ۷۵۷ ه. ق برای فرزندش یحیی تألیف کرده است.

از تألیفات او شرح تهذیب الاصول است که به غایه السؤل فی شرح تهذیب الاصول موسوم می باشد. من این شرح را در ساری و شهرهای دیگر دیده ام.

یکی از فضلا، کتاب المسائل الفخریه را به وی نسبت داده و ممکن است این کتاب، همان مسائلی باشد که سید مهنا از وی پرسیده است. نیز الرساله الفخریه و رساله اللمعه را از تألیفات او دانسته است و ممکن است رساله الفخریه (۲) همان رساله واجب الاعتقاد کبیر باشد و رساله اللمعه همان رساله اللمعه فی النیه باشد که در متن امل الآمل به نام الفخریه خوانده شده است و احتمال دارد رساله دیگری باشد.

نظر به این که علامه حلی در آخر قواعد فرزندش توصیه کرده است تا هر یک از تصنیفهای او را که ناتمام مانده است به اتمام برساند، دور نیست خدای متعال وی را.

ص: ۱۳۹

۱- تولد فخرالمحققین در ۳۴ سالگی علامه حلی بوده است؛ زیرا علامه در سال ۶۴۸ ه. ق متولد شده و چهل و پنج سال پس از رحلت پدرش وفات یافته است (رحمه الله علیهما).

۲- رساله الفخریه که در نیت می باشد، ضمن کتاب کلمات المحققین به طبع رسیده و این کتاب را فخر المحققین بنا به درخواست حاجی فخرالدین حیدر بیهقی تألیف کرده و به خاطر لقب او به این اسم نامیده است. - م.

برای اتمام آن تصانیف توفیق داده باشد. بنابر این، فخر المحققین علاوه بر تألیفات یاد شده آثار دیگری هم داشته است.

و از تألیفات او فتوهای متفرقه و پاسخ استفتائات عدیده و تعلیقاتی است که بر کتابهای دیگران داشته است.

و از تألیفات او کتاب تحصیل النجاه است. این کتاب را شیخ زین الدین بیاضی در دیباجه الصراط المستقیم به وی نسبت داده است.

و از تألیفات اوست رساله واجب الاعتقاد. این رساله را مولانا جلال الدین محمد بن مولانا شمس الدین محمد استرابادی شرح کرده است و در آغاز آن شرح نوشته است این رساله به نام واجب الاعتقاد شهرت دارد و گمانم آن است که رساله واجب الاعتقاد از آثار علامه حلی باشد؛ چنان که خود علامه در پاسخ سؤالیهای سید مهنابن سنان مدنی به آن اشاره کرده است و در کتاب خلاصه هم به مناسبت تألیفات خویش از آن نام می برد و پیش از این هم، ذیل احوال و آثار علامه به آن اشاره شد.

لیکن رساله ای را که شیخ محمد استرابادی شرح و تصریح کرده که از تألیفات شیخ فخرالدین است و به نام آن رساله پرداخته است، پیداست که غیر از رساله واجب الاعتقاد علامه باشد و رساله دیگری است که فخرالدین به تألیف آن اقدام نموده و مؤید آن این است که بعضی از علما رساله واجب الاعتقاد الکبیر را به فخرالدین نسبت داده اند.

فخرالدین دو فرزند دانشمند و فاضل داشته است به نام شیخ ظهیر الدین محمد بن شیخ فخرالدین محمد و شیخ یحیی بن شیخ فخرالدین.

شرح حال شیخ ظهیر الدین پس از این ذکر خواهد شد.

در مجموعه ای که به خط فضلالی جبل عامل نگارش یافته بود و در شهر اردبیل به مطالعه ما رسید به خط شیخ محمد بن علی بن حسن جباعی تعلیقاتی از شیخ فخرالدین محمد دست یافتم که بر شرایع یا مختصر النافع محقق حلی نگاشته بود. در پایان آن چنین آمده بود، تعلیقات مزبور را فخرالدین محمد بن مطهر در دهم رمضان سال ۷۵۲ ه. ق در شهر حله به نگارش آورده است.

از تألیفات او شرح خطبه القواعد که آن را برای شیخ فخرالدین حیدر بن

محمد بن حسن بن مطهر حلّی، فخر الدین شرف الدین علی بن ابی علی محمد بن ابراهیم بیهقی تألیف کرده و به همین مناسبت به فخریه شهرت یافته و این نام به خاطر نام بیهقی است که فخر الدین بوده نه به جهت شهرت خودش که فخر المحققین یا فخر الدین است.

مؤلف قاموس در اجازه ای که برای این حلوانی بر پشت کتاب التکمله و الذیل نوشته چنین اظهار کرده: از شیخ و مولای خودم علامه الدین بحر العلوم فخر الدین ابوطالب محمد بن شیخ امام اعظم برهان علماء الامم جمال الدین ابو منصور حسن بن یوسف بن مطهر حتی به روایتی که از پدرش از صنعانی مؤلف کتاب التکمله داشته است. (۱).

ص: ۱۴۱

۱- شرح حال فخر المحققین بیش از اینها می باشد که در نسخه مفقوده مؤلف موجود بوده و ما به خلاصه ای که در ترجمه روضات الجنات، ج ۷، ص ۲۴۸، آمده است اکتفا می کنیم. فخر المحققین لقب شایسته ای بوده که به وی داده شده و پدرش علامه کمال علاقه مندی را به وی داشته و از وی در حیات و ممات درخواست دعا می کرده و در مقام دعای برای فرزندش فخر المحققین جمله (جعلنی الله فداه و من کل سوء وقاه) را به کار می برده و شهید اول که شاگرد او بوده وی را سلطان العلماء و منتهی الفضلاء و النبلاء معرفی کرده است. علامه کتاب الفین و برخی از کتابهای دیگرش را به نام وی تألیف نموده و از تألیفات او شرح نهج المسترشدین؛ شرح مبادی الاصول و تهذیب الاصول که همگی آنها از تألیفات پدرش می باشد، حافظ ابرو که از مورخان شافعی بوده وی را همواره با پدرش در دربار شاه خدابنده دیده و او را جوانی زیرک و بافطانت و آماده برای هر گونه دانش و اخلاق پسندیده یافته است. فخر المحققین در نزد پدرش تربیت یافته و در دهمین سال از عمرش به اجتهاد رسیده است. گویند در یکی از شبها فخر الدین، پدرش علامه را در خواب دید. پرسید: در آن جهان بر تو چه گذشت؟ در پاسخ گفت: کتاب الفین و زیارت حضرت سیدالشهدا کمک کار بود و الا- از فتوهای خود سودی نبردم. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۵۹ می نویسد: فخر المحققین از عمویش علی بن یوسف و از پدر بزرگوارش روایت می کرده است و از جمله شاگردان او سید حیدر آملی مؤلف الکشکول و جامع الاسرار و تألیفات دیگر است که شرح حالش را در مجلد دوم صفحه ۲۱۸ بیان کرده و سال ۷۶۱ ه. ق از وی روایت کرده و فخرالدین در ضمن توصیف بجایی که از او نموده وی را جامع بین علم و عمل و شرف آل رسول و مفخر اولاد بتول ستوده و به اجتهاد و الفتای او تصریح کرده و صورت اجازه ای که به سید مهناش شهید اول و زین الدین علی بن مظاهر داده، در مجلد ۱۰۷ صفحه ۱۸۱ بحار الانوار آورده شده است.

ابوالحسن شریف رضی موسوی محمدبن حسین (۱)

کتاب نهج البلاغه ، حقائق التأویل ، تلخیص البیان من مجازات القرآن، معانی القرآن که مانند آن تألیف نشده است و مجازات الاثار النبویه و خصائص الائمة از تألیفات او می باشد و به طوری که ابن شهر آشوب اظهار داشته و دیوان اشعار او در ضمن چهار مجلد تدوین گردیده است.

نجاشی به یاد آوری از او پرداخته و نوشته است: محمدبن حسین بن موسی بن محمدبن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام (۲) ابوالحسن رضی، نقیب علویهای بغداد و برادر سید مرتضی سراینده توانایی بود.

پاره ای از تألیفات وی از این قرار است: حقایق التنزیل، مجازات القران ، خصائص الائمة، نهج البلاغه، الزیادات فی شعرابی تمام، تعلیق خلاف الفقهاء، مجازات الاثار النبویه، تعلیقه فی الايضاح لابی علی ، الجید من شعرابی تمام (۳)، مختار شعرابی اسحاق الصابی و مادر بینه و بین ابی اسحاق من الرسائل و سال ۴۰۶ هـ. ق وفات یافت. (۴)

سید مصطفی او را نام برده و عبارت نجاشی را نقل کرده و اضافه نموده است وثاقت و بزرگواری او مشهورتر از آن است که به توصیف آورده شود. شیخ طوسی از وی روایت می کرده است.

باخرزی در دمیه القصر و ثعالبی در یتیمه الدهر و ابن ابی الحدید در شرح

ص: ۱۴۲

۱- در همگی نسخه های کتاب حاضر نام پدرش حسین آورده شده و در معالم العلما او را چنین معرفی کرده است: ابوالحسن محمد بن حسن بن محمد بن حسین.

۲- نجاشی نسب او را تا حضرت مولی علی علیه السلام متذکر شده است.

۳- نجاشی، کتاب مزبور را چنین نام برده است کتاب الجید من شعر ابن الحجاج و کتاب الزیادات فی شعر ابن الحجاج

۴- رجال نجاشی، ص ۳۱۰-۳۱۱.

نهج البلاغه و دیگران از وی یاد کرده و او را به عظمت ستوده اند. (۱)

مؤلف عمده الطالب به مناسبت یادآوری از او می نویسد: ابوالحسن ذوالحسین نقیب النقباء فضایل او همه جا را فرا گرفته و رفتار پسندیده او همگان را به خود متوجه نموده است.

در بغداد هیبت و عظمت ویژه ای داشت و به پرهیزکاری و پاکدامنی و پارسایی معروف بود و پیوسته بستگان خویش را مراعات می کرد و چندین بار به نقابت علویها گمارده شد و سمت امیر الحاجی و دیوان مظالم را عهده دار بود و یکی از دانشوران روزگارش به شمار می رفت و از بزرگان دانشوران بهره گیری نمود.

پاره ای از تألیفات او از این قرار است: المتشابه فی القرآن، مجازات الاثار النبویه، نهج البلاغه، تلخیص البیان عن مجازات القرآن، الخصایص، سیره والده الطاهر، انتخاب شعر ابن الحجاج به نام الحسن من شعر الحسین، اخبار قضات بغداد، سه مجلد رسائل نامه ها و دیوان شعر سید رضی در میان شاعران علوی از همگان سراینده تر بود؛ زیرا شاعران علوی هرگاه نغم می سرودند، سروده هاشان اندک بود و اگر بسیار می گفتند نغم نمی سرودند؛ لیکن سید رضی هم نغم می سروده و هم بسیار.

(۲)

ابیات زیر برگزیده از یکی از چکامه های اوست:

کم مقام علی الهوان و عندی

مقول صارم و أنف حمی

و إباء محلق بی عن الضی

م کما زاغ طائر وحشی

أی عذر إلی المجد إن ذل

الغلام فی غمده مشرفی

قد یدل العزیز ما لم یشمر

الانطلاق و قد یضام الأبوی

أرتضی بالأذی ولم یقف العز

م مضاء و لم تعز المطی

- چه بسیار اتفاق افتاده است که با خواری و توهین روبه رو شده و در عین حالی .

-
- ۱- در روزگار ما کتابی به نام کاخ دلاویز بتوسط یکی از فضلا در شرح حال او تألیف شده است.
  - ۲- در پاورقی می نویسد: آنچه را از عمده الطالب نقل کردیم از نسخه مخطوط أمل الآمل است و به صفحه ۲۰۷ تا ۲۱۱ عمده الطالب مراجعه شود. آری در امل الآمل منضم به منهج المقال هم زیادتی فوق آورده نشده است. آورده نشده است.

که زبان گویایی چون شمشیر داشته شکیبایی ورزیده و زیر بار ننگ دیگران نرفته ام.

- و از دشمن بدگو و بدسرشت مانند پرنده ای وحشی دوری گزیده ام .

چه عذری و چه ننگی در پیشگاه بزرگواری دارد غلامی که در غلاف خود شمشیر برانی داشته باشد.

- آری، عزیزی خواری می شود که همت گمارد تا از زیر بار ننگ بیرون بیاید و از دیدار نامردمان خودداری کند.

□ آزار را بر خود می خرم و از عزمی که دارم که با لثیمان روبه رو نشوم دست برنمیگذارم و مرکبم را برای دیدار آنان به رنج نمی افکنم.

از سروده های اوست:

رمت المعالی فامتنعن و لم یزل

أبدا یمانع عاشق معشوق

فصبرت حتی نلتهن ولم أقل

أبدا دواء التارک التطلق

- تصمیم گرفتم تا به مراتب عالیه نائل بیایم. بر خلاف انتظار، همواره به این نتیجه رسیدم که عاشق از دسترسی به دامن معشوق ممنوع می باشد.

- در عین حال شکیبایی ورزیدم تا به آن مراتب نایل گردیدم و هیچ گاه نگفتم که داروی محروم، دست برداشتن از درد است .

از اوست: اشتر العز بمابی

ع فما العز بغال

بالقصار الصفر إن شیئ

ت أو السمر الطوال

لیس بالمغبون عقلا

من شری عزا بمال

إنما يدر الخالما

ل لحاجات الرجال

و الفتى من جعل الأم

وال أثمان المعالى

- عزت را به هر گونه هایی که شایسته است برای خود تحصیل کن که تهیه آن به هر وسیله ای که باشد، گران نیست؛ اگر بخواهی اندک زر یا به افسانه های دراز به دست می آید.

- از نظر عقل زبانی نبرده است کسی که عزت را با ثروت معامله کرده باشد.

ص: ۱۴۴

- زیرا معمول مردم آن است که ثروت را برای روز نیازمندی ذخیره می کنند.

- و جوانمرد آن کسی است که ثروتها را بهایی برای تحصیل مراتب عالیه قرار بدهد.

از اوست:

حذفت فضول العیش حتی رددتها

إلی دون ما یرضی به المتعفف

و أملت أن أمضی خفیفه إلی العلی

إذا شئتم أن تلحقوا فتخففوا

- از زیاده روی در هزینه زندگی کاستم تا به آنجا رسیدم که انسان پاکدامن به کمتر از آن راضی نمی شود.

- آرزومندم که با اندک مؤنه ای به مراتب عالیه نایل گردم و شما هم هرگاه بخواهید به آن مراتب نایل گردید، از مؤنه خویش بکاهید.

از اوست:

الاتنکری حسن صبری

إن أوجع الدهر ضربا

فالعبد أصبر جسما

و الحر أصبر قلبا

- از این که در برابر شکنجه روزگار شکیبایی می ورزم و بخوبی از عهده بر می آیم به چشم انکار به من نگاه نکن.

- زیرا بدن بنده برای تحمل رنج شکیباتر و دل آزاد برای پذیرش ناراحتیها آماده تر می باشد.

از اوست:

لاتحسییه و إن أسأت به

یرضی الوشاه و یقبل العذلا

لو کنت أنت و أنت مهجته

و اشی هواکک إلیه ما قبلا

- هر چند با او بدرفتاری می کنی، لیکن نپنداری که او ناراحت می شود؛ زیرا او به گفتار سخن چینان خرسند می شود و از رویه ملامت گران استقبال می نماید.

هرگاه تو پاره دل او بودی باز هم از سخن چینی دست برنمیداشتی و با هر چیزی که به سوی او روی می آورد به ملامت وی برمی خاستی.

از اوست :

ص: ۱۴۵

و من حذری لا أسأل الركب عنهم

و أعلق و جدی باقیات کما هیا

و من یسأل الركبان عن کل غائب

فلا بد أن یلقى بشیرا و ناعیا

- از آنجا که همواره جانب احتیاط را رعایت می کردم و حاضر نبودم زیر بار منت دیگران بروم، احوال آنها را از قافله سالاران نمی پرسیدم و پیوسته علاقه های دوستی فیما بین را در دل خودم هم چنان که بود پایدار می داشتم.

- آری، کسی که تصمیم دارد احوال هر غایبی را بپرسد، ناچار است که با بشیر یا حدی خوان قافله روبه رو شود؛ یعنی مناعت طبع من تا این اندازه هم اجازه نمیداد که برای احوال پرسی از علاقه مندانم با بشیر قافله و حدی خوان آن روبه رو شوم.

از اوست:

یا قاده با الزناد

قم فافتدح بفؤادی

نار الغضادون نار ال

قلوب و الأكباد

- ای کسی که با آتش زنه، آتش می افروزی آماده باش و در دل من آتش افروزی کن.

- و متوجه باش که آتش درخت غضبا (درختی است بیابانی که تنه و شاخه های از درختهای دیگر سخت تر و آتش آن مدتها باقی می ماند) با همه قدرتی که دارد، زودتر از آتش دلها فرو می نشیند و خاموش می شود.

ابن ابی الحدید (۱) می نویسد: سید رضی، بزرگواری پاکدامن و شرافتمند و عالی همت بود؛ چنان که از هیچ کسی صله و جایزه نمی پذیرفت تا آنجا که از پذیرش جایزه های پدرش هم خودداری می کرد و در عین حال، همواره اندیشه او وی را به وصول مراتب عالیه و سرپرستی کارهای مهمی که دلش را پیوسته به جوش می آورد.

- و در سروده های خود به آن اشاره کرده است.

- وادار می کرد لیکن روزگار هیچ گونه مساعدتی با وی نکرد و از رنج و ناراحتی ذوب می شد تا آنکه به آرزو نرسیده در گذشت. (۲) و به دنبال آنچه نوشته است اشعاری را .

- ۱- شرح ابن ابی الحدید، ج ۱، ص ۳۳ - ۳۴.
- ۲- آری، وصول به مراتب عالیہ شایسته مقام او بوده است و او می بایست رهبری مردم را می گرفت که هم یادگار گرانبهای اهل بیت علیهم السلام به شمار می آمد و هم از مراتب علمی کمال برخوردار را داشت پس از روی هوای نفس ذوب نشد، بلکه از این که ناهلان روی کار بودند ذوب گردید و با دل دردناک جهان را وداع گفت. در عین حال، خدا داناست. عمده الطالب، ص ۲۰۸ می نویسد: سید رضی در بزرگی به فراگیری قرآن پرداخت و معلمی که قرآن کریم را به وی می آموخت، خانه ای در اختیار او در آورد که در آنجا ساکن شود؛ وی نپذیرفت و گفت: من جایزه پدرم را نمی پذیرم، چگونه خانه تو را قبول کنم؟ گفت حق من از پدرت والاتر است و بالاخره پس از اصرار زیاد قبول کرد. م.

یادآوری کرده که حاکی از خواسته های قلبی او می باشد.

ابن خلکان گفته است: ابوالفتح جنی در یکی از مجموعه ها (یادداشت هایش) می نویسد: سید رضی در حالی که در کمال خردسالی بود و به ده سالگی نرسیده بود، به درس ابن سیرافی حاضر می شد و علم نحو را از وی فرا می گرفت.

در یکی از روزها که سید رضی و گروهی از اعلام حضور داشتند، طبق معمول، سیرافی خطاب به سید رضی گفت: هرگاه بگوییم رأیت عمر، علامت نصب آن چیست؟ سید رضی در پاسخ گفت: بغض علی علیه السلام. سیرافی و حاضران از حضور ذهنی او به شگفت آمدند. (۱)

سید رضی (ره) در سال ۴۰۴ ه. ق بدرود زندگی گفت.

را در پی درگذشت او برادر ارجمندش سید مرتضی (ره) ابیاتی در سوک او سرود. از آن جمله ابیات ذیل است. (۲)

یا للرجال الفجعه جذمت یدی

و وددتها ذهب علی برأسی

ما زلت أحذر وردها حتی أتت

فحسوتها فی بعض ما أنا حاس

رادیتها فلقیت منها صخره

صماء من جبل أشم راس

و منعتهای دمی فلما لم تجد

دمعا تحذر أوقدت أنفاسی

و مصیبه و لجت علی سرج الهدی

: آل النبی حفائر الأرماس .

ص: ۱۴۷

۱- وفیات الاعیان، ج ۴، ص ۴۵.

۲- عمده الطالب، ص ۲۱۱ می نویسد: سید مرتضی از مرگ برادرش بسختی اندوهناک شده بود، چنان که از شدت ناراحتی نمی توانست بر جنازه برادرش نماز بگذارد. م.

ثلموا بها بعد التمام كأنما

ثلموا بجذع الأنف يوم عطاس

- ای مردم! اندوهی به من رسید که دستهای مرا خشک کرد و از کار انداخت و من در انتظار بودم که ای کاش سرم را بریده بود و به کلی از کار افتاده بودم.

همواره از آن گریزان بودم و بر خلاف انتظار مرا به درماندگی خویش دچار ساخت.

- ناچار آن را به دوش کشیدم و آن را سنگ گرانباری یافتم که از کوه عظیم سر به آسمان کشیده شده کنده بودند.

- دیده ام را در این اندوه از گریه بازداشتم و هنگامی که با ممانعت من روبرو شد، اندرون مرا به آتش کشید.

- اندوهی بر من رسید که آل پیمبر را که چراغهای هدایت اند در آرامگاههایشان به اندوه در آورد.

- و این خاندان را همان گونه ناراحت ساخت که در روز عطاس (۱) از شدت آن بسی ناراحتی دیده بودند.

مؤلف گوید: کتاب حقائق التأویل سید رضی، تفسیر بسیار خوبی است و من مجلدات آن را در کتابخانه حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام دیده ام و کتاب بی مانندی است و از این کتاب مراتب علمی او ویژه در علوم عربیت و کلام بخوبی ظاهر می گردد.

و کتاب مجازات النبویه او را در شهر ری در زاویه مبارکه حضرت عبدالعظیم علیه السلام در نزد مدرس دیده ام.

و از آثار او دیوان اشعار اوست که در ضمن چهار مجلد و به پایداری ابوالحکیم جرنی گردآوری شده است..

ص: ۱۴۸

۱- در کتاب ایام العرب روزی به این نام دیده نشد. یوم عماس که نام سومین روز قادسیه بوده است. نوشته شده و آن روز بر اثر جنگ میان ایران و عرب گویا از شدت کارزار روز مانند شب بوده است؛ چه عماس تاریکی شب را گفته اند. م.

کتاب خصائص الائمه عليهم السلام در اردبیل دیده ام.

این کتاب به سه هزار بیت می رسد و کلمات زرین و بلیغ حضرت مولی علی علیه السلام را در آن گرد آورده است.

سید رضی در سال ۳۵۹ ه. ق متولد شده و ۴۷ سال عمر داشته است و در یکی

از کتابها آمده که سال ۴۰۴ هجری در گذشته است. (۱)

برادرش سید مرتضی قصیده‌های مشهور در سوک او سروده؛ از آن جمله این بیت

است که پیش از این هم ذکر شده:

یا للرجال لفعجه جذمت یدی

و وددت لو ذهب علی براسی

شهید ثانی (ره) در رساله منیه المرید فی آداب المفید و المستفید می نویسد: گویند سید رضی موسوی (قدس الله روحه) بزرگواری عالی همت و بلند طبع بود؛ چنان که متحمل منت کسی نمی شد و در این باره حکایت‌هایی با خلیفه عباسی دارد.

ویژه آن گاه که فرزند او متولد شده بود و خلیفه می خواست از این راه و با پرداخت هدیه‌هایی جلب توجه او را کرده باشد و از آن جمله در یکی از روزها یکی از مشایخش به او گفت: به طوری که شنیده ام خانه‌ای که در آن زیست داری کو چک است و مناسب با حال تو نمی باشد. من خانه وسیعی دارم که شایسته تو می باشد؛ آن را به تو بخشیدم و از تو می خواهم آن را از من پذیری و به آن خانه انتقال پیدا کنی. سید رضی از پذیرش آن امتناع ورزید.

استاد، آن سخن را مکرر کرد. سید گفت: ای استاد، من بخشش پدرم را نمی پذیرم تا چه رسد که بخشش دیگری را قبول کنم.

استاد گفت: حقی که من بر گردن تو دارم بزرگتر و والا-تر از حقی است که پدرت نسبت به تو دارد؛ زیرا من پدر روحانی توأم و او پدر جسمانی تو می باشد. سید رضی در برابر این سخن، بی جواب ماند و خانه او را پذیرفت ..

ص: ۱۴۹

۱- در ص ۲۱۰ عمده الطالب می نویسد: سید رضی سال ۱۳۵۹ ه. ق متولد شده و در روز یکشنبه ششم محرم الحرام سال ۴۰۶ ه. ق درگذشت. به طوری که مؤلف اظهار داشته است سید رضی ۴۷ سال عمر کرده وفات او در سال ۴۰۶ ه. ق اتفاق افتاده است؛ زیرا در سال ۴۰۴ ه. ق عمر او ۴۵ سال خواهد بود. در امل الآمل سال وفات او را ۴۰۳ نوشته است. م.

این است که یکی از فضلا گفته است:

من علم العلم کان خیر أب

ذاک أبوالروح لا أبوالنطف

- کسی که به دیگری دانش می آموزد، بهترین پدر است از برای او و چنین کسی پدر روح است نه پدر نطفه ها.

در کتاب کهنسال یکی از دانشمندان چنین خواندم که خلیفه الطالع بالله بیشتر از القادر بالله علاقه مند به سیدرضی بود و سید هم به طالع بالله بیشتر اظهار علاقه مندی می کرد.

سید رضی (ره) ایات زیر را در مدح قادر بالله گفته است:

عظفاً أمير المؤمنين فإننا

فی دوحه العلیاء لانتفرق

ما بیننا یوم الفخار تفاوت

أبدا کلانا فی العلاء معرق

إلا الخلافه میزتک وإنی

أنا عاطل منها و أنت مطوق

- امیر مؤمنان متوجه است که ما و او شاخه های درخت تناوری هستیم که بر اساس استواری برقرار گردیده و تفاوتی در میان ما نمی باشد.

- و حتی آن روز که قرار است به تفاخر بپردازیم، باز هم با وصول به عالترین مراتب از یکدیگر جدایی نخواهیم داشت.

- و تنها خلافت است که موجبات امتیاز من و تو را به وجود آورده است؛ زیرا من سریر خلافت برقرار نمی باشم و تو طوق خلافت را به گردن افکنده ای.

سید رضی بابت آخری گویا تعریضی به خلیفه داشته است.

قادر بالله هم که از چگونگی نظریه او اطلاع یافته در پاسخ گفته است: آری، برخلاف انتظار شریف، ماییم که طوق خلافت را به گردن افکنده ایم.

۱- ابوالحسن یا ابواسحق از دانشوران اواخر قرن چهارم هجری و در آیین صابئیها ثابت قدم بوده و در روزگار عضدالدوله دیلمی میزیسته و تاریخ تاج المأثر را که به تاریخ تاجی هم معروف است در شرح حال خاندان آل بویه نوشته و مورد توجه سید مرتضی و سید رضی هم بوده است و در ۱۲ شوال سال ۳۸۴ ه. ق در گذشته و سید رضی و سید مرتضی قصیده ای در سوک او گفته اند.م.

از روزها قادر بالله مجلسی ترتیب داد و ابواحمد طاهر موسوی و فرزندش ابوالقاسم مرتضی و گروهی از داوران و گواهان و فقیهان را به حضور خواند.

پس از آن که مجلس رسمیت، به خود گرفت، قادر ابیاتی از سید رضی که آغاز آنها با این شعر شروع می شود و پیش از این هم به پاره ای از آن اشاره کردیم ایراد کرد:

مامقامی علی الهوان و عندی

مقول ص ارم و أنف حمی

سپس خطاب به ابواحمد طاهر، پدر سید رضی گفت: از فرزندت پرس از هنگامی که با ما رابطه دارد چه ناراحتی و ذلتی احساس کرده و از ما، چه ستمی به وی رسیده و در خلافت ما، چگونه خواری در خود احساس نموده که خلاف آنها را از خلیفه مصر مشاهده نکرده است.

قادر بالله به دنبال اظهار بی توقعی به خدمتهایی که به سید رضی نموده اشاره کرده و گفت: چگونه از ما اظهار ناراحتی و ذلت می کند، حال آن که سمت نقابت و تولیت دیوان مظالم را به عهده او واگذار کردیم و منصب جانشینی خویش را در مکه و مدینه در دست او در آوردیم و مقام امیر الحاجی را به وی تفویض کردیم.

سید رضی انکار کرد که شعر مزبور از سروده های او باشد.

در پی انکار وی، خلیفه از او درخواست کرد تا از انساب خلفای مصری نکوهش کند.

سید رضی از هجای آنان خودداری کرد.

خلیفه هم متقابلاً، سیدرضی را از سمت نقابت خلع کرد و محمد بن عمر النهر شاسبی را به سمت نقابت برگزید.

مؤلف گوید: پیش آمد مزبور را در جای دیگر بیشتر از آن یافته ام.

از شیخ علی در رساله الخراجیه نوشته است سی ولایت در اختیار سید رضی بود.

یکی از علما گفته است: سید رضی، نخست در خانه اش دفن شد. پس از مدتی،

جنازه او را به حایر شریف حضرت سیدالشهدا علیه السلام برده و در کنار پدر و برادرش سید مرتضی (ره) دفن کردند.

مؤلف گوید: ممکن است اشتباهی برای این عالم، اتفاق افتاده است؛ زیرا سید مرتضی پس از سیدرضی در گذشته و علاوه بر این، شهرت همگانی ندارد که جنازه

سید رضی را به کربلای معلی انتقال داده باشند (۱)

از تفسیر حقائق التأویل که از تألیفات سید رضی است به دست می آید که سید رضی (ره) علم نحو را از ابوعلی فارسی هم فراگرفته است و از وی در این کتاب نام می برد و او را به استادی می ستاید و کمال بزرگداشت را از او می نماید.

شیخ قطب الدین محمد بن حسین بن ابی الحسین قزوینی

منتجب الدین او را فقیه باصلاحیتی معرفی کرده است.

مؤلف گوید: قطب الدین، دو برادر فاضل به نام شیخ جلال الدین محمد و شیخ جمال الدین مسعود فرزندان حسین بن ابی الحسین داشته است و پس از این به نام ایشان اشاره خواهد شد و پدرشان هم از دانشوران روزگار خود بوده و ترجمه حالش پیش از این گذشته است.

شیخ محمد بن حسین بن احمد بن طحال

منتجب الدین اظهار داشته وی فقیه باصلاحیتی بوده است .

مؤلف گوید: این شخص همان شیخ محمد بن طحال مقدادی حائری است که در آینده به نام او اشاره خواهد شد.

ص: ۱۵۲

۱- عمده الطالب، ص ۲۱۰ می نویسد: پس از آن که سید رضی (ره) در گذشت، نخست جنازه او را در خانه اش دفن کردند. سپس آن را به کربلا برده و در کنار پدرش دفن کردند و قبر او آشکارا و معروف است. مرحوم شیخ محمد سماوی در صفحه ۶۵ مجالی اللطف به همین مناسبت در تاریخ او گفته است و نجله الرضی من قد عرفا بالعز والابافاق الخلفا قضی بیغداد و فی الکرخ قبر و نقلوه بعد أرخ (قد اقر) تاریخ او را ۴۰۵ هـ. ق یاد کرده است. در روضات راجع به چگونگی مدفن او مطالبی ایراد شده است - م.

اجل شهاب الدین محمد بن حسین بن اعرابی عجلی

منتجب الدین می نویسد: وی فاضل شایسته ای بوده است.

مؤلف گوید: بزودی به ترجمه حال برادرش شیخ اجل زین الدین مسافر بن حسین اشاره خواهیم کرد.

شیخ محمد بن حسین حر عاملی مشغری

جد پدری مؤلف امل الآمل است.

وی فاضلی دانشور و عالمی فقیه و جلیل القدر و عالی مقام بوده است. در علوم شرعی از همه معاصرانش برتر بوده و پدرش شیخ محمد بن محمد حر در علوم عقلی بر همه معاصرانش برتری داشته است.

شهید ثانی، دختر شیخ محمد را به همسری خود در آورد و او مراتب علمی را از شهید فراگرفت و از او به طوری که ابن عودی در ذیل شاگردان شهید یاد کرده به اخذ اجازه نایل آمده است. (۱)

ص: ۱۵۳

۱- در رساله ابن عودی منضم به الدر المنثور، ج ۲، ص ۱۹۱ ذیل اصحاب شهید می نویسد: از اصحاب اوست شیخ جلیل عالم فاضل شیخ محمد بن شیخ محمد حر ابقاه الله تعالی پدرزن شهید که در روزگار زندگی شهید در مشغرفات یافته است. شیخ محمد، نخستین دانشوری است که به اجتهاد شهید اقرار کرده و از مخلصان او به شمار است و کتابهای چندی را نزد او خوانده و شرایع دینی را از او فراگرفته و به اجازه عامه از او نایل آمده و نسبت به او خصوصیت و محبت صادقه و علاقه تام و تمامی نشان داده است. امل الآمل، ج ۱، ص ۱۵۴ طبع جدید می نویسد: به خط وی چنین دیدم از طریق اهل بیت علیهم السلام نقل شده است: کسی که تصمیم دارد رقعہ حاجتی برای کسی بنویسد، پیش از آن که به نوشتن حاجت خود پردازد، با قلم بدون مرکب این دعا را در آغاز آن نامه بنگارد: بسم الله الرحمن الرحيم ان الله وعد الصابرين المخرج مما يكرهون و الرزق من حيث لا يحتسبون، جعلنا الله و اياكم من الذين الاخوف عليهم ولا هم يحزنون. سپس به عرض حاجت خود پردازد خدای متعال حاجت او را روا می سازد. م.

شیخ محمد بن حسین بن حسن بن ابراهیم بن علی بن عبدالعالی عاملی میسی

فاضلی عالم و محقق باصلاحیت و عابد و از معاصران است و تا حال حاضر در کربلای معلی زیست دارد.

سید محمد بن حسین بن حسن موسوی عاملی کرکی

برادر میرزا حبیب الله پیش یاد شده است. وی عالمی فاضل و بزرگواری فقیه و ساکن در اصفهان بوده است.

ادیب محمد بن حسین دیناری آبی

منتجب الدین گوید: وی از فضلا و دانشوران است کتاب المنتخب و کتاب ندبه الوالد علی الولد از تألیفات اوست.

این کتاب را دیده ام و بر خود او قرائت کرده و از او روایت می کنم.

سید محمد بن حسین حسینی سبعی احسائی

از علما و فضلا و معاصران است و کتابی در حدیث تألیف کرده است.

شیخ پاکدامن ابو جعفر محمد بن حسین شوهانی

منتجب الدین گفته: وی در مشهد مقدس می زیسته و از فقها و از افراد باصلاحیت و مورد وثوق بوده است.

مؤلف گوید: پیش از این به نام شیخ محمد بن حسن شوهانی که استاد ابن شهر آشوب بوده اشاره شد و به حق می توانم بگویم این شخص و عالم یاد شده یکی هستند.

قاضی شرف الدین ابوالفضل محمد بن حسین بن عبدالجبار طوسی

در کاشان می زیسته و منتجب الدین می گوید: وی از فضلا و فقها باصلاحیت های تفسیر همراه با حبل المتین به طبع رسیده تا آخر سوره حمد است و قسمتی هم به طور خلاصه در تفسیر سوره حمد به انضمام مفتاح الفلاح طبع شده است.

مورد وثوق بوده است .

شیخ جلیل بهاء الدین محمد بن حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی جبلی

منسوب به حارث همدانی است که از اصحاب خاص حضرت مولی علی علیه السلام می باشد.

شیخ بهائی (ره) از فقها و علما و فضلا و محققان و مدققان به شمار می آید و دانشوری بزرگوار و عالیمقام است و تألیفاتی پسندیده همراه با عبارات گزیده دارد و از همه گونه خوبیها برخوردار گردیده است و بالاخره در این صفات به پایه ای نایل آمده که احتیاجی به یاد آوری ندارد و فضیلت‌های او بیشتر از آن است که به شمارش در آید.

شیخ بهائی از استادی ویژه ای برخوردار بوده و تبحری بسزا داشت.

کامل و سرایندهای ادیب و منشی و مورد اعتماد همگان بود و در روزگار خودش در فقه و حدیث و معانی و بیان و ریاضی و فنون دیگر همتایی نداشت.

تألیفات شیخ بهائی فراوان است؛ از آن جمله است کتاب الحبل المتین فی احکام احکام الدین، در این کتاب به گردآوری حدیثهای صحیح و حسن و موثق پرداخته و آنها را با توضیحات بالطافتی شرح کرده و کتاب طهارت و صلاه آن به آخر رسیده و مابقی کتابهای آن نانویس مانده و در همین بخش تألیف شده و هزار و اندی حدیث را برای اثبات منظور خویش ایراد نموده است.

و دیگری مشرق الشمسین و اکسیر السعادتین.

در این کتاب، آیات احکام را گرد آورده و به شرح آنها پرداخته و در ضمن به نقل احادیث صحاح اقدام کرده و به شرح آنها اشاره نموده و تنها کتاب طهارت آن به اتمام رسیده و نزدیک چهارصد حدیث در آن گرد آورده است. (۱)

دیگری کتاب العروه الوثقی در تفسیر قرآن که تنها تفسیر سوره فاتحه اش به اتمام رسیده است. (۲) دیگری الحدیقه الهلالیه در

ص: ۱۵۵

۱- این کتاب همراه با حبل المتین و رساله ارثیه و رساله کربیه و عروه الوثقی و وجیزه در درایه به طبع رسیده است - م.

۲- در تعلیقات امل الآمل آمده است: اندکی هم از سوره بقره را شرح کرده است. آنچه از این

شرح دعای هلال(۱)، حاشیه الشرح العضدی علی مختصر الاصول، الزبده فی الاصول، الغزالزبده(۲)، رساله الموارث(۳)، رساله الدرایه(۴)، رساله ذبائح أهل الكتاب و رساله اثنی عشریه رساله بی سابقه ای است که راجع به نماز نگاشته است و رساله الطهاره. این رساله هم بی سابقه بوده است، رساله الزکات، رساله الصوم، رساله حج. این سه رساله هم از تألیفات ویژه اوست و الخلاصه فی الحساب(۵) الکشکول(۶) کتاب بزرگی است، المخلات، الجامع العباسی(۷) در مسائل عملیه که به پارسی تألیف کرده و ناتمام مانده است، الصمدیه در نحو کتاب ارزنده ای است(۸) و التهذیب در نحو، بحر الحساب، توضیح

ص: ۱۵۶

- ۱- در تعلیقات آمده است: شرح دعای مزبور شرح مستقلی نبوده است؛ بلکه بخشی از کتاب حدائق الصالحین است که پس از این نام برده می شود.
- ۲- در تعلیقات می نویسد: این لغز در سال ۱۰۲۱ ه. ق در مشهد مقدس رضوی به خاطر رسید و تاریخ و نام آن لفظ «رضوی» است. مترجم گوید: این ماده تاریخ ۱۰۱۶ ه. ق می باشد.
- ۳- در تعلیقات می نویسد: ظاهر رساله موارث از اجزای کتاب جبل المتین بوده که پیش از آن که در اصل کتاب جبل المتین به بحث از موارث پردازد، آن را تألیف کرده است.
- ۴- همان رساله وجیزه است که همراه با جبل المتین و درایه شهید و مجزا هم به طبع رسیده است.
- ۵- خلاصه الحساب از تألیفات معروف شیخ بهائی است که بارها به طبع رسیده و مدتها جزو کتابهای درسی بوده است و عده ای از شاگردان شیخ و دیگران بر آن شرحها و حواشی نوشته اند - م.
- ۶- کتاب کشکول پس از مخلات که آن هم مشتمل بر متفرقات است و به فارسی هم به نام توبره) ترجمه شده است، تألیف شده و این جانب تمام آن را به پارسی ترجمه کرده ام و چند بار هم بحمدالله به طبع رسیده است . م.
- ۷- در تعلیقات أمل الآمل می نویسد: این کتاب تا آخر کتاب حج و عمره به پایان رسیده و کتاب را برای شاه عباس تألیف کرده و باقی مانده آن را شاگردش ملا نظام الدین قرشی ساوجی به اتمام رسانیده است.
- ۸- صمدیه را برای برادرش شیخ عبدالصمد تألیف کرده و از کتابهای درسی است و سید علیخان مدنی دو شرح برای آن نوشته است.

المقاصد فيما اتفق في أيام السنه، حاشيه الفقيه (۱)، جواب مسائل الشيخ صالح الجزائري که پاسخ بيست و دو سؤالی است که شيخ جزائري از شيخ بهائي نموده است، جواب ثلاث مسائل اخر عجيبه، جواب المسائل المدنيات، شرح الفرائض النصيريه للمحقق الطوسي که ناتمام مانده است. و رساله في نسبه اعظم الجبال الي قطر الارض، تفسيرى به نام عين الحياه، تشریح الافلاك، رساله الکر (۲) و رساله عربی در اسطرلاب به نام الصحيفه، رساله فارسی در اسطرلاب به نام التحفه الحاتميه (۳) و شرح صحيفه سجديه به نام حدائق الصالحين، حاشيه بيضاوی که ناتمام مانده"، حاشيه مطول که ناتمام مانده (۴)، شرح الأربعين حديثا، رساله القبله، کتاب سوانح الحجاز که پیش آمدهای سفر حجاز را در آن کتاب به پارسی سروده است. و مفتاح الفلاح (۵)، حواشی الکشاف، حاشيه الخلاصه در رجال، حاشيه الاثنی عشریه شيخ حسن صاحب معالم، حاشيه القواعد الشهيدیه و رساله القصر و التخيير في السفر، رساله ان انوار سائر الكواكب مستفاده من الشمس، رساله حل اشکالی عطارد و القمر، رساله احکام سجود التلاوه، رساله استحباب السوره و وجوبها، شرح

ص: ۱۵۷

- ۱- در تعليقات می نویسد: نزدیک به سه جزو است و کتاب طهارت آن ناتمام مانده است.
- ۲- در تعليقات أمل الآمل می نویسد: ممکن است شيخ بهائي دو رساله در کر تأليف کرده باشد؛ یکی به سبک رساله اثنی عشریه خودش و دیگری به سبک دیگر و نیز به طوری که به یاد داریم، رساله سومی هم در کر داشته باشد.
- ۳- رساله تحفه حاتمیه را که در اسطرلاب است برای میرزا حاتم بيك اعتمادالدوله اردوبادی وزیر شاه عباس که سال ۱۰۹۰ ه. ق در گذشته تأليف کرده است . م.
- ۴- در تعليقات أمل الآمل می نویسد: از حواشی مزبور به دست می آید که شرح دیگری برای تفسير بيضاوی نوشته و ناتمام مانده و حواشی مزبور تا بخشی از سوره بقره بوده است و علاوه بر آن حواشی دیگری تا آخر کتاب بيضاوی دارد که من آن را به خط یکی از شاگردانش دیده ام. این حاشيه در کتابخانه استان قدس رضوی موجود می باشد.
- ۵- کتاب مفتاح الفلاح در ادعیه و تعقیبات و همراه با توضیحاتی است که به طبع رسیده و در آخر آن بخشی از تفسير سوره فاتحه ضمیمه شده و مولانا محمدتقی مجلسی راجع به این کتاب، رؤیائی را نقل کرده است . م.

از این کتاب در الحدیقه الهلالیه نام برده است و حواشی الزبده، حواشی تشریح الافلاک، حواشی شرح التذکره و رساله ها و جوابهای سئوالات دیگر که تألیف نموده است.

شیخ بهائی سروده های پسندیده فراوانی به تازی و پارسی دارد (۲) که توسط خود شیخ گرد نیامده، لیکن فرزندم محمدرضا حر، سروده های او را گردآوری کرده و دیوان ارزنده ای تشکیل داده است. ری

ص: ۱۵۸

۱- در تعلیقات أمل الآمل می نویسد: مراد از شرح الرومی شرح قاضی زاده رومی است که بر ملخص فخر رازی نوشته است و من کتاب مزبور را دیده ام؛ لیکن حاشیه بر آن، شرح است نه آن که شرح مستقلی بر شرح رومی باشد. م.

۲- شیخ بهائی که در همگی فنون معمول روزگارش استاد بوده و همگان به مهارت عمومی او اعتراف کرده اند، در سرایندگی هم مقامی عالی داشته و پا به پای بزرگان از سرایندگان قدم بر می داشته و تخلص (بهائی) داشته و سه مثنوی و چندین غزل و رباعی در کشکول خود و کتابهای دیگر از وی به یادگار است و مثنوی نان و حلوا و شیر و شکر اور معروف است. مرحوم سعید نفیسی در رساله (شرح حال شیخ بهائی) می نویسد تا بحال ۲۵۵۳ بیت از اشعار شیخ بهائی به دست ما رسیده است. از غزلیات اوست: آنان که شمع آرزو در بزم عشق افروختند از تلخی جان کندنم از عاشقی واسوختند دی مفتیان شهر را تعلیم کردم مسأله و امروز اهل میکده رندی ز من آموختند چون رشته ایمان من بگسسته دیدند اهل کفر یک رشته از زنار خود در خرقة من دوختند یارب چه فرخ طالع اند آنان که در بازار عشق دردی خریدند و غم دنیا و دین بفروختند در گوش اهل مدرسه یارب بهائی شب چه گفت کامروز آن بیچارگان اوراق خود را سوختند رباعی فرخنده شبی بود که آن دلبر مست آمد ز پی غارت دل تیغ به دست غارت زده ام دید و خجل گشت دمی با من ز پی رفع خجالت بنشست ایضا و در میکده دوش زاهدی دیدم مست تسبیح بگردن و صراحی بر دست گفتم ز چه در میکده جا کردی گفت از میکده هم به سوی حق راهی هست ایضا ای چرخ تو با مردم نادان باری هر لحظه بر اهل فضل غم میباری پیوسته از تو بر دل من بار غمی است گویا که ز اهل دانشم پنداری

سید علی بن میرزا احمد (سید علی خان کبیر شارح صحیفه) در کتاب سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر در مقام ستایش از او گفته است: وی پرچم برافراخته دانشمندان و سید دانشوران اسلام و دریای دانشی بوده که امواج فضایل آن متلاطم است و بزرگ اندیشی است که فضیلت او همگان را به خود متوجه نموده کوه معارفی است که سرسختانه در برابر هر بادی پایدار مانده و فرسخها فضای دانش را فراگرفته است.

بر اسب راهواری از دانش برنشسته که هیچ اسب راهواری به گرد آن نمی رسد و ماه شب چهارده ای است که هیچگاه در محاق قرار نمی گیرد و چله ای است که خواهندگان از هر کجا که باشد پهلوی شتران را بشدت می کوبند تا برای فراگیری دانش به جانب وی کوچ نمایند و قبله ای است که دلها به فطرت خویش سر تعظیم به سوی او فرود می آورند.

او دانای بشر و مجدد شیعه در آغاز قرن یازدهم است.

ریاست مذهب و ملت به وی منتهی گردیده و پنبه برهان و ادله به کف با کفایت او شیده شده فنون علوم را به اجماع جمع کرده و صنوف دانش را در برابر گوشها و چشمهای حیرت زده گرد آورده است. از هر فنی بهره ها برده و از هر نهری سیراب گردیده در گفتار بر همگان مقدم است و سخن در راستای حقیقت ایراد نماید و دهان به لاطائل نگشاید.

در میان گذشتگان و معاصران همتایی ندارد، چون ملت محمدی که ختم ادیان است و از دیگر آئینها برتر، با آن که در این قرن به وجود آمده بر همگان افسر است.

و کل وصف قلت فی غیره

فإنه تجربه الخاطر

- ستایشی که از دیگران کرده در برابر خاطراتی است که از آنها داشته ام لیکن آنچه در حق شیخ گفته ام، موافق با حقیقت است که بر قلم جاری گردیده است.

شیخ بهائی در هنگام غروب آفتاب روز چهارشنبه سه روز مانده از ماه ذیحجه در

سال ۹۵۳ ه. ق در شهر بعلبک متولد شد. (۱) در خردسالی همراه پدرش به ایران آمده و در آن سرزمین تحت نظر پدر و دیگر اکابر آن روزگار به مراتب عالیه دانش نایل شده و همگان به موقعیت او اعتراف کرده اند.

پس از آن که مبانی علمی و مبادی فقهاتی را بیشتر از آن چه در انتظار معاصران بوده پیمود، به سمت شیخ الاسلامی منصوب گردید و امور شریعت مطهره علی صاحبها الصلوه و السلام به او تفویض گردید. مدتی نپایید که شیخ بهائی به فقر و سیاحت توجه کرد و نسیم انزوا از منصب و مقام از سوی حقیقت وزید و راه طریقت را پیش گرفت و ترک مال و منصب گفت و آنچه متناسب باطن و حالش بود از برای خویش برگزید و عازم زیارت بیت الله و زیارت قبر پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت گرامی اش علیهم افضل الصلوه و التحیه و السلام گردید.

سی سال از عمر خویش را به سیاحت گذراند و از خوبی دنیا و خوشی آخرت برخوردار شد. (۲) در این مدت، با بسیاری از ارباب فضل و حال، ملاقات کرد و از مصاحبت ایشان به آن اندازه که نسبت به دیگران محال می نماید بهره کافی برد.

سپس به ایران بازگشت و باران دانش از ابر کمال او زمین دلها را سبز و خرم ساخت و به تألیف و تصنیف پرداخت و تحقیقات او آویزه گوشها گردید.

سید پس از آن چه نقل کردیم در ضمن فقرات بسیاری از وی ثنا گفته و اظهار داشته است که وی در سال ۱۰۳۱ ه. ق بدرود حیات گفت (۳)، از بعضی از استادان .

ص: ۱۶۰

۱- در روز و ماه ولادت شیخ و محل ولادت او اختلاف کرده اند؛ چنان که بعضی روز ولادتش را پنجشنبه و بسیاری چهارشنبه و ماه ولادتش را بسیاری ذیحجه و برخی محرم نوشته اند. محل ولادتش را بسیاری بعلبک و برخی عربستان و ابوالمعالی طالوی شهر قزوین گفته است. از همه اقوال مختلفه قول سید علی خان که در بالا آمده است به صحت نزدیکتر است؛ زیرا وی نزدیکترین فرد به زمان او و آگاهترین شخص به احوالش می باشد. م.

۲- سعید نفیسی در رساله احوال شیخ بهائی ذیل مراحل زندگی ص ۳۱ راجع به سفرهای سی ساله شیخ بهائی تحقیقاتی کرده که قابل توجه است - م.

۳- سلافه العصر ص ۲۸ می نویسد: شیخ بهائی دوازده روز از شوال گذشته در سال ۱۰۳۱ هجری در اصفهان وفات یافت و جنازه او را پیش از دفن به مشهد مقدس بردند و در خانه خودش که نزدیک به پایین پای مبارک بود، دفن کردند. مؤلف عالم آرا، ج ۳۱، ص ۹۶۷ می نویسد: پس از آن که شیخ بهائی آوازی از مقبره نزدیک بابا رکن الدین شنید، انزوا اختیار کرد و بالاخره در ۴ شوال سال ۱۰۳۰ ه. ق بیمار شد و پس از هفت روز بیماری روز هشتم که مصادف با روز سه شنبه ۱۲ شوال آن سال بود درگذشت و در میدان نقش جهان که جمعیت از حد گذشته بود بر جنازه او نماز گذاردند و طبق وصیتی که کرده بود جنازه او را به مشهد مقدس رضوی انتقال داده و در خانه ای که نزدیک پایین پای مبارک بود و در آن اوقات که افتخار مجاورت را داشت و تدریس می کرد در آن جا اقامت می گزید، دفن کردند (رضوان الله تعالی علیه) - م.

شنیدیم شیخ بهائی سال ۱۰۳۵ ه. ق در گذشته و بخشی از تألیفات پیشین او را یادآوری کرده اند.

پیش از این، ذیل شرح حال شیخ ابراهیم بن ابراهیم عاملی، ابیات چندی را که در سوک شیخ بهایی گفته است ایراد کردیم.

سید مصطفی در نقدالرجال می نویسد: وی بزرگواری صاحب جاه و عالی مقام بود و حافظه ای فوق العاده داشت.

در کثرت علوم و فضیلت بسیار و علو مقام و اطلاع از فنون اسلام، دانشوری را به مرتبه او نیافته ام و او از نظر اطلاع از فنون متفرقه مانند شخص واحدی بود که در یک فن بخصوص کمال تبحر را داشته باشد و کتابهای ارزنده ای دارد.

شیخ بهائی ابیاتی چند در سوک پدرش سروده که پیش از این آنها را نقل کردیم و از سروده های او چکامه ای است در مدح حضرت ولی عصر (عج) که بخشی از آن را می آوریم (۱):

خليفة رب العالمين و ظله

علی ساکنی الغبراء من کل دیار

إمام هدی لا ذالزمان بظله

و ألقى إليه الدهر مقود خوار م.

ص: ۱۶۱

۱- این چکامه که مشتمل بر ۶۳ بیت می باشد به نام «وسیله الفوز و الأمان فی مدح صاحب الزمان» موسوم و همگی آن در کَشکول خود شیخ ثبت شده و همین قصیده را شیخ احمد منینی شرح کرده و در آخر کتاب کَشکول طبع بولاق به طبع رسیده به نام منن الرحمن و همین قصیده را مرحوم شیخ جعفر نقدی متوفی ۱۳۷۰ ه که از دانشمندان عصر حاضر است شرح مفصلی نموده و به طبع رسانده است . م.

علوم الوری فی جنب أبحر علمه

کرفه کف أو کغمسه منقار

إمام الوری طود النهی منبع الهدی

و صاحب سر الله فی هذه الدار

و منه العقول العشر تبغی کمالها

ولیس علیها فی التعلّم من عار

- امام زمان، خلیفه پروردگار جهان و سایه بلند پایه ای است که بر سر ساکنان زمین از هر طبقه که باشند افکنده شده است.

- پیشوای هدایتی است که روزگار به سایه او پناهنده شده است و مردم روزگار، افسار اسب ناتوان روزگار را در اختیار او در آورده اند.

- دانشهای مردمان در برابر دریاهای دانش او مانند آن است که کسی در کنار دریا قرار بگیرد و بخواهد با کفی از آب پهناور و بی اندازه آن سیراب گردد و یا مانند پرنده ای است که بخواهد نوک خود را در آب فرو ببرد.

□ امام زمان در این روزگار، پیشوای مردمان و کوه سر به آسمان کشیده خرد و سرچشمه هدایت و صاحب سر خدا است.

- بزرگ آفریده ای است که عقلهای دهگانه، کمال خود را از او به دست می آورند و در فراگیری از حضرت او هیچ گونه ننگی در خود احساس نمی نمایند و در ضمن چکامه دیگری در مدح آن حضرت (عج) معروض داشته است:

صاحب العصر الإمام المنتظر

من بما یأباه لایجری القدر حجه

الله علی کل البشر خیر أهل الأرض فی کل الخصال شمس أوج المجد مصباح الظلام صفوه الرحمن من بین الانام الإمام بن الإمام بن الإمام قطب أفلاک المعالی و الکمال ذو اقتدار آن یثأ قلب الطباع صیر الإظلام طبعاً للشعاع و ارتدی الإمكان رد الامتناع قدره موهوبه من ذی الجلال

□ حضرت ولی عصر یا امام منتظر عجل الله تعالی فرجه، بزرگ آفریده ای است که

اگر به امر حضرت پروردگار، اراده فرماید. چرخ مقدرات از حرکت باز می ماند.

- آری، او حجت بالغه الهی بر همگی افراد بشر است و در تمامی خویهای

پسندیده بهترین مردم روی زمین است.

ص: ۱۶۲

□ خورشید تابانی است که در والاترین اوج بزرگواری قرار گرفته و چراغ تاریکیها و برگزیده خدای بخشنده است از میان مردمان.

□ امام است و فرزند امام و فرزند امام و قطب فلکهای مراتب علو و کمال است.

- صاحب اقتداری است که اگر بخواهد ماهیات عالم را منقلب می سازد و به تاریکیهای طبیعت روشنایی کرم می فرماید.

- و بر اندام امکان لباس امتناع می پوشاند. آری، این توانایی را خدا به او کرامت فرموده است.

از اوست(۱):

فی یثرب و الغری و الزوراء

فی طوس و کربلا و سامراء

الی أربعه وعشره هم ثقتی

فی الحشر و هم حصنی من أعدائی

- در سرزمین مدینه و نجف و بغداد و طوس (مشهد) و کربلا و سامرا.

- چهارده نور پاک وجود دارند که در روز قیامت پناهگاه من می باشند و ایشان اند

که مرا از آتش کینه دشمنان نگهداری می فرمایند.

این دو بیت بدون نقطه از اوست:

و اها لصد وصالکم الله

و عدلکم و صدکم الله

کم حصل صدکم و ما أمله

کم أمل و صلکم و ما حصله

- وصال شما برای ما دست نمی دهد و نرسیدن شما مانع از آن است که به عهد خود وفا کنید. چه بسیار اتفاق افتاده است که بر خلاف آرزوی من عاملی مانع از دسترسی به شما گردیده است.

و چه بسیار آرزومند بوده ام به شما دسترسی پیدا کنم و به آرزو نرسیده ام.

۱- در تواریخ شرح حال از این گونه شعر که شیخ مبرور سروده است به عنوان دو بیتی یاد کرده اند و مراد از آن همان رباعی مصطلح است که در میان سرایندگان پارسیگو معمول است و بر وزن لاحول و لاقوه الا بالله) می آید - م.

از دویبتیها و رباعیات اوست:

إن جئت أقص قصه الشوق إليك

إن جئت إلى طوس فبالله عليك

قبل عنی ضریح مولای و قل

قدمات بهائک بالشوق إليك

- هنگامی که به ملاقات تو رسیدم، قصه اشتیاقم را برای تو بیان خواهم کرد و هرگاه عازم طوس شدمی به حقی که خدای متعال بر تو دارد.

- از سوی من ضریح مقدس مولایم حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام را ببوس و معروض بدار که بهائی از اشتیاقی که به حضرت شما داشت جان تسلیم کرد.

در مقام مناجات گفته است:

یارب انی مذنب خاطئ

مقصر فی صالحات القرب

و لیس لی من عمل صالح

أرجوه فی الحشر لدفع الكرب

غیر اعتقادی حب خیر الوری

و آله، و المرء مع من أحب

- پروردگارا بنده ای هستم گناهکار و خطاکار و کوتاهی کننده در کارهای شایسته ای که موجبات تقرب به تو را ایجاد می نماید.

- عمل شایسته ای ندارم که آرزومند باشم در روز قیامت از هر گونه ناراحتی مرا در پناه خودت نگهداری فرمایی.

آری تنها عمل شایسته ام از محبت محمد و آل محمد است که وسیله نجات من می باشد و به یقین میدانم، آدمی با کسی که دوستدار اوست، محشور می شود.

شیخ مبرور، چکامه ای در مدح شیخ محمد بن شیخ محمد حر که از شاگردانش بوده و پس از این به شرح حالش اشاره می شود، سروده از آن جمله است:

فولت و قدبل الندی شمله لها

کما بل کف الحر فی الفاقه الندی

کریم إذا ما جئته یوم حاجه

فلا مانعاً یلفی و لا قائلاً غدا

بریک بهاء فی ذکاء و عفه

بها نال أعلى رتبه العز مفردا

توحد فی حوز المکارم و العلی

لذا صار نظمی فی معالیه أوحدا

الیهتک یابن الحر نظم مرصع

بجوهر لفظ فی مدیحک نضدا

و لا برحت أزهار فضلک تجتنی

ولا زلت مفضالا مطاعا مسددا

محمد بن حسین، بهاء الدین عاملی

ص: ۱۶۴

- در حالی باز گردید که باران روپوش جامه اش را تر کرده بود، آن چنان که در هنگام ناداری کف باکفایت انسان آزاد تهیدست را تر می کند.

- ممدوح من شخص باکرامتی است که هرگاه در هنگام نیاز مندی به حضور او بار پیدا کنی با مانعی برخورد نمی کنی و کسی را نمی بینی که بگوید برای عرض حاجت فردا به این جا بیا.

- آری، اوست که روشنی آفتاب ایجاد می نماید و هم اوست که از کمال پاکدامنی برخوردار می باشد و بثنهایی و با اتکا به نفس به عالیترین مراتب عزت نایل آمده است.

- در کلیه خوبیها و مراتب عالیه، یکتا و بی نظیر است و به همین مناسبت هم، سروده من که در مدح اوست، بی همتا و بی نظیر می باشد.

- ای فرزند حر با شعر من که به گوهر مدیح تو آراسته گردیده است شعر زرینی است که به مبارک باد تو آمده است.

- آرزومندم همواره دلها از شکوفه های فضیلت تو برخوردار گردد و پیوسته در فضل و کمال، موفق و مطاع مردمان باشی.

و در ضمن چکامه دیگری در مدح او گفته است:

محمد الحر ذاک الذی

حوی کل فضل بأصل أصیل

ومدحی و إن قل فی لفظه

ولکنه لیس معنی قلیل

- محمد حر آن کسی است که با گوهر ثابتی که دارد همه فضیلتها را دارا می باشد.

- ستایشی که از او به جای می آورد اگر چه با الفاظ اندکی آمده است، لیکن معنی و

حقیقتی که در آن نهفته می باشد، اندک نخواهد بود.

و مؤلف گوید:

بهاء الدین محمد بن حسین بن عبدالصمد بن شمس الدین محمد بن علی جباعی بن حسین حارثی

بهاء الدین در روزگار شاه تهماسب صفوی و شاه پس از او، همراه پدرش به ایران آمد و دوران ترقی او مصادف با روزگار

شاه عباس اول بود و در همان

زمان هم به منصب شیخ الاسلامی اصفهان برگزیده شد.

سپس از این منصب استعفا داد و به درخواست شاه عباس به اقامه نماز جمعه و جماعت مشغول شد.

شیخ بهائی فرزند پسر نداشت و تنها دختری به جای گذارد که در روزگار ما نواده دختری او وجود دارد.

همسر شیخ بهائی، دختر شیخ علی منشار است که زنی خردمند و بافضیلت بود و شنیدم که پس از رحلت شیخ بهائی زنده بود و زنها به محضرش حاضر می شدند و از مراتب کمال او بهره می بردند.

پدر و جد و جد پدری اش همگان از فضلا و دانشمندان بوده اند و پیش از این به ترجمه احوالشان اشاره کردیم.

پدرش به شیخ مبرور و برادرش عبدالصمد اجازه داده و اجازه مزبور را بر پشت اجازه شیخ زین الدین (شهید ثانی ره) که برای خود او نوشته مرقوم داشته است. خلاصه اجازه مزبور این است:

خدا را آن چنان که شایسته جناب اوست، سپاس می گذاریم و بر محمد (صلی الله علیه و آله) و خاندان او درود می فرستیم. اما بعد به فرزندم بهاء الدین محمد و فرزند دیگرم ابوتراب عبدالصمد، که خدای متعال نگهدار هر دو باشد، بعد از آن که فرزند اکبرم، بخش مهمی از علوم عقلیه و نقلیه را قرائت کرد، اجازه دادم تا همه طرقی را که در این اجازه اجازه شهید) آمده روایت کنند و همچنین به ایشان اجازه دادم تا همه روایتهایی را که از طرق عامه و خاصه در اختیار من در آمده است و کلیه نظم و نثری را که خود تألیف کرده و به نظم در آورده ام روایت نمایند؛ مشروط بر آن که احتیاط در روایت را نادیده نگیرند و به شرایط مقرر در نزد اهل روایت و درایت عمل نمایند و از خدا می خواهم آنان را به آرزویشان نایل گرداند و وضع دنیا و آخرت ایشان را اصلاح فرماید که او بخشنده و کریم است. مضمون این اجازه را پدر خطاکار و گناهکار نیازمند به رحمت خدای بی نیاز ایشان حسین بن عبدالصمد جبائی و فقه الله لمراضیه و جعل مستقبله خیرا من ماضیه به زبان خویش بیان کرد و به قلم خود نگاشت.

تاریخ این اجازه روز سه شنبه دوم ماه رجب المرجب سال ۹۷۱ ه. ق در مشهد مقدس رضوی علی مشرفه و علی آبائه و ابنائه

مؤلف گوید: شیخ بهائی در یکی از یادداشتهایش نوشته است کتاب کلیات قانون و برخی از کتابهای دیگر را نزد ملا عبدالله یزدی خوانده است.

شیخ بهائی بر کتابهای بسیاری که در علوم متفرقه تألیف گردیده تعلیقاتی نوشته و نیز فواید و یادداشتهای متفرق و پاسخ استفتائات چندی به عربی و فارسی نگاشته که برخی از آنها را به خط خود او دیده ام.

شیخ بهائی بر هر یک از تألیفات خود، حواشی بسیاری تدوین نموده مخصوصا به برخی از آنها توجه کاملی نشان می داده و حواشی فراوانی بر آنها نوشته که در پاره ای حواشی بیشتر از خود متن بوده است.

از تألیفات او رساله ای است در رد الادله الأربعة عشر علی وجوب قرائت السوره بعد الحمد. سبب تألیف این رساله، آن بود که یکی از معاصرانش رسالهای تدوین کرد مشتمل بر چهارده دلیل و توسط آنها اثبات نمود که واجب است در نماز پس از سوره مبارکه حمد، سوره ای خوانده شود. شیخ که با نظریه وی مخالف بود رساله مزبور را در رد آن رساله نوشته است. من این رساله را در کاشان دیده ام.

از تألیفات اوست رساله ای که در پاسخ پرسش خان احمد خان، سرپرست و حاکم گیلان به طور مختصر مرقوم داشته است و نسخه ای از آن در اختیار من می باشد.

از تألیفات او شرح الفیه ابن مالک است که به فارسی نوشته و من این شرح را در تبریز در نزد حاج مقیم تبریزی دیده ام و به گمانم اشتراک اسمی موجب انتساب شرح مزبور به شیخ می باشد و الا از او نیست.

از تألیفات او حاشیه ای است بر حاشیه مولانا عبدالله یزدی استادش که بر شرح مولانا جلال الدین محمد دوانی بر تهذیب المنطق تفتازانی نوشته است.

و از تألیفات او رساله فارسی است در تحقیق عقاید شیعه در فروع و اصول که مفصلا و در عین حال.

ص: ۱۶۷

به اختصار مرقوم داشته و در ضمن آن به پرسشهای شاه عباس کبیر پاسخ داده است. (۱)

و از تألیفات او رساله فارسی است مربوط به مسائل گر و مساحت و احکام آن.

این رساله را به خواهش شاه تهماسب صفوی و به نام التحفه تدوین کرده است.

من آن را به خط یکی از فضلالی روزگارش در استرآباد دیده ام و این رساله غیر از رساله الکر است که به عربی و به نام سلطان یاد شده تألیف نموده است.

از تألیفات او رساله ای است در شرح گفتاری که قاضی بیضاوی در تفسیر آیه شریفه فسحقا لاصحاب السعیر ایراد کرده است.

از تألیفات او رساله ای است در نفس و روح که من آن را در بار فروش و جاهای دیگر دیده ام.

از تألیفات او رساله ای است در حل عبارتی که در بحث وضو از القواعد به این الفاظ آمده: ولو كان الاخلال من طهارتين اعداد اربعا و در ضمن خود بر آن رساله حواشی مرقوم داشته است.

دیگری در حال عبارت القواعد که در بحث میاه به این الفاظ مرقوم داشته است الأول فی المطلق و المراد به ما يستحق اطلاق اسم الماء علیه.

از تألیفات او تعلیقاتی است بر رساله اسطرلاب فارسی محقق طوسی و از آنها است کتاب صحیح بهائی. گویا این کتاب جبل المتین است و از آنهاست رساله مختصری در اثبات وجود صاحب الزمان علیه السلام و من این رساله را در رشت دیده ام.

و از تألیفات او کتاب تأویل الآیات است که آیات قرآن کریم را از آغاز تا آخر به سبکی که نزدیک به سبک صوفیه است تأویل نموده است و کتاب مختصری است و من آن را در کتابخانه آستان مقدس حضرت رضا علیه السلام دیده ام و بر پشت آن نوشته بود: این کتاب، تألیف شیخ بهائی است. «خدا داناست و ممکن است تأویل الآیات همان

ص: ۱۶۸

۱- دو نسخه مترجم از این رساله در فهرست کتابهای آستان قدس رضوی آمده که مترجم یکی از آن دو، ملا ادهم خلخالی است و مترجم دیگر معلوم نیست - م.

تفسیر عین الحیاه باشد که در متن امل الآمل آورده شده است.

و از تألیفات او حاشیه ای است بر القواعد الشهیدیه که ناتمام مانده و من آن را در اردبیل دیده ام.

و دیگر حاشیه ای است بر حاشیه الخطائیه و بنا به آن چه که از یکی از فضلا به خاطر دارم، تعلیقات مزبور، شرحی است که بر حاشیه خطائی نوشته، لیکن به اتمام نرسیده است.

به خط یکی از فضلا دیدم از خط خود شیخ نقل کرده که سال ۹۵۱ ه. ق متولد شده است و همان فاضل اظهار داشته شیخ بهائی در سال ۱۰۳۰ ه. ق در اصفهان وفات یافته و در مشهد مقدس رضوی در خانه خودش واقع در پایین پای ضریح مقدس حضرت رضا علیه السلام مدفون گردیده است و مدت عمرش ۷۹ سال و یا به قولی ۷۶ سال می باشد (۱).

ص: ۱۶۹

۱- در سال وفات شیخ بهائی (ره) اندک اختلافی وجود دارد. از جمله: اقوال نادرست یکی ۹۳۰، ۱۰۲۹، ۱۰۳۲ و ۱۰۴۰ می باشد و قول درست ۱۰۳۰ و ۱۰۳۱ می باشد و قول ۱۰۳۰ به حقیقت نزدیکتر است؛ زیرا این تاریخ مؤلف عالم آرا که در روزگار او بوده و پیش از این هم به آن اشاره شد و محمدقاسم منجم مؤلف تنبیهات می آورد و در باب رجعت مریخ در عقرب می نویسد: در سال ۱۰۳۰ ه. ق مریخ در برج عقرب راجع شد و ستاره مشتری در کمال ضعف بود. به خاطر رسید که شخص سرشناسی از علما از دنیا می رود و نظر به این که در این روزگار دانشمندی را به پایه شیخ بهائی نشان نداشتیم، یقین کردم که شیخ بهائی رحلت خواهد کرد و چنان شد که پنداشتم پس از پنج ماه که از این قضیه گذشت، شیخ بهائی بیمار شد و به فاصله یک هفته در گذشت و از کسانی که به وفات وی در این سال اشاره کرده است، مولانا محمدتقی مجلسی است. در روضه المتقین، ج ۱۴، ص ۴۳۵ می نویسد: شیخ بهائی در ماه شوال سال ۱۰۳۰ ه. ق در اصفهان در گذشت تا آنجا که می نویسد: شش ماه پیش از وفاتش صدایی از قبر بابا رکن الدین به گوشش رسید و من و جمعی همراه او بودیم و من نزدیکتر از دیگران به او بودم. خطاب به ما گفت: آیا صدایی را که من شنیدم، شما هم شنیدید؟ اظهار بی اطلاعی کردیم. شیخ گریست و بالأخره گفت: مرا برای آمادگی به مرگ دعوت کردند و تقریباً پس از شش ماه که از این قضیه گذشت وفات یافت و من همگی طلاب و فضلا و مردم دیگر که نزدیک به پنجاه هزار تن بودند، بر جنازه او نماز گذاردیم. پس از درگذشت شیخ چکامه ها و ماده تاریخها در فوت او سروده شد؛ از جمله میرزا ابوطالب اعتمادالدوله گفته است: رفت چون شیخ ز دار فانی گشت ایوان جنانش مأوای دوستی جست ز من تاریخش گفتمش (شیخ بهاء الدین وای) ملک حمزه سیستانی گفته است: ای فلک از توسؤالی دارم فضل را مرتبه و آیین کو گوهر دانش و فرهنگ چه شد زبده گوهر ماء و طین کو خردم گفت که تا چند زنی دم بیهوده که آن و این کو یک سخن گویم و جانم سوزد بی بها (شیخ بهاء الدین) کو دیگری گفته است: بهاء الدین محمد شدمه شوال از عالم) و از ظاهر ماده تاریخهای مزبور و امثال آنها پیداست که اختلاف در نقل اقوال به سبب همین گونه ماده تاریخها بوده است. باری، مقام و موقعیت شیخ مبرور والاتر از آن است که در صفحات معدودی به شرح حال او بسنده شود. این است که برخی از دانشمندان، رساله مجزایی در گزارش زندگی او تدوین نموده اند؛ از جمله مظفر الدین علی شاگرد خود شیخ بهائی و ابوالمعالی کرباسی و سعید نفیسی محقق معاصر ما رساله ای به نام (احوال و اشعار فارسی شیخ

بهائی) که به طبع هم رسیده است و دیگر شیخ اجازه ما مرحوم معلم حبیب آبادی اصفهانی (ره) رساله ای به نام (رشحات سمائی) در زندگی او تألیف کرده است. پیش از این مرقوم شد شیخ بهائی مدتی از زندگی خود را به مسافرت برگزار کرده و با بزرگانی از طبقات شریعت و طریقت ملاقات کرده و در بیت المقدس به تدریس اشتغال ورزیده است. ابن ابو اللطف که از ورود او اطلاع یافت، بالاخره در بخشی از علم هیئت و هندسه از محضر او بهره مند گردید. در دمشق با حافظ حسین کربلائی مؤلف (روضات الجنات) ملاقات کرد و در همان جا با حسن بورینی که از علمای بنام بود و شیخ را نمی شناخت، به گفت و گو پرداخت و بالاخره بورینی به مقام شیخ پی برد و اظهار داشت: هر گاه (بهائی حارثی که آوازه اش گوشها را به خود متوجه نموده وجود داشته باشد؛ تو همان شخص خواهی بود و در حلب به درس شیخ عمر عرضی حضور یافت و پس از مباحثاتی مورد شتم وی قرار گرفت و بالاخره در مجلس دیگر معارفه حاصل شد و شیخ عمر عذرخواهی کرد. شیخ بهائی از علوم غریبه اطلاع داشت و به همین مناسبت، پاره ای از اعمال و برخی از کتابهای مربوط به این رشته را به وی نسبت داده اند؛ از جمله کتاب اسرار قاسمی را که در این فن شهرت تمام دارد، از تألیفات او شمرده اند. با آن که از قاسم نامی است که در نیر نجات و جادوگری کار می کرده است، برخی از کارهای محیر العقول در احوال او نوشته اند که ما در ترجمه روضات الجنات، ج ۷، ص ۴۳۹ به آنها اشاره کرده ایم و در صفحه ۳۰۶ همان مجلد نیز به بخشی از احوال و آثار و شاگردان و حکایات او اشاره شده است. در مطلع الشمس، ج ۲، ص ۳۲۳ نقل شده است که سال ۱۰۰۸ ه. ق که شاه عباس به مشهد آمده بوده در یکی از شبها که سر شمعها را با مقراض می گرفت، شیخ بهائی که حضور داشت بالبداهه گفت: پیوسته بود ملایک علیین پروانه شمع روضه خلد آیین مقراض به احتیاط زن ای خادم ترسم به بری شهپر جبرئیل امین و در همین مجلد صفحه ۱۵۷ مقبره قدیمی شیخ را شرح داده و در این زمان به طرز باشکوهی مقبره او تغییر یافته است و از بیوتات آستانه مبارکه می باشد. شیخ بهائی مراتب علوم فقه و اصول و معقول را از ریاضی و طب از پدرش و ملا عبدالله یزدی و ملاعلی مذهب و ملا افضل قاینی و ملا محمدباقر یزدی و حکیم عماد الدین محمود فراگرفته و شاگردان دانشمندی از قبیل ملاصدرا و ملا محسن فیض و شیخ جواد کاظمی و سید ماجد بحرانی و ملا خلیل غازی و ملا صالح مازندرانی و مولانا محمدتقی مجلسی و ملا نظام قرشی و محقق سبزواری و میرزا رفیع نائینی و شیخ علی بحرانی معروف به امام الحدیث و عنایت الله قهپائی مؤلف مجمع الرجال و ملاحسنعلی شوشتری فرزند ملا عبدالله و جمعی دیگر که هر یک در زمان خود صاحب عنوان و موقعیت بوده اند. جمعی از شاگردان و دیگر از اعلام از وی اجازه داشته اند؛ از جمله ملاصفی الدین محمدقمی است که شیخ بهائی در سال ۱۰۲۵ ه. ق در قم به وی اجازه داده و صورت اجازه در مجلد ۱۰۹ صفحه ۱۴۶ بحار الانوار آمده و دیگر سید اجل بحرانی است که در آن مجلد به نامش اشاره شده است. دیگر شیخ لطف الله عاملی میسی و فرزندش قوام الدین جعفر است که صورت اجازه مشترک این پدر و پسر در همان مجله آورده شده و تاریخ آن ۱۰۲۰ ه. ق است. دیگری ملا شریف الدین محمد رویدشتی است که صورت اجازه اش در همان مجلد آمده و تاریخ آن ۱۰۲۲ ه. ق است. دیگری اجازه امیر شرف الدین حسین است که صورتش در همان مجلد آورده شده و تاریخ آن ۱۰۳۰ هجری است. دیگر سید حسین کرکی است که چندین اجازه روایتی از او داشته است. دیگری سلطان العلماء سید حسین صاحب حواشی لمعه است. اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۲۳۹ طبع جدید از وی نقل کرده است که شیخ بهائی تمایل زیادی به رویه تصوف داشته و دانشمندی با انصاف بوده است و مدت چهل سال در سفر و حضر با او همراه بودم و سالی که شاه عباس با پای پیاده به مشهد رفت، شیخ مبرور همراه او بود و من هم در خدمتش بودم و در سال ۱۰۳۰ که از مکه معظمه همراه وی به اصفهان آمدم، در گذشت. میر داماد و شیخ بهائی کمال دوستی و صداقت را با یکدیگر داشته اند و شیخ مبرور کمال علاقه مندی را به او نشان می داده تا آن جا که ملاصدرا

پس از آن که مراتبی از حکمت و فلسفه را از وی فراگرفته به او دستور می دهد برای تکمیل مراتب فلسفه در درس میرداماد حضور پیدا کند. شیخ بهائی با هر دسته از علما و ادبا و متصوفه و بالأخره با سنی و شیعه ارتباط داشت و این معنا ایجاب می کرد او را از خود بدانند. آری، شیخ مبرور با استواری که در مذهب جعفری داشت، با همگان آمیزش می کرد. چون قلم پرگار یک پا در شریعت استوار پای دیگر سیر هفتاد و دو ملت می کند فوائدالرضویه، ج ۲، ص ۵۰۲ می نویسد: قاضی معز الدین محمد که قاضی بنام اصفهان و از معاصران شیخ بهائی بود، در خواب دید یکی از ائمه طاهرین علیه السلام خطاب به وی فرمود: «کتاب مفتاح الفلاح را استنساخ کن و به دستورهای آن عمل نما» پس از آن از خواب برخاست و از هر یک از علما چگونگی کتاب مزبور را سؤال کرد، اظهار بی اطلاعی نمودند. در آن هنگام شیخ بهائی همراه با شاه عباس به یکی از نواحی رفته و در گنجینه آن کتاب را تألیف کرده به اتمام رسانیده بود. در بازگشت قاضی معزالدین از چگونگی کتابی به آن نام سؤال کرد. شیخ بهائی گفت: در این سفر به تألیف چنان کتابی پرداخته ام، لیکن کسی از آن اطلاعی ندارد و استنساخ نشده است، از کجا فهمیده ای؟ وی جریان خواب را به اطلاع رسانید و به استنساخ آن پرداخت - م.

شیخ اجل امام تاج الدین محمد بن شیخ امام جمال الدین ابو الفتوح حسین بن علی بن عبدالصمد نمیمی

منتجب الدین گوید: وی در سبزوار می زیسته و فقیهی متدین بوده است.

ص: ۱۷۰

ابوالفضل محمد بن حسین بن عمید وی از فضلا و علما و سرایندگان بزرگ و ادیب بوده و صاحب اسماعیل بن عباد

ص: ۱۷۱

از شاگردان او به شمار می آید.

شیخ طوسی در فهرست می نویسد: ابن عمید مراتب علمی را از محضر احمد بن اسماعیل بن سمکه قمی فرا گرفته است و او از فضلا و ادبا و دانشمندان و از اصحاب

ص: ۱۷۲

احمد بن ابی عبدالله برقی به شمار می رود. او از کسانی است که فن ادب را از وی فرا گرفته است

از اشعار ابن عمید است (۱):

قامت تظللنی من الشمس

نفس أعز علی من نفسی

قامت تظللنی و من عجب

شمس تظللنی من الشمس

□ کسی که از خود من عزیزتر بود از جای برخاست و مرا در سایه خود قرار داد و

از تابش آفتاب محفوظ داشت.

- و شگفت اینجا بود که خورشیدی مرا از تابش خورشید نگه داری کرد.

از اوست:

آخ الرجال من الأبا

عدو الاقارب لا تقارب

إن الأقارب كالعقا

رب بل أضر من العقارب

- با بیگانگان دوستی و اخوت برقرار کن و از نزدیکان دوری گزین.

- زیرا نزدیکان مانند کژدمها بلکه زیان آورتر از آنها می باشند.

کسی به او مرگی برای نوشتن اهدا کرده بود در مقام تشکر از او گفت: .

ص: ۱۷۳

۱- در پاورقی از تعلیقات نقل کرده است عبارت بالا که از فهرست شیخ طوسی صفحه ۳۱ نقل شده است توصیفی است که شیخ از احمد بن اسماعیل نموده، نه آن که به طوری که وانمود می شود از ابن عمید توصیف کرده باشد. آنچه شیخ درباره

احمد می نویسد آن است که ابو علی احمد بن اسماعیل بن سمکه بن عبد الله بجلی از عربهای مقیم قم و از فضلا و ادبا و علما به شمار می آمد و ابوالفضل محمد بن حسین بن عمید از محضر او استفاده کرده است و کتاب های چندی دارد که بی نظیر است و از کتابهای او کتاب (العباسی) است که کتاب بزرگی است و متضمن ده هزار ورق می باشد که گزارشهای دولت عباسی را کاملا مرقوم داشته است و رساله ای هم در ضمن قصیده ای که دویست ورقه را در بر دارد، برای ابن عمید نوشته و رساله های بسیاری در فنون مختلفه تألیف کرده است و پدرش اسماعیل از شاگردان جوان، احمد برقی بوده است. نجاشی سمکه را لقب احمد نوشته، نه آن که پدر اسماعیل باشد - م.

یاسیدی و عمادی

أمددتنی بمداد

کمسکینک جمیعا

من ناظری و فؤادی

او کاللیالی اللواتی

رمیننا بالبعاد

- ای دوست مورد اعتماد من، مرگبی برای من ارسال داشتی.

- که از سیاهی مانند دیده و دل من بود که هر دو جایگاه تو می باشند (یعنی تو در دل و دیده من جای داری)

□ یا از سیاهی مانند شبهایی بوده که موجبات دوری ما را فراهم آورده است.

ابن خلکان و ثعالبی (۱) و دیگر از مترجمان و مورخان از او کمال بزرگداشت را به عمل آورده و صاحب بن عباد- به طوری که پیش از این یادآور شده - از او ستایش نموده و متنبی و شعرای دیگر از وی مدح کرده اند؛ از جمله متنبی در چکامه ای گفته است:

من مخبر الأعراب أتى بعدهم

لا قیت رسطالیس و الإسکندرا

و رأیت کل الفاضلین کائما

رد الإله زمانهم و الأعصرا

نسقوا لنا نسق الحساب مقدمه

و أتى فذلک إذ أتیت مؤخرًا

چه کسی به گذشتگان عربها خواهد گفت که من پس از ایشان به ملاقات ارسطو و اسکندر نایل آمدم.

- آری، هر دو فاضل را دیدار کردم و به دنبال دیدار ایشان، چندان پنداشتم که روزگار اسکندر و ارسطو دوباره بازگشته است.

- آری، آنها که پیش از این می زیستند، طریقه حساب را ابداع کردند و مجموع آن در وجود تو ای ابن عمید گرد آمده است. (۲).

ص: ۱۷۴

۱- وفیات الاعیان، ج ۴، ص ۱۸۹-۱۹۵؛ یتیمه الدهر، ج ۳، ص ۱۵۸-۱۸۵.

۲- ابن عمید از وزرا و منشیان بنام شیعه است. در تأسیس الشیعه و رجال شیخ و نجاشی عنوان ویژه دارد. ابن خلکان می نویسد: عمید لقب پدرش ابو عبدالله حسین است که معمول خراسانیان می باشد. هر کسی را به لقبی ملقب می سازند. و مردی فاضل و ادیب و منشی بود و فرزندش ابو الفضل محمد بن عمید در سال ۳۲۸ ه. ق پس از وفات ابوعلی قمی به وزارت رکن الدوله دیلمی رسید و در علوم فلسفه و نجوم مهارت داشت و از ادب و ترسل و نامه نگاری کسی به پایه او نمی رسید و او را جاحظ ثانی می گفتند و از ریاست و بزرگ منشی کمال بهره برداری را داشت و صاحب بن عباد یکی از مصاحبان و منادمان او به شمار آمد و بر اثر مصاحبتی که فرزند عباد با وی داشت، او را به صاحب ملقب ساختند و در انشاء دست توانایی داشت؛ چنان که گفته اند: انشاء به عبدالحمید آغاز کرد و به ابن عمید پایان پذیرفت. او را استاد هم می خوانند. هنگامی که صاحب از سفر بغداد بازگشت، ابن عمید از وی پرسید: بغداد را چگونه شهری یافتی؟ در پاسخ گفت: «بغداد فی البلاد کالاستاد فی العباد، موقعیت بغداد در میان شهرهای دیگر مانند موقعیت استاد (ابن عمید) در میان بندگان است.» ابن عمید سیاستمداری توانا بود و کاملاً از امور مملکتی بر می آمد و حقوق آن را انجام می داد و در گاهش به روی دانشمندان بویژه سرایندگان باز بود و به صلوات ارزنده نایل می آمدند. متنبی در چکامه ای که چند بیت آن در بالا آمده است از سوی او به سه هزار دینار مفتخر گردید. گویند ابو حیان توحیدی بر اثر تنفیری که از ابن عمید و صاحب بن عباد داشت، کتابی در نکوهش این دو شخصیت تألیف کرد و تا جایی که در امکانش بود از مقام ایشان کاست و آن، کتاب منحوسی است که در هر خانه ای باشد، شیرازه آن خانه را به باد فنا می دهد. ابن عمید به بیماری نقرس و قولنج مبتلا بود و در ماه صفر یا محرم سال ۳۶۰ ه. ق در گذشت (رحمه الله علیه) - م.

منتجب الدین گوید: وی از اعیان ثقات به شمار می آید و کتاب رامش افزای آل محمد که در ده مجلد تدوین شده است، از تألیفات او می باشد و من آن را دیده ام و پاره ای از مطالب آن را بر وی قرائت کرده ام. (۱)

شیخ امام ناصر الدین أبو المعالی حمدانی محمد بن حسین بن محمد

منتجب الدین گوید: وی دانشمندی بس پرهیزکار بود.

ص: ۱۷۵

۱- در تعلیقات امل الآمل می نویسد: «رامش افزا» کلمه ای فارسی است و به همین مناسبت اصل کتاب هم باید فارسی باشد. رامش مخفف آرامش است؛ یعنی کتابی است که بر آرامش اهل بیت علیهم السلام می افزاید.

سید محمد بن حسین بن محمد جعفری محدث

وی به نوشته منتجب الدین، فاضل پرهیز کاری بود.

شریف محمد بن حسین بن محمد جعفری

منتجب الدین گوید: وی فقیه شایسته ای بوده است. محتمل است شریف محمد همان سید محمد محدث فوق الذکر باشد.

سید تاج الدین محمد بن حسین بن محمد حسنی کیسکی

منتجب الدین گوید: وی از سادات موجه شهر ری و از فقهای آن سامان است، اشعار نغزی داشته و خطبه های تازه انشا می کرده، آثار او را پدرم برای من نقل کرده است.

مؤلف گوید: پیش از این ترجمه نواده اش سید امام شهاب الدین محمد بن سید تاج الدین بن سید رئیس محمد بن تاج الدین محمد بن حسین بن محمد حسنی کیسکی ذکر شد و پس از این به ترجمه دو نواده اش به نام سید عماد الدین مرتضی و سید کمال الدین منتهی فرزندان سید امام شهاب الدین محمد و همچنین به ترجمه فرزند سید مرتضی به نام سید صدر الدین مهدی بن مرتضی اشاره خواهد شد.

شیخ قاضی جمال الدین محمد بن حسین بن محمد بن قاضی کاشان

منتجب الدین گوید: وی از فضلا و فقهاست و نهج البلاغه را از حفظ می نگاشت و از تألیفات او رساله العبقه است. این رساله را به منظور شرح قول سید رضی (ره)، آن جا که گوید: علیه مسحه من العلم الالهی و فیه عقبه من الکلام النبوی (۱) تألیف کرده است.

ص: ۱۷۶

۱- یعنی سخن حضرت مولی نمونه ای از علم خدا بود و بوی سخن رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) از آن استشمام می شد. کمال الدین میثم بحرانی در شرح نهج البلاغه ج ۱، ص ۱۰۲ توضیحات لازمی برای جملات فوق ایراد کرده است - م.

سید ناصر الدین محمد بن حسین بن منتهی حسینی

منتجب الدین گوید: وی واعظی باصلاحیت و دانشور بوده و قضاوت شهر قم را عهده دار می شد.

شیخ محمد بن حسین بن منیر

منتجب الدین گوید: وی فقیه مورد وثوق بود و کتاب الادنی از تألیفات او می باشد.

سید ابوالحسن محمد بن حسین بن موسی موسوی

ابن شهر آشوب از وی به عنوان محمد بن حسین یاد کرده و پیش از این به نام او اشاره شد.

سید ابو الغنائم محمد حسینی حلی

از فضلالی معاصر است، سید علی خان در کتاب سلافه العصر از وی نام برده و به بزرگداشت او پرداخته و اشعاری از او یادداشت نموده است. (۱)

ص: ۱۷۷

۱- سلافه العصر، ص ۵۳۷ می نویسد: سید ابوالغنائم در روزگار اکبرشاه هندی به هندوستان رفت و به خدمت اکبرشاه رسید و مورد توجه او قرار گرفت و همواره از موقعیتهای شایسته برخوردار بود تا آنگاه که اکبرشاه هدف و سوسه شیطان قرار گرفت و در سرزمین هند ادعای خدایی کرد و (انار بکم الاعلی) گفت و اظهار کرد هر کسی که اذان می گوید و جمله (الله اکبر) را به زبان می آورد، مرا در نظر می گیرد. سید که از این موضوع اطلاع پیدا کرد، غیرت اسلام، وی را از ماندن در دیار او ممانعت کرد و از موقعیت خویش استعفا داد. از اوست: أنا الذی شهدت بالمعجزات له أقلامه و حروف الخط و النقط أخذت فی کل فن من عجائبه حتی تعجب منی الفن و النمط یسطو علی البحر سطر من تموجه للناظرین و بدر لیس یلتقط

شیخ محمد بن حماد جزائری

وی از معاصران و از علما و فضلاست (۱).

شیخ امام ناصر الدین ابو اسماعیل محمد بن حمدان بن محمد حمدانی

از رؤسای اصحاب و پیشوایان قزوین بوده است. منتجب الدین می نویسد: وی دانشمندی واعظ بود و کتاب الفصول فی ذم اعداء الاصول از تألیفات او می باشد و مناظراتی با ملاحده داشته است.

سید بهاء الدین ابو الکریم محمد بن حمزه حسینی

منتجب الدین گوید: از حفاظ باصلاحیت بوده است.

ابن شهر آشوب می نویسد: کتاب المجالس از تألیفات سید محمد بن حمزه حسینی می باشد و به طوری که گفته می شود، کتابهای او را سه بار شتر حمل می کرده است.

شیخ صالح محمد بن حیدر حداد

منتجب الدین گوید: وی متدینی به کمال رسیده بود. (۲)

ص: ۱۷۸

۱- اعیان الشیعه، ج ۴۴، ص ۲۹۱ می نویسد: ابوالحسن محمد بن حماد حویزی مشهور به ابن حماد از معاصران علامه مجلسی است. حدود سال ۱۰۳۰ در حله درگذشت و همان جا مدفون شد. از قراین پیداست مراد سید امینی از ابو الحسن، مترجم حاضر است.

۲- در پاورقی می نویسد: این ترجمه به شرح زیر با ترجمه شیخ تاج الدین محمود بن حسین بن علویه ورامینی که پس از این اشاره خواهد شد، این چنین، اختلاط پیدا کرده است (محمد بن حیدر حداد بن شیخ تاج الدین محمود). علامه رشتی در تعلیقه خود پس از آن که هر دو ترجمه را مستقلاً یادآوری کرده اضافه می کند به گمان من کلمه (بن) میان حداد و شیخ (دین) بوده که دال آن از قلم ناسخ ساقط و در نتیجه (بن) باقی مانده و هر دو ترجمه اختلاط حاصل کرده است و به همین مناسبت هر دو ترجمه مربوط به یک شخص است.

سید جلال الدین محمد بن حیدر بن مرعش حسینی مرعشی

منتجب الدین گوید: وی دانشمندی باصلاحیت بوده است.

سید محمد بن حیدر بن نجم الدین عاملی

وی از فضلا و صلحا و ادبا و سرایندگان معاصر می باشد و در مکه مکرمه ساکن بوده است.

سید محمد بن حیدر بن نورالدین علی بن علی بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی

وی از فضلا و علما و مدققان معاصر است و در بسیاری از علوم عقلی و نقلی، مهارت داشت.

شیخ محمد بن خاتون عاملی عینائی

از فضیلتی شایسته و از فقهای معاصر بوده و در جبل عامل وفات یافته است .

شیخ شمس الدین محمد بن خاتون عاملی عینائی

وی دانشوری بزرگ و از مشایخ بنام است. از شیخ علی بن عبدالعالی عاملی

کر کی روایت می کرده و شهید ثانی از فرزندش احمد از وی روایت می نماید. و مؤلف گوید: نواده اش احمد بن نعمت الله در اجازه ای که به ملا عبدالله شوشتری داده از جدش چنین توصیف کرده است: الامام البحر القمقام علامه ابناء عصره فی البیان و المعانی فهامه رؤساء دهره فی الالفاظ و المعانی (۱) شمس الدین از شیخ جمال الدین

ص: ۱۷۹

۱- صورت این اجازه در اجازات بحار ج ۱۰۹، ص ۹۳، آورده شده و تاریخ آن ۱۷ محرم الحرام سال ۹۸۸ ه. ق است - م.

احمدبن حاج علی عاملی عینائی روایت می کرده است و از اجازه ای که شیخ نعمت الله بن احمدبن محمدبن خاتون عاملی نواده شمس الدین برای ملاعبده الله شوشتری، مرقوم داشته است چنان بر می آید که شیخ نعمت الله بدون واسطه از شیخ علی کرکی روایت می کرده است. بنا بر این، چنین نتیجه می گیریم که نواده و جد، هر دو از شیخ علی بدون واسطه روایت داشته اند و این معنا بدون هر گونه ملاحظه ای بعید است. (۱)

شیخ محمدبن داوود عاملی جزینی

همان محمدبن محمدبن داوود است که در محل خودش به شرح احوال او اشاره خواهد شد.

محمدبن رستم طبری کبیر

ابن شهر آشوب (۲) گوید: وی از فضیلتی متدین و غیر از طبری مؤلف تاریخ است و

از تألیفات او المسترشد فی الامامه، دلائل الامامه و الفاضح (یا: الواضح) می باشد.

مؤلف گوید: علمای عامه در آثار خود از وی نام برده اند و به مناسبت تشیعی که داشته است، وی را مورد نکوهش قرار داده اند و مؤلف امل الآمل در اثبات الهداه کتاب مناقب فاطمه و ولدها را به وی نسبت داده و در کتاب خود از آن نقل کرده و از آن کتاب در این جا نام نبرده است. (۳)

ص: ۱۸۰

۱- صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۹، ص ۹۴ آورده شده و تاریخ آن اواسط ماه محرم سال ۹۸۸ ه. ق است. در این اجازه می نویسد: من از ابوالحسن علی بن عبدالعالی و پدرم احمدبن خاتون روایت و هر دو تن از جدم، شمس الدین محمدبن خاتون روایت دارند. از این اجازه استفاده می شود که علی بن عبدالعالی از شمس الدین روایت می کرده و حال آن که در ابتدای ترجمه آمده که شمس الدین از علی بن عبدالعالی روایت می کرده است. آری، اعتراض مؤلف در صورتی صحیح است که شمس الدین از وی روایت کرده باشد، نه برعکس - م.

۲- معالم العلماء، ص ۱۰۶.

۳- شیخ طوسی در فهرست می نویسد: ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری کبیر از دانشمندان متدین و غیر از ابو جعفر طبری مؤلف تاریخ است؛ زیرا او از علمای سنت بوده، از آثار طبری شیعه کتاب المسترشد می باشد. نجاشی می نویسد: ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم طبری آملی از بزرگان اصحاب ما بوده، دانشی فراوان داشته و دانشوری نیکوسخن و ثقه ای در حدیث به شمار می آمده و کتاب المسترشد فی الامامه از تألیفات اوست. ابن حجر عسقلانی در لسان المیزان، ج ۵، ص ۱۰۳ می نویسد: ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم طبری از رافضیان است و تألیفاتی دارد؛ از جمله الرواه عن اهل البیت. عبدالعزیز کتانی وی را نسبت به رفض داده است و ابو الحسن بن بابویه در تاریخ ری می نویسد: وی از مردم آمل و از متکلمان بزرگ بوده که به آیین معتزلیها رفتار می کرده و تألیفاتی دارد و این که نوشته اند محمد بن جریر طبری گفته است در وضو به مسح دو پا اکتفا می شود، مراد همین رافضی است؛ زیرا عقیده آنها این است که در هنگام وضو، دو پا را مسح می کنند و مانند

سنی ها نمی شوند. مؤلف در باب کنی از وی یاد کرده و می نویسد: ابو جعفر طبری شیعه از ابو جعفر محمد تلعکبری روایت داشته است و کتاب دلائل الامامه از تألیفات او می باشد. در فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۴۴۷ می نویسد: دو تن ابو جعفر طبری شیعه و سنی به یکدیگر اشتباه می شوند؛ از جمله بعضی گفته اند: دایی ابوبکر خوارزمی ابو جعفر طبری سنی است و بعضی گفته اند دایی او ابو جعفر شیعی است و دلیلشان آن است که ابوبکر خوارزمی می گفته است: بأمل مولدی و بنو جریر فأخوالی و یحکی المرء خاله فهما أنا رافضی عن تراث وغیری رافضی عن کلاله

منتجب الدین گوید: وی، از دانشمندان مورد وثوق است.

امیر کبیر سید محمدرضا حسینی

ملقب به منشی الممالک، از علما و فضلاء معاصر و محدثی بزرگوار بود. از

تألیفات او کتاب کشف الآیات می باشد. که به طرز بی سابقه ای تألیف کرده است (۱) دیگری

ص: ۱۸۱

۱- الذریعه، ج ۱۸، ص ۳ می نویسد: کشف الایات تألیف میرزا محمدرضا بن عبدالحسین نصیری طوسی است که در روز سه شنبه ماه ربیع الثانی سال ۱۰۶۷ ه. ق از تألیف آن آسوده شده و در ماده تاریخش گفته است: نام این نسخه و سال تاریخ کشف آیات کلام قدس است و چگونگی تدوین آن را در همین مجلد یادآور شده و اظهار می دارد که مؤلف مزبور تا سال ۱۰۷۳ ه. ق زنده بوده است . م.

تفسیر القرآن، تفسیر بزرگی است که بیشتر از سی مجلد بوده و مطالب آن را به زبان پارسی و تازی گرد آورده و احادیث مناسب با هر آیه و یا هر موضوع را جمع آوری کرده و به ترجمه آنها پرداخته (۱) و خود او ساکن اصفهان بوده است.

مؤلف گوید: مترجم حاضر از فرزندان و نوادگان خواجه نصیر الدین طوسی است و سید نبوده و مؤلف امل الآمل او را اشتباه سید قلمداد نموده و نسب او چنین است: محمدرضابن عبدالحسین بن ادهم بن بهرام نصیری واقعه نویس. مراتب علمی را از سید امیر شرف الدین علی شولستانی استفاده کرده است.

مولانا محمد بن رضا القمی

وی از فضلالی معاصر است و از تألیفات او شرح منظومه را می توان نام برد در معانی بیان که صد بیت بوده و آن را به نام نجاح المطالب موسوم داشته است .

شیخ شریف الدین محمد رویدشتی

وی فاضلی عالمقام و بزرگوار و از شاگردان شیخ بهائی می باشد (۲)

ص: ۱۸۲

۱- الذریعه، ج ۴، ص ۲۳۶ می نویسد: تفسیر الائمه لهدایه الامه تألیف مفسر محدث محمدرضابن عبدالحسین نصیری طوسی است که ساکن اصفهان بوده است. سپس تحقیقاتی راجع به این تفسیر در متن و پاورقی مجلد مزبور ایراد کرده است؛ به آن جا مراجعه شود. از تعلیقات امل الآمل نقل کرده است: کتاب وی به نام تفسیر الائمه لهدایه الامه بوده و در ضمن هیجده مجلد تدوین گردیده و نیز کتابی در لغات فارسی و ترکی و عربی تدوین کرده است - م.

۲- سعید نفیسی در شرح حال شیخ بهائی (ره) وی را مولانا محمد شریف بن شمس الدین محمد رویدشتی معرفی کرده است و می نویسد: در سال ۱۰۸۷ ه. ق وفات یافته است (پایان). فرزندش ملا محمد شریف از علما و مشایخ اجازه بوده و علامه مجلسی توسط او از پدرش شیخ محمد از شیخ

وی از علما و فضلا و فقہا و حکما و متکلمان عصر خود بوده و تألیفاتی دارد؛ از جمله شرح القواعد^(۱) و شیخ زین الدین بن محمد بن حسن بن شهید ثانی از شاگردان او بوده و او را به فضل و دانش می ستوده است.

مؤلف سلافه العصر از وی یاد می کند و به تمجید از او می پردازد و می نویسد: وی از بزرگان عصر خود بوده و سال ۱۰۴۱ هـ. ق در گذشته^(۲) است.

سید محیی الدین محمد بن زهره ابو حامد حسینی حلبی اسحاقی

وی فاضلی فقیه و علامه بود و شهید اول به توسط حسن بن نما از وی روایت داشته است و پس از این، محمد بن عبدالله بن علی بن زهره را یادآوری خواهیم کرد.^(۳)

مؤلف گوید: از اجازه شیخ احمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی به ملا عبدالله شوشتری به دست می آید که حسن بن نما به توسط نجیب الدین یحیی بن سعید حلّی از او بهائی روایت داشته و دخترش حمیده زن فاضلی بوده بخصوص در فن رجال مهارت داشته است و حواشی بر کتابهای حدیث مرقوم نموده و مورد توجه پدرش شیخ محمد واقع شده و او را علامته با دو تا می گفته و سال ۱۰۸۷ هـ. ق در گذشته است . م.

ص: ۱۸۳

۱- از تعلیقات امل الآمل نقل شده است: شرح مزبور تا اواسط کتاب الصلوه بود و ممکن است رساله ای هم در وجوب نماز جمعه تألیف کرده باشد.

۲- سلافه العصر، ص ۴۹۱، فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۵۳۸ می نویسد: محمد زمان در سال ۱۰۴۱ هـ. ق وفات یافته و یکی از شاگردانش در ماده تاریخ او گفته است: انظروا لآفاق السماء فأرخوا تحت لروح محمد أبو أبها مراد جمله «فتحت أبواب السماء» است که عددش ۱۰۳۳ می باشد و «ح» که به آن اضافه شود ۱۰۴۱ خواهد شد - م.

۳- از تعلیقات امل الآمل نقل شده است: مؤید این که محمد بن عبدالله و مترجم حاضر، شخص واحد می باشد، آن است که او هم از ابن شهر آشوب روایت داشته است.

روایت می کرده و ممکن است حسن بن نما هم بدون واسطه از ابن زهره روایت کرده باشد.

چنان که از آن اجازه به دست می آید ابن زهره از شریف عزالدین أبو الحارث محمدبن حسن علوی بغدادی روایت داشته است.

شیخ جلیل محمدبن زیدبن علی فارسی

منتجب الدین گوید: وی از فقهای مورد وثوق بوده و کتاب الوصایا و کتاب الغیبه از تألیفات اوست و شیخ مفید عبدالرحمن نیشابوری از شاگردان اوست .

سید محمدبن زین بن داعی حسینی

وی فاضلی شایسته بوده و از پدرش از جدش از شیخ طوسی و سید مرتضی و معاصران ایشان روایت می کرده است.

شیخ شمس الدین محمدبن زین الدین بن علی بن شمال عاملی مشغری

وی جدایی (مؤلف امل الآمل) شیخ علی بن محمود عاملی و فاضلی فقیه و صالح و سرایندهای ادیب است.

شیخ علی بن ابراهیم عاملی کفعمی از شاگردان او می باشد و به طوری که خود کفعمی در یکی از کتابهای فقهی اظهار داشته، در ۸۴۸ ه. ق مراتب علمی را از او فرا گرفته است. (۱)

شیخ محمدبن زین العابدین بن محمدبن احمدبن سلیمان عاملی نباطی

وی از فضلا و سر ایندگان و ادبا بوده و مراتب علمی را از پدرش و از پدرم (شیخ حسن والد مؤلف امل الآمل) و عمویم شیخ محمد حر فرا گرفته است.

ص: ۱۸۴

۱- در فوائد الرضویه ج ۲، ص ۵۳۸ تاریخ مزبور را ۸۴۶ هم نوشته و در امل الآمل منضم به منهج المقال ۸۴۸ و در امل الآمل طبع جدید ۸۹۸ و در نسخه دیگر ۹۴۸ ه. ق نوشته است . م.

سید ناصر الدین محمد بن زین العرب حسینی قمی

منتجب الدین گوید: وی از فضلا و صلحا بوده است.

اجل مجدالدین محمد بن سعد بن محمد اسدی

منتجب الدین گوید: وی فاضلی پرهیزکار بوده است.

قاضی رکن الدین محمد بن سعد بن هبه الله بن دعویدار

منتجب الدین گوید: وی فاضل فقیه و متدینی بوده و اشعار نغزی می گفته است .

مؤلف گوید: پیش از این ترجمه قاضی علاء الدین اسعد بن علی بن هبه الله بن دعویدار ذکر شده و از نظر من، دور نیست که همزه در آغاز نام علاء الدین اسعد از اضافات ناسخان است و یا ساقط شدن همزه از نام پدر محمد، مترجم حاضر از قلم ناسخان باشد.

و بالأخره قاضی علاء الدین اسعد، پدر قاضی زین الدین (رکن الدین) مترجم حاضر می باشد و ممکن است علاء الدین اسعد و رکن الدین محمد ارتباط پدر و فرزندی با یکدیگر نداشته باشند؛ در عین حال علاء الدین هم از این سلسله به شمار آید. در نسب علاء الدین، اسم (علی) اضافه شده و در نسب مترجم حاضر، این اسم آورده نشده است و کسانی که از نسب شناسی اطلاع دارند، به این گونه کم و زیاد توجهی نمی کنند.

شیخ صفی الدین محمد بن سعید

از فضلالی بزرگوار و از شاگردان محقق حلی (ره) می باشد(۱)

ص: ۱۸۵

۱- در رساله شرح حال محقق نوشته ایم: وی، فرزند یحیی بن سعید، عموزاده محقق حلی است و شیخ اجازه ابن معیه و علی مزیدی و علی مطار آبادی بوده و به طوری که از اجازه شهید اول و ثانی استفاده می شود، خود او از محقق حلی روایت داشته است . م .

شیخ محمد بن سعید دورقی

وی پارسایی بافضیلت و عابد و از فقهای معاصر است. کتابی در فقه تألیف کرده؛ لیکن به اتمام آن توفیق حاصل ننموده است، علاوه بر آن، رساله ها و یادداشتها و خطبه هایی دارد.

وی در سبزوار از محضر آخوند محمدباقر خراسانی (محقق سبزواری) استفاده کرده است .

شیخ امام ظهیرالدین ابوالفضل محمدبن شیخ امام قطب الدین ابوالحسین سعیدبن هبه الله راوندی

منتجب الدین گوید: وی از فقهای مورد وثوق و از عدول علما به شمار است.

ابوزکریا محمدبن سلیمان حمدانی

وی اهل طوس بوده و چنان که علامه در اجازه خود نقل کرده از ابوجعفر بن بابویه روایت می کرده است و در رجال خلاصه وی را از مشایخ شیخ طوسی معرفی می کند.

شیخ محمد بن سماقه عاملی مشغری

وی از فضلا و صلحا و ادبا و خطبا بوده است. مؤلف امل الآمل گوید: وی از

شاگردان پدرم و عمویم و جدم و دایی پدرم می باشد.

سید نظام الدین محمد بن سیف النبی بن منتهی حسینی مرعشی

منتجب الدین گوید: وی دینداری صالح بود. مؤلف گوید: پیش از این به نام پدرش سید معین الدین سیف النبی بن منتهی و نام برادرش سید قوام الدین علی بن سیف النبی اشاره شد.

منتجب الدین گوید: وی از فضلا بوده و تألیفاتی در نظم و نثر از خود باقی گذارده است.

شیخ شمس الدین محمدبن شجاع قطان

شیخ شمس الدین محمدبن شجاع قطان وی فاضلی شایسته بوده و از مقدادبن عبدالله سیوری روایت داشته است. (۱)

سید میرزا محمدبن شرف حسینی جزائری

وی از فضلالی معاصر و دانشوری فقیه و محدثی حافظ و عابد و از شاگردان شیخ محمدبن علی خاتون عاملی است که در حیدرآباد می زیسته، کتاب بزرگی در حدیث جمع آوری کرده و احادیث کتابهای اربعه و کتابهای دیگر را در آن ایراد نموده است و ما آن کتاب را از وی روایت می کنیم. (۲)

ص: ۱۸۷

۱- فوائد الرضویه می نویسد: کتاب معالم الدین فی فقه آل یس تألیف اوست و به این قطان شهرت دارد و فتاوی او در کتابهای اصحاب نقل می شود و علی بن دقماق از او روایت می کند . م.

۲- وی از سادات موسوی و مشتهر به سید میرزا جزائری است و نامش در کتابها موجود می باشد. ترجمه روضات ج ۷، ص ۳۳۹، می نویسد: وی مؤلف کتاب جوامع الکلم است که کتابهای احادیث شیعه را از اول ابواب اصول تا آخر حج در آن گرد آورده و احادیث صحیح از غیر صحیح را مجزا ساخته و حواشی و تحقیقاتی به آن افزوده است و جمعی از او روایت کرده اند، از قبیل شیخ ابو محمد احمدبن اسماعیل جزائری و سید نعمت الله جزائری، سید نعمت الله در کتاب مقاماتش می نویسد: استاد ما «سید میرزا» معتقد بود در احکام شرع، مکروهی وجود ندارد و نهی را به طور کلی مفید تحریم می داند و بالأخره سید در کتاب مزبور به تحقیقات لازم پرداخته است و در آخر می نویسد: سید میرزا از عده ای از اعلام روایت می کرده است از جمله پدرش سید شرف الدین علی که از شیخ عبدالنبی جزائری مؤلف حاوی در رجال روایت می کرده، و دیگری سید امیر فیض الله تفریشی و سید میرزا محمد استرابادی (پایان). سید میرزا از مشایخ اجازه علامه مجلسی است و صورت اجازه ای که به وی داده در مجلد اجازات بحار، ج ۱۱۰، ص ۱۳۵ نوشته شده و تاریخ آن غره جمادی الثانیه سال ۱۰۷۴ ه. ق است و در آن اجازه مرقوم داشته پدرم سید اوحدهو شریف امجد شرف الدین علی در هنگامی که خردسال بودم به من اجازه داد و او از شیخ عبدالنبی جزائری و او از محقق کرکی علی بن عبدالعالی روایت داشته و در همان اجازه نوشته است. از سید اجل سید نورالدین بن ابی الحسن علی بن حسین عاملی هم روایت می کرده است . م.

شیخ شمس الدین محمد بن شرفشاه بن محمد بن زیاره الحسینی نیشابوری مقیم جبل کبیر

منتجب الدین گوید: وی دانشوری باکفایت و از فقهای اصحاب به شمار است.

مؤلف گوید: در استرآباد در ضمن کتابهای وقفی که در اختیار فتح علی بیک قرار داشته به مجموعه ای دست یافتیم که مشتمل بر چند رساله بوده، از جمله آنها رساله حل الشکوک فی التصور و التصدیق بود، در پشت آن رساله چنین نوشته بود.

رساله حل الشکوک فی التصور و التصدیق، تحقیقاتی است که از املاء استاد ملک الساده افضل المتأخرین سراج الدین محمد بن شرفشاه الحسینی (رحمه الله رحمه واسعه) در این رساله گرد آمده است.

ممکن است مؤلف همین رساله مترجم حاضر باشد.

از طرفی لقب مؤلف رساله، سراج الدین و لقب مترجم حاضر، شمس الدین است و این اختلاف در لقب خواننده را به اشتباه دچار می سازد که آیا مترجم حاضر، مؤلف آن رساله می باشد یا دیگری این تألیف را تهیه کرده است.

این رساله به خط نجلی نیشابوری است که سال ۶۹۳ ه. ق به کتابت آن پرداخته است و نظر به این که کاتب، نیشابوری و شاگرد مؤلف است، معلوم می شود که مؤلف رساله باید همان مترجم حاضر باشد.

میرزا محمد شفیع بن رفیع الدین محمد واعظ قزوینی

وی فاضلی دانشور و پارسایی باکفایت بود. پس از پدرش امور وعظ و خطابه

جامع قزوین را به عهده گرفت و به اتمام ابواب الجنان پدرش همت گماشت. این دانشور، از معاصران می باشد.

سید ابو شجاع محمد بن شمس الشرف بن ابی شجاع علی بن عبدالله حسینی سلیمی

منتجب الدین گوید: وی دانشوری پارسا و محدث بود.

مولانا حسام الدین محمد صالح بن احمد مازندرانی

وی از فضلا و علما و محققان بوده تألیفاتی دارد، از جمله شرح کافی؛ کتابی ارزنده و پسندیده است و شرح الفقیه؛ شرح المعالم؛ حاشیه شرح اللمعه و کتابهای دیگر.

مؤلف گوید: بخشی از اصول کافی را نزد او قرائت کرده و به سماع آن رسیده ام.

ملا محمد صالح افتخار دامادی مولانا محمد تقی مجلسی را داشته و به شرح کافی اقدام نموده، لیکن به غیر از اصول و روضه آن را شرح نکرده و باقیمانده آن را به تعلیقه برگذار نموده است (۱) و از آثار او شرح زبده شیخ بهائی می باشد.

ص: ۱۸۹

۱- شرح اصول کافی مزبور را از بهترین شرحها برشمرده اند که حد افراط و تفریط را نپیموده و شرحی بر فروع کافی نوشته است. از آقا باقر بهبهانی نقل شده است که پس از آن که ملا صالح از نوشتن شرح اصول کافی آسوده خاطر شد، تصمیم گرفت تا فروع کافی را شرح کند. یکی از معاصرانش گفت محتمل است به مرتبه اجتهاد نرسیده باشی، به این احتمال از نوشتن شرح فروع کافی خودداری کرد: با آن که ملا صالح از قواعد اجتهادی کاملا باخبر بود و پایه علمی او از شرح اصول کافی پیدا است. معالم را در آغاز جوانی شرح کرده است. مرحوم محدث قمی در فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۵۴۳ می نویسد: محدث نوری اظهار داشته میر حامد حسین (ره) از لکهنو برای من نوشته که مجلدی از شرح فروع کافی ملا صالح را به دست آورده و مقرر شده استنساخ کرده برای من ارسال بدارد، لیکن اجل مهلتش نداد. و در همین مجلد شرحی از آغاز حال و ناداری او و ازدواجی که با صبیبه عالمه ملا محمد تقی مجلسی که استادش هم بوده ایراد کرده است. آخوند ملا صالح در سال ۱۰۸۶ ه در گذشته و در مقبره مجلسی دفن شده است. محل قبرش معین و مزار عموم مردم است. میرزا قاسم زاهد در ماده تاریخش گفته است: هاتفی گفت به تاریخ که (آه: صالح دین محمد شده فوت) - م.

شیخ محمد بن صالح سببی قسینی

وی فرزند احمد بن صالح است که پیش از این به نام او اشاره شد و از ابن طاووس روایت می کرده است.

مؤلف گوید: قسینی، از رضی الدین علی بن طاووس و جمال الدین احمد بن طاووس و شیخ ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن سعید (محقق حلی) و پسر عمویش

نجیب الدین یحیی بن سعید روایت داشته است.

امیر محمد صالح حسینی ترمذی کشفی

وی فاضلی محقق و محدث بود. کتاب المناقب المرتضویه فی الامامه از تألیفات اوست که به پارسی نوشته و بخوبی از عهده برآمده و جامع مناقب حضرت مولی علی علیه السلام است. او از معاصران شیخ بهائی به شمار می رود.

مولانا محمد صالح بن محمد باقر قزوینی معروف به روغنی

وی دانشوری بافضیلت و باکمال بود. کتابها و رساله های چندی تألیف کرده است؛ از جمله ترجمه عیون اخبار الرضا؛ ترجمه نهج البلاغه؛ ترجمه الصحیفه السجادیه؛ مقامات؛ شرح فارسی دعای سمات؛ رساله فی اکل آدم من الشجره و شرح بعض اشعار المثنوی الرومیه (۱).

ص: ۱۹۰

۱- ریحانه الادب، ج ۲، ص ۱۰۱ می نویسد: روغنی در روزگار شاه عباس ثانی و شاه سلیمان صفوی می زیسته و معاصر با حرعاملی و مجلسی بوده و از شاگردان میرداماد است. ترجمه عیون اخبار الرضا (ع) را در مشهد مقدس در سال ۱۰۷۵ ه. ق تألیف کرده و به نام برکات المشهد المقدس نامیده و از تألیفات او ترجمه توحید مفضل است که در سال ۱۰۸۰ تألیف کرده است. دیگری ترجمه عهدنامه مالک اشتر و ترجمه محاضرات راغب و ترجمه نهج البلاغه که شرحی بر آن می باشد، در تبریز چاپ شده و به ملاصالح برغانی نسبت داده شده که اشتباه است - م.

وی از دانشوران بنام معاصر است.

دانشمندی محقق و در کمال دقت و وثوق و متکلمی محدث و بزرگوار و عالیمقام بود.

تالیفاتی دارد، از جمله کتاب شرح تهذیب الحدیث، کتاب حکمه العارفین فی رد شبه المخالفین، کتاب الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین و امامه الأئمه الطاهرین علیهم السلام، رساله الجمعه، رساله الفوائد الدینیه فی الرد علی الحکماء و الصوفیه، کتاب حجه الاسلام (۱) و دیگر کتابها و رساله ها که تألیف نموده و ما هم از او روایت می نماییم.

و مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب بهجه الدارین فی الجبر و التفویض و الامر بین الأمرین؛ رساله وسیله النجاه گویا به پارسی تألیف شده باشد؛ رساله فی القرائه الاحسن من قرائات القرآن؛ رساله فرحه الدارین فی تحقیق معنی العداله؛ رساله فی معنی الصلوه به فارسی؛ رساله فی ذم الدنیا به فارسی، این دو کتاب رساله مختصری است و قصیده موسوم به مونس الأبرار فی فضائل علی علیه السلام به فارسی، شرح آن قصیده موسوم به تحفه الأبرار الأخیار فی شرح مونس الأبرار به فارسی؛ کتاب توضیح المشربین و تنقیح المذهبین (۲).

ص: ۱۹۱

۱- از تعلیقات نقل شده حجه الاسلام همان شرح تهذیب الاحکام که پیش از این یاد شده و کتاب، علی حده نمی باشد.
۲- ملا محمدطاهر از علمای روزگار شاه سلیمان و شاه عباس دوم بود. اصل او از شیراز است و در نجف اشرف به مراتب علمی رسیده و در قم زیست داشته و از مشایخ علامه مجلسی و شیخ حر عاملی بوده و در فقه و حدیث و کلام و وعظ تبحر داشته و منصب شیخ الاسلامی قم را عهده دار می شده و نفوذ فوق العاده داشته و نماز جمعه می خوانده و با کسانی که نماز جمعه را نمی خوانده اند، با انکار شدیدی روبرو می شده و با برخی از علما در مقام جدل بر می آمده است؛ چنان که با مرحوم فیض به مجادله پرداخت و پس از آن که متوجه شد حق با فیض بوده از قم به کاشان رفت و با جمله «یا محسن قد اتاک المسیئ» عذرخواهی کرد و با صوفی نماها کاملاً مخالفت می نمود و عبارات دائره در السنه آنها را بدعت منکره می شمرد. در سال ۱۰۹۸ هجری وفات یافت و در مقبره شیخان قم پشت مرقد زکریابن آدم مدفون شد. از تألیفات پارسی او سه رساله به نامهای معالجه النفس که در بالا به نام (ذم الدنیا) یاد شده است و رساله مباحثه النفس و رساله تنبیه الراقدین و رساله زکات و رساله الصلوه و تحفه عباسی به همت مرحوم مغفور سید جلال الدین محدث ارموی به طبع رسیده است. محمدطاهر از سیدنورالدین عاملی روایت داشته و صورت اجازه ای که به مجلسی داده در بحار، ج ۱۱۰، ص ۱۲۹ یادداشت شده است و تاریخ آن ۷ ذیقعدہ سال ۱۰۸۶ هجری است؛ رحمه الله علیه - م.

شیخ محمد بن طحال مقدادی حائری

وی از فضلالی فقها بوده و علی بن ثابت بن عصیده از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید: ظاهراً مترجم حاضر، همان شیخ محمد بن حسین بن احمد بن طحال است که پیش از این به نام او اشاره شده است و می بینم که هنگام معرفی از شخصی برخی از اسامی اجداد او را ذکر نمی نمایند.

مترجم حاضر، از شیخ ابوعلی فرزندی شیخ طوسی روایت می کرده و عربی بن مسافر عبادی استاد ابن ادريس از وی روایت داشته است.

شیخ محمد بن عابد جزائری

وی از فضلا و دانشوران معاصر است.

شیخ محمد بن عبدالحسین بن ابراهیم بن ابی شبانه حسینی بحرانی

شیخ (۱) محمد بن عبدالحسین بن ابراهیم بن ابی شبانه حسینی بحرانی

وی از فضلا و علما و سرایندگان و ادبای بزرگ معاصر است.

مؤلف سلافه العصر از وی، یاد کرده و از او تمجیدی بسزا نموده و پاره ای از آثار

نظم و نثر او را متعرض گردیده است. (۲)

ص: ۱۹۲

۱- در این جا و در امل الآمل از وی به عنوان شیخ یاد کرده و در سلافه وی را به عنوان سید نوشته است و ممکن است مراد از شیخ، استاد باشد نه شیخ اصطلاحی که به غیر سید اطلاق می شود . م.

۲- سلافه العصر، ص ۵۰۵ می نویسد: سید ابو عبدالله محمد بن عبدالله شبانه بحرانی مسافرتی به هند داشت و با پدر من در آن جا ملاقات کرد و مورد اکرام وی قرار گرفت و از سوی وی نزد سلطان هند معرفی شد و پس از آن که به پاره ای از مقاصد خود رسید، به وطن خویش بازگشت و به مراتب عالیه از جمله شیخ الاسلامی نایل گردید و این در اصفهان زیست دارد و به وظایف خویش اشتغال می ورزد و سال ۱۰۷۰ ه. ق نامه ای به من نوشت و صورت نامه اش را ذکر کرده و پس از قصاید چندی که از او نقل کرده به نام فرزندش سید عبدالله و پاره ای از اشعار او پرداخته است . م.

شیخ ابو جعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبه رازی

وی از فقها و متکلمان عالیمقام علمای امامیه است و تألیفات چندی دارد؛ از آنهاست کتاب الانصاف که شیخ مفید در کتاب العیون و المحاسن از آن، نقل می نماید. (۱)

شیخ جلیل محمد بن عبدالصمد نیشابوری

وی از علما و فضیلا بزرگوار و از مشایخ ابن شهر آشوب می باشد.

شیخ فقیه محمد بن عبدالعزیز بن ابی طالب قمی

منتجب الدین او را فقیه پرهیز کار معرفی کرده است.

مؤلف گوید: ممکن است مترجم حاضر، همان دانشمندی باشد که شاذان بن جبرئیل قمی از وی روایت می کرده که پیش از این هم به آن اشاره شد و خود او از حاکم الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن علی بصری روایت داشته است.

شیخ محمد بن عبدالعلی بن نجده

ابن نجده از شیخ شهید اول روایت می کرده و از او اجازه گرفته و شهید در اجازه

ص: ۱۹۳

۱- در پاورقی امل الآمل طبع جدید نوشته وی از علمای قرن چهارم هجری است و حسن بن حمزه علوی و تلعهگیری از وی روایت می کنند. م.

او به این خلاصه مرقوم داشته است: برادری که او را برای رضای خدا برگزیده ام، شیخ امام عامل علامه پرهیزکار که دارای همت عالی و فکری اندیشمند بوده است .

شمس الملّه و الحق و الدین ابو جعفر محمد بن شیخ امام زاهد عابد تاج الدین ابو محمد عبدالعلی بن نجده است که خدا نیکبختی دنیا و آخرت به وی ارزانی فرماید، از کسانی است که برای تهیه لذتهای نفسانیه اقبال کرده و از اقران خود پیشی گرفته و به تمام معنا برای تحصیل مقامات عالیّه کوشش نموده و بیداری روزها را به شب زنده داری شبها پیوند داده و از این راه به آرزوهای دیرین خویش نایل آمده و با عظمتی که دریافته از اعلام علما به شمار آمده و کتابهای چندی از جمله، قواعد الاحکام را نزد من قرائت کرده است.

در تمجید از او سخن به درازا کشانیده و کتابهایی را که نزد او خوانده به تفصیل یاد کرده و کتابهای خود و دیگران را که از وی سماع نموده متعرض گردیده است. سپس به او اجازه داده تا تألیفات و مرویات خود و کتابهای متقدمان را روایت کند. (۱)

مؤلف گوید: پیش از این، ترجمه حال پدرش شیخ عبدالعلی بن نجده را یاد کردیم و پس از این مؤلف امل الآمل مترجم حاضر را به عنوان شیخ شمس الدین محمد بن نجده مشهور به ابن عبدالعلی نام می برد و از ظاهر آن پیداست که دلیلی برای تکرار نام او نخواهد بود.

شیخ جمال الدین محمد بن عبدالکریم

منتجب الدین گوید: وی فقیه و واعظ بوده است.

قاضی محمد بن عبدالکریم وزیری

منتجب الدین گوید: وی از عدول فقها بوده است.

ص: ۱۹۴

۱- اجازه مفصلی است و صورت آن در اجازات بحار ۱۹۳/۱۰۷، آورده شده است و تاریخ آن دهم ماه مبارک رمضان سال ۷۷۰ هجری می باشد. م.

سید جمال الدین ابو الفتوح محمد بن عبدالله رضوی

منتجب الدین گوید: وی فقیهی شایسته است.

سید محمد بن عبدالله سبعی احسائی

وی از فضلا و علما و بزرگان و پارسایان و فقهای معاصر است.

سید محیی الدین ابوحامد محمد بن ابی القاسم عبدالله بن علی بن زهره حسینی حلبی

ابن زهره از دانشوران بزرگ است.

محقق حلبی از وی روایت می کرده و خود او از پدرش و از ابن شهر آشوب روایت داشته است.

مؤلف گوید: معظم له برادر زاده سید ابو المکارم معروف به ابن زهره و مؤلف کتاب غنیه النزوع می باشد و از شاذان بن جبرئیل روایت می کرده است.

پیش از این ذیل ترجمه عمویش سید ابو المکارم حمزه بن علی بن زهره نوشتیم که مترجم حاضر یعنی برادرزاده وی از او روایت می کرده و معاصر با ابن ادریس و شاذان بن جبرئیل قمی بوده است.

سید محمد بن عبدالمطلب بن ابی طالب حسینی

منتجب الدین گوید: وی از عدول فقهاست.

فقیه قاضی ابو النجم محمد بن عبدالوهاب بن عیسی سمان

منتجب الدین گوید: وی از فقهای پرهیزکار و حافظان حدیث بود و تألیفاتی دارد.

شیخ زین الدین ابو جعفر محمد بن علی بن ابراهیم

منتجب الدین گوید: وی، فقیهی شایسته است.

شیخ محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی جمهور احسائی (۱)

شیخ محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی جمهور احسائی

وی از فضلا و محدثان است و کتابهایی دارد. پیش از این از وی به عنوان محمد بن جمهور یاد کردیم و آنچه در این جا در نسب او نوشتیم به صحت نزدیکتر است و در همان جا به آثار تألیفی او اشاره نمودیم. (۲)

ابن ابی جمهور از شیخ ابو هلال جزائری از ابن فهد روایت می کرده و در کرک نوح به اخذ اجازه از او نایل آمده و مؤلف مجالس المؤمنین به ترجمه احوال او پرداخته است.

میرزا محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی

وی دانشوری با فضیلت و محقق دقیق النظر و عابدی پرهیزکار و مورد وثوق بود و در فن حدیث و رجال مهارتی بسزا داشت و کتاب الرجال الکبیر و المتوسط و الصغیر از تألیفات ارزنده اوست که در فن رجال، بهتر و جامعتر از آن تألیف نشده است. آری، در این کتاب به شرح احوال متأخران پرداخته. (۳)

و از تألیفات دیگر او شرح آیات الاحکام،

ص: ۱۹۶

۱- در پاورقی از حاشیه امل الآمل نقل کرده نام و نسب او را چنان که در بالا نوشته است در پشت یکی از کتابهایش دیده ام.
۲- در آنجا مرقوم داشته از آثار او کتاب المجلی است و همان وقت که به ترجمه احوال او می پرداختم، به خاطر رسیدن حد توانایی به ترجمه و شرح اجمال المجلی اقدام کنم. با توفیق خدا به این کار مهم اقدام کرده و به یاری او تعالی بخش اول آن را به حسب تجزیه خویش همراه با شرح حال مفصل او در ۲۰ شعبان ۱۴۰۸ هجری به پایان آوردم. امید است برای ترجمه مابقی آن هم موفق گردم - م

۳- در مصنفی المقال می نویسد: سید میرزا محمد استرآبادی حسینی مؤلف کتب ثلاثه در رجال ۱- کبیر به نام منهج المقال □۲ و سیط به نام تلخیص المقال ۳- صغیر به نام الوجیز. از این سه کتاب، کتاب سوم را بخاطر ندارم از عالمی شنیده باشم که آن را دیده باشد. آری، در فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی چنین آمده که مؤلف در سال ۱۰۱۶ در مکه مکرمه از تألیف آن فارغ شده و نسخه ای از آن در آن کتابخانه موجود می باشد و همچنین در فهرست کتابخانه حاج سید علی ایروانی در تبریز آمده است که نسخه ای از آن موجود می باشد. باری، کتاب منهج المقال به طبع رسیده و کتاب تلخیص المقال اش معروف و مشهور است (پایان). کتاب منهج المقال همراه با حواشی و تحقیقات فراوان استاد اکبر آقا باقر بهبهانی به طبع رسیده و امل الآمل هم به انضمام این کتاب به حلیه طبع در آمده است. این کتاب مشتمل بر سه مجلد است: جلد اول از حرف الف تا سین در سال ۹۸۴ ه. ق به پایان رسیده و جلد دوم آن از حرف سین تا میم در سال ۹۸۵ به اتمام رسیده و جلد سوم از حرف میم تا به آخر و مشتمل بر فواید دهگانه است و در جلد ششم الذریعه، ص ۲۲۵، چند حاشیه بر آن را یادآور شده است. م.

حاشیه التهذیب و رساله های ارزنده دیگری است.

ما به توسط استادمان، شیخ زین الدین بن محمد بن حسن بن شهید ثانی از پدرش از

او و همچنین به توسط استاد از مولانا محمد امین از وی روایت می کنیم.

مؤلف سلافه العصر به یاد آوری از او پرداخته و از وی تمجید نموده و بیشتر تألیفات او را متعرض گردیده و نوشته که او در سال ۱۰۲۶ ه. ق در مکه معظمه در گذشته است. (۱)

سید مصطفی تفرشی در نقد الرجال می نویسد: محمد بن علی بن گیل استرآبادی فقیه متکلم و از ثقات طایفه شیعه و عابدان و پارسایان ایشان است.

در فن رجال و درایه و روایت و تفسیر، تحقیقات ارزنده ای دارد.

پیش از این افتخار مجاورت عتبه علیه غرویه (نجف اشرف) را داشت و اکنون از مجاوران بیت الله الحرام و ناسکان آنجا به شمار است.

تألیفات پسندیده دارد؛ از جمله کتاب الرجال را به ترتیب خوبی تدوین کرده و مشتمل بر اسامی همه رجال حدیث می باشد (۲) و کلیه اقوال علما را که مربوط به مدح یا ذم بوده در آن گرد آورده؛ مگر اندکی از آنها را که مورد توجه قرار نداده است؛ از .

ص: ۱۹۷

۱- در سلافه العصر، ص ۴۹۹ می نویسد: سید استرآبادی ۱۳ ذیقعده سال ۱۰۲۸ ه. ق در مکه درگذشت - م.

۲- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: به طوری که در ریاض العلماء تحقیق کرده ایم، میرزای استرآبادی نام همگی رجال حدیث را در کتاب خود ایراد نکرده است و در خاتمه خواهیم گفت عدد ابیات رجال وی بیشتر از هفت هزار بیت و عدد تألیفات آنها زیاده از شش هزار بیت و عدد کتاب و رساله هایی که در آن آمده ششصد فقره کتاب و رساله است.

آن جمله است کتاب آیات الاحکام . (۱)

مؤلف گوید: میرزای استرآبادی از جمعی از دانشمندان بهره گیری داشته؛ از جمله آنها مولانا احمد اردبیلی و شیخ ابراهیم بن علی بن عبدالعالی میسی که خود در آخر مقدمه کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام فاضل قمی به استادی میسی نسبت به خودش تصریح کرده است (۲) و من شاگردی او را نسبت به ملا احمد اردبیلی از یکی از فضلا استماع کرده ام.

یکی از فضلا اظهار می داشت: روزی از ملا احمد که آخرین دوران زندگی را می پیمود و میرزای استرآبادی در نجف اشرف در خدمت او بود، پرسیدند: پس از شما کدام یک از شاگردان شایستگی جانشینی شما را دارد؟ وی پاسخ داد: در امور عقلی، امیر فضل الله و در امور نقلی امیر علام کارهای مربوط به مرا انجام خواهند داد.

میرزای استرآبادی از این که ملا احمد وی را در ردیف آنان قرار نداده بسختی ناراحت و غمزده شد. این بود که پس از درگذشت مولانا، در نجف اشرف ماندگار نشد و به مکه مکرمه رفت و مجاورت اختیار کرد.

شیخ برهان الدین محمد بن علی بن ابی الحسین ابو الفضائل راوندی

وی از فضلا و دانشمندان بود و منتجب الدین او را به عنوان فاضل و عالم معرفی کرده است.

سید مجدالدین ابو الفوارس محمد بن علی بن اعرج حسینی

پدر سید ضیاء الدین عبد الله و سید عمید الدین عبد المطلب دانشمندی بافضیلت

ص: ۱۹۸

۱- نقد الرجال، ص ۳۲۴.

۲- در آخر منهج المقال ذیل فائده عاشره که بحث از طرق روایتی کرده اظهار می دارد انتساب ما از نظر روایت به طرق متعددی به علامه حلی اتصال پیدا می کند و کوتاهترین طریق روایت ما از ناحیه شیخ سعید ابراهیم بن علی بن عبدالمعالی میسی است که منتهی به علامه حلی می شود و از او به مشایخ بزرگوار شیعه منتهی می گردد . م.

و محقق بوده، ابن معیه از او روایت داشته است.

قاضی ابو جعفر محمد بن علی امامی بساریه

منتجب الدین گوید: وی فقیهی پرهیزکار است.

قاضی مجدالدین محمد بن علی بساریه

منتجب الدین گوید: وی فقیهی شایسته و واعظ بود و محتمل است قاضی

مجدالدین همان قاضی ابو جعفر مترجم پیش باشد.

شیخ محمد بن علی بن حسن حلبی

حلبی فاضلی استاد و از مشایخ ابن شهر آشوب به شمار است و ممکن است مترجم حاضر، همان محمد بن علی بن محسن حلبی باشد که پس از این به ترجمه او اشاره خواهد شد. (۱)

مؤلف گوید: کنیه او ابو جعفر است و از مناقب ابن شهر آشوب به دست می آید که وی از ابو علی فرزند شیخ طوسی و از ابوالوفا عبدالجبار بن علی مقری رازی روایت می کرده و هر دو از شیخ طوسی روایت داشته اند.

ممکن است مترجم حاضر همان ابو جعفر محمد بن علی بن حسن باشد که ذیلاً ذکر می شود، زیرا روزگار ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین که هر دو از وی روایت داشته اند، نزدیک است. از طرف دیگر، به مناسبت این که مترجم حاضر، به عنوان حلبی و ابو جعفر که ذیلاً یاد آور می شود به عنوان نیشابوری شناخته شده اند، این

ص: ۱۹۹

۱- بعضی این احتمال را سخت بعید دانسته اند؛ زیرا مترجم حاضر از مشایخ ابن شهر آشوب است و ابن محسن از اعلامی است که روزگار صدوق را دریافته است و پس از این هم به این معنا اشاره می شود. ممکن است بگوییم در نسخه اصلی امل الآمل ابن الحسن بود که بدل به محسن شده است. در این صورت احتمال به جایی خواهد بود - م.

احتمال را تضعیف می نماید.

قطب راوندی از مترجم روایت می کرده و خود او از قاضی ابن براج از شیخ طوسی روایت داشته است و از آغاز خرایج راوندی استفاده می شود که ابو جعفر مترجم حاضر بدون واسطه هم از شیخ طوسی روایت می کرده است.

شیخ شرف الدین محمد بن علی بن حسن بن علی دستگردی مقیم قریه زیناباد

منتجب الدین وی را فقیه فاضل معرفی کرده است.

شیخ امام قطب الدین محمد بن علی بن حسن مقری نیشابوری

منتجب الدین گوید: قطب الدین، از اعیان ثقات به شمار می آید و استاد سید امام ابوالرضا راوندی و شیخ امام ابوالحسین راوندی بوده و تألیفاتی دارد؛ از جمله التعلیق ، الحدود، الموجز فی النحو و ما به وسیله امام ابوالرضا فضل الله بن علی حسنی راوندی، از وی روایت می کنیم.

سید علاء الدین محمد بن علی حسنی خجندی

منتجب الدین گوید: وی دانشمند با فضیلتی بوده و تألیفاتی در نظم و نثر دارد.

سید ابو الغیث محمد بن علی بن حسین حسنی منتجب الدین می نویسد: وی فقیه فاضلی بوده است.

ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی

معروف به شیخ صدوق؛ وی بزرگواری است که حافظ حدیث بوده و نسبت به احوال رجال بینایی کاملی داشت و ناقد اخبار بود و از نظر حافظه و دانش در میان قمیها بی مانند بود و نزدیک به سیصد تألیف داشت، شیخ طوسی و نجاشی و علامه حلی او را

ص: ۲۰۰

به اوصاف یاد شده ستوده اند و نجاشی و علامه به بخشی از تألیفات او اشاره کرده اند که ذکر همه آنها به طول می انجامد.

من در این جا به آن تعداد از تألیفات او که دست یافته ام، اشاره می کنم:

کتاب من لا- يحضره الفقيه (۱)، کتاب عيون اخبار الرضا (۲) کتاب معانی الاخبار، کتاب حقوق الإخوان له ولایه، کتاب الخصال و کتاب الروضه فی الفضائل، این کتاب را به وی نسبت داده اند، کتاب اکمال الدین و اتمام النعمه و کتاب الامالی که به نام المجالس هم خوانده می شود، کتاب علل الشرایع و الاحکام و الأسباب، کتاب ثواب الاعمال، کتاب .

ص: ۲۰۱

۱- شیخ صدوق (ره) در آغاز من لا يحضر می نویسد: آنگاه که قضا و قدر مرا به قصبه ایلاق بلخ رهنمون کرد، حالت تنهایی در خود احساس کردم و چندی را به این حال به سر بردم تا این که شریف الدین ابو عبدالله معروف به نعمت در آنجا وارد شد. از ورود او که سیلی بزرگوار و متدین و متقی بود، خوشحال گردیده با او انس پیدا کردم. در یکی از روزها در خلال گفت و گو سخن از محمد زکریای رازی به میان آمد که کتابی در طب به نام من لا يحضره الطیب تألیف کرده که کافی و کامل است و از من درخواست کرد تا کتابی در امور دینی که متکفل همگی آثار من باشد که در این باره تألیف کرده ام تهیه نمایم و به اسم من لا- يحضره الفقيه موسوم دارم تا به آخر. کتاب مزبور یکی از کتب اربعه شیعه است و به قول علامه بحر العلوم، این کتاب در اعتبار و اشتهار مانند خورشید در رابعه النهار است و از آن هنگام که تألیف شده همواره مورد توجه اعلام کبار بوده و حواشی و تحقیقاتی درباره آن نوشته شده و مرحوم مولانا محمد تقی مجلسی دو شرح پارسی و عربی بر آن نوشته است. شرح پارسی آن به نام لوامع صاحب قرانی است که بخشی از آن به طبع رسیده و شرح عربی آن به نام روضه المتقین در چهارده مجلد طبع شده و در مجلد چهاردهمی به شرح رجال کتاب فقیه پرداخته است. مستدرک، ج ۳، ص ۷۱۷ می نویسد: در کتاب فقیه پنج هزار و نهصد و شصت و سه حدیث آورده شده است و در همان کتاب از ص ۵۴۷ تا ۷۱۰ به ذکر طرق او پرداخته و سیصد و هشتاد و پنج طریق از طرق او را متعرض شده است و مشایخ او دویست و شصت تن بوده اند و کتاب فقیه در این روزگار به سبک شیوایی با تعلیق فاضل معاصر آقای علی اکبر غفاری به طبع رسیده و مجملی از شرح حال او را متذکر گردیده و یکی از کرامات او را یادآوری کرده و شرحی از نسخ خطی آن از جمله دو نسخه خطی که در کتابخانه والد این جانب بوده مرقوم داشته است حفظه الله تعالی - م.

۲- عيون اخبار الرضا را این جانب ترجمه کرده ام که به طبع رسیده است - م.

عقاب الاعمال، کتاب التوحید، کتاب صفات الشیعه، کتاب الاعتقادات، کتاب فضائل رجب، کتاب فضائل شهر رمضان و دیگر تألیفاتش که به مطالعه ما نرسیده است.

ما، در کتاب الفوائد الطوسیه به مطالب و تحقیقاتی که بر توثیق او دلالت دارد،

پرداخته ایم و ابن طاووس هم در کتاب کشف المحججه از وی توثیق نموده است. (۱)

مؤلف گوید: ابن بابویه سال ۳۵۵ ه. ق وارد بغداد شد. در حالی که در آغاز جوانی بود؛ شیوخ شیعه از فرصت استفاده کرده به سماع از او پرداختند. پس از بازگشت از بغداد در ری ساکن شد و به افاده حدیث و تربیت محدثان اشتغال ورزید تا سال ۳۸۱ ه. ق درگذشت و در آنجا مدفون گردید (۲) و در ماده تاریخش گفته شده (کله شفاء) (۳)

از تألیفات شیخ صدوق، کتاب مدینه العلم است که بنا به اظهار ابن شهر آشوب

در معالم العلماء، در ده جزو تدوین شده است؛ حال آن که من لا یحضره الفقیه بیش .

ص: ۲۰۲

۱- کشف المحججه، صص ۱۲۲-۱۲۳.

۲- شیخ صدوق و برادر بزرگوارش به دعای حضرت ولی عصر (عج) متولد شده اند و شرح این واقعه را شیخ طوسی و دیگر از اعلام روایت کرده اند. مزار شیخ صدوق که در حال حاضر به ابن بابویه معروف است در باغ طغرلیه که از بناهای ناصرالدین شاه و نزدیک به برج طغرل است واقع شده و قبه رفیعی دارد و مزار عموم مردم است. ترجمه روضات، ج ۷، ص ۶۹ می نویسد: حدود سال ۱۲۳۸ هبر اثر باران شدیدی که قبر ابن بابویه را خراب کرده بود تصمیم گرفتند مقبره او را نوسازی کنند به این منظور به حفر اطراف قبر پرداخته تا به سردابه ابن بابویه رسیده بدن او را تر و تازه یافتند و حتی اثر حنا هم پس از سالهای متمادی هنوز بر سر انگشتانش دیده می شد این خبر شیوع پیدا کرد و مردم به زیارت بدن او می شتافتند در همان وقت فتحعلیشاه قاجار از جریان اطلاع پیدا کرد خود با امنای دولت به مزار ابن بابویه آمد و پس از آن که جمعی از علما بدیدار بدن او شتافتند حقیقت این واقعه برای وی مسلم شد و دستور داد مرقد او را به جالب ترین طرز عمران و کاشی کاری کنند و این واقعه از کرامات آن محدث بزرگوار است. بنا به قولی که شیخ صدوق ۸۰ سال عمر کرده باشد سال ۳۰۱ ه. ق متولد شده است . م.

۳- ماده تاریخ فقط کلمه (شفاء) است که ۳۸۱ می باشد و کلمه کله اضافه است و شاید چنین بوده ماده تاریخ او کلمه (شفاء) است که به صورت (کله شفاء) نوشته شده و اگر همزه آخر هم حساب شود ۳۸۲ خواهد بود لیکن درست نیست -م.

از چهار جزو نیست.

شیخ بهائی (ره) در حواشی خویش می نویسد: از ظاهر کلام ابن شهر آشوب به دست می آید که کتاب مدینه العلم از کتاب من لا یحضره الفقیه بزرگتر بوده و شیخ طوسی هم در فهرست به این موضوع اشاره کرده است.

بنابر این، گفتار بعضی از اصحاب که اظهار داشته اند مدینه العلم بزرگتر از من لا یحضر نمی باشد، قابل توجه نخواهد بود.

مؤلف گوید: برخی گفته اند کلیه احادیثی که در مدینه العلم آورده شده .

بدون کم و زیاد، همان احادیثی است که در من لا یحضر و کتابهای دیگرش آورده شده است، این سخن علاوه بر آن که مدعی بدون دلیل است با استدلال علامه حلی هم موافق نمی باشد، زیرا وی در کتاب المنتهی حدیثی را از کتاب صلوات نقل کرده است که در من لا یحضر و کتابهای دیگرش وجود ندارد.

به طوری که از ظاهر کتاب وصول الاخبار الی علم درایه الاخبار شیخ حسین بن عبدالصمد پدر شیخ بهائی (ره) استفاده می شود، کتاب مزبور در عصر او موجود بود، زیرا او در ضمن کتب اصول می نویسد: در روزگار ما کتابهای اصول حدیث مرکب از پنج کتاب اند؛ اول آنها کتاب مدینه العلم سپس من لا یحضر.

این کتاب همچنین در روزگار علامه هم وجود داشته چنان که در المنتهی، به طوری که نوشتیم، حدیثی در باب صلوات نقل کرده و از سبک کلام شیخ بهائی (ره) استفاده می شود که شیخ بهائی آن را ندیده است و ممکن است پدرش در یکی از سفرها آن را از دست داده باشد.

از شیخ معاصر شنیده ایم هنگامی که وی در جبل عامل زیست داشته کتاب مزبور را دیده است.

من خود در دیار مازندران پاره ای از اخبار آن کتاب را که بر پشت کتابی نوشته و گویا به خط شاگرد شیخ بهائی یا شاگرد شاگردش بوده است، دیده ام . (۱).

ص: ۲۰۳

۱- ترجمه روضات ، ج ۷، ص ۶۵ می نویسد: در حال حاضر اثری از کتاب مدینه العلم نمی باشد و پس از روزگار علامه و شهید اول علما با جدیتی که داشتند بدان دست نیافتند و وجود آن هم در نزد پدر شیخ بهائی غیر ممکن است؛ زیرا اگر وجود می داشت مرحوم فیض و مجلسی و حر عاملی از آن استفاده کرده بودند. اکنون یا کتاب مزبور مانند عنقا معروف الاسم و مجهول الجسم است یا مهم نبوده است - م.

از آثار او که در دست مطالعه ما قرار گرفته کتاب مختصری است در فقه به نام الهدایه و کتاب مختصر دیگری در این خصوص به نام المقنع و رساله مجلسه مع رکن الدوله الدیلمی فی الامامه ، کتاب دعائم الاسلام به طوری که از ظاهر بحار الانوار استاد استناد بر می آید، این کتاب را استاد به وی نسبت داده است و معانی الاخبار از کتابهای مشهور او می باشد و ممکن است از قلم ناسخ افتاده باشد؛ زیرا در غیر این صورت چگونه مؤلف امل الآمل از وجود آن بی اطلاع مانده است. (۱)

استاد استناد، در بحار الانوار اظهار می دارد، کتاب جامع الاخبار را از تألیفات او برشمرده اند و به گمان من، کتاب مزبور از تألیفات دیگری است و من آنچنان که باید از مؤلف آن اطلاعی ندارم.

مؤلف گوید: در میان نسخه های جامع الاخبار اختلاف بسیاری است؛ چنان که برخی از نسخه های آن را که در استرآباد دیده ام، بی اندازه مبسوط و مفصل است و برخی دیگر از آن که در دسترس همگان می باشد، مختصر است و مؤلف آن، که استاد استناد از شناخت آن، اظهار بی اطلاعی کرده است، به گفته مؤلف امل الآمل، شیخ شمس الدین محمدبن محمدبن حیدر شعیری می باشد.

باز استاد استناد در فهرست بحار می گوید: کتاب التمیص از تألیفات یکی از پیشینیان روزگار شیخ صدوق می باشد و محتمل است از تألیفات شیخ صدوق باشد؛ .

ص: ۲۰۴

۱- کتاب المقنع والهدایه که می توان گفت رساله عملیه و فتوایی است با مقدمه ارزنده ای به طبع رسیده و در آخر آن مجلس نود و سیم از مجالس او که در روز جمعه ۱۲ شعبان سال ۱۳۶۸ ه. ق به منظور چگونگی دین امامیه منعقد شده ضمیمه گردیده است. مجلسی در فصل دوم مقدمات بحار می نویسد: کتاب هدایه صدوق در عین حالی که مشهور است، به شهرت کتابهای دیگر او نمی رسد و در همان فصل به مناسبت کتاب دعائم الاسلام می نویسد: کتاب دعائم الاسلام در نزد ما موجود می باشد، احتمال دارد از تألیفات صدوق نباشد، بلکه از دیگری است. شیخ طوسی و نجاشی کتاب مزبور را در ردیف کتابهای او نام برده اند و تحقیق منوط به این کتاب را باید از مستدرک استفاده کرد. در امل الآمل منضم به منهج المقال و همچنین امل الآمل طبع جدید کتاب معانی الاخبار در ردیف کتابهای صدوق آورده شده و گویا او نسخه ای که در اختیار صاحب ریاض بوده نام آن کتاب افتاده باشد. م.

لیکن احتمال بعیدی است.

مؤلف گوید: احتمال بعید به آن سبب است که در کتب رجال در ردیف تألیفات صدوق، نامی از آن برده نشده است، با آن که شیخ طوسی و نجاشی که مؤلف رجال اند، نزدیک به روزگار او می زیستند.

باز گوید: دلیل آن که جامع الاخبار مشهور از آثار صدوق نمی باشد آن است که مؤلفش در بحث تقلیم أظفار (ناخن گیری) می نویسد: قال محمد بن محمد مؤلف هذا الكتاب قال ابي في وصيته الى: قلم أظفارك؛ یعنی محمد بن محمد که مؤلف این کتاب است چنین گفته است: پدرم در ضمن وصیت و سفارشی که برای من مرقوم داشت نوشته بود ناخن هایت را بگیر.

از این عبارت پیداست که شیخ صدوق، مؤلف جامع الاخبار نمی باشد؛ زیرا نام

پدر صدوق، علی است نه محمد، گذشته از این، مؤلف جامع الاخبار از کتاب فضائل الشیعه صدوق نقل می کند و از این جا پیداست که وی متأخر از صدوق بوده است.

گاهی امیر سید حسین بن حسن عاملی در کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساواه از کتاب روضه الغراء^(۱) نقل کرده و نیز در آن کتاب از بشاره المصطفی لشیعه المرتضی مطالبی نقل کرده و آن را به صدوق نسبت داده است، به گمانم از مؤلف .

ص: ۲۰۵

۱- ترجمه روضات ج ۷، ص ۶۴، آن جا که به نام بخشی از کتابهای صدوق می پردازد، می نویسد: کتاب روضه از آثار ابن بابویه نبوده است؛ زیرا سبک آن، اصولاً شباهتی به هیچ یک از تألیفات صدوق ندارد و اسانید آن هم اسانید صدوق و مراسیل آن هم طراز با مراسیل کتابهای دیگر وی نمی باشد به همین مناسبت علامه مجلسی با آن که از این کتاب دو نسخه مختلف داشته و آنها را در کتاب پنداشته برای یکی رمز (فض) و برای دیگری رمز (بل) قرار داده در عین حال آن را از تألیفات صدوق نام نبرده است. انتساب این کتاب مساوی با انتساب مجموع الرائق است که آن را به صدوق نسبت داده اند و از تألیفات او نمی باشد. در الذریعه، ج ۱۱، ص ۲۸۳ می نویسد: کتاب روضه از آثار صدوق نیست؛ زیرا اولین حدیثش را در سال ۶۵۷ ه. ق در جامع واسط روایت کرده و دیگر مطالب که بدان کتاب مراجعه شود - م.

آن خبردار نبوده است. (۱)

شیخ محمد بن علی حلوانی

وی عالمی ادیب و عابد بود و از شاگردان سید مرتضی و سیدرضی به شمار است .

مؤلف گوید: به طوری که از کتاب قصص الانبیاء راوندی به دست می آید، حلوانی از مشایخ سید ابو الصمصام ذوالفقار بن محمد بن معبد حسینی است که سید، استاد مولانا قطب الدین راوندی است و از المناقب شیخ ابن شهر آشوب استفاده می شود که سید از مشایخ وی بوده و هر دو توسط سید از حلوانی روایت داشته اند.

شیخ برهان الدین محمد بن علی حمدانی (قزوینی)

وی از فضیلتی بزرگوار و مورد وثوق اعلام روزگارش بوده و تألیفاتی دارد؛ از جمله کتاب تخصیص البراهین و نقص المسئله فی الامامه فی کتاب الأربعین فخر رازی و کتابهای دیگر .

علامه حلی توسط پدرش از وی روایت می کرده و خود او از شیخ منتجب الدین روایت داشته است.

پس از این هم به عنوان محمد بن محمد بن علی یادآوری می شود.

مؤلف گوید: از اجازه شهید ثانی به حسین بن عبدالصمد پدر شیخ بهائی استفاده می شود که علامه حلی از پدرش از سید احمد بن یوسف عریضی از حمدانی روایت داشته است. بنابراین، علامه با دو واسطه از وی روایت می کرده است.

از قراین ظاهری به دست می آید مترجم حاضر غیر از برهان الدین محمد بن محمد بن علی است که در آینده یادآوری می شود؛ زیرا وی مقدم بر شیخ منتجب الدین بوده است و با مترجم حاضر اتحادی ندارد. (۲)

ص: ۲۰۶

۱- مؤلف این کتاب، عماد الدین ابو جعفر محمد بن علی طبری آملی است که شرح حالش در اوایل این مجلد آورده شده و در الذریعه، ج ۳، ص ۱۱۷ ذیل بشارت المصطفی مطالبی را ایراد کرده است . م.

۲- ضیافه الاخوان، ص ۳۱۷، می نویسد: برهان الدین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی . علامه حلی در یکی از فواید کتاب خلاصه به مناسبت سندش که منتهی به شیخ طوسی می شود، اظهار داشته است: از پدرم از سید احمد بن یوسف بن احمد بن عریضی علوی حسینی از برهان الدین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی مقیم ری از سید فضل الله راوندی از سید ابو صمصام از شیخ طوسی روایت می کنم و شیخ شهید هم در اربعین حدیثی را به همان سند از حضرت صادق (ع) روایت کرده است. بعید نیست شیخ برهان الدین همان محمد بن محمد بن علی بن محمد قزوینی باشد که مؤلف التدوین) می نویسد: در سال ۵۵۸ ه. ق به اتفاق پدرم قاضی عطاء الله بن علی به سماع حدیث او رسیدم - م.

شیخ امام عمادالدین ابو جعفر محمد بن علی بن حمزه طوسی مشهدی

وی فقیهی عالم و واعظ بود. منتجب الدین پاره ای از تألیفات او را به این اسامی

نام برده است: الوسیله (۱)، الواسطه، الرائع فی الشرایع، المعجزات و مسائل فی الفقه.

مؤلف گوید: عمادالدین را به عنوان ابو جعفر متأخر معرفی کرده اند و یکی از علما در کتاب خود نوشته است عمادالدین، شاگرد شیخ طوسی بوده و کتاب التنبیه را علاوه بر کتابهای دیگر به وی نسبت داده است.

مؤلف گوید: در این که عمادالدین، از شاگردان شیخ طوسی باشد، جای تأمل است. دانشمندان درباره مؤلف الوسیله اختلاف کرده اند و شیخ نجیب الدین یحیی بن سعید حتی از دانشورانی است که در کتاب نزهه الناظر تصریح کرده است که کتاب الوسیله از تألیفات شیخ ابو جعفر محمد بن علی طوسی می باشد.

عمادالدین در میان فقها، شهرت دارد و اقوال او را در کتابهای فقه یاد کرده اند. مؤلف اسرار الائمة در همین کتاب می نویسد: عمادالدین طوسی کتابی در معجزات ائمه تألیف کرده است. از ظاهر کلامش چنان بر می آید که مراد وی مترجم حاضر است.

ص: ۲۰۷

۱- بعضی از بزرگان وسیله و واسطه را نام یک کتاب می دانند. ترجمه روضات، ج ۷، ص ۱۹۰ می نویسد: از آغاز وسیله استفاده می شود که وسیله کتاب مستقلی است به نام الوسیله الی نیل الفضیله و متضمن همه بابهای فقه و مشتمل بر تحقیقات ارزنده و در ترتیب و تهذیب از بهترین متون فقه به شمار است و دارای هشت هزار بیت می باشد - م.

شیخ زین الدین در رساله الجمعه و کتابهای دیگرش کتاب نهج العرفان الی هدایه الایمان را به عمادالدین طبرسی نسبت داده و از آن هم نقل کرده است و از ظاهر بیان زین الدین، استفاده می شود مراد از عماد طبرسی، مترجم حاضر است .

بنابر این، کلمه طبرسی را باید اشتباهی دانست که از سوی کاتب، انجام گرفته و درست آن است که طوسی باشد، زیرا دانشمندی را به عنوان عمادالدین طبرسی به خاطر ندارم.

ملاعلی رضای تجلی سبزواری در یکی از یادداشت‌هایش که به منظور رد بر ملا آقا رضی قزوینی تدوین کرده است، اظهار می دارد: الوسيله از تألیفات ابویعلی محمدبن حسن بن حمزه جعفری؛ از ظاهر پیداست مؤلف الوسيله ابویعلی نبوده است؛ بلکه متأخر از او می باشد و نام مؤلف آن، حسن بن حمزه است و مشاهیر اصحاب رجال از او نام نبرده اند.

آری، در رساله ای که یکی از شاگردان شیخ حسین بن مفلح صیمری به منظور گردآوری گروهی از مشایخ شیعه تدوین کرده است، می نویسد: از ایشان است شیخ حسن بن حمزه و از تألیفات اوست کتاب الواسطه، کتاب الوسيله، کتاب التعمیم و کتاب التنبیه .

گفتیم کتاب الوسيله از تألیفات ابویعلی نیست و دلیل آن که کتاب مزبور از تألیفات ابویعلی نمی باشد، آن است که نجاشی در ضمن آثار ابویعلی کتاب مزبور را در ردیف کتابهای ابویعلی محمد بن حسن بن حمزه نام نبرده است.

مؤید دیگرش آن که در وسیله آمده است که: (رمی از نظر ابویعلی واجب است) و عبارت به طوری ادا شده است که معمول مصنفان نبوده است؛ یعنی درست نیست که مؤلف کتاب از خود چنان نام ببرد و بالاخره از جهاتی، خالی از دقت نمی باشد.

مولانا قطب الدین محمد بن علی شریف دیلمی لاهیجی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود.

تألیفاتی دارد؛ از جمله آنها رساله فی العالم المثالی و کتابها و رساله های دیگر و از معاصرین است.

مؤلف گوید: مترجم حاضر به عنوان شیخ قطب صوفی مشهور است و تشیع او

ثابت نمی باشد و کتابی هم در تاریخ تألیف کرده است . (۱)

اجل نصیر الدین محمد بن علی رازی مقیم ورامین

منتجب الدین او را به عنوان فاضل معرفی کرده است .

ص: ۲۰۹

۱- مؤلف که در تشیع قطب لاهیجی، مشکوک است یا از آن نظر است که وی را به دیگری اشتباه کرده است و یا به صرف این که متمایل به مرام تصوف بوده او را شیعه ندانسته و حال آن که تصوف هیچ گونه منافاتی با مذهب شیعه ندارد. چه بسیار بزرگانی بوده اند که مرام تصوف واقعی را رویه خویش قرار داده و صدق و صفا و ورد و وفا و فقر و فنا را به معنای واقعی آن برگزیده اند. گذشته از این، مرحوم قطب لاهیجی در کتاب محبوب القلوب که بخشی از آن به طبع رسیده و مؤلف به عنوان (تاریخ) از آن یاد کرده در بخش سوم به شرح احوال ائمه طاهرين عليهم السلام پرداخته و از حضرت مولی به عظمت یاد کرده و گاهی هم از حضرت صادق روایاتی نقل کرده و بالأخره در روزگار خود فخر شیعه و شیخ الاسلام شریعه بوده است. الذریعه ، ج ۲۰، ص ۱۴۱ ذیل محبوب القلوب می نویسد: کتابی است ملمع که از نظم و نثر فارسی و عربی تشکیل یافته و بر یک مقدمه در حقیقت فلسفه و سه مقاله، اولی در احوال حکمای قبل از اسلام، دومی حکمای اسلامی، سومی احوال ائمه اطهار و برخی از مشایخ و خاتمه آن در شرح حال نواب اربعه و کلینی و علی بن بابویه و صدوق و مفید و خواجه نصیر طوسی و شریف رضی و مرتضی و محقق حلّی و علامه حلّی و سید بن طاووس و شیخ بهائی و میرداماد و عده ای از مشایخ صوفیه می باشد و در همین بخش هم به شرح احوال خود اشاره نموده است و کسی که سنی باشد به نواب اربعه و دیگر از اعلام شیعه توجهی ندارد. باری، قطب الدین محمد بن علی بن عبدالوهاب بن پيله لاهیجی اشکوری از شاگردان میر محمدباقر محقق داماد است. جدش پيله (پيله در لغت گیلانیان به معنای بزرگ است) از فقها و صلحای زمانش بوده و در نحو و صرف و تفسیر و معانی و بیان مهارت داشته است. وی در روزگار شاه تهماسب صفوی همراه با خانواده اش به قزوین آمد و به پیشنهاد تهماسب به لاهیجان رفت و در آنجا فرزندش عبدالوهاب با دختر سید علی بن سید محمد یمنی ازدواج کرد و شیخ علی که پدر قطب الدین است، متولد شد. سید عبدالوهاب در خردسالی فرزندش علی در گذشت. مادرش به تربیت او همت گماشت تا جامع معقول و منقول و شیخ الاسلام وقت گردید و آوازه اش در همه ایران پیچید تا این که در اثنای نماز صبح، سکنه کرد و در گذشت. پس از او شیخ جلال الدین برادر بزرگتر از قطب الدین که سه سال از وی بزرگتر بود، عهده دار امور پدرش گردید و سه سال پس از پدرش زنده بود. بعد از در گذشت وی امور مربوطه به عهده قطب الدین گذاشته شد. دیگر از تألیفات قطب الدین (ثمره الفؤاد) است. الذریعه ، ج ۵، ص ۱۵ می نویسد: قطب الدین در این کتاب اسرار احکام را متذکر شده است و همگی اسرار عبادات و معاملات را تا آخر آیات شرح داده و در خاتمه آن فرقه ناجیه امامیه را از میان همه فرق اسلامی تعیین کرده است، و این جانب سالها پیش کتاب کوچکی را که کشکول وار تنظیم شده بود، در اختیار یکی از نوادگانش که از فضیلتی اعلام این عصر است، دیده ام . قطب الدین در طی مطالبی که در محبوب القلوب ایراد کرده به پاره ای از اشعار خود پرداخته است؛ از جمله: بدر خلق چه گردی پی مطلب مطلب ز در خلق که چون پانشوی در بدری از در غیب بهر در که در آیی یابی که دری بر تو چه بندند گشایند دری - م.

ابن شهر آشوب، دانشوری با فضیلت و مورد وثوق و محدثی محقق بود. از فن رجال و اخبار کاملاً با اطلاع بود و ادیبی سراینده و جامع خوبیها به شمار می آمد و تألیفاتی دارد؛ از جمله آنها مناقب آل ابی طالب؛ کتاب مثالب النواصب (۱) و کتاب المخزون المکنون فی عیون الفنون؛ کتاب أعلام الطرائق فی الحدود و الحقائق؛ کتاب فائده الفائده؛ کتاب المقال فی الأمثال؛ کتاب الاسباب و النزول علی مذهب آل الرسول (۲) کتاب الحاوی؛ کتاب الاوصاف؛ کتاب المنهاج و کتابهای دیگر (۳).

ص: ۲۱۰

۱- در پاورقی از تعلیقات مؤلف نقل کرده است شیخ لطف الله نیشابوری در بحث مطاعن از کتاب غایه المطلوب فی الواجب و المندوب در نسخه ای که به گمان من به خط اوست، می نویسد: کتاب مطالب القواصب فی مثالب النواصب از تألیفات شیخ رشید الدین بن شهر آشوب مازندرانی رحمه الله است.

۲- در تعلیقات می نویسد: ابن شهر آشوب در مناقب به نام این کتاب اشاره کرده و مؤلف امل الآمل در کتاب الهداه، کتاب البرهان فی اسباب نزول القرآن را به وی نسبت داده است و ممکن است البرهان غیر از کتاب اسباب و نزول باشد. مولانا استاد در بحار، کتاب بیان التنزیل را به وی نسبت داده است. از ظاهر آن پیداست که بیان التنزیل همان کتاب اسباب و نزول باشد.

۳- معالم العلماء، ص ۱۱۹، این کتاب به منزله تسمیه است که بر کتاب فهرست شیخ و رجال نجاشی نوشته شده است و در ایران و عراق به طبع رسیده است. در چاپ ایران که به همت عباس اقبال به طبع رسیده مقدمه ای بر آن نگاشته و سال فوت او را ۵۸۸ ه. ق یاد کرده است . م.

ابن شهر آشوب، تألیفات یاد شده را در کتاب معالم العلماء متذکر شده و ما مؤلف امل الآمل) در این کتاب، آنچه را که وی در آن کتاب آورده است ایراد نموده ایم و چنان که پیداست مطالب زیادتری از فهرست شیخ و رجال نجاشی ندارد؛ مگر اندکی و خود او اظهار داشته است نام ششصد کتاب را در این کتاب (معالم العلماء) که در فهرست شیخ نیامده ایراد کرده ام. از ظاهر آن پیداست که اکثر کتابهای مزبور از متقدمان می باشد.

سید مصطفی در نقدالرجال، ص ۳۲۳ وی، را شیخ طایفه شیعه و فقیه ایشان و سرایندهای بلیغ و منشئی ادیب معرفی کرده و اضافه می نماید: محمد بن عبدالله بن زهره از او روایت می کرده (۱) و خود او از محمد و علی، فرزندان عبدالصمد، روایت داشته است و تألیفاتی دارد؛ از جمله کتاب الرجال و انساب آل ابی طالب.

ابن شهر آشوب، علاوه بر دو فرزند عبدالصمد، از جدش شهر آشوب از شیخ طوسی هم روایت می کرده و من کتاب متشابه القرآن او را دیده ام.

مؤلف گوید: ابن شهر آشوب معاصر با شیخ منتجب الدین مؤلف فهرست و سید ابو المکارم مؤلف الغنیه و احمد غزالی و زمخشری بوده و به طوری که خود او در کتاب المناقب تصریح کرده از احمد غزالی و زمخشری روایت داشته و توسط احمد از برادرش محمد غزالی هم روایت می کرده است.

در اوایل سندهای کتاب سلیم بن قیس هلالی چنین آمده است: خبر داد به من، شیخ فقیه ابو عبدالله محمد بن علی بن شهر آشوب به قرائتی که بر او داشتم در سال .

ص: ۲۱۱

۱- در تعلیقات مؤلف آمده از ظاهر آنچه مرقوم داشته است به دست می آید مراد از محمد بن عبدالله سید محیی الدین ابو حامد محمد بن زهره حلبی اسحاقی است و به همین ترتیب در اجازه ای که احمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی به ملا عبدالله شوشتری داده است اشاره شده و گویا تعریفی که در بالا از او شده به انتساب به جدش باشد.

۵۶۷ ه. ق در حله جامعین از جدش شهر آشوب از شیخ سعادت‌مند، ابوجعفر، محمد بن حسن طوسی (رض).

ممکن است گوینده «اخبرنی» ابن ادریس باشد.

پیش از این در شرح حال سید کمال الدین حیدر بن محمد بن زید بن محمد بن عبدالله حسینی که شاگرد ابن شهر آشوب می باشد نوشتیم که وی از ابن شهر آشوب اجازه داشته و تاریخ اجازه او سال ۵۷۰ ه. ق است.

ابن شهر آشوب، فرزانه ای است که روایات بسیاری نقل کرده است و به طوری که از مناقب او استفاده می شود از گروه زیادی از علمای خاصه و عامه روایت می کرده و در قریه ای از توابع شهر بارفروش مازندران که در حال حاضر آن جا را مشهد کنجی زور می نامند، بدرود حیات گفته و مقبره او در آنجا معروف است و مردم به زیارت آن می روند. (۱)

ابن شهر آشوب در مناقب اظهار داشته است که اکثر سندهای ما که به کتابهای اصحاب منتهی می شود از شیخ ابو جعفر طوسی است و ما این سند را از ابوالفضل داعی بن علی حسینی سروی و ابوالرضا فضل الله بن علی بن حسین کاشانی و .

ص: ۲۱۲

۱- صفدی در الوافی بالوفیات، ج ۴، ص ۱۶۴ می نویسد: ابن شهر آشوب، یکی از اعلام شیعه است. در هشت سالگی به حفظ قرآن پرداخت و به مرتبه ای از دانش رسید که مردم از شهرها برای فراگیری علوم به سوی او حرکت می کردند و در علم قرآن و غریب و نحو استاد بوده و در روزگار المقتفی در بغداد منبر می رفت و المقتفی که از سخنان او به شگفت می آمد، به وی خلعت می داد. ابن شهر آشوب، دانشمندی زیبا چهره و راستگو و خوش برخورد و از دانش فراوانی برخوردار بوده و به عبادت و تهجد اقبال فراوانی داشت و پیوسته با وضو بود و این طی در تاریخش او را به عظمت ستوده است و پس از نام برداری از تألیفاتش از جمله الفصول در علم نحو، می نویسد: ابن شهر آشوب در سن ۹۹ سال و دو ماه و اندی در سال ۵۸۸ ه. ق در شهر حلب در گذشت. علامه تهرانی در الثقات العیون، ص ۲۷۴ می نویسد: ابن شهر آشوب در نیمه شب جمعه ۱۲ شعبان سال ۵۸۸ ه. در حلب در گذشت و در دامنه کوه جوشن نزدیک به مشهدالحسین دفن شد. بعضی در گذشت او را در ۲۲ شعبان سال مزبور نوشته اند و بالأخره همگان مدفن او را در حلب نوشته اند و گویا قبر پدر او دربار فروش مازندران باشد و یا جد او در آن جا مدفون است؛ والله العالم - م.

عبدالجلیل بن عیسی بن عبدالوہاب رازی و ابو الفتوح احمد بن علی رازی و محمد و علی فرزند علی بن عبدالصمد نیشابوری و محمد بن حسن شوهانی و ابوعلی فضل بن حسن بن فضل طبرسی و ابو جعفر محمد بن علی بن حسن حلبی و مسعود بن علی عوایی و حسین بن احمد طحال مقدادی و پدرم علی بن شهر آشوب سروری روایت می کنم و همگی ایشان از شیخ ابوعلی حسن بن محمد بن حسن طوسی از ابوالوفا عبدالجبار بن علی مقری رازی از شیخ طوسی روایت داشته اند و همچنین توسط منتهی بن ابی زید بن کبابکی حسینی گرگانی و محمد بن حسن فتال نیشابوری و جدم شهر آشوب طبق سماع و قرائت و مناو له و اجازه ای که نسبت به بسیاری از کتابهای شیخ و روایات او داشته اند، از شیخ طوسی روایت کرده ام.

در آن کتاب اظهار داشته است، سند کتابهای شریف مرتضی و شریف رضی و روایات ایشان را از سید ابو الصمصام ذوالفقار بن معبد حسینی مروزی از ابو عبدالله محمد بن علی حلوانی از هر دوشان روایت می کنم و همچنین طبق روایتی که از سید منتهی از پدرش ابوزید و از محمد بن علی فتال فارسی از پدرش حسن دارم و این هر دو از سید مرتضی روایت می کرده اند و منتهی و فتال را به سماعی که پدرشان از سید مرتضی داشته اند و به قرائت از او رسیده اند روایت می کنم. همچنین به سماعی که از قاضی حسن استر آبادی از ابوالمعافی بن قدامه از سید داشته اند روایت می نمایم و نیز به طریق صحیحی که شیخ ابو جعفر طوسی از وی داشته است روایت می نمایم و نیز سید منتهی از پدرش از شریف رضی روایت داشته است.

سندهای کتاب شیخ مفید را از ناحیه ابو جعفر و ابوالقاسم، فرزندان کمیح از پدرشان از ابن براج از شیخ مفید و همچنین از طریق ابو جعفر طوسی از شیخ مفید روایت می کنم.

سندهای کتب ابو جعفر بن بابویه را از محمد و علی فرزندان علی بن عبدالصمد از پدرشان از ابوالبرکات علی بن حسین حسینی خوزی از وی و همچنین از روایات ابو جعفر طوسی روایت می کنم.

سندهای کتب ابن شاذان و ابن فضال و ابن ولید و ابن حاشر و علی بن ابراهیم و

حسن بن حمزه و کلینی و صفوان و عبدکی و فلکی (کذا) و دیگر اعلام را به همان سندی نقل می کنم که ابوجعفر طوسی در فهرست یاد کرده است و کتابهای التنویر فی معانی التفسیر و روضه الواعظین و بصیره المتعظین فتال را از خود او و کتاب مجمع البیان لعلوم القرآن و کتاب اعلام الوری و اعلام الهدی طبرسی را از خود او روایت می نمایم و ابو الفتوح کتاب روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن را به من اجازه داده است و ابوالحسن بیهقی کتاب حلیه الاشراف را به مناووله (۱) در اختیار من در آورد و آمدی به من اجازه داد تا غرر الحکم را روایت کنم و کتاب الاحتجاج ابو طالب طبرسی را به خط او یافتیم.

و مؤلف گوید: در ترجمه ابوطالب طبرسی نوشتیم که وی از مشایخ ابن شهر آشوب است و نظر به این که ابوطالب، کتاب مزبور را به خصوص به وی اجازه نداده است به این جمله تعبیر کرده است که: «کتاب مزبور را یافتیم».

شیخ جلال الدین محمد بن علی بن طاووس حسنی

وی از فضلالی نیکوکار و از پارسایان روزگارش بود و از محقق حلی روایت می کرده است.

مؤلف گوید: ظاهر وی فرزند ابن طاووس مؤلف الاقبال می باشد.

شیخ امام برهان الدین ابو حارث محمد بن ابی الخیر علی بن ابوسلیمان ظفر حمدانی

منتجب الدین می نویسد: برهان الدین دانشمندی باصلاحیت و مفسر و واعظ بود.

ص: ۲۱۴

۱- مناووله یکی از اقسام طرق تحمل حدیث است؛ به این معنا که شیخ حدیث، کتاب خود یا کتاب دیگری را به عنوان تملیک یا عاریه در اختیار طالب حدیث در آورد تا آن را با مالک شود یا به استنساخ از آن اقدام کند و به او اجازه دهد تا آن کتاب را روایت نماید. ابوالحسن زید بن محمد بیهقی از فضلالی بنام بیهقی بوده و سال ۵۱۷ ه. ق وفات یافته است . م.

تألیفاتی دارد؛ از جمله کتاب مفتاح التفسیر، دلائل القرآن، عین الاصول و شرح الشهاب.

شیخ محمد بن علی عاملی تبینی

وی دانشمندی بافضیلت و فقیه و صالحی زاهد و عابد و پرهیزکار بود. دایی پدرم شیخ علی بن محمود عاملی از شاگردان اوست و خود او از شاگردان شیخ بهائی می باشد.

شیخ محمد بن علی بن احمد حرفوشی حریری عاملی کرکی شامی

شیخ محمد بن علی بن احمد(۱) حرفوشی حریری عاملی کرکی شامی

حرفوشی، دانشمندی فاضل و ادیب و استاد و محقق و مدقق و سراینده و منشی و حافظ بود. در روزگار خودش در علوم عربیت کم نظیر بود. در مکه مکرمه بخشی از کتابهای فقه و حدیث را از سید نورالدین علی بن علی بن ابی الحسن موسوی عاملی استفاده کرده و علاوه بر او از گروهی از ارباب فضیلت از خاصه و عامه هم بهره وری داشته است.

و حرفوشی تألیفات زیاد و مفیدی دارد؛ از جمله کتاب اللالی السنیة فی شرح الأجرومیة در دو مجلد و کتاب مختلف النجاه ناتمام مانده و شرح الزبده و شرح التهذیب فی النحو و شرح الصمدیه فی النحو و شرح القطر للفاکهی و شرح الکافی علی قواعد الاعراب و کتاب طرائف النظام و لطائف الانسجام فی محاسن الاشعار و شرح قواعد الشهد و رساله الخال و دیوان شعر و رساله های دیگر.

مؤلف امل الآمل گوید: او را در ظرف چند مدت در جبل عامل دیده ام و پس از آن به اصفهان عزیمت کرد و هنگامی که در گذشت، در سوک او چکامه دامنه داری سرودم

ص: ۲۱۵

۱- روضات الجنات، نام جدش را محمد ضبط کرده و دیگران چنان که در بالا هم آمده احمد نوشته اند. ریحانه، ج ۱، ص ۳۱۹ می نویسد: حرفوشی منسوب به آل حرفوش است که از امرای بعلبک بوده و همگی شیعه دوازده امامی و در بعلبک و دیگر از شهرها مساجدی تأسیس کرده و به علما احترام می گذاردند و جداعلاشان، حرفوش است که از قبیله خزاعه بوده است. م.

كه، ابيات زير پاره اى از آن است :

أقم مأتما للمجد قد ذهب المجد

وجد بقلب السود و الحزن و الوجد

و بانء عن الدنيا المحاسن كلها

و حال بها لون الضحى فهو مسود

سائله ما الخطب و راعك و قعه

و كادت لها الشم الشوامخ تنهد

وما للبحار الزاخرات تلاطمت

و أمواجهأ أيد و ساحلهاخذ

فقلت: نعى الناعى إلينا محمدا

فذاب أسى من نعيه الحجر الصلد

مضى فائق الأوصاف مكتمل العلى

و من هو فى طرق السرى العلم الفرد

فكم قلم ملقى من الحزن صامت

فما عنده للسائلين له رد

وطالب علم كان مغتبطه به

كمغتنم للوصل فاجأه الصد

لقد أظلمت طرق المباحث بعده

وكان كبدر التماقارنه السعد

فأهل المعالى يلطمون خدودهم

وقد قل فی ذا الرزء أن یلطم الخد

لرزء الحریری استبان علی العلی

أسی لم یکن لولا المصاب به یبدو

- بزرگواری از میان رفت برای از دست دادن آن، مجلس سوگواری سراپا کن و با دل تیره و اندوهناک که مصیبت زده است در سوک او گریان باش.

- با مرگ حرفوشی همگی خوبها از میان رفت و رنگ سپیدروز مبدل به سیاهی شد.

- کسی که می پرسد چه پیش آمدی اتفاق افتاده است که کوههای سر به آسمان کشیده از هم پاشیده.

- و چه شده که دریاهاى خروشان به تلاطم در آمده است. آن دریاهاىی که موجهای آن دستها و ساحلهای آن گونه ها است.

- در پاسخ، گفتم: این ناراحتیها بر اثر خبر مرگ محمد است که از شنیدن خبر مرگ او سنگ سخت مانند آهن آب شده است.

- کسی را از دست دادیم که در صفتهای منحصر به فرد بر دیگران برتری داشته و به مراتب عالیه نایل آمده و در راه های شرافتمندی یکتای زمان بوده است.

- در مرگ او قلمهای اندوهناک از نوشتن بازماند و خواهند نتوانست آن را به

نوشتن وادار نماید.

- و چه بسیار عالمی که از صفات او غبطه می خورد و مانند کسی بود که به مجردی که به وصال می رسد، او را از وصال یار باز بدارند.

- با درگذشت او راههای گفتگوهای علمی مسدود گردید؛ حال آن که او ماه شب چهارده ای بود که ستاره سعدی قرین او باشد.

- مردم عالیمقام در مرگ او لطمه به رخسار خود می زنند و کم اتفاق افتاده در مصیبتی لطمه به صورت وارد آورند.

□ مرگ حریری موجب شد که مرتبه عالی علم که تا پیش از آن، دچار اندوهناکی نشده بود، آثار اندوهناکی را در چهره خود بروز بدهد.

سید علی بن میرزا احمد در کتاب سلافه العصر از وی نام برده و به این خلاصه به ستایش از او پرداخته است: حرفوشی نشان نورانی دانش و پرچم برافراخته بینش بود.

کعبه فضل و رکن فضیلت به شمار می آمد و فانوس فضیلتها و چراغ راهها بود.

بامداد و شامگاه دانشمندان را روشن می ساخت و شرق و غرب دانش را با بینایی کامل پی سپر کرده و پشت سر می انداخت و با شمشیر برای کمال خویش پشت بد اندیش را به لرزه در می آورد.

نقاب از چهره مشکلات می گشود و ناهمواریها را هموار می کرد و زمام اختیار آنها را در دست می گرفت و اقسام علوم را با قلم توانای خویش در کتابهای تالیفی خود ایراد می نمود و آنها را به گوهرهای فنون مزین می فرمود.

به این کیفیت و با جملات شیوای دیگر از وی ستایش کرده تا آنجا که نوشته است حرفوشی در ماه ربیع دوم سال ۱۰۵۹ ه. ق بدرود حیات گفته است.

و پاره ای از تألیفات او را که پیش از این یادآور شدیم ایراد کرده و به نقل بخش مهمی از اشعار او پرداخته از جمله ابیات زیر از یکی از چکامه های اوست. (۱)

خلیکی عوجا علی رامه

لأنظر سلعا و تلک الدیارا .

ص: ۲۱۷

۱- سلافه العصر، ص ۳۱۶ می نویسد: این چکامه را حرفوشی در سال ۱۰۲۶ ه. ق در ستایش از استادش شیخ شرف الدین

و عیج بی علی ربع من قد نأی

لأسكب فيه الدموع الغزارا

فهل ناشدلی وادی العقیق

عن القلب إنی عدمت القرارا

ای دو دوست من مرا کنار آن گودال آب ببرید تا آن درخت و آن دیار را ببینم.

- مرا نزدیک آثار خانه هایی که از من دور است ببرید تا آن جا بگریم.

- آیا کسی هست که مرا به وادی عقیق هدایت کند که اکنون آرامش را از کف

داده ام؟

أنا مذ قیل لی بأنک تشکو

ضر حماک زاد بی التبریح

أنت روحی و کیف یقی سلیمما

جسد لم تصح فیه الروح

- از هنگامی که به من گفتند از ناراحتی تب، متأذی گردیده ای، من هم آرامش خود را از دست داده ام.

- تو روح من می باشی و جسد بی روح چگونه سالم خواهد ماند.

از سروده های اوست:

و شحرور ذاک الخال لم یجف روضه ال

محیاو من عنها یمیل إلی الهجر

و لکنه خاف اقتناص جوارح ال

لحاظ فوقی عائذ بحمی الثغر

- مرغک آن خال از بوستان سبز و خرم گونه زیبای او دوری نمی کند و چه کسی هست که بتواند از آن دوری بگزیند.

- آری، بیمناک است که مبادا به دام دیدگان دچار شود؛ از این رو به دندانها پناهنده گردیده است.

در ستایش از شیخ محمد جواد کاظمی گفته است:

جری فی حله العلیاء شوطا

بسعی ماعدا سنن السداد

ففاق السابقین إلى المعالی

وما هذا بیدع من جواد

- به میدان اسب دوانی آمد و گرداگرد آن حرکت کرد و چنان هی بر مرکب می زد و

اسب دانش را به جولان می آورد که تا آن گاه بی سابقه بود.

- و به این ترتیب بر هم طرازان خویش پیشی گرفت و این گونه تفوق از مانند جواد

دور و بر خلاف انتظار خواهد بود.

ص: ۲۱۸

الابدع أن أضحي الجهول يزدرى

مكانتى ويدعى الترفعا

و الشمس أعلى رفعه و قد غدا

من فوقها كيوان أعلى مطالعا

به تازگی ندارد هر گاه انسان نادانی موقعیت مرا ناچیز بشمارد و نسبت به من اظهار

سربلندی بنماید.

- زیرا خورشید عالی مرتبه است؛ حال آن که ستاره زحل از آن بالاتر طلوع می کند.

از اوست:

عش بالجهاله فالجهو

الله المقام الفاخر

و أخوالفطانه و النبا

هه منه كل ساخر

هذا اقتضاء زماننا

و لكل شيء آخر

- به نادانی برگذار کن که نادانی مقامی بس عالی است.

- زیرا کسی که دارای زیرکی و دانشمندی باشد، همواره مسخره مردم است.

- آری، اقتضای زمان ما چنین است و برای هر چیزی پایانی است.

يروم ولاه الجور نصره على العدى

و هيهات يلقى النصر غير مصيب

و كيف يروم النصر من كان خلفه

-حاکمان جور همواره آرزومندند که به دشمنان خود دست پیدا کنند و چگونه ممکن است افراد ناشایست به مقصود خود نایل آیند.

- و چگونه ممکن است کسی که پشت سر او تیرهای دعای سنگدلان قرار گرفته به یاری خود برسد.

از ابیات اوست:

بروحی خالا قد تأرج نشده

و ضاع فهام القلب فیه غراما

سعی لائذا بالثغر من نار خده

فمن شام برقا منه أومض قاما

- جانم فدای خاکی که بوی خوش آن، مشامها را بیهوش کرده و دلها را به تپش درآورده است.

- از نار گونه اش به دندان پناه برده و از جهش برق آن از جا برخاسته است.

از اوست :

فی ثغر من أهواه کنز محاسن

فیه لباغیه النفیس الفائق

فی الثغر در و العذار زمرد

و الخد تبر و الشفاه شقائق

- در دندان (یا رخسار) کسی که دلبسته او می باشم، گنجینه ای از خوبیهایی است که با هر چیز ارزنده برابری می نماید.

- در دندانش در و در گونه اش زمرد و در صورتش طلا و در لبهایش، شقایق است.

باز گفته است:

فی الوجه إن فکرت روض ملاحه

أضححت تدل علی هواه الأنفس

فالخورد و العذار بنفسج

و الصدغ آس و اللواظ نرجس

- هرگاه درباره رخساری که دل مرا ربوده است اندیشه کنی، بوستانی از ملاحظت

خواهی دید تا آن جا که بهترین چیزها را به دام هوا و عشق خود گرفتار کرده است.

- و دلیل بر آن، این است که رخسارش گل است و گونه اش بنفشه و شقیقه اش، آس و دیدگانش، نرگس.

مؤلف امل الآمل گوید: من ابیات یاد شده را از خط او یادداشت کردم. (۱).

ص: ۲۲۰

۱- خلاصه الاثر، ج ۴، ص ۴۹ می نویسد: حرفوشی حریری از لغویها و نحوینها و ادبا و سرایندگان بنام است و در فضل و دانش برگزیده مردم روزگارش بوده و آثاری دارد (که پیش از این ذکر شد. وی در دمشق مراتب علمی را فرا گرفته و به درس عمادی که مفتی آن دیار بوده حاضر می شده و عمادی به بزرگواری و فضیلت او اعتراف می کرده است. در یکی از اوقات، ملا یوسف فتحی از وی درخواست کرد تا به درس او حاضر شود. حرفوشی چند روزی به درس او حاضر شد و پس از آن از

حضور به درس خودداری کرد. فتحی سبب غیبت او را پرسید. در پاسخ او گفته شد: وی از حضور به درس تو شکستی برای خود احساس می نماید و همین موضوع ایجاب کرد تا وی را از دمشق اخراج کردند. گذشته از این فتحی هم در نزد قاضیها سعایت کرد که وی رافضی است. حرفوشی که خود را در مقابل عمل انجام شده یافت، از دمشق فرار کرده به حلب و پس از چندی به ایران رفت. شاه عباس مقدم او را گرامی داشت و ریاست علمیه آن روز را به عهده او واگذار نمود. حرفوشی در دمشق به انزوا می گذرانید و عنوان ویژه ای نداشت و به حریرفروشی اشتغال می ورزید و در عین حال، محصلان زیادی در دکان او اجتماع می کردند و به فراگرفتن علوم می پرداختند و چیزی از تدریس مانع او نمی شد. سپس به بخشی از اشعار او اشاره کرده و از بدیعی نقل کرده است حرفوشی پیشوای علوم عربی بود و دست کمی از سیبویه و خلیل نداشت و کتاب نهج النجاه شاهد عادل بر مراتب ادبی اوست. حرفوشی در ماه ربیع دوم در سال ۱۰۵۹ ه. ق در ایران درگذشت. سید حسن صدر در تکمله، ص ۳۵۱ می نویسد: حرفوشی در مکه مکرمه از درس جد ما علامه سید نورالدین استفاده می کرده و کتابهای خاصه و عامه را از محضر او فراگرفته و در مسجد شام با معمر مغربی ملاقات کرده و به توسط او از حضرت مولی امیر المؤمنین علی علیه السلام تحمل روایت نموده و ما شرح این موضوع را در کتاب بغیة الوعات فی طبقات مشایخ الاجازات ایراد کرده و طرق اتصال خودم را به روایت از حرفوشی متذکر گردیده ام. سید صدر در اجازه ای که برای علامه تهرانی مرقوم داشته و این جانب به استنساخ آن موفق گردیده و در ضمن فایده اولی از فوایدی که در آخر اجازه آمده است، ذیل سند عالی می نویسد: از سید صدرالدین از سید صالح از سید محمد از سید هاشم احسائی از حرفوشی از علی بن عثمان همدانی معروف به ابن ابی الدنیا معمر مغربی از امیر المؤمنین علی علیه السلام روایت می نمایم - م.

الشیخ محمدعلی بن احمد بن موسی عاملی نباطی

وی دانشوری صالح و از معاصرین است و اکنون در اصفهان ساکن است.

شیخ بهاء الدین محمد بن علی بن حسن عودی عاملی جزینی

وی از شاگردان شیخ شهید ثانی و دانشوری صالح و ادیبی سراینده است. رساله ای در احوال استادش شهید تألیف کرده و ما بخشی از آن را دیده و پاره ای از مطالب آن را در این کتاب (امل الآمل) نقل کرده ایم.

از سروده های او چکامه ای است در سوک شهید ثانی که برخی از ابیات آن به شرح

زیر است:

هذی المنازل و الآثار و الطلل

مخبرات بأن القوم قد رحلوا

ساروا و قد بعدت عنا منازلهم

فالآن لا عوض عنهم و لا بدل

ص: ۲۲۱

فسرت شرقا وغربا فى تطلبهم
و كلما جئت ربح قيل لى رحلوا
فحين أيقنت أن الذكر منقطع
و أنه ليس لى فى وصلهم أمل
رجعت و العين عبرى و الفؤاد شجى
و الحزن بى نازل و الصبر مرتحل
و عانيت عيني الأصحاب فى وجل
و العين منهم بميل الحزن تكتحل
فقلت مالكم لاخاب فألكم
قد حال حالكم و الضر مشتمل
هل نا لكم غير بعد الإلف عن وطن
قالوا: فجعنا بزین الدين يا رجل
أتى من الروم لا أهلا بمقدمه
ناع نعاه فنار الحزن تشتعل
فصار حزنى أنيسى و البكاسكى
و النوح دأبى و دمع العين ينهمل
لهفى له نازح الأوطان منجدلا
فوق الصعيد عليه الترب مشتمل
أشكو إلى الله رزاء ليس يشبهه
إلا مصاب الألى فى كربلا قتلوا

- این منزلها و نشانه های باقی مانده از مردمی خبر می دهد که کوچ کرده اند. - آری، در گذشتند و جایگاههایشان از ما دور افتاد و این هم بدلی ندارند.

- شرق و غرب جهان را زیر پا گذاردم و به هر مکانی که رسیدم و از احوال آنها جويا شدم پاسخ شنیدم که کوچ کردند.

- هنگامی که یقین کردم سخنی از آنها در میان نمی باشد و آرزویی هم در به دست آوردن آنان وجود ندارد.

- با چشم اشکبار و با اندوهی که سراپای مرا گرفته بود و با ناشکیبایی باز گردیدم .

- در بازگشت به یاران خود رسیدم. آنها هم بیمناک گردیده و دیدگانشان با میل اندوه سورمه کشیده شده.

- از آنها که هیچگاه زبانی نبیند.

- پرسیدم آیا به غیر از دوری از وطن ناراحتی دیگری دارید؟ در پاسخ گفتند: آری، به رحلت زین الدین (شهید ثانی) اندوهناک گردیده ایم.

- از روم کسی آمد که ای کاش نیامده بود. رحلت او را به ما اطلاع داد و آتش اندوه را در دل ما شعله ور ساخت .

- آنجا بود که اندوه یار من شد و گریه مرا امان نداد و نوحه و زاری دست به دامن

گردید و اشک چشم خشک نشد.

- وای بر من، از رحلت بزرگواری که دور از وطن در گذشت و سر به خاک قبر سپرد و در زیر خاک پنهان گردید.

- به خدا سوگند به اندوه بی سابقه ای دچار شدم و مصیبتی جز اندوه آن بزرگواری که در کربلا شهید شده اند همتای اندوه رحلت شهید ثانی نمی باشد (۱)

سید محمد بن علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی

وی دانشمندی با فضیلت و متبحر و ماهر و محققى بادقت و پارسایی عابد و پرهیزکار و فقیهی محدث و کاملی جامع فنون و علوم و بزرگواری عالی مقام و والاتبار بود.

مراتب علمی را از پدرش و مولانا احمد مقدس اردبیلی (ره) و شاگردان جد مادری اش (شهید ثانی) فرا گرفته و همدرس با دایی اش شیخ حسن (صاحب معالم) بوده و هر یک از این دو بزرگوار به دیگری در نماز اقتدا می کرده و به درس هم حضور می یافته

ص: ۲۲۳

۱- مرید من الکشف عن أحوال الشيخ زين الدين الشهيد نام دارد. اصل این کتاب از دست رفته و بخشی از آن در الدر المنثور، ج ۲، ص ۱۴۹ به طبع رسیده است. این رساله مشتمل بر یک مقدمه و ده فصل و یک خاتمه بوده که تنها مقدمه و فصل اول و دوم و بخشی از فصل سوم و پاره ای از مطالب متفرقه در آن کتاب به طبع رسیده و قصیده ای که در سوک شهید گفته بیست و هفت بیت بوده که در آن رساله آمده که در این جا دوازده بیت آن انتخاب گردیده است. به طوری که خود او در آغاز آن رساله می نویسد: در دهم ربیع الاول سال ۹۴۵ ه. ق به خدمت شهید رسیده و تا دهم ذیقعده سال ۹۶۲ ه. ق مدت ۱۷ سال همواره از خدمت وی استفاده می کرده و می نویسد: در آغاز ورودم به خدمت شهید، متوجه شدم که وی شبانه برای رفع نیازمندی خانواده اش هیمة بر الاغ بار می کرد و به خانه می آورد و بامدادان پس از آن که نماز صبح را در مسجد ادا می کرد، مابقی روز را به تدریس برگزار می فرموده و نماز عشا را به جماعت ادا می فرمود و خود نیازهای خانواده اش را برآورده می ساخت و بار منزل خودش را بدوش کسی تحمیل نمی کرد. در تکمله أمل الآمل، ص ۳۵۲، وی را تمجید بسزایی نموده و او را اصولی و محدث و متقی و عالم به تاریخ و رجال و علوم معقول و منقول معرفی کرده است - م.

و من گروهی از شاگردان ایشان را دیده ام.

از تألیفات او کتاب مدارک الافهام فی شرح شرایع الاسلام است که کتاب عبادات آن در ضمن سه مجلد تدوین شده و سال ۹۹۸ ه. ق پایان پذیرفته است (۱) و این شرح از بهترین کتابهای استدلال به شمار می آید. و حاشیه الاستبصار و حاشیه التهذیب و حاشیه علی الفیه الشهدید و شرح المختصر النافع و کتابهای دیگر.

معظم له با آن که تألیفاتش اندک بوده در عین حال تحقیقات بسیار کرده و حداکثر مطالبی را که در میان متأخران در اصول و فقه شیوع داشته مورد اعتراض قرار داده، چنان که دایی اش شیخ حسن این کار را انجام داده است.

سید مصطفی در رجال اش از وی نام برده و می نویسد: معظم له، سیدی است از

سادات دانشوران ما و شیخی است از مشایخ ما و فقیهی از فقهای ما و کتابهایی تألیف کرده است (۲).

ص: ۲۲۴

۱- همان طور که مرقوم فرموده کتاب مدارک از بهترین کتابهای استدلالی است و در روزگار زندگی مقدس اردبیلی به نجف رسیده و مورد توجه فضلا و شخص مقدس قرار گرفته و مکرر به طبع رسیده است و فعلا مطبوع آن در سه مجلد تدوین شده است. پایان مجلد اول آن ظهر روز شنبه ۱۳ ذی قعدة سال ۹۸۹ ه. ق و پایان مجلد دوم ۲۴ محرم سال ۹۹۵ ه. ق و پایان مجلد سوم روز پنجشنبه ۲۵ ذی حجه سال ۹۹۸ ه. ق است در الذریعه، ج ۶، ص ۱۹۶ بیست و یک حاشیه که از سوی علمای اعلام بر آن نگاشته شده نام برده است؛ از جمله آنها حاشیه، وحید بهبهانی است که حواشی محققانه بر آن مرقوم داشته و همراه با مدارک به طبع رسیده و در آغاز آن کشف المدارک ملا رفیع الدین گیلانی به طبع رسیده است. در ظهر صفحه اول کتاب مطبوع می نویسد: وحید بهبهانی گفته است در یکی از شبها سید سند صاحب مدارک را در خواب دیدم. خطاب به وی گفتم نسبت به پاره ای از کلمات شما مطالبی به نظرم رسیده است. بیم آن دارم با نوشتن آنها (مرادش حواشی مدارک است) توهینی به شما وارد آورده باشم. هرگاه از آن چه نوشته ام اظهار خرسندی می فرمایید به حال خودش باقی باشد و هرگاه از نوشتن آنها خرسند نمی باشید آنها را محو نمایم؟ صاحب مدارک اظهار رضایت کرد و آثار انبساط و سرور از وجناتش ظاهر بوده و حاشیه وی چنان که خود او نوشته است از اول طهارت تا آخر کتاب صلوات است - م.

۲- نقدالرجال، ص ۳۲۱.

هنگامی که صاحب مدارک ، بدرود زندگی گفت، شاگردش شیخ محمد بن حسن بن زین الدین عاملی در ضمن چکامه مفصلی اظهار دردمندی کرد که ابیات ذیل نموداری از آن به شمار می آید(۱)

صحبت الشجی مادمت فی العمر باقیا

و طلقت أيام الهنا و اللیالیا

و عینی تجافی صفو عیشی کما غدا

یناظر منی ناظر السحب باکیا

وقد قل عندی کل ما کنت واجده

بفقد الذی أشجی الهدی و الموالیا

فتی زانه فی الدهر فضل و سؤدد

إلی أن غدا فوق السماکین راقیا

هو السید المولی الذی تم بدره

فأضحی إلی نهج الکرامات هادیا

و للفقہ وح یترک الصلد ذائبه

کما سال دمع الحق یحکی الفوادیا

- تا عمرم باقی است اندوهناکم و شب و روز شادمانی را از دست داده ام. - و عیشم منغصگردیده، مانند ابر آسمانی می
گیریم.

- و آنچه را یافته بودم از دست دادم و بر اثر اندوه کسی که هدایت و دوستان را غمناک ساخته است، از پای درآمدم.

- جوان مردی را در نظر دارم که مقام فضیلت و سیادت او همه روی زمین را فرا گرفته و از این جا فراتر رفته به بالاتر از ستاره
سماکین (دو ستاره است در برج سنبله به نام سماک اغرل و سماک رامح) رسیده است.

- او بزرگواری بود که ماه شب چهارده اش به کمال رسید و خلق را به راه راست هدایت کرد.

□ علم فقه در سوک او آنچنان سوگوار است که سنک سخت را آب می کند و چون چشمی که حاکی از دل سوزان اوست،

می‌گیرد.

پیش از این، ذیل احوال شیخ نجیب الدین علی بن محمد نوشتیم وی چکامه ای در سوک صاحب مدارک سروده است و ابیاتی از آن را در آنجا نقل کردیم و همچنین ذیل .

ص: ۲۲۵

۱- قصیده مزبور در ضمن ۲۷ بیت سروده شده و همه آن در الدر المنثور، ج ۲۱، ص ۲۱۴ آورده شده است - م.

نامبرداری از شیخ حسن جانینی نوشتیم که وی قصیده ای در رثای او گفته و ابیاتی از آن

رایادآوری کردیم.

به خط سید حسین فرزند صاحب مدارک بر پشت کتاب مدارک که خط خود مؤلف هم بود، در چند موضع از آن چنین نوشته بود: پدر محققم، مؤلف این کتاب در شب دهم ربیع اول سال ۱۰۰۹ ه. ق در قریه جبع در گذشت (۱)

مؤلف گوید: صاحب مدارک، از شیخ حسین بن عبدالصمد حارثی پدر شیخ بهائی روایت می کرده است. بطوری که از یکی از اجازات شیخ جعفر بن کمال بحرانی به دست می آید، صاحب مدارک از سید نورالدین علی بن سید فخرالدین هاشمی از شهید ثانی روایت می کرده است.

ص: ۲۲۶

۱- در الدر المنثور، ج ۲، ص ۱۹۹ می نویسد: هنگامی که سید صاحب مدارک در گذشت شیخ حسن صاحب معالم بر لوح قبر صاحب مدارک نوشت: «من المؤمنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله علیه فمنهم من قضی نحبه و منهم من ینتظر و ما بدلوا تبدیلا» و ابیاتی در سوک او سروده و بر لوح قبرش نوشت؛ از جمله این ابیات: لهفی لرهن ضریح صار کالعلم للجود و المجد و المعروف و الکریم قد کان للددین شمس یتضاء به محمد ذوالمزاباطاهر الشیم سقی ثراه و هناه الکرامه و الرریحان و الروح طراباری الم در تکمله امل الآمل می نویسد: بعضی گفته اند صاحب مدارک در سال ۹۴۶ ه. ق متولد شده و بنابر این، عمر او در هنگامی که به درود حیات گفته، ۶۲ سال بوده است. دیگری گفته عمر او در هنگام وفات پنجاه سال بوده است. بطوری که همه نوشته اند صاحب مدارک و صاحب معالم تقارب سنی داشته اند دو سال پس از وفات او صاحب معالم به همان اندازه که تفاوت سنی داشته وفات یافته است، بنابر این هرگاه صاحب معالم در سال ۹۵۹ ه. ق متولد شده باشد چنان که این سال را از شهید ثانی نقل کرده اند، صاحب مدارک که در سال ۹۴۶ ه. ق متولد شده با صاحب معالم سه سال تفاوت سنی داشته است، یعنی صاحب مدارک سه سال جلوتر از صاحب معالم متولد شده و عمرش ۶۳ سال بوده است و اگر عمر او را پنجاه سال بدانیم، چنان که بعضی احتمال داده است سال ۸۹۶ به دنیا آمده است اشتباه محض است. در فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۵۵۹ می نویسد: بعضی گفته اند صاحب مدارک در شب هجدهم ربیع الاول سال ۱۰۰۹ ه. ق وفات یافته است.

صاحب مدارک در ظهر روز پنج شنبه ۲۴ صفر سال ۹۹۷ ه. ق در کربلای معلی از شرح الفیه شهید فارغ شده است و من آن شرح را در بار فروش در ضمن کتابهای مولانا محمد قاسم و دیگر آن دیده ام.

صاحب مدارک از علمایی است که نماز جمعه را واجب می دانسته و به طوری که

خود او در مدارک و کتابهای دیگرش تصریح کرده در عصر غیبت، قائل به وجوب عینی نماز جمعه بوده است. (۱).

ص: ۲۲۷

۱- تکمله أمل الآمل، ص ۳۵۴ می نویسد: از آثار او کتاب غایه المرام فی شرح مختصر شرائع الاسلام است که پیش از این به نام شرح مختصر النافع یادآوری شده است. این شرح از اول کتاب نکاح تا آخر کتاب نذر است که در ظهر پنج شنبه ۱۹ ماه رجب سال ۱۰۰۷ ه. ق به پایان رسیده است و سبب آن که این بخش از کتاب مختصر را اختیار نموده آن است که هنگامی که مقدس اردبیلی (ره) شرح ارشاد را می نوشت، اجزای آن را به شاگردانش می داد تا استنساخ کنند. از میان شاگردانش یکی از آنها بسیار بدخط بود. همین بخش از شرح ارشاد در اختیار او قرار گرفت و به مناسبت بدخطی قابل استفاده نبود. پس از رحلت مقدس میزور برخی از ارباب فضل از صاحب مدارک درخواست کردند. همان بخش از ارشاد را به قلم خود شرح کند و شرح مقدس را تکمیل نماید. سید پذیرفت؛ لیکن برای این که نسبت به استادش مقدس مرحوم اظهار ادب کرده باشد و شرحش متمم شرح استادش نباشد، به همان بخش از شرح مختصر پرداخت؛ رحمه الله علیهم أجمعین در همان کتاب می نویسد: مشهور است که شرح شواهد ابن الناظم از صاحب مدارک است. این احتمال نابه جا است؛ بلکه شرح مزبور از سید محمد بن علی عاملی شاگرد صاحب مدارک است که قضاوت مشهد مقدس رضوی را به عهده داشته است. از کتابهای مشهوری که به صاحب مدارک نسبت داده شده شرح العلویات السبع ابن ابی الحدید است و حال آن که این انتساب بی اساس است؛ بلکه شرح مزبور به طوری که از کشف الظنون به دست می آید، از تألیفات سید محمد بن حسن بن ابی الرضا علوی می باشد. در همان کتاب می نویسد: از فرزندان صاحب مدارک که به مقام علمی نایل آمده اند، یکی سیدحسین است که در مشهد مقدس رضوی سمت شیخ الاسلامی را عهده دار می شد. دیگری سید نجم الدین است که صاحب معالم اجازه کبیره اش را که در میان اجازات بی نظیر می باشد، برای وی مرقوم داشته است، (پایان). صورت این اجازه برای او و دو فرزندش سید ابو عبدالله محمد و سید ابوالصلاح علی مرقوم گردیده و در آغاز مجلد ۱۰۹ بحار الانوار آورده شده است. م.

وی در کشمیر ساکن بوده و از علما و فضلا و فقها و نحوینها و سرایندگان باصلاحیت روزگار ما به شمار است.

شیخ محمد بن علی بن خاتون عاملی عینائی

عینائی در حیدرآباد هند می زیسته و بزرگی دانشمند و با فضیلت و ماهر و محقق و ادیب و بزرگوار و بلند مقام و جامع فنون علم بوده است و تألیفاتی دارد؛ از جمله شرح الارشاد و ترجمه کتاب الاربعین شیخ بهائی و کتابهای دیگر.

عینائی در روزگار ما در گذشت و من او را ندیده ام. او در روزگار شیخ بهائی می زیسته است. شیخ بهائی در پشت نسخه ترجمه اربعینش انشای لطیفی دایر بر تمجید از او و ترجمه اش مرقوم داشته و تاریخ آن ۱۰۲۷ ه. ق است (۱).

مؤلف گوید: عینائی از شاگردان شیخ بهائی است و بزودی ترجمه حال دایی اش شیخ عبدعلی بن محمود جاپلقی را در بخش دوم کتاب امل الآمل خواهیم نگاشت.

از تألیفات او «ترجمه الاربعین» است که به نام ترجمه قطب شاهی موسوم گردیده

و برای عبدالله قطب شاه ترجمه نموده است.

دیگری حواشی است که بر الجامع العباسی شیخ بهائی تألیف کرده و این حواشی را یکی از شاگردانش در حیدرآباد در کتاب مستقلی گرد آورده است و شرح مبسوط و مفیدی بر آن کتاب می باشد.

ص: ۲۲۸

۱- تقریض ارزنده ای است که شیخ بهائی بر آن کتاب نوشته است. این ترجمه را عینائی برای سلطان محمد قطب شاه پادشاه شیعه هند نوشته و به نام ترجمه قطب شاهی موسوم داشته و صورت تقریض شیخ بهائی با خصوصیات دیگر در مجلد دهم اعیان الشیعه ص ۱۰ طبع جدید آورده شده؛ لیکن تاریخ تقریض شیخ در یک جا ۱۰۲۹ و در پایان تقریض ۱۰۲۲ نوشته شده و در این جا ۱۰۲۷ مرقوم شده است و ممکن است همان ۱۰۲۲ درست باشد - م.

گذشته از اینها، حواشی و یادداشتهای و تعلیقات بسیاری در انواع کتابها که در علوم عدیده تألیف شده به جای گذارده است؛ از جمله تعلیقاتی که بر تحریر الفقه علامه (ره) تنظیم نموده است و من آن تعلیقات را به خط خود او که بر تحریر نوشته است دیده ام و بر آن نسخه اجازه ای از شیخ حسین بن مفلح که برای یکی از فضلا نوشته است به چشم می خورد.

از تألیفات او کتاب توضیح اخلاق عبدالله شاهی است که شرح فارسی بر اخلاق ناصری خواجه نصیر طوسی می باشد؛ چنان که از اسم آن پیداست، این کتاب را بنا به درخواست عبدالله قطب شاه در حیدرآباد نوشته است و من آن را در تبریز دیده ام.

در یکی از مواضع آمده کتاب المناقب از تألیفات شیخ محمد خاتون عاملی می باشد و بخشی از اخبار را از آن نقل کرده و احتمال دارد مراد وی همین مترجم حاضر باشد و امکان دارد دیگری باشد که پیش از مترجم حاضر نام برده شده است. (۱)

ص: ۲۲۹

۱- نزهه الخواطر، ج ۵، ص ۳۴۸ می نویسد: امیر فاضل محمدبن علی خاتون عاملی از علمای شیعه و از فضلای مشهور قرن یازدهم به شمار می آید. در جبل عامل متولد شده. او از شاگردان شیخ بهائی و دیگر علما بوده. به هند آمده و به حیدرآباد رفته و دیوان انشا را به عهده گرفته و از سوی محمد قطب شاه به عنوان سفارت در سال ۱۰۲۴ ه. ق به دربار شاه عباس حضور یافته و چندین سال در ایران ماندگار شده است. سپس به حیدرآباد باز گردیده و عبدالله قطب شاه او را در سال ۱۰۳۸ ه وکیل تام الاختیار خود قرار داده و امور دولتی را به طور کلی در اختیار او در آورده و او در عین حالی که به کارهای مهم دولتی اشتغال می ورزید به درس و افاده می پرداخت و علوم عدیده ای را تدریس می کرده و هر روز پس از طلوع فجر به تدریس می پرداخته و روز سه شنبه علما و شعرا به حضور وی می رسیده و تمام روز را به مذاکرات علمی و ادبی به پایان می رسانیده است. اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۱۰ طبع جدید می نویسد: وی، خواهرزاده شیخ بهائی است و وزارت قطب شاهی را که شیعه بوده اند به عهده داشته و قبرش در حیدرآباد معروف و مزار عامه است و در جنب کاخ شاهی (قدیر جنگ بهادر) واقع گردیده و از سوی محمد قطب شاه سمت دیوان انشا را داشته و از سوی عبدالله قطب شاه به لقب پیشوا و لقب میر جمله که از مهمترین القاب آن دولت بوده ملقب گردیده و همه روز ملازم قصر شاهی بوده و در اوقات رسمی هم شرکت می کرده است. (تولی مسجد) حیدرآباد از آثار خیریه اوست. سال فوتش به تحقیق معلوم نمی باشد. ظاهر آن است که در عصر عبدالله قطب شاه در گذشت و ترجمه اربعین شیخ بهائی را در هند نگاشت و در هنگام سفارت به اطلاع شیخ رسانید و چنان که نوشتیم شیخ بهائی در سال ۱۰۲۲ ه. ق تقریضی بر آن مرقوم فرمود- م.

شیخ محمد بن علی شحوری عاملی

شحوری، از فضلا و علما و صلحا و عابدان بود.

کتاب تحفه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب علیه السلام از تألیفات اوست.

این کتاب را در حیدرآباد هند تألیف کرده و نسخه ای از آن به خط مؤلف در نزد ما موجود است.

شیخ محمد بن علی بن عقیق عاملی تبینی

وی از فضلاى باصلاحیت معاصر است.

شیخ جلیل محمدبن علی بن محمدبن حسین حر عاملی مشغری جبعی

وی عموی مؤلف (أمل الآمل) است. دانشمندی فاضل و ماهر و محققى مدقق و حافظی جامع علوم و پارسایی سراینده و منشی ادیب و از ثقات علماست.

بخشی از کتابهای عربی و فقه و دیگر علوم را نزد او خوانده ام و سال ۱۰۸۱ هـ. ق در گذشته است. از تألیفات او رساله ای است به نام الرحله (سفرنامه) که اتفاقات سفرهای خویش را در آن مرقوم داشته و دارای حاشیه ها و یادداشتهای پرفایده ای است.

همچنین دیوان شعری دارد که در تمام اشعار او یک شعر نامناسب و مبتذل ندیده ام و مادرش دختر شیخ حسن فرزند شهید ثانی است و چکامه هایی در مدیحه نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) و ائمه طاهرین علیهم السلام سروده است.

سید علی بن میرزا احمد در کتاب سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر در حق او بر این خلاصه گفته است: آزادی که شعر را در بند رقیب خویش در آورده است.

و چکیده ادب به شمار می رود. عصای کلام را در اختیار خویش گرفته است و هر کجا که آن را

بخواند، به آهنگ او قیام می کند.

شعر سحرآمیزش، عقول را پریشان ساخته و بیان دل انگیزش همه را به خود متوجه گردانیده است. شعرش نازکتر از باریک میانی و مست کننده تر از شراب ارغوانی است.

خواننده پلک سیاه را به وجد می آورد و شنونده دلدار پناه را به سماع می کشاند.

از جمله اشعار او دو بیت زیر می باشد که به نام خویش توریه کرده است (۱)

قلت لما أحييت في هجو دهر

بذل الجهد في احتفاظ الجهول

كيف لا أشتكى صروف زمان

ترك الحر في زوايا الخمول

. آن گاه که به نکوهش از روزگار می پرداختم و او می کوشید تا انسان بس نادان را در حراست خود آورد.

- با خود گفتم چگونه از پیش آمدهای روزگار شکوه نکنم، حال آن که روزگار انسان آزاد را در گوشه انزوا نشانده است.

از اوست:

يراكم بعين الشوق قلبى على النوى

فيحسده ط رفى فتنهل أدمعى

و يحسد قلبى مسمعى عند ذكركم

فتذكو حرارات الجوى بين أضلعى

- دل من با دیده مشتاق به شما نگران می شود و چشمم حسادت می ورزد و اشکم

جاری می گردد.

- گوشم وصف شما را می شنود و دلم حسادت می کند. این شوری را که در

درون من است، بیشتر کنید و آتش آن را شعله ورتر سازید.

از اوست:

و كم غلت الأحشاء متى حراره

من الدهر لافات الردى هامه الدهر

تقدمنى بالمال قوم أجلهم

لدى مقامه قدر فاضله الظفر .

ص: ۲۳۱

۱- توریه یکی از صنایع معنوی بدیع شمرده می شود و عبارت از آن است که لفظی را در نظم یا نثر بیاورند که دارای دو معنای قریب و بعید باشد و معنای بعید آن را اراده کنند، چنان که در این شعر، معنای قریب آن آزاد و معنای بعید آن شخصی است که به این نام خوانده شده است . م.

- دلم از حرارتی که روزگار در من به وجود آورده، به غلیان آمده است .

- زیرا او افراد ثروتمند را بر من مقدم می دارد. کسانی را برتر از من به حساب می آورد که موقعیت مهمترین آنها از نظر من به اندازه ناخنی است که گرفته شده، دور

انداخته می شود.

از اوست:

یا دهر کم تحتسی منک الوری غصص

و کم تراعی لأهل اللؤم من ذمم

بحکمه الله لکن الطباع تری

فی رفعه الذل صدع غیر ملتئم

- ای روزگار، چه بسیار مردم از دست تو جرعه های ناراحتی آشامیده اند و چه بسیار افراد ملامت زده را مورد سرزنش قرار داده ای.

- آری، آن چه اتفاق افتاده به حسب حکمت الهی بوده است؛ لیکن طبایع آدمها چنان می بینند که شکافی که میان افراد پست فطرت و شریف واقع شده است قابل التیام نیست.

جای آن دارد در پایان آنچه از کتاب مزبور نقل کردیم، بگوئیم مؤلف سلافه در وصف این شخص کوتاهی کرده؛ زیرا وی را تنها به سرایندگی و ادب معرفی نموده است و متوجه نبوده که وی جامع خوبیها و فضیلتها و دانشها می باشد و عذرش آن که از احوال او اطلاعی نداشته است و من خود چکامه ای در مدح و چکامه دیگری در سوک او گفته ام که هر دوی آنها در ضمن اشعار دیگرم مفقود شده و از میان رفته است.

در یکی از اوقات این دو بیت را سروده و برای او ارسال داشتم

أنت فخر لولدک العرفی یو

م فخار بل أنت فخر أبیکا

و کمالی فخر بانک عمی

ک فخر بانی ابن أخیکا

- روزی که پای افتخار در میان بیاید، تو مایه مباهات فرزندان خود، بلکه موجب افتخار پدر خود می باشی.

- کمال من در این است که تو عمومی من می باشی و افتخار تو به این است که من برادر زاده تو می باشم.

ص: ۲۳۲

ایات زیر از سروده های اوست و در آن پنج استخدام به کار برده است (۱).

ما رنحت صادحات الأيک فی الشجر

إلا وناحت لنوحی أنجم السحر

یاساکنی البان أذرت منکم مرچه

تلک القدود علی اغصانه النضر

و حقکم ماجری ذکر العقیق ضحی

إلا و أسبلته فی الخد کالمطر

ولا ذکرت الغضا إلا و أجه

بین الضلوع لکم مور من الفکر

أفینتم العین سقما عندما حرمت

إلیکم بالنوی رغم من النظر

تروی الغزاله عنکم فی الجمال کما

سلبتم النفر عنها حکم مقتدر

- صدای پرندگان، شاخه های به هم پیچیده درخت را به حرکت در می آورد؛ مگر آن هنگام که ستارگان سحری از نوحه گری من به ناله دربیایند؟

- ای کسانی که در کنار درخت (بان) زیست دارید، بدانید خارهایی که بر شاخه های تر و تازه آن روییده، نخوت و خودخواهی شما را از میان برده است.

- به حقی که شما بر من دارید، هیچگاه از عقیق، سخن به میان نیاوردم؛ مگر این که بلافاصله اشک چشمم مانند باران بر رخسار من جاری گردیده.

- از درخت (غضا) یاد نمی کنم، مگر آن که شعله آن در درون من اندیشه اضطراب آوری ایجاد می کند.

- چشم بیمار را از منزلگاه خود محروم ساختید و او را از دیدار خود ممنوع گردانیدید؛ همچنان که خورشید از دیدار روی

شما سیراب می گردد.

- آهوی خوشخرام را به حکم اقتداری که دارید، از دیدار خویش محروم می گردانید.

از ابیات اوست:

تنه فأوقات الصبی عمر ساعه

وعما قلیل سوف تسلبها قسرا .

ص: ۲۳۳

۱- استخدام یکی از صنایع معنوی بدیع است؛ به این معنا که کلمه ای در نثر یا نظم به کار ببرند که دارای معنای خاصی باشد و ضمیر مربوط به آن، اشاره به معنای دیگر باشد؛ چنان که در شعر سوم مراد از عقیق، سنگ مخصوصی است و مراد از ضمیر اسبلته که بازگشت به آن دارد، اشک چشم است - م.

و ما المرء إلا ضيف طيف لاهله

يقيم قليلا ثم يغدو لهم ذكرا

و إن بنى الدنيا و إن طال مكثهم

بها أو علوا فوق هام السهي قدرا

كركب أناخوا مستظلين برهه

و حثوا المطايا نحو منزله أخرى

- متوجه باش روزگار خردسالی مانند یک ساعت از عمر است که بزودی زوال پیدا می کند.

- آدمی در میان کسان خود، جز میهمان خیالی برای کسانش بیش نخواهد بود که اندکی در میان آنها زیست دارد. سپس از میان آنها رخت برمی بندد.

- مردم دنیا هر چند در دنیا زیاد بمانند و یا بر فراز ستاره سها قرار بگیرند.

- مانند قافله ای هستند که اندکی در زیر سایه جای می گیرند؛ سپس با سرعت

تمامی مرکبهای خود را برای منزل دیگری به جلو می رانند.

از ابیات اوست:

إن كان حبي للوصي و رهطه

رفض، كما زعم الجهول الخائض

فالله و الروح الأمين و أحمد

أملاك السماء روافض

- هرگاه دوستی که نسبت به وصی پیغمبر و خاندان او ابراز می دارم چنان که نادان

بی اعتبار رفض شمرده است.

- باید بگویم که خدا و جبرئیل و پیغمبر اکرم و همگی فرشتگان آسمان رافضی

خواهند بود.

از ابیات اوست:

يا عتره المختار حبكم

مازجه الباطن و الظاهر

تالله لا يطوى على حبكم

إلا فؤاد طيب طاهر

ولا يناويكم سوى فاجر

ضمته في أرحامها عاهر

فمنكم يمتاز أهل الوری

و يستبين البر و الفاجر

- ای خاندان پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) محبت شما باطن و ظاهر مرا با خویش ممزوج کرده است.

- به خدا سوگند به غیر از دل پاک، چیز دیگری شاهراه محبت شما را نمی پیماید.

ص: ۲۳۴

- و به غیر از موجود بدعملی که از نطفه زناست، دیگری با شما نمی ستیزد.

- پایه اساسی مردم به ولایت شما امتیاز پیدا می کند و نیکو کار و بدکار بدان وسیله نمودار می گردد.

در مقام مناجات گفته است:

إلهی شاب فی التفريط رأسی

و أوهنت الذنوب العظم منی

فجد یا رب و ارحم ضعف حالی

و وقفنی لما یرضیک عنی

- پروردگارا موی سرم در کوتاهی از فرمان تو سپید گردید و بزهدکاریهای من، استخوان مرا سست کرد.

- این پروردگارا مرا ببخش و به ناتوانی من ترحم کن و مرا به کاری که مورد خرسندی تو باشد، موفق بدار.

از ابیات اوست:

أین الألی نامت عیونهم

عتی و عینی شغفها السهر

طالت ثوهم فاستشاط لها

فی القلب نار شبها الفکر

گذشتگان که دیدگانشان از من پوشیده شده است کجایند و نمی بینند که چگونه اشتباه کاری بر چشم من استیلا پیدا کرده است.

جایگاه آنها دور است و آتشی که شباهت به اندیشه دارد، از آنها در دل افروخته می باشد.

قاضی تاج الدین محمد بن علی بن عبدالجبار طوسی

منتجب الدین گوید: وی فقیهی دیندار و مورد وثوق است.

شیخ محمد بن علی بن عبدالصمد نیشابوری

وی فاضل بزرگواری است که از مشایخ ابن شهر آشوب می باشد.

مؤلف گوید: شیخ محمد، برادر علی و حسین فرزندان علی بن عبدالصمد نیشابوری هستند که از مشایخ قطب راوندی هم می باشد و او از ابوعلی بن شیخ طوسی و

ص: ۲۳۵

از ابوالوفا عبدالجبار بن علی مقری رازی روایت می کرده است که هر دوی آنها از شیخ طوسی روایت می کرده اند.

در مناقب آمده است شیخ محمد از پدرش از ابوالبرکات علی بن حسین حسینی خوزی از صدوق روایت داشته است.

سید محمد بن علی بن عبدالله جعفری

منتجب الدین گوید: وی عالم شایسته ای است.

مؤلف گوید: پس از این به ترجمه سید کمال الدین مرتضی بن عبدالله بن علی جعفری که در کاشان می زیسته خواهیم پرداخت .

شیخ ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان کراچی

شیخ ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان کراچی (۱)

از علما و فضلا و متکلمان و فقیهان و محدثان بوده است و دانشمندی بزرگوار و مورد وثوق می باشد، تألیفاتی دارد؛ از آن جمله کنز الفوائد (۲)؛ معدن الجواهر و ریاضه الخواطر؛ الاستنصار فی النص علی الائمة الاطهار؛ رساله فی تفضیل امیر المؤمنین علیه السلام؛ الکر والفر فی الامامه؛ الإبانة عن المماثلة فی الاستدلال بین طریق النبوه و الامامه؛ رساله فی حق الوالدین (۳) و معونه الفارض فی استخراج سهام الفرائض .

منتجب الدین به مناسبت یادآوری از او می نویسد: کراچی از فقهای اصحاب ما و از شاگردان سید مرتضی و شیخ ابو جعفر طوسی است و تألیفاتی دارد؛ از جمله آنها التعجب والنوادر و ما به توسط پدرمان از پدرش از وی روایت می کنیم.

ص: ۲۳۶

۱- کراچک به نوشته معجم البلدان و اللباب جزری، قریه ای است در باب واسط - م.

۲- کنز الفوائد از تألیفهای معروف اوست و مشتمل بر تحقیقات ارزنده ای پیرامون مطالب متفرقه می باشد. در این کتاب برخی از رساله های او از جمله مسح الرجلین؛ البیان؛ الاعلام والبرهان ضمیمه شده و در آخر آن، کتاب التعجب وی به طبع رسیده و کتاب معدن الجواهر او نیز طبع شده است.

۳- رساله مزبور را این جانب به نام حقوق پدر و مادر ترجمه کرده و در آغاز آن ترجمه ای از مؤلف ضمیمه نموده ام و سال ۱۳۹۷ ه. ق به طبع رسیده است . م.

ابن شهر آشوب در طی نامبرداری از او می نویسد: از تألیفات او اخبار الاحاد؛ التعجب فی الامامه کتاب ارزنده ای است؛ مسئله فی المسح؛ مسئله فی کتابه النبی صلی الله علیه و آله و سلم؛ المنهاج فی معرفه مناسک الحاج؛ المزار؛ مختصر زیاره ابراهیم الخلیل علیه السلام و شرح جمل العلم سید مرتضی؛ الوزیری؛ شرح الاستبصار فی النص علی الائمه الاطهار؛ المشجر؛ معارضه الأضداد باتفاق الاعداد الاستظراف فی ذکر ما ورد من الفقه فی الانصاف؛ کتاب التلقین لاولاد المؤمنین و جواب رساله الاخوین .

ابن طاووس در اواخر کتاب الدرر الوقیه کتاب الفهرست را به کراچکی نسبت داده است. کراچکی از شیخ مفید و معاصران او روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید: وی در رمله بیضا (۲) می زیسته و احمد بن نعمه الله عاملی در اجازه ای که به ملا عبدالله شوشتری داده از وی به امام حبر علامه عماد المذهب یاد کرده است. کراچکی با فقیه معروف قاضی ابن براج معاصر بوده است .

و در بحار می نویسد: همگی ارباب اجازات، سند خود را به وی منتهی می سازند و

از اجازات به دست می آید که وی، استاد ابن براج بوده است. .

ص: ۲۳۷

۱- مشایخ روایی کراچکی عبارت اند از شیخ مفید و سید مرتضی و س ر و أبو عبدالله حسین واسطی و ابن شاذان قمی و شیخ ابوالرجا محمد بن علی بلدی. ترجمه روضات، ج ۷، ص ۱۴۵ می نویسد: در کنز الفوائد و تألیفات دیگر کراچکی ندیده ام که وی به روایت از سید مرتضی اعتراف کرده باشد و همچنین به روایت از شیخ طوسی و بلکه از شیخ در روایات خود نامی نبرده است تا چه رسد که از او روایت کرده باشد و از شیخ مفید هم روایت داشته و به سماع او نرسیده است و کسانی که از وی روایت داشته اند قاضی ابن براج و شیخ ابو محمد عبدالرحمن نیشابوری و دیگری شیخ محمد بن علی حلبی و به احتمالی هم ابو محمد ریحان حبشی بوده اند. م.

۲- معجم البلدان، ج ۳، ص ۶۹ شرح مفصلی راجع به رمله نوشته و آن را از مضافات فلسطین نام می برد که به دست خلفای بنی امیه ساخته شده و سال ۵۸۳ ه بامر صلاح الدین ایوبی خراب شده و ابوالحسن تهامی شاعر که در آن جا می زیسته در مرگ فرزندش گفته است: اری الرمله البیضاء بعدک اظلمت: فدهری لیل لیس یفضی الی فجر - م.

یکی از فضلا اظهار داشته است: کراچکی از شاگردان واسطی بود و در روز جمعه هشتم ربیع آخر سال ۴۴۹ هـ. ق در صورت گذشت (۱).

مؤلف گوید: ممکن است مراد از واسطی، ابو عبدالله حسین بن عبید الله بن علی واسطی باشد (۲).

در بحار کتاب النصوص و رساله فی تفضیل امیر المؤمنین علیه السلام و رساله الی ولده را به وی نسبت داده است.

ابن طاووس در الاقبال کتابی را به وی نسبت داده که در آن آمده است ماه مبارک رمضان همواره سی روز تمام می باشد و نقصی در آن متصور نیست و جعفر بن قولویه هم ماه مبارک رمضان را سی روز تمام می دانسته است.

پس از این به کتاب دیگر او به نام الکافی فی الاستدلال دست یافتیم که برخلاف آن کس که می گوید ماه مبارک رمضان سی روز تمام است و ناقص نمی شود، اقدام کرده و از نظریه پیشین خود که ماه را سی روز تمام می دانسته پوزش خواسته و اضافه کرده است که ممکن است ماه رمضان ناقص و سی روز تمام نباشد.

کراچکی در تغییر فتوا در خصوص تمام و ناقص بودن ماه مبارک رمضان از استادش پیروی کرد که او هم تغییر رأی داد و دو کتاب راجع به تغییر رأی خویش تألیف نمود..

ص: ۲۳۸

۱- ترجمه روضات، ج ۷، ص ۱۴۸ می نویسد: تا به حال تاریخ در گذشت کراچکی را در هیچ یک از تذکرهها و تواریخ شیعه ندیده ام. از تاریخ مرآة الجنان یافعی مورخ مشهور نقل شده است که ابوالفتح کراچکی که از رؤسای شیعه و صاحب تألیفات است، در سال ۴۴۹ هـ. ق در گذشته است (پایان). در مجلد چهارم الوافی بالوفیات می نویسد: ابوالفتح محمد بن علی کراچکی شیخ الشیعه در ماه ربیع الاول سال ۴۴۹ هـ. ق در صورت بدرود زندگی گفت و از فحول رافضیهاست و با بزرگان علما از قبیل سید مرتضی ملاقات کرده و بخشی از کتابهای او را نام برده است.

۲- ترجمه روضات، ج ۷، ص ۱۴۵ می نویسد: ابو عبدالله حسین واسطی بیشتر روایاتش را از هارون تلعکبری نقل می کرده و ابن طاووس در رساله «قضا و قرائت» قول به مواسعه را از وی نقل کرده است. احتمال دارد مراد از ابو عبدالله واسطی، ابو عبدالله حسین بن عبید الله غضائری پدر شیخ احمد رجالی باشد که از مشایخ شیخ طوسی و نجاشی به شمار است. م.

و گاهی پیش آمده است که کتاب تأویل الایات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره را به کراچکی نسبت داده اند؛ لیکن این انتساب درست نیست و ما پیش از این ذیل احوال سید شرف الدین علی حسینی استرآبادی نجفی تحقیقات لازم را ایراد کرده ایم.

از تألیفات او کتاب روضه العابدین است. این کتاب را کفعمی در المصباح و بعضی از علما در الجنه الواقیه و الجنه الباقیه به کراچکی نسبت داده اند.

از تألیفات او کتاب البرهان است که کفعمی در حواشی المصباح آن کتاب را به وی نسبت داده و از آن نقل کرده است. (۱)

استاد استناد در فهرست بحار الانوار کتاب جواهر المطالب فی فضائل مولانا علی بن ابیطالب علیه السلام را به وی نسبت داده و از آن نقل کرده است و چنان که می دانیم کتاب مزبور غیر از کتاب معدن الجواهر است که از آثار او بوده و پیش از این هم از آن یاد کردیم و در فصل دوم از بحار گوید: کتاب جواهر المطالب کتاب ارزنده ای است و از آثار تألیفی یکی از علمای ما می باشد و مطالب آن را از کتابهای معتبر شیعه و سنی فراگرفته است.

شیخ شهید ثانی (ره) کتاب تهذیب المسترشدین را که در فقه بوده در رساله الجمعه به وی نسبت داده و وجوب نماز جمعه را از آن نقل کرده و همچنین فرزندش شیخ حسن، کتاب مزبور را از تألیفات او بر شمرده و در کتاب فقه المعالم از آن نقل نموده است. .

ص: ۲۳۹

۱- کتاب البرهان در صحت طول عمر حضرت امام زمان (عج) تألیف شده؛ زیرا طولانی بودن عمر آن حضرت در آن زمان که سال ۴۲۷ بوده و مدت ۲۷۲ سال می شده و تا این زمان ۱۴۰۸ ه است، ۱۱۵۳ می باشد و مورد انکار مخالفان است و بالأخره در تعقیب تحقیقاتی که نموده به یاد آوری از معمران پرداخته است از جمله از معمر مغربی و معمر مشرقی یاد کرده که روزگار حضرت مولی علیه السلام را دریافته اند و تا زمان کراچکی زنده بوده اند. پیش از این اشاره کردیم کتاب مزبور به همراه کنز الفوائد به طبع رسیده است . م.

شیخ جلیل تاج الدین محمد بن علی بن عیسی بن ابی الفتح اربلی

وی از فضلا و سرایندگان و ادبای روزگار خود می باشد. کتاب کشف الغمه را از پدرش روایت می کند و از پدرش اجازه داشته است و من آن اجازه را که به خط یکی از علما است، دیده ام.

شیخ شمس الدین محمد بن علی بن غنی

وی از فضلالی بزرگوار بوده و محمد بن قاسم بن معه از وی روایت داشته و خود

او نیز از این معیه روایت می کرده است .

شیخ محمد بن علی فتال نیشابوری مؤلف تفسیر

فتال از نظر اعلام شیعه در کمال وثوق بوده است. شیخ منتجب الدین می نویسد:

گروهی از علمای موثق، تفسیر او را به من اجازه داده اند.

مؤلف گوید: از ظاهر استفاده می شود - پیش از این هم گذشت - که مترجم حاضر با مؤلف روضه الواعظین یکی هستند و به احتمال بعیدی هم می توان گفت مترجم حاضر غیر از مؤلف روضه الواعظین است و هر دو تن تفسیر داشته اند.

جمعی از علما از جمله ابن شهر آشوب به اتحاد این دو تن، اشاره کرده اند و ممکن است همین احتمال هم به حقیقت نزدیکتر باشد؛ زیرا به طوری که پیش از این ابراز داشتیم، فتال نیشابوری، استاد شیخ ابن شهر آشوب بوده و ابن شهر آشوب به چگونگی احوال او داناتر بوده است. منتجب الدین هم در روزگار او می زیسته؛ لیکن با واسطه از وی روایت می کرده است.

شیخ منتجب الدین در فهرست پس از چهار ورقه از ترجمه ای که گذشت، در آخر باب میم می نویسد: شیخ شهید محمد بن احمد فارسی، مؤلف روضه الواعظین.

از ترجمه اخیر، استفاده می شود، منتجب الدین معتقد بوده که مؤلف روضه الواعظین دو تن بوده اند و یا ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین نزدیک به روزگار یکدیگر می زیسته و این

احتمال به وقوع پیوسته است.

شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن قاسم مرکب

منتجب الدین می نویسد: ابو جعفر، از ثقات فقها بوده است و تألیفاتی دارد؛ از جمله کتاب المعتمد فی المعتقد؛ العبادات الدینیه و کتاب السنه و البدعه و ما به واسطه سید صفی مرتضی بن داعی حسینی کتابهای وی را از او روایت می کنیم.

شیخ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی کاشی

و فاضل بزرگواری بوده و از محقق حلی روایت می کرده است.

شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی

منتجب الدین گوید: حلبی از فقهای شایسته است. روزگار شیخ ابو جعفر طوسی را دریافته از او و از ابن براج روایت می کرده و سید امام ابوالرضا راوندی و شیخ امام قطب الدین ابوالحسین راوندی شاگرد او بوده اند.

و مؤلف گوید: از کتاب الیقین ابن طاووس به دست می آید شیخ ابو جعفر حلبی از شیخ طوسی روایت می کرده و شیخ ابوالفرج علی بن عبدانی از وی روایت داشته است.

شیخ زین الدین در اواخر رساله الغیبه در اثنای سند حدیث از شیخ قطب الدین ابوالحسین سعید بن هبه الله راوندی از شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی از شیخ فقیه ابوالفتح محمد بن علی کراجکی تا به آخر سند.

قطب راوندی در اول الخرائج و الجرائح می نویسد: گروهی از اعلام از جمله

شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی از شیخ ابو جعفر طوسی تا به آخر سند.

قاضی فخر الدین محمد بن علی بن محمد استرآبادی

منتجب الدین گوید: وی قاضی ری است.

سید مجدالدین ابوالفوارس محمدبن فخرالدین علی بن عزالدینمحمدبن اعرج حسینی

وی فاضل بزرگواری است. ابن معیه از وی روایت می کرده و پیش از این، ابن علی اعرج نام برده شده است.

شیخ مفیدالدین محمد بن علی بن محمدبن جهیم

وی از فضلا بوده و پیش از این، ابن جهیم یاد شده است.

سید ابو جعفر محمد بن علی بن محمدبن رضا علیه السلام

منتجب الدین وی را دانشمندی مورد وثوق معرفی کرده است.

مؤلف گوید: چنان که متعارف است از این نسبت اسامی بسیاری از قلم افتاده است.

سید ابو عقیل محمدبن علی بن محمد علوی عباسی

منتجب الدین گوید: وی واعظی صالح است.

شیخ اجل محمدبن علی بن محمدبن علی طبری

به عنوان ابن ابی القاسم نام برده شده است.

سید اجل مرتضی نقیب النقباء ابوالفضل محمدبن علی بن محمدبن مطهر

منتجب الدین گوید: وی از فضلا و فقها بوده و روایات بسیاری نقل می کرده است و من کتابهای چندی از احادیث را نزد او قرائت کرده ام.

مؤلف گوید: مطهر که جد اعلاهی مترجم حاضر است، سید اجل مرتضی ذوالفخرین ابوالحسن مطهر بن ابی القاسم علی بن ابی الفضل محمد حسنی دیباجی است

و ترجمه سید مرتضی مطهر یاد شده و ترجمه فرزندش سید اجل مرتضی ابوالقاسم عزالدین یحیی بن محمد بن علی ایراد خواهد شد.

شیخ محمد بن علی بن محمد نحوی

منتجب الدین می گوید: وی از دانشوران مورد وثوق بوده است و شیخ مفید عبدالرحمن نیشابوری از شاگردان او می باشد.

شیخ قوام الدین محمد بن علی بن مطهر حلّی

وی از فضلالی روزگارش بوده است. محمد بن قاسم معروف به ابن معیه از وی روایت می کرده و او نیز از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید: ظاهره شیخ قوام الدین، عموزاده علامه حلّی است؛ یعنی مترجم حاضر فرزند شیخ رضی الدین علی بن شیخ سدید الدین یوسف بن علی بن مطهر حتی می باشد.

ابن حجام محمد بن علی بن مروان

ابن شهر آشوب می گوید: ابن حجام تألیفاتی دارد؛ از آن جمله است کتابهای تأویل ما نزل فی النبی و آله علیهم السلام؛ تأویل ما نزل فی شیعته؛ تأویل ما نزل فی اعدائهم؛ التفسیر الکبیر؛ الناسخ والمنسوخ؛ قرائه امیر المؤمنین علیه السلام؛ قرائه اهل البیت علیهم السلام؛ الاصول؛ الاواخر؛ الاوائل و المقنع فی الفقه.

محمد بن علی مکی

ابن شهر آشوب گوید: از تألیفات اوست: الرد علی من طعن علی علیه السلام فی فضله و امامته و امر الحکمین.

شیخ محمد بن علی بن هارون بن یحیی صائم مظاهری اسدی جزائری

وی از فضلالی و فقها بوده و در روزگار شهید ثانی (ره) می زیسته و یک سال پس از

شهادت شهید بدرود حیات گفته و از او و از شاگردانش استفاده نموده است .

شیخ امام عزالدین ابو فراس محمد بن عمار بن محمد حمدانی

منتجب الدین او را عالم و صالح معرفی کرده است.

شیخ ابو عبدالله محمد بن عمر طرابلسی

وی از فضلا و افراد شایسته و ادبا بوده و از ابن براج روایت می کرده است .

ابو عبدالله محمد بن عمران مرزبانی

ابن شهر آشوب می نویسد: از تألیفات او کتاب منازل من القرآن فی علی بن

ایطالب علیه السلام است.

ابن خلکان گوید: ابو عبدالله محمد بن عمران بن موسی بن سعد بن عییدالله کاتب مرزبانی؛ اصل وی از خراسان بوده و در بغداد به دنیا آمده است و تألیفات او مشهور می باشد. (۱) مجموعه های بی سابقه ای گرد آورده و آداب بسیاری را نقل می کرده و اخبار و

ص: ۲۴۴

۱- از تألیفات او کتاب معجم الشعراء است که مشتمل بر پاره ای از احوال و اشعار پنج هزار تن از سرایندگان عرب است و در ضمن هزار ورقه تألیف گردیده است. در حال حاضر بخشی از مجلد ثانی آن به طبع رسیده است و از جلد اول آن اطلاعی در دست نیست و این کتاب همواره از منابع اصلی و مهم ادبا و نویسندگان و مورخان می باشد. تاریخ بغداد، ج ۳، ص ۱۳۵ می نویسد: مرزبانی از ابوالقاسم بغوی و ابن درید و نبطویه و ابن انباری و دیگران روایت می کرده و کتابهای بسیاری درباره طبقات سرایندگان متقدم و متأخر تألیف نموده و حداکثر کتابهایش را به اجازه تدوین نموده و سماعی نبوده است. ابوعلی فارسی گفته است که مرزبانی از محاسن دنیاست و عضدالدوله دیلمی در کنار خانه او می ایستاده تا از خانه بیرون بیاید و احوال او را بپرسد. ده هزار ورقه تألیف نمود و سه هزار ورقه آن را پانویس کرد. پنجاه لحاف و روپوش همواره آماده داشت تا از سرایندگان که شب در خانه او می خوابیدند پذیرایی به عمل آورد. مرزبانی معتزلی بود و کتابی در اخبار معتزلیها تألیف کرد و به قول خطیب بغدادی تنها عیب مرزبانی، مذهب تشیع او بود. مرزبانی سال ۲۹۶ ه. ق متولد شد و در سن ۸۸ سالگی در شب جمعه دوم شوال سال ۳۸۴ ه. ق در بغداد در گذشت و ابوبکر خوارزمی بر جنازه اش نماز گذارد و در خانه خودش مدفون گردید - م.

پیش آمده‌های تاریخی زیادی به خاطر داشته است. آری، تألیفات او بسیار و در حدیث مورد وثوق بوده و تمایلی به تشیع داشته و سال ۳۸۴ ه. ق بدرود زندگی گفته است .

سید مرتضی (ره) در کتاب الدرر و الغرر مطالب بسیاری از او نقل کرده است.

شیخ محمد بن علی بن محمود بن یوسف بن محمد بن ابراهیم عاملی شامی

وی از معاصران و از فضلای ماهر و از محققان و مدققان و ادبا و سرایندگان به شمار می رود و در فنون عربی و امثال آن بر بسیاری از دانشوران روزگارش برتری داشته است. اشعاری نغز می سروده و معانی و مضامین بکر و بی سابقه ای در آنها ایراد می کرده است.

سید علی بن میرزا احمد که شاگرد او بوده و در کتاب سلافه العصر او را به این خلاصه ستوده است: دریای پهناوری است که همواره متلاطم است و ماه بدری است که در آسمان عظمت می درخشد. از همت عالی برخوردار است و به انوار علومش تاریکیهای نادانی را بر طرف می سازد. ارزنده ترین لباسهای گرانبها را بر اندام خویش می آراید و در شریفترین مکانها قرار می گیرد. آب زلال دانشهایش در نهرهای دلهای دانشوران جاری و راویان کلمات شیوای او از آب روان آنها تشنگان علم و ادب را سیراب می سازند.

مدارس علوم را پس از اندراس، تجدید کرد و باغهای معرفت و کمال را به آب و جد و جلال خویش شاداب گردانید تا آنجا که گوید چرخ ادب بر مدار او می گردد و گرداگرد او به حرکت در می آید و به ورود حقایق و صدور دقایق می پردازد.

گوهرهای دانش را به رشته انتظام می دهد و سحر حلال از قلم سحارش محافل را به خود متوجه کرده و بدرستی سوگند یاد می کنم که پس از مهیار دیلمی و سید رضی هیچ سراینده ای به پایه او نرسیده و شعری که محافل را روشن کند، بهتر از او نگفته است. اگر

از دقتش گویم، بازار دقیقی را شکسته و اگر از جزالتش سخن برانم، کوه عقیق را از پای انداخته است و هرگاهی از انسجامش لب بگشایم، بارانی است که چمنها و دمنها را سیراب می گرداند و اگر از سهولت آن باز گویم، راهی است که ابوطیب برای خویش برگزیده است.

و از این قبیل ثناگستریها در ضمن فقرات زیادی در حق او گفته تا آنجا که می نویسد: فقه و نحو و بیان و حساب را از او فرا گرفته ام.

پس از این به بخش مهمی از اشعار شیوا و چکامه های فرای او پرداخته است که از جمله ابیات زیر قابل ذکر می باشد :

لا یتهمنی العاذلون علی البکا

کم عبره موهتها بینانی

آلیت لافتق العذول مسامعی

یوما و لآخاط الکرى أجبانی

- سرزنش کنندگان مرا به گریستن ملامت نکنند؛ چه بسیار اشکهایی که از نوک انگشتان من جاری گردید.

- سوگند یاد می کنم که سخن ملامتگران گوش مرا نیاززده و خواب هم چشم مرا

به خود متوجه نساخته است.

از ابیات اوست:

سلبت أسالیب الصبابة من یدی

صبری و أغرت ناجذی بینانی

- صبر و شکیبایی روشهای عشق و شور را از کف من ربود و دندان من به انگشتان

من در آویخت؛ آنها را گزید و ناراحت ساخت.

از اوست: یا أخوا البدر رونقا و سناء

و شقیق المها و ترب الغزاله

ساعدا الحظ یوم بعتك روحی

- ای دوستی که زیبایی چهره و فریبایی تو ماه شب چهارده را رونق و نوربخشیده وای کسی که در فرار کردن از دست دلستان به خودت، همراه و هم سال با گاو و وحشی و آهوان بیابانی میباشی.

- از آن روز که روحم را به تو فروختم مرا مساعدت کن تا از دیدار تو کمال لذت

را ببرم. به دیدگان تو سوگند که من معامله ای را که با تو انجام داده ام اقاله نخواهم کرد و پس نخواهم گرفت.

از اوست:

یا خلیلی دعانی و الهوی

ینی عبدالهوی لو تعلمان

و قزاری الخل و جد و بکا

فابکیانی قبل آن لاتبکیان

- ای دو دوست من مرا به عشق و شورم باز گذارید که اگر متوجه باشید، من بنده

عشق و شورم.

- آخرین مرحله دوستی خوشحالی و گریه است این پیش از آن که مرا از گریه بازدارید، بگریانید.

از اوست:

أین من أودعوا هواهم بقلبی

وصلو انارهم علی کل هضب

به کجا هستند آنهایی که عشق خودشان را در دل ما برقرار کردند و گروگان

گذارند و کجایند آنها که آتش درون خود را بر هر بارانی شعله ور ساختند.

از اوست:

کلمافوقوا إلی الركب سهمما

طاش عن صاحبی و حل بجنبی

یشتکی ما اشتکیت من ألم البی

من کلا نا دامی الحشی و القلب

- هرگاه قافله را هدف تیر قرار بدهند، از دوست من می گذرد و به پهلوی من وارد

می شود.

در آن حال هر دوی ما از درد می نالیم و دل و اندرون هر دوی ما خونین است. از اوست:

أرقت و صحبی بالفلاة هجود

وقدمتفرع للظلام وجید

و أبعدت فی المرمی فقال لی الهوی

رویدک یا شامی این ترید؟

أهدا، و لما یبعد العهد بیننا

بلی کل شیء لاینال بعید

- در شب بس تاریک دوستان من در بیابان بیدار بودند و من به خواب رفته بودم. - در گذرگاه تیراندازی از آنان دور شدم.
در آن حال، عشق و شور خطاب به من

ص: ۲۴۷

گفت: ای شامی، آرام باش کجا می روی؟!

- آیا قرارداد فیما بین این بود؛ حال آن که از آن قرارداد مدتی نگذشته است؟ آری،

هر چیزی که بدست نیاید، به نظر دور خواهد آمد.

از اوست:

غادر تمونی للخطوب دریئه

تغدو علی صروفها و تروح

ما حرکت قلبی الریاح إلیکم

إلا کما یتحرک المذبوح

- وسایل پیش آمدهای ناراحت کننده را که شب و روز بر من وارد می شود، از راه

حیله گری برای من به وجود آوردید.

- و در آن حال دل من مانند حیوان کشته شده به سوی شما در حرکت بود.

مؤلف امل الآمل می گوید: عاملی حداکثر مطالع غزلیات خود را با تعریف از امردان و توصیف از شراب آغاز کرده است و من در تعریض به وی و صفی حلی که شرح حال او را در جلد دوم این کتاب ایراد کرده‌ام، ابیاتی سروده ام (۱)؛ هر چند کلماتی که مترجم حاضر و عبدالعزیز بن ابی السرایا معروف به صفی حلی و امثال ایشان راجع به شراب و امردان گفته اند، معمول به ظاهر نیست؛ در عین حال، اظهار چنان کلماتی از چنان افرادی شایسته نمی باشد.

سید محمد بن علی بن محیی الدین موسوی عاملی

وی عالمی فاضل و ادیبی ماهر و سرایندهای محقق بود و از فنون عربی و فقه و

امثال اینها اطلاعاتی به کمال داشت و از معاصران است و امور قضایی مشهد مقدس رضوی را عهده دار می شد و از شاگردان سید بدرالدین حسینی عاملی مدرس و

ص: ۲۴۸

۱- در جلد دوم امل الآمل ص ۱۵۱ در ضمن مدیحه سرایی از اهل بیت چنین گفته است: یاصاح طال تعجبی من شاعر یرضی التغزل فی غلام أمردا لو یقرأ التوراه والینجیل و ال قرآن لم یرح و اما سرمدتا تا به آخر.

سید حسین بن محمد بن علی بن ابی الحسن موسوی (شیخ الاسلام) فرزند صاحب مدارک و دیگران بوده است.

از تألیفات او شرح شواهد است. در این کتاب به شرح شواهدی پرداخته که بدرالدین بن مالک فرزند ابن مالک در شرح بر کتاب پدرش ایراد نموده است.

شرح شواهد، کتاب بزرگی است و از تحقیقات ارزنده ای برخوردار می باشد و نظریات عینی را که در خصوص شواهد و امثال آن داشته است، مورد نقض و ایراد قرار داده (۱) و گاهی هم شعر می سروده است؛ لیکن در حال حاضر از اشعار او چیزی در اختیار ندارم.

شیخ محمد بن نجیب الدین علی بن محمد بن مکی عاملی جبیلی

وی فاضلی شایسته و از معاصران است. مراتب علمی را از پدرش و از مشایخ دیگر ما فرا گرفته است.

شیخ محمد بن علی بن هبه الله عاملی طبرانی

وی فاضلی شایسته و از فقهای معاصر است.

ص: ۲۴۹

۱- اعیان الشیعه، طبع جدید، ج ۱۰، ص ۷، ذیل کتابهای صاحب مدارک می نویسد: مشهور آن است که شرح شواهد شرح ابن ناظم از تألیفات صاحب مدارک است و همین شرح هم در سال ۱۳۴۴ که در نجف اشرف به طبع رسیده است، به نام صاحب مدارک طبع شده است و حال آن که این نسبت کاملاً برخاست؛ بلکه شرح مزبور تألیف مترجم حاضر است که هم نام با صاحب مدارک بوده و در مشهد مقدس رضوی به سمت داوری می پرداخته و آنچه مایه اشتباه شده آن است که وی در آغاز کتاب خود را محمد بن علی موسوی معرفی کرده است و از آنجا که وی از نظر نام و نام پدر و نام شهر با صاحب مدارک مشارک بوده و صاحب مدارک هم شهرت داشته کتاب به نام صاحب مدارک خوانده شده است؛ با آن که وی در آغاز آن می نویسد: من این شرح را به امر استادم نوشتم و دیگر آن که سال ۱۰۵۷ ه. ق در مشهد مقدس به اتمام آن توفیق یافته و صاحب مدارک به مشهد نرفته است و از مشایخ او شخصی را به نام بدرالدین که در فوق به آن اشاره شد نمی شناسیم و صاحب مدارک چهل و هشت سال پیش از تألیف کتاب در گذشته و مؤلف از شاگردان فرزند صاحب مدارک بوده است.

شیخ شمس الدین محمد بن غزال مصری کوفی

وی از بهترین دانشوران روزگارش بوده و ابن معیه از وی روایت می کرده است.

مولانا محمد فاضل بن محمد مهدی مشهدی

وی مانند اسمش فاضلی شایسته و سرایندهای معاصر است. دو فقره ارجوزه مرا

که در موارث سروده ام، شرح کرده است.

مولانا رفیع الدین محمد بن فتح الله قزوینی

از علما و فضلا و سراینندگان نغز گو و از شاگردان مولانا خلیل قزوینی به شمار است. در قزوین به وعظ و خطابه اشتغال می ورزید و کتاب ابواب الجنان فی المواعظ را که به پارسی تألیف کرده در رشته خود بی نظیر است و دیوان شعری هم دارد و در ماه رمضان سال ۱۰۸۰ ه. ق بدرود زندگی گفته است. (۱)

ص: ۲۵۰

۱- آذر بیگدلی در تذکره، ص ۲۳۴ می نویسد: میرزا رفیع الدین محمد متخلص به (واعظ) از اعظام قزوین و در مراسم پند و اندرز تحریر و تقریر سر آمد اهل روزگار خود بوده و کتاب (ابواب جنان) بر این مطلب شاهی است صادق و در مراسم نظم دیوانی قریب به سه چهار هزار بیت ترتیب داده است. این شعر از اوست: آن قدر فیضی که من از بی زبانی دیده ام ترسم آخر شکر خاموشی کند گویا مرا ریاض العارفين، ص ۲۳۷ می نویسد: واعظ، با سلطان حسین صفوی معاصر بود. در اوایل جلوس او در گذشت. وقایع السنین، ص ۵۳۴ می نویسد: واعظ قزوینی در ۲۳ رمضان سال ۱۰۸۸ ه. ق در گذشت. تذکره نصر آبادی، ص ۱۷۱ می نویسد: واعظ قزوینی نامش میرزا رفیع و نواده ملافتح الله واعظ قزوینی است. جلد اول ابواب الجنان او را مطالعه کرده ام و کتاب مزبور، خوانندگان را از کتابهای دیگر مستغنی می سازد. ابیاتی از او در غزل و مثنوی ایراد کرده و این رباعی را از وی نگارش داده است: آن را که نه آتش خرد خاموش است هر شام و سحر دیگ سخا در جوش است هر عیب که با شدت سخا می پوشد گردید چو کاسه سرنگون سرپوش است

سید محمد بن فخر آور بن خلیفه

منتجب الدین او را محدث صالح معرفی کرده است .

شیخ محمد بن فرج نجفی

وی دانشمندی بافضیلت و پارسا و از دنیا گذشته و سراینده و ادیب و از معاصران

است. ریحانه الادب، ج ۴، ص ۲۷۰ می نویسد: واعظ تصمیم داشت کتابش را در ضمن هشت مجلد به عدد ابواب بهشت تألیف نماید. جلد اول را در عهد شاه عباس ثانی و دوم را در زمان شاه سلیمان به پایان آورد و به اتمام بقیه آن توفیق پیدا نکرد و فرزندش ملا محمد که او هم واعظ دانشمندی بود. به اتمام آن اقدام نمود- م.

شیخ ابو علی محمد بن فضل طبرسی

وی از علما و صلحا و پارسایان روزگار خودش بود.

ابن شهر آشوب به توسط او از شاگردان شیخ طوسی روایت داشته است.

مؤلف گوید: چنان به نظر می رسد که اشتباهی در نام شیخ ابو علی طبرسی اتفاق افتاده باشد و منظور وی ابوعلی فضل بن حسن بن فضل طبرسی مؤلف مجمع البیان است که از مشایخ ابن شهر آشوب به شمار می رود و ممکن است مترجم حاضر فرزند شیخ ابوعلی طبرسی مذکور باشد و منافاتی ندارد که پدر و فرزند در کنیه، مشترک باشند و یا مترجم حاضر عموی شیخ ابوعلی طبرسی مذکور باشد.

سید تاج الدین ابوالفضل محمد بن سید امام ضیاء الدین ابوالرضا فضل الله بن علی حسنی راوندی

منتجب الدین او را فقیه فاضل معرفی کرده است.

ص: ۲۵۱

سید شمس الدین محمد بن فضل علوی حسنی

وی فاضل بزرگواری است که کتاب کشف الغمه را از مؤلفش علی بن عیسی روایت می کرده و از او اجازه داشته است.

شیخ زین الدین محمد بن قاسم برزهی (۱).

شیخ زین الدین محمد بن قاسم برزهی

وی فقیهی فاضل بوده و اقوال و نظرهای او را در کتابهای استدلالی ایراد کرده اند.

محمد بن قاسم طوسی

ابن شهر آشوب گوید: کتاب الملاحم والفتن و ما اصاب السلف و یصیب الخلف من المحن از تألیفات او می باشد.

سید فخر الدین ابو حرب محمد بن قاسم بن عباد نقیب حسنی

منتجب الدین او را به عنوان فاضل ستوده است.

سید تاج الدین ابو عبدالله محمد بن قاسم بن معیه حسنی دیباجی

وی از فضلا و علما و سرشناسان و از سرایندگان و ادیبان بوده و شهید اول از وی روایت می کرده و در یکی از اجازاتش وی را اعجوبه روزگار نام برده که از همگی فضیلتها و ارزشها برخوردار بوده است.

شهید ثانی در اجازه ای که به شیخ حسین بن عبدالصمد داده می نویسد: اجازه ای را که وی برای شهید اول محمد بن مکی و دو فرزندش محمد و علی و خواهرشان

ص: ۲۵۲

۱- فوائد الرضویه ، ج ۲، ص ۵۹۰ می نویسد: برزه قریه ای است از مضافات بیهق و هم روستایی است در آذربایجان و هم قریه ای است در غوطه دمشق که مشهد خلیل الرحمن در آنجا است - م.

ام الحسن فاطمه معروف به ست المشایخ نوشته است به خط خود او دیده ام (۱)

گفتیم ابن معیه از سراینندگان بوده است. ابیات ذیل را هنگامی که به چگونگی حال برخی از علویها پی برد که از نسب عالی برخوردار هستند، سروده است و در ضمن به پاره ای از اعمال ناشایست اقدام می نماید.

یعز علی أسلافکم یابنی العلی

اذا نال من أعراضکم شتم شاتم

بنو الکم مجد الحیاه فما لکم

أساتم الی تلک العظام الرمائ

اری الف بان لایقوم بهادم

فکیف بیان خلفه الف هادم

- ای فرزندان علی بر گذشتگان شما گران است، هر گاه ببیند آبروی شما به وسیله

شماتت گران به خطر می افتد.

□ خاندان پاکیزه گوهر شما بودند که برای آسایش دنیا و آخرت شما زندگی ارزنده ای فراهم ساختند.

اکنون شایسته نیست نسبت به بستگان خود که در دل خاک خوابیده اند، بی احترامی و بدکرداری بنمایند.

- می بینم که هزار بنای آباد در برابر ویران کننده تاب مقاومت نمی نماید تا چه رسد

به بنایی که هزار تن ویران کننده به دنبال آن باشد.

از ابیات اوست:

ملک عنان الفضل حتی اطاعنی

و ذلت منه الجامح المتصعبا

و ضاربت عن نیل المعالی و حوزها

بسیفی ابطال الرجال فما بنا

و اجریت فی مضماری کل بلاغه

جوادی فحاز السبق فیهم و ما کبا

و لکن دهری جامع عم ماری

و نجمی فی برج السعاده قد خبا

و من غلب الأيام فیما یرومه

تیقن أن الدهر یمسی مغلبا .

ص: ۲۵۳

۱- فوائد الرضویه ، ج ۲، ص ۱۹۱ می نویسد: ابن معیه در ۸ ربیع الاخر سال ۷۷۶ هـ. ق در حله وفات یافت. جنازه او را به نجف اشرف برده دفن کردند. از شهید اول روایت کرده ابن معیه چندین بار به من اجازه داد و سال ۷۷۶ هـ پیش از وفاتش به من و فرزندانم اجازه داد و خطش در نزد من موجود می باشد. م.

- دهانه اسب فضیلت را در اختیار گرفتم تا آنجا که سر به فرمان من در آورد و بدین وسیله بود که اسب سرکش را زیر بار خویش در آورده و رام کردم.

- و با شمشیر دانش و بینش خود با دلاوران نبرد کردم و خود را به عالیترین مراتب کمال نایل ساختم.

- و در میدان بلاغت، اسب کمالات خویش را به جولان در آورده، بر همگان پیشی گرفتم.

- لیکن اسب روزگار با من سرکشی کرد و از منظوری که داشتم جلوگیری نمود و ستاره نیک بختی ام افول نمود.

- آری، کسی که در رسیدن به مقصودش با روزها به نبرد پردازد، می فهمد که روزگار بر او چیره می شود و روز او را به شب تار مبدل می سازد.

من این ابیات و ابیات پیش از آن را به خط شیخ بن شهید ثانی قدس سرهما دیده ام. (۱)

مؤلف گوید: ابن معیه از سید عبدالکریم بن طاووس روایت می کرده است.

مولانا محمد کاظم طالقانی

وی در اصل از مردم طالقان بوده و در قزوین می زیسته و از فضیلتی معاصر است و در مدرسه نواب قزوین تدریس می کرده و در ماه محرم سال ۱۰۹۴ ه. ق بدرود حیات گفته است (۲)

ص: ۲۵۴

۱- فوائدالرضویه، ج ۲، ص ۵۹۱ می نویسد: از شاگردان او مؤلف عمده الطالب است که مدت ۱۲ سال ملازم او بوده است و مراتب علمی را از وی فراگرفته است و کتاب معرفه الرجال در نهاییه الطالب و امثال اینها از آثار او می باشد و از سی تن از علما روایت داشته و حکایتی از پدرش نقل کرده که دو بار با معمر سننسی ملاقات کرده و معمر از اصحاب جوان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بوده و هنگام ولادت حضرت بقیه الله را ادراک نموده و از انقراض دولت بنی عباس خبر داده است . م.

۲- انوار البدین، ص ۱۳۳ می نویسد: وی از فقها و مجتهدان و از بزرگان دانشوران بود. کتاب الروضه الصفویه از تألیفات اوست. در سن ۷۰ سالگی حدود ۱۱۰۵ ه. ق وفات یافته است . م.

شیخ جلال الدین محمد بن کوفی هاشمی حارثی

وی از فضلا بوده و ابن معیه از وی روایت داشته است .

شیخ محمد بن ماجد بحرانی

وی از علما و فضلا و هوشمندان بود. ذهنی وقاد و شعله ور از دانش داشت و جامع فنون و سر آینه ای ادیب و منشی و از معاصران به شمار می رود.

سید جلیل امیر محمد مؤمن استرآبادی

وی در مکه مکرمه می زیست و دانشوری فاضل و فقیهی محدث و صالحی عابد بود و به درجه شهادت نایل آمد و رساله ای در رجعت تألیف کرده و از معاصران است.

مؤلف گوید: امیر محمد، داماد مولانا محمد امین استرآبادی است و در سال ۱۰۸۷ ه. ق در مسجدالحرام به اتهام تغوط در مقام حنفی به شهادت رسید و من او را در سفر اول حج بیت الله دیده ام.

در لاهیجان رساله ای در المقادیر و الاوزان از امیر محمد مؤمن بن علی حسینی دیده ام که آن را برای سلطان محمد قطب شاه تألیف کرده بود و اظهار می داشتند که این رساله از سید مترجم است و ممکن است سالی که در مکه بوده قطب شاه به دیدار وی رسیده و از وی تقاضا کرده است تا این رساله را تألیف نماید.

بحق باید گفت این رساله از تألیفات سید مترجم نمی باشد و از تحقیقات او تعلیقاتی است که بر کتاب المدارک فراهم آورده است و من آنها را به خط خود او دیده ام(۱)

ص: ۲۵۵

۱- شهداء الفضیله، ص ۱۹۹ می نویسد: سید علامه محمد مؤمن بن دوست محمد حسینی استرآبادی در مکه می زیست و از مراتب فضیلت کاملاً برخوردار بود و از سید نورالدین علی بن حسین عاملی و از سید زین العابدین که او هم در مکه شهید شده روایت می کرده است و شیخ احمد بحرانی و علامه مجلسی از وی روایت داشته اند و رساله اثبات الرجعه و رساله العروض از تألیفات اوست و سال ۱۰۸۸ در مکه مکرمه شهید شد. علت شهادت او همان اتهام بوده است و به دنبال آن آشوبی در مکه ایجاد گردید و بالاخره به حکم قاضی و دیگر از اشراف که مرتکب عمل را شیعه دانسته دستور داده شد که همگی مردم شیعه که در مکه مجاورت دارند از جمله سید مترجم با چهار تن دیگر از شیعیان که در مسجدالحرام بودند دستگیر شده و به شهادت رسیدند و همان سال هم شیخ حر در مکه بود نخست او و همراهانش مخفی شده و سرانجام به همراهی سید موسی که از اشراف مکه بود به یمن رفته از کشته شدن نجات یافت - م.

وی در مشهد مقدس می زیست و از فضلا و علما و محققان و متکلمان و فقها و محدثان و پارسایان روزگار ما به شمار می آمد.

تفسیر القرآن؛ حواشی شرح اللمعه و تألیفات دیگر از آثار او می باشد. (۱)

شیخ محمد بن مؤمن شیرازی

منتجب الدین گوید: وی از اعیان ثقات بوده است. کتاب نزول القرآن فی شأن امیر المؤمنین علیه السلام از تألیفات اوست و ما این کتاب را به توسط سید ابوالبرکات مشهدی از وی روایت می کنیم.

ابن شهر آشوب، نام او و کتابش را یادآوری کرده است. (۲)

ابن طاووس در طرائف می نویسد: محمد مؤمن شیرازی از علمای چهار مذهب است و تفسیر قرآنی دارد که آن را از دوازده تفسیر برگزیده است.

ممکن است مترجم حاضر غیر از این شخص باشد.

مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب الاعتقاد است. این کتاب را فاضل دانشور مولانا

ص: ۲۵۶

-
- ۱- فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۵۹۵ می نویسد: محمد مؤمن پدر محقق سبزواری است - م.
  - ۲- معالم العلماء، ص ۱۱۸ وی را چنین معرفی کرده است: ابوبکر محمد بن مؤمن شیرازی گرامی

محمد طاهر قمی در کتاب الاربعین به وی نسبت داده است و مؤلف امل الآمل هم همان کتاب را در فهرست کتاب الهداه به وی منسوب داشته است.

ابن شهر آشوب در کتاب المناقب می نویسد: ابوبکر محمد بن مؤمن شیرازی به من اجازه داد تا از کتاب منزل من القرآن فی علی که از تألیفات خود او می باشد، روایت نمایم.

وی در این کتاب بیشتر احادیثش را به ابو العز بن کلاس عکبری و ابو الحسن عاصمی خوارزمی و یحیی بن سعدون قرطبی و امثال ایشان مستند می کند.

و از این که ابن شهر آشوب کتاب او را در ردیف کتابهای عامه قرار داده، فهمیده می شود که از علمای عامه بوده است؛ مگر این که بگوییم وی شیعه است و نظر به این که حداکثر مطالب تفسیرش را از احادیث عامه استفاده کرده است به تسنن مشهور شده و ابن شهر آشوب هم او را به آنان ملحق ساخته است.

از گفتار دیگران از جمله مولانا محمد طاهر در کتاب الاربعین به دست می آید که وی از علمای تسنن است.

مولانا امیر محمد مؤمن بن محمد زمان

در اصل از مردم طالقان بوده و در قزوین می زیسته است.

از فضلا و علما و محققان به شمار می رود و حواشی بر مغنی اللیب و رساله فی اکل آدم من الشجره و تفسیر سوره ملک را تألیف کرده و آخری را به سلطان عصرش اهدا نموده است.

وی از معاصران می باشد.

سید شمس الدین محمد بن مجتبی بن محمد حسنی کلینی

منتجب الدین او را به فضیلت و دانش ستوده است.

قاضی تاج الدین ابوعلی محمد بن محفوظ بن وشاح بن محمد

وی از فضلا و صلحا و ادبای بنام است و محمد بن قاسم بن معه از وی

روایت داشته است (۱)

شیخ سعید ابو الحسن محمد بن محمد بن ابراهیم قاننی

منتجب الدین گوید: وی مؤلف کتاب السابقی فی اعتقادات اهل البیت علیهم السلام می باشد.

شیخ قطب الدین محمد بن محمد بن ابی جعفر بن بابویه

ابن محمد رازی

سید صفی الدین محمد بن محمد بن ابی الحسن موسوی

وی از فقها و فضیلت بزرگوار بوده است و از مشایخ ابن معیه می باشد.

شیخ جلال الدین محمد بن محمد بن احمد کوفی هاشمی حارثی

وی عالمی باصلاحیت و فضیلت بوده و از شاگردان محقق حلی و از مشایخ ابن معیه به شمار است.

مؤلف گوید: بحق باید گفت وی همان شیخ جلال الدین محمد بن کوفی می باشد که پیش از این نام برده شده است.

سید رضی الدین محمد بن محمد آوی علوی حسینی

وی از فضلا و فقهای بزرگوار بوده؛ از پدرش محمد از جدش محمد از جدش زین (۲)

ص: ۲۵۸

۱- روضات الجنات، ج ۲، ص ۵۵۰ می نویسد: تاج الدین از پدرش محفوظ بن وشاح که شرح حالش گذشته روایت می کرده است و در اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۴۷ می نویسد: صفی الدین حتی قصیده ای در سوک او سروده و آن قصیده در دیوان صفی موجود میباشد - م.

۲- در نسخه حاضر و نسخه امل الآمل طبع جدید، جد او را (زین) نوشته است؛ لیکن در نسخه امل منضم به منهج المقال و فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۲۲ نام جد وی زید آمده است و صحیح هم زید بن داعی است - م.

از جد پدریش فقیه داعی از ابوالصلاح و ابن براج و سر و شیخ طوسی روایت داشته و از ابن طاووس هم روایت می کرده است.

مؤلف گوید: مترجم حاضر از همه مردم پارسا تر و بی توجه تر به دنیا بود و کتابهایی تألیف کرده است از آن جمله کتابهایی در دعا بوده که سید بن طاووس از آنها نقل می کرده و از وی کمال بزرگداشت را می نموده است.

به طوری که علامه حلی در کتاب منهاج الصلاح به مناسبت استخاره با تسبیح یا ریگ نقل کرده پدرش سدید الدین یوسف از مترجم حاضر روایت می کرده است. (۱)

شیخ ادیب محمد بن محمد بن ایوب مفید کاشانی

منتجب الدین وی را به فضیلت ستوده است.

شیخ فقیه قوام الدین محمد بن محمد بحرانی

وی از فضلا و ادبا و دانشوری شایسته بوده و از سید فضل الله راوندی

ص: ۲۵۹

۱- در فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۲۵ می نویسد: از مجموعه شهید به دست آمده که آوی در شب جمعه ۴ صفر سال ۶۵۴ ه. ق وفات یافته است. در آن کتاب ص ۶۲۶ می نویسد: آوی منسوب به آوه است که در مجاورت ساوه واقع شده و هر دوی آنها از توابع قم می باشند. مردم آوه افتخار تشیع را داشتند و با ساکنان ساوه از این نقطه نظر، مخالفت می نمودند و یکی از شعرا در دو بیت زیر به شدت منافرت ایشان اشاره کرده و گوید: وقائله أتبعض اهل آوه و هم اعلام نظم و الکتابه فقلت: إلیک عنی إن مثلی یعادى کل من عادى الصحابه فاصله میان دو قریه نهر بزرگی بوده و اتابک شیرگیر برای آسودگی عبور کنندگان پل هفتاد دهنه بر روی آن بنیان کرد و فاصله میان این پل و بلده ساوه سرزمینی بود که هر گاه باران می بارید خاک آن به صورت گل چسبناکی در می آمد که رفت و آمد افراد را بسیار مشکل می ساخت به همین مناسبت جاده سنگی به مقدار ده فرسخ فیما بین ایجاد گردید - م.

روایت داشته است.

شیخ ابو الحسن محمد بن محمد بصروی

وی از فقها و فضلا بوده و اقوال او را در کتابهای استدلالی ایراد کرده اند؛ چنان که در کتاب المدارک ذیل مسأله آب چاه و مباحث دیگر به نقل اقوال او پرداخته و او را از قدمای اصحاب نام برده و در فقه المعالم و کتابهای دیگر به اقوال او اشاره شده است.

کتاب المفید فی التکلیف از تألیفات او می باشد و ابوالفضل شاذان بن جبرئیل به توسط

پدرش از وی روایت می کند و پیش از این گذشت که شریف معروف به ابن الشریف اکمل بحرانی از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید: پیش از این ترجمه شیخ ابوالحسن محمد بن احمد بصروی یادآوری شد و پس از این هم در باب القاب به عنوان ابو الحسن بصروی یادآوری می شود و چنان که می دانیم همگی این نامها متوجه به شخص واحد است که مترجم حاضر باشد؛ هر چند مؤلف امل الآمل اسامی مزبور را متوجه به چند شخص می داند. فاضلی اظهار داشته است وی شاگرد سید مرتضی و اعلام دیگر آن روزگار بوده است و از تألیفات او کتاب المعتمد است و دیوان شعری هم دارد.

سید مرتضی تألیفات خود را به وی اجازه داده است و صورت اجازه او را دیده ام.

بصر وی پس از آن که تألیفات سید را کاملا نوشته؛ از سید به شرح زیر تقاضای اجازه کرده است.

بسم الله الرحمن الرحيم؛ خادم سید اجل مرتضی ذوالمجدین که خدا عمرش را طولانی بدارد و تأیید و نعمت و مقام رفیع او را پایدار فرماید و دشمنان و حاسدان او را از پای درآورد از مقام معظم او چنین تقاضا دارد که تألیفات خودش را که در این فهرست آمده و همچنین آنچه را صلاح می داند و از صحت آن با اطلاع است و تألیفاتی را که پس از این به نگارش می آورد به من اجازه بدهد و آرزومندم مشمول رأی عالی قرار بگیرم و از این نعمت برخوردار گردم؛ انشاء الله.

سید در پاسخ تقاضای وی نوشت:

ص: ۲۶۰

به ابوالحسن محمدبن محمد بصروی که خدا توفیقات او را نیکو گرداند اجازه دادم تا همگی کتابها و تصنیفها و امالی و نظم و نثر مرا از آنچه در این اوراق آورده است و از آنچه ممکن است در آینده به تألیف آن موفق گردم روایت نماید و کتب علی بن حسین موسوی تاریخ آن شعبان سال ۴۱۷ ه. ق.

محقق خواجه نصیر الدین محمدبن محمدبن حسن طوسی

بزرگواری دانشمند است که در علوم متداوله مهارت کامل داشته و در علم کلام، ممارستی تمام و در عقلیات محقق بنام بوده است.

تألیفاتی دارد؛ از جمله تجرید الاعتقاد به التذکره فی الهیئه ب تحریر کتاب اقلیدس؛ تحریر المجسطی؛ شرح الاشارات الفصول النصیریة، الفرائض النصیریة؛ آداب المتعلمین؛ رساله الاسطرلاب؛ رساله الجواهر؛ نقد المحصل؛ رساله المعینیه.

این رساله در هیئت به فارسی تألیف شده و همین رساله را به فارسی شرح کرده است و رساله خلق الاعمال و شرح رساله العلم میثم بحرانی و تألیفات دیگر.

علامه حلی (ره) از وی روایت می کرده و در اجازه کبیره اش می نویسد: این بزرگوار در علوم عقلی و نقلیه از دانشمندان روزگارش برتر و عالی مقام تر بود و تألیفات فراوانی در علوم حکمیه و احکام شرعیه طبق مذهب امامیه تألیف کرده است و در اخلاق و نیکو رفتاری و ویژگی های دیگر بزرگوارترین دانشمندی است که دیده ایم.

خدای متعال آرامگاه او را نورانی گرداند و من الهیات شفای ابوعلی بن سینا و بخشی از تذکره خود او را که در هیئت تألیف کرده از محضرش استفاده می‌کردم و همواره با وی مصاحب بودم تا اجلش فرا رسید (قدس الله روحه).

از ابیات اوست:

كاعدا ما و لم یكن من خلل

والأمر بحاله إذا ما متنا

یاطول فنائنا و تبقى الدنيا

لا الرسم بقى لنا و لا اسم المعنى

- ما نبودیم و خللی هم از نابودی ما در عالم ایجاد نشد و به همین نسبت هنگامی که بمیریم چرخ روزگار به حال خود می‌چرخد.

- چقدر نابودی ما به درازا می‌کشد و دنیا به جای خود برقرار است که از اسم و رسم ما اثری باقی نخواهد ماند. (۱)

از ابیات اوست:

ما للمثال الذی مازال مشتهرا

للمنطقیین فی الشرطی تسدید

أما رأوا وجه من اهوی و طرته ال

شمس طالقه و اللیل موجود

- چه مثالی است که در میان منطقیها وجود دارد و در قضیه شرطیه با استواری هرچه تمامتر ایراد می‌کنند.

- و می‌گویند ان کانت الشمس طالعه فالنهار موجود ای کاش رخسار و گیسوی کسی که مرا فریفته خود ساخته است دیده بودند و چنین مثال می‌آوردند که الشمس طالعه و اللیل موجوده (۲)ل

ص: ۲۶۲

۱- دریغا که بی ما بسی روزگار بروید گل و بشکفد نوبهار بسی تیر و دیمه و اردیبهشت بیاید که ما خاک باشیم و خشت بسی می‌وزد مشکبو باها که ما رفته باشیم از یادها بسی بهمن و آذر و فرودین که از ما نماند نشان بر زمین

۲- خواجه نصیر طوسی به هر دو زبان عربی و پارسی شعر می‌گفته و مانند دیگر ویژگیهایی که داشته بخوبی از عهده بر می‌آید

آید و دیوان کوچکی که مشتمل بر غزلیات و رباعیات بوده به نام او به چاپ رسیده است. از غزلیات اوست: غمت گفتم مرا در سینه کم نیست به خنده گفت دل خوش دار غم نیست رقیبان را ز کوی خود برون کن که سگک را جای در بیت الحرم نیست دل و جان رفت و باشد نیم جانی نکو تا بنگری آن نیز هم نیست از او بوسی به جانی میخریدم به صد جان گفت (طوسی) هیچ کم نیست از رباعیات اوست موجود به حق واحد اول باشد باقی همه موهوم و مخیل باشد هر چیز جز او که آید اندر نظرت نقش دو یمین چشم احوال باشد از اوست در ظلمت حیرت ار گرفتار شوی خواهی که ز موت جهل بیدار شوی در صدق، طلب نجات زیرا که به صدق شایسته فیض نور انوار شوی در مدح حکیم بابا افضل کاشی گفته است: گر عرض دهد سپهر اعلا فضل فضلا و فضل افضل از هر ملکی به جای تسبیح آواز بر آید افضل افضل

مؤلف گوید: بعضی اظهار داشته اند طوسی منسوب به شهر طوس مشهور نمی باشد؛ بلکه طوسی یکی از روستاهای قم بوده که ویران شده است.

به طوری که یکی از علما اظهار کرده است خواجه نصیر مراتب علمی را از میثم بحرانی و ابوالسعادات اسعدبن قاهر استفاده کرده است.

هرگاه بگوییم مراد از میثم ابن میثم شارح نهج البلاغه است، درست نیست؛ مگر این که بگوییم میثم مزبور جد ابن میثم مذکور است.

ان خواجه نصیر، وزیر هولاکو خان مغول، به قولی صدارت مسلمانان را عهده دار بود و به مقام وزارت او سیدبن طاووس در آغاز کتاب فرحه الغری و به مقام صدارت او علامه حلی در احوال یحیی بن سعید و دیگران اشاره کرده است.

خواجه نصیر از شیخ برهان الدین محمدبن محمدبن علی حمدانی که به نامش اشاره می شود روایت می کرده و مراتب علمی را از فریدالدین نیشابوری فراگرفته است .

و در سال ۶۷۲ ه. ق در سن هفتاد و پنج سال و هفت ماه در بغداد در گذشته و در قبه

ص: ۲۶۳

کاظمیه علی صاحبها الاف الثناء و التحیه مدفون شده و بعضی مدفن او را در نجف اشرف و بعضی در کربلای معلا گفته است.

در جامع التواریخ چنین می نویسد: خواجه نصیر وصیت کرد تا پس از مرگ، وی را در جوار حضرت موسی بن جعفر علیه السلام دفن کنند و هنگامی که در آن محل مبارک به حفر قبر او پرداختند، قبر آماده ای ظاهر گردید.

پس از کاوش معلوم شد گوری بوده که ناصر خلیفه عباسی آن را برای خود ترتیب داده و وصیت کرده که وی را در آنجا دفن کنند.

پس از مرگ او فرزندش به وصیت پدر رفتار نکرده و در جای دیگر او را دفن کرده اند.

از پیش آمدهای بی سابقه آن که تاریخ اتمام آن قبر در روز شنبه یازدهم ماه جمادی اول سال ۵۹۷ هـ. ق است که در همان تاریخ و همان روز هم خواجه (ره) متولد شده است.

مدت عمر خواجه ۷۵ سال و ۷ ماه است و در آخرین ساعت روز دوشنبه هیجدهم ماه ذیحجه الحرام سال ۶۷۲ هـ. ق در بغداد وفات یافت و در اولین ساعت از روز در طالع حوت متولد گردیده . (۱)

در یکی از کتابها دیدم خواجه نصیر در آغاز کار، علوم عقلی را در طوس از محضر دایی اش استفاده کرده پس از آن به نیشابور رفته و به درس فریدالدین داماد و قطب الدین مصری و فضلالی دیگر حضور یافته و اشارات ابوعلی سینا را از فریدالدین فرا گرفته و او آن کتاب را از صدر الدین سرخسی و او از افضل (الدین) فیلافی (غیلانی)، ا

ص: ۲۶۴

۱- در ماده تاریخ وفات او گفته اند: نصیر ملت و دین پادشاه کشور و فضل یگانه ای که چو او مادر زمانه نژاد به سال ششصد و هفتاد و دو به ذیحجه به روز هجدهم اندر گذشت در بغداد شیخ محمدعلی سماوی در صدا الفؤاد گوید: و کالوزیر الجهبذ المحقق فخر الوری فی مغرب و مشرق بحر العلوم الزاخر القدوسی محمدبن الحسن بن الطوسی ناصر سیدیه لم یدعهما أرخ نصیرالدین کان معهما

جیلانی) و او از ابوالعباس لوکری و او از بهمنیار و او از شیخ ابوعلی سینا آموخته است.

و در یکی از کتابها دیدم علوم شرعی را از پدرش و او از فضل الله راوندی و او از سید مرتضی فرا گرفته است.

چنان که نوشتیم خواجه از محضر مولانا فریدالدین و فضلالی دیگر استفاده کرده است و خود او در رساله ای که راجع به اشکالی که مربوط به علت تامه بوده و بر حکما ایراد کرده اند و به سبک آنان آن رساله را به نگارش آورده است می نویسد: در این مبحث استاد امام فریدالدین محمد داماد نیشابوری رحمه الله بر ایشان اعتراض کرده است.

و چنان که در ترجمه او نوشتیم، از شیخ اسعد بن عبدالقاهر بن اسعد اصفهانی هم استفاده نموده است.

از تألیفات خواجه، کتاب اساس الاقتباس در منطق است که به فارسی و در کمال بسط و تحقیق نگاشته و من این کتاب را در تهران دیده ام. (۱)

دیگر اخلاق ناصری است. این کتاب را به پارسی تألیف کرده و مشهور است و آن روزگار که در قلعه الموت تحت نظر قرمطیها محبوس بوده است به نگارش آورده است و من نسخه ای از آن را در شهر آمل مازندران دیده ام و تاریخ کتابت آن در سال ۶۸۶ ه. ق است که نزدیک به روزگار درگذشت مؤلف (قده) به انجام پیوسته است. (۲)

از تألیفات او رساله ای است در نجوم به نام سی فصل که به عربی نگاشته و رساله دیگری به همین عنوان در زبان پارسی گرد

ص: ۲۶۵

۱- این کتاب در روزگار ما به طبع رسیده است - م.

۲- این کتاب مکرر به طبع رسیده است و به انضمام مکارم الاخلاق طبرسی هم به طبع رسیده و ترجمه ای است از تهذیب الاخلاق و تطهیر الاغراق ابن مسکویه که خواجه درباره آن گفته است بنفسی کتابا حاز کل فضیله: و صار لتحمیل البریه ضامنا و دو مقاله یکی در تدبیر منزل و دیگری در سیاست مدن به آن افزوده است. این کتاب را خواجه در هنگامی که در حبس قهستان به سر می برده برای ناصر الدین عبدالرحیم که امیر قهستان بوده نوشته است و پس از سالها دیباچه آن را به مناسبت پاره ای از کلمات تقیه آمیز که مطبوع طبعش نبوده تغییر داده و به وضعی است که فعلا در اختیار ما می باشد و همین کتاب را به نام توضیح الاخلاق خلاصه کرده اند و عبدالرحمن برهان پوری برای عالمگیر شاه هندی شرح نموده است - م.

آورده و رساله ای هم در رمل به نام الثمره و الشجره تألیف کرده است.

از تألیفات او رساله ای است در اثبات العقول المجرده که رساله مختصری است که در اواخر عمر به نگارش در آورده و همین رساله را فاضل دوانی شرح کرده و به رد آن اقدام نموده است.

و از تألیفات او تحریر کتابهای معروفی است که در علوم ریاضی تدوین شده است (۱) و از آن جمله است پاسخ پرسشهای کمال الدین نخجوانی که درباره بحث دور از وی سؤال کرده است.

و رساله فی استعمال حال النبی و حقیقه کلامه تعالی و المعجزه و تشریح بدن الانسان رساله ای است مختصر که به فارسی نوشته است .

و دیگری رساله معیار الاشعار در علم عروض وقوافی و صنعت شعر که به پارسی تألیف کرده است.

دیگری قواعد العقائد در فن کلام و دیگری منطق التجرید کتاب جداگانه ای است و مانند تجرید الکلام به اختصار و عبارات موجز اکتفا نموده است و برای همین کتاب علامه حلی (۲) (ره) و فضلالی دیگر شرح بخصوصی نوشته اند.

دیگری کتاب التلخیص فی علم الکلام است که سید زین العابدین بن عبدالحی موسوی در رساله ای موسوم به الرساله الالهیه که در علم اصول الدین بوده و برای محمد قلی قطب شاه تألیف کرده به آن اشاره نموده است.

دیگری رساله المبدء و المعاد است که به پارسی تألیف نموده و تحقیقات خود را به سبک و مذاق حکما ایراد کرده است.

دیگر رساله مختصری است در اصول الاعتقادات من این رساله را به خط امیر محمدباقر استرآبادی در استرآباد دیده ام .

ص: ۲۶۶

۱- از قبیل تحریر هندسه اقلیدس؛ تحریر اکرمالاناوس؛ تحریر الکره المتحرکه؛ تحریر کتاب المساکن؛ تحریر المجسطی و تحریر المطالع -م.

۲- شرح علامه حلی به نام الجوهر النضید به طبع رسیده است . م.

از تألیفات او جواب رساله الکاتبی القزوی فی التوحید است و همچنین رساله دیگری است که در پاسخ از جواب کاتبی داده است و هر دو تن در ضمن مراسلاتی که فیما بین رد و بدل می شده از یکدیگر بی نهایت بزرگداشت کرده اند.

دیگری جواب الاسئله الکاتبی است که متجاوز از هفت مسأله از مسائل مشکل علم حکمت است و خواجه آنها را پاسخ داده و در ضمن این پاسخ و پرسش هر یک از دو دانشور کمال احترام را به یکدیگر گذاشته و دیباچه هر دو مکاتبه به پارسی نگاشته شده است.

دیگر جواب اسئله صدر الدین محمد بن اسحاق؛ رساله فی العله التامه و الاشکال الواردة علی الحکماء فی هذه المسئله و کتاب نقد التنزیل فی المنطق است .

دیگر رساله تنسوق نامه ایلخانی است.

این کتاب را درباره گوهرها و معدنها و عطرها و فوایدی که بر آنها مترتب است و اقسام آنها برای هولاکو خان تألیف نموده و رساله بی سابقه ای است و من نسخه ای از آن را به خط امیر محمدباقر بن امیر عبدالقادر در استرآباد دیده ام. (۱)

و دیگری رساله اوصاف الاشراف است که به پارسی و در کیفیت سلوک الی الله تعالی و به سبک آثار صوفیان برای خواجه بهاء الملک صاحب دیوان جوینی تألیف کرده است (۲)

ص: ۲۶۷

۱- این کتاب به نام تنسوخ نامه ایلخانی در روزگار ما به طبع رسیده و مرحوم استاد سید محمدتقی مدرس رضوی مقدمه و تعلیقاتی بر آن نوشته و شرح حال مختصری از خواجه در آغاز آن مرقوم داشته و خود آن مرحوم هم کتاب مفصلی در شرح حال خواجه تألیف کرده و به طبع رسیده است. در مقدمه آن کتاب می نویسد: تنسوق معرب تنسوخ است و به معنای پارچه نازک و نفیسی است که تن را زینت میدهد و چنان که در بالا- هم آورده شده است. خواجه این رساله را به تقاضای هولاکو خان تألیف کرده است.

۲- این رساله در عین حالی که موجز است از بهترین رساله های سلوکی به شمار می آید. خواجه این اثر گرانقدر را پس از تألیف اخلاق ناصری به نگارش آورده و در شش باب از آغاز سلوک که ایمان به خداست شروع کرده و به فنای فی الله پایان داده و هر بابی را در ضمن شش فصل تدوین نموده و مکرر به طبع رسیده است؛ از جمله سال ۱۳۰۶ خورشیدی به خط میرزا حسین خان سیفی عمادالکتاب که از استادان بنام است در برلین آلمان به طبع رسیده و همان چاپ به طرز بسیار مرغوب و ارزنده ای از سوی انتشارات یساولی افست شده است. و در پایان آن، نامه ای که صدر الدین قونوی به خواجه نوشته و پاسخی که خواجه داده به آن ضمیمه شده است - م.

از تألیفات اوست رساله تحریر ثمره بطلمیوس در علم نجوم و ستاره شناسی و رساله فی الامامه. این رساله را بعضی از فضلا به وی نسبت داده اند و رساله فی بقاء النفس بعد خراب البدن رساله مختصری است که برای مؤیدالدوله تألیف کرده است و نیز رساله فی اقل ما یجب ان یعتقد.

از تألیفات او رساله فارسی است در جبر و اختیار و قضا و قدر ممکن است رساله مزبور غیر از رساله خلق الاعمال باشد که شیخ حر در امل الآمل به آن اشاره کرده است و از قراین ظاهری به دست می آید که یکی از آن دو ترجمه دیگری باشد.

از تألیفات او کتاب زیج ایلخانی است که آن را در آغاز (رصدخانه) مراغه به پارسی تألیف کرده و در روزگار هولاکو تألیف نموده و در زمان فرزندش اباقاخان به اتمام آن پرداخته است. (۱).

ص: ۲۶۸

۱- ترتیب و تشکیل رصدخانه یکی از آثار مهم خواجه و از فصول ارزنده زندگی خواجه است و هر کسی که به شرح احوال او پرداخته این فصل از زندگی او را به تفصیل و اجمال ایراد کرده است؛ ریحانه الادب، ج ۱، ص ۴۱۹ می نویسد: هنگامی که خواجه تصمیم گرفت رصدخانه ای ایجاد کند تا حرکات ثوابت و سیار را مورد نظر قرار بدهد با هولاکو برای تشکیل آن مشورت نمود. هولاکو به جهاتی نپذیرفت و بالأخره با مقدمه ای که خواجه به وجود آورد و شرح آن را در آن کتاب نوشته است هولاکو را به ترتیب آن وادار کرد و بدین ترتیب در سال ۶۵۷ ه. ق به احمد مراغی معمار معروف آن روزگار دستور داد تا بر فراز قله بلندی که در شمال غربی مراغه موجود است و اکنون به زبان ترکی آنجا را رصد داغی (کوه رصد) می نامند، ساختمان وسیع و باشکوهی در کمال آراستگی تأسیس کند و صنوف دقایق حکمت و صناعت را در اصول نجوم و هیئت به کار برد و خود هولاکو و پس از او فرزندش اباقاخان اموال بی شماری برای مصارف این کار بر خزینه و عمال دولتی حواله دادند و اوقاف سرتاسر کشور را برای تأمین مخارج رصدخانه در تحت اختیار خواجه گذاشتند که عشر آن را در تشکیل رصدخانه به مصرف برساند و بنا به درخواست خواجه گروه دیگری از اعلام را که در این رشته استاد بودند از اطراف به حضور خواست؛ از جمله مؤیدالدین عرضی از دمشق و نجم الدین دبیران از قزوین و فخرالدین اخلاطی از تفلیس و فخر الدین مراغی از موصل و قطب الدین شیرازی و محیی الدین مغربی و فریدالدین علی و یکی از دانشمندان چینی که در آن حال در ایران بود به کار رصدبندی پرداختند. در سال ۶۶۰ ه. ق التهای رصدی به اتمام رسید و نظریات خود را در زیجی که به نام زیج ایلخانی است وارد ساختند و زیج شناسان اروپایی هم این زیج را مورد استفاده قرار دادند؛ لیکن افسوس که مدت سی سال دوره زحلی را لازم دارد به اتمام نرسید و خواجه در شانزدهمین سال تأسیس آن بدرود زندگی گفت و رصدخانه متروک ماند و غیاث الدین جمشید به تکمیل آن زیج اقدام کرد و زیج خاقانی را تألیف نمود. خواجه در مراغه مدرسه ای بنیان کرد و کتابخانه ای که مشتمل بر چهارصد هزار کتاب بود دایر نمود؛ رحمه الله تعالی علیه - م.

و از تألیفات اوست رساله اثبات العقل المجرد که رساله مختصری است که در اواخر عمر تألیف کرده است و رساله علم الحساب و من این رساله را که از تحقیقات ارزنده ای برخوردار می باشد در رشت دیده ام و العله و المعلول رساله مختصری است و کتاب تعدیل المعیار فی نقد تنزیل الافکار در منطق، کتاب مبسوطی است و متن آن از اثیر الدین مفضل بن عمر (ابهر) [\(۱\)](#) است و رساله آغاز و انجام به فارسی و رساله مقنعه .

این رساله بسیار مختصر است و در واجبات اولیه تألیف شده و من آن را در اردبیل دیده ام.

و بعضی از علما رساله مدخل منظوم فی التقویم را که به ابیات پارسی سروده شده است به وی نسبت داده اند [\(۲\)](#) ن

ص: ۲۶۹

۱- کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۹۴ می نویسد: ابهری در این رساله تنزیل الافکار به پاره ای از نظرهای منطقی و فلسفی خود اشاره کرده و بخشی از فصول مشهور آن را مردود شناخته و یکی از فضلا به شرح آن اقدام کرده و به رد نظرهای آن پرداخته و آن را به نام تعدیل المعیار نامیده است. ابهری در سال ۶۶۵ ه. ق از فن منطق آن فارغ شده است. مؤلف کشف الظنون یا نمی دانسته شارح آن کیست و یا نخواسته از خواجه مرحوم نام برده باشد. م.

۲- رساله کوچکی است و چنان که از نامش پیداست به پارسی سروده شده و همراه با بیست باب ملا مظفر به طبع رسیده. در آغاز آن چنین گفته است: مرد باکس سخن ادا نکند تا به نام حق ابتدا نکند مالک لم یزل قدیم کریم صانع بی بدل حکیم و علیم تا گوید: کردم آغاز مدخل منظوم یاد کردم در او بسی ز علوم بهر تشریف خویش اول این کردم از مدحت جلال الدین

و رساله الزبده فی الهیئه و رساله دیگری در هیئت و ممکن است این رساله غیر از رساله معینیه باشد و کتاب جامع الحسنات و رساله اجوبه سئوالات الشیخ صدر الدین و رساله رد ایراد الکاتبی علی الحکماء و رساله اثبات الواجب و رساله الامامه و ترجمه کتاب زبده الحقایق شیخ علاءالدوله، انتساب این کتاب به خواجه بی اشکال نیست. (۱)

و شرح قصه سلامان و ابدال (۲) و شرح المواضع المشکله من القواعد و العقائد و رساله فی اثبات العقل.

سید محمد بن محمد بن حسن بن قاسم حسینی عاملی عینائی جزینی

وی از فضلا و صلحا و ادبا و سرایندگان و پارسایان و عابدان بوده است. تألیفاتی

ص: ۲۷۰

۱- اولاً معلوم نیست خواجه طوسی، زبده الحقایق را ترجمه کرده باشد و بر فرضی که به قلم این بزرگوار ترجمه شده باشد، زبده الحقایق عین القضاة همدانی است؛ زیرا علاءالدوله کتابی به این نام ندارد. گذشته از این معلوم نیست از برای زبده الحقایق ترجمه شده باشد و بعضی تمهیدات عین القضاة را ترجمه زبده می دانند و مسلماً ترجمه آن نیست؛ زیرا کتاب زبده دارای صد فصل بوده و تمهیدات ده تمهید است. بالآخره ترجمه مزبور را قاضی نورالله شهید در مجالس المؤمنین به خواجه طوسی نسبت داده است و العهده علیه - م.

۲- سلامان و ابدال از قصه های مهیج و پر مغزی است که به نثر و نظم در کتاب ها نوشته شده و اصل آن از افسانه های یونانی است که حسین بن اسحاق به عربی برگردانیده و این قصه را ابوعلی سینا در رساله حی بن یقظان به دو صورت ایراد کرده است و ابوعلی سینا در نمط تاسع اشارات در باب مقامات عارفان پس از آن که اشاره می کند عارفان در دنیا، درجات بخصوصی منحصر به خود دارند می گوید: قصه سلامان و ابدال از جمله افسانه هایی است که می تواند مطلب ما را ثابت کند. آری، سلامان مثلی است که برای تو و ابدال مثلی است برای درجه عرفانی تو آورده می شود. بنابراین قصه اش برای ابوعلی معلوم بوده است که مطلب خود را بر آن حمل کرده است و ملا عبدالرحمن جامی هم این قصه را به نظم آورده و هر چه بیشتر به تهییج آن افزوده در آغاز گوید: ای به یادت تازه جان عاشقان ز آب لطف تر زبان عاشقان تا به آخر - م

دارد، از جمله: الاثنا عشرية في المواعظ العديده (1) و كتاب الحدائق و كتاب ادب النفس و كتاب المنظوم الفصيح و المنشور الصحيح و فوائد العلماء و فرائد الحكماء.

مادر مادرش دختر شيخ زين الدين شهيد ثانی می باشد و از اشعار اوست:

ويحكى اى انفس دعى

م اعشت ذل الطمع

و ارضى بما جرى به

حكم القضاء اقتنعى اى

اياك و الميل اى

شيطانك المبتدع

و اقتصدى و اقتصرى

كى ترتوى و تشبعى

أين السلاطين الألى

من حمير و تبع

شادوا الحصون فوق كل

كل شاهق مرتفع

لم يبق من ديارهم

غير رسوم خشع

كفى بذاك واعظا

و زاجره لمن يعى

حسبك نفسى اقبلى

نصیحی و لاتضییعی

ای نفس از دل طمع

خرسند شو بر مآوقع

خود را رها کن دائما

آماده شو بهر قضا .

ص: ۲۷۱

۱- در تعلیقات مؤلف آمده است: اثنی عشریه کتاب بزرگی است و این همان کتاب در قزوین موجود است و از آن کتاب استفاده می شود مؤلف تمایل زیادی به صوفیه داشته است. در عین حال، کتاب خوبی است چنان که مملو از اخبار و دیگر مطالب بود و به سبک بی سابقه ای تدوین شده است و مؤلف آن پس از روزگار شیخ بهائی می زیسته و از کتابهای شیخ مطالبی یاد می کند. مؤلف در سال ۱۰۶۸ ه. ق از تألیف آن فارغ شده است و همین کتاب را خود مؤلف، منتخب و ملخص کرده است و اصل آن در سال ۱۳۲۲ ه. ق در ایران به طبع رسیده است.

بگریز از شیطان دون

وز نفس خود را کن رها

شو مقتصد بر آب و نان

و زهرچه دارد اقتضا

کو پادشاهان جهان

کو تبع و کو حمیرا

کو کاخهای مرتفع

اندر فراز کوهها

برجا نماند آثارشان

غیر از سرابی و هبا

واعظ تو را خود این بس است

داری توار گوشى بیا

اندرز ما را گوش کن

ای نفس مملو از هوا

از چکامه های اوست:

الله بعد أيامی بأکناف الحمى

و الدهر طلق المجتلى عذب الجننا

اذشرتى و صبوتى ما فتئت

فى فتيات الحى ميلا و هوى

من كل نجلاء اللحاظ غاده

ترمى حواليك بأحداق المها

و كل هيفاء تريك إن بدت

قضيب بان فووه شمس ضحى

و كل غيداء إذا التفتت

أغضى لها من غيد ظبي الفلا

حتى إذا شيبتي تصرمت

و ريق العمر تولى و انتضى

أعرض عنى الغايات ريبه

به و عرضن بصدى و جفا

فحالفى يانفس أرباب التقى

وخالفى نهج الضلال و العمى

والمرء لايجزى بغير سعيه

إذ ليس للإنسان إلا ما سعى

و اعلم بأن كل من فوق الثرى

لابد من مصيره الى البلى

و كل إلى الله الأمور تسترح

وعد إلى مدح الحبيب المجتبى

الماجد المبعوث فينا رحمه

محمد الهادى النبى المصطفى

و اثن على أخيه و ابن عمه

قسیم دار الخلد حقا ولظی

و الحسن المسموم ظلما و الحسی

ن السید السبط شهید کربلا

فهم منار الحق للخلق فما

أفلح من ناوهم و من شنا

- برای خدا آن گاه که در اطراف قبیله بودم روزگار را چنان یافتم که هر میوه

شیرینی را که بخواهد به دست خویش می چیند.

ص: ۲۷۲

- و همان هنگام بود که مشاهده کردم عشق و شوری نمی توانم در میان دختران جوان به وجود آورم.
- و از نزدیک شاهد بودم که از هر طرف هدف تیرهای مژگان آن زیباچشمان قرار می گیرم.
- به هر کمر باریکی می گذشتم می دیدم بر فراز آن شاخه خورشیدی می درخشد.
- و گردنهایی به چشم می خورد که مانند گردنهای آهو اطراف درخت غضا پیچیده بود.
- به این حال به سر بردم تا محبوبم از کنار من رفت و چنان بود که عمرم به سر آمد.
- زنان آوازه خوان از من اعراض کردند و مرا به جفای دوری خویش مبتلا ساختند.
- ای نفس با پرهیزکاران دوست باش و از گمراهان پرهیز.
- آدمی پاداشی که می بیند در خور کار و کوششی است که انجام داده است.
- بدیهی است هر کسی که در این جهان زیست دارد از روبه رو شدن با هر نوع گرفتاری چاره نخواهد داشت.
- این برای آرامش دل خویش کارهای خود را به عهده خدا واگذار کن و به ستایش از دوست برگزیده خدا عنان سرایندگی را متوجه ساز.
- آن بزرگواری که با داشتن همه گونه رحمت و مهربانی در میان ما برانگیخته شد؛ یعنی محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله) که مردم را به حقیقت هدایت می نماید.
- و پس از او به ستایش از برادر و پسر عمویش که تقسیم کردن بهشت و دوزخ را به عهده دارد.
- و بر نواده اش حضرت امام حسن مجتبی (ع) که به ستم ستمگران مسموم گردید و به نواده دیگرش حضرت امام حسین (ع) که سید اسباط است و در کربلا به شهادت رسیده است.
- آری اینان نشانه های انوار حق تعالی می باشند که بر فراز آسمان آفریدگان میدرخشند و شکی نیست هر کسی از نور جمال و کمال ایشان بهره مند نشود به

بیچارگی دنیا و آخرت گرفتار خواهد شد.

در وحدت و انزوا گفته است:

أحی لا ترکن إلی أحد

حتى یواریک ضیق الرمس

وعش فریده من الأنام ففی ال

و بعد عن الإنس غایه الأنس

- دوست من تا زنده هستی کسی را تکیه گاه خود قرار مده.

- و از مردم دوری گزین که انس واقعی در دوری از آنها می باشد.

دلا خو کن به تنهایی که از تنها بلا خیزد سعادت آن کسی دارد که از تنها پرهیزد.

شیخ ظهیر الدین محمد بن محمد بن حسن بن یوسف بن مطهر حلّی

وی از فضلا و موجهان فقها بوده و ابن معیه از وی روایت می کرده و خود او به توسط پدرش از جدش علامه حلّی روایت داشته است.

مؤلف گوید: شیخ حر عاملی بار دیگر مترجم حاضر را به عنوان شیخ ظهیر الدین محمد بن محمد بن مطهر یاد می کند. بنابر این، دلیلی ندارد در این جا از وی نام ببرد.

مترجم برادری داشته است به نام شیخ یحیی بن شیخ فخر الدین محمد.

شیخ محمد بن محمد بن حسین حر عاملی مشغری

وی عموی پدری مؤلف أمل الآمل بود و از علما و فضلا و محققان با دقت و استادان علوم عربیت و امثال اینها به شمار است و سرایندهای منشی و ادیب و یکتای روزگارش در دانش و حافظه بوده و بخوبی شعر می گفته مراتب علمی را از پدرش و شیخ بهائی و صاحب معالم و صاحب مدارک و دیگران فرا گرفته و شیخ بهائی در ضمن دو چکامه از وی مدح گفته است که اییاتی پیش از این از هر دوی آنها ذیل احوال شیخ بهائی آوردیم و خود او هم در قصیده ای از مقام شیخ تمجید کرده که اکنون حاضر ندارم و پس از درگذشت وی شیخ حسن بن شهید ثانی چکامه ای در سوک او سروده که در شرح حال شیخ حسن ذکر شده است.

از تألیفات اوست نظم تلخیص المفتاح؛ رساله فی الاصول؛ رساله فی العروض که

من این رساله را به خط خود او دیده ام.

شیخ محمد در سال ۹۸۰ ه. ق وفات یافت. از اشعار او ابیاتی است که پیش از این در ترجمه شیخ حسن نقل کردیم. پاره ای از آنها به شرح زیر است. (۱)

جفا الکرى من مقلتی الجفون

وفاض من آماق عینی عیون

و شبت النار بأحشائی فاز

ددت إلی أشجان قلبی شجون

فلم أجد فی کل شیء بدا

من عجب قد أعجب المعجبون

أعجب من قوم باهوائهم

المقتضی عقلهم ینقضون

یوحدون الله لکنهم

بالله مع توحیدهم مشرکون

إذ نزهوا الشیطان عن کل ما

کان قبیحا بئسما یحکمون

و نسبوا کل قبیح إلی

رب السماوات و لا یستحون

ضلت مساعیهم وهم یحسبون

أنهم فی صنعهم یحسنون

إن ألزموا الحق اجابوا بما

أجاب من غي به الكافرون

أباؤنا من قبل كانوا كذا

إلا على آثارهم مقتدون

- خواب از چشمم رفت و دیدگانم گریان شد.

- آتش اندوه سراپای وجود مرا شعله ور ساخت.

- و هیچ امری را شکفت آمیز تر از گفته مردمی ندیدم که به عقل ناقص خود حکومت می کنند.

- و در حالی که خدا را یکتا می دانند در توحید او مشکوک مانده .

- می گویند شیطان از هر گونه پلیدی منزّه است و هرگونه کار قبیحی را به خدا

نسبت می دهند.

- و گمان می کنند با این عملی که انجام داده اند کار پسندیده ای را مرتکب شده اند و هر گاه از آنها برای اثبات نظریه خود دلیلی بخواهی همان پاسخی را می دهند که مردم کافر اظهار داشته اند. .

ص: ۲۷۵

۱- در شرح حال شیخ حسن به ابیات مزبور اشاره نشده است - م.

- ما به راهی رفته ایم که پدران ما پیموده اند.

آیات طولانی است و در رد اقوال نادرست این عده از افراد سروده شده است.

به خط او چنین یافتیم: از طریق اهل بیت علیهم السلام نقل شده است کسی که بخواهد نامه حاجتی به کسی مرقوم بدارد پیش از آن که به نوشتن آن نامه پردازد جملات زیر را با قلم تنها بدون آن که آلوده به مرکب بشود بر فراز آن نامه بنگارد:

«بسم الله الرحمن الرحيم أن الله وعد الصابرين المخرج مما يكرهون و الرزق من حيث لا يحتسبون، جعلنا الله وایاکم من الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون» سپس به اظهار حاجت خود پردازد که انشاء الله تعالی بر آورده خواهد شد. (1)

الأجل عماد الدين محمد بن محمد بن حسين بن مرزبان قمی

منتجب الدین او را فاضل ثقه ای معرفی کرده است.

شیخ شمس الدین محمد بن محمد بن حیدر شعیری

منتجب الدین او را دانشمند باصلاحیت معرفی کرده است.

مؤلف امل الآمل گفته کتاب جامع الاخبار را به وی نسبت داده اند. و خود او در فصل تقلیم اظفار (ناخن گیری به نام خویش اشاره کرده است.

و مؤلف گوید: همانطور که مرقوم داشته است در فصل تقلیم اظفار در نسخه کوچکی که از جامع الاخبار در اختیار ما می باشد و به وی نسبت داده اند، نام او آمده است؛ لیکن در نسخه بزرگ از آن کتاب، نامی از خود نبرده است و نامی هم که در باب شصت و چهارم از آن کتاب می باشد بیش از «محمد بن محمد» عنوان دیگری ندارد و از این معرفی به دست نمی آید که مرادش مترجم حاضر باشد.

ص: ۲۷۶

۱- در کتاب امل الآمل طبع جدید و همچنین در امل الآمل منضم به کتاب منهج المقال جملات مزبور آورده نشده است. در پاورقی می نویسد: جملات مزبور از نسخه امل الآمل ضمیمه شده است که به خط افندی تصحیح گردیده است. م.

گذشته از این، شیخ محمد بن علی حمدانی قزوینی در کتاب فهرست العلماء می نویسد: کتاب جامع الاخبار تألیف شیخ علی بن سعد بن ابی الفرج خیاط است و او را به عنوان پرهیزکار و دانشمند واعظی ستوده است و من این مطالب را به خط کهن یکی از فضلا دیده ام.

خود مؤلف امل الآمل هم در کتاب فصوص به این موضوع اشاره کرده است.

پیش از این ذیل احوال فضل بن حسن بن فضل طبرسی مؤلف مکارم الاخلاق نوشتیم که کتاب جامع الاخبار را به وی نسبت داده اند؛ لیکن تفاوت زیادی میان نسخه طبرسی و نسخه منسوب به شعیری دیده می شود.

استاد استناد (ره) در فهرست بحار می نویسد: کسی که کتاب جامع الاخبار را به صدوق (ره) نسبت بدهد اشتباه کرده است؛ زیرا مؤلف آن با پنج واسطه از صدوق روایت می کند و گاهی آن را به مؤلف مکارم الاخلاق نسبت داده اند و محتمل است کتاب مزبور از تألیفات علی بن ابی سعد خیاط باشد؛ چه آن که شیخ منتجب الدین در فهرست می نویسد:

فقیه صالح ابو الحسن علی بن ابی سعد بن ابی الفرج خیاط، دانشمند پرهیزکار و واعظ بود و کتاب الجامع فی الاخبار از تألیفات اوست و از یکی از مواضع آن کتاب به دست می آید نام مؤلفش محمد بن محمد شعیری است و از بخش دیگر آن کتاب استفاده می شود که محمد شعیری با واسطه از شیخ جعفر بن محمد دوریستی روایت داشته است. (۱)

شیخ قطب الدین محمد بن محمد رازی بویه

وی فاضل بزرگوار و محقق و از شاگردان علامه حلی است و شهید اول از او روایت می کند و به طوری که شهید ثانی در یکی از اجازات و دیگری در تحقیقات دیگرش می نویسد: از نوادگان ابو جعفر بن بابویه است. (۲)

ص: ۲۷۷

۱- بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۳.

۲- شهید ثانی در آغاز اجازه ای که به شیخ حسین عبدالصمد داده و صورت آن در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۸ ص ۱۴۶ ذکر شده است مرقوم فرموده است: الامام العلامة سلطان المحققین و المدققین قطب الدین محمد بن محمد بن ابی جعفر بن بابویه الرازی انارالله برهانه و اعلى فی الجنان شأنه. در حاشیه اصل اجازات بحار به امضای (م ق ر) که همراه با طبع جدید بحار گر اور شده است، می نویسد: به خط یکی از فضلا شهید اول به خط خود در آخر کتاب قواعد علامه که قطب الدین به خط خود استنساخ کرده و بر علامه قرائت نموده و در پاورقی هم اشاره می شود) نوشته است یکی از فضلا می نویسد نام و نسب او را بهمان کیفیت که ضبط شد به خط خود او دیدم. شهید گوید از نوشته او بر می آید که قطب الدین از بازماندگان شیخ صدوق ابن بابویه است. در مجالس المؤمنین می نویسد: نسب شریفش بر وجهی که عمده المجتهدین شیخ علی بن عبدالعالی (قده) در اجازتی که برای عم بزرگوار این خاکسار نوشته به آن اشعار نمود به سلسله شریفه سلاطین آل بویه منتهی می شود.

قاضی نورالله در کتاب مجالس المؤمنین صورت اجازه علامه را که بر پشت القواعد (۱) از جهت او مرقوم فرموده است ایراد کرده و خلاصه آن این است:

بیشتر این کتاب را شیخ عالم فقیه فاضل محقق مدقق زبده علما و افاضل قطب الملکه و الحق و الدین محمد بن محمد رازی (ادام الله ایامه) با تحقیق و دقت تمام قرائت کرد و مشکلات و شبهات آن را از من جو یا شد.

با بیان شافی پاسخ او را ایراد نمودم و به او اجازه دادم تا این کتاب و همه تألیفات و روایات و اجازات مرا که از اعلام داشته ام و تمامی کتابهای گذشتگان را به طریقی که متصل به آنها می شود روایت نماید و به هر کس که می خواهد طبق شروطی که در اجازه معتبر است اجازه دهد که او شایسته این کار است و خدا سرانجام او را نیکو فرماید.

سپس اجازه را امضا کرده و می نویسد: و کتب العبد الفقیر إلى الله حسن بن یوسف بن المطهر الحتی مصنف کتاب قواعد و تاریخ آن سوم شعبان سال ۷۱۳ هـ. ق در ناحیه ورامین بوده (۲) و الحمد لله وحده و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطاهرین.

۴

ص: ۲۷۸

-
- ۱- در پاورقی از تعلیقات نقل کرده بویهی کتاب القواعد را به خط خود نوشت و همان کتاب را نزد علامه قرائت کرد - م.
  - ۲- از حسن اتفاق خود بویهی هم از مردم ورامین است. در تاریخ تهران ص ۵۶ می نویسد: ورامین پس از خرابی ری بدست مغول آباد شد و مردم از ری به آن کوچ کردند و دانشورانی از آنجا به ظهور رسیده اند. از آن جمله مترجم حاضر است. مؤلف مجالس المؤمنین می نویسد: آن که چرخ اعلم زمانش خواند دهر علامه جهانش خواند هر چه در دهر نقش دانایی است دل او را بر آن توانایی است عقلی اش از قیاس عقل برون نقلی اش از اساس نقل فزون او چو ابر کرم به فرق جهان زیر کان چون صدف گشاده دهان تا آنجا که نوشته است مولد و منشأ او دارالمؤمنین ورامین ری است . م.

مؤلف مجالس المؤمنین پس از نقل اجازه می نویسد: بویهی (در روز دوازدهم ماه ذیقعده) سال ۷۶۶ ه. ق در دمشق درگذشت.

سید مصطفی در رجال خود می نویسد: محمد بن محمد بن ابی جعفر بن بابویه رازی معروف به قطب الدین از موجهان و سرشناسان طایفه شیعه، دانشمندی بزرگوار و عالی مقام و از شاگردان امام علامه حلی است و احادیث را از وی روایت می کند و شیخ شهید هم از وی روایت دارد و تألیفاتی به نگارش آورده است؛ از جمله آن کتاب المحاکمات که دلیل آشکار و برهان قاطعی بر کمال فضیلت و فراوانی دانش او بوده است.

شیخ حسن در اجازه خود آنجا که به روایت از وی اشاره کرده می نویسد: شیخ امام علامه ملک علمای محققین قطب المله و الدین محمد بن محمد رازی مؤلف شرح مطالع و شرح شمسیه. (۱)

و از تألیفات اوست: حاشیه الکشاف (۲) و حاشیه دیگری بر الکشاف (۳) و شرح .

ص: ۲۷۹

۱- در تعالیق امل الآمل آمده است: این کتاب به نام القواعد المنطقیه فی شرح الرساله الشمسیه است که به اسم وزیر شرف الدین محمد تألیف نموده است (پایان). اصل این کتاب از نجم الدین کاتبی شاگرد خواجه نصیر طوسی است که به نام خواجه شمس الدین صاحب دیوان نوشته است و بویهی آن را برای شرف الدین مزبور مرقوم داشته و چنان که گوید: نامش تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الرساله الشمسیه است و بارها به طبع رسیده است - م.

۲- در تعالیق امل الآمل آمده است: حاشیه کشاف به نام تحفه الأشراف است.

۳- در تعالیق امل الآمل آمده است: حاشیه دیگر که مختصرتر از حاشیه اول است به نام بحر الاصداف فی حاشیه الکشاف است.

القواعد و شرح المفتاح و رساله تحقیق الکلیات و رساله التصور و التصدیق (۱) و پیش از این به نام محمد بویه اشاره کردیم.

مؤلف گوید: از خط شهید ثانی چنین نقل شده است.

به خط شهید اول چنان یافتیم که سال ۷۶۶ ه. ق در دمشق با وی مصاحبه ای اتفاق افتاد.

او را دریای بی پایانی مشاهده کردم و همان هنگام به من اجازه داد تا روایات او را نقل کنم و در همان سال درگذشت و در محل صالحیه دفن شد و گروه بسیاری از سرشناسان دمشق به نماز او حاضر شدند و پس از چندی جنازه او را به محل دیگری نقل دادند. (۲)

از مدارک دیگر استفاده می شود، قطب الدین بویه از شاگردان ملاقطب الدین شیرازی بوده و علوم عقلی را از او فرا می گرفته و ملاجلال الدین محمد دوانی در ضمن اجازه ای که برای قاضی امیر حسین میبیدی نوشته به این موضوع اشاره کرده است و علامه دوانی در همان اجازه می نویسد: سید شریف جرجانی مراتب عقلی را از قطب رازی و او از قطب شیرازی و او از خواجه نصیر طوسی فرا گرفته است.

شهید ثانی در اجازه ای که برای شیخ حسین بن عبدالصمد مرقوم داشته وی را چنین ستوده است الشيخ الامام العلامة ملک العلماء سلطان المحققین و اکمل المدققین قطب المله و الدین محمد بن

محمد الرازی صاحب شرح المطالع و الشمسیه و غیرهما (۳)

گویند: بویه پس از درگذشت سلطان ابوسعید و شهادت وزیر خواجه .

ص: ۲۸۰

۱- در تعالیک امل الآمل آمده است: رساله مزبور مفقود شده و به گمانم در یکی از مؤلفاتش از قبیل شرح مطالع یا غیر آن به گم شدن آن تصریح کرده باشد. در تاریخ تهران، ص ۵۶ می نویسد: این رساله در کتابخانه خدیویه مصر موجود می باشد.

۲- همین مضمون را شهید اول در آغاز اجازه ای که برای این خازن مرقوم داشته و صورت آن در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۸۶ ذکر شده اشاره می نماید و می نویسد: در سال ۷۶۸ در دمشق وی را ملاقات کردم و از وی اجازه داشته است و حال آن که همگان وفات او را در سال ۷۶۶ نوشته اند. م.

۳- شهید در این اجازه که در اجازات بحار، ج ۱۰۸، ص ۱۴۶ آورده شده در دو جا از بویه نقل می کند یکی در آغاز اجازه دیگری به مناسبت نقل از مشایخ شهید اول - م.

غیاث الدین (محمد) به شام هجرت کرد و در شهر دمشق بود که شیخ شهید باوی ملاقات نمود و از خود شهید نقل کرده اند قواعد الاحکام علامه را که نزد او قرائت کرده است به خط خود او دیدم و در آخر آن جملاتی آورده بود که دلالت می کرد بر این که وی از نوادگان شیخ صدوق (ره) است.

به خط یکی از فضلا که بر پشت نسخه بسیار کهنی از شرح شمسیه نوشته بود به این مضمون مشاهده کردم شارح این کتاب، محمد یا محمود بن محمد علامه قطب الدین ابو عبدالله رازی معروف به قطب تحتانی^(۱) یکی از پیشوایان علوم معقول است.

نخست در شهرهای خود (ایران) به علوم عقلیه پرداخت و پس از تکمیل آنها به علوم شرعیه اشتغال ورزید و به درس عضد الدین ایجی حاضر شد و امور شرعی را از وی فرا گرفت.

سپس به دمشق رفت و به فرادادن امور عقلی پرداخت و همان جا بود تا وفات کرد.

سبکی به نام او اشاره کرده است و او را پیشوایی نام برده که در معقولات مهارت ویژه ای داشته و نام و آوازه او همه جا را به خود متوجه کرده است. سال ۷۶۳ ه. ق وارد دمشق شد؛ با وی به مباحثه نشستیم و او را در حکمت و منطق، پیشوایی یافتیم و همچنین از تفسیر و معانی بیان و نحو اطلاع کافی داشت و از افزونی هوش مانند آتشی شعله ور بود (شعله الذکاء)^(۲)

و ابن کثیر گفته است: قطب الدین یکی از متکلمانی است که از فن منطق و فلسفه کمال آگاهی را دارد. اوقاتی که به دمشق وارد شده بود، با وی مصاحبت کرده عبارات ناراحت شده بود اظهار داشت: از مقاصد شرعی و قوانین منطقی اطلاعی نداری و مطلب به جهاتی پایان پیدا کرد. م. ه

ص: ۲۸۱

۱- سیوطی در بغیه الوعات، ص ۳۸۹ می نویسد: قطب الدین محمد بن محمد رازی در مدرسه ظاهریه تحصیل می کرده است. در همان مدرسه طلبه دیگری به نام قطب در حجره فوقانی می زیست. برای امتیاز میان آنها چون قطب رازی در حجره پایین زندگی می کرد، او را قطب تحتانی گفتند. در این کتاب و کشف الظنون نام او را محمود نوشته اند و دیگران حتی سبکی نام او را محمد نوشته است. م.

۲- سبکی در طبقات الشافعیه، ج ۶، ص ۳۱ پس از ایراد مطالب یاد شده می نویسد: قطب الدین در سن ۷۴ سالگی در سنه مزبور در گذشت. سیوطی در بغیه الوعات، ص ۳۸۹ می نویسد: در ملاقاتی که میان قطب الدین و سبکی اتفاق افتاد، قطب الدین از سبکی پرسید: غرض از حدیث (کل مولود یولد علی الفطره) چیست؟ وی پاسخ داد: قطب الدین کلام او را نقض کرد و به تحقیق آن پرداخت. سبکی که

لطیفی از وی استماع کردم و هر چه را که در حق او می گفتند در نزد او یافتیم. او دانشمندی ثروتمند بود و در ماه ذیقعد سال ۷۶۶ه. ق درگذشت و در دامنه کوه قاسیون دفن شد (رحمه الله تعالی) و از تألیفات او ست حواشی کشاف که تا سوره (طه) ادامه دارد و شرح المطالع (۱) و الشمسیه و شرح الاشارات و کتابهای دیگر.

در شرح مطالع گفته است: اسناد و ایقاع و کلمات دیگر از قبیل اثبات و ایجاب الفاظ و عباراتی هستند که تأثیری در نفس ندارند و کاری انجام نمی دهند و تنها دلالت بر اعتراف و قبول می نمایند و من در تحقیق این مسأله رساله نوشته ام.

محقق شریف اظهار داشته این رساله در بعضی از سفرها از دست حاملش مفقود شده است و تا به حال هم اثری از آن دیده نشده است.

پیش از این نوشتیم یکی از تألیفات او شرح مفتاح است و تا به حال حسب اطلاعی که داریم شرح مفتاح از تألیفات قطب الدین شیرازی است که معروف به شارح علامه می باشد و من آن شرح را که نسخه بسیار کهنی بود دیده ام و بر شرحی که قطب الدین رازی بر مفتاح نوشته باشد واقف نشدم و گویا اشتباهی پیش آمده است.

شهید اول در تألیفاتش، فتوهای بسیاری از او نقل کرده است و احتمال دارد علاوه بر حواشی قواعد کتاب مستقلی در فقه تألیف کرده باشد.

از تألیفات او رساله ای است در تحقیق المحصورات الاربع و من این رساله را در رشت دیده ام و اظهار می شود رساله مزبور همان است که مؤلف امل الآمل به عنوان رساله فی تحقیق الکلیات نام برده است.

از قراین پیدا است این دو رساله مغایر با یکدیگر

ص: ۲۸۲

۱- مطالع الانوار تألیف سراج الدین محمود ارموی متوفی ۶۸۲ه. قی بوده که قطب الدین شرح مفصلی به نام لوامع الاسرار بر آن نوشته و به شرح مطالع معروف شده و همواره مورد استفاده دانشمندان بوده و در ردیف کتابهای درسی نهایی قرار گرفته و حواشی بسیاری بر آن نوشته شده و تفصیل آنها در کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۷۱۵ ذکر شده است - م.

می باشد و خود او هم در بحث محصورات شرح مطالع به آن رساله اشاره کرده است. (۱)

امیر صدرالدین محمدبن محمد صادق قزوینی

وی از فضلا و علمای معاصر است. شرح تشریح الافلاک شیخ بهائی از تألیفات او

می باشد.

مؤلف گوید: امیر صدرالدین از شاگردان آقارضی قزوینی است و حاشیه بر حاشیه العده ملاخلیل قزوینی را نگارش داده و رساله های دیگری از جمله رساله ای در صلوه الجمعه تألیف کرده و در آن رساله نظرهای ملاخلیل را پاسخ گفته است.

شیخ ابوعلی محمدبن محمد بن عبدالله

ابن شهر آشوب می نویسد: از تألیفات او کتاب اخبار عیون بنی هاشم؛ فضائل

ص: ۲۸۳

۱- روضات الجنات در باب قاف مجلد دوم پس از آن که وی را به علم و دانش و فهم و دیگر اوصاف ستوده مرقوم داشته است گروهی از قاصران که به ظواهر کلمات اشخاص بسنده کرده اند وی را از خواص علمای ما دانسته اند با آن که از ما نیست و بالأخره ادله ای را اقامه نموده که ما ترجمه آنها را در ترجمه روضات، ج ۶، ص ۳۷۳ ایراد کرده ایم. مؤلف مستدرک، ج ۳، ص ۴۴۷ ذیل مشایخ شهید و یازدهمین آنها به شرح احوال وی پرداخته است و سپس به نقل مطالب روضات که وی را از اعلام امامیه ندانسته اشاره کرده و سی و هفت موضع از بیانات صاحب روضات را مورد انتقاد قرار داده و آنها را پاسخ داده است و در ضمن انتقاد ششم که صاحب روضات نوشته قطب الدین به طور کلی ستایشی از ائمه طاهرين نکرده این رباعی را به همین کیفیت (که شاید در نسخه اشتباه شده) از وی نقل نموده است: و روز حب طلب ساقی کوثر کش و ز کوثر کثرت می وحدت در کش لا- یظماً اصلاً ابداً شاربها رمزی است در این می ار توانی در کش و در پایان می نویسد مؤلف روضات نوشته سعد تفتازانی از شاگردان قطب بوده و گویا مراد از قطب، قطب الدین رازی اما می باشد. در این جا وی را امامی معرفی کرده و در شرح حالش او را از ربه امامیه خارج دانسته است. مؤلف روضات و محدث نوری هر دو از بزرگان محققان اند و هر یک نظر ارزنده ای دارند و باید نظرشان را ایراد کنند و جای هیچ گونه بحثی از نظر امثال ما نمی باشد - م.

اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله و فضل قریش و کافه العرب می باشد.

شیخ شمس الدین محمد بن محمد بن عبدالله عریضی

وی از دانشوران صالح بوده و به توسط سید حسن بن نجم الدین از فرزند علامه

حلی (شیخ فخر الدین) روایت می کرده است.

شیخ برهان الدین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی نزلی ری

وی از ثقات فضلا بوده، از شیخ منتجب الدین روایت می کرده و محقق طوسی خواجه نصیر الدین از وی روایت داشته است
(۱).

مؤلف گوید: به خط یکی از فضلا دیدم فهرست العلماء از تألیفات اوست. ظاهره فهرست مزبور از استادش منتجب الدین است
و همین معنی موجب اشتباه آن فاضل شده است.

در اردبیل بر پشت نسخه کهنی از کتاب شرح اللمع ابن جنی تألیف أبو الحسن علی بن حسین نحوی با قولی اصفهانی (۲)
دست یافتم.

یکی از فضلا به خط خود نوشته بود: مولای امام علامه برهان الدین حجه الاسلام ملک الأئمه والعلماء محمد بن محمد
حمدانی قزوینی (حرس الله ظلّه) ابیات زیر را در مدح این کتاب سروده است:

ص: ۲۸۴

۱- ضیافه الاخوان، ص ۳۱۷ می نویسد: علامه حلی در ذیل یکی از فواید کتاب خلاصه الرجال سند خود را از شیخ طوسی
چنین روایت کرده است: پدرم از سید احمد عریضی از برهان الدین محمد حمدانی قزوینی نزلی ری از سید فضل الله راوندی
از ابو صمصام حسینی از شیخ طوسی و شهید اول هم در اربعین همان سند را نقل کرده و روایتی از امام صادق (ع) نقل کرده
است و در آخر می نویسد: ممکن است مشارالیه همان محمد بن محمد بن علی قزوینی باشد که مؤلف التدوین می نویسد: سال
۵۵۸ ه. ق او همراه با پدرم قاضی عطاء الله بن علی به سماع حدیث رسیده اند . م.

۲- ریحانه، ج ۱، ص ۲۴۵ می نویسد: ابو الحسن علی معروف به جامع العلوم با جامع با قولی اصفهانی در ادبیات استادان
زمانش بوده است کتابهایی تألیف کرده از جمله شرح اللمع و تا سال ۵۳۵ ه. ق زنده بوده است . م.

شرح کتاب اللمع

فی النحو أقصى الطمع

لم یر مثله ع

ین و لما یسمع

فیه فصول فصلت

بجوهر مرصع

خذه تنل ما تبغی

و ماسواه فدع

جامعه لاتنسه

بالخیر تنفع ماتعی

- شرح کتاب اللمع در نحو نهایت آرزوی هر کسی است که دوستدار علم نحو باشد.

- هیچ چشمه ای به شادابی آن دیده و شنیده نشده است.

- فصلهایی در آن تدوین شده است که هر یک از آنها به گوهر گرانبهایی آراسته گردیده است.

- تنها به همین شرح اشتغال بورز و از شرحها و کتابهای دیگر پرداز.

- از شارح آن خاطر مکن تا در نتیجه بتوانی از منافع آنها سودمند گردی.

محمد بن محمد بن علی بن زفر حمدانی

منتجب الدین گوید: وی از فضلا و فقها بوده و از سید فضل الله بن علی راوندی روایت داشته است.

شیخ قطب الدین محمد بن محمد کاذری (۱)

شیخ قطب الدین محمد بن محمد کاذری

منتجب الدین می نویسد: وی از فقها بود و در شهر سبزوار می زیست.

وی از دانشمندان بزرگوار بوده است. شیخ حسن و محققان دیگر نوشته اند که

ص: ۲۸۵

۱- در بعضی از نسخه ها (کازری و کازرانی) آمده است و در نسخه ای که از انساب سمعانی نقل کرده است به فتح کاف و سکون زا و ضم راء و در آخرش نون ضبط کرده و اضافه نموده منسوب به کازرون است که یکی از شهرهای فارس می باشد.

شهید اول به توسط او از محقق حلی روایت داشته است.

سید مجدالدین محمدبن محمدبن مانکدیم حسینی قمی نسابه

منتجب الدین گوید: وی از ثقات فضلا بوده و کتاب الانساب از تألیفات اوست.

شیخ محمدبن محمدبن داوود مؤذن عاملی جزینی

وی از علما و فضلا و بزرگواری خردمند و سراینده بوده است و به طوری که شهید ثانی در یکی از اجازاتش می نویسد: ابن مؤذن از شیخ ضیاء الدین علی بن شهید محمد مکی عاملی از پدرش روایت می کرده و او پسر عموی شهید اول است. (۱)

کتابی را به خط او دیدم که مشتمل بر رسائل چندی بوده از آن جمله عین العبره فی غبن العتره از احمدبن طاووس و رساله ماقیل فی من عانق محبوبته مرتدیا بالسیف از سید مرتضی و رساله های دیگر.

در آن کتاب، حدیثی را به خط او دیدم به این مضمون که مردی به حضرت مولا امیر المؤمنین علی علیه السلام عرض کرد دعای جامع و مختصری به من تعلیم فرما، حضرت مولا علیه السلام خطاب به او فرمود بگو: «الحمد لله علی کل نعمه و اسئل الله من کل خیر و اعوذ بالله من کل شر و استغفر الله من کل ذنب: از خدا در برابر نعمتهایی که به من ارزانی داشته است سپاسگزارم و از او می خواهم که هر گونه خیری را به من اعطا کند و از هر گونه شری به وی پناهنده می شوم و از هر گونه گناهی که مرتکب شده ام از وی آمرزش می طلبم».

مؤلف گوید: پیش از این گذشت که شیخ علی میسی از وی روایت داشته است و از بعضی ارباب تحقیق شنیده ام ابن مؤذن، جد مادری شیخ بهائی است و صاحب مقامات و کرامات به شمار می رود.

و چنان که از یکی از اجازات به دست می آید ابن مؤذن از شیخ ابو القاسم بن طئی

ص: ۲۸۶

۱- در لؤلؤه البحرین می نویسد: ممکن است این مؤذن از ناحیه برادران مادری شهید با وی نسبت عموزادگی داشته باشد؛ زیرا جد شهید نامش احمد و جد ابن مؤذن نامش محمد است - م.

هم روایت می کرده و به توسط شیخ ابن عشرت کرکی از ابن فهد روایت داشته است؛ لیکن روایت وی از ابن عشرت درست نیست؛ زیرا این دو تن مؤخر از او بوده اند.

سید رضی الدین محمدبن محمدبن محمدبن زین بن داعی حسینی

سید رضی الدین محمدبن محمدبن محمدبن زین بن داعی حسینی (۱)

وی فاضل بزرگواری بوده و به ترتیب پدرانیش از شیخ طوسی و سید مرتضی و سلار و ابن براج و ابوالصلاح روایت می کرده است و پیش از این به عنوان ابن محمد آوی به نام او اشاره شد.

شیخ تاج الدین محمدبن محمدبن محمد مشهور به شوشو

وی در کاشان می زیسته و به قول منتجب الدین فاضل فقیهی بوده است.

سید صفی الدین محمدبن محمدبن محسن موسوی

وی فقیه عالمی بوده و ابن معیه از او روایت داشته است.

شیخ محمدبن محمدبن مساعد بن عیاش عاملی جزینی

وی از فضلا و قاریهای باصلاحیت است.

کتاب مقتل الحسین علیه السلام و کتاب الأدعیه المأثوره از تألیفات اوست و از معاصران شهید ثانی به شمار می آید.

شیخ ظهیر الدین محمدبن محمدبن مطهر حلی

وی فقیه فاضلی بوده و ابن معیه از وی روایت می کرده و او پسر شیخ فخر الدین فرزندان علامه حلی است که در حیات پدرش در گذشته است.

مؤلف گوید: پیش از این از وی، به عنوان شیخ ظهیر الدین محمدبن محمدبن حسن بن یوسف بن مطهر نام برده است و سببی نداشت دوباره نام برده بشود.

ص: ۲۸۷

کنیه اش ابو عبدالله و لقبش مفید و شهرتش ابن معلم است (۱).

شیخ مفید از مشایخ بزرگوار شیعه و از رؤسا و استادان ایشان است.

مقام فضیلت و دانش او مشهورتر از آن است که به توصیف در آید و در روزگاری که می زیست از دانشوران دیگر موثق تر و داناتر بود و به گفته علامه حلی (۲) نزدیک به دویست تألیف داشته است.

شیخ طوسی و نجاشی او را توثیق نموده و بخشی از تألیفات او را نام برده اند که یاد آوری از آنها به درازا می کشد (۳).

مؤلف گوید: به خط یکی از علما دیدم شیخ مفید چهل و پنج سال پیش از رحلت شیخ صدوق به دنیا آمده و سی و دو سال پس از درگذشت وی رحلت کرده است .

بنابر این، مدت عمر او هفتاد و هفت سال می باشد و تاریخ درگذشت او شب جمعه سوم رمضان سال ۴۱۳ ه. ق و میلادش یازدهم ذیقعده سال ۳۳۳ ه. ق و یا ۳۳۸ و یا ۳۳۶ ه. ق است و سید مرتضی در میدان شناس بر جنازه او گزارد و با آن که آن میدان بسیار بزرگ بود، گروهی از نماز گزاران از نماز گزاردن بر جنازه او محروم ماندند.

پس از نماز، جنازه او را در منزلش دفن کردند.

سپس جنازه اش را به آستان مقدس کاظمیه انتقال داده و نزدیک به پایین پای شریف حضرت جوادالائمه علیه السلام در کنار استادش ابوالقاسم جعفر بن قولویه (رحمه الله علیهما) دفن کردند.

ص: ۲۸۸

۱- در این روزگار و پیش از این هم به عنوان شیخ مفید شناخته شده و گویا در عصر خود به عنوان ابن معلم شهرت داشته است؛ چنان که از برخی کتابها استفاده می شود از وی به ابن معلم یاد کرده است.

۲- رجال العلامة، ص ۱۴۷.

۳- از کتابهای او کتاب المزار می باشد که از سوی مدرسه الامام المهدی در قم به طبع رسیده است - م.

شیخ قطب الدین محمد لاهیجی در کتاب ترجمه المحبوب آنجا که به شرح حال شیخ مفید (ره) می پردازد، می نویسد: از مولانا الحجه صاحب الامر سلام الله علیه روایت شده است ابیات زیر را در سوک شیخ مفید ایراد فرموده و همان ابیات را که بر لوح قبرش نگاشته بود، مشاهده کردند (نورالله مرقده و روح نفسه).

الاصوت الناعی بفقدک إنه

یوم علی آل الرسول عظیم

إن كنت قد غیبت فی جدث الثری

فالعلم و التوحید فیک مقیم

و القائم المهدی یفرح کلما

تلیت علیک من الدروس علوم

—خاموش باد صدای آن کسی که خبر درگذشت تو را اعلام کرد.

آری، روز مرگ تو روز بس ناگواری بر خاندان پیمبر بود.

—وقتی که تو در خاک خفتی و از دیگران پنهان شدی، تنها تو به آرامگاه خویش تغنودی؛ بلکه دانش و توحید هم همراه تو به خاک غنودند.

—قائم مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) اظهار شادمانی می کرد آن گاه که بر اریکه تدریس می نشست و تشنگان دانش را از رشایق بیانات خویش سیراب می ساختی. (۱)

در مجموعه ورام می نویسد: شیخ مفید در اصل از مردم «عکبراء» بوده در روزگار کودکی از آنجا به بغداد منتقل شده و در محضر ابوعبدالله معروف به جعلی به فراگیری علم پرداخته و پس از او به حضور علی بن عیسی رمانی رسیده و مناظره فیما بین اتفاق افتاده که در همان مجموعه متعرض شده است.

رمانی از مفید پرسید: مراتب علمی را از چه کسی فرامی گیری؟ در پاسخ گفت: از ابو عبدالله جعلی رمانی نامه سر به مهری برای جعلی نوشت و آن را به وی داد تا به جعلی تسلیم نماید. هنگامی که شیخ مفید نامه را به جعلی تسلیم کرد، مهر از سرنامه بر گرفت و به قرائت پرداخت و می خندید. پس از آن که از خواندن نامه فارغ شد، به مفید .

ص: ۲۸۹

۱- ممکن است کسی بگوید از کجا معلوم ابیات مزبور را امام زمان علیه السلام فرموده باشد. در کتاب فوائد الرضویه، ج ۲،

ص ۶۳۳ می نویسد: اشکال در علم به این که اشعار از آن جناب است، مثل اشکال در توقعات است که از جانب آن حضرت برای او صادر می شده و جوابش همان جواب است . م.

گفت: ماجرای که میان تو و او اتفاق افتاده مرقوم داشته و تو را «مفید» خوانده است.

در کتاب مفتاح القلوب حکایت مزبور را به وجه دیگری ایراد کرده است و قصه مناظره را درباره مسأله « این روایت است و آن در ایت» که مشهور است به مجلس قاضی عبد الجبار و به مناظره با او نسبت داده و اضافه کرده است هنگامی که جریان مناظره به اطلاع عضدالدوله دیلمی رسید، شیخ مفید را احضار کرد و ماجرا را پرسید؛ شیخ مفید چگونگی مناظره را برای او نقل کرد.

سلطان وی را بی اندازه احترام کرد و مرکوب مخصوصی همراه با قلاده و دهانه طلا و جبه و عمامه گرانبهایی به ضمیمه صد دینار از دینارهای خلیفی و بنده ای به وی اعطا نمود و دستور داد هر روز ده من نان و ده من گوشت به وی داده شود (۱) ..

ص: ۲۹۰

۱- هر دو حکایت در مجالس المؤمنین نقل شده است و ما حکایت اول را از مجموعه ورام ج ۲، ص ۳۰۲ به منظور تنبه و متمیم ایراد می کنیم، می نویسد: شیخ ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان (رضی الله عنه) از مردم عکبرا از محلی به نام سویقه بن البصری است که همراه پدرش به بغداد رفت و در درب ریاح به محضر ابو عبدالله معروف به جعل حاضر می شد. پس از او در باب خراسان به درس ابویاسر آزاد شده ابوالجیش حاضر می شد. در یکی از روزها ابویاسر به وی گفت: چرا به درس کلام علی بن عیسی رمانی حاضر نمیشوی؟ گفت: او را نمی شناسم و با او الفتی ندارم ابویاسر کسی را با من همراه کرد تا مرا به مجلس او هدایت نماید. وارد مجلس شدم؛ مجلس مملو از اهل علم بود. در آخر مجلس نشستم و هر وقت یکی از حاضران بیرون می رفت، به جای او قرار می گرفتم. در این موقع کسی وارد شد و گفت: یکی از بصریها اجازه ورود می خواهد. اجازه داده وی را اکرام کرد. مرد بصری پرسید: درباره حدیث غدیر و غار چه می گویی؟ پاسخ داد: خبر غار درایت است و حدیث غدیر روایت. مرد بصری که جوابی نداشت؛ بیرون رفت. من پیش رفتم، گفتم: ای شیخ، سئوالی دارم. گفت: بگو. پرسیدم: درباره قاتل امام عادل چه می گویی؟ گفت: کافر است. سپس اظهار داشت: فاسق است. پرسیدم: در حق امیر المؤمنین علی بن ابی طالب چه می گویی؟ گفت: امام است. پرسیدم: درباره جنگ جمل و طلحه و زبیر چه می گویی؟ گفت: توبه کردند. گفتم: خبر جمل درایت است و خبر تو به آنها روایت. پرسیدم: مگر هنگامی که آن بصری سئوال کرد، حاضر بودی؟ گفتم: آری. گفت: روایت به روایت و درایت به درایت. سپس از من پرسید: شهرت چیست؟ گفتم: ابن معلم. پرسید: شاگرد کیستی؟ گفتم: ابو عبدالله جعل. سپس نامه ای برای جعل نوشت و جریانی را که در بالا ترجمه کردیم در آن نامه شرح داد و مرا به لقب مفید « ملقب داشت - م.

در شرح حال شیخ ابو الفرج مظفر بن علی بن حسین حمدانی خواهیم نوشت وی از سفرای حضرت ولی عصر (عج) و از شاگردان شیخ مفید است.

از کتاب احتجاج استفاده می شود که توقیعات و مکاتبات زیادی از سوی حضرت ولی عصر (عج) برای مفید صادر می شده است. و من در اردبیل پاره ای از آن توقیعات را به خط شاگرد شیخ مقداد دیده ام.

از تألیفات او که به دست ما رسیده است کتاب اوائل المقالات و کتاب الارشاد (۱) و کتاب المجالس (۲) و کتاب النصوص و کتاب الاختصاص و رساله مسار الشیعه و کتاب المقنعه (۳) و کتاب العیون و المحاسن و کتاب الفصول می باشد، به طوری که استاد اظهار داشته است (۴).

شیخ لطف الله نیشابوری در فصل احوال پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) از کتاب موسوم به .

ص: ۲۹۱

۱- کتاب ارشاد را این جانب در سال ۱۳۸۲ ه به پارسی ترجمه کردم که همراه با مختصری از احوال او و به انضمام اصل کتاب به طبع رسیده است . م.

۲- کتاب المجالس همان کتاب امالی است که مشتمل بر چهل و دو مجلس می باشد و از سوی فاضل معظم، جناب آقای حاج علی اکبر غفاری به طبع رسیده و مقدمه مفصلی در شرح حال شیخ مفید مرقوم داشته و نام ۱۹۴ کتاب از تألیفات او و ۶۱ تن از مشایخ او را نقل کرده و شانزده تن از شاگردان او را اسم برده است . هم.

۳- رساله مقنعه را شیخ طوسی در روزگار حیات شیخ مفید شرح کرده و به تهذیب الاحکام شهرت یافته است - م.

۴- از ظاهر کلام مؤلف استفاده می شود که الفصول غیر از کتاب العیون و المحاسن است و حال آن که استاد مجلسی در مصادر کتاب بحار الانوار می نویسد: کتاب العیون و المحاسن که مشهور به فصول است. از کتابهای او که به طبع رسیده ارشاد، اوائل المقالات ؛ الجمل ؛ مسار الشیعه ؛ مقنعه ؛ امالی را می توان نام برد. م.

غایه المطلوب آنجا که به ایراد ادله عصمت انبیا پرداخته اظهار می دارد کسی که می خواهد به ادله عصمت آنان دست پیدا کند از کتاب تنزیه الانبیاء و الأئمه علیهم السلام تألیف سید مرتضی و شیخ شمس الدین مفید (رحمه الله تعالی) و کتابهای دیگر که در این خصوص تألیف شده است، استفاده کند.

بدیهی است ما در کتابهای شیخ مفید به کتابی به نام تنزیه الانبیاء دست نیافتیم و ممکن است شمس الدین مفید غیر از شیخ مفید مترجم حاضر باشد و یا مراد مؤلف مزبور، دسته ای از مطالبی باشد که شیخ مفید در کتابهایش راجع به عصمت رهبران توحیدی بحث کرده، نه آن که کتابی به آن نام تألیف کرده باشد.

استاد در فهرست بحار ذیل کتاب الاختصاص می نویسد: کتاب لطیفی است که مشتمل بر احوال اصحاب پیغمبر و ائمه طاهرین بوده و اخبار ارزنده ای در آن ایراد کرده است و من مطالبی را که نقل کرده ام از نسخه کهنی است که در عنوان آن مرقوم شده است کتاب مستخرج من کتاب الاختصاص تصنیف ابی علی احمد بن حسین بن عمران (رحمه الله) و پس از خطبه آن کتاب چنین نوشته است: محمد بن محمد بن نعمان گفته است خبر داد مرا ابو غالب احمد بن محمد زراری و جعفر بن محمد بن قولویه تا آخر سند و همچنین تا آخر کتاب به مشایخ شیخ مفید آغاز شده است و از قراین ظاهری پیداست که کتاب الاختصاص از تألیفات شیخ مفید است. (۱)

از تألیفات او کتاب التبصره است که آن را یکی از فضلا در رساله شرح الاسم .

ص: ۲۹۲

۱- الذریعه، ج ۱، ص ۳۵۸، راجع به اختصاص شرح مبسوطی مرقوم داشته است از جمله می نویسد: کتاب مزبور انتخاب شده ای از اختصاص ابو علی احمد بن عمران است که معاصر با صدوق بوده است که شیخ مفید در کتاب العیون و المحاسن منتخب خویش را مندرج ساخته است و ظاهراً کتاب مزبور بعینه همان کتاب العیون و المحاسن است که نخست منتخب از اختصاص را متذکر شده سپس به مطالب دیگر پرداخته است و نسخی از آن را ارائه داده از جمله نسخه ای است که در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود می باشد و از کتاب کشف الحجب نقل کرده کتاب اختصاص تألیف جعفر بن حسین مؤمن است و اضافه کرده مراد وی ابو محمد جعفر قمی متوفی ۳۴۰ ه. ق است که نجاشی به نام او اشاره کرده و کتاب مزبور را از تألیفات او نام نبرده است - م.

الاعظم به وی نسبت داده و از تألیفات او کتاب حدائق الرياض است که ابن طاووس در اقبال و کتابهای دیگرش از آن بسیار نقل کرده و این کتاب به سبک رساله مسار الشیعه تألیف شده است و بزرگتر از آن می باشد.

و از تألیفات او رساله ای است که برای فرزندش تألیف کرده و این رساله را نجیب الدین یحیی بن سعید حتی در کتاب نزهه الناظر فی الجمع بین الأشباه والنظائر به وی نسبت داده است. (۱)

شیخ رضی الدین ابوطالب محمد بن محمد بن مکی بن محمد بن حامد جزینی عاملی

وی دانشوری بافضیلت و بزرگوار بوده و از پدرش شهید اول که یادش خواهد آمد و از ابن معیه و دیگران روایت می کرده است.

شهید ثانی در اجازه شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی به مناسبت یادآوری از سید تاج الدین بن معیه می نویسد: اجازه ای را که این سید بزرگوار به شهید اول شمس الدین محمد بن مکی و دو فرزندش محمد و علی و خواهرشان ام الحسن فاطمه معروف به ست المشایخ داده است به خط آن سید (ره) دیده ام.

مؤلف گوید: ممکن است مترجم حاضر همان دانشوری باشد که تلخیص المفتاح علامه تفتازانی را منظوم ساخته است. شاید هم یکی از ادبای عامه آن را به نظم در آورده باشد (۲).

شیخ صفی الدین محمد بن نجیب الدین محمد بن یحیی بن سعید حلی

وی از علما و فضلا بوده و ابن معیه از وی روایت داشته است.

ص: ۲۹۳

۱- فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۳۳ می نویسد: فرزندش ابوالقاسم علی متوفی ۴۶۱ ه. ق است که شیخ مفید رساله مزبور را که در فقه بوده برای او نوشته و به اتمام آن توفیق حاصل نموده است. م.

۲- الذریعه، ج ۱۶، ص ۱۰ می نویسد: نام این منظومه غایه الايضاح فی نظم تلخیص المفتاح است - م.

مؤلف گوید: یادآوری مترجم حاضر در این جا موردی نداشته است.

شیخ فاضل ابو جعفر محمد بن محمد نیشابوری معروف به ابن جعفرک

شیخ فاضل ابو جعفر محمد بن محمد نیشابوری معروف به ابن جعفرک (۱)

منتجب الدین می نویسد: وی ادیب دانشور و پرهیزکاری است.

سید فخر الدین محمد بن مرتضی بن حمزه بن ابی صادق حسینی موسوی

منتجب الدین او را به عنوان واعظ معرفی کرده است.

المولی الجلیل محمد بن مرتضی مشهور به محسن کاشانی

وی دانشوری بافضیلت بود و در فن حکمت و کلام مهارت داشت و در حدیث و فقه، محقق بنام است و در سرایندگی و ادبیات از عنوان ویژه ای برخوردار داشت و تألیفات پسندیده ای دارد و از معاصران به شمار می آید. تألیفات او فراوان است (۲)؛ از آن جمله است الوافی.

در این کتاب، احادیث کتب اربعه را گرد آورده و حدیثهای مشکل آنها را شرح کرده و در ذیل توضیح آنها به پاره ای از طریق صوفیه تمایل داشته است و همین گونه تمایل را در کتابهای دیگرش ابراز داشته است و کتاب سفینه النجات فی طریقه العمل و تفسیرهای سه گانه (بزرگ و کوچک و متوسط) (۳) و کتاب عین الیقین؛ کتاب

ص: ۲۹۴

- ۱- در تعالیق امل الآمل آمده است: کاف جعفر در واژه پارسی برای تصغیر به کار می رود.
- ۲- ایضا: تألیفات وی دویست و چهارده کتاب و رساله به شمار رفته است و اضافه می کنیم کتاب وافی در گذشته چاپ شده و در روزگار ما هم گراور شده و حواشی رفیع الدین نائینی و ملا مراد تقریشی و سلطان العلماء و حواشی دیگر به آن افزوده شده و به تصحیح علامه شعرانی (ره) در آمده و در ضمن سه مجلد بزرگ رحلی به زیور طبع مزین گردیده است . م.
- ۳- در تعالیق امل الآمل آمده است: کتاب. کبیرش به نام الصافی و صغیرش اصفی و از اسم متوسطش اطلاعی ندارم گویا اشتباهی برای مؤلف امل الآمل رخ داده باشد، چنین نیست؛ بلکه کتاب متوسطش اصفی است که طبع شده و ملخصی از صافی است و کتاب صغیرش مصفی است که ملخص از اصفی باشد. این جانب یک سوم از تفسیر صافی را ترجمه کرده ام و جزو اول آن که ترجمه مقدمات و سوره حمد و هشتاد و شش آیه از سوره بقره باشد به طبع رسیده است . م.

حق یقین؛ کتاب علم یقین؛ کتاب الاصول الاصلیه؛ رساله الجمعه؛ ترجمه الصلاه؛ الكلمات الطریفه؛ رساله فی التفقه (۱)؛ رساله فی نفی التقليد؛ النخبه؛ مفاتیح الشرایع؛ منهاج النجاه و کتاب معتصم الشیعه فی احکام الشریعه که در این کتاب اقوال فقها و استدلالهای لازم را ایراد کرده است و کتاب صلات آن به اتمام رسیده است و کتاب المحجه البیضاء فی احیاء الأحياء؛ کتاب میزان القیامه؛ کتاب مرأه الاخره؛ کتاب تسهیل السبیل بالمحجه این کتاب، گزیده ای است از کتاب کشف المحجه ابن طاووس است؛ کتاب نقد الاصول الفقهیة؛ کتاب خلاصه الاذکار؛ کتاب ترجمه العقاید؛ کتاب مرآه الصواب؛ کتاب النخبه الصغری؛ کتاب النخبه الکبری؛ کتاب جهاز الاموات؛ کتاب الضوابط الخمس فی احکام الشک و السهو و النسیان؛ رساله ولایه عقد البکر؛ کتاب الاحجار الشداد و السیوف الحداد فی کسر الجواهر و الأفراد. این کتاب، مشتمل بر

بیست دلیل در ابطال جزء لا یتجزی است و کتاب الانتخابات لمصنفات العلماء؛ کتاب اغنیه الانام فی معرفه الساعات و الايام؛ کتاب مدرک الساعات و رساله فی فهرست مؤلفاته. در این رساله نام بیست و چهار کتاب از تألیفاتش را متذکر شده است (۲) و کتابهای دیگر (۳).

ص: ۲۹۵

۱- در تعالیک امل الآمل آمده است: کتاب عربی مبسوطی است به نام الشهاب الثاقب و دیگری به نام ابواب الجنان است که به فارسی نوشته است. م.

۲- از کتاب معتصم الشیعه تا به این جا در نسخه امل الآمل منضم به منهج المقال ذکری نشده است. در پاورقی امل الآمل، ج ۲، ص ۳۰۶ می نویسد: این اسامی را از نسخه کتابخانه آیه الله حکیم (ره) اضافه کردیم - م.

۳- بخش فراوانی از کتابهای فیض به طبع رسیده از جمله آنها کتاب الحقایق است که مکرر طبع شده و نسخه مخطوطی از آن در اختیار این جانب می باشد. این کتاب را فیض مرحوم در سال ۱۰۹۰ هـ در سن ۸۳ سالگی به پایان رسانیده و این جانب همین کتاب را در سال ۱۳۸۱ هـ. ق ترجمه کرده و به ضمیمه شرح حال مؤلف و اجازه ای که از مرحوم علامه تهرانی مؤلف الذریعه دارم به طبع رسیده و اخیره بخش آخر آن به نام اخلاق حسنه مجزا شده طبع گردیده است. شرح احوال این بزرگوار در کتابهای تراجم و تذکره به اجمال و تفصیل آورده شده است و ما مختصری از آن را که در آغاز ترجمه حقایق آورده ایم در این جا نقل می کنیم. مترجم بزرگوار چنان که پیش از این نوشته شد، نامش محمد است؛ لیکن به ملا محسن فیض شهرت یافته است. خاندانش از ارباب علم و حدیث بوده اند. پس از آن که به درس صدر المتألهین حاضر شد و مولانا به شایستگی او پی برد دخترش را به ازدواج او در آورد و به لقب فیض او را ملقب ساخت و محمد علم الهدی از این معظمه به وجود آمد. فیض مقدمات را از پدرش فراگرفت و به درس سید ماجد بحرانی و صدر المتألهین هم حضور پیدا کرد. و از شیخ بهائی و ملا خلیل به اخذ اجازه نایل آمد و ملا محمدباقر مجلسی و سید نعمه الله جزائری و محمد مؤمن برادرزاده اش و ملا لطف الله شیرازی از شاگردان او بوده اند و به مجلسی و عده ای از بستگانش اجازه داده و صورت اجازه ای که به ملا محمدباقر مجلسی داده در مجلد اجازات بحار، ج ۱۱۰، ص ۱۲۴ ذکر شده است. فیض در عرفان و حکمت و فقه ماهر بوده و جامع کمالات است و اشعاری نغز و ابیاتی پرمغز می سروده و دیوان اشعارش به طبع رسیده و فیض، تخلص می کرده است. از اوست: سالک راه حق بیانور هدی زماطلب نور بصیرت از در عترت مصطفی طلب هست سفینه نجات عترت و ناخدا خدا دست در این سفینه

زن دامن ناخدا طلب دم بدمم به گوش هوش میفکنند این سروش معرفت ار طلب کنی از برکات ما طلب مفلس بینوا بیا از بر
ما بیر نوا صاحب مدعا بیا از درمادعا طلب مولانا فیض در سال ۱۰۰۷ ه. ق در کاشان متولد شد و در سن ۸۴ سالگی سال
۱۰۹۱ وفات یافت و مقبره اش در کاشان مزار عامه می باشد - م.

سید میرزا علی بن احمد در کتاب السلافه (۱) از وی نام برده و کمال تمجید را از او نموده است.

مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب المحاکمه بین العلماء و الصوفیه است که آن را به پارسی تألیف کرده است.

شیخ محمد بن مسافر عبادی

وی از فضلا و فقها بوده و الیاس بن هشام حائری از او روایت داشته است .

ص: ۲۹۶

۱- سلافه العصر، ص ۴۹۹.

مؤلف گوید: گاهی گمان می رود، زین الدین مسافر بن حسین بن اعرابی عجلی که در آینده به نام او اشاره می شود پدر مترجم است؛ لیکن این احتمال بیرون از دقت نمی باشد؛ زیرا مترجم، عبادی است و او عجلی می باشد.

شیخ الصائغ محمد بن مسعود تمیمی

منتجب الدین او را ادیبی باصلاحیت معرفی کرده است.

شیخ ناصح الدین ابو جعفر محمد بن مظفر بن هبه الله بن حمدان حمدی

منتجب الدین وی را فقیه باصلاحیتی معرفی کرده است.

سید صفی الدین ابو جعفر محمد بن معد بن علی بن رافع بن ابی الفضائل معد بن علی بن حمزه بن احمد بن حمزه بن علی بن احمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام

*سید صفی الدین ابو جعفر محمد بن معد بن علی بن رافع بن ابی الفضائل معد بن علی بن حمزه بن احمد بن حمزه بن علی بن احمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام

وی از علما و فضلا و صلحا و نیکوکاران و محدثان بوده و از محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی از شیخ منتجب الدین علی بن عبید الله بن حسن بن حسین بن بابویه روایت می کرده و علامه به توسط پدرش همگی تألیفات و مرویاتش را از او روایت داشته است.

مؤلف گوید: این بزرگوار از ابن ادریس و ابن بطریق هم روایت می کرده است.

مولانا محمد معصوم حسینی قزوینی

وی از فضلالی معاصر است و در فنون عربیت و ریاضی و حکمت و احادیث مهارت داشته و رساله ای به نام الوجیز در مسائل توحید و حواشی بر تعلیقات میرزا رفیعا نائینی (۱) و رساله در ریاضی تألیف کرده و سال ۱۰۹۲ ه. ق ناگهانی در گذشته است.

ص: ۲۹۷

۱- در تعالیق امل الآمل آمده است: منظور تعلیقاتی است که میرزا رفیعا بر اصول کافی داشته است - م.

مولانا محمد معصوم بن ابوتراب علی بن عبدالله طوسی

وی از فقها و محدثان و فضیلتی معاصر و در فنون عربی مهارت داشته است.

سید میرزا محمد معصوم بن میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله موسوی عاملی کرکی

وی دانشوری بافضیلت و محقق عالی مقام و شیخ الاسلام اصفهان بود و سال ۱۰۹۵ ه. ق درگذشت.

مؤلف گوید: محمد معصوم پس از آن که به مقام شیخ الاسلامی برگزیده شد، پیش از آن که شروع به کار کند درگذشت.

شیخ محمد بن معن جزائری

وی در هند می زیست و فاضلی دانشور و بزرگوار و از رجال معاصر بود.

سید محمد بن مفضل بن اشرف جعفری

منتجب الدین می نویسد: وی از علما و پارسایان است.

مؤلف گوید: پس از این به ترجمه والدش سید مفضل بن اشرف اشاره خواهد شد.

شیخ شمس الدین محمد بن مکی عاملی جبلی

وی از علما و فضلا و افراد باصلاحیت بود و به توسط پدرش از شهید ثانی روایت داشته است.

شیخ محمد بن مکی عاملی شامی

وی از فضلا و محققان و در روزگار خودش دانشوری بنام بوده است و شهید ثانی از شاگردان او بوده و از تألیفات او الموجز النفیسی؛ غایه القصد فی معرفه الفصد و

در شام می زیسته این دو کتاب را نزد او خوانده و ابن عودی، مراتب به اش نقل کرده است وید: ممکن است الموجز همان کتابی است که در طب نوشته شده است؛ مان موجزر ابن النفیس باشد که در طب بوده و مشهور است و شهید ثانی دوی خوانده و مؤلف امل الآمل اشتباه کرده و آن را به ابن مکی نسبت

سس الدین ابو عبدالله شهید محمد بن مکی عاملی جزینی وار، دانشوری ماهر و فقیهی محدث و دقیق و مورد وثوق بود و
تبحری

جامع فنون عقلیات و نقلیات به شمار می آمد. از دنیا چشم می پوشید و ایی توجه ویژه داشت. دانشوری پرهیز کار و سرایندهای ادیب و منشی و نظیر دوران بود. شیخ فخر الدین محمد فرزند علامه حلی روایت می کرده و گذشته از باری از علماء عامه و خاصه روایت داشته است و به نقل شیخ حسن خود او در یکی اجازاتش نوشته است: تألیفات عامه را تقریباً از چهل تن روایت کرده است.

ی در رساله منضم به الدر المنثور از قول شهید نقل می کند: سال ۹۳۷ ه. ق به دمشق درس شیخ فاضل محقق فیلسوف شمس الدین محمد بن مکی حاضر شدم و کتاب یو غایه القصد را که هر دو از تألیفات شیخ مذکور در طب است و فصول فرغانی در کمه الاشراف سهروردی را از وی بهره بردم و این استاد در ماه جمادی الاولی سال درگذشت - م. ق امل الآمل آمده است: فخر المحققین به شیخ شهید اجازه داده و نسخه ای از آن که از لی کرده ام در نزد من موجود می باشد. صورت اجازه ای که فخر الدین به وی داده و بر نوشته است در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷ ص ۱۷۷ ایراد شده و تاریخ آن ۶ شوال ، اتفاق افتاده است . م.

ص: ۲۹۹

شهید اول تألیفاتی دارد؛ از جمله کتاب الذکری است که کتاب طهارت و صلوات آن در ضمن یک مجلد به اتمام رسیده و کتاب الدروس الشرعیه فی فقه الامامیه که حداکثر کتابهای فقهی آن به اتمام رسیده است و در عین حال ناتمام می باشد.

و کتاب غایه المراد فی شرح نکت الارشاد (۱) و کتاب جامع البین من فوائد الشرعین در این کتاب میان شرح تهذیب الاصول سید عمیدالدین و سید ضیاء الدین، جمع کرده و من آن را به خط شهید ثانی دیده ام و کتاب البیان فی الفقه ناتمام مانده است و رساله الباقیات الصالحات؛ اللعنه الدمشقیه در فقه؛ الاربعون حدیثا (۲)؛ الالفیه فی فقه الصلوٰه الیومیه؛ رساله فی قصر من سافر بقصد الافطار و التقصیر؛ التفلیه؛ خلاصه الاعتبار فی الحج و الاعتمار؛ القواعد؛ رساله التکلیف و اجازه مبسوطی در کمال ارزندگی که برای فرزند علی بن نجده مرقوم داشته است و من آن را به خط خود او دیده ام (۳) و اجازات دیگر و کتاب المزار و کتابهای دیگر.

سید مصطفی نفرشی در رجال خود، جناب شهید را به عنوان شیخ طایفه و علامه زمان و صاحب تحقیق و تدقیق و مورد وثوق و سخن آرا و آراسته تألیف ستوده و کتابهای البیان والدروس و القواعد را از تألیفات او نام برده و اضافه کرده که وی از فخر المحققین محمدبن حسن علامه روایت کرده است (۴). شهید، خوب شعر می گفته است. دو بیت زیر.

ص: ۳۰۰

۱- در تعالیق امل الآمل آمده است: استاد استناد در بحار کتاب نکت الارشاد را به شهید نسبت داده است و حقیقت آن است که این کتاب با کتاب مرقوم در بالا یکی است - م.

۲- کتاب اربعون حدیثا جزء کتابهایی است که مؤلف از آن بسیار نقل می کند و در این روزگار از سوی مدرسه امام مهدی همراه با شرح حال تا اندازه مبسوطی از شهید به طبع رسیده است.

۳- صورت این اجازه مبسوط که برای شیخ شمس الدین أبو جعفر محمدبن نجده مرقوم داشته است در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۹۳ مرقوم گردیده و تاریخ آن ۱۰ رمضان ۷۷۰ ه. ق است. در همین مجلد اجازه ای که برای ابن خازن مرقوم داشته و تاریخ آن ۱۲ رمضان ۷۸۴ ه. ق است آورده شده است و نیز طریق روایت او که منتهی به قرائت قران و شاطیبه میشود ذکر شده است. م.

۴- نقد الرجال، ص ۳۳۴.

از او می باشد و ممکن است سروده دیگری باشد :

غنینا بنا عن کل من لایریدنا

وإن کثرت أوصافه و نعوته

و من صد عنا حسبہ الصد و القلا

و من فاتنا یکفیه أنا نفوته

- از هر کسی که از ما اظهار بی نیازی می کند بی نیاز می باشیم و به اوصاف و خویهای او توجهی نداریم.

- کسی که از ما دوری می کند، دوری او کافی برای خود او خواهد بود و کسی که ما را از دست بدهد، ما هم او را از دست خواهیم داد.

از اوست: عظمت مصیبه عبدک المسکین

فی نومه عن مهر حورالعین

الأولیاء تمتعوا بک فی الدجی

بتهجد و تخشع و حنین

فطردتنی عن قرع بابک دونهم

أثری لعظم جرائمی سبقونی

أوجدتهم لم یذنبوا فرحمتهم

أم أذنبوا فعفوت عنهم دونی

إن لم یکن للعفو عندک موضع

للمذنبین فأین حسن ظنونی

- مصیبت بنده بیچاره تو که در خواب فرورفته است از کابین حوریه گرانتر است.

- دوستان تو که در تاریکی شب به عبادت و خشوع و ناله می پردازند، از همه گونه فیوضات تو بهره مند می شوند.

- برخلاف انتظار مرا از درگاه خودت دور کرده و آنها را به بارگاه خویش خواندی آیا سنگینی گناهان من ایجاب کرده است که آنها بر من پیشی گرفته اند.

- آنها را که مورد عفو خود قرار دادی از آن جهت بوده که مرتکب گناهی نشدند و یا گناهکار بوده اند؛ از آنها در گذشتی و از من چشم پوشی نمودی.

- هرگاه گناهکاران در پیشگاه تو محلی برای چشم پوشی از آنها ندارند، پس چگونه از خوش گمانی خود بهره مند خواهیم گردید.

شهید در سال ۷۸۶ ه. ق به عدد ابجدی «بسم الله الرحمن الرحيم» در ۱۹ ماه جمادی الاولی به این شرح شهید شد.

نخست او را با شمشیر از پای درآوردند.

سپس جنازه او را به دار آویختند.

پس از آن سنگسار و بعد از آن سوزانیدند و این پیش آمد ناگوار

ص: ۳۰۱

در دمشق در دولت «بیدر» و سلطنت «برقوق» و به فتوای قاضی برهان الدین مالکی و عباد بن جماعه شافعی و پس از آن که یک سال تمام در قلعه دمشق زندانی بود، اتفاق افتاد.

در این مدت که در زندان به سر می برده کتاب اللمعه الدمشقیه را در ظرف هفت روز تألیف کرده و از کتابهای فقهی به غیر از المختصر النافع محقق حلی کتاب دیگری را حاضر نداشته است.

سبب شهادت در زندانی شدن او را چنین نوشته اند: یکی از دشمنان شهید که به جهاتی آتش کینه تیزی او را در دل می افروخته است نامه ای از مقالات شیعه و دیگران که از نظر عامه مورد انکار بوده به نگارش در آورد و گروه بسیاری گواهی خود را علیه شیعه در آن نامه، امضا کردند و گواهی آنان در نزد قاضی صیدا به ثبوت رسید.

سپس آن گواهی را به اطلاع قاضی شام رسانید و در نتیجه، آن شهید بزرگوار را مدت یک سال در شام به زندان افکندند.

پس از یک سال قاضی شافعی به توبه او و قاضی مالکی به قتل او فتوا داد.

شهید از پذیرش توبه امتناع داشت؛ زیرا بیم آن داشت هرگاه توبه کند، گناه او به ثبوت برسد.

این بود که از راه تقیه در آمد و آنچه را به وی نسبت داده بودند انکار کرد.

در پاسخ گفتند: آنچه را اظهار داشته اند به ثبوت رسیده و حکم قاضی نقض نمی شود و انکار تو هم سودی به حال تو نخواهد داشت.

رأی مالکی بر اثر هواخواهانی که داشت به مرحله اجرا گذارده شد. نخست او را شهید کردند؛ پس از آن به دار آویختند و سنگسار کردند و در آخر جنازه شریفش را سوزانیدند (قدس الله روحه).

ما این پیشامد ناگوار را به طوری که نوشتیم از یکی از مشایخ شنیده و به خط یکی

از آنها دیده ایم و او نوشته بود من این واقعه را به خط مقداد شاگرد شهید دیده ام (۱)م.

ص: ۳۰۲

۱- قصه شهادت شهید که به خط ابو عبدالله مقداد سیوری بوده در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۸۴ در ضمن فائدهای ایراد شده است و به پاره ای از اختلافات آن با آنچه در بالا نوشته شده اشاره می کنیم. سخن چین تقی الدین خیامی و نامه نگار یوسف بن یحیی بوده در نامه نوشته بود که ابن مکی به امور شیعه علیه اهل سنت فتوا داده است. هفتاد نفر این موضوع را امضا کردند. گذشته از این عده هزار تن دیگر هم آن نامه را امضا نمودند. ابن جماعه قاضی مالکی را به شهادت وی تشویق و تهدید نمود مالکی پس از آن که دو رکعت نماز گذارد شهادت شهید را به مرحله اجرا گذارد و محمد ترمذی که تاجر فاجری بود به سوختن جسد شهید اقدام نمود. فرزند شهید پشت اجازه ای که والدش به ابن خازن داده نوشته است:

شمس الدین ابو عبدالله محمد بن محمد بن حامد در روز پنجشنبه ۹ جمادی الاولی سال ۷۸۶ ه کشته و سوخته شد - م.

مؤلف گوید: شهید، سه فرزند فاضل و فقیه داشته و آنها عبارت اند از شیخ جمال الدین ابو منصور حسن و شیخ ضیاء الدین ابوالقاسم علی و شیخ رضی الدین محمد و از قراین ظاهری بدست می آید که جمال الدین منصور از دو برادر دیگر کوچکتر بوده و دختر فاضلی هم داشته به نام ام الحسن فاطمه مشهور به ست المشایخ و همسر فاضلی هم داشته به نام ام علی و شرح حال ابو منصور و ابوالقاسم پیش از این ذکر شده است و شرح حال رضی الدین محمد خواهد آمد و پیش از این به مناسبت شرح حال شیخ شمس الدین محمد بن محمد بن داوود مؤذن عاملی جزینی مرقوم افتاد که وی (۱).

ص: ۳۰۳

۱- روضات الجنات، ج ۲، ص ۶۱۸، ذیل احوال شهید می نویسد: ام علی همسر شهید، زن فقیه و فاضلی بود و شهید از او تمجید می کرد و به زنها دستور می داد تا در امور خود به وی مراجعه نمایند و همین طور ام الحسن فاطمه دختر شهید که به ست المشایخ معروف بوده زنی شایسته و فقیه و فاضل بوده و شهید به زنها دستور می داد تا به وی اقتدا کنند و در مسائل حیض و واجبات نماز به وی مراجعه نمایند و از ابن معینه حسنی حلی که استاد پدر و دو برادرش بوده اجازه روایتی داشته است. در ذیل احوال رضی الدین ابوطالب محمد می نویسد: به نظر من شیخ ضیاء الدین علی از برادرش ابوطالب که هر دو فرزند شهید می باشند برتر و فاضلتر است، زیرا این مؤذن که مورد اعتماد همه دانشوران بود از وی روایت داشته است. گذشته از این، مؤلف امل الآمل ضیاء الدین را به فضل و تحقیق و صلاحیت و بزرگواری ستوده و این مراتب را برای برادرش ابوطالب متذکر نشده است. آقای محمدرضا شمس الدین رساله ای به نام حیات الامام الشهید تألیف کرده و به طبع رسیده است. از آنجا وثیقه ای از دختر شهید گراور نموده که ترکه خودش را که در جزین داشته و از پدرش شهید به او رسیده به دو برادرش ضیاء الدین علی و ابوطالب محمد بخشیده و در مقابل کتاب تهذیب شیخ و مصباح او و من لا یحضر و کتاب ذکری پدرش و قرآنی که علی بن مؤید به شهید هدیه کرده آن دو برادر به وی واگذار نمایند . م.

عموزاده شهید است.

جمعی از علما از جمله فرزندان سه گانه و دختر و همسرش از وی روایت داشته اند و از کسانی که شهید از آنها روایت داشته سید عمیدالدین اعرج حسینی و شیخ جلال الدین أبو محمد حسن بن نما و شیخ رضی الدین ابوالحسن علی بن شیخ جمال الدین احمد مزیدی است.^(۱)

از تألیفات او رساله التکلیف است که آن را در بلده حضرت عبدالعظیم علیه السلام شهر ری دیده ام.

در آخر آن رساله به یاد آوری از اخباری که درباره آداب و سنن و امثال اینها آمده است پرداخته و نسخه کهنی از آن را در شهر اردبیل دیده ام و به عنوان مقاله التکلیفیه از آن نام برده شده است و رساله مبسوط و پر فائده و مشتمل بر مسائلی است که متعلق به تکلیف شرعی است و اخبار تازه ای را از کتابهایی که کمتر مورد استفاده همگان قرار گرفته است و همچنین کتابهایی که مشهور است ایراد نموده است.

از تألیفات او حواشی قواعد است که از آغاز تا انجام آن کتاب است و آن را به نام حواشی نجاریه موسوم ساخته است.

از تألیفات او رساله مختصره فی العقائد؛ شرح مبادی الاصول که کتاب مبادی علامه حلی را شرح کرده و من بخشی از آن را در رشت دیده ام.

سید محمود بن فتح الله کاظمی در رساله الخمس کتاب المعبر فی الفقه را به شهید .

ص: ۳۰۴

۱- مشایخ شهید علاوه بر آنهایی که در بالا ذکر شده است پدرش جمال الدین مکی و شیخ اسدالدین صائغ و سید ضیاء الدین اعرج و قطب الدین رازی و سید علاء الدین بن زهره و سید ابوطالب بن زهره و سید مهنا مدنی و شیخ جلال الدین حارثی و شیخ محمد بن جعفر مشهدی و شیخ احمد کوفی و سید جلال الدین فخار موسوی و سید علاء الدین بن زهره و شیخ ابراهیم جعبری و شیخ ابراهیم بن جماعه و کتابهای سنیها را از چهل تن از آنها روایت کرده است. شاگردانش علاوه بر فرزندان سید بدر الدین اعرج و شیخ زین الدین بن خازن حائری و شیخ مقداد سیوری و شیخ محمد بن نجده و شیخ حسن بن سلیمان حلی و شیخ عبدالرحمان عتایقی و دیگران بوده اند . م.

نسبت داده است و این انتساب از حقیقت دور است و به گمانم با معتبر محقق اشتباه کرده باشد.

از تألیفات او منظومه مختصری است راجع به مقدار آبی که هنگام افتادن حیوان یا چیز دیگری در چاه باید کشید، نسخه ای از این منظومه در اختیار ما می باشد که از مجموعه ای که در اردبیل به خط شیخ احمد بن علی بن حسن جباعی عاملی بوده و از نسخه ای که به خط شیخ شمس الدین محمد بن عبدالعالی شاگرد شهید نوشته شده است استنساخ کردم.

برخی از اعلام حاشیه شرایع را به وی نسبت داده است و ممکن است مؤلف مجالس المؤمنین این کتاب را به وی نسبت داده باشد. (۱)

و از تألیفات او رساله مختصری است در الوصیه باربع وعشرین خصیله. من این رساله را در اردبیل و جاهای دیگر دیده ام.

و از تألیفات اوست رساله الایجاز المفید. این رساله را نواده شیخ علی کرکی در رساله دفع البدعه فی حل المتعه به وی نسبت داده و پاره ای از اخبار را از آن نقل کرده است. و یکی از فضلا کتاب شرح القواعد علامه حلی و کتاب تقریب المبادی و کتاب التهذیب در اصول را به وی نسبت داده است و گویا انتساب کتاب آخری به وی نادرست باشد.

مولای فاضل استاد در اوائل بحار الانوار کتاب الاستدراک و کتاب الدرہ الباهره من الاصداف الطاهره را به وی نسبت داده و اضافه کرده است کتاب آخری که از خط شهید (ره) نقل شده است نزد من موجود می باشد.

مؤلف گوید: به گمان من این دو کتاب از تألیفات شهید نیست.

و نیز مولای فاضل در همان کتاب، کتاب اللوامع را به وی نسبت داده است و به گمان من، کتاب مزبور از تألیفات شیخ مقداد است. .

ص: ۳۰۵

۱- و در مجالس المؤمنین به غیر از لمعه از کتابهای دیگر او نام نبرده است . م.

از تألیفات او فتوایی است که در پاسخ سئوالات عزالدین حسن بن نجم الدین اطراوی راجع به مسائل فقهی و امثال آن ایراد نموده و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد.

از تألیفات او شرحی است بر چکامه ابو الحسن علی بن حسین شفیہنی که در مدح از حضرت مولی علی علیه السلام سروده است. (۱)

شیخ محمد بن علی بن حسن جباعی شاگرد ابن فهد وجد شیخ بهائی در مجموعه ای که به خط اوست و در اردبیل موجود است می نویسد: به خط ابن راشد چنین دیدم که شیخ صالح عابد زاهد عزالدین حسن بن سلیمان حتی به خط خود نوشته است شیخ فقیه عالم صالح ابو عبدالله محمد بن مکی بر اثر ارادتی که به ائمه طاهرین علیهم السلام داشت، شهید شد. پس از آن که نزدیک به یک سال در قلعه دمشق زندانی شد، به شهادت رسید.

سپس جسد او را که (رضوان خدا بر او و امثال او باد) سوزانیدند و شهادت او در روز پنج شنبه ۹ جمادی الاولی سال ۷۸۶ ه. ق اتفاق افتاد. (۲)

گویند به خط شهید ثانی (ره) دیده شده وی به خط رضی الدین ابوطالب فرزند شهید چنان یافته است که خود شهید به خط خویش بر پشت کتاب ذکری مرقوم داشته .

ص: ۳۰۶

۱- مختصری از شرح حال شفیہنی را مؤلف در مجلد سوم این کتاب مرقوم داشته است و مؤلف امل الآمل در جلد دوم وی را به عنوان حتی یاد کرده و چند بیت از قصیده مزبور را نقل نموده است. از اعیان الشیعه ج ۸، ص ۱۹۱ به دست می آید که وی از مردم حله بوده و به همین مناسبت او را در جلد دوم یاد کرده و مؤلف روضات که او را عاملی پنداشته به وی ایراد کرده که چرا از او در ذیل عاملیها نام برده است. آری، قصیده او ۳۸ بیت است که همگی آنها را در اعیان الشیعه آورده و قصیدهای مجنس است که الفاظ همجنس را در مدح حضرت مولی به کار برده و همین قصیده را سعید شهید شرح کرده است. گویند پس از آن که ناظم قصیده اطلاع پیدا کرد که قصیده وی مورد توجه شهید واقع شده تا آنجا که به شرح آن اقدام نموده است به منظور سپاس گذاری و افتخاری که به دست آورده بود، ده بیت شعر در ستایش از شهید مبرور سرود و تقدیم کرد. م.

۲- پاره ای از فوائد را در مجلد ۱۰۷ بحار الانوار که محمد بن علی جبائی به خط خود از خط شهید استنساخ کرده یادآوری نموده است. م.

است در سال ۷۳۴ ه. ق متولد شده و در رجبه القلعه واقع در سوق الحمايل دمشق در روز پنج شنبه هفدهم ماه جمادی الاولی سال ۷۸۶ ه. ق پس از آن که یک سال و اندی کم در زندان به سر برده در همان قلعه به شهادت رسیده است و پس از آن او را به ثلاثه بروج انتقال داده اند.

از خود شهید نقل شده است روزها به تدریس کتابهای مخالفان می پرداخت و آنها را به محصلانشان می آموخت و بر اثر شدت تقیه ای که در میان بود فرصتی به دست نمی آورد تا کتابهای شیعه را تدریس نماید.

در عین حال، شب هنگام در فاصله میان نماز مغرب و عشا در محل خلوت خانه که در زیر زمین ساخته بود، با کمال خوف و بیم حقایق شیعه را برای گروهی از شاگردانش تدریس می کرد.

برقوق پادشاه شام و قاتل جناب شهید، معاصر با امیر تیمور گورکان بود.

پس از آن که تیمور بر عراق عرب دست یافت، رسولی را نزد بقوق فرستاد.

برقوق از آمدن وی ناراحت شد.

او را زندانی کرد و کشت.

به دنبال گشتن وی تیمور به شهرهایی که تحت نظر او بود توجه کرده بر همگی آنها دست پیدا کرد و بر شهرهای حلب و شام مستولی شد.

قاضی نورالله شوشتری شهید در مجالس المؤمنین می نویسد: ابن جماعه که قاضی دمشق است در روزگار جوانی در مجالس مدرسان همدرس با شهید بود.

آنگاه که مشاهده کرد وی با نبوغ و استعداد خدادادی که دارد بر اقران و امثال خودش پیشی می گیرد، آتش حسد از دوزخ درونش زبانه کشید و او را به رفض نسبت داد و در تعقیب آن، حکم قتل وی را از والی شام گرفت و او را در قلعه دمشق واقع در کنار سوق الفرس ظهر روز ۱۹ جمادی الاولی سال ۷۸۶ ه. ق به شهادت رسانید و جنازه او را به دار آویخت و در عصر همان روز از دار به زیر آورده به آتش کشید (رحمه الله علیه) و (لعنه الله علیه (۱)).

ص: ۳۰۷

۱- در مجالس المؤمنین می نویسد: هنگامی که جلاد برای کشتن شهید اقدام می کرد، ابن جماعه حضور پیدا کرده به یاد دوران تحصیلی خود با شهید افتاد. خاطره آن زمان وی را که خود در شهادت او پافشاری داشت به گریه در آورد. شهید که او را گریان دید، فرمود: ما کذبت امک اذ سمتک باین جماعه. مادرت دروغ نگفته که تو را ابن جماعت نامیده است. فهم من هذا الکلام ما فهم - م.

پیش از این از مؤلف امل الآمل نقل کردیم که شهید مبرور، اللمه الدمشقیه را در ظرف هفت روز در زندان، تألیف کرد. ممکن است کتاب مزبور در زندان تألیف نشده باشد؛ زیرا تألیف در زندان با مراسله ای که علی بن مؤید کارگذار خراسان با شهید داشته و پاسخی که جناب شهید به وسیله پیام آور او به وی داده ولمعه را برای آرامش قلبی او تألیف کرده است تناسبی ندارد.

از قرائنی که نظریه ما را در این باره تأیید می کند، آن است که وی نام کتاب لمعه را در ضمن اجازه ای که برای علی بن حسن خازن نوشته و تاریخ آن سال ۷۸۴ هـ. ق دو سال پیش از شهادتش بوده، آورده است (۱).

علی بن مؤید، کارگزار خراسان از اعلام شیعه به شمار می آمد. در یکی از اوقات نامه ای به حضور شهید ارسال داشت و از او درخواست کرد تا به خراسان (۲) سفر کند.

آن نامه را همراه با شمس الدین محمد آوی که از دانشوران مورد توجهش بود، به شام ارسال داشت.

شهید از رفتن به خراسان امتناع ورزید و پوزش خواست و در نتیجه کتاب اللمه را تألیف کرد و همراه او برای علی بن مؤید ارسال فرمود و کسی از آن رساله، نسخه برداری نکرد.

شهید ثانی (ره) در شرح لمعه آنجا که شهید اول مرقوم داشته است اجابه لالتماس بعض الدیانین: «برای این که خواسته یکی از متدینان را پاسخ گفته باشم» می نویسد: ه

ص: ۳۰۸

۱- شهید در اجازه مزبور که در مجلد بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۸۶ ذکر شده است می نویسد: (و من ذلک کتاب اللمه الدمشقیه مختصر لطیف فی الفقه) - م.

۲- خراسان = خور آسان با خورسان در وجه تسمیه این بخش وسیع از کشور ایران گفته اند خورسان» به معنای آفتاب مانند. دیگری گفته خور به معنای خورشید و سان به معنای محل و به مناسبت این که این سرزمین در مشرق ایران واقع شده است آن جا را «خور آسان» گفته اند، یعنی محل بر آمدن آفتاب خاقانی گفته است: به خراسان شوم انشاء الله چون خور آسان شوم انشاء الله

مراد از این بعض، شمس الدین محمد آوی است که از یاران و نزدیکان سلطان علی بن مؤید، کارگزار خراسان و دیار اطراف آن می باشد.

وی همچنان به امور خراسان و اطراف آن می پرداخت.

آن گاه که تیمور بر شهرهای خراسان استیلا پیدا کرد، علی بن مؤید بناچار با او همراهی کرد تا حدود سال ۷۹۵ ه. ق یعنی ۹ سال پس از شهادت شهید در گذشت.

علی بن مؤید به مصنف (شهید اول) علاقه تام و تمامی داشت و آنگاه که شهید در عراق می زیست با همه دوری راهی که بود، با وی مکاتبه داشت و وقتی هم که به شام رفت، همچنان مکاتبه برقرار بود تا آن که در اواخر عمر شهید در ضمن مکاتبه ارزنده ای که مشتمل بر انواع مهربانی و احترام بود برای او مرقوم داشت و از وی درخواست کرد تا از شام به خراسان بیاید.

شهید از رفتن به خراسان پوزش خواست و کتاب لمعه را در شهر دمشق برای او تألیف کرد و به طوری که فرزند مبرور شهید ابوطالب محمد اظهار داشته است شهید این کتاب را در ظرف هفت روز بی کم و کاست در شهر دمشق تألیف کرده است.

شمس الدین نسخه اصل را که به خط شهید بود در اختیار خود در آورد و از آنجا که سخت پابند آن بود نسخه مزبور را در اختیار کسی در نمی آورد که استنساخ شود.

آری، یکی از طلبه ها در حالی که نسخه شهید در دست دیگری قرار داشت که مبادا آن نسخه به زمین گزارده شود و نسبت به آن بی احترامی بشود، به استنساخ آن پرداخت و پیش از آن که نسخه استنساخ شده با اصل آن مقابله شود شمس الدین محمد به مسافرت رفت و نسخه های دیگر که از نسخه دوم استنساخ می شد با پاره ای از اشتباهات همراه بود.

سپس مصنف (ره) به اندازه ای که ممکن بود به اصلاح آنها پرداخت و نظر به این که به طور کلی با نسخه اصل مقابله نشده پاره ای از الفاظ، مخالف با نسخه اصل بود و تألیف آن در سال ۷۸۲ ه. ق اتفاق افتاده است.

از شهید مبرور نقل شده آنگاه که بر مقر تدریس و ریاست برقرار بود، همواره علمای اهل سنت که با وی الفت داشته و طرف صحبت او بودند، حاضر در مجلسش می شدند و کمتر اتفاق می افتاد وقت فارغی برای کارهای شخصی و مذهبی خویش داشته باشد.

خود او گفته است هنگامی که به تألیف کتاب لمعه پرداختم، بیمناک بودم

مبادا یکی از آنها حضور پیدا کند و مرا سرگرم تألیف آن مشاهده نماید. بر خلاف آن چه می پنداشتم از آغاز که به تألیف این کتاب پرداختم تا هنگامی که از تألیف آن آسوده خاطر شدم، یکی از آنها به مجلس من حضور پیدا نکرد. آری، این پیش آمد یکی از الطاف خفیه الهی و در ضمن کرامتی برای آن شهید مظلوم است (قدس الله روحه و نور ضریحه) (۱)

مؤلف گوید: آنچه را شهید ثانی در آغاز شرح لمعه بیان کرد دلیل بر آن است که شهید لمعه را در زندان تألیف نکرده است.

سید شمس الدین محمد بن سید کمال الدین موسی حسینی موسوی

وی از علمای پرهیزکار و پارسایان بزرگوار و محدثان و فقها و جامع فضایل بوده است.

از پدرش روایت می کرده و محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی جمهور احسائی در کتاب غوالی اللثالی از وی روایت می نماید.

شیخ ابو جعفر محمد بن موسی بن جعفر بن محمد دوریستی

وی از فضلا و فقها و بزرگواران بود و به توسط جدش جعفر بن محمد از شیخ مفید روایت داشته است.

سید میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله موسوی عاملی کرکی

وی از علما و فضلا و بزرگواران عالی مقام بوده و در اصفهان به عنوان

ص: ۳۱۰

۱- محمدرضا شمس الدین در رساله شرح احوال شهید می نویسد: از آثار کهنی که تا به حال هم در جزین موجود است خانه یا مقام شهید اول است که در این روزگار در کنار جاده قرار گرفته و سنگی برای ابقای آن در محل خانه او قرار داده‌اند و نظر به این که جسد مبارک شهید را سوزانیدند و خاکسترش را به باد دادند از محل قبر او اطلاعی نداریم و بعضی گفته‌اند خاکستر او را گرد آوردند و در شام دفن کردند و یکی از ادبای معروف نجف اشرف اظهار داشته قبر او را که نامش بر لوح قبرش نوشته شده در شام دیده است. در جزین مسجدی به نام مسجد شهید بوده که بعدها به صورت کنیسه درآمده و به طوری که نقل شده نصرانیان آن جا را به مناسبت نام شهید احترام می گذارند- م.

اعتمادالدوله ملقب گردیده است.

مؤلف گوید: میرزا مهدی نخست به مقام صدارت نایل آمد.

سپس به وزارت رسید و پس از آن معزول گردید و سال هزار و هشتاد هجری در اصفهان در گذشت (۱).

مولانا محمد مهدی بن علی اصغر قزوینی

وی از فضلا و علما و محققان و علمای شایسته معاصر است.

وی تألیفاتی دارد، از جمله کتاب عین الحیوه.

این کتاب به منظور ادعیه وارده گرد آمده است و فضیلت هر دعایی را به پارسی برگردانیده و کتاب الانتقاد در نحو؛ شرح الجمل؛ مولانا خلیل قزوینی؛ شرح شواهد الانتقاد؛ رساله التحقيق فی ان لفظ الجلاله لیس علما؛ رساله غنیه الطالب فی الاباحه و التغییر المستفاد من الصیغه و العاطف؛ فهرس الکافیة البدیعیه صفی حلی رساله فی المؤنثات السماعیه و احکامها؛ حواش علی الشرح العربی لکتاب التوحید مولانا خلیل قزوینی و حواش علی مغنی اللیب.

من اسم این کتابها را از خط خود او و همچنین از یادداشتهای عده ای از معاصران قزوینی در این جا نقل کرده ام.

سید میرزا محمد مهدی بن میرزا محمد باقر حسینی مشهدی

وی از فضلائی محقق و بزرگوار و مؤلف کتاب نجاه المسلمین در اصول و از معاصران است.

مؤلف گوید: کتاب مزبور در فن اصول فقه است که به منظور رد کتابی است که

ص: ۳۱۱

۱- خاتون آبادی در ص ۵۳۰ وقایع السنین و الاعوام می نویسد: از معتمدی مسموع شد که میرزا مهدی در اوایل ذیحجه سال ۱۰۸۰ پس از نه سال که در مقام وزارت برقرار بود معزول گردید و شیخ علی خان زنگنه به وزارت رسید و در صفحه پس از آن نوشته است که میرزا مهدی سال ۱۰۸۱ ه. ق از وزارت معزول گردید و در سال ۱۰۸۲ ه در گذشت و نام فرزندش میرزا محمد معصوم پیش از این یادآوری شد - م.

میرزا محمد ابراهیم نیشابوری بر رساله شیخ محمد حر مؤلف امل الآمل است که به رد برخی از مسائل اصولیه پرداخته است.

شیخ محمد بن مهدی الورشیدی

منتجب الدین او را فقیه و حافظ معرفی کرده است.

مولانا میرزا رفیع الدین محمد نائینی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و عالیمقام و از حکما و متکلمان است.

تألیفاتی دارد، از جمله شرح الکافی و از معاصران است و ما به توسط مولانا محمدباقر مجلسی از وی روایت می کنیم.

مؤلف گوید: میرزا رفیع در اصفهان وفات یافت و همانجا به خاک سپرده شد و پادشاه زمان قبله عالی بر فراز مرقد او بنیان کرد.

از تألیفات او حواشی بر المختلف علامه است که ناتمام مانده و رسالهای فارسی به نام الشجره الالهیه فی اصول الدین و رساله مختصری فی مسئله التشکیک بالاولویه و الاقدمیه و نحوهما فی الجمل (۱).

ص: ۳۱۲

۱- ترجمه روضات، ج ۷، ص ۳۳۲ می نویسد: رفیع الدین محمدبن سید حیدر مشهور به میرزا رفیعا از مردم نائین از توابع اصفهان و از بزرگان روزگار شاه صفی صفوی است. کتاب شجره الهی را به نام او نوشته و سال ۱۰۴۷ ه. ق از تألیف آن آسوده شده است و رساله الثمره تلخیص ما شجره است و شرح ناتمامی هم بر اصول کافی نوشته است. میرزا رفیعا یکی از مشایخ علامه مجلسی است و در هفتم شوال سال ۱۰۸۸ یا ۱۰۸۲ ه در سن ۸۵ سالگی در اصفهان درگذشت و در تخت پولاد آنجا مدفون شد و به امر شاه سلیمان صفوی قبه عالی بر فراز مرقد او بنیان کردند که تا به حال باقی است. زندگی نامه علامه مجلسی، ج ۲، ص ۴۱۲ می نویسد: رفیعا از شاگردان میرداماد و شیخ بهائی و ملاعبدالله شوشتری و میرفندرسکی و اعلام دیگر بوده و مراتب فقه و حکمت را از آنها استفاده کرده تا حکیمی نامدار و فقیهی عالی مقصدار گردیده. جامع الرواه، ج ۱، ص ۳۲۱ ذیل رفیع الدین توصیف زیادی از وی نموده و اضافه کرده فنون خبر را از مولانا عبدالله فرا گرفته و نه فقره از تألیفات او را نام برده است و می نویسد: در ماه شوال ۱۰۷۹ ه در گذشته است. وقایع السنین ذیل وقایع هزار و هفتاد و هشت می نویسد: امسال که دومین سال جلوس شاه سلیمان صفوی است، ملا محمدباقر محقق سبزواری در حضور علما و اکابر خطبه طولانی انشاد کرد و از جمله فضیلتی معمر مسن میرزا رفیعا نائینی بود. و ذیل سال ۱۰۸۰ می نویسد: فوت سید سند فاضل محقق مدقق العلامه الفهامه فرید دهره و قرین عصره استادی و استنادی میرزا رفیعا نائینی قدس الله روحه. تاریخ وفات او را بین ۱۰۷۹ تا ۱۰۸۸ نوشته اند و گویا قول خاتون آبادی که شاگردش بود به صحت نزدیکتر باشد؛ هر چند مصراع (مقام رفیع مقام رفیع) را که بر لوح قبرش حک شده و مطابق با ۱۰۸۲ ه. ق می باشد و بیشتر هم به آن متوجه اند درست تر گفته اند. م.

شیخ مجدالدین محمد بن ناصر بن محمد دیوانی (راوی)

منتجب الدین او را به فضیلت ستوده است.

سید محمد بن ناصر الدین عاملی کرکی

وی از فضیلتی شایسته است، از حسن خط بهره مند بوده و از شاگردان شهید ثانی به شمار می رود.

شیخ شمس الدین محمد بن نجده مشهور به ابن عبدالعلی

وی از فضلا و دانشوران شایسته و از شاگردان شهید اول است.

مؤلف گوید: پیش از این، مؤلف امل الآمل وی را به عنوان شیخ محمد بن عبدالعلی بن نجده نام برده است و جهتی ندارد بدون آن که اشاره کرده باشد که پیش از این به نام او پرداخته ایم دوباره به یادآوری او پردازد.

سید محمد بن نجم الدین بن محمد حسینی عاملی

وی فاضلی شایسته و دانشور فقهی بود. شیخ حسن بن شهید ثانی به او و پدر و

برادرش علی، اجازه داده است. (۱)

ص: ۳۱۳

۱- اجازه مبسوطی است و صورت آن در آغاز مجلد ۱۰۹ کتاب اجازات بحار آورده شده است و در ابتدای آن می نویسد: و قد التمس من هذا الضعيف الاجازه له و لولديه السعيدين الموفقين ان شاء الله تعالى السيد ابي عبدالله محمد و السيد ابي الصلاح علي يعني سيد نجم الدين بن محمد درخواست کرد تا به او و دو فرزندش ابوعبدالله محمد مترجم حاضر و برادرش ابوصلاح علی اجازه دهم تا به آخر - م.

سید تقی الدین محمد نسابه

وی فاضل محققى است. سال ۱۰۱۹ هـ. ق وفات یافته و سید علی بن میرزا احمد در کتاب السلافه از وی یاد کرده و از مراتب علمى او تمجید نموده است.

همچنین مولانا محمد امین در الفوائد المدینه از او نام برده است و می نویسد که مراتب قرائت را از وی فرا گرفته و او را چنین ستوده است: اعظم العلماء المحققین وحید عصره و فرید دهره السید السند و العلامه الأوحید سید العلماء المحققین و قدوه الاتقیاء المقدسین الشاه تقی الدین محمد التسابه .

شیخ محمد بن نصار حویزی

وی از فضلا و علمای بزرگوار و از شاگردان شیخ بهائی است.

از تألیفات او کتابی است در اصول و رساله های دیگر .

مؤلف گوید: از تألیفات او شرح مبسوطی است بر الفیه شهید و نیز حاشیه الفیه شهید و من آن حاشیه را در ضمن کتابهای وزیر دشت دیده و حواشی او را بر آن کتاب مشاهده کرده ام.

شیخ محمد بن نظام الدین استرابادی

وی فاضل فقیه و مدققى است.

شرح الفیه شهید و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد.

شیخ نجیب الدین ابوابراهیم محمد بن نما حلی

وی از دانشمندان و علمای روزگارش بوده و تألیفاتی دارد. از ابن ادریس روایت

می کرده و محقق جعفر بن حسن حتی از او روایت داشته است.^(۱)

مؤلف گوید: ابن طاووس مؤلف کتاب مهج الدعوات و کتابهای دیگر از این شیخ بدون واسطه روایت داشته و در کتابهای ادعیه اش به روایت از او تصریح نموده و همچنین سدید الدین بن مطهر حتی پدر علامه از وی بدون واسطه روایت می کرده است.

مولانا محمدهادی بن معین الدین محمود وزیر فارس بن غیاث الدین شیرازی

وی فاضل باکمال و آیتی در هوشمندی و ادب بود. سال ۱۰۴۱ ه. ق درگذشت.

و سید علی در سلافه از وی نام برده و تمجید بسزایی از او نموده است.^(۲)

مؤلف گوید: محمدهادی پس از آن که پدرش از وزارت عزل شد، در روزگار او به وزارت منصوب گردید و او هم مانند پدرش از وزارت معزول شد و اواخر عمرش به وزارت کرمان رسید و از این مقام هم معزول گردید. به دنبال عزل از مقام وزارت، دستور رسید که وی را به زنجیر کشیده زندانی کنند و در زندان به سر می برد تا در روزگار ما، در گذشت و جنازه او از زندان تشییع شد سرانجام وزارت بین و از او زار شو بیزار].

مولانا محمدهادی یادداشت ها و تعلیقات و حواشی و رساله هایی تألیف کرده از

ص: ۳۱۵

۱- عبارتی که در اصل کتاب آمده این است: ویروی عن المحقق جعفر بن الحسن الحتی عنه؛ یعنی ابن نما از محقق جعفر بن حسن از ابن ادریس روایت می کرده و همین عبارت در امل الآمل منضم به منهج المقال و امل الآمل طبع جدید و فوائد الرضویه و اعیان الشیعه هم آمده است و ظاهر آن است که ابن نما با آن که استاد محقق بوده بتوسط محقق از ابن ادریس روایت می کرده است. بدیهی است این معنا درست نیست و باید کلمه (عن) زیادی باشد و معنای واقعی همان است که در بالا- ترجمه کردیم. در رساله شرح حال محقق نوشتیم ابو جعفر نجیب الدین محمد بن جعفر معروف به ابن نما حتی از اکابر مشایخ قرن هفتم ه است و تألیفاتی دارد. سال ۶۴۵ ه. ق در روز عید غدیر هنگامی که از نجف اشرف باز می گشته در حدود ۸۰ سالگی در گذشته و در کربلا مدفون است.

۲- در پاورقی نوشته نامش محمد شیرازی معروف به آصف شیرازی است. در سلافه سال وفاتش را ۱۰۸۱ ه. ق ضبط کرده است.

جمله حاشیه بر بخش الهی و طبیعی شرح اشارات؛ رساله فی شبهه الاستلزام و جوابها؛ تعلیقاتی بر شرح المطالع؛ تعلیقاتی بر مختصر تلخیص المفتاح و تعلیقاتی بر تفسیر البیضاوی.

شیخ ابو عبدالله محمد بن هارون که پدرش به الکل مشهور است.

وی فاضل فقیه و بزرگوار صالحی بود و تألیفاتی دارد؛ از جمله مختصر التبیان فی تفسیر القرآن؛ کتاب متشابه القرآن؛ کتاب اللحن الخفی و اللحن الجلی و کتابهای دیگر(۱).

شیخ ابوالقاسم محمد بن هانی مغربی اندلسی

وی فاضل سراینده و ادیب و از اعتقاد صحیح (تشیع) برخوردار بود و سال ۳۶۲ ه. ق وفات یافت. او ابیات فراوانی در مدح حضرت مولا امیرالمؤمنین علیه السلام سروده است و دیوان شعر ارزنده ای دارد و معاصر با متنبی بوده و ابن شهر آشوب وی را از سرایندگان اهل بیت نام می برد و او را به غلو نسبت داده اند (یعنی حضرت مولی را بیش از آنچه که آنها خیال می کرده اند ستوده است. غالی آنهایی هستند که دشمن علی علیه السلام را ستایش کرده اند نه آنها که حضرت مولی علی علیه السلام را به حق ستوده اند)(۲). گویند هنگامی که متنبی عازم مصر بود، شنید که کسی این

ص: ۳۱۶

۱- فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۵۶ می نویسد: وی از مشایخ محمد بن مهدی مؤلف مزار کبیر است - م.
۲- شرح حال مفصل و ابیات زیادی در اعیان الشیعه از او نوشته است. ابن خلکان در ج ۴، ص ۵۰ و فیات الاعیان می نویسد: ابوالقاسم یا ابوالحسن محمد بن ثانی سراینده بنام از نوادگان مهلب ازدی است. پدرش هانی از روستاهای مهدیه آفریقا و سرایندهای ادیب بود و به اندلس آمد. فرزندش محمد در اشبیلیه متولد شد و همان جا نشأت گرفت و به فراگیری دانش پرداخت تا ادیبی فرزانه شد و به سرودن شعر پرداخت و مهارت قابل بدست آورد و اشعار و اخبار عرب را به خاطر سپرد و به امیر اشبیلیه اتصال پیدا کرد و به مذهب فلاسفه متهم شد تا آنجا که امیر را هم به همان مرام متهم ساختند. امیر از او درخواست کرد برای آرامش دل مردم چندی را از اشبیلیه دور باشد. ابن ثانی که در آن هنگام ۲۷ ساله بود، به پیشنهاد امیر از اشبیلیه خارج شده و به عدوه المغرب رفت و جوهر قائد را مدح گفته به مسیله رفت و در آنجا از جعفر و یحیی یکی از فرزندان علی که والی آن سرزمین بود، ستایش گری نمود. مقدم او را گرامی داشتند و کمال احسان و نیکی به او نمودند. در این موقع، آوازه او به گوش المعز رسید. وی را به حضور طلید و بالاخره (در اکرام نکرد اکراهی) و هنگامی که المعز عازم مصر شد، ابن ثانی از وی مشایعت کرد و عازم مغرب زمین گردید که زن و فرزندش را از آن جا همراه خود آورده به المعز ملحق شود. موقعی که به برقه رسید، شخصی از مردم آنجا وی را به میهمانی دعوت کرد و چند روز در منزل او پذیرایی شد. در یکی از مجالس انس بر وی شوریدند و او را کشتند و گویند با حال مستی از خانه او بیرون رفت؛ شب هنگام خوابید و فردا صبح بیدار نشد و سبب مرگش را ندانستند و هم گویند او را خفه کردند. مرگ او صبح روز چهارشنبه هفت روز از رجب مانده در سال ۳۶۲ ه در سن ۳۶ سالگی یا چهل و دو سالگی اتفاق افتاد. خبر مرگ او در مصر به اطلاع المعز رسید. بسی متاسف شد و گفت: میخواستیم به وجود این مرد بر سر ایندگان مشرق زمین مباحث کنیم؛ لیکن مقدر نبود. ابن هانی چکامه ای در ۸۵ بیت

برای المعز گفته است. دیوانش از بهترین دیوانها و در مغرب زمین، سرایندهای به پایه او نمی رسیده و همان موقعیت را در مغرب زمین داشته که متنبی در مشرق زمین به دست آورده بوده است و هر دو تن معاصر یکدیگر بوده اند . م.

شعر را می خواند:

تقدم خطی وتأخر خطی

فإن الشباب مشى القهقري (۱)

گامی به پیش و گامی به پس گذار که جوانی به قهقرا می رود.

متنبی گفت: ابن هانی راه مغرب را به روی ما بست و بازگردید (۲).

أبني عدی أين فخر قدیمکم

أم أين حلم كالجبال رزین

نازعتم حق الوصی و دونه

حرم و حجر مانع و حجون

ناضلتموه علی الخلافه التی

ردت و فیکم حدها المسنون

حرفتموها عن أبی السبطين عن

زمع و لیس عن الهجان هجین

لو تقون الله لم یطمح لها

طرف و لم یشمخ لهاعرنین

ص: ۳۱۷

۱- دیوان ابن هانی، ص ۲۰.

۲- معالم العلماء، ص ۱۴۸.

لكنكم كنتم كأهل العجل لم

يحفظ لموسى فيهم هارون

لو تسألون القبر يوم ضر حتم

الأجاب أن محمدا محزون

ماذا تريد من الكتاب نواصب

وله ظهور دونها و بطون

هی بغیه أضللتموها فارجعوا

فی آل یاسین ثوت یاسین

ردوا إلیهم حکمهم فعلیهم

ن زل الكتاب و بین التبین

البیت بیت الله و هو معظم

و النور نور الله و هو مبین

و الستر ستر الغیب و هو محجب

و السر سر الوحی و هو مصون (1)

- ای بنی عدی، فخر پیشین شما؛ بلکه بردباری شما که مانند کوه آرامی است کجاست؟

- با حقی که وصی پیغمبر داشت با وی به نزاع پرداختید و حال آن که در کنار آن نزاع با حرم و حجر اسماعیل و نزاع با حجون (کوهی است در مکه) است که شما را از نزاع با حضرت او باز می داشته.

- با او به خلافتی نزاع کردید که از او باز داشته و دندان خود را برای به دست آوردن آن نیز کرده اید.

- با شتاب هر چه تمامتر و با فرومایگی رشته خلافت را از علی علیه السلام به سوی دیگران باز گردانیدید. آری، از فرومایگان جز فرومایگی انتظار دیگری نمی توان داشت.

- هرگاه از خدا می ترسیدید، نظری به خلافت نداشتید و علاقه مندی به آن را در سر می پرورانیدید و بوی نخوت را استشمام

نمی کردید.

- آری، شما مانند همان گوساله پرستانی هستید که موقعیت حضرت موسی (علیه السلام) را نسبت به حضرت هارون رعایت نکردند.

- و هر گاه آن روز که پیمبر را به خاک می سپردید، از قبرش چگونگی حال او را جویا می شدید، در پاسخ شما می فرمود: از عملی که با وصی او انجام داده اید، اندوهناک است .

ص: ۳۱۸

۱- دیوان ابن هانی، ص ۳۵۵.

ناصبیها از قرآن چه می خواهند و چه بهره ای می برند از کتابی که دارای ظاهر و باطن است.

- کتاب خدا بهترین امید مردم است و شما مردم را از آن گمراه کردید. اکنون اگر راست می گوئید، حق آل یس را به آنها باز گردانید.

- آری، حق کسانی را به آنها باز گردانید که کتاب خدا در حق آنها نازل شده و آنها هم مبین احکام او می باشند.

- خانه، خانه محترم خداست و نور هم نور حق تعالی می باشد که همواره درخشان است.

- پوشش، پوشش غیبی است که او در پس آن پرده از دیدگان غایب است و سر هم سر وحی الهی است که از اختیار نامردان محفوظ مانده است.

از اوست در تشویق به سعی و کوشش:

ولم أجد الإنسان إلا ابن سعيه

فمن كان أسعى كان بالمجد أجدرا

و بالهمه العلياء يرقى إلى العلى

فمن كان أعلى همه كان أظهرا

ولم يتأخر من أراد لمن يريد تقدما

ولم يتقدم من أراد لمن يريد تأخرا (1)

□ انسان در گرو کوشش خود می باشد و کسی که از کوشش بیشتر برخوردار باشد، از بزرگواری زیادتری استفاده خواهد کرد.

به همت عالی موجبات ترقیات به مراتب عالیه را فراهم می سازد و کسی که همتش عالیتز باشد، ترقی اش فراوانتر خواهد بود.

- و کسی که تصمیم دارد تا بر دیگری پیشی بگیرد، دنبال نخواهد ماند و کسی که بخواهد از دیگران باز بماند، دنبال خواهد ماند.

شیخ ابو عبدالله محمد بن هبه الله بن جعفر وراق طرابلسی

منتجب الدین گوید: ابو عبدالله فقیهی مورد وثوق بود و از شاگردان شیخ طوسی

۱- در دیوان ابن هانی، ص ۱۴۴. «من یرید» آمده است.

به شمار می رود و کتابها و تصنیفهای شیخ را خدمت او قرائت کرده و خود هم کتابهایی تألیف نموده است؛ از جمله کتاب الزهد؛ کتاب النیات؛ کتاب الفرج و ما کتابهای او را به توسط احمد بن محمد الشاهد العدل(۱) از او روایت می کنیم.

ابن شهر آشوب گفته است: ابو عبدالله، محمد بن هبه الله طرابلسی کتابهایی دارد؛ از جمله الواسطه بین النفی و الاثبات؛ مالا یسع المکلف اهماله ؛ عمل یوم و ليله ؛ الزهرهفی

أحكام الحج و العمرة ؛ الانوار؛ الاصول و الفصول و المسائل الصیداویه (۲). و مؤلف گوید: یکی از فضلا اظهار داشته است که ابو عبدالله از شاگردان قاضی ابوالقاسم ابن براج و شیخ طوسی بوده است و تألیفاتی دارد و در بیست و هفت ماه صفر سال ۴۸۴ هجری در گذشته است.

شیخ صفی الدین محمد بن نجیب الدین بن یحیی بن سعید

وی فاضل بزرگواری بوده و ابن معیه از وی روایت داشته است. پیش از این از وی به عنوان محمد بن نجیب الدین محمد بن یحیی نام برده ایم.

شیخ مهذب الدین محمد بن یحیی بن کرم

وی فاضل بزرگواری بوده و تألیفاتی دارد و علامه حلی به توسط پدرش از وی روایت داشته است.

شیخ محمد بن یوسف بحرینی

وی در بحرین می زیسته و در خط (بضم خاء) قطیف متولد شده. او از فضلا به شمار می رود و در اکثر علوم، فقه و کلام و ریاضی مهارت داشته و ادیب شاعری بوده

ص: ۳۲۰

۱- مراد آن است که وی با مرتبه عدالتی که داشته است به درستی و صحت اقوال و افعال دیگران گواهی میداده است . م.

۲- معالم العلماء، ص ۱۳۴.

و حواشی بسیار و تحقیقات ارزنده ای داشته و رساله ای در نجوم تألیف کرده است و از معاصران می باشد.

مولانا محمد یوسف بن پهلوان صفر قزوینی

وی از شاگردان مولا خلیل قزوینی است و فاضلی دانشمند و معاصر به حساب می آید.

مولانا در یکی از مدارس قزوین به تدریس می پرداخته و کتابی در آداب الحج و کتاب مبسوط دیگری در وضع المسجد الحرام و رساله مختصری در مناسک الحج تألیف کرده است.

ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق لینی رازی

کلینی در روزگار خودش در شهر ری پیشوای اصحاب ما بود و از موجهان آن روزگار به شمار است و از دیگران نسبت به فنون حدیث موثقتر و از آنها احادیث شیعیه را بهتر ثبت و ضبط می کرد. شیخ طوسی نوشته است کلینی در سال ۳۲۸ هـ. ق در بغداد وفات یافت و نجاشی می نویسد: شیخ کلینی در سال ۳۲۹ هـ. ق در سال تناثر نجوم

ستاره باران در گذشت و ابو قیراط محمد بن جعفر حسینی بر جنازه او نماز گذارد و در مقبره‌های واقع در باب الکوفه مدفون گردید. علامه حلی در کتاب الخلاصه از ابن عبدون نقل کرده است که مرقد او را در صراط الطائی مشاهده کردم. بر لوح آن، نام او و پدرش حک شده بود و از تألیفاتش روضه کافی است (۱)

ص: ۳۲۱

۱- شرح حال ثقه الاسلام کلینی والایتر از آن است که در کتاب حاضر به این مختصر اکتفا بشود. گر چه مؤلف در اصل کتاب حاضر که مفقود شده به بیشتر از آن پرداخته است و ما تا حدی که مناسب با وضع حاضر است به مابقی شرح حالش اشاره می کنیم. نخست می گوئیم همگی از اعلام شیعیه و سنی او را به عظمت یاد کرده اند و او را به جلالت و معرفت به اخبار و وثاقت و امانت و از ائمه امامیه و مجدد آغاز ماه سوم و فاضل کبیر و فقیه شیعیه و رئیس فضلالی بی نظیر و مؤید من عندالله و مقبول طوائف انام و علم الاعلام ستوده اند و لقب معروفش که از دیگر اوصافش مشهور می باشد ثقه الاسلام است. وی از مردم کلین (بضم کاف و فتح لام) بوده و کلین یکی از قرای فشاپویه ری بوده و در ۳۸ کیلومتری جنوب غربی شهر ری واقع شده است و جمعی از اعلام از آن سرزمین ظهور کرده اند؛ از جمله علان دانی کلینی و پدرش یعقوب که در آن جا مدفون گردیده است. نجاشی می نویسد: ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی در روزگار خودش از علمای موجه بوده و در ضبط احادیث و وثاقت و امانت بیشتر از دیگران به حساب می آمد و کتاب ارزنده کافی را که به کلینی معروف و به (الکافی) موسوم است در مدت بیست سال تألیف کرده است. سپس به نام برداری کتابهای کافی که سی کتاب بوده و مجموع کتاب کافی را تشکیل می دهد پرداخته است و اضافه می کند علاوه بر کتاب مزبور، کتابهای دیگری را هم از قبیل الرد علی القرامطه؛ رسائل الأئمه علیهم السلام؛ تعبیر الرؤیا الرجال وما قیل فی الأئمه علیهم السلام من الشعر تألیف نموده است و می نویسد: در اوقاتی که به مسجد معروف به مسجد لؤلؤی که مسجد نبطویه نحوی باشد می رفتم تا از صاحب مسجد قرآن فرابگیرم، جمعی از اصحاب ما کتاب کافی را از ابوالحسین احمد بن احمد کوفی فرا می گرفتند. تا آنجا که نوشته است:

ابوجعفر کلینی در سال ۳۲۹ ه. ق در سال ستاره باران در گذشت و ابو قیراط محمد بن جعفر حسینی بر جنازه او نماز گذارده در بغداد مدفون شد. شیخ طوسی سال وفات او را در کتاب رجال ۳۲۹ ه. ق و در فهرست ۳۲۸ ه. ق مرقوم داشته است. ترجمه روضات، ج ۷، ص ۴۵ می نویسد: مرقد کلینی در طرف شرقی بغداد معروف و مزار خواص و عوام است و در تکیه مولویه دارای شبکه مخصوصی است که در جانب چپ جسر بغداد واقع شده است. از روضه الواعظین بحرانی نقل کرده است که یکی از استانداران بغداد در گذرگاه خود از کنار قبر کلینی عبور کرد. پرسید: این قبر کیست؟ گفتند: قبر یکی از شیعیان است. دستور داد قبر او را خراب کردند. پس از خرابی جسد او را تر و تازه و پیچیده در کفن یافتند. حاکم مزبور که چنان انتظاری نداشت دستور داد قبر او را پوشانیده و بر فراز آن قبه ای بنا کرد که تا حال حاضر آن قبه و بارگاه باقی است. مشایخ او بسیارند و ۳۶ تن از مشایخ او را نام برده اند از جمله ابو العباس بن عقده و علی بن ابراهیم قمی و علی بن محمد معروف به علان کلینی دایی اش و محمد صفار مؤلف بصائر الدرجات وعده کانی که اشاره به جمعی از مشایخ او می باشد، معروف است و شاگردان و راویان از او بسیارند. افراد بنام آنها عبارت اند از: ابو غالب زراری و ابن قولویه و ابو عبدالله نعمانی و ابو عبدالله صفوانی که شاگرد مخصوصش بوده و کتاب کافی را استنساخ می کرده است و ابو المفضل شیبانی و ابن ماجلیویه و ابو محمد تلکبری. کتاب کافی از کتابهای چهارگانه شیعه است. در روضات نوشته کتاب کافی به عرض حضرت بقیه الله رسید؛ فرمود: کاف لشیعتنا. شروح و تعلیقات بسیاری بر آن نگاشته شده است از جمله مرات العقول مجلسی که در چندین مجلد به طبع رسیده و دیگری شرح ملا صالح مازندرانی که در چندین مجلد به طبع رسیده است و شرح صدر المتألهین. عدد احادیث این کتاب را شانزده هزار و صد و نه حدیث تخمین زده اند و شیخ نوری (قده) در فائده چهارم خاتمه مستدرک شرح مفصلی راجع به اعتبار کافی مرقوم داشته است. از کتابهای او که به طبع رسیده فروع کافی را می توان نام برد که با اصول آن در ضمن هفت مجلد طبع شده است - م.

فاضی صفی الدین محمودبن ابی احمدبن محمد استرابادی

منتجب الدین وی را به عنوان (عادل) ستوده است.

ص: ۳۲۲

شیخ سدید الدین محمود بن ابوالمحاسن بن امیرک

منتجب الدین او را عالمی فاضل معرفی کرده است.

شیخ ادیب سدید الدین محمود بن ابی منصور مسکنی

منتجب الدین وی را فقیهی صالح معرفی کرده است.

امیر زاهد تاج الدین محمود بن اسکندر بن در بیس

منتجب الدین او را فقیهی صالح گفته است.

مؤلف گوید: امیر محمود، نواده در بیس بن عکبر و رشیدی خرقانی، از بازماندگان امیر مالک بن حارث اشتر نخعی است و از ظاهر فهمیده می شود که مترجم حاضر، غیر از شیخ سدید الدین محمود بن ابوالمحاسن بن امیرک است که در بالا به نام او اشاره شد.

امیر زاهد، دو برادر دانشور به نام امیر بهاء الدین مسعود و امیر زاهد شمس الدین محمد داشته و پدرشان هم از دانشوران بوده است (۱)

ص: ۳۲۳

۱- لسان المیزان، ج ۱، ص ۳۸۸ می نویسد: صارم الدین اسکندر بن در بیس فقیه زاهدی است که به لباس امیران آراسته می شد و کتابهایی به آیین امامیه تألیف می کرد-م .

شیخ محمود مشهور به ابن امیر الحاج عاملی

وی از علما و پرهیزکاران با فضیلت بوده و از شاگردان شهید اول روایت می کرده و محمد بن علی بن ابراهیم بن جمهور احسائی در کتاب غوالی اللثالی به نام او اشاره کرده است (۱)

شیخ نصره الدین محمودبن امیرک رازی

منتجب الدین او را به عنوان متکلم معرفی کرده است.

شیخ تاج الدین محمودبن حسن بن علویه ورامینی

منتجب الدین گوید: وی فقیهی صالح بوده است.

شیخ جلال الدین محمودبن حسین بن ابی الحسین قزوینی

منتجب الدین وی را به فقاہت و صلاحیت ستوده است.

مؤلف گوید: جلال الدین، دو تن برادر دانشور داشته است به نام شیخ قطب محمدبن حسین بن ابی الحسین که پیش از این به نام او اشاره شده است و دیگری شیخ جمال الدین مسعود که در آینده به نام او اشاره می شود و نام پدرش شیخ امام اوحدالدین حسین بن ابی الحسن قزوینی پیش از این آورده شد.

ابوالفتوح محمودبن حسین بن سندی بن شاهک معروف به کشاجم

ابن شهر آشوب در ضمن سرایندگان که آشکارا به مدح اهل بیت علیهم السلام

ص: ۳۲۴

۱- ابن ابی جمهور در آغاز غوالی، ج ۱، ص ۷ ذیل طریق دوم از طرق روایی خویش می نویسد: عن الشيخ العالم التقى الورع محمود المشهور بابن امیر الحاج العاملی از شیخ حسن بن عشرت از استادش خاتمه مجتهدان شمس ملت و دین محمدبن مکی مشهور به شهید... - م.

می پرداخته اند، از وی نام برده و او را شاعر، ستاره شناس و متکلم معرفی کرده است (۱).

شیخ جلیل محمودبن علی بن ابی القاسم

وی از فضلا و دانشوران بوده است و کتاب کشف الغمه را از مؤلفش ابوالحسن علی بن عیسی روایت می کرده و از او اجازه داشته است.

شیخ امام سدیدالدین محمودبن علی بن حسن حمصی رازی

منتجب الدین می نویسد: سدیدالدین در روزگار خودش در فن اصول و کلام علامه زمان و در پرهیزکاری و وثاقت یگانه دوران بود و تألیفاتی دارد؛ از جمله التعليق الكبير؛ التعليق الصغير؛ المنقذ من التقليد و المرشد الی التوحید موسوم به التعليق العراقي؛

ص: ۳۲۵

۱- ابوالفتح یا ابوالفتوح یا ابو نصر کشاجم از سرایندگان و افراد با کمال قرن چهارم هجری است. جدش سندی بن شاهک همان کسی است که به دستور هارون، حضرت موسی بن جعفر را در زندان و تحت نظر خود قرار داده بود و عمه پدرش دختر سندی بوده که از ارادتمندان آن حضرت به شمار است و اوقاتی که حضرت موسی بن جعفر در زندان سندی به سر می برده خدمتکاری آن حضرت را به عهده داشته است. کشاجم دانشوری کاتب و شاعر و منجم و ادیب و جامع و متکلم بوده و در این فنون مهارت داشته و حرف اول هر یک از این علوم را گرفته و کشاجم را که رمز حروف مزبور بود لقب معروف او قرار داده اند، کشاجم در رملهای واقع در چهار فرسخی بیت المقدس می زیسته و به همین مناسبت او را رملی هم گفته اند. اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۰۳ می نویسد: پدرش از مردم سیستان بود و در آنجا مکتب‌داری می کرده و خود کشاجم در بلخ متولد شده است. تألیفات چندی از او نام برده اند، از جمله ادب‌الن‌دیم؛ والرسائل؛ المصاید و المطارد؛ دیوان. دیوان شعر او را ابوبکر حمدونی به ترتیب حروف گرد آورده و الثغر الباسم من شعر کشاجم نامیده است. ابیات چندی از او در اعیان آورده است؛ از جمله: آل‌الن‌بی فضل‌الن‌جوم الزاهره و بهرتم أعداء کم بالمأثرات السائره و لکم مع الشرف البلاغ و العلوم الوافره کشاجم سال ۳۵۰ ه. ق در گذشته است. م.

المصادر في اصول الفقه ؛ التبيين و التنقيح في التحسين و التقبيح ؛ بدایه الهدایه ؛ نقض الموجز تألیف نجیب ابو المکارم (۱).
منتجب الدین اظهار داشته است که سالها به درس او حضور پیدا می کردم و بیشتر کتابهای مزبور را همراه باقراآت کسانی که آنها را بر وی قراآت می کردند سماع کرده ام.

شهید ثانی به توسط شاگردانش از وی روایت کرده است (۲).

از اشعار او دو بیت زیر است که به خط شیخ حسن دیده ام و او یادآور شده است به خط شیخ شهید ثانی چنان یافتیم که دو بیت زیر از ابیات شیخ سدید الدین حمصی است:

قد كنت أبكى و داری منك دانیه

فحق لي ذاك إذ شطت بك الدار

أبكي لذكرك سر آثم أعلنه

فلي بكاءن: إعلان و اسرار

. هنگامی که خانه ام نزدیک به خانه تو بود، از فراق تو می گریستم. بنابر این، سزاوار است هر گاه از کنار تو دور باشم، بیش از پیش به گریه خود تداوم بخشم.

- نخست به یاد تو پنهانی می گریستم و سپس آشکارا در فرقت تو گریان می شدم.

این دو گونه گریه دارم: یکی آشکارا و دیگری نهان.

مؤلف گوید: بنا به اظهار بعضی از علما از قراین پیداست که مترجم حاضر از مردم حمص است که یکی از شهرهای شام می باشد و خود او در آغاز کتاب التعلیق العراقي به مجملی از احوال خود اشاره کرده و کتاب مزبور کتاب بزرگی است در فن کلام که در نجف اشرف تألیف نموده است (۳)

ص: ۳۲۶

۱- از تعلیقات امل الآمل نقل کرده است که منظور از نجیب ابو المکارم، سیدبن زهره نمی باشد؛ زیرا نجیب ابن زهره سالها پس از او می زیسته است.

۲- - ایضا ممکن است شهید ثانی با وسایط چندی از وی روایت داشته است؛ زیرا روزگار شهید سالها پس از حمصی بوده است.

۳- * اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۰۵ می نویسد: نسخه ای از تعلیق عراقی در نجف اشرف در کتابخانه علامه سماوی (ره) موجود است و تاریخ اتمام آن سال ۵۸۱ ه. ق می باشد و همان کتاب را ابوالمظفر محمد حسینی. جحدی از آغاز تا انجام بر

وی قرائت کرده و مؤلف، نحوه قرائت او را در نهم شعبان سال ۵۸۳ به خط خود مرقوم داشته است. در آغاز آن آمده است سالی که از حجاز به عراق آمدم، علمای آن سرزمین از من استقبال کردند و شیخ ورام مؤلف مجموعه مرا به خانه خود ضیافت نمود و از من خواستند تا در حله، ماندگار شوم. بالأخره اراده آنان را با گرفتاریهایی که در منزل خویش داشتم، اجابت نمودم و پس از چند روزی از من درخواست کردند تا مطالبی راجع به اصول الدین با آنها در میان گذارم نخست به اجمالی از مسائل بسنده کردم. اخیراً که به مهمات اصول الدین برخوردم ناچار شدم به مطالب مبسوطی بپردازم و بالأخره کتاب مزبور به التعليق العراقی یا المنقذ من التقليد موسوم گردید. م.

و از تألیفات او رساله ای است در فناء النفس بعد الموت ثم رجوعها اما للعذاب او الثواب. این کتاب را یکی از اصحاب ما در رساله الحشریه به وی نسبت داده است و یکی از فضلا از خط شیخ بهائی نقل کرده است: به خط فاضلی دیده ام که سدیدالدین حمصی که از مجتهدان اصحاب ما می باشد منسوب به حمصی است که یکی از قریه های ری می باشد و اکنون ویران شده است .

از تألیفات او رساله مشکاه یقین فی اصول الدین است. من این رساله را در یکی از قریه های بار فروش مازندران دیده ام. بر پشت آن نوشته بود: این رساله از تألیفات جمال الدین علی بن محمود حمصی است. شاید این مؤلف، فرزند حمصی باشد.

در تبریز فهرست منتجب الدین به مطالعه من رسید. در پشت آن، ملا-محمد رضا مشهدی، شاگرد شیخ بهائی می نویسد: حمصی و منتجب الدین مؤلف فهرست معاصر بوده اند.

شیخ ورام بن ابی فراس حتی مؤلف کتاب تنبیه الخاطر و نزهه النواظر معروف به مجموعه ورام از شاگردان او بوده است و در ضمن شرح حال او به این موضوع اشاره خواهیم کرد.

مولانا سلطان محمود بن غلامعلی طبسی

مولانا سلطان محمود بن غلامعلی طبسی (۱) از فضلا و فقها و بزرگواران و معاصران بوده و در علوم عربی مهارت داشته

ص: ۳۲۷

۱- از تعلیقه امل الآمل نقل کرده است: سببی نداشته است مترجم حاضر را در باب سوم ایراد نماید؛ زیرا سلطان جزو اسم اوست و کلمه مرکب از سلطان و محمود است

و در مشهد به قضاوت می پرداخته است. مختصر شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید و رساله اثبات الواجب و رساله العروض و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد.

سید جلیل محمودبن فتح الله حسینی کاظمی نجفی

وی فاضلی صالح و از معاصران است. رساله الرجعه و رساله ای در این که بدن ائمه علیهم السلام در قبرهایشان سالم است، از تألیفات اوست.

مؤلف گوید: از تألیفات اوست رساله الخمس وما يتعلق به. وی از شاگردان شیخ جواد است و تقریباً در سال ۱۰۸۵ ه. ق وفات یافته است.

خطیر الدین محمودبن محمدبن حسین بن عبدالجبار طوسی

منتجب الدین او را به دانشوری و صلاحیت ستوده است.

مؤلف گوید: پیش از این، ترجمه پدرش قاضی شرف الدین أبو الفضل، محمدبن حسین یادآوری شد و چنان که می دانیم، اینان خانواده بزرگی از علم و فضل بوده و نامشان در طی مطالب کتاب فهرست آورده شده است.

مولانا محمودبن محمدبن علی لاهیجی گیلانی

فاضل دانشوری است از شاگردان شهید ثانی و از او اجازه داشته است.

مؤلف گوید: در بخش اول گذشت که شیخ محیی الدین، احمدبن تاج الدین عاملی هم به وی اجازه داده است.

قاضی بهاء الدین محمودبن محمدبن محمد طالقانی

منتجب الدین او را به عنوان عالم عادل ستوده است.

مولانا حاجی محمود بن میر علی میمندی مشہدی

فاضل دانشور و شایسته پرهیزکار و مورد وثوق و راستگو و سراینده معاصر است. رساله های چندی در دعا تألیف کرده است از جمله حدائق الاحباب؛ القول الثابت؛ الكلم الطیب؛ و سلاح المؤمن؛ المقام الامین؛ حیات القلوب فی معرفه الله؛ اشرف العقائد فی معرفه الله و ترجمه الصلوه و شعر به تازی و پارسی می سروده است (۱).

مؤلف گوید: دیوان شعر و نیز کتابهای دیگری ترتیب داده است.

شیخ مہذب الدین محمود بن یحیی بن محمد بن سالم شیبانی حلی

وی فقیہی دانشور و صالح و سرایندهای ادیب و منشی بلیغ بود. ابن معیہ از وی، روایت می کرده است و از ابیات او چکامه زیر است که در سوک شیخ محفوظ بن وشاح سروده است.

عز العزاء فلات حین عزاء

من بعد فرقه سید الشعراء

العالم الحبر الامام المرتضی

علم الشریعه قدوه العلماء

أکذا المنون تهدأطواد الحجی

و یفیض منها بحر کل عطاء

مالل فتاوی لارد جوابها

ماللدعاوی غطیت بغطاء

ماذاک إلا حین مات فقیدنا

شمس المعالی أوحده الفضلاء

ذهب الذی کنا نصول بعزه

ولسانه الماضی علی الأعداء

من للفتاوی المشکلات یحلها

و بينها بالكشف و الإمضاء

من للكلام يبين من أسراره

معنى حقيقه خالق الأشياء

من ذا العلم النحو و اللغه التي

جاءت غرائبها عن الفصحاء

من للعروض يبين من أسراره ال

خافى و من للشعر و الشعراء

ص: ٣٢٩

١- در اعيان الشيعة «الحر» آمله است.

ما خلت قیل یحط فی قعر الثری

أن البدور تغیب فی الغبراء

أیموت محفوظ و أبقى بعده

غدر لعمرک موته و بقائی

مولای شمس الدین یا فخر العلی

مالی أنادی لاتجیب ندائی

- اندوه، گرانبار است و پس از درگذشت بزرگ سرایندگان جایی برای شکیبایی باقی نمی ماند.

- آری، او بزرگ دانشوران و پیشوای برگزیده و پرچم برافراشته شریعت و رهبر دانشمندان بود.

□ مرگهاست که کوههای سر به آسمان کشیده را به لرزه می آورد و حال آن که دریاها عطا و بخشش از آنها روان می گردد.

. چه شده است که فتواها بدون جواب مانده و چه شده است دعویها در پس پرده قرار گرفته است.

- آری، این پیش آمد از آن هنگام بوده که شمس المعالی و یکتای فضلا را از دست داده ایم.

- شخصی از میان ما رفت که بر اثر بزرگواری و تیغ بران زبان او بر دشمنان چیره می شدیم.

. چه کسی می تواند فتوا بدهد و مشکلات را حل کند و چه کسی به کشف و امضای آنها می پردازد؟

- چه کسی اسرار علم کلام را افشا می نماید و چه کسی حقیقت آفریدگار موجودات را ابراز می کند؟

. چه کسی به حقیقت علم نحو و لغت که فصحای از اعلام آنها را در اختیار در آورده اند، دست پیدا می کند؟

- چه کسی اسرار پنهان مانده علم عروض را هویدا می سازد و چه کسی از شعر و شعرا جانبداری می نماید؟

- پیش از آن که وی در آرامگاه خویش آرام بگیرد، گمان نمی کردم ماه شب چهارده در دل خاک پنهان شود.

□ محفوظ می‌میرد و چه بسیار شگفت است که من پس از او زنده بمانم.

- ای شمس الدین و ای مایه افتخار بزرگواری، چه شده است تو را می‌خوانم و پاسخ مرا نمی‌دهی؟

شیخ محیی الدین بن احمد بن تاج الدین عاملی میسی

وی از علما و فضلا و پارسایان و از شاگردان شهید ثانی است.

شیخ محیی الدین بن خاتون عاملی عینائی

شیخ محیی الدین بن خاتون عاملی عینائی وی از فضلا و از شایستگان معاصر است (۱).

شیخ محیی الدین بن عبداللطیف بن ابی جامع عاملی

وی از فضلا و علما و پارسایان و پرهیزکاران بوده و به توسط پدرش از شیخ بهائی روایت داشته است (۲).

شیخ فقیه محیی الدین بن محمود بن احمد بن طریح نجفی

وی عالم و فاضل و محقق و عابد و صالح و ادیب و شاعر بوده و رساله‌های

ص: ۳۳۱

۱- تکمله أمل الآمل، ص ۳۹۷ می‌نویسد: محیی الدین از شیوخ اجازه بود و برخی از اجازات او در مجلد اجازه بحار آمده است؛ از جمله اجازه ای که برای ملا محمود لاهیجانی شاگرد شهید ثانی نوشته و تاریخ آن اواخر ربیع الثانی سال ۹۵۴ ه. ق می‌باشد و در حائر شریف مرقوم داشته و در آن اجازه آمده که وی از شیخ شهاب الدین أحمد بن خاتون فقحانی روایت می‌کرده است - م.

۲- محیی الدین جد شیخ محی الدین بن حسین آل ابی جامع است در تکمله أمل الآمل، ص ۳۹۷ می‌نویسد: محیی الدین به توسط پدرش حسین از پدرش محیی الدین از پدرش عبداللطیف از پدرش نور الدین علی از پدرش شهاب الدین احمد از محقق کرکی روایت می‌کرده و کتاب سیویه را به خط خود استنساخ کرده و حواشی بسیاری بر آن نوشته است. سال استنساخش ۱۵ ذی‌قعدة ۱۱۱۶ و سال اتمامش ۱۱۱۹ ه. ق بوده است - م.

چندی تألیف کرده و مرثیه هایی در سوک حضرت امام حسین علیه السلام سروده و دیوان شعری تهیه نموده و از معاصران است (۱).

شیخ فقیه مختار بن محمد بن مختار بن ماویه (بابویه)

منتجب الدین، وی را به زهد و وعظ ستوده است.

سید امیر مرتضی بن ابراهیم حسینی مازندرانی

وی از علما و فضلا و بزرگواران باصلاحیت است. کتابی تألیف کرده و از معاصران به شمار می آید.

مؤلف گوید: مترجم حاضر، همان امیر مرتضی ساکن در شهر ساری مازندران می باشد و رساله ای در نماز جمعه تألیف کرده است.

سید مرتضی بن ابی الحسن بن حسین (حسن) بن زید حسینی

منتجب الدین، او را به عنوان عالمی محدث نام برده است .

سید زاهد مرتضی بن حسین بن احمد علوی حسینی شجری

منتجب الدین گوید: وی فاضل عادل بوده است.

ص: ۳۳۲

۱- ماضی النجف، ج ۲، ص ۴۶۷ می نویسد: وی یکی از دانشوران و ادبا بوده و از معاصران شیخ طریحی مؤلف مجمع البحرین است و در طبقه او به شمار می آید و ممکن است از عموزادگان شیخ طریحی باشد در نظم و نثر مهارت داشته و شعر او در حد متوسط بوده و ابیاتی از او نقل کرده است. از اوست درباره فانوس: كأنما الفانوس فی حله حمراء من نسج رفیع دقیق و الشمعه الیضاء فی وسطه ذات اعتدال مثل سهم رفیق سال ۱۹۳۰ در نجف در گذشت و در وادی السلام مدفون گردید. اعیان الشیعه وفات او را ۱۰۳۰ ه. ق نوشته است و ظاهر آبه صحت نزدیک می باشد - م.

سید جمال الدین مرتضی بن حمزه بن ابی صادق حسینی موسوی

منتجب الدین او را عالم واعظی معرفی کرده است.

سید اصیل مقدم السادات مرتضی بن داعی بن قاسم حسینی

منتجب الدین گوید: وی محدثی دانشور و باصلاحیت بود. دیدارش دست داد و به قرائت بر او مفتخر گردیدم و همگی روایات مفید عبدالرحمن نیشابوری را به من اجازه داد.

مؤلف گوید: سید مرتضی از شیخ ابوجعفر محمد بن علی بن قاسم مرکب روایت داشت و پیش از این هم به نام او اشاره کردیم و همچنین ذیل یاد آوری از سید ابوالخیر داعی بن رضابن محمد علوی حسینی متذکر شدیم که شیخ منتجب الدین به توسط سید اصیل مرتضی بن مجتبی بن محمد علوی عمری از وی روایت می کرده و از قرینه پیداست مرتضی بن مجتبی همان مترجم حاضر است و اختصار در نسب چنان که از بالا پیداست در میان علما شهرت داشته و همین که منتجب الدین از وی تحت عنوان خاصی یاد نکرده است، دلیل بر اتحاد هر دو شخص می باشد(۱).

سید مرتضی بن عبدالحمید بن فخار

وی فقیه محدثی است. از پدرش از جدش روایت می کرده و شهید اول به واسطه سید تاج الدین بن معیه از وی روایت داشته است.

سید کمال الدین مرتضی بن عبدالله بن علی جعفری

ساکن کاشان منتجب الدین، او را دانشور باصلاحیتی معرفی کرده است.

ص: ۳۳۳

۱- * سید مرتضی داعی ملقب به صفی الدین است و کتاب تبصره العوام او معروف و با کتاب قصص العلماء به طبع رسیده است و احتمال دارد همین سید، موجبات استبصار محمد غزالی را ایجاد کرده باشد - م.

مؤلف گوید: نام عمویش سید محمد بن علی بن عبد الله جعفری بوده و به طوری که منتجب الدین در فهرست تصریح کرده است یادآوری شده است.

سید عزالدین مرتضی بن محمد بن تاج الدین بن محمد حسنی کیسکی

منتجب الدین او را دانشوری پرهیزگار و واعظ معرفی کرده است.

سید علاء الدین مرتضی بن محمد حسنی مامطیری

سید علاء الدین مرتضی بن محمد حسنی مامطیری (۱).
منتجب الدین، او را فقیهی فاضل معرفی کرده است. ممکن است مترجم حاضر با سید عزالدین یکی باشد.

مؤلف گوید: ظاهره مترجم حاضر با وی یکی نیست. بویژه هر گاه عنوان مامطیری که در بعضی از نسخه های امل الآمل آمده است، مربوط به سید علاء الدین باشد. گذشته از این، منتجب الدین سید علاء الدین را در باب عین، نام برده است و ممکن است کلمه (ابن) از میان علاء الدین و مرتضی، ساقط شده باشد؛ به این معنا که علاء الدین نام باشد، نه لقب.

سید امام کمال الدین مرتضی بن منتهی بن حسین بن علی حسینی مرعشی

منتجب الدین گوید: وی از دانشورانی است که در فن مناظره و وعظ، مهارت داشته است و تألیفاتی دارد؛ از جمله شرح الذریعه و التعلیق. دیدار وی دست داد و از او روایت می کنم.

شیخ ابو القاسم مرزبان بن حسین بن محمد فاضل

بزرگواری است. از جعفر بن محمد دوریستی روایت می کرده است.

ص: ۳۳۴

۱- اللباب، ج ۳، ص ۱۵۵ می نویسد: مامطیر بفتح میم ثانی شهرکی است در ناحیه آمل طبرستان و دانشمندانی از آن جا ظهور کرده و بعضی مامطیر بابل فعلی خوانده اند - م.

شیخ مساعدين بدیع حویزی

وی از فضلا و فقهای معاصر است. کتاب مناسک الحاج و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد.

شیخ اجل زین الدین مسافر بن حسین بن اعرابی عجلی

فاضل باصلاحیتی است و به طوری که از فهرست استفاده می شود، وی برادر شهاب الدین محمد بن حسین بن اعرابی عجلی است که دانشور بزرگوار بوده و پیش از این به نام او اشاره کردیم. نام این مترجم را در کتاب حاضر امل الآمل ندیدم (۱).

شیخ مسعودبن احمد صوابی

منتجب الدین گوید: وی متکلم متبحری بوده است.

مؤلف گوید: به گمانم مترجم حاضر همان شیخ مسعودبن علی صوابی باشد که پس از این به نام او اشاره می شود.

امیر زاهد بهاء الدین مسعودبن امیر زاهد صارم الدین اسکندری در بیسی

منتجب الدین، او را فقیه صالحی معرفی کرده است.

شیخ جمال الدین مسعودبن شیخ امام اوحدالدین حسین بن ابوالحسین

قزوینی منتجب الدین او را فقیه صالحی معرفی کرده است.

مؤلف گوید: پدرش از علمای بزرگ است و نام او پیش از این تذکر داده شده است و دو برادر دانشور دیگر داشته است به نام شیخ جلال الدین محمود و شیخ

ص: ۳۳۵

۱- این ترجمه را افندی در نسخه از امل الآمل که خود تصحیح نموده است به آن افزوده است.

قطب الدین محمد فرزندان شیخ امام اوحدالدین حسین بن ابی الحسین و ترجمه آنها پیش از این یادآوری شده است .

قاضی صفی الدین مسعودین عبدالکریم

منتجب الدین او را به عنوان عدل یاد کرده است .

شیخ مسعودین علی جزائری

وی از دانشمندان بنام روزگار خودش بوده و به توسط شاگردان علی بن عبدالعالی کرکی از وی روایت داشته است.

شیخ مسعودین علی صوابی

وی فقیه شایسته و بزرگواری است و از مشایخ ابن شهر آشوب به شمار می آید.

مؤلف گوید: ابن شهر آشوب در کتاب المناقب به استادی وی اعتراف کرده است و می نویسد: شیخ مسعود از شیخ ابوعلی فرزند شیخ طوسی و از شیخ ابوالوفا عبدالجبارین علی مقری از شیخ طوسی روایت داشته است.

قطب راوندی، در قصص الانبیاء می نویسد: خبر داد به ما شیخ ابوالمحاسن مسعودین علی بن محمد از علی بن عبدالصمد از علی بن حسین از شیخ صدوق. مراد وی از ابوالمحاسن مسعود همین مترجم حاضر است بنابراین ابوالمحاسن همان شیخ مسعودین احمد صوابی است که پیش از این، نام برده شد و در نسب او رعایت اختصار شده است و بر اثر اشتباهی که برای ناسخ اتفاق افتاده لفظ احمد به جای محمد به کار رفته است.

شیخ مسعودین محمدبن فضل

منتجب الدین گفته است: وی فقیه صالحی است.

منتجب الدین اظهار داشته است: وی دانشمند پرهیزکاری است.

سید جلیل مصطفی بن حسین تفریش

وی از دانشوران و محققان مورد وثوق و از افاضل است کتاب الرجال از تألیفات اوست و از مولانا عبدالله شوشتری روایت داشته و از شاگردان او به شمار است) و همچنین از شیخ عبدالعالی بن علی بن عبدالعالی عاملی کرکی از پدرش روایت می کرده و نام او را در کتابش یادآوری کرده است و به جز از تنی چند از علمای متأخر از شیخ طوسی از دیگران نام نبرده است

(۱)

ص: ۳۳۷

۱- در ترجمه روضات، ج ۸، ص ۱۱ می نویسد: امیر مصطفی مؤلف نقد الرجال از بزرگان شاگردان ملا عبدالله شوشتری و معاصر با میرزا محمد رجالی استرآبادی بوده است. کتاب نقد الرجال از بهترین و جامع ترین کتابی است که در فن رجال تدوین شده و از همه گونه تحقیقات و تدقیقات برخوردار می باشد و کمال لطف سلیقه را در آن به کار برده است و تا به حال به شرح حال ویژه او که در کتابهای تراجم تدوین شده باشد دست نیافتیم تنها در امل الآمل به شرح او پرداخته است. پس از مطالبی را که در بالا- ترجمه کردیم آورده می نویسد: بر خلاف انتظار متأخران از علما را بیشتر از کتابهای رجال دیگر نام برده و از قرائن پیدا است به خلاف سایر رجالیها تصمیم داشته نام متأخران از علما را در کتاب خود متذکر بشود پس از این می نویسد: تا به حال به روایت علما از او دست نیافته ام می پندارم میر مبرور از عموزادگان سید فیض الله تفرشی فقیه متکلم رجالی باشد و ممکن است نام برده در فن رجال و امثال آن، استاد مبرور باشد در این که میر مبرور در فن رجال بر دیگران پیش قدم است (قولی است که جملگی بر آنند) و همگی به کمال وثاقت و عدالت و نهایت ضبط و جلالت او اعتراف داشته اند و مؤید نظرات مزبور آن است که وی تحت نظر ملاعبدالله شوشتری مقدس نامی تربیت شده است. علامه تهرانی در مصفی المقال، ص ۴۶۰ می نویسد: تاریخ اجازه ای که ملاعبدالله به وی داده است ۱۰۱۹ ه. ق است و اصل اجازه به خط وی در پشت کتاب کافی موجود است و تا سال ۱۰۴۴ ه. ق زنده بوده است (پایان). کتاب نقد الرجال در سال ۱۳۱۸ ه. ق به همت میرزا عبدالغفار منجم باشی به طبع رسیده و با نسخه اصل که به خط مؤلف بوده و با زحمت زیاد به دست آورده مقابله شد و سال ۱۰۱۵ ه. ق از تألیف آن فارغ شده است و در آخر آن از خط مؤلف نقل می کند میر محمد مؤمن استرآبادی رباعی ذیل را در وفات بندگان استادی میرزا ابراهیم سروده است. می سوزد دل که بار جانی رفته آن مایه عیش و شادمانی رفته فرخ سمی خلیل و علامه جلیل یعنی همدان همدانی رفته ۱- از تعلیقه سید میرزا نقل کرده است: این ترجمه در بعضی از نسخه های امل الآمل وجود ندارد و در نسخه مطبوعه دورتر از محل مناسب آورده شده است و در حاشیه همان کتاب نوشته است این ترجمه در نسخه چهارم آن چنان که باید طبق ترتیب کتاب آورده نشده است و ممکن است از نسخه شیخ حر ساقط گردیده باشد.

شیخ مصطفی بن عبدالواحد بن سیار حویزی

وی عالم باصلاحیتی است، کتاب وسائل الشیعه را از آغاز تا انجام و دیگر از کتابهای حدیث را نزد من خوانده است و از حویزه قطع علاقه کرده و به مجاورت حضرت رضا علیه السلام افتخار داشته است .

شیخ مصطفی بن یوسف زناتی عاملی شامی

وی از فضلا بوده و از علوم عربیت اطلاع به کمال داشته و شعر می سروده و ادیبی منشی و از معاصران است.

شیخ مرتضی ذوالفخرین ابوالحسن مطهر بن ابوالقاسم علی بن ابوالفضل محمد حسنی دیباجی

منتجب الدین، اظهار داشته است: وی از سادات بزرگوار عراق و از سرشناسان بوده و سرآمد ایشان است منصب نقابت و ریاست در آن روزگار منحصر به وی بوده و از فنون علمیه برخوردار داشته و خطبه های ارزنده ای ایراد می کرده و رساله های شایسته ای دارد در سفر حج از محضر شیخ طوسی کمال بهره وری را داشته است و ما به

ص: ۳۳۸

توسط سید نجیب بزرگوار ابو محمد حسن موسوی از وی روایت می نمائیم.

مؤلف گوید: پیش از این، شرح حال نواده اش سیداجل مرتضی نقیب نقیبان شرف الدین ابوالفضل محمدبن علی بن محمدبن مطهر ایراد شده و پس از این، هم ترجمه فرزند نواده اش سید اجل مرتضی ابوالقاسم عزالدین، یحیی بن محمدبن علی یادآوری خواهد شد.

شیخ مظفر بن طاهر بن محمد حلبی

منتجب الدین، او را فقیه نامیده است.

شیخ ثقه ابوالفرج مظفر بن علی بن حسین حمدانی

منتجب الدین گوید: وی از ثقات اعیان و از سفیران حضرت بقیه الله صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف می باشد حمدانی روزگار شیخ مفید ابو عبدالله محمدبن محمدبن نعمان حارثی بغدادی را دریافته و در مجلس درس سید مرتضی و شیخ موفق ابوجعفر طوسی حضور پیدا می کرده و مراتب قرائت را از شیخ مفید فرا گرفته و به قرائت برسد و شیخ نپرداخته و تألیفاتی دارد، از جمله کتاب الغیبه و کتاب السنه و کتاب الزاهر فی الأخبار و کتاب المنهاج و کتاب الفرائض و ما به توسط پدرمان و او از پدرش تألیفات مزبور را از او روایت می نمائیم.

مؤلف گوید: از کتاب قبس المصباح صهر شتی استفاده می شود گروهی از محدثان نزد او به قرائت حدیث می پرداخته و او مراتب حدیث را از مفید نقل می کرده و از این بیان، به دست می آید مظفر حمدانی علاوه بر آن که افتخار سفارت باب الله الاعظم را داشته است به نقل حدیث هم طبق روایتی که از مفید داشته است اقدام می نمود.

شیخ مظفر بن هبه الله بن حمدانی حمدی

منتجب الدین، او را فقیه متدینی معرفی کرده است.

مؤلف گوید: ترجمه فرزندش الشیخ ناصح الدین ابی جعفر محمد بن المظفر (در صفحه ۲۹۷) گذشت.

شیخ معین الدین مصری وی از علما و فقها و فضلا

بوده اقوالی را از او در کتابهای استدلالی نقل کرده اند(۱).

سید مفضل بن اشرف جعفری نسابه

منتجب الدین، او را فاضل محدثی نام برده است .

شیخ مفلح بن حسین صیمری

شیخ مفلح بن حسین صیمری (۲)

وی، فاضل علامه و فقیه بوده و تألیفاتی دارد، از جمله شرح الشرایع؛ شرح الموجز؛ مختصر الصحاح : منتخب الخلاف و رساله جواهر الکلمات فی العقود و الايقاعات از همین رساله می توان به پایه علم و فضل و احتیاط او پی برد. و او از معاصران شیخ علی بن عبدالعالی کرکی است. و مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب التنبیه فی غرائب من لا يحضره الفقیه است و به طوری که یکی از علما در کتاب تحفه الاخوان به پارسی تألیف کرده است می نویسد:

شیخ مفلح، در شهر هرمز در گذشت و در همان جا مدفون گردید(۳).

ص: ۳۴۰

۱- در حاشیه برخی از نسخه های مخطوط آمده نامش «سالم» است و پیش از این یادآوری شده است لیکن ما در حرف سین، به سالم نام برخورد نکرده ایم آری در آن جا به نامبرداری از شیخ معین الدین أبو المکارم سعد معروف به تجیب دست پیدا می کنیم.

۲- چنان که در بالا مشاهده می کنید نام پدر مفلح، حسین آمده است لیکن به نقلی که مؤلف عیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۳۳ از شیخ آقازرگ یاد کرده است نام او حسن می باشد. از تعلیقات امل الآمل نقل کرده است صیمره بر وزن هیمنه شهری است نزدیک به دینور و ناحیه ای در بصره در دهانه نهر معقل مردم آن جا شخصی را به نام عاصم و پس از او فرزندش را می پرستیدند و حکایاتی دارند.

۳- در ترجمه روضات، ج ۸، ص ۱۲ می نویسد: شیخ مفلح از معاصران شیخ علی کرکی و هم طبقه با علی بن هلال جزائری و از شاگردان ابن فهد حلی است کتاب التنبیه او را دیده ام در این کتاب فتوهای بر خلاف اجماع و مسائل متروکه ای که متأخران فقها به آنها توجهی نداشته ایراد کرده و مطالب مهم و چشم گیری در آن تدوین نموده که دیگران به آنها توجهی نداشته و در عین حال موجب برخورداری فقها می باشد. انوار البدرین، ص ۷۴ می نویسد: صیمری از مردم صیمر بوده و به بحرین انتقال پیدا کرده و در قریه سلماباد ساکن گردیده است و در شرح موجز ید بیضا کرده و کتاب الزام الناصب بخلافه علی بن ابیطالب از تألیفات او می باشد و رساله در تکفیر ابن قرقور که از اعیان بحرین بود و بر اثر بی توجهی همه ضروریات مذهب اسلام را مرتد شده مرقوم داشته است و چکامه های نمکینی دارد که بخشی از آنها را شیخ طریحی در مجالس خود

ایراد نموده است وی از رؤسای طائفه شیعه است و نظریات او در کتابهای استدلالی مشهور میباشد شرح شرایع او به نام غایه المرام در دو مجلد تدوین شده است. آنگاه که بر اثر ستمگری برخی ستمگران از بحرین بیرون رفت درباره مفارقت از دوستان خویش ابیاتی سروده از جمله: وما أسفی علی البحرین لکن الإخوان بهالی مؤمنینا دخلنا کارهین لها فلما أَلفناها خرجنا کارهینا

در پشت کتاب جواهر الکلمات که کتاب کهنی بود و جزء کتابخانه آستانه مقدسه رضویه می باشد نوشته بود این کتاب از تألیفات شهید ثانی است و ممکن است دو کتاب به این نام تألیف شده باشد.

شیخ مفلح

فرزند فاضلی داشته به نام شیخ حسین که پیش از این نام برده شده است (۱).

شیخ مفلح بن علی عاملی کونینی وی از علما و محققان و فقها و شایستگان و پارسایان بوده حاشیه شرایع و رساله های دیگر از تألیفات او می باشد، شیخ حسن جانینی از شاگردان اوست و خود او از شاگردان شیخ حسن بن شهید ثانی می باشد.

ص: ۳۴۱

۱- حدود سال ۹۰۰ ه. ق در سلماباد درگذشت.

شیخ جمال الدین مقداد بن عبدالله بن محمد بن حسین بن محمد سیوری حلی اسدی

وی از علما و فضلا و متکلمان و محققان و مدققان است تألیفاتی دارد، از جمله شرح نهج المسترشدين فی اصول الدین؛ کنز العرفان فی فقه القرآن؛ التنقیح الرائع فی شرح مختصر الشرایع؛ شرح الباب الحادی عشر و شرح مبادی الاصول و کتابهای دیگر

فاضل مقداد از شهید اول محمد بن مکی عاملی روایت می کرده و سال ۷۹۲ ه. ق

از شرح نهج المسترشدين آسوده گردیده است (۱).

مؤلف گوید: فاضل مقداد همان شرف الدین ابو عبدالله است و فرزندش عبدالله از دانشوران می باشد و سیور یکی از قریه های حله و از نواحی آنجا است (۲).

به طوری که از یکی از اجازات استفاده می شود شیخ سیف الدین شغرابی از او روایت داشته است.

از تألیفات او اللوامع الالهیه در علم کلام است که کتاب بسیار ارزنده و مشتمل بر فوائد بی شمار (۳) است و خود او در آغاز کتاب النضد می نویسد: پس از آن که از تألیف

ص: ۳۴۲

۱- شرح مزبور سال ۱۳۰۳ ه. ق در بمبئی به طبع رسیده است و به طوری که خود او در آغاز آن شرح می نویسد: نامش ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدين میباشد و از کتابهای کلامی علامه حلی است و در آخر آن از خط شارح نقل کرده است در ظهر پنجشنبه ۲۱ شعبان سال ۷۹۲ ه. ق از تدوین آن فراغت حاصل کرده است.

۲- ترجمه روضات، ج ۸، ص ۱۶ مینویسد: از فهرست شیخ حسین والد شیخ بهائی (ره) به دست می آید «سیور» به ضم سین یکی از دیهات حله است و هم ممکن است سیور» جمع سیر باشد که عبارت از پوست آتش داده ای است که برای زین اسب و امثال آن به کار برده می شود و می توان گفت یکی از افراد سلسله او سازنده یا فروشنده چنان پوستی بوده است چنانچه در قاموس هم به این معنا اشاره کرده و ممکن است نام شهری باشد در جانب شرقی جند به فتح جیم و نون از شهرهای یمن - م.

۳- در ترجمه روضات، ج ۸، ص ۱۴ می نویسد: کتاب لوامع از بهترین کتابهایی است که در فن کلام تدوین شده و طرز جالبی در آن به کار رفته است و نظم به خصوصی را رعایت نموده است و مشتمل بر چهار هزار بیت بوده و مطالب را جوری در آن ایراد کرده که جای تأسفی برای کسی باقی نگذارده تا بگوید ای کاش فلان مطلب را در آن ایراد کرده بود و از آنان که به شرح حال او پرداخته اند در شگفتم که چرا از کتاب لوامع و نضد القواعد با همه ارجی که دارند نام نبرده اند. م.

اللوامع الالهيه في علم الكلام آسوده خاطر شدم به تأليف كتابي در علم فروع دست زدم و كتاب نضد القواعد را به سببك القواعد شهيد گرد آورده است و فوائد ارزنده ديگري به آن افزوده است من اين كتاب را در مشهدالرضا عليه السلام در نزد يكي از علما و در اردبيل و تبريز ديده ام و در تهران هم نزد ميرزا ابراهيم شيخ الاسلام مشاهده كردم و به نظر مي رسد كه اين نسخه به خط مؤلف باشد.

از تأليفات او شرح الفصول خواجه نصيرالدين طوسي است و نسخه كهنی از آن كه به نام الانوار الجليله للفصول النصيريه است در نزد ما موجود می باشد و اين شرح را فاضل مقداد بنا به تقاضای جلال الدين تدوين نموده است. و از تأليفات او رساله ای است في وجوب مراعاة العداله في من يأخذ حجه النيايه من اين رساله مختصر را در كاشان ديده ام.

از تأليفات او رساله اربعين حديثا است اين رساله را برای فرزندش عبدالله گرد آورده و من آن را در شهر اردبيل ديده ام و خط و اجازه او در آن كتاب آورده شده و تاريخ تأليفش روز جمعه ۱۱ جمادى الاولى سال ۷۹۴ ه. ق است.

و رساله ای در آداب الحج تأليف کرده و من آن را در اردبيل ديده ام و خط و اجازه او در آن آمده است و تاريخ تأليف آن دهم ذیحجه سال ۷۷۹ هجری است و از تأليفات او كتاب تجويد البراعه في اصول البلاغه است اين كتاب را خود او در كنز العرفان (۱) از آثار

ص: ۳۴۳

۱- الذريعه، ج ۱۸، ص ۱۵۹ ذيل كنز العرفان می نويسد: شيخ امام شرف المله و الدين ابی عبدالله مقداد بن جلال الدين عبدالله سيوری حتى شاگرد شهيد اول و شارح باب حادی عشر در ۲۶ جمادى دوم سال ۸۲۶ ه. ق وفات یافته است. ترجمه روضات ، ج ۸، ص ۱۶ می نويسد: به احتمال قوی می توان گفت بقعه ای كه در بيابان شهر دان بغداد واقع شده و مردم آنجا آن را مقبره مقداد می خوانند مدفن همين بزرگوار است كه در همانجا درگذشت و وصيت کرده او را سر راه زائران عتبات عاليات دفن کنند و همان كتاب نوشته زين الدين على علالا شاگرد وی بوده و سال ۸۲۲ ه. ق از وی به اخذ اجازه نایل آمده و على بن هلال جزائری به سند عالی از شيخ مقداد روايت داشته است . م.

خویش نام می برد و کفعمی از آن نقل می کند. علاوه بر کتابهای یاد شده فتوهای متفرقی هم دارد.

شیخ مکی جبیلی

از شاگردان شهید ثانی است و فاضل از دنیا گذشته و پارسا بوده و به طوری که گذشت فرزندش محمد از وی روایت داشته است.

شیخ مکی بن علی بن احمد مخطی

وی، از فضلا بوده است و فضل الله بن علی راوندی از وی روایت داشته است .

قاضی نجم الدین مکی بن علی بن ابی زید حمامی

منتجب الدین، او را پرهیزکاری عادل یاد کرده است.

شیخ مکی بن محمد بن حامد عاملی جزینی پدر شهید اول

وی در روزگار خودش از فضیلتی مشایخ و از اساتید بنام اجازه است و پیش از این ذیل نامبرداری از طمان بن احمد به نام او اشاره شده.

مؤلف گوید: پیش از این گفته ایم، شهید اول در یکی از اجازاتش: یادآور شده است پدرش جمال الدین ابو محمد مکی، از شاگردان شیخ علامه فاضل نجم الدین طومان بوده و در سفری که وی به حجاز رفته و تا هنگامی که در مدینه در گذشته همواره با او در رفت و آمد بوده است.

سید شرف الدین منتجب بن حسین سروی

منتجب الدین گوید: وی فقیه فاضلی از شاگردان شیخ محقق رشیدالدین

عبدالجلیل رازی است .

سید منتهی بن ابی زید بن کیابکی حسینی کجی گرگانی

وی از علما و فقها است و به توسط پدرش از سید مرتضی و سید رضی روایت می کرده و همچنین از شیخ طوسی هم روایت داشته است .

مؤلف گوید: به طوری که از عبارت المناقب به دست می آید، سید منتهی از شیخ طوسی به طریق سماع و قرائت و مناوله و اجازه حداکثر کتابها و روایات او را بهره وری نموده است و باز به تصریح مؤلف مناقب، سید منتهی از پدرش ابوزید از سید مرتضی و سید رضی روایت داشته است.

خاندان سید منتهی از علمای بزرگ بوده پیش از این از فرزندش سید کمال الدین مرتضی بن منتهی نام برده شد و پس از این هم ترجمه نواده اش سید تاج الدین منتهی بن سید کمال الدین مرتضی خواهد آمد و نیز ترجمه نواده نواده اش سید ناصر الدین محمد بن حسین بن سید تاج الدین منتهی بن سید کمال الدین مرتضی حسینی مرعشی یادآوری شده است.

چنان که از مناقب استفاده می شود ابن شهر آشوب از مترجم حاضر روایت داشته است.

سید زاهد منتهی بن حسین بن علی حسینی مرعشی

منتجب الدین او را دانشمند پرهیزکاری معرفی کرده است.

کمال الدین منتهی بن محمد بن تاج الدین بن محمد حسینی کیسکی

منتجب الدین، او را دانشمند فاضل و واعظ یاد کرده است.

سید تاج الدین منتهی بن مرتضی بن منتهی بن حسین حسینی مرعشی

وی، فاضل مبرز بود و در فن مناظره مهارت داشت از تألیفات او

مسائل اصولیه است که در ضمن گفتگویی که با شیخ امام سدید الدین محمود حمصی داشته تدوین کرده است.

وزیر سعید ذوالمعالی زین الکفاه ابوسعید منصور بن حسین آبی

منتجب الدین گوید: وی فاضل دانشور و فقیه بوده و به خوبی از عهده سر ایندگی بر می آمد و مراتب علمی را از شیخ موفق ابو جعفر طوسی فرا گرفته و شیخ مفید عبدالرحمن نیشابوری از وی روایت داشته است.

سید، ملقب به میرک موسی بن امیر محمد اکبر حسینی تونی

سید، ملقب به میرک موسی بن امیر محمد اکبر حسینی تونی سید، ملقب به میرک (۱) موسی بن امیر محمد اکبر حسینی تونی ساکن مشهد وی دانشور فاضل و متکلم و فقیه و مدرس بزرگوار و از معاصران است از تألیفات او رساله ای است در «زکوه» که به پارسی تألیف کرده و همچنین برخوردی را که ابن بابویه با رکن الدوله دیلمی داشته به پارسی شرح کرده و حواشی متفرق زیاد و کتابهای دیگر هم دارد، مؤلف گوید: وی در ماه رمضان سال ۱۰۹۸ ه. ق در گذشته و حواشی و تعلیقاتی بر کتاب الاحتجاج طبرسی و بر تفسیر الصافی مولانا محسن کاشی دارد.

امیر موسی بن علی بن حرفوشی عاملی

امیر موسی بن علی بن حرفوشی عاملی (۲) وی فاضل سراینده و ادیب بود. از اشعار اوست:

كأن رأس جيوش الضد ليس له

علم بأن بلادی موطن الأسد

و من مهابه سیفی فی القلوب

غدت أم العدو لغير الموت لم تلد

ص: ۳۴۶

۱- در حاشیه از نسخه مؤلف آمده است: شایسته نبود مؤلف امل الآمل وی را در این جا نام برد زیرا میرک جزء نام اوست یعنی (میر موسی) نه موسی تنها.

۲- مترجم حاضر را اعیان الشیعه چنین معرفی کرده است امیر موسی بن علی بن موسی حرفوشی بعلبکی و امل الآمل او را به مناسبت این که شام به معنای عامش شامل بر جبل عامل هم می شود او را عاملی گفته است وی در سال ۱۰۰۱ یا ۱۰۰۲ در قلعه دمشق خفه شد.

فليرقبوا صدمه متي معوده

أن لا تقلها الأعداء في البلد

ألست نجل علي وهو من عرفوا

منه المخافه في الأحشاء و الكبد

و أني أنا موسى منه قد ورثت كفي

سيوفا تذيب الأمن في الخلد

- پیداست که رئیس مخالفان از این معنی بی خبر است که شهرهای من مملو از شیرها است.

- دل‌های مادران از بیم شمشیر من به پایه ای رسیده که یقین دارند فرزندانشان را جز برای مرگ از جهت دیگری نمی زایند.

□ دشمنان بدانند که در شهرها آرامشگاهی برای آنان وجود ندارد و باید همواره در انتظار صدمه رسانیدن من به آنها باشند.

- مگر من از نسل علی نمیباشم و علی کسی است که هرگاه به حقیقت او برسند دل‌هاشان از بیم او به لرزه می آید.

- و دست من که موسی هستم شمشیر داری و تیغ آکندگی را از او به ارث برده است و با تیغ های آکنده خویش ایمنی را در دل آنها آب می کند.

موفق خازن بن شهریار وی دانشور بزرگواری بوده است.

سید جلیل ابوجعفر مهدی بن ابی الحرب حسینی مرعشی

وی از علما و فضلا و فقها و از پرهیزکاران است به طوری که از کتاب الاحتجاج و کتابهای دیگر استفاده می شود ابوجعفر از شیخ ابوعلی بن محمدبن حسن طوسی از پدرش شیخ طوسی و همچنین از جعفر بن محمدبن احمد دوریستی از پدرش محمد از محمدبن علی بن حسین بن بابویه روایت داشته است.

سید زاهد ابوطاهر مهدی بن علی بن امیر کا حسینی قزوینی

منتجب الدین، او را محدث صالحی معرفی کرده است.

سید مهدی بن علی بن امیر کا حسنی

منتجب الدین، او را به فقاہت معرفی کرده است.

مؤلف امل الآمل گوید دور نیست این مترجم همان مترجم پیشین باشد که منتجب الدین نخست مترجم پیشین را نام برده است و پس از نامبرداری از افرادی چندی سیزده تن) دوباره به نام او اشاره کرد و علتش فراموشی بوده است.

سید صدرالدین مهدی بن مرتضی بن محمد بن تاج الدین حسنی کیسکی

منتجب الدین، وی را عالم واعظ معرفی کرده است.

سید مهدی بن مفضل بن اشرف جعفری نسابه

منتجب الدین وی را به فضیلت یاد کرده است.

شریف مهدی بن هادی بن احمد علوی

منتجب الدین، او را فقیه متدینی معرفی کرده است.

الاجل تاج الدین مہذب بن صالح

منتجب الدین، او را به فضیلت نام برده است.

سید نجم الدین مہنا بن سنان بن عبدالوہاب حسینی مدنی

وی از فضلا و فقہا و محققان بوده، سئوالاتی از علامہ حلی داشته و علامہ پاسخ او را ایراد فرموده است و از تألیفات او کتاب المعجزات است کہ به سبک الخرایج و الجرائح راوندی تدوین کرده و مطالب بیشتری از آنچه در خرایج آمده در آن تدوین نموده است.

مؤلف گوید: علاوه بر مسائلی کہ از علامہ سئوال کرده سئوالاتی ہم از شیخ

فخرالدین فرزند علامه حلی داشته و او به پاسخ آنها اقدام نموده است و من این سئوالات و پاسخ آنها را دیده ام و نیز کتاب احوال الأئمه او را دیده ام این کتاب را مهنا به سبک الخرائج و الجرائح تألیف کرده و بزرگ تر از کتاب راوندی است و احادیث چندی که در الخرائج وجود ندارد در آن ایراد کرده است و من نسخه ای از آن را به خط وی در مشهد مقدس دیده ام و ممکن است کتاب مزبور تألیف او نباشد بلکه تألیف دیگری است و او به خط خود، آن کتاب را استنساخ کرده است. ان علامه حلی در ضمن پاسخ هائی که به پرسشهای او داده به وی اجازه هم داده است و به گمانم فخر المحققین هم به او اجازه داده باشد(۱). این به پاره ای از اجازه علامه که به وی داده است اشاره می شود.

بنده نیازمند به خدای تعالی حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حتی می گوید: از آنجا که امثال فرمان کسی که اطاعت او واجب و مخالفتش حرام و دوستیش واجب می باشد از امور لازمه و واجبات حتمی است و این معنی از ناحیه رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) و حضرت مولی علی علیه السلام به ثبوت رسیده و خدا هم مودت خاندان رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) را اجر رسالت پیمبر (صلی الله علیه و آله) قرار داده و وسیله ای از برای حصول نجات روز قیامت و استحقاق ثواب و خلاصی از عذاب آن روز مقرر فرموده است و تحقق این موضوع از ناحیه سید بزرگوار ما که حسبی شریف و نسبی غطریف دارد یعنی نقیب بزرگوار برگزیده آل طه و پس که علم و عمل را جامع و وقار و حلم را دارا است نجم المله والدین مهنا بن سنان بن عبدالوهاب حسینی که خدا او را مورد احسان خویش قرار بدهد و برکات خویش را بر او فراوان گرداند، از من درخواست کرد تا به وی اجازه روایت دهم و به پاسخ سئوالات او اقدام نمایم و از این ناحیه در نظر داشت تا مرا به خطابه‌های ارزنده خود خرسند و شیرین کام بسازد، این بود با سرعت هر چه تمامتر خواسته او را اجابت کرده و فرمان او را امثال نمودم و در ضمن تقاضای از حق تعالی به وی اعز الله

ص: ۳۴۹

۱- صورت اجازه مختصری که فخر المحققین به سید مهنا داده در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۵۰ آورده شده است -

افضاله و ادام اقباله اجازه دادم تا همگی تصنیفات و روایات و اجازات و منقولات و کتابهای پیشینیان را که تدریس کرده ام به سند خود که متصل به آنها می شود روایت نماید ویژه کتابهای شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان رحمه الله را از من از پدرم و همچنین از شیخ نجم الدین ابوالقاسم جعفر بن سعید و از سید جمال الدین احمد بن طاووس و دیگران از شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سوراوی از شیخ هبه الله بن رطبه از مفید ابوعلی حسن بن شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی از پدرش شیخ طوسی و به همین سند از پدرم و از شیخ ابوالقاسم» تا به آخر اجازه (۱).

المولی الجلیل مہیار بن مرزویہ ابوالحسن دیلمی بغدادی

المولی الجلیل مہیار بن مرزویہ ابوالحسن (۲) دیلمی بغدادی

وی از فضلا و سرایندگان و ادبا بوده و از سرایندگانی به شمار می آید که آشکارا به ستایش از اهل بیت علیهم السلام می پرداخته و از شاگردان شریف رضی است و در اشعار خود فصاحت عرب و مضامین لطیف عجم را گرد آورده است.

ص: ۳۵۰

۱- صورت این اجازه که در ذیحجه سال ۷۱۹هـ. ق در حله نوشته شده است همگی آن در مجلد اجازات بحار، ج ۱۰۷، ص ۱۴۳ آورده شده است و نیز صورت اجازه دیگری که علامه برای سید مہنانوشته است در همان مجلد، صفحه ۱۴۷، یادآوری شده است در این اجازه به بخش مهمی از کتابهای خود اشاره کرده است در خاتمه مستدرک ج ۳، ص ۴۴ به نام و نسب سید مہتا اشاره کرده و می نویسد: نسب او منتهی به حسین اصغر می شود و توصیفی که علامه از وی نموده تذکر داده و نوشته است مسائلی را که وی از علامه داشته است صدو هفتاد و چهار مسئله بوده و به مسائل مدنیات موسوم می باشد و هنگامی بوده که سید برای زیارت ائمه طاهرین به عتبات آمده بود و در صفحه ۳۷۶ همان مجلد اظهار می دارد مسائل مزبور به خط سید حیدر آملی در نزد من موجود میباشد که بر فخر المحققین قرائت کرده و سال ۷۶۱هـ. ق به وی اجازه داده تا آنها را روایت کند و مورد عمل قرار بدهد و خود فخر هم همان مسائل را بر پدرش خوانده و از وی روایت کرده است و حکایتی هم در همان مجلد، صفحه ۴۴۶ که برای سید اتفاق افتاده نقل کرده است و اجازه ای هم علامه در سال ۷۲۰ به سید داده و کتاب احسن الخلال را هم از تألیفات او شمرده اند - م.

۲- در دیوان مہیار؛ معالم العلماء؛ وفيات؛ «ابوالحسن» آمده است.

ابن شهر آشوب در معالم العلماء (۱) می نویسد: در یکی از اوقات ابو القاسم بن برهان خطاب به وی گفت: با پذیرفتن دین اسلام از گوشه ای از دوزخ به گوشه دیگر آن در افتادی. مهیار پرسید چگونه؟! بی پاسخ داد: زیرا گبر بودی اسلام آوردی و اینک با سروده های خود از پیشینیان بدگوئی می کنی! مهیار در پاسخ گفت: چنان نیست بلکه من از کسانی نکوهش می کنم که خدا و رسول از آنها نکوهش کرده است.

مهیار ابیات فراوانی در ستایش از اهل بیت علیهم السلام سروده و دیوان بزرگی دارد و یکی از علما گفته ابیاتی را که مهیار از سروده های دیگران برگزیده است بهتر و ارزنده تر از منتخبات سید رضی است و در ابیات سید رضی، شعری که مورد ایراد دیگران باشد دیده نمی شود.

از اشعار اوست که در ضمن چکامه ای سروده است.

حملوها یوم السقیفه أوزا

را تخف الجبال و هی ثقال

ثم جاؤوا من بعدها یستقیلو

نو هیهات عثره لا ثقال

و حال الأحمار و الله یدری

کیف کانت یوم الغدیر الحال (۲)

- در روز ثقیفه گناهی را مرتکب شدند که کوههای به آن سنگینی از ارتکاب آنها عاجز بودند.

- پس از آن از در عذرخواهی در آمدند با آن که لغزش آنها قابل پذیرش نبود.

این جا بود که خواستند با معجزهای ریاکاری خود بر عمل ناپسند خویش روپوش بگذارند. و حال آن که چگونه می توان، حقیقت روز غدیر را با چنان معجزهای ریاکارانه مخفی و پوشیده داشت.

از چکامه های اوست:

أبا حسن إن أنکروا الحق فضله

علی أنه و الله إنکار عارف

فألسعی للیین أحمص بازل

وَأَسْمَتُ لِلنَّعْلِ إِصْبِحَ خَاصِفٌ

ص: ٣٥١

١- معالم العلماء، ص ١٤٨.

٢- در ديوان مهيار، ج ٣، ص ١٦، «كيف كانت يوم الغدير تحال».

و إلا كما كنت ابن عم و والدا
و صنوا و صهره كان لم يقارف
أخصك بالفضل إلا لعلمه
بعجزهم عن بعض تلك المواقف

- ای ابوالحسن هرگاه حق تو را انکار کردند به خدا سوگند یقین دارم انکار آنها همانند انکار انسان دانائی بوده.

- و اگر انگشت، سختی پذیر برای مرگ نمی کوشید و اگر انگشت پاره دوز دست به کفش پاره نمی آزید.

. و اگر تو پسر عموی رسولخدا و پدر سبطین و همسر دختر پیغمبر و داماد آن جناب نبودی.

- باز هم تو را بر دیگران برتری می دادم زیرا میدانم آنها به اندکی از مراتب عالیه تو دست پیدا نکرده اند. از چکامه های اوست:

و اما وسیدهم علی قوله

تشجی العدو و تبهج المتوالیا

لقد ابنتی شرفالهم لو رامه

زحل باغ کان عنه نائیا

وهب الغدیر أبوا علیه قبوله

بغیه فکم عدوا سواه مساعیا

بدره و أحده أختها من بعدها

و حنین وقار بهن فصالیا

والصخره الصماء أخفی تحتها

ماء و غیر یدیه لم یک ساقیا

و تدبروا خبر الیهود بخبیر

و ارضوا بمرحب و هو خصم قاضيا

و تفكروا في أمر عمر أولا

و تفكروا في أمر عمر ثانيا

أسدان كانا من فريسه سيفه

و لقلما اهابا سواه مناويا (۱)

- بزرگ آنها، از سخنی دم میزد که دشمن را ناراحت و دوست را خرسند می ساخت.

. آنها را به پایه ای از شرافت رسانید که دست ستاره زحل به دامن آن نمی رسد. . در عین حال با دشمنی که داشتند روز غدیر را نپذیرفتند و حال آن که برای

ص: ۳۵۲

۱- دیوان مهیار، ج ۴، ص ۲۰۰.

کارهای دیگر دامن به کمر می زدند.

- آری آنها بودند که از پیش آمدهای بدر و احد و حنین خاطر کرده بودند.

- هرگاه آب آشامیدنی در زیر سنگ سختی پنهان باشد جز دست توانای علی علیه السلام دست دیگری نمی تواند آن آب را از زیر آن سنگ بیرون بیاورد.

- درباره یهودیان خیر اندیشه کردند و برای نبرد با آنها به مرحب خیبری راضی شدند. - نخست درباره عمرو بن عبدود اندیشه کردند و بار دیگر درباره عمرو عاص.

- این هر دو تن، شیرانی بودند که طعمه شمشیر او می شدند و کم اتفاق می افتاد که از دیگری جز او بهراسند.

از چکامه های اوست:

أبوهم و أمهم من علم

ت فأنقص مدیحهم أو زد

أری الدین من بعد یوم الحسین

علی له الموت بالمرصد

سیعلم من فاطم خصمه

بأی نکال غدا یرتدی

و من ساء أحمدیا سبطه

فبأ بقتلک ماذا یدی

فداک نفسی و من لی بذأ

کولو أن مولی بعبد فدی

و لیت سبقت فکنت الشهید

أمامک یا صاحب المشهد

أنا العبد والاکم عقده

إذا القول بالقلب لم يعقد

و فيكم ولأئى و دینی معا

و ان كان فى فارس مولدى (۱)

- پدر و مادر آنها را که می شناسی اکنون به اختیار تو است می خواهی بیشتر از آنها ستایشگری بنما یا کمتر.

پس از شهادت حضرت امام حسین (علیه السلام) دین اسلام را تا آنجا رنجور دیدم که آماده برای جان دادن بود.

- بزودی آنها که فاطمه دشمن آنها است خواهند دید که به چه شکنجه ای دچار خواهند شد.

ص: ۳۵۳

۱- دیوان مهیار، ج ۱، ص ۳۰۰.

- و همچنین آنها که تو را شهید کردند خواهند دید که چگونه پیمبر با آنها رفتار خواهد کرد.

- جانم فدای تو و با آن که ارزشی ندارم و بندهای بیش نیستم باز هم می خواهم فدائی شما باشم.

. و چه خوب بود متوجه می شدم، بنده هم لیاقت دارد تا فدائی آقایش باشد. ای کاش بر دیگران پیشی می گرفتم و در رکاب شما به منصب شهادت نایل می آمدم.

- من بنده ای هستم که حلقه ولایت شما را بر گردن دل خود افکنده ام. - هر چند در ایران متولد شده ام باز هم دین و ولایت من شما هستید. از ابیات اوست:

أيها العاتب ماذا

كك و ما أعرِف ذنبي

أتظن الدمع دينا

تتقاضاه بعثبي

إن تكن أنكرت حفظي

الكك و ارتبت بحبي

فبعين الله ي اظا

لم عینای قلبی (۱) - ای کسی که با من درستی می کنی که این کار چیست؟ و حال آن که من خود را گناهکار نمی دانم.

□ مگر گریه کردن هم گناه است و موجبات عتاب را ایجاد می کند.

□ اگر می گوئی در نگه داشت تو نمی کوشم و از سوی دیگر علاقه مند به من می باشی باید بدانی.

- سوگند به دیدگان خدا به من ستم میکنی زیرا دیدگان و دل من گواهی میدهد که تو را دوست می دارم و فریفته تو می باشم.

از اندرزهای اوست:

يلحى على البخل الشحيح بماله

أفلا تكون بماء وجهك أبخلا

أكرم يديك عن السؤال فإنما

قدر الحياه أقل من أن تسألا

ص: ٣٥٤

١- ديوان مهيار، ج ١، ص ٨-٩.

ولقد أضم إلي فضل قناعتی

و أبيت مشتتلا بها متزمتلا

و إذا امرؤ أفنى اللیالی حسره

وأمانیا أفنیتهن توکلا (۱)

□ مالدار به ثروت خود که آن را به مصرف نمی رساند بخل می ورزد و تو چرا به ریختن اشک چشمت بخل نمی ورزی و آن را در پیش آن و این می ریزی.

- بیا و دست از سؤال و تگدی بردار و ارزش دو روزه زندگی کمتر از آن است که دست گدائی در خانه این و آن دراز کنی.

- با لباس قناعتی که بر اندام خود گرد آورده ام مورد دشمنی دیگران واقع شده ام و هیچگونه احساس ناراحتی در خود نمی کنم.

- زیرا معتقدم هر گاه کسی تمام شب و روز خود را به آرزو و اندوه سپری کند من آنها را به توکل بر خدا به پایان می رسانم.

ابن خلکان گفته است: مهیار بن مرزویه کاتب ایرانی دیلمی، سراینده ای بنام است گفتار پسندیده ای داشته و بر مردم روزگارش از این نقطه نظر برتری پیدا کرده است و دیوان شعر بزرگی که مشتمل بر چهار مجلد بوده گرد آورده است... خطیب بغدادی هم در تاریخ بغداد از وی ثناگستری نموده است...

ابوالحسن باخرزی در دمیه القصر می گوید: مهیار سراینده ای است که در مناسک فضیلت حج، مشاعر آن است و کاتبی است که در زیر هر یک از کلماتش کعبهای نهفته است و در هیچ یک از چکامه هایش محلی را برای اعتراض باقی نگذارده و آنچنان چکامه های خویش را آراسته است که در دلها جای گرفته و با توجه به آنها گناه روزگار گناهکار را پذیرا گشته است.

ابن خلکان وفات او را سال ۴۲۷ ه. ق ضبط نموده است (۲)

ص: ۳۵۵

۱- دیوان مهیار، ج ۳، ص ۱۳۸

۲- ابن خلکان در وفیات الاعیان، ج ۴، ص ۴۴۱ می نویسد: مهیار در آغاز گبر بود و به دست شریف رضی مؤلف نهج البلاغه اسلام اختیار کرد و او در شعر استاد وی بود و مهیار چکامه های خود را به سبک چکامه های سید رضی می سرود و همگان از او به بزرگی و توانائی در شعر یاد کرده اند. دیوان او مشهور است و نیازی به نمونه هائی از اشعار او نیست آری از این شعر

ش که در ضمن قصیده ای است بی اندازه به تعجب می آیم. منا انتم من ظاعنین و خلفوا قلوبا أبت أن تعرف الصبر عنهم مهیار در شب یکشنبه پنجم جمادی الاخر سال ۴۲۸ ه. ق درگذشت و همان سال هم شیخ الرئیس حکیم مشهور وفات یافت بعضی از تاریخها وفات او را سال ۴۲۶ ه. ق ضبط کرده لیکن قول اولی به درستی نزدیکتر است و فرزندى داشت به نام حسین، مهیار به کسر میم و مرزویه به فتح میم و سکون را و فتح زا و فتح هر دو فارسی است و معنای آن را نمی دانم - آری مه به معنای بزرگ است یعنی یار بزرگ و ویه در پارسی به معنای صاحب است و مرز به معنای سر حد یعنی سرحد دار. خطیب در تاریخ بغداد، ج ۱۳، ص ۲۷۶ می نویسد: مهیار در روزهای جمعه به جامع منصور حضور پیدا می کرد و جمعی از ادبا گرد او اجتماع می کردند و به قرائت دیوان شعر او می پرداختند و مقدر نشده بود که از مطالب علمی او استفاده کرده باشم - م.

وی از علما و فضلا و مدققان بوده و در علم کلام مهارت به سزایی داشته است. از تألیفات او است: شرح نهج البلاغه بزرگ و متوسط و کوچک است و دیگر شرح المأه کلمه و رساله در الامامه و رساله در کلام و رساله در العلم و کتابهای دیگر. سید عبدالکریم بن احمد بن طاووس و دانشوران دیگر از وی روایت می کنند.

مؤلف گوید: برخی از فضلا میثم را به کسر میم ضبط کرده است (۱).

ابن میثم، شاگرد علی بن سلیمان بحرانی و شاگرد شیخ ابوالسعادات اسعد بن عبدالقاهر بن اسعد اصفهانی است. و شرح کبیرش را که بر نهج البلاغه تألیف کرده به نام علاء الدین خواجه عطاء الملک جوینی تدوین نموده است. و المأه کلمه، صد کلمه از کلمات قصار حضرت مولی علی علیه السلام است که جاحظ آنها را انتخاب نموده و ابن میثم شرح مبسوطی بر آن مرقوم داشته و من آن را در استرآباد جزء کتابهای

ص: ۳۵۶

۱- در انوار البدرین، ص ۶۷ می نویسد: هر کسی که به نام میثم نامیده شد از قبیل میثم تمار باید میم آن را به کسر ضبط کرد تنها مترجم حاضر و جدش میثم بن علا را باید به فتح میم ضبط نمود - م.

و از تألیفات او که یکی از فضلا آن را به وی نسبت داده کتاب القواعد فی علم الکلام است و ممکن است همان کتابی باشد که در متن امل الآمل به نام رساله فی الکلام یادآوری شده است. و همان فاضل کتاب استقصاء النظر فی امامه الأئمه الاثنی عشر و کتاب الاستغاثه را به وی نسبت داده است (۲). و کتابهای دیگر به گمان من این دو کتاب از تألیفات او نباشد.

از تألیفات او کتاب منهج یا مناهج الأفهام در علم کلام است و من بخشی از آنرا دیده ام و به گمانم همان کتابی باشد که در متن حاضر به عنوان رساله فی الکلام یادآوری شده است.

به خط یکی از علما دیدم، شیخ حکیم مفیدالدین، میثم بحرانی، نهج البلاغه را شرح کرده و کتاب المعراج السماوی از تألیفات او می باشد ممکن است حکیم مفیدالدین همان، مترجم حاضر باشد. لیکن مشکل آن است که فاضل اشاره شده قبلا کمال الدین، میثم بحرانی را نام برده و شرح نهج البلاغه را به وی نسبت داده است و به دنبال او از

حکیم مفیدالدین نام می برد (۳)

ص: ۳۵۷

-
- ۱- شرح صد کلمه به سه قسمت متفاوت به تصحیح و مقدمه مرحوم محدث ارموی به طبع رسیده است . م.
  - ۲- الذریعه، ج ۲، ص ۲۸ می نویسد: الاستغاثه با الاغاثه تألیف شریف ابوالقاسم علی بن احمد کوفی علوی متوفی ۳۵۲ ه. ق و جمعی از مشایخ، کتاب مذکور را به وی نسبت داده اند و مؤلفش از علی بن ابراهیم قمی روایت می کرده و طبق نظریه ایشان، کتاب مزبور از تألیفات ابن میثم نمی باشد و همین کتاب در روزگار ما ترجمه شده است - م.
  - ۳- شرح نهج البلاغه را ابن میثم در نیمه شب شنبه ۶ رمضان سال ۶۷۷ ه. ق به پایان آورده و این شرح در سال ۱۲۷۶ ه. ق به طبع رسیده و والد این جانب مرحوم شیخ حسین مقدس (فدیه) همین نسخه منطبعه را در مدت ۱۳ ماه از ۲۳ / ۱۳۶۱ / ۲۴ تا سلخ جمادی الاولی ۱۳۶۲ ه. ق به تنهایی و تحمل رنج فراوان با نسخه های چاپ ایران و مصر مقابله و تصحیح نموده و ضمنا پاره ای از مطالب آن را با شروع دیگر تطبیق فرموده و لغات مشکل آن را از کتابهای لغت توضیح داده و نسخه صحیحی است که این جانب افتخار نگهداری آن را انشاء الله تعالی دارم و چنان که خود در پشت همان نسخه توضیح داده و نسخه دیگر از آن را هم به همان تعب و تنهایی تصحیح کرده اند (رضوان الله علیه و علی شارحه) - م.

شارح قصیده بدیعیه صفی الدین بن سرایا حتی در آخر شرح مزبور آن جا که کتابهائی را که در علم بدیع تألیف شده یادآوری می نماید کتاب التجرید را به شیخ میثم

بحرانی نسبت می دهد و ممکن است مراد وی، مترجم حاضر باشد(۱).

ص: ۳۵۸

۱- مرحوم شیخ سلیمان بحرانی رساله ای به نام السلافه البهیه فی الترجمه المیمیه در شرح حال ابن میثم نگاشته و این رساله در مجلد اول کشکول شیخ یوسف بحرانی آورده شده است در آن رساله وی را به عالم ربانی و عارف بحرانی و دیگر از اوصاف که شایسته مقام او بوده ستوده و اضافه کرده وی بزرگواری صاحب کرامت است و می نویسد: خواجه نصیر طوسی به تبحر او در حکمت و کلام گواهی داده و سید شریف تحقیقات او را در کتابهای خود متعرض گردیده و سید صدرالدین از کتاب المعراج السماوی او مطالبی نقل کرده است و از تألیفات او شرح اشارات شیخ علی بحرانی و بحرالخضم و رساله فی رد الوحی و الالهام را نام می برد و می نویسد: در سال ۶۷۹ ه. ق وفات یافته است. انوار البدرین می نویسد: مرقد او در هنتای ماحوز مزار اهل معنی و کمال است - م.

شیخ ناصر بن علی جهضمی

شیخ ناصر بن علی جهضمی (۱)

از پیشینیان اصحاب بزرگوار ما می باشد و کتاب تاریخ آل رسول الله از تألیفات اوست، این کتاب را شیخ حسن بن شیخ علی کرکی در کتاب عمده المقال فی کفر اهل الضلال به وی نسبت داده است.

شیخ ناصر بن احمد

وی ذهن نقادی داشته و به طوری که یکی از شاگردهای شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ می نویسد: وی از مشایخ اصحاب ما بوده است و به گمان من مترجم حاضر از دانشوران متأخر از شیخ فخرالدین فرزند علامه حلی و اعلامی که نزدیک به روزگار او بوده اند به شمار است (۲).

ص: ۳۵۹

۱- جهضمی به فتح جیم و ضاد نقطه دار با هاء ساکن و میم و یاء آخر منسوب به جهاضمه است که محله ای است در بصره و سمعانی هم این گونه آن را معرفی کرده است لیکن حقیقت همین است محله مزبور جایگاهی بوده که جهاضمه در آنجا ساکن گردیده اند و آن محله به نام ایشان شهرت یافته است . م.

۲- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۳۳ می نویسد: ناصر بن احمد بن عبدالله بن متوج بحرانی: از فضلا و محققان و فقها بوده حافظه عجیبی داشته چنان که هیچ مطلبی را فراموش نمی کرده و بعضی از علما در اجازه خود از وی یاد کرده است - م.

قاضی ناصر الدین، مشهور به ابن نزار

وی از علمای بزرگوار امامیه است و از شیخ جمال الدین حسن مشهور به مطوع جروانی احساوی روایت می کرده و شیخ زین الدین ابوالحسن علی بن حسام الدین ابراهیم بن حسن بن ابراهیم بن ابی جمهور احساوی پدر ابن ابی جمهور احساوی از وی روایت داشته است و چنان که از آغاز غوالی اللثالی ابن ابی جمهور به دست می آید قاضی ناصر الدین در طبقه ابن فهد حلّی بوده است.

و ابن ابی جمهور در همان کتاب در وصف او چنین گفته است: **الشیخ العالم النحریر قاضی قضاة الاسلام ناصر الدین، مشهور به ابن نزار در جای دیگر از همان کتاب، گفته است: عن شیخه الشیخ الزاهد الفقیه قاضی قضاة الاسلام ناصر الدین بن نزار عن شیخه و استاده الشیخ حسن، الشهیر بالمطوع الجروانی الاحساوی.**

سید ناصر الدین بن عبدالمطلب بن پادشاه حسینی جزائری

وی از دانشوران بزرگوار است که نزدیک به روزگار علامه حلّی می زیسته و سید علی بن عبدالحمید در کتاب رجال اش از وی یاد کرده و او را در شمار دانشوران آن روزگار خوانده است.

سید معظم عزالدین بن نجم الدین

سید معظم عزالدین بن نجم الدین (۱)

از علماء بزرگ متأخر است، سئوالاتی از شهید اول داشته است که شهید (ره) به پاسخ او پرداخته و سئوالات مزبور دلیل بر کمال فضیلت اوست، ظاهر آ نام او غیر از آن است که در بالا مرقوم شده است و نسخه کهنی از آن سئوال و جوابها نزد ما موجود می باشد و پسر عموی شهید که گویا شیخ ضیاء الدین جزینی باشد مطالبی به خط خود بر

ص: ۳۶۰

۱- به قرینه ظاهر که نام او را در ذیل ناصرها آورده است ممکن است نامش ناصر بوده باشد یعنی عزالدین ناصر بن نجم الدین - م.

پشت آن کتاب مرقوم داشته است.

الناصر للحق امام الزیدیه

ابن شهر آشوب در باب نون از معالم العلماء (۱) نام و نسب او را به شرح زیر ایراد کرده است ابو محمد، حسن بن حسین بن علی بن حسین بن علی بن عمر بن علی بن الحسن بن السجاد بن الحسن بن علی بن ابیطالب علیهم السلام.

الناصر کتابهای زیادی تألیف کرده از جمله الظلامه الفاطمیه است.

مؤلف گوید: الناصر للحق لقب اوست و نام و نسب او را که ابن شهر آشوب متذکر شده است به همان مقیاسی است که سید مرتضی (ره) در المسائل الناصریات ایراد کرده است و در بحث القاب به آنها اشاره می شود (۲).

از ظاهر کلام سید بر می آید که از وی نکوهش کرده باشد. لیکن شیخ بهائی و دیگران اظهار داشته که وی راضی به امامت نبوده است و او را از سادات بزرگوار و از فضیلتی شیعه نام برده است.

الناصر در روزگار صدوق بلکه در روزگار مفید و اعلام دیگر می زیسته و ابوالمفضل شیبانی از وی روایت داشته است و سند روایت او را محمد بن ابوالقاسم طبری در کتاب بشاره المصطفی متذکر گردیده است.

و از تألیفات او کتاب تفسیر القرآن است که در برخی از تفسیرهای زیدیه، فوائد بسیاری از آن نقل شده است. سید مرتضی در آغاز کتاب المسائل الناصریات می نویسد: من به استواری علوم الناصر الکبیر که در فضیلت برتر از دیگران است سزاوارتر می باشم زیرا او جد مادری من است چه آن که مادرم فاطمه، دختر ابو محمد حسن بن احمد بن حسین سردار لشکر پدرش الناصر الکبیر ابو محمد حسن بن حسین بن علی بن عمر بن علی السجاد زین العابدین بن الحسن السید الشهد بن امیر المؤمنین (صلوات الله علیه و

ص: ۳۶۱

۱- معالم العلماء، ص ۱۲۶.

۲- در پاورقی از النوابع الروات، ص ۹۲ نقل کرده الناصر سال ۳۰۴ در آمل طبرستان در گذشت.

الطاهرین من عقبه علیهم السلام و الرحمه) بوده است الناصر اصل من و شاخه ای از شاخه های بارور خاندان من می باشد و نسبی است که سرپای آن را فضیلت و نجابت و ریاست فراگرفته است.

و ابو محمد حسن، ملقب به ناصر بن ابو الحسین احمد است که من او را بارها ملاقات کرده ام و سال ۳۶۸ ه. ق در گذشته است. وی، مرد نیکو کار و دانشمند و دیندار و پاک طینت و خوش نیت و خوش اخلاق و نیک نفس بود و در روزگار معز الدوله و دیگران باکمال جلالت و عظمت می زیست و موقعیت ویژه ای از نظر وی داشت و خاله زاده بختیار عزالدوله بود چه آن که پدرش ابو الحسین احمد با «کنز حجیر» که دختر سهلان سالم دیلمی که خاله بختیار و خواهر زن معزالدوله بوده ازدواج کرده است و مادرش در دیلم از خانواده های باشخصیت می باشد و به بزرگواری معروف اند.

در سال ۳۶۲ ه. ق که پدرم از نقابت علویها کناره گرفت ابو محمد ناصر که جد نزدیک من بود نقابت علویها را در مدینه السلام (بغداد) عهده دار شد و ابو الحسین احمد بن حسین، سپهسالار لشکر پدرش بوده و مرد فاضل و دلاوری است. و پیش آمدهای مشهوری دارد که یادآوری از آنها موجب تطویل است.

و ابو محمد ناصر کبیر، حسین بن علی است که فضیلت و دانشوری و پارسائی و فقاہت او از خورشید روشن تر است و او بود که در سرزمین دیلم، پرچم اسلام را به اهتزاز در آورد و مردم آن سرزمین را که سالها به گمراهی به سر می بردند هدایت کرد و از جهالت رهایی یافتند، خویهای پسندیده او بیشتر از آن است که به شماره درآید و یا پوشیده باشد و کسی که خواهان چگونگیهای آن باشد به تواریخ مربوط به آل ناصر رجوع نماید.

و ابو الحسین: دانشور فاضلی است. و حسین بن علی، ریاستش مشهور و بر دیگران پیشی داشته است. علی بن عمر اشرف، دانشمند و راوی حدیث است. و عمر بن علی بن حسین، ملقب به اشرف، سیدی بزرگوار و والامقام بوده و در

دولت اموی و عباسی، موقعیت ویژه ای داشته و دانشمند و راوی حدیث می باشد.

ابوالجارود زیادبن منذر گوید: کسی از حضرت باقر علیه السلام پرسید کدام یک از برادران خود را از دیگری دوست تر می دارید و مقام فضیلتش از دیگران زیادتر است؟ حضرت باقر علیه السلام در پاسخ او فرمود: عبدالله، دست من است که به وسیله آن به کار می پردازم عبدالله برادر پدری و مادری آن حضرت بوده و عمر، چشم من است که به وسیله آن می بینم و زید زبان من است که با آن گفتگو می نمایم. و حسین انسان بردباری است که با کمال آرامش و احتیاط در روی زمین راه می رود و از آن مردم به شمار می آید که هرگاه ستیزه گران با وی روبرو بشوند به جای آن که بر آنها پرخاش کند در مقابل حرفهای نامناسب آنها به آنها سلام می گوید. (پایان کلام سید مرتضی).

ناصر خسرو اصفهانی بلخی

سید الحکماء ابو معین ناصر بن خسرو بن حارث بن علی بن حسن بن محمد بن علی بن موسی الرضا علیهم السلام (۱)، سید حکیم علوی حسینی موسوی رضوی معروف به ناصر خسرو اصفهانی بلخی

ناصر خسرو از مشاهیر حکما و فقهای روزگار خلفای اموی عباسی و از معاصران فارابی حکیم ملقب به معلم ثانی است.

در چگونگی حال ناصر خسرو، سخن به اختلاف گفته شده است چنان که بعضی او را تکفیر کرده و به الحاد نسبت داده اند و برخی او را بیشتر از حد امکان ستوده اند و بالاتر از آن گفته اند که درباره حکمای الهی ابراز داشته اند و به مناسبت این گونه اختلاف که درباره او نقل شده است ما نام او را در هر دو بخش از کتاب حاضر متذکر شده و

ص: ۳۶۳

۱- در النابس، ص ۱۹۸، به جای علی، عیسی و پس از حسن چنین آمده است: موسی بن محمد الجواد بن محمد بن علی الرضا - بعضی چنان که در مقدمه اخوان الاخوان وی آمده می نویسد: نسبت رضوی و اضافت علوی به نام او پایه استواری ندارد و از خاندان محتشمی است که کارهای دولتی داشته، چنان که خود او گفته است: من از پاک فرزند آزادگانم نگفتم که شاپور بن اردشیرم. ممکن است مراد از فرزند آزادگان، اهل بیت باشد که به راستی آزادگان دنیا و آخرت می باشند. م.

۱- شرح حال این حکیم بزرگوار در کتابهای تذکره و تاریخ و گاهی در مقدمه برخی از کتابهای چاپ شده اش آورده شده است و ما در این جا به اندازه ای که شرح حالش را تکمیل کرده باشیم ایراد می نمایم. ناصر خسرو در سال ۳۹۴ ه. ق در غبادیان بلخ به دنیا آمده و در کودکی پدرش را از دست داده است و در دربار ملوک و امرا راه داشته و در شهر مرو به سمت دبیری اشتغال می ورزیده و از خوردسالی به خواندن تاریخ رغبت داشته و در علوم عقلی و نقلی تبحر پیدا کرده قرآن کریم و چکامه های عربی را محفوظ بوده و فلسفه یونانی را می خوانده و از آثار فارابی و ابوعلی بهره برده و از برخورد با اساتید دیگر شهرها برخوردار می شده و طب و موسیقی و ریاضیات و علوم غریبه را به خوبی فرا گرفته، سال ۴۳۷ ه. ق در سن ۴۳ سالگی بر اثر خوابی که دیده بود عازم سفر شد و در این سفر که هفت سال طول کشید و سال ۴۴۴ ه. ق به انجام رسید شهرهای بسیاری سیاحت کرد و با بزرگانی برخورد داشته که آنها را در سفرنامه معروفش ثبت نموده ناصر خسرو سه سال در مصر ماندگار شد و به دلالت یکی از نقبای فاطمی به مرام اسماعیلی گرائید و از سوی المستنصر مأمور تبلیغ آئین اسماعیلی گردید و به لقب (حجت) ملقب گردید در بازگشت به بلخ طبق دستوری که داشت به تبلیغ پرداخت لیکن با مخالفت علمای حنفی و شافعی و امرای سلجوقی مواجه گردید ناچار از آنجا بیرون آمده و به مازندران و نیشابور رفت و آنجا هم دوام نیاورده و از آنجا به یمکان رفته و مدت ۱۵ سال در دره یمکان به سر برده و پیروانی داشته و در سال ۴۸۱ ه. ق در همان جا بدرود زندگانی گفته و به خاک سپرده شده شرح حال خودش را در رساله ای که مشتمل بر حقایق ارزنده ای است ایراد فرموده و این رساله در ریاض السیاحه آورده شده و قابل توجه است در تذکره الشعرا و کتابهای دیگر آمده است که ناصر خسرو مراتب سیر و سلوک را از شیخ ابوالحسن خرقانی فرا گرفته و مدتی نزد او به ریاضت پرداخته است از قرائنی که در دست است ناصر خسرو به دیدار او نرسیده زیرا در هنگام وفات شیخ که سال ۴۲۵ ه. ق بوده سی و یک سال داشته و در چند سالگی از غبادیان به ایران آمده و در خرقان به دیدار شیخ رسیده، گذشته از این در سفرنامه می نویسد: سال ۴۳۷ که عازم سفر شدم در قومس به زیارت قبر شیخ بایزید بسطامی رفتم و خرقانی دوازده سال پیش از این سفر در گذشته هرگاه شیخ سمت استادی او را داشته بایستی به زیارت قبر او هم که تا بسطام فاصله ندارد می رفته و از او در سفرنامه خود یاد می کرده است. ناصر خسرو شیعه پاک طینتی بوده و در اشعار خود به این حقیقت اشاره کرده است. از جمله: اسلام ردائی ز رسول است و امامان مرعرت او حافظ این شهره ردایند از او است: گویند که پیغمبر ما امت و دین را چون رفت ز عالم به فلان داد و به بهمان پیغمبری ای بی خردان ملک الهی است از ملکت قیصر به و از ملک سلیمان هرگز ملکی ملک به بیگانه نداده است شو نامه شاهان جهان یکسر بر خوان با دختر و داماد و نبیره به جهان در میراث به بیگانه دهد هیچ مسلمان تألیفات او زیاد است. از جمله: دیوان؛ سفر نامه؛ جامع الحکمتین؛ وجه دین؛ و زادالمسافر که به چاپ رسیده است و تأویلات این کتاب را آنگاه که در دست ملاحظه گرفتار بود به آئین آنها نوشته و تقیه کرده و همین کتاب موجب شده او را ملحد بخوانند - م.

بویهی، فاضل و عالم و فقیه و شاعری بنام است و منزلت و مقام بزرگی داشته و از دانشورانی است که پس از شهید اول می زیسته است.

یکی از فضیلت‌های شاگردان ملا-محمد امین استرآبادی که از علمای جبل عامل است در رساله‌ای که تألیف کرده پس از بیان مطالبی می نویسد: موضوعی که متناسب با بیان فعلی است آن است که شیخ فاضل ادیب ناصر بویهی که نیاکان او آستانه مبارکه حضرت مولی علی علیه السلام را بنیان کرده و آرامگاهی در نجف اشرف به نام «مقبره السلاطین» ساخته اند چکامه‌ای در ستایش یکی از نیاکانم شیخ ظهیرالدین بن حسام عینائی سروده و حکایتی با او دارد که در حال حاضر جای یادآوری آن نیست. و این چکامه را هنگامی سروده است که ظهیرالدین وی را از حضور به درس ممانعت کرده و او هم در مقام عتاب بر آمده خطاب به وی چکامه‌ای سروده که این بیت از آن چکامه است:

وما کل من أدلی من البئر دلوه

بساق و لا من صفح الکتب فاضل

. هر کسی که دلوی به چاه انداخت ساقی نیست و هر کسی که کتابهائی را ورق زد فاضل نمی باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: بویهی در جوانی به جبل عامل رفت و تا آخر

عمر در عینا ثنا زیست داشت و همان جا هم در گذشت. بویهی، در عینا ثنا به تحصیل پرداخته و از شاگردان شیخ ظهیر الدین عاملی می باشد. بویهی، فاضل محقق و بادقت و ادیب و سراینده و فقیه بوده و رساله ارزنده ای در فن حساب دارد که آن را به خط او دیده ام و حاشیه ای بر القواعد علامه تدوین کرده که آن را به خط او دیده ام. گذشته از اینها، حواشی و تحقیقات بسیاری بر کتابهای فقه و اصول داشته است. از سرودهای او ابیات زیر است:

إذا رمقت عیناک ماقد کتبتہ

وقد غیبتنی عند ذاک المقابر

فخذ عظه مما رأیت فإنه

إلی منزل صرنا، به أنت صابر

- پس از مرگ من که تألیفات مرا مورد نظر قرار میدهی باید بدانی که سرانجام آنها هم به همان جایی می رسد که تو در انتظار آن می باشی.

از ابیات اوست:

أقیما فما فی الظاعنین سوا کما

لقلبی حبیب لیت قلبی فداکما

ولا تمنعانی من تعلل ساعه

فیوشک أتی بعدها لا أراکما

فما حسن أن أبتغی الوصل منکما

وأن تقطعا جبل الوصال کلاکما

و أن تأبیا إلا جفای فإننی

إلی الله أشکو رقتی و جفاکما

- در کنار من اقامت گزینید که جز شما که جانم فدایتان باد مسافران دیگری خواهان دل من نمی باشد.

- مرا از اندک شکیبائی که می ورزید محروم مکنید زیرا ممکن است پس از این به دیدار شما نایل نیایم.

- از من شایسته نیست که خواهان وصل شما باشم حال آن که آن هر دوی شما ریسمان وصال را پاره می کنید.
- و هر گاه جز آزار رسانیدن به من نظر دیگری ندارید، از نازک دلی خود و آزار شما به خدا شکوه می کنم.
- کتابهای چندی که به خط او بوده و تاریخ کتابت برخی از آنها ۸۵۲ ه. ق می باشد در نزد ما موجود است.

ص: ۳۶۶

به خط یکی از علما و به نقلی که از خط شهید ثانی داشت چنین نوشته بود، شیخ امام محقق ناصر بن ابراهیم بویه‌ی نسب، در احسا، نشو و نما یافت و در جبل عامل به عمرش خاتمه داده شده است. وی، از علمای بزرگ و محقق بافضیلت بوده از زادگاه خویش به بلاد شام رفته و به تحصیل دانش پرداخته و در سال ۸۵۲ ه. ق که مصادف با طاعون بوده در گذشته است.

وی از بازماندگان سلسله آل بویه است که پادشاهانی بنامند و بر کشور ایران و عراق، حکومت می کردند و صاحب بن عباد از وزیران این سلسله بوده و پس از آن که آستانه مقدسه حضرت صاحب ولایت الهیه مولی علی علیه السلام طعمه آتش بدسیرتان قرار گرفت (۱) آل بویه، به ساختمان آن مقام مقدس اقدام نمودند و برای دفن خود در برابر ضریح مطهر آن حضرت مقبرهای بنیان نمودند که به (قبر السلاطین) موسوم می باشد.

در آخر می نویسد: هرگاه مترجم حاضر، در کتابهای خود کلمه بویه را به کار می برد مرادش آن است که وی از خاندان آل بویه می باشد. تا به این جا گفته برخی از علما و در ضمن آن گفته شیخ معاصر ما به پایان می رسد.

مؤلف گوید: در کتابخانه شیخ صفی الدین در اردبیل کتاب الذکری شهید اول را به خط مترجم دیده و تحقیقاتی هم در ضمن کتابت آن به خط خویش بر آن افزوده است و

ص: ۳۶۷

۱- ماضی النجف و حاضرها، ج ۱، ص ۴۰ می نویسد: بارگاه حضرت مولی علی علیه السلام پنج مرتبه بنیان شده است تا آن جا که نوشته است یکی از آنها به مساعدت عضدالدوله دیلمی بوده که از بهترین بنیانها به شمار می آمده وی برای بنیان روضه مبارکه اموال بسیاری به مصرف رسانید و استادان ماهری برای بنای آن از اطراف استخدام نمود و قریب یک سال خود و لشکریانش برای سرکشی به آنجا حاضر می شد تا سال ۳۳۸ ه. ق که به بهترین طرز به پایان رسید و دیوارهای آن را با چوب کاج که مزین به نقش هایی بوده پوشانیده شد همین بنا با همه اهمیتی که داشت طعمه آتش قرار گرفت و قرآنی که به خط مقدس حضرت مولی بوده و در سه مجلد تدوین شده در این آتش سوزی طعمه حریق قرار گرفت و مجلدی از آن که اطرافش سوخته و جزو قرآن باقی مانده تا سال ۱۰۹۵ موجود بوده است و پس از عضدالدوله دیگر از بویهیان به مرمت آن روضه پرداختند و خود عضدالدوله وصیت کرد تا وی را در روضه مبارکه دفن کنند رحمه الله علیه - م.

تاریخ کتابت آن سال ۸۵۱ ه. ق است بویهی در آخر نسخه ای که به خط اوست می نویسد: به پایان رسید مقابله این نسخه با نسخه شیخ جمال الدین احمد بن نجار که از شاگردان مخصوص شیخ شهید محمد بن مکی است و همان نسخه را جمال الدین در خدمت شهید قرائت کرده و تعلیقاتی از خود شهید تا نماز مسافر به آن افزوده است و از آنجا تا آخر کتاب بر شهید قرائت نشده است (پایان).

مؤلف گوید: بویهی به ضم باء یک نقطه و واو ساکن و پس از آن یاء و هاء منسوب است به آل بویه و آل بویه همان پادشاهانی هستند که پیش از این به آنها اشاره شد و ما چگونگی این نسبت و حقیقت آن را در ضمن شرح حال قطب راوندی ایراد کرده ایم (۱).

در ضمن مجموعه ای که از کتابهای شهید ثانی بود دو اجازه مختصر علامه که به سید مهتابن سنان مدنی داده و همچنین اجازه دیگری از شیخ فخرالدین که برای او صادر کرده است مشاهده کردم که آن اجازات از شیخ ناصر بن ابراهیم لحساوی فاضل محقق نقل شده و در پایان آن می نویسد: فقیر ناصر بن ابراهیم بیاع بویهی عفی الله عنه می گوید: اجازه داده است به من همگی تألیفاتی که متضمن اجازه می باشد به سندهای یاد شده شیخ عالم عامل جمال المله و الحق و الدین احمد بن حاج علی عینائی عاملی از استاد فقیهش علامه زین الدین بن حسام عاملی عینائی از استادش سید علامه نجم الدین بن اعرج حسینی از استادش امام فاضل سید عمیدالدین عبدالمطلب بن اعرج حسینی و استاد دیگرش شیخ فخر الدین محمد بن حسن بن مطهر (رحمهم الله جميعا) تا به آخر و تاریخ این اجازه شب سیزدهم شوال سال ۸۵۲ ه. ق است.

در آخر نسخه ای از حواشی نجاریه علی قواعد العلامة چنین آمده است: کاتب این کتاب، شیخ امام فاضل محقق ناصر بن ابراهیم است که نسب او به آل بویه منتهی می شود و در احساء رشد کرده و پایان کارش در عامل بوده است وی از علمای بزرگ و از

ص: ۳۶۸

۱- در ذیل احوال قطب راوندی به این موضوع اشاره نکرده است و اگر مطلبی هم ابراز داشته است در شرح حال قطب رازی است و نظر به این که مجلد حرف میم از این کتاب مفقود گردیده است نمی دانیم مؤلف چه مطالبی را یادآور شده است - م.

محققان فضلا به شمار است از دیار خویش به بلاد شام هجرت کرد و به تحصیل دانش پرداخت و در سال طاعون به اجل محترم در گذشت.

قاضی ناصر الدین ناصر بن ابی جعفر امامی شیخ

منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فقیه موجه است.

شیخ امام نظام الدین ابوالمعالی ناصر بن ابوطالب علی بن احمد بن حمدان حمدانی

شیخ امام نظام الدین ابوالمعالی منتجب الدین در فهرست گوید: وی فقیه مورد وثوق می باشد.

مؤلف گوید: وی از دانشمندان است که به حمدانی شهرت یافته است.

ادیب نجیب الدین ابوالقاسم ناصر بن قاسم

منتجب الدین در فهرست گوید: وی از دانشمندان صالح است.

شیخ شهاب الدین (یا: جمال الدین) ناصر بن شیخ جمال الدین احمد بن شیخ عبدالله بن سعید بن متوج بحرانی

دانشمند بزرگوار و باکمال و یکی از بزرگانی است که به این متوج معروف می باشد و به طوری که پیش از این یادآوری کردیم، پدر و جدش از فقهای بنام بوده اند و در شرح حال پدرش نوشتیم که او از شاگردان شیخ فخر الدین فرزند علامه حلی است بنابراین فرزندش مترجم حاضر، همدرجه با شیخ مقداد و هم سلکان او می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: شیخ ناصر بن احمد بن عبدالله بن متوج بحرانی، ذهن وقادی داشت و دانشمندی بافضیلت و محقق فقیه و حافظ حدیث بود. گویند موضوعی را که به خاطر می سپارده فراموش نمی کرده است یکی از علما در اجازه ای که صادر کرده از وی نام می برد.

مؤلف گوید: شیخ معاصر که او را به حافظه و هوشمندی ستوده است به همان مقیاسی است که در شرح حال پدرش - پیش از این یادآوری کردیم به آن اشاره کرده است و هرگاه فرزند هم مانند پدر دارای چنان حافظه ای باشد امر شگفت آوری نمی باشد زیرا فرزند نمونه باطن پدر خویش می باشد و هرگاه از چنین حافظه و هوشمندی برخوردار نبود اشتباهی است که از ناحیه شیخ معاصر رخ داده است.

در قریه طسوج تبریز، به بخشی از رساله فی الفقه دست یافتیم که مشتمل بر مبحث امر به معروف و نهی از منکر بود و از جمله مباحث آن، بحث سلام بود و اظهار شده که این رساله از تألیفات جمال بن متوج است و به گمان من این شخص، مترجم حاضر باشد ولیکن به حق باید گفت رساله مزبور از تألیفات پدرش می باشد. زیرا به طوری که برخی از مسائل یاد شده از وسیله را مطالعه کرده ام شیخ جمال الدین بن متوج است و بدون شک، کتاب الوسيله از تألیفات پدر مترجم حاضر، شیخ جمال الدین احمد بن شیخ عبدالله می باشد و شرح این موضوع را در ترجمه پدرش نوشته ایم (۱) و در آینده ذیل ترجمه شیخ بزرگوار سعادت مند ناصر الدین ابو عبدالله ناصر بن متوج بحرانی به پاره ای از مطالبی که مربوط به مترجم حاضر است ایراد خواهیم کرد.

الاجل ضیاء الدین ناصر بن حسین بن اعرابی

منتجب الدین در فهرست، او را به عنوان فاضل فقیه و صالح معرفی کرده است.

ص: ۳۷۰

۱- انوار البدرین، ص ۷۲ به نقل از شیخ سلیمان ماحوزی می نویسد: ناصر در هوشمندی یکتای زمان بود ذهنی شعله زا و صلاحیتی به کمال داشت و تألیفات او را ندیده ام و قبرش در جزیره اکل در جوار مزار صالح پیغمبر میباشد مؤلف انوار می نویسد: همه مورخان او را به بزرگواری و عظمت ستوده اند بویژه شاگرد فاضلش شیخ احمد سبعی احسائی زیاد از حد از وی ستایش کرده است و اشاره نموده که شرحی بر مشکلات القواعد نوشته است و از تألیفات او تفسیری بر قرآن کریم و رساله الناسخ و المنسوخ بوده و اشعار بسیاری در سوک حضرت سیدالشهدا علیه السلام سروده است و اشعار دیگری هم دارد و شیخ احمد بن فهد حلّی و شیخ احمد بن فهد احسائی از شاگردان او بوده اند. م.

سید زین الساده ناصر بن داعی بن ناصر بن شرفشاه علوی حسنی شجری

منتجب الدین در فهرست، وی را فقیه صالح و واعظ معرفی نموده است.

سید ابو ابراهیم ناصر بن رضابن محمد بن عبدالله علوی حسینی

شیخ منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی، فقیه صالح و محدث بود و از شاگردان شیخ طوسی به شمار است. و کتاب مناقب آل الرسول علیهم السلام و کتاب ادعیه زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام و کتاب ماجری بینة و بین احد من الفضلاء من المكاتبات و المطایبات از تألیفات او می باشد و ما، تألیفات او را به توسط ادیب صالح ابو الحسن بن سعدویه قمی از وی، روایت می کنیم.

شیخ ناصر بن سلیمان بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی دانشوری بافضیلت و ادیب و شاعر بود و مؤلف سلافه العصر از وی به دانش و فضیلت و ادب و شعر یاد کرده و اشعاری از او آورده و از معاصران است (۱)

ص: ۳۷۱

۱- در امل الآمل طبع جدید و انوار البدرین و سلافه العصر از وی به عنوان سید یاد کرده اند آری در امل الآمل منضم به منهج المقال وی را به عنوان شیخ معرفی کرده است. سید کبیر در سلافه، ص ۵۱۴ می نویسد: سید ناصر بن سلیمان قارونی بحرانی از خاندان باشخصیتی است که جعفر خطی شاعر بحرین در حق ایشان گفته است: آل قارون لاکبا بکم الی دهر لا ازلمتم رؤس الرؤس و پس از مدح بسیاری که از سید ناصر کرده می نویسد: استاد علامه ما شیخ جعفر بن کمال الدین بحرانی گفت در یکی از روزها در مسجد سدره یکی از مساجد جد حفص که مدرس علم و مجمع فضلا بوده حضور داشتم در آن روز سید حسین بن عبدالرؤف که بزرگ آن سرزمین بوده در آنجا حاضر بود و سید ناصر در کنار او نشسته بود یکی از مدرسان کتاب القواعد را می خواند برادر زاده سید حسین وارد شد دست سید ناصر را گرفته حرکت داد خود به جای او نشست سید ناصر بلافاصله کلمات توهین آمیزی همراه با بلاغت نوشته در برابر او انداخت و از مجلس بیرون رفت. از اشعار اوست: آیا من یغالی فی القریب و یشتی قرابه إنسان بألف أباعد تعالی فإنی لیتنی لاقریب لی أیبعک منهم کل ألف بواحد

شیخ جلیل سعید ناصر الدین ابو عبدالله ناصر بن متوج بحرانی

وی از دانشمندان بزرگ و از متأخران اصحاب ما می باشد و از خاندان ابن متوج بحرانی بنام است و از رساله استخارات که یکی از شاگردان ناصر الدین مترجم حاضر تألیف کرده است، بزرگواری و احاطه علمی او به دست می آید و پاره ای از استخارات بی سابقه را از او نقل کرده است.

و به گمان من مترجم حاضر همان شیخ شهاب الدین ناصر بن شیخ جمال الدین احمد است که پیش از این از وی نام بردیم و اشتباه از ناحیه ناسخان اتفاق افتاده است. و باید او را این چنین معرفی کرد ناصر بن ابی عبدالله زیرا ناصر الدین ابی عبدالله بدون آن که لفظ (ابن) که بدل از کلمه (ناصر الدین) باشد غلط است و به احتمالی هم می توان این شخص را فرزند یاد شده پیش از این قرار داد در عین حال باز هم لفظ (ابن) لازم است.

شیخ نجف بن سیف نجفی

وی دانشور کامل و عالمی بود در نجف متولد شده و در شهر حله می زیسته و از متأخران علما به شمار می آید کتاب تحفه الأبرار حسن طبرسی را که پارسی بوده به عربی برگردانیده است و من ترجمه عربی آن را دیده ام.

شیخ نجم الدین ابن احمد تراکیشی عاملی مشغری

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی عالم فاضل و فقیه بزرگواری است که از شاگردان شیخ علی بن احمد بن حجت عاملی جبعی پدر شهید ثانی به شمار است و از او

اجازه داشته و من اجازه او را به خط وی دیده ام و در آن اجازه از وی ثناگستری کرده و به وی اجازه داده تا به توسط او همگی کتابهای محقق و علامه و دیگران را به طرقي که معروف است از شيخ علي بن عبدالعالي عاملي ميسي روايت نمايد و تاريخ اجازه سال ۹۲۴ ه. ق است.

سيد نجم الدين حسيني جزائري

شيخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی فاضل عالم و محقق پرهيزكار و زاهدي در كمال وثوق بوده است و تعليقاتی بر تهذيب الحديث و حواشی بر کتابهای نحوی داشته است (۱).

سيد نجم الدين بن محمد حسيني جزائري

وی فاضل صالح و دانشوری معاصر است. رساله ای در سهو و احكام آن به نام تحفه الملوک فی احكام الشکوک و شرح ارجوزه فی النحو شيخ حسين عاملي و رساله فی الکلام و کتابهای دیگر (۲).

سيد نجم الدين بن محمد حسيني موسوي عاملي سكيكي

فاضل عالمی است و از شيخ حسن بن شهيد ثانی روايت می کرده.

شيخ معاصر در امل الآمل می نویسد: سيد نجم الدين بن محمد حسيني عاملي فاضل بزرگوار و فقيه محدثی بود، شيخ حسن بن شهيد ثانی به او و دو فرزندش محمد و علي اجازه داده و از وی چنین توصيف کرده است: «السيد الأجل الفاضل الاوحد الطاهر الورع الناسك خلاصه العلماء الأبرار و سلاله النجباء الاطهار» وی از فضلاي بزرگوارى است که علم حديث را وجهه همت خود قرار داده و با کوشش خویش به مطالب ارزنده

ص: ۳۷۳

۱- این ترجمه به خط مؤلف است و در امل الآمل آورده نشده است.

۲- این ترجمه از امل الآمل ج ۲، ص ۳۳۴ اضافه شده است

آن نایل آمده است (۱)

مؤلف گوید: از تألیفات او شرح رساله الاثنی عشریه شیخ حسن است که در نماز تألیف کرده و این شرح را سید امیر شرف الدین علی شولستانی در شرحی که بر آن رساله نوشته به وی نسبت داده است و از تألیفات او رساله ای است مشتمل بر اخبار ائمه علیهم السلام و من بخشی از آخر آن رساله را دیده ام و تاریخ آن نزدیک به هزار (ه. ق) است.

شیخ نجیب الدین بن محمد بن مکی عاملی جبلی

ترجمه او را پیش از این در باب عین بی نقطه به نام او به این شرح نوشته ایم شیخ نجیب الدین علی بن شیخ شمس الدین محمد بن مکی بن عیسی بن حسن بن جمال الدین بن عیسی شامی عاملی جبلی جبعی.

شیخ نجیب الدین بن محمد بن مکی بن عیسی بن حسن عاملی

این مترجم همان مترجم پیش است که نام برده شده است.

شیخ نجیب الدین بن نما حلی

پیش از این به نام نجیب الدین محمد بن نما حلی یادآوری شده است.

شیخ نظام الدین فاضل

فقیه کاملی است. به خط یکی از فضلا دیده ام ابن فهد حلی از شاگردان

ص: ۳۷۴

۱- این اجازه که به عنوان اجازه کبیر است همگی آن در آغاز مجلد ۱۰۹ کتاب اجازات بحار الانوار آورده شده است و تحقیقات زیادی در آن ایراد کرده است در صفحه پنج همین مجلد در پاورقی آن سید نجم الدین مترجم فوق را سید نجم الدین جزائری پنداشته است و او را به همین عنوان از فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۹۲ نقل کرده و حال آن که در کتاب فوائد الرضویه از سید نجم الدین فوق نام نبرده و تنها به ذکر سید نجم الدین جزائری بسنده نموده است. م.

اوست و او شاگرد شیخ فخرالدین فرزند علامه می باشد و من به تألیف او دست پیدا نکرده ام.

شیخ نجیب الدین بن مذکی استرآبادی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی از فضلا است علامه حلی به توسط پدرش از علی بن ثابت بن عصیده از وی روایت می کند.

شیخ نجیب الدین سوراوی

پیش از این به عنوان نجیب الدین محمد یادآوری شده است.

المولی الفاضل الکامل نظام الدین بن قرشی ساوه ای

ساکن عبدالعظیم وی از شاگردان با جلالیت شیخ بهائی بوده و در سفر و حضر با وی همراهی داشته و از مخصوصان بسیار نزدیک او بوده است و پس از درگذشت شیخ بهائی در پیشگاه شاه عباس صفوی موقعیت ویژه ای پیدا کرده و در مدرسه حضرت عبدالعظیم در شهر ری به تدریس می پرداخته است و پس از اندکی که از مرگ شاه عباس گذشت در سن چهل سالگی به درود زندگی گفته است.

نظام الدین دانشوری نقاد بوده و از علم رجال و فقه و حدیث و کلام و اصول و ریاضی و علوم دیگر کمال اطلاع و برخورداری را پیدا کرده و با سن کمی که داشته است به مرتبه بزرگی از دانش رسیده و معاصر با امیر مصطفی تفریسی مؤلف رجال است.

از تألیفات او اکمال تتمه جامع عباسی شیخ بهائی است که شیخ مبرور آن کتاب را تا بحث تجارت به پایان آورده و نظر به این که به اتمام آن موفق نشده است نظام الدین به درخواست شاه عباس آن کتاب را به سبکی که شیخ بهائی گرد آورده به اتمام رسانیده است و از تألیفات او شرح رساله الفخریه در اصول الدین است که شیخ فخرالدین فرزند علامه آن را تألیف نموده است. نظام الدین آن رساله را با قلم ارزنده خویش در ضمن شرح لطیفی به درخواست صدر کبیر آمیرزا رفیع الدین محمد تدوین کرده است.

از تألیفات او کتاب نظام الأقوال فی علم الرجال است. کتاب بزرگی است و مشتمل بر تحقیقات گرانبھائی در علم رجال بوده (۱) و دیگری کتاب الصحیح العباسی است که کتاب دامنه داری می باشد در این کتاب اخبار صحیح را از کتب اربعه مشهور و کتابهای حدیث که محل اعتماد بوده و مشهور در میان محدثان می باشد گرد آورده و مشکلات آنها را شرح داده و در ضمن مسائل فقهی به ادله آنها پرداخته است و نظر به این که مطالبی را که در آن گرد آورده مفصل و از حد معمول بیشتر بوده و نمی توانسته به همان سبک به پایان بیاورد و پیش از آن که به اتمام آن بپردازد دست از تألیف آن کشیده و کتاب دیگری به همین نام، تألیف کرده و به ذکر اخبار و شرح مطالب مشکل آنها و هرچه تناسب با آن تألیف داشته پرداخته است.

ص: ۳۷۶

۱- در الذریعه، ج ۲۴، ص ۱۹۱ می نویسد: نظام الأقوال فی معرفه الرجال تألیف نظام الدین محمد بن حسین ساوه ای است که در زاویه حضرت عبدالعظیم علیه السلام در شهر می زیسته و شاگرد شیخ بهائی بوده و پس از شاه عباس صفوی متوفی ۱۳۰۸ ه. ق به اندک فاصله ای در گذشت در این کتاب به اسامی راویانی که محمد بن ثلاثه در کتب اربعه از آنها روایت کرده اند و در حق آنها ثقه یا عالم یا فاضل گفته اند پرداخته است و این کتاب را بر یک مقدمه و دو قسم و یک خاتمه تدوین نموده از بخش اول آن در دهم ماه صفر سال ۱۰۲۱ ه. ق و از بخش دوم آن در ماه صفر سال ۱۰۲۲ ه. ق آسوده شده و هر دو بخش آن را به ترتیب حروف تهجی گرد آورده و در مقدمه آن به پاره ای از اصطلاحات اشاره کرده و طرق خود را متعرض گردیده و در خاتمه به یاد آوری از دوازده فائده پرداخته است نسخه ای از آن که حداکثرش به خط مؤلف بوده در کتابخانه سید صدر و نسخه ای از آن در کتابخانه فاضل معظم آقای حاج سید احمد روضاتی موجود می باشد. فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۹۳ از تکمله سید صدر نقل کرده است نظام الدین محمد بن حسین قرشی ساوهای فاضل فقیه و محدثی است پدرش از ارادتمندان شیخ بهائی بوده و پس از آن که در گذشت شیخ بهائی امور نظام الدین را به عهده گرفت و کاملاً از او نگهداری کرد و از تربیت او آنی فروگذار نداشت و او هم همه جا همراه شیخ بود و پس از رحلت شیخ در پیش شاه عباس موقعیت خاصی به دست آورد و پس از آن که ملا خلیل قزوینی از تدریس مدرسه عبدالعظیم معزول گردید نظام الدین تدریس آن جا را عهده دار شد و در آن حال کمتر از چهل سال از عمر او گذشته بود و در چهل سالگی که مدرس آن مدرسه بود در گذشت و از تألیفات او زینہ المجالس و رساله وجوب نماز جمعه و تعلیقات دیگر است و فرزندش به نام ملا محسن داشته که مدرس هم بوده است . م.

وی از فقهای بزرگ روزگار علامه یا پس از او بوده و سید علی بن عبدالحمید در تتمه رجال اش در طبقه علامه از وی، یاد کرده است و من نام او را در کتابهای دیگر غیر از رجال مزبور ندیده ام.

شیخ ابونعیم ترین عصام بن مغیره فهری معروف به قاره

به طوری که از کتابهای رجال و کتابهای دیگر به دست می آید ابونعیم از مشایخ ابوالفضل شیبانی و همدرجه با صدوق است.

از یکی از مواضع، استفاده می شود که وی از علمای شیعه است لیکن از چگونگی حال او اطلاعی ندارم و تنها روایت ابوالفضل شیبانی از او توثیق و تعدیل او را ثابت نمی کند بلکه دلیل بر مدح او هم نمی باشد. زیرا به طوری که مشهور است ابوالفضل هم وضع مرتبی نداشته است.

به راستی در مواضع زیادی به نام مترجم حاضر برخورده ام بلکه در بخشی از روایات هم از وی نام برده شده است.

شیخ فرج الله در رجال اش می نویسد: نصر به فتح نون و سکون صاد و راء بی نقطه . میرزا محمد استرآبادی در تلخیصش از وی یاد کرده است و عصام به کسر عین و صاد بی نقطه و الف و میم آخر، مغیره به ضم میم و غین نقطه دار مفتوح و یاء ساکن و در آخر، را و ها و فهری (۱) به کسر فا و سکونها و کسر را و در آخر بای نسبت و ابونعیم با واو و بعد از با معروف به قرقاره به فتح قاف و راء ساکن و بعد از آن، قاف و الف و راء و ها، ابوالفضل شیبانی از وی روایت می کرده و پیداست که از اصحاب ما می باشد. و میرزای استرآبادی در بخش کنی می نویسد: ابونعیم نصر بن عصام بن مغیره

ص: ۳۷۷

۱- فهر و فهره به کسر فا در اصطلاح اطبا به سنگ دقیقی گفته می شود که با آن دارو می ساینند سنگ داروسای) - م.

فهری معروف به قرقاره، ابو المفضل شیبانی به توسط او از ابو سعید مراغی از احمد بن اسحاق بن یونس روایت داشته است که دلیل بر تشیع او می باشد.

و در تعلیقه ای که میرزا بر تلخیصش نوشته است چنین یادآوری می کند: ابو نعیم نصر بن عصام بن مغیره فهری معروف به قرقاره ابو المفضل شیبانی از وی روایت می کرده و او از ابوسعید یحیی که چگونگی حال او معلوم نمی باشد روایت داشته است.

و مؤلف گوید: آری آنچه را که شیخ فرج الله از بخش نای رجال کبیر میرزا که به منهج المقال فی تحقیق احوال الرجال موسوم است نقل کرده، ما هم در باب مزبور آن کتاب دیده ایم لیکن در آن کتاب چنان آمده است ابوالفضل شیبانی به توسط وی از ابوسعید مراغی از احمد بن اسحاق، موضوعی را روایت کرده که دلیل و مؤنس به تشیع او می باشد و در رجال شیخ فرج الله چنین نقل شده است: (أحمد بن اسحاق یونس بتشیعه) و حق آن است که چنین نوشته شود (ما یونس بتشیعه) و اشتباه از ناحیه کاتب است.

اضافه می شود که نام کتاب کبیر میرزا چنان که نوشتیم منهج المقال است و تلخیص آن رجال و سبط می باشد و تا آنجا که ما می دانیم نامی از ابونعیم در باب نون و در باب کنی آورده نشده است. و این که می نویسد: در تعلیقه تلخیص چنان آمده است هر گاه مرادش از تعلیق زننده خود مؤلف باشد چنان که از ظاهر بیان شیخ فرج الله استفاده می شود باید گفت در نسخه های تلخیص که در اختیار ما قرار گرفته چنان موضوعی ایراد نگردیده است و در رجال کبیر هم در باب نون از او یادآوری نموده آری بطوری که گفتیم در باب (گنی) به نام او اشاره کرده است.

شیخ امام نصر بن حسن مرغینانی

شیخ امام نصر بن حسن مرغینانی(۱) وی از دانشمندان و فضلا و سرایندگان است از روزگار او اطلاعی ندارم، آری

ص: ۳۷۸

۱- مرغینان به فتح میم و سکون را و غین مکسور یکی از شهرهای معروف فرغانه است و دانشورانی از آن جا برخاسته اند در آداب المتعلمین منضم به جامع المقدمات از وی نام نبرده است و ضمنا آداب المتعلمین از خواجه نصیر طوسی نمی باشد به فصل توکل همان کتاب مراجعه شود - م.

محقق طوسی در رساله آداب المتعلمین از وی نام می برد و پاره ای از اشعار را در باب تعلیم و امثال آن از او یادآور می شود و ظاهر آن است که از اعلام شیعه باشد.

شیخ نصر بن علی جهضمی

وی از دانشمندان است کتاب الموالد از تألیفات اوست این کتاب را سیدبن طاووس در اوائل کتاب اقبال به وی نسبت داده و مطالبی را از او نقل کرده است و در ذیل اسامی علمای امامیه از وی نام می برد و برای چگونگی احوال او به کتاب دیگر باید مراجعه کرد. در عین حال، خود سید در کتاب المهج تصریح می کند که وی، از مخالفان مورد وثوق است و کتاب الموالد الأئمه علیهم السلام از تألیفات او می باشد.

شیخ ادب نصر الله بن نصر زنجانی

شیخ منتجب الدین در فهرست می نویسد: زنجانی فاضل متبحری است و المقامات الطیبه؛ المقامات الحکمیة؛ الرساله السعیدیه و کتاب الجواهر در علم نحو از تألیفات او می باشد.

شیخ نصر بن یعقوب دینوری

وی از دانشمندان است کتاب جامع الدعوات از تألیفات اوست (۱) و سیدبن طاووس در کتاب اقبال برخی از اخبار را از آن کتاب نقل کرده است و ممکن است از علمای خاصه باشد.

مولی نصرالله همدانی معروف به آخوند نصرا

وی از فضلا و علما و بزرگواران و فقها بوده و جامع علوم معموله به شمار می آمده از محضر گروهی از اعلام از جمله میرداماد استفاده می کرده و در همدان تدریس

ص: ۳۷۹

۱- از این کتاب درالذریعه پنجم نام نبرده است . م.

داشته و جمعی از فضلا از درس او مستفید می شده اند و تعلیقات و تحقیقات و تألیفاتی داشته است.

در تبریز به نسخه ای از منتهی المطلب علامه حلی در فقه دست یافتم که آخوند صدرا تحقیقاتی به خط خود بر آن نوشته بود و ممکن است اصل نسخه هم به خط خود او نوشته باشد و به طوری که اطلاع پیدا کرده ام کتابخانه مفصلی ترتیب داده که همگی آنها کتابهای با ارزشی بود و تحقیقاتی به خط خود بر آنها نوشته است.

همدانی، منسوب به همدان است در تقویم البلدان می نویسد: همدان از اقلیم چهارم از بلاد جبل یعنی عراق عجم است و شهر همدان و توابع آن را ماه البصره می خوانند. و در انساب می نویسد: همدان به فتح ها و میم و بعد از آن دال و الف و نون، ابن حوقل گفته همدان در حد وسط عراق عجم قرار گرفته است و از همدان تا حلوان که ابتدای عراق است شصت و هفت فرسخ می باشد و شهر بزرگی است که دارای چهار دروازه بوده آب زیادی دارد و باغهای فراوان و کشت و زرع بسیار، احمد کاتب گفته است و قم در طرف شرقی همدان واقع شده است و پنج منزل از یکدیگر فاصله دارند. و در انساب گفته است: همدان از شهرهای عراق عجم است و در سر راه حاجیان و قافله ها قرار گرفته و یکی از فضیلات همدان گفته است: همدان لی بلد أقول بفضله

لکنه من أقبح البلدان

صبیانه فی القبح مثل شیوخه

وشیوخه فی العقل کالصیبان(۱)

ص: ۳۸۰

۱- در معجم البلدان، ج ۵، ص ۴۱۷ شرح مفصلی راجع به همدان و بنیان آن و اشعاری که در مدح و ذم آن سروده است ایراد کرده از جمله می نویسد: اشعاری درباره سردی هوای آنجا سروده شده است و پس از آن دو شعر مزبور را که از بدیع الزمان همدانی بوده ایراد کرده و به دنبال چهار بیت شعر از ابو العلامه محمد وزیر همدانی ذکر کرده که دو شعر فوق با اندک تغییری اقتباس نموده است. آقای دکتر مهدی درخشان دو مجلد کتاب به نام بزرگان و سخن سرایان همدان درباره دانشوران همدان از قدیم و جدید تألیف کرده و در مقدمه آن مطالبی مربوط به همدان نوشته و در همان کتاب ج ۱، ص ۱۶۷ ذیل شرح حال بدیع الزمان همدانی می نویسد: بدیع الزمان همواره از همدان به صاحب بن عباد شکایت می کرد و به همان دو شعر اشاره می کند و اضافه می نماید بدیع الزمان با در نظر گرفتن حروف همدان گفته است: الهاء هم و المیم محد والذال ذل و الألف آفه و النون ندم لقاطنیها نعوذ بالله من ذی المخافه همدان در عربی همدان با ذال می نویسند و می خوانند - م.

- همدان شهر من است و از آن به خوبی یاد می‌کنم در عین حال از بدترین شهرها است. داستان

- زیرا کودکان آن شهر از نظر زشتی مانند پیرمردانند و پیرمردان آن از نظر خردمندی مانند کودکان آن می‌باشند.

مؤلف گوید: در شرح حال سید میرزا ابراهیم بن حسین همدانی پاره‌ای از اشعار پارسی این گوینده را نوشتم و آورده‌ام که وی از دانشمندان بنام روزگارش بوده و در تاریخ و شعر و انشا نظیر نداشته است.

مولی نصیر

وی از فضلا و علما و متکلمان بود از روزگارش اطلاعی ندارم آری در شهر تنکابن از شهرهای گیلان، به رساله فارسی در اصول پنجگانه به نام اصول الدین از تألیفات او دست یافتیم که مشتمل بر یک مقدمه و پنج باب و یک خاتمه بود و تحقیقات ارزنده‌ای را در آن گرد آورده و ممکن است این شخص همان ملانصیر همدانی باشد که شاگرد میرداماد است و غیر آخوند نصر الله همدانی می‌باشد.

مولی نصیر الدین کاشی

مولی نصیر الدین کاشی (۱)

وی فاضل دانشور بزرگوار و از علمائی است که پیش از شیخ علی کرکی می‌زیسته و شیخ ابن جمهور احساوی در رساله‌ای که به منظور مناظره با فاضل هروی سنی در امامت تألیف کرده از وی نام برده و او را از بزرگان دانشوران امامیه معرفی کرده است.

ص: ۳۸۱

۱- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: این شخص همان ملانصیر الدین علی حلی کاشی است که اصلاً از مردم کاشان بود و در شهر حله می‌زیسته و من می‌گویم مترجم فوق علی بن محمد بن علی کاشانی است که شرح حالش در مجلد چهارم یادآوری شده است.

شیخ اجل نعمه الله بن شیخ شهاب الدین ابوالعباس احمد بن شیخ شمس الدین محمد بن خاتون عاملی عینائی

وی از علمای امامیه و فقهای بزرگوار و یکی از فقهای است که به ابن خاتون، معروف می باشد و او و پدر و جد و بستگان دیگرش از خانواده علم بوده و ما ترجمه هر یک از آنها را در این کتاب در محال مناسب ایراد کرده ایم.

فرزندش شیخ جمال الدین احمد و ملا عبدالله شوشتری از وی روایت داشته اند و اجازه مختصری برای ملا عبدالله مرقوم داشته و مابخشی از آن اجازه را، در ضمن ترجمه ملا عبدالله ایراد نموده ایم (۱).

از کسانی که از وی روایت داشته اند سید حسن بن علی بن شدقم حسینی مدنی است که شیخ نعمه الله اجازه مبسوطی برای او مرقوم داشته است و ما بخشی از آن را در ضمن شرح حال سید حسن یاد شده ایراد کرده ایم.

و گروه دیگری از علما از وی روایت داشته اند و خود او هم از گروه بسیاری از فضلا روایت می کرده است و او و فرزند و پدر و جد اولیش و پدر جد و جد اعلایش از دانشوران بنامند و ترجمه برخی از آنها ذکر شده و برخی دیگر از آنها را پس از این یاد خواهیم کرد.

شیخ معاصر در امل الآمل (۲) می نویسد: شیخ نعمه الله بن احمد بن محمد بن خاتون عاملی عینائی، عالم دانشمند و بزرگوار و ادیب شاعر و از شاگردان شیخ علی بن عبد العالی کرکی است.

مؤلف گوید: هرگاه مراد شیخ معاصر، از شیخ نعمه الله مترجم حاضر باشد گفتار وی بیرون از اشکال نمی باشد زیرا پیش از این در ضمن ترجمه سید حسن بن علی بن

ص: ۳۸۲

۱- صورت این اجازه در اجازات بحار، ج ۱۰۹، ص ۹۶ آورده شده است و تاریخ آن اواسط محرم سال ۹۸۸ ه. ق می باشد.

۲- امل الآمل، ج ۱، ص ۱۸۹.

حسن بن علی بن شدقم مدنی نوشتیم که شیخ معاصر و دیگران اظهار داشته اند شیخ نعمه الله بن أحمد بن خاتون عاملی از شهید ثانی روایت داشته است بنابراین از قرینه ظاهری استفاده می شود که شیخ نعمه الله شاگرد شیخ علی کرکی نبوده است زیرا شخص شهید ثانی با یک یا دو واسطه از شیخ علی کرکی روایت داشته است. و هر گاه چنین باشد باید گفت مراد شیخ معاصر شخص دیگری به این نام بوده که شیخ معاصر مستقلاً از وی نام نبرده است در عین حال به خاطر می رسد که شیخ نعمه الله عمر طولانی داشته است و با این احتمال، اشکالی باقی نخواهد ماند و خود شیخ نعمت الله در اجازه ای که به سیدبن شدقم داده تصریح کرده است که گاهی بدون واسطه و هنگامی به واسطه شیخ جمال الدین ابو العباس احمد بن شیخ شمس الدین محمدبن خاتون عاملی از شیخ علی کرکی روایت داشته است و همچنین از پدرش جمال الدین احمد روایت کرده است.

مؤلف گوید: پیش از این در ضمن ترجمه ملا عبدالله شوشتری نوشتیم که وی از شیخ احمد بن نعمت الله بن أحمد فرزند مترجم حاضر روایت داشته است (۱). و شیخ احمد در آن اجازه به نام عده ای از مشایخ خود و مشایخ پدرش اشاره کرده است و به مناسبت یاد آوری از مشایخش می نویسد: و اجلهم الشيخ الأجل الفرد العلم الوالد الشيخ نعمه الله خرق الله العاده بطول عمره که خدا عمری طولانی به وی ارزانی داشته است از پدرش الشيخ الامام الرحله القدوه عمده المخلصین و زبده المحصلین الشيخ شهاب الدین احمد از پدرش تا به آخر و خود شیخ نعمت الله در اجازه ملا عبدالله شوشتری که در ضمن شرح حالش یادآوری شده است می نویسد: فاقول انی اروی عن شیخی امامی الامه و اکملی الأئمه و سراجی المله الامام ذوالمآثر و المفاخر و الفضائل و المعانی ابوالحسن علی بن عبدالعالی و الفقیه النبیة البدل الصالح والدی ابوالعباس احمدبن خاتون قدس الله روحیها و نور ضریحیها بمحمد و اله و این هر دو تن از جد اکمل افضل، محقق مدقق، شمس الدین محمدبن خاتون (روض الله مرقده) روایت کرده اند و گذشته از این،

ص: ۳۸۳

۱- صورت این اجازه در اجازات بحار، ج ۱۰۹، ص ۸۸ آورده شده است و تاریخ آن ۱۷ محرم سال ۹۸۸ ه. ق است - م.

هر یک از این دو تن هم روایت ویژه ای داشته اند که مشتمل بر طرق متعدده ای بوده و به خط خودشان تدوین گردیده و مشهور است پاره ای از آنها که به یاری خدا در دست اختیار ما قرار گرفته است از طرق عالی برخوردار بوده و برخی از آنها از طرق سافل بهره مند گردیده است. و فرزند نیکوکار و شایسته ام که از خوی پسندیده و اخلاق حمیده برخوردار دارد به ضبط آنها پرداخته است (۱).

از ظاهر کلام نعمت الله استفاده می شود مرادش از شیخ ابوالحسن علی بن عبدالعالی محقق کرکی نبوده بلکه منظورش شیخ علی میسی است. زیرا مقتضی درجه روائی حکایت از آن دارد که شیخ علی میسی باشد و هرگاه این احتمال پابرجا باشد شیخ معاصر اشتباه کرده که شیخ علی کرکی را به جای شیخ علی میسی معرفی نموده است.

مگر این که بگوئیم شیخ نعمت الله از عمر طولانی برخوردار بود چنان که فرزندش در اجازه خود نوشته است «خرق الله العاده بطول عمره» و این جمله، نظریه ما را که

طولانی بودن عمر او باشد تأیید می نماید و در این صورت از شیخ علی کرکی اجازه داشته است. با توجه به آنچه گفته شد اجازه داشتن شیخ نعمت الله از شهید ثانی، خالی از نظر و اشکال نخواهد بود.

شیخ نعمت الله رساله مختصری در معنای عدالت مرقوم داشته است که نسخه ای از آن، در اختیار ما می باشد.

از اجازه ای که شیخ نعمت الله برای سیدبن شدقم یاد شده در پشت کتاب استبصار مرقوم داشته است استفاده می شود که شیخ نعمت الله از گروه بسیاری از اعلام روایت داشته است که مهمترین ایشان شیخ امام علامه خاتمه مجتهدان و اعلم مدرسان ابو الحسن علی بن فقیه عارف عز الدین حسین بن مقدس مرحوم عبدالباقی «اعلی الله فی الفرادیس مقامه» است که از استادش ابوالحسن علی بن هلال جزائری روایت کرده است.

ص: ۳۸۴

۱- مرادش اجازه ای است که شیخ احمد فرزند شیخ نعمت الله به ملاعبده الله شوشتری داده است و پیش از این نوشتیم، صورت آن در مجلد اجازات بحار ضبط شده است . م.

شیخ معاصر، در آخر وسائل الشیعه تصریح کرده است که شیخ نعمت الله بن احمد بن محمد بن خاتون عاملی از شیخ علی بن عبدالعالی عاملی کرکی و از فقیه ابوالعباس احمد بن خاتون عاملی از شیخ شمس الدین محمد بن خاتون عاملی روایت داشته و ملا عبدالله شوشتری از وی روایت کرده است (۱).

شیخ نعمه الله بن حسین عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته: وی فاضل باصلاحیتی است و از محضر گروهی از دانشوران عرب و عجم استفاده کرده و کتابهای حدیث مشهور را به خط خود استنساخ نموده و به قرائت آنها پرداخته و از معاصران به شمار می آید در آغاز تألیف کتاب امل الآمل که سال ۱۰۹۶ هـ. ق می باشد در گذشته است.

سید صدر کبیر امیر نعمه الله حلی

وی از فضلالی حله بوده و در روزگار شاه تهماسب صفوی به مشارکت سید صدر امیر قوام الدین حسین عهده دار امور صدارت می شده و پس از درگذشت امیر قوام الدین با سید امیر غیاث الدین منصور که فاضل بنام است به امور صدارت می پرداخته و پس از آن که با شیخ علی کرکی (محقق کرکی) به مخالفت برخاسته و با شیخ ابراهیم قطیفی که اظهار دشمنی با شیخ علی می کرده موافقت نموده از مقام صدارت عزل شده و امیر غیاث الدین منصور مستقلاً به امور صدارت موظف گردیده و به طوری که از تاریخ عالم آرا بر می آید امیر غیاث الدین هم با شیخ علی کرکی به مخالفت برخاسته او هم به خاطر مخالفت با وی از صدارت عزل شده است و ما پیش از این در ذیل شرح حال امیر غیاث الدین تفصیل این پیش آمد را ایراد کرده ایم.

ص: ۳۸۵

۱- سید صدر در تکمله امل الآمل، ص ۴۱۷ می نویسد: اجازه ای را که محقق کرکی برای پدر شیخ نعمت الله و خود او و برادرش شیخ زین الدین جعفر نوشته است و تاریخ آن ۱۳۲ هـ. ق بوده است دیده ام -م.

حسن بیگ روملو در احسن التواریخ می نویسد: امیر نعمت الله حلی از سادات بزرگوار حله بود از فضائل و کمالات برخوردار و در علوم مربوط به اجتهاد استاد و مهارت کامل داشت و برخی او را از مجتهدان به شمار آورده اند و خود هم مدعی این مقام بود و لیکن علمای بنام اعترافی به مقام اجتهاد او نداشتند، امیر نعمت الله دانشوری تیز ذهن و فهمیده و هوشمند بود و فطرت عالی داشت تا آن جا که هیچ یک از علما هر چند هم در مراتب فضیلت بالاتر از او بودند تاب مباحثه و مناظره با او را نداشتند و گاهی پیش آمد که از مقدمات آن اطلاعی نداشت با علمای زمان به مناظره و مباحثه برمی خاست و با نیروی ذهنی و سلیقه خاصی که داشت با آنان در می افتاد که هیچیک از حاضران نمی پنداشت که وی از آن علم اطلاعی نداشته باشد بلکه مهارت او در آن علم بر آنها آشکارا می شد.

نعمت الله از شاگردان شیخ علی کرکی بود و از برکت مصاحبت او به این پایه از کمال رسیده بود در عین حال با او مناظره می کرد و نعمتی که از او برخوردار شده بود کفران نمود و حقوقی را که از ناحیه او دریافته بود، مبدل به عقوق ساخت و به خدمت شیخ ابراهیم قطینی که در نجف اشرف می زیست و از مخالفان شیخ علی بود اتصال پیدا کرد و برخلاف نظریه شیخ با وی ارتباط ایجاد نمود و پاره ای از مسائل فقهیه را از او فرا می گرفته و گاهی از دربار شاه تهماسب که دست اندرکار آنجا بود نامه ای به شیخ ابراهیم می نوشت و او را به پاره ای از کارها که موجبات بی اعتباری شیخ علی را در برداشت تشویق می نمود در عین حال از مخالفت های خود نتیجه ای نمی گرفت و زیانی به مقام شیخ علی وارد نمی آمد بلکه همه گونه زیانهای دنیوی و اخروی عائد خود او می شد.

امیر نعمت الله همواره در نظر داشت در حضور شاه تهماسب راجع به صحت نماز جمعه در غیبت امام و نبودن نائب خاص گفتگو کند چه آن که شیخ علی اعتقاد داشت نماز جمعه با وجود مجتهد جامع الشرائط در عصر غیبت صحیح است و برای این منظور گروهی از علما و فقها را که نظر خوبی با شیخ علی نداشتند همداستان نمود از قبیل قاضی مسافر و ملاحسین اردبیلی و گروهی از امرا و ارکان دولت که با شیخ علی کدورت و دشمنی داشتند مانند محمودبیک آبدار و ملک بیگ خوئی و دیگران که از وی

پشتیبانی می کردند و به حمایت او برمی خاستند و از شیخ علی سعایت می نمودند و بالاخره با وی موافقت کردند که از هیچ گونه کمکی نسبت به وی دریغ نوزند. لیکن

چنان مجلسی منعقد نشد و چنان مناظره در حضور سلطان به وقوع نپیوست و آن تدبیر ثمری نبخشید. و در یکی از آن روزها، تنی از اشرار نامه ای مشتمل بر انواع کذب و بهتان نسبت به شیخ علی کرکی نوشت و آن را در خانه سلطان در تبریز واقع در میدان صاحب آباد افکند این نامه که مجهول بود و از نویسنده اش اطلاعی بدست نمی آمد به عرض شاه رسید، سلطان به مضمون آن نامه، توجهی نکرد بلکه دستور مؤکد صادر کرد تا کاتب آن را به دست آورند و پس از جدیت فراوان معلوم شد امیر نعمت الله از چگونگی آن نامه با اطلاع است. و بدنبال این جریان، نزاع فیما بین شیخ علی و امیر نعمت الله بی اندازه بالا گرفت تا آنجا که سلطان دستور داد وی را تبعید کنند و به یکی از افراد امر کرد تا او را از معسکر سلطان به بغداد روانه کند و سلطان به محمد خان تکلو که حاکم بغداد بود توفیق کرد که قدغن کند از این که با شیخ ابراهیم و دشمنان دیگر شیخ علی مراوده نماید مبادا علیه شیخ علی، تصمیم بر خلافی بگیرند و در ضمن به حاکم بغداد تذکر داد همواره متعرض احوال امیر نعمت الله باشد و اعمال و رفتار او را تحت نظر دقیق خویش قرار بدهد.

هنگامی که تهماسب تصمیم گرفت تا به سوی بغداد عزیمت نماید. شیخ علی اندکی پیش از او و با رخصت قبلی عازم عراق عرب شد و از اتفاقات، شیخ علی و امیر نعمت الله با ده روز فاصله وفات یافتند. و مؤلف گوید: پیش از این ذیل ترجمه شیخ علی کرکی به پاره ای از احوال امیر نعمت الله اشاره کردیم.

خواند میر در آخر کتاب تاریخ حیب السیر در طی شمارش علمایی که در روزگار شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۳۰ ه. ق که مصادف با درگذشت او بوده است زیست داشته اند می نویسد: از جمله علمای روزگار وی سید نعمت الله حلی است و او از جمله سادات و علمای حله است و در سال ۹۲۹ ه. ق به منظور مصاحبت با شیخ زین الدین

علی به هرات آمد و پس از برهه ای از زمان به اتفاق یکدیگر به بلاد عرب هجرت کردند.

مؤلف گوید: به طوری که در شرح حال شیخ علی کرکی نوشته ایم شیخ زین الدین علی غیر از شیخ علی کرکی است (۱).

سید نعمه الله بن عبدالله حسینی موسوی جزائری شوشتری

وی فقیه محدث و ادیب متکلم و مدرس زیرک و مجلس آرا و از معاصران است و هم اکنون از طرف سلطان، عهده دار منصب شیخ الاسلامی شوشتری می باشد و از شاگردان علامه خوانساری و استاد استناد «ره» بلکه از شاگردان پدر بزرگوارش ملامحمدتقی مجلسی به شمار می آید. و مراتب قرائت و حدیث را از شیخ جعفر بحرانی مجتهد و شیخ عبدالعلی حویز اوی ساکن شیراز و علامه خوانساری استاد محقق فراگرفته است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: سید نعمت الله بن عبدالله حسینی جزائری، فاضل دانشور و محقق. علامه بزرگوار و مدرس و از معاصران است تألیفاتی دارد، از جمله شرح تهذیب یعنی تهذیب الحدیث شیخ طوسی؛ حواشی الاستبصار بلکه شرح استبصار در چند مجلد و حواشی الجامی (۲)؛ شرح الصحیفه؛ شرح تهذیب النحو؛ منتهی المطلب در نحو و یک مجلد کتاب در حدیث به نام الفوائد النعمانیه که به نام خودش نعمت الله موسوم گردیده است و کتاب دیگری در حدیث به نام غرائب الاخبار

ص: ۳۸۸

۱- در رجال حبیب السیر، ص ۲۵۳ می نویسد: شیخ زین الدین علی، قدوه اشراف علمای عرب و جامع اصناف فضل و ادب است به کمال امانت و دیانت موصوف و به غایت تقوا و پرهیزکاری معروف سال ۹۲۸ ه. ق به هرات آمد و مورد توجه نواب (در مشخان) قرار گرفت و به منصب شیخ الاسلامی و قاضی القضاتی نامزد شد و مدت دو سال به لوازم آن منصب پرداخت پس از آن تمایل به وطن مألوف خویش گردید و عازم دیار عرب شد. م.

۲- حواشی مزبور به نوشته نابغه فقه و حدیث تا آخر مبحث اسم در یک مجلد تدوین شده و از بهترین حواشی شرح ملا عبدالرحمن جامی است که بر کتاب کافیه نوشته که همراه شرح مزبور مکرر به طبع رسیده است و تازگی هم گراور شده است. م.

فی نوادر الاثار و کتاب الانوار النعمانیه فی معرفه النشأ الانسانیه (۱) و کتابی در فقه به نام هدیة المؤمنین و حواشی مغنی اللیب و کتابهای دیگر.

و مؤلف گوید: از تألیفات او کتاب نوادر الاخبار در یک مجلد است و کتابی در حل المشکلات من المسائل الحکمیة و الکلامیة و الفقهیة و علوم دیگر این کتاب در ضمن دو مجلد تدوین شده است و دارای تحقیقات بسیار ارزنده ای می باشد و من آن را به خط خود او دیده ام و تفسیر قرآن تحقیقاتی درباره آیات شریفه در حواشی قرآن کریم مرقوم داشته که نزدیک به هفتاد هزار بیت می باشد و به نام (۲)... موسوم می باشد. و شرح نهج البلاغه که در حواشی آن مرقوم فرموده است و شرح صحیفه که بر حواشی صحیفه مبارکه مرقوم داشته است و از تألیفات او کتابی است که حواشی ابن ابی جمهور را که بر کتاب غوالی اللثالی خودش داشته، در آن گرد آورده و خود سید نعمت الله هم تحقیقاتی بر آن افزوده است و کتاب شرح التهذیب به نام غایه المرام فی شرح تهذیب الاحکام در هشت مجلد و شرح الاستبصار به نام کشف الاسرار فی شرح الاستبصار در سه مجلد و شرح توحید الصدوق به نام انس الوحید فی شرح کتاب التوحید این شرح، مشتمل بر تحقیقات ارزنده ای است و متأخر از تألیفات دیگر او می باشد و پیش از او، امیر محمدعلی، نایب الصداره در قم به شرح آن اقدام نموده است و کتاب الانوار النعمانیه در دو مجلد است.

از تألیفات او رساله منبع الحیات فی حجیه قول المجتهدین من الاموات رساله دامنه داری است در این رساله به توضیح دو اصل پرداخته است: اول تحقیق در مسأله قول میت مانند میت است، دوم راجع به تحقیق قول علما که نوشته اند رعیت بر دو قسم

ص: ۳۸۹

۱- کتاب مهمی است که در چهار مجلد در این روزگار به طبع رسیده و شرح حال مؤلف به قلم خود او در مجلد چهارم آن تدوین گردیده قابل توجه می باشد - م.

۲- چنانچه از حاشیه ای که خود سید نعمت الله بر امل الآمل داشته و پس از این اشاره می کند بر می آید: این تفسیر به عقود المرجان فی حواشی القرآن موسوم می باشد. شرحی در نابغه فقه و حدیث راجع به این تفسیر مرقوم داشته مراجعه شود - م.

است ۱- مجتهد ۲- مقلد. و در ذیل این دو بخش دلائل زیادی که شهید ثانی در رساله‌های که به منظور همین مسئله تألیف کرده ایراد نموده و همچنین نظریه ای که شیخ حسن

صاحب معالم) فرزند شهید در همین مسأله داشته متذکر شده و نیز نظریه هایی که دیگران در این خصوص داشته اند یادآوری کرده سپس به رد آنها اقدام کرده و ده مسئله که مربوط به این باب بوده یادآوری کرده است.

سید نعمه الله در حدود سال ۱۱۰۱ ه. ق وفات یافته است.

شیخ فرج الله در رجالش می نویسد: نعمه الله حسینی جزائری، ما دست تربیت بر او داشتیم (۱) و او دانشمند بزرگوار و مدرس است تألیفاتی دارد، از جمله شرح التهذیب؛ حواشی الاستبصار؛ حواشی الجامی و در این هنگام که ماه ذیقعد و سال ۱۰۹۹ ه. ق است که به تألیف این کتاب اشتغال داریم او هم به شرح عقاید ابن بابویه مشغول می باشد.

مؤلف گوید: از ظاهر کلام فرج الله به دست می آید که مراد وی از سید نعمه الله مترجم حاضر باشد که هنگام اشتغال وی به تألیف رجال او هم به شرح عقاید می پرداخته

باز مؤلف می گوید: سید نعمت الله حواشی به خط خود بر امل الآمل مرقوم فرموده و به مناسبت شرح حال خود که در آن کتاب آمده می نویسد: نیازمند به خدای بی نیاز نعمه الله حسینی عفی الله تعالی می گوید: مؤلف یعنی صاحب امل الآمل بر تألیفات دیگر من اطلاع پیدا نکرده است زیرا تألیف کتاب امل الآمل مقارن با آن تألیفها و بلکه پیش از بیشتر از آنها می باشد. تألیفات مزبور به این شرح است شرح تهذیب که وی نام برده است در هشت مجلد؛ شرح الاستبصار در سه مجلد؛

ص: ۳۹۰

۱- نابغه فقه و حدیث، ص ۶ در پاورقی می نویسد: از این که شیخ فرج الله مؤلف رجال مرقوم داشته است که ما دست تربیت بر او داشتیم مقصود او معلوم نشد و گویا ادعای بدون دلیل است زیرا که جد اعلی (سید نعمت الله) در هیچ یک از مؤلفات خود نام او را نبرده است و هیچیک از مورخان نیز او را جزء استادان او ننوشته اند. م.

شرح غوالی اللثالی در دو مجلد؛ شرح التوحید صدوق در یک مجلد؛ شرح عیون الاخبار در یک مجلد؛ قاطعه اللجاج شرح کتاب الاحتجاج در یک مجلد؛ کتاب الانوار النعمانیة در دو مجلد؛ کتاب نوادر الاخبار در دو مجلد؛ کتاب شرح الصحیفه در یک مجلد؛ کتاب الشجون فی حکم الفرار من الطاعون در یک مجلد؛ کتاب منبع الحیاء فی اعتبار قول المجتهد من الاموات در یک مجلد؛ کتاب النور المبین فی قصص الانبیاء و المرسلین (1) در یک مجلد؛ کتاب ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار در سه مجلد؛ کتاب عقود المرجان فی حواشی القرآن که به سبک شگفت آوری تدوین شده است؛ کتاب مقامات النجاه در یک مجلد؛ کتاب زهر الریبع در دو مجلد؛ کتاب حاشیه مدونه بر شرحی که جامی بر کافیه نوشته است؛ حاشیه مدونه بر مغنی اللیب؟ کتاب شرح تهذیب النحو شیخ بهائی طاب ثراه و کتاب الهدیه فی فقه الامامیمو حواشی دیگر.

سید نعمت الله پس از نامبرداری از تألیفاتش اضافه می کند. اولین باری که با مؤلف امل الآمل ملاقات حاصل شد، در اصفهان بود، پس از آن در مشهد مقدس رضوی به ملاقات یکدیگر رسیدیم و در فنون مختلف علمی با هم به گفتگو پرداختیم، بعد از آن در بصره تلافی دست داد، پس از آن، در راه مکه ملاقات اتفاق افتاده و همراه یکدیگر وارد حرم شدیم و آن روز او را با هیئت پسندیده و خضوع و خشوع مشاهده کردم.

و شخصی را که مؤلف مزبور پیش از من، یاد کرده است. برادر من است و من و او به مشارکت یکدیگر به تحصیل می پرداختیم و او از من بزرگسال تر بود، خدا مرقدش را خوشبو گرداند. و ما، در حویزه الجزائر و در بصره و در شیراز و در اصفهان در یک جا درس می خواندیم و پیوسته با هم بودیم، تا خدا سرانجام او را به نیکبختی به پایان آورد و این کلمات را در سال ۱۱۰۱ ه. ق که سی سال از

ص: ۳۹۱

۱- کتاب قصص الانبیای سید جزائری در روزگار ما به طبع رسیده است. این کتاب را مؤلف بزرگوار به طوری که در آغاز قصص الانبیاء می نویسد: پس از کتاب ریاض الابرار تألیف کرده و تاریخ اتمام آن اوائل ماه شعبان ۱۱۱۰ ه. ق در شوشتر بوده است.

مؤلف گوید: همگی تألیفات سید را در شوشتر در نزد نوادگانش دیده ام و به جز از تألیفاتی که خود یادآوری کرده است کتابها و تحقیقات دیگر هم داشته است از جمله حواشی شرح نهج البلاغه و حواشی صحیفه سجادیه که این هر دو حاشیه را به همان سبکی گرد آورده است که حواشی قرآن را تدوین نموده و از آن جمله است شرحی که بر ملحقات صحیفه نگاشته است.

سید، کتابهای ارزنده و زیادی از خود باقی گذارد که به یاری خدا همگی آنها را در شوشتر دیده و از آنها بهره ور گردیدم (۲)

ص: ۳۹۲

۱- از عبارت فوق به دست می آید که مؤلف امل الآمل شرح حال برادرش را پیش از شرح وی مرقوم داشته است و حال آن که در دو نسخه چاپی که در اختیار بنده می باشد از برادر وی یاد نکرده است. آری از سید نجم الدین محمد که همنام با برادر سید نعمت الله می باشد اسم برده است. این است که فاضل معاصر جناب آقای سید محمد جزائری دام عمره در نابغه فقه و حدیث، ص ۲۳۴ می نویسد: سید نجم الدین جزائری برادر سید نعمت الله دانشمندی عالی قدر و از پارسایان روزگار و شریک درس سید نعمت الله و برادر مهین او بوده است. در امل الآمل خطی درباره او نوشته: «فاضل عالم محقق ورع زاهد ثقة و ای ثقة» تعلیقاتی بر تهذیب الحدیث و حواشی بر کتابهای نحو دارد. اما این ترجمه از نسخه های چاپی مختلف کتاب امل الآمل افتاده است و سپس همان چه را که در بالا ترجمه شد اضافه کرده و می نویسد: سید نجم الدین در سال ۱۰۷۹ ه. ق وفات یافته و کتابهایی را استنساخ نموده از جمله مطول تفتازانی که در منصوریه شیراز در سال ۱۰۶۸ از کتابت آن فارغ شده و همان سال اربعین شیخ بهائی را نزد شیخ صالح بحرانی خوانده و از او اجازه روایتی گرفته است. م.

۲- در نابغه فقه و حدیث می نویسد: سید نعمت الله کتابخانه ای که مشتمل بر چهار پنج هزار کتاب بوده ترتیب داده و همگی آنها مورد استفاده و مطالعه وی قرار گرفته و با خط مبارک خود در پشت هر نسخه ای نام کتاب و مؤلف و تملک خود را نوشته و حواشی و تعلیقات سودمندی بر آنها مرقوم داشته است و بسیاری از کتابهای مطوله را از قبیل قاموس و کتب اربعه و تفسیر بیضاوی و امثال آنها را به خط خود کتابت نموده است. شرح حال این سید جلیل القدر در کتابهای تاریخ و تذکره علما به تفصیل و اجمال آورده شده است مهمترین آنها کتاب نابغه فقه و حدیث تألیف فاضل معظم جناب آقای سید محمد جزائری دام عمره است که پاره ای از تحقیقات او را در چند پاورقی آوردیم. نخست خود او به بخش مهمی از گزارش پر آشوب زندگی خویش در انوار نعمانیه، ج ۴، ص ۳۰۲ پرداخته و از سنه ۱۰۵۰ که سال تولدش بوده تا ۳۹ سال پس از آن که ۱۰۸۹ ه. ق باشد و کتاب انوار را به اتمام رسانیده مرقوم داشته است نواده ارجمندش سید عبدالله در حاشیه کبیره - که جناب فاضل ارجمند حجه الاسلام حاج سید محمد علی روضاتی دام ظلّه کتابت نموده و برای این جانب ارسال فرموده - ذیل مشایخ پدر بزرگوارش مرحوم سید نورالدین می نویسد: سید نعمت الله در سال ۱۰۵۰ در قریه صباغیه الجزائر متولد شده از آغاز عمر همواره طالب علم و دانش بوده و حتی در سفرها هم از مطالعه فروگذاری ننموده نخست در الجزائر از علمای آن سرزمین به کسب فضائل پرداخت بعد از آن به حویزه رفت و به دروس اعلام آنجا حاضر می شد بعد از آن به اتفاق برادرش نجم الدین

و جمعی از خویشاوندانش به شیراز هجرت کرد در آن جا به درس صدرالمآلهین و شاه ابوالولی حضور یافت و مراتب عقلی را فراگرفت و هم در آن جا به فراگیری پارهای از علوم نقلی موفق گردید بعد از آن به اصفهان هجرت کرد و در آنجا به دروس میرزا رفیع نائینی و محقق سبزواری و ملا محمدباقر مجلسی حاضر می شد و در نزد مرحوم مجلسی اعتبار کاملی به دست آورد و سالیانی چند شبانه روز ملتمس حضور آن جناب بوده و تحت نظر مجلسی در کار تألیف بحار و مرآة العقول مداخله داشت و مجلسی از هیچ گونه بزرگداشتی نسبت به او فرو گذاری ننموده. سید پس از این به الجزائر رفت تا سال ۱۰۷۸ ه. ق که فتنه ای در آن جا به وقوع پیوست مردم از الجزائر بیرون می رفته از جمله سید همراه با برادرش به حویزه رفت. سید علیخان والی حویزه که مرد دانشور بزرگواری بود مقدم او را گرامی داشت و از وی درخواست کرد تا در حویزه بماند لیکن سید بر اثر آشوبهای اعراب نپذیرفت و عازم شوشتر شد و در آنجا اقامت گزید و به نشر علوم شرعی پرداخت و مردم را به ساختمان مسجدها و انعقاد جماعات و جمعاعات تشویق و امور حسبه را به عهده گرفت بعد از این به یاد آوری برخی از تألیفاتش پرداخته و نسبش را که به دوازده واسطه به حضرت موسی بن جعفر (علیه السلام) منتهی می شود تذکر داده و به جمعی از مشایخ روایت او از قبیل علامه محمدباقر مجلسی و امیر شرف علی شولستانی و سید امیر فیض الله طباطبائی و شیخ عبدعلی حویزی و سید میرزا جزائری و سید هاشم احساوی و آقا حسین خوانساری و شیخ حسین عاملی اشاره نموده و نوشته است سید در قریه جایدر شب جمعه ۲۳ شوال ۱۱۱۲ ه. ق وفات یافته است. در این کتاب چنان که ملاحظه می شود سال وفات او را حدود ۱۱۰۱ ه. ق نوشته و ظاهره درست نیست و علتش را در صفحه ۲۲۷ در نابغه فقه و حدیث متذکر شده است در این کتاب نام پنجاه و دو مجلد کتاب و رساله و حواشی تألیفات سید را با خصوصیات که داشته یادآوری کرده است. وی که بیست و سه تن از مشایخ و اساتید او را نام برده که برخی در اصل کتاب و برخی در پاورقی آن یادآور شده است و به شرح حال آنها پرداخته است. شاگردان سید بسیارند و خود به عنوان مدرس شهرت داشته و گروهی از شاگردان و جمعی که از وی استجازه کرده اند با شرح اجمالی هر یک از آنها متذکر شده است. سید نعمت الله چهار فرزند به نامهای سید نورالدین و سید حبیب الله و سید شفیع و سید جمال الدین داشته است فرزند بزرگوارش سید نور الدین خلف الصدق آن جناب است که سادات نوری جزائری به وی منتسب اند و شرح حالش در این کتاب آورده شده است . م.

باز می‌گوییم: به طوری که از یکی از موثقان شنیده‌ام از تألیفات او کتاب شرح اعتقادات صدوق (ره) است و پیش از او شیخ مفید شاگرد صدوق آن را شرح کرده است.

ص: ۳۹۳

شیخ جلیل نعمت الله بن علی بن احمد بن محمد بن علی بن خاتون عاملی

وی دانشمند فقیه و عالم کامل و یکی از دانشورانی است که به این خاتون عاملی معروف می باشد و از پدرش و از شیخ علی کرکی روایت کرده است.

این شیخ به سید حسن بن علی بن شدقم مدنی اجازه داده و معاصر با سید محمد صاحب مدارک و بلکه در روزگار شیخ حسین بن عبدالصمد پدر شیخ بهائی (ره) می زیسته و ممکن است همان عالمی باشد که از شهید ثانی روایت داشته است.

و محتمل است مترجم حاضر با شیخ نعمت الله بن شیخ شهاب الدین ابوالعباس احمد که پیش از این یادآوری شد متحد باشد لیکن احتمال بعیدی است.

نسب او را به طوری که در بالا ایراد کردیم، طبق تصریح خود اوست که در اجازه سید بن شدیم به آن اشاره کرده. بنابر این از سلسله شیخ نعمت الله پیش یاد شده است و یا به احتمالی خود او می باشد.

پیش از این به نام شیخ علی بن احمد بن خاتون عاملی عینائی که معاصر با شهید ثانی بوده اشاره کردیم. ممکن است شیخ علی، پدر مترجم حاضر باشد.

سید نوح بن احمد بن حسین علوی حسینی شیخ منتجب الدین در فهرست، او را فاضل دینداری معرفی کرده است .

سید نور الدین بن علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی

شرح حال وی، پیش از این به عنوان سید نورالدین علی بن علی بن حسین بن ابوالحسن موسوی عاملی جبعی برادر صاحب مدارک یاد آوری شده است.

سید نورالدین بن سید فخر الدین بن عبدالحمید عاملی کرکی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی از فضلالی روزگارش بوده ابن عودی او را از شاگردان شهید ثانی برشمرده و از وی ثناجوئی نموده است (۱).

ملانورالدین نوروز علی بن ملارضی الدین محمد

وی در قزوین متولد شده و در تبریز می زیسته و فاضل عالم و فقیه و محدث و کامل جامع و در تبریز به وعظ و ارشاد اشتغال داشته و نزدیک به زمان ما بلکه در آغاز زندگی ما وفات یافته است.

نورالدین، از شاگردان مولای فاضل عالم مولانا حاج حسین نیشابوری که در بیت الله الحرام بوده می باشد و ملا محمد یوسف دهخوار قانی تبریزی بلکه فرزندش

ص: ۳۹۵

۱- ابن عودی در بغیه المرید، ج ۲، ص ۱۵۱ ذیل شاگردان شهید ثانی می نویسد: السید الجلیل الکبیر المعظم خلاصه الاخبار و عمدہ الأبرار و زین الافاضل و عمدہ الأوان و نادره الزمان صاحب الشیم المرضیه و الاخلاق السنیه السید نورالدین و الدین ابن المرحوم السید فخر الدین عبدالحمید الکرکی در حال حاضر در دمشق به سر می برد و از دانشورانی است که ویژگی خاصی با شهید داشته و از نخستین افرادی به شمار می آید که به ملازمت شهید رسیده و بسیاری از مراتب علم فقه و امثال آن را از وی استفاده کرده و از او به اخذ اجازه نایل آمده و مورد اطمینان کامل آن جناب بوده است - م.

آمیرزا عبدالحق، دختر نورالدین را به همسری خویش اختیار کرده است.

نورالدین تمایلی به مرام تصوف داشت.

ملاحاج حسین، اجازه طولانی برای او نوشته و من آن اجازه را به خط استادش دیده ام و تاریخ آن ۱۰۵۶ ه. ق در مکه معظمه بوده از جمله در آن اجازه می نویسد: چنان به دست آوردم که مولای عالم فاضل کامل عامل ورع تقی تیز رای و باهوش نور ملت و حق و دین مولانا نوروز علی بن مغفور مبرور سعید رضی الدین تبریزی عاملهما الله بلطفه الخفی الجلی آغاز جوانیش را در تحصیل علوم عقلی و نقلی، صرف کرده و خود را به تهذیب اخلاق نفسانی آراسته و به پرهیزکاری و جوانمردی و نیکوکاری پیراسته و باقی مانده از عمرش را به ارشاد مردم و هدایت ایشان پرداخته و احادیث نبویه و آثار امامیه را با بیان خویش انتشار داده و مردم را به پیروی از شریعت غرای مصطفویه و ملت بیضای اثناعشریه دعوت کرده و او که خدایش توفیق داده و از نتیجه زحماتش در دنیا و آخرت سودمند گردیده پس از آن که اصول و روضه کافی و مقصداری از عبارات کتاب تهذیب الاحکام و اندکی از استبصار را نزد من خوانده و بالاخره به اتمام کتب اربعه موفق گردید و هم زمان از من درخواست کرد که به وی اجازه دهم من هم با اعتراف به عجز و قصوری که در اکتساب علوم معموله و بلکه همه علوم در خود احساس می کردم خواسته او را اجابت کردم و از آنجا که وی را شایسته آن میدانستم به وی اجازه دادم تا روایاتی که از مشایخ روزگارم داشتم و از انفاس آنها استفاده کرده و به قرائت و یا سماع پرداخته و یا اجازه ای از ایشان در خصوص تألیفات خود ایشان و یا تألیفات دیگران از علمای گذشته و سلف صالح داشته روایت نماید تا به آخر اجازه.

مؤلف گوید: حداکثر کتابهای مترجم حاضر را در ضمن کتابهای ملامحمد یوسف دهخوارقانی که پیش از این نام برده شد دیده ام و همگی آنها کتابهای ارزنده ای بود که به خط خود تصحیح و ضبط کرده و از همگی آنچه مرقوم داشته آثار فضیلت و دانشوری او نمودار است. و از تألیفات خود او کتاب زادالسالکین است که ملخصی از کتاب احیاء العلوم غزالی است که همراه با بخشی از فوائدی که از اخبار امامیه و مطالب

و آثار ایشان به دست آورده تدوین نموده است.

و از تألیفات او، کتاب الاکسیر به پارسی است که مشتمل بر چهار جزء بوده و درباره اصول الدین و عبادات و علم الاخلاق و امثال اینها نگارش داده است و از تألیفات او، کتاب المأتمین در اعمال سالیانه و مواعظ و اخلاق و مطالب دیگر که ناتمام مانده و رساله ای هم در وجوب نماز جمعه تألیف کرده که ناتمام مانده است. ۱ و رساله ای در طب تألیف نموده که به اتمام نرسیده و رساله ای در امتیاز میان اخبار صحیح و ضعیف و جعلی آنها که از طرق عامه در مواعظ و مطالب دیگر نقل کرده اند، تدوین نموده که اندکی از آن به اتمام رسیده است.

و از تألیفات او، رساله ای است پارسی راجع به اختیار ساعات که به سبک ستاره شناسان تألیف نموده است و به نام آمیرزا صادق وزیر آذربایجان موشح کرده. و امثال اینها از تحقیقات و رساله ها و تعلیقات و من همه آنها را به خط شریف او در قصبه دهخوارقان تبریز در ضمن کتابهای ملا محمد یوسف یاد شده که دامادش بوده است دیده ام (قدس سره).

مرتضی حسینی مرعشی تستری (شوشتری)

سید کامل مؤید ضیاء الدین نورالله بن محمد شاه بن مبارزالدین منده بن حسین بن نجم الدین محمود بن احمد بن حسین بن محمد بن ابوالمفاخر بن علی بن احمد بن ابو طالب بن ابراهیم بن یحیی بن حسین بن محمد بن ابوعلی بن حمزه بن علی بن حمزه بن علی المرعشی بن عبدالله بن محمد ملقب به سلیق بن حسن بن حسین اصغر بن امام علی سجاد زین العابدین بن امام شهید مظلوم حسین بن امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب مرتضی حسینی مرعشی تستری (شوشتری) وی از دانشمندان بزرگوار و اولیای مقدس ذی مقدار بوده و در فن ریاضی، مهارت داشته و روزگار سلطنت سلطان غازی شاه اسماعیل صفوی سر سلسله صفویه را دریافته است.

به گمان من، سید مترجم یکی از نیاکان قاضی نورالله حسینی مرعشی شوشتری

باشد. سید قاضی نورالله در مجالس المؤمنین از وی نام برده احوال و مدایح او را در ضمن کلام طولانی یاد کرده است و متعرض نشده که وی از نیاکان او باشد (۱).

قاضی در کتاب مجالس پس از آن که بی اندازه از فضیلت و دانش و پرهیزکاری و تدین و عمل شایسته او توصیف کرده و نسب او را به طوری که در آغاز این ترجمه آوردیم ایراد نموده به این شعر متمثل می شود.

نسب تضاءلت المناسب دونه

و البدر من فخره فی بهجه و ضیاء

- نسبی است که نسبهای دیگر در برابر آن اعتباری ندارد و ماه شب چهارده به آن نسب می بالد و شادمانه نورافشانی می کند.

قاضی می نویسد: سید نجم الدین چهارمین جد مترجم حاضر، از فضلالی صاحب کمال بوده از آمل مازندران برای زیارت ائمه به بغداد رفت پس از آن جا به شوشتر عزیمت نمود و به صحبت سید اجل امیر عضدالملله حسنی که در آن هنگام نقیب الساده شوشتر و مقتدای مردم آنجا بود نایل گردید در نتیجه این ملاقات سید عضدالملله، انوار فضل و نجابت و آثار رشد و نقابت را از جبین او احساس کرد او را به باقی ماندن در شوشتر تشویق نمود و در ضمن دخترش را به حباله همسری سید نجم الدین در آورد و پس از آن که سید عضد در گذشت از آنجا که فرزندش منحصر به همان دختر بود همگی ضیاع و عقار و مایملک سید عضد که در شوشتر بود به حکم وارث بالاستحقاق در اختیار وی در آمد.

پس از درگذشت سید نجم الدین محمود، احوال اهالی شوشتر رو به اختلال گذارد و شقاوت مردان بر آنها استیلا پیدا کردند و بر آنان چیره گردیده و موجبات نفاق و دوئیت را به وجود آوردند و درهای محنت و پیش آمدهای ناگوار و فساد را به روی آنها گشودند و چراغهای علم و دانش را که به وسیله این خاندان افروخته شده بود خاموش گردانیدند.

ص: ۳۹۸

۱- قاضی نورالله در مجالس المؤمنین ذیل احوال شیخ محمد لاهیجی می نویسد: اقوی أدله ایمان شیخ بزرگوار نزد این خاکسار آن است که جد بزرگوارم نورالله (نورالله مرقده) در دار الملک شیراز با او صحبت داشته و او را از اهل ایمان می دانسته مؤلف پس از این می گوید سید نورالله در شیراز به صحبت شیخ محمد لاهیجی شارح گلشن راز رسیده است. م.

مدتها این واقعه نابهنگام به کار خود ادامه می داد تا این که بار دیگر خدای متعال این سلسله را تقویت و پشتیبانی کرد و سید ضیاء الدین نورالله مترجم حاضر را برای پی گیری از علم و دانش موفق داشت او در عنفوان جوانی همراه برادر بزرگترش سید زین الدین علی که تصمیم داشت از راه شیراز به هندوستان برود عازم شیراز شد و در آنجا اقامت گزید و به تحصیل معارف یقینیه و کسب علوم دینیه اشتغال ورزید و به درس ملا قوام الدین کربالی و دانشوران دیگر آن سرزمین که همگی از شاگردان برجسته سید شریف جرجانی بودند حضور پیدا کرد و در اندک وقتی بر فضیلتی آن سرزمین برتری پیدا کرد و پس از آن که از همه گونه فضایل و کمالات معمول آن عصر برخوردار گردید به شوشتر رفت همزمان با ورود او، همگی استان خوزستان تحت تصرف پادشاهان مشععی قرار گرفته و مردم آنجا، مؤمن بوده و ارباب خلاف و عدوان از آن سرزمین رانده گردیده به همین مناسبت سید ضیاء الدین در آن جا که جایگاه اصلیش بود ماندگار شد و با دختر صاحب اعظم خواجه حسین شوشتری که از خاندان عزت و عالی رفعت بود ازدواج کرد و در مجلس نقابت و مسند هدایت برقرار گردید و با براهین آشکاری که داشت ریشه ستمگران و مفسده جویان را از بن برانداخت و خود مرجع بزرگان و شرافتمندان و مأمین بیمناکان و مستضعفان قرار گرفت.

و از هر گونه توفیقی برخوردار گردید و مهمترین توفیقی که هر چه بیشتر به عزت و اعتبار روحانی او افزود اتصال و ارتباطی بود که با غوث المتألهین جناب سید محمد ملقب به نوربخش (قدس سره (۱)) به دست آورد و از سوی حضرتش به تلقین ذکر و فکر و

ص: ۳۹۹

۱- قاضی نورالله در مجالس المؤمنین می نویسد: غوث المتأخرین و سیدالعارفین سید محمد نوربخش نسب شریفش به هفده واسطه به حضرت موسی بن جعفر (علیه السلام) می رسد پدرش در قطیف متولد شد به عزم زیارت مرقد حضرت رضا (علیه السلام) به مشهد آمد و از آنجا به قاین رفت و تأهل اختیار کرد فرزند ارجمندش در سال ۷۹۵ ه. ق در آنجا متولد گردید و در خردسالی قرآن را از حفظ کرد و در اندک مدتی از مراتب علمی بهره مند گردید و به حلقه ارادتمندان خواجه اسحاق ختلائی که مرد سیدعلی همدانی بود درآمد و خواجه به موجب خوابی که دیده بود او را به لقب نوربخش ملقب ساخت و طولی نکشید که خواجه اسحاق آخرین خرقه سید علی همدانی را به دست خود بر اندام او راست و به مسند ارشاد نشست و امور خانقاه از طرف خواجه به عهده او برقرار گردید و خواجه گفت: «آرد بیختم و آرد بیز آویختم» و فقرا را به او ارجاع داد و خود با او بیعت کرد و گفت اگر چه او به ظاهر مرید است اما در حقیقت پیر ما است و آن روز دوازده نفر از مریدان خواجه با وی بیعت کردند تنها سید عبدالله برزش آبادی با وی بیعت نکرد و پرسید آیا خواجه با او بیعت کرد؟ گفتند: آری، گفت: «ما از خواجه برگشتیم» طولی نکشید خواجه و برادرش و سید محمد از طرف شاهرخ گرفتار شدند خواجه و برادرش به قتل رسیدند و سید نجات یافت و در ۱۴ ربیع الاول در سن ۷۳ سالگی در سنه ۸۸۹ هجری رحلت کرد و در باغی که در قریه سولقان ری داشت مدفون گردید - م.

توبه افتخار پیدا کرد و پیش از ایشان هم در شهر شیراز با شیخ شمس الدین، محمد الاهیجی شارح گلشن راز (۱) ملاقات کرده بود و از ایشان و از مشایخ دیگر بهره های

ص: ۴۰۰

۱- قاضی نورالله در مجالس المؤمنین می نویسد: شیخ فاضل و موحد کامل شمس الدین محمد بن یحیی بن علی گیلانی لاهیجانی اعظم و اکمل خلفای حضرت سید محمد نوربخش است و مورد افتخار همه سلاسل می باشد و شرح سلسله خودش را در شرح گلشن راز ایراد نموده و مورد احترام میرصدرالدین شیرازی و علامه دوانی هم بوده و علامه پیش از ورود به حضرتش کفشهای او را می بوسیده و به دیده ارادت می مالیده است و قصیده ای از ملا بنائی که در مدح او گفته ذکر کرده است و شرح گلشن راز او دلیل بر علو شأن او می باشد و از شروع دیگری که بر آن نوشته شده است به مراتب بهتر است. هنگامی که این شرح را به پایان رسانید به خدمت جامی در هرات فرستاد. جامی این رباعی را گفته برای او ارسال نمود. ای فقر تو نوربخش ارباب نیاز خرم زبهار خاطرت گلشن راز یکره نظری بر مس قلبم انداز شاید که برم ره به حقیقت ز مجاز الاهیجی همواره لباس سیاه می پوشید و اظهار می داشت پیوسته عزادار حضرت امام حسین (علیه السلام) می باشم. لاهیجی شعر می گفت و اسیری تخلص می کرد دیوان بزرگی دارد که در این عصر به طبع رسیده شرح گلشن رازش در قدیم چاپ شده است و در روزگار ما با مقدمه ارزنده آقای کیوان سمیعی که از افاضل بنام عصر حاضرند مطبوع شده است و در سال ۹۱۲ ه. ق درگذشت و قبرش در یکی از غرفات خانقاه نوریه بوده که اکنون اثر قبرش موجود می باشد و مثنوی اسرار الشهود هم از تألیفات اوست - م.

بسیاری برد و از فیض خدمت ایشان کامیاب شد. و به طوری که رویه حداکثر این سلسله علیه است به امور جسمانی علاقه نشان نمی داده و تا پیش از مرگ طبیعی به زندگی دنیا علاقه مند نبودند و به همین جهت بود که پادشاهان مشعشعی با ارادت خاصی که به آنها داشتند آنها را به صدارت دعوت می کردند زیر بار گفته و دعوت ایشان قرار نمی گرفتند آنگاه که نوبت سلطنت به سلطان سید علی بن سلطان محسن مشعشعی رسید بی اندازه از وی درخواست کرد که امور صدارت را به عهده داشته باشد نپذیرفت و بالاخره قاضی عبدالله بن خواجه حسین شوشتری مشار الیه را که شاگرد مترجم حاضر و به منزله فرزند معنوی او به شمار می آمد به مقام صدارت برگمارد و از این نقطه نظر خاطر مترجم از تشویش و سوسه تکالیف ایشان آسوده گردید.

آنگاه که سید نورالله به سن نود سالگی رسیده بود و نیروی ظاهری و باطنی او رو به ضعف و سستی گزارده بود شاه اسماعیل صفوی به منظور تسخیر استان خوزستان قیام کرد و سلطان سیدعلی، والی خوزستان را کشت و حویزه را در حوزه پهناور خویش در آورد و همه سلسله مشعشعیه را از پای در آورد بلافاصله عازم شوشتر شد برخلاف انتظار وی سید نورالله که بر اثر پیرمردی و فرسودگی و ناتوانی نتوانست از سلطان، استقبال به عمل آورد یکی از مفسده جویان شوشتر به قاضی محمد کاشی که مقام صدارت شاه اسماعیل را داشت (۱) گفت: سید نورالله هیچ گونه بیماری ندارد و خود را به بیماری زده است و غرضش آن بوده که از سلطان، استقبال به عمل نیاورد و در ضمن رابطه ای که میان او و پادشاهان مشعشعی برقرار است مراعات کند. از آنجا که قاضی محمد، مردی ستمکار و بدفطرت و بدباطن بود سعایتی که نسبت به سید نورالله شده پذیرفته و به آزار سلسله نوریه پرداخته و بدون دستور سلطان به مؤاخذه ایشان اقدام نمود.

ص: ۴۰۱

۱- قاضی محمد کارگذار بدکرداری بود تاریخ جهان آرا ص ۲۷۲ می نویسد: قاضی محمد کاشی که صدارت را با ایالت جمع کرده و حکومت یزد و کاشان و شیراز را به عهده داشت و قبایح اعمال او آشکار گردیده در ماه صفر سال ۹۱۵ ه. ق در کوشک به قتل رسید. م.

از اتفاقات، هنگامی که سلطان وارد شوستر گردید، دستور اکید صادر کرد تا مردم شوستر، شبها درهای خانه خود را نبندند و سلطان خود در هر شب به همراه دو یا سه تن از اصحاب مخصوصش به خانه ها وارد می شد و از چگونگی مذهب و مرام آنها جويا می شد و هر گاه از یکی از آنها می پرسید چه مذهبی داری؟ در پاسخ می گفت مذهب من، مذهب سید نورالله است و نمی گفت مذهب من، مذهب شیعه است به همین مناسبت سلطان در صدد برآمد که به تشخیص احوال سید بپردازد. در آن حال یکی از امیران او که خدمت سید رسیده به اطلاع وی رسانید، سید وضع احوالش نامرتب است و به شدت بیمار می باشد سلطان دستور داد وی را در محفه ای گذارده به حضور بیاورند و هنگامی که به حضور سلطان رسید سلطان از حقیقت اوضاع او و از کوششی که در راه به ثمر رسیدن مذهب حق ائمه معصومین علیهم السلام بر خود هموار ساخته بود خبردار گردید او را مورد اکرام و احترام خویش قرار داد و زمین ها و باغهایی که پیش از آن در اختیارش بود در دست او قرار داد و از قاضی محمد که در ظرف چند روز به آزار او پرداخته و به عداوت او اقدام کرده بود، انتقام گرفت و به موجب کلام ائمه هدی علیهم السلام که فرمود: «نحن بنو عبدالمطلب ما عادانا بیت الا و قد خرب و ما عارانا کلب الا و قد جرب: هیچ خانه ای نسبت به ما فرزندان عبدالمطلب آزاری وارد نمی آورد جز این که ویران می گردد و هیچ سگی بر ما پارس نمی زند مگر این که به بیماری گری مبتلا میشود (۱)» به گرفتاری آنها اقدام کرد و آنان که به غضب پروردگار جبار و سلطان قهار

ص: ۴۰۲

۱- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است که حدیث مزبور را از حضرت صادق (علیه السلام) چنین روایت کرده است: «نحن اهل البیت لانقاس بسائر الناس ما عادانا بیت الا خرب و لانبیح کلب الا و جربه و اضافه کرده حدیث مزبور به شرح یاد شده در اوائل نگارستان نقل شده است. در تاریخ نگارستان، ص ۴۰ ذیل (نکته) می نویسد: عن الصادق (علیه السلام) «نحن اهل البیت لا یقاس کسائر الناس من عادانا اندفع و علینا من هو انقلع» و در ترجمه آن نوشته خواجه عبدالله انصاری ترجمه این کلام معجز نظام به دو کلمه کرده که هر که را خواهند که براندازند با امامش در اندازند معروف است با آل علی هر که در افتاد ورافتاد -

دچار شده بودند به نتیجه اعمال خود رسیدند و زود باشد که ستمگران بدانند کدام یک از ستمدیدگان پیروز خواهد شد.

از جمله تألیفات مشهور، این سید بزرگوار مأه باب فی الاسطرلاب است. کتابی است در کمال ارزندگی که حکما و اعیان و بزرگان توجه دقیقی به آن دارند و دیگری کتاب شرح الزیج الجدید در این کتاب، مطالب ارزنده ای که در اختیار دیگران نبوده ایراد کرده و به صنایع گرانقدری اشاره نموده است. و کتابی هم در علم طب، تألیف نموده و داروهائی که در آن تجویز کرده و بیماریهائی را که اسم برده موافق با آب و هوای خوزستان است.

و رساله ای در تفسیر آیه شریفه «و اذ قلنا للملائکه اسجدوا لادم فسجدوا الا ابلیس ابی و استکبر و کان من الکافرین» (بقره آیه ۳۴) این رساله را به پیشنهاد یکی از سرشناسان خوزستان تألیف کرده و حقایق و دقایقی را در آن آورده است.

سید در سال [...] وفات یافته (۱)، پایان خلاصه ای از مجالس المؤمنین.

مؤلف گوید: میرزا بیک منشی در تاریخش می نویسد: شاه اسماعیل صفوی سرسلسله صفویان در آغاز کارش، قاضی فاضل ضیاء الدین نورالله انسی را همراه با شیخ محیی الدین مشهور به شیخ زاده لاهیجی را به عنوان سفارت به سوی شاهی بیک خان پادشاه ماوراء النهر و خراسان فرستاد و سفارت آنان پس از آن بود که شاهی بیک بر تمام آن سرزمین تسلط پیدا کرده و به کرمان هم که در تصرف شاه اسماعیل بوده دست یافته و به چپاول پرداخته است. پس از آن که سفیران مزبور بازگردیدند شاهی بیک نامه توهین آمیز در کمال بی ادبی همراه امیر کمال الدین حسین ابیوردی برای شاه اسماعیل گسیل داشت، سلطان صفوی از جسارت، شاه افغان، به سختی ناراحت شده و به عزم کارزار با آن بدکردار عازم بلاد مرو شاهجان گردیده با وی به کارزار پرداخت تا آن که او را کشته و همدستانش را بیچاره ساخت و بر همگی شهرهای خراسان و بخشی از

ص: ۴۰۳

۱- در نسخه حاضر سال وفات او را نقل نکرده است در مجالس المؤمنین هم نوشته است ضیاء الدین نورالله در مرو در گذشت و سال وفات او را ننوشته است . م. ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

سرزمین های ماوراء النهر استیلا پیدا کرد.

از ظاهر کلام میرزاییک استفاده می شود مراد وی از قاضی فاضل ضیاء الدین نورالله مترجم حاضر باشد(۱).

سید جلیل اوایه ضیاء الدین قاضی نور الله بن سید شریف الدین حسینی مرعشی تستری (شوشتری)

مشهور به امیر (۲) ساکن در سرزمین هند و مؤلف کتاب مجالس المؤمنین و کتابهای دیگر که همگی در کمال خوبی و ارزندگی و مشتمل بر فواید ارزنده ای می باشد.

سید، فاضل دانشمند و دیندار و باصلاحیت و علامه فقیه و محدث و با اطلاع از سیر و تواریخ و جامع فضائل و ناقد در هر علم و سراینده و منشی و عالی قدر بود، از عهده سرایندگی به خوبی بر می آمد و به پارسی و تازی شعر می سرود و اشعار و چکامه هایی در مدح ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین دارد. و به گمانم دیوان شعری هم ترتیب داده باشد(۳).

ص: ۴۰۴

۱- تاریخ جهان آرا، ص ۲۷۳ می نویسد: در ۱۲ ذیحجه سال ۹۱۶ ه. ق که لشکر ازبک بعضی از محال کرمان را به تصرف در آورده بود شاه اسماعیل قاضی نورالله انسی برادرزاده قاضی عیسی صدر را همراه با شیخ زاده لاهیجی به نزد (شیبک = شاه بیک) فرستاد... از نوشته مؤلف تاریخ بر می آید که قاضی نورالله انسی غیر از مترجم حاضر است و قاضی عیسی به نوشته همان تاریخ از سرشناسان پادشاهان آق قویلو بوده که پس از مرگ یعقوب بیک در ۱۳ ربیع الاول ۸۹۶ ه. ق به دست صوفی به دار کشیده شد. م.

۲- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: قاضی نورالله در آغاز شرحی که بر دعای صباح و مساء حضرت مولی علیه السلام مرقوم داشته خود را به عنوان «امیر» معرفی کرده است - م.

۳- همان طور که قاضی مبرور در علوم معموله ویژه در علم کلام مهارت داشته در اقسام شعر هم از طبع توانائی برخوردار بوده و نوری که متخذ از نام خودش نورالله است تخلص می کرده غزل زیر در ریاض العارفین از او آورده شده است: عشق تو نهالی است که خواری ثمر اوست من خاری از آن بادیهام کاین شجر اوست برمائه عشق اگر روزه گشائی هشدار که صد گونه بلا ما حضر اوست وه کاین شب هجران تو بر ما چه دراز است گوئی که مگر صبح قیامت سحر اوست فرهاد صفت این همه جان کندن (نوری) در کوه ملامت به هوای کمر اوست از ایات اوست: ای در سر زلف تو صد فتنه به خواب اندر در عشق تو خواب من نقشی است بر آب اندر در ش رع محبت زان فضل است تیمم را کز دامن پاکان هست گردی به تراب اندر نجوم السماء، ص ۱۲ می نویسد: راقم الحروف بسیاری از اشعار آبدار آن سلاله الاخبار به نظر رسیده و چند بیت در جواب قصیده سید حسن غزنوی سروده ایراد کرده است: شکر خدا که نور الهی است رهبرم و نار شوق اوست فروزنده گوهرم اندر حسب خلاصه معنی و صورتم و اندر نسب سلاله زهرای حیدرم دارای دهر سبط رسولم بود پدر بانوی شهر دختر کسری است مادرم هان ای فلک چو این پدرانم یکی بیار یاسر به سبز گرنه و از آذری برم شکر خدا که چون حسن غزنوی نیم یعنی نه عاق والد و نه ننگ مادرم با دم زبان بریده چون آن ناخلف اگر مدح مخالفان علی بر زبان برم

قاضی مبرور (قدس سره) از علمای بزرگوار روزگار پادشاهان صفوی است و در آغاز کارش در زادگاهش، شهرستان شوشتر که آن را به زبان عربی تستر می گویند و از شهرهای استان خوزستان است میزیسته. (ستر) به ضم تاء دو نقطه و سین بی نقطه ساکن و تاء دو نقطه مفتوح و رای ساکن، عربی شوشتر است که از شهرهای معروف اهواز استان خوزستان می باشد و در همان جا قیر براء بن مالک مورد توجه است (۱).

قاضی مبرور در شوشتر به درس ملا عبدالوحید شوشتری حاضر می شد پس از آن به هندوستان رفت و منصب قضاوت و داوری آنجا را عهده دار گردید. قاضی مبرور، در

ص: ۴۰۵

۱- در اسد الغابه ج ۱، ص ۱۷۲، می نویسد: براء بن مالک برادر انس بن مالک است همگی جنگها را به غیر از جنگ بدر در حضور رسول خدا بود و مردی بسیار دلاور است در جنگ یمامه به کمک مسلمانان بر بالای حدیقه که مسیلمه در آن بود قرار گرفت و یک تنه جنگید تا در حدیقه باز شد و مسیلمه کشته شد و خود او هشتاد و اندی جراحت پیدا کرد. در جنگ شوشتر دلاوری کرد و مرزبان شیر صدا را کشت و خود او در سال ۲۰ه. ق به دست هرمان از پای درآمد - م. .

مذهب تشیع، تعصب ویژه ای داشت و در همگی علوم معموله، به خصوص در مسئله امامت آثار ارزنده ای تألیف کرده و حقیقت را بالصراحه آشکارا ساخته و به زبان فصیح همراه با درستی به تقریر و تحریر آن پرداخته و لباس نظم و نثر را بر اندام آن آراسته است و در اعلائی کلمه الله « کوشش بی نهایت داشته و به امامت عترت پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) از هیچ گونه تظاهری دریغ نورزیده است تا در این راه، به دست ستمگران در شهر لاهور هندوستان، شربت شهادت نوشیده و به خاطر حمایت از مذهب شیعه و تألیف کتاب احقاق الحق که پس از این به آن اشاره می شود به قتل رسیده و قصه آن مشهور است.

قاضی مبرور در روزگار شیخ بهائی (ره) می زیسته و مانند او، تمایلی به مرام تصوف از خود نشان می داده و به صوفیان به چشم التفات می نگریسته (۱) و او نخستین دانشوری است که آشکارا در شهرهای هند به ترویج مذهب تشیع، می پرداخته است.

پدر قاضی مبرور هم از علمای بزرگ بوده و خود او در بعضی از تألیفاتش، مطالبی از تحقیقات پدرش را یادآوری کرده است.

و من تا به حال به دست نیآورده ام قاضی مبرور، علم حدیث را از چه کسی فرا گرفته است همین اندازه می دانم وی معاصر با میرزا مخدوم شریفی مؤلف نواقص الروافض می باشد.

قاضی مبرور، فهرست پاره ای از تألیفات خود را در پشت کتاب مجالس المؤمنین ایراد کرده و ما نام آنها را به طوری که وی فهرست داده است یاد می کنیم.

حاشیه تفسیر بیضاوی؛ شرح تهذیب الحدیث؛ حاشیه بر شرح هدایت در حکمت؛ حاشیه بر شرح الشمسیه در منطق؛ حاشیه بر شرح کافیه ابن حاجب ملاجیمی؛ حاشیه بر حاشیه تهذیب المنطق ملاجلال؛ حاشیه دیگری بر تفسیر بیضاوی به حاشیه بر شرح تهذیب الاصول؛ حاشیه بر حاشیه قدیم؛ حاشیه بر حاشیه شرح تجرید؛ حاشیه بر الهیات شرح تجرید؛ حاشیه بر شرح چغمینی؛ حاشیه بر قواعد علامه؛ حاشیه بر مختلف علامه؛ شرحی بر اثبات الواجب القدیم مولانا جلال؛ حاشیه بر اثبات الواجب الجدید مولانا

ص: ۴۰۶

۱- راجع به تصوف وی مطالبی در نجوم السماء ایراد کرده است و العلم عند الله - م.

جلال؛ ردی بر حاشیه چلبی بر شرح التجرید اصفهانی؛ حاشیه بر بحث عذاب قبر از شرح العقائد؛ شرحی بر حاشیه التشکیک از جمله حواشی قدیمه؛ نورالعین؛ ذکر الالقیمی [کذا]؛ کشف العوار؛ دافعه الشقاق؛ نهابه الاقدام؛ أنس الوحید؛ رفیع القدر؟ حل العقال؛ بحر الغدیر: اللعنه فی صلوه الجمعہ(۱)، عدہ الامراء؛ تحفه العقول؛ موائد الانعام؛ حاشیه علی رساله اجوبه فاخره؛ بحشره کامله؛ سبعة سیاره؛ تفسیر آیه «ائما المشرکون نجس»؛ رساله فی بحث التجدید؛ رساله فی الادعیه، رساله ارزنده ای است؛ الرساله الجلالیه؛ رساله فی بیان انواع کم؛ رساله فی امر العصمه؛ رساله فی ان الوجود لا مسئله له؛ جواب اسئله السید حسن؛ رساله فی اثبات تشیع سید محمد نوربخش؛ دیوان القصائد؛ رساله فی رد شبهات الشیطان؛ رساله فی رد مقدمات ترجمه الصواعق؛ حاشیه علی تحریر الاقلیدس؛ حاشیه علی الخلاصه(۲)؛ رساله الانموذج، شرح خطبه العضدی القزوینی؛ حاشیه علی بحث اعراض شرح التجرید؛ حاشیه علی المطول؛ رساله فی رد ایرادات شرح مبحث حدوث العالم من انموذج علامه الدوانی؛ حاشیه علی شرح الچغمینی(۳)؛ حاشیه علی حاشیه الخطائی؛ حاشیه علی التهذیب(۴)، سحاب المطیر؛ نظر السلیم: تفسیر آیه الرؤیا؛

ص: ۴۰۷

۱- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: به طوری که مشاهده کرده ایم خود مؤلف (ره) حواشی زیادی بر آن کتاب مرقوم داشته است.

۲- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: ممکن است مراد از خلاصه؛ خلاصه الرجال، علامه باشد. م.

۳- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: پیش از این در آغاز فهرست مؤلفاتش حاشیه بر شرح چغمینی را نام برده است ممکن است این حاشیه، حاشیه دیگری باشد که بر آن کتاب نوشته است چنان که بر بیضاوی در حاشیه تدوین کرده است و هم ممکن است تکرار آن اشتباهی از ناسخ باشد و یا به طوری که اظهار شده شروح بسیاری بر رساله چغمینی نوشته شده از جمله شرح قاضی زاده رومی است که هم اکنون هم به شرح چغمینی مشهور می باشد بنابراین یکی از آن در حاشیه، حاشیه ای است بر شرح مشهور و حاشیه دیگر بر شرح دیگر است. م.

۴- در حاشیه نسخه مؤلف آمده است: مراد از تهذیب یا تهذیب الحدیث است و یا تهذیب الاصول علامه حلی - م.

گوهر شاهوار به فارسی؛ خیرات حسان؛ رساله فی نجاسه الخمر؛ رساله فی مسئله الکفارہ؛ رساله فی غسل الجمعة؛ رساله شرح مختصر العصدی؛ رساله فی رد رساله تصحیح ایمان فرعون؛ رساله فی رد رساله الکاشی؛ رساله فی رکنیه السجدتین؛ رساله متعلقه بتعریف الماضي؛ حاشیه علی رساله تحقیق کلام البدخشی؛ حاشیه علی شرح خطبه المواقف؛ رساله فی مسئله لبس الحریر؛ شرح علی رباعی الشیخ ابی سعید ابی الخیر؛ رساله گل و سنبل به فارسی؛ دیوان اشعار؛ کتابی در منشآت؛ رساله فی رد شبهه فی تحقیق العلم الالهی؛ رساله فی رد ما کتب بعضهم فی نفی عصمه الأنبیاء؛ حاشیه علی شرح التجرید؛

شرح علی جواهر حاشیه قدیم؛ رساله فی رد ما الف تلمیذین همام فی بیان اقتداء الجمعة بالشفعویه؛ رساله متعلقه بقول العلامه الحلّی فی آخر کتاب الشهادات من قواعد و هو قوله اذا زادالشاهد فی شهادته او نقص قبل الحکم و کتاب احقاق الحق.

مؤلف گوید: کتاب احقاق الحق کتاب بسیار ارزنده و بزرگی است که از تحقیقات فراوانی برخوردار می باشد، این کتاب را قاضی مبرور در هندوستان در جواب رد برخی از متأخران عامه که بر کتاب نهج الحق علامه حلّی راجع به مسئله امامت داشته تألیف نموده و همین کتاب یکی از علت هایی بوده که موجبات شهادت این بزرگوار را فراهم آورده است کتاب مزبور از کتابهای معروف و مورد توجه دانشوران پس از او می باشد(۱)

ص: ۴۰۸

۱- الذریعه، ج ۱، ص ۳۹۰ می نویسد: احقاق الحق فی نفس ابطال الباطل تألیف علامه سعید قاضی نورالله شهید پس از بیان نسب او و اضافه کردن به این که شمس الدین محمدشاه که یکی از اجداد اوست قبرش در شوشتر مزار عامه مردم می باشد و دیگر آن که جد دیگرش امیر نجم الدین محمود نخستین کسی بود از این خانواده که از آمل مازندران به شوشتر هجرت نمود می نویسد: قاضی مبرور در سال ۱۰۱۹ ه. ق در روزگار جهانگیر پادشاه هند به خاطر تألیف همین کتاب، شهید شد و مرقدش در آکره هند مزار عموم مردم است وی این کتاب را در مدت هفت ماه تألیف کرده و تاریخ اتمام آن در آخر ماه ربیع الاول سال ۱۰۱۴ ه. ق در شهر آکره بود و بهترین کتابی است که در باب امامت تألیف شده است. قاضی در این کتاب به رد کلام قاضی فضل بن روزبهان که کتاب نهج الحق علامه را مورد ایراد قرار داده است پرداخته و چند بار در ایران به طبع رسیده و در مصر هم با اسقاط پاره ای از مطالبش طبع شده است و شیخ محمد حسن نجفی هم کتاب دلائل الصدق را به منظور تتمیم آن در مجلد بزرگی تألیف نموده است - م.

قاضی مبرور علاوه بر تألیفات یاد شده آثار دیگری هم دارد که در آن فهرست آورده نشده است از جمله کتاب مصائب النواصب این کتاب در رد کتاب نواقض الروافض میرزا مخدوم شریفی سنی است که معاصر با او بوده و به پارسی، تألیف کرده و امامیه را تخطئه نموده است. قاضی مزبور کتاب مزبور را به نام شاه عباس کبیر صفوی تألیف کرده و کتاب مشهوری است و در پایان آن اظهار می دارد این کتاب در ظرف هفده شبانه روز در ماه رجب در سال ۹۹۵ ه. ق به دست مؤلفش خاتمه یافته است. و دیگری کتاب الصوارم المهرقه است که در رد الصواعق المحرقة ابن حجر عسقلانی است که در رد امامیه و حقیقت مرام عامه تألیف نموده و از کتابهای معروف او می باشد این کتاب، غیر از رساله رد مقدمات ترجمه الصواعق است که پیش از این نام برده شده است.

و از تألیفات او کتاب المجموعه است که مانند الکشکول شیخ بهائی و به سبک آن تألیف کرده و من این مجموعه را که به خط خود او بوده در مشهد مقدس رضوی علیه السلام دیده ام.

از تألیفات او کتاب انس الوحید فی تفسیر آیه العدل و التوحید است و ممکن است کتاب مزبور، همان رساله انس الوحید باشد که پیش از این ذکر شده است. قاضی در این رساله به مدافعه از مؤلف الکشاف برخاسته اند و ایرادهای علامه تفتازانی و فخر رازی در تفسیر کبیرش پاسخ داده و نسخه ای از آن در نزد ما می باشد.

از تألیفات او رساله ای است در تفسیر آیه «فمن یرد الله أن یهدیه، یشرح صدره للاسلام» این آیه در سوره انعام می باشد. قاضی مبرور در این رساله به رد نظرات نیشابوری که در تفسیرش ذیل آیه مزبور ایراد کرده پرداخته است و در این نسخه و نسخه پیش از آن، حواشی بسیاری از خود الحاق نموده و نسخه ای از آن نیز در نزد ما موجود می باشد.

یکی از علما کتاب مثالب النواصب را به وی نسبت داده است و به پندار من آن کتاب، از تألیفات دیگری است بلکه همان کتاب مصائب النواصب است و اشتباه از سوی

آن عالم است و ممکن است از آثار ابن شهر آشوب باشد(۱)

از تألیفات او رساله المسحیه است که رساله مبسوطی می باشد. در این رساله به ادله شیعه و سنی راجع به غسل و مسح رجلین اشاره کرده و ما این رساله را در اشرف مازندران نزد مدرس دیده ایم.

از تألیفات او رساله ای است در یاد آوری از آنهایی که به جعل حدیث اقدام می کرده و احوال آنها را نگاشته است و من این رساله را دیده ام و در حال حاضر به خاطر ندارم در کجا آن را دیده باشم.

از تألیفات او کتاب مجالس المؤمنین است که به پارسی تألیف نموده کتابی است بزرگ و معروف در آن کتاب به یاد آوری گروهی از علمای شیعه و راویان ایشان و همچنین به نامبرداری از پادشاهان و امیران و صوفی ها و دسته ای از سرایندگان شیعه از روزگار گذشته تا زمان خودش پرداخته و سال ۹۹۰ ه. ق از تألیف آن آسوده گردیده است (۲) قاضی مبرور در ضمن شرح احوالی که برای سلسله های مختلف ایراد نموده طریق افراط و تفریط پیموده است و همین کتاب و علتی که موجبات تألیف آن را فراهم آورده است اموری بود که ما را بر آن داشت تا به تألیف این کتاب ریاض العلماء اقدام نمائیم.

علت این که قاضی مبرور به تألیف این کتاب اشتغال ورزیده آن بوده که مخالفان

ص: ۴۱۰

۱- الذریعه ، ج ۱۵، ص ۷۶ ذیل مثالب النواصب می نویسد: این کتاب از رشیدالدین بن شهر آشوب است و در کتاب معالم العلماء از آن نام برده است و به طوری که در ریاض العلماء نقل کرده نام این کتاب در یکی از اجزاتی که به خط ابن شهر آشوب بوده آمده است و همان کتاب است که در بشارات الشیعه به نام الصواب و النواصب و موسوم به منهج الهدایه و معراج الدرایه پاره ای از رموز را از قبیل العجل و السامری از آن نقل کرده است و در انساب النواصب از مثالب النواصب ابن شهر آشوب مطالبی نقل شده است و در ذیل کتاب مزبور می نویسد: مثالب النواصب همان مصائب النواصب قاضی نورالله شوشتری است که در رد نواقض الروافض میر مخدوم شیرازی است - م.

۲- این جمله زیادی است و با تاریخی که در ذیل نقل کرده است موافقت ندارد - م.

ما مذهب شیعه را تازه احداث می دانسته و به زبان طعنه اظهار می داشتند این مذهب در آغاز ظهور دولت صفویه و همراه با قیام شاه اسماعیل صفوی و امثال اینها از گفته های بی اساس دیگر به وجود آمده است و ما هم در دیباچه این کتاب به بخشی از آنها اشاره نموده ایم و تاریخ اتمام مجالس المؤمنین روز پنجشنبه ۲۳ ذیقعده سال ۱۰۱۰ ه. ق می باشد و آغاز شروع به آن در روز افتتاح رجب سال ۹۹۸ ه. ق در شهر لاهور «صینت عن آفات الدهور» اتفاق افتاده است و من تاریخ آغاز و انجام آن را از خط خود او که در آخر کتاب مجالس المؤمنین مرقوم داشته است نقل کرده ام.

از تألیفات او کتابی است در فضیلت روز عید بابا شجاع الدین و این رساله را سید میرزا محمدرضا در تفسیرش به نقل از سید ماجد بحرانی که از نواده او میر سید شوشتری نقل کرده به وی نسبت داده و همگی آن رساله را در آن تفسیر، ایراد نموده است. و از تألیفات او کتاب النور الانور الأزهر فی تنویر خفایا رساله القضاء و القدر علامه حلی است، این کتاب را در هرات دیده ام و کتاب بسیار ارزنده ای است این کتاب را قاضی مبرور در رد رساله یکی از علمای اهل سنت هند که معاصر با وی بوده و در روزگار او مرده مرقوم داشته است. عالم مزبور رساله خود را در رد رساله استقصاء النظر فی مسئله القضاء و القدر که از تألیفات علامه حلی است تدوین نموده و قاضی مزبور رساله النور الانور را در رد رساله آن عالم نگاشته است.

از تألیفات او رساله ای در علم اسطرلاب است که به فارسی تألیف کرده و مشتمل بر صد باب بوده و فوائد ارزنده ای در آن آورده است و من این رساله را در شهرک فراه دیده ام. و در دیباچه آن نام مؤلف چنین آمده است نورالله بن محمد حسینی مرعشی.

مؤلف گوید: مرعشی، منسوب به جد اعلای اوست که علی ملقب به مرعش ابن عبدالله بن محمد ملقب به سلیق بن حسن بن حسین اصغر بن امام زین العابدین علیه السلام باشد و منسوب به بلده مرعش نمی باشد.

سادات مرعشی، سلسله معروفی است و تا حال حاضر موجود می باشند. مرعش به فتح میم و سکون راء بی نقطه و عین مکسور بی نقطه و شین نقطه دار در آخر. از رجال ابن داوود، ضبط مزبور در ذیل ترجمه حسن بن محمد بن حمزه حسینی طبری استفاده

می شود لیکن معروف آن است که مرعش را به فتح عین می خوانند.

در تقویم البلدان به نقل از اللباب می نویسد: مرعش به فتح میم و سکون راء بی نقطه و فتح عین بی نقطه و در آخر آن شین نقطه دار یکی از قلعه هایی است که در شمال شام واقع شده و از اقلیم چهارم به شمار می آید. در اللباب گفته مرعش یکی از شهرهای شام است. ابن حوقل گفته: حدث و مرعش نام دو شهر آبادی است که آبها و کشتها و درختهای فراوان دارد و هر دو شهر از سرحدات شام به شمار می آید. عزیزی گوید: فاصله میان حدث و مرعش و انطاکیه هفتاد و هشت فرسخ است.

مؤلف گوید: به نظر من و به طوری که از کتابهای انساب سادات استفاده می شود.

مرعشی منسوب به سادات مرعش است و منسوب به جد اعلای آنها مرعش است تلمیذ سید تاج الدین بن معیه در کتاب انساب آنجا که به یاد آوری از فرزندان حسین اصغری بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب علیه السلام پرداخته می نویسد: عقب ابو محمد حسن بن حسین اصغر، به محمد سیلق منتهی می شود و علی مرعش بن عبدالله بن محمد بن حسن یاد شده از فرزندان اوست و نوادگانشان در شهرهای عجم بسیار است و در ضمن فرزند محمد سیلق گفته است از فرزندان علی مرعش ابو عبدالله حسین مامطیری بن علی مرعش است.

و تستری منسوب به تستر است در تقویم البلدان می نویسد: تستر از اقلیم سوم و از شهرهای اهواز می باشد. در اللباب می نویسد: ستر به ضم تا و سکون سین بی نقطه و فتح تاء دوم و در آخر آن راء بی نقطه همان شهری است که عموم مردم آن را ششتر می گویند در شوشتر نهر بزرگی است که شاپور پادشاه ایرانی سد بزرگی به اندازه یک فرسخ در آن احداث کرده که آب آن بالا آمده و بلندترین زمین آنجا را مشروب می سازد. در لباب گفته شوشتر شهری است از شهرهای اهواز خوزستان و قبر براء بن مالک در آنجا است. در عزیزی گفته است: شوشتر در وسط شهرها قرار گرفته است و از آنجا تا جندی شاپور هشت فرسخ راه می باشد و از شهرهای اهواز نیست و فاصله آن را قبیلها در اختیار آورده اند و گفته اند شوشتر از شهرهای کهن است و در روی زمین شهری به قدمت آن وجود ندارد.

جندی شاپور هم از اقلیم سوم و از شهرهای اهواز است در لباب می نویسد: به ضم جیم و سکون نون و فتح دال بی نقطه و بعد از آن با و شاپور (سابور) به فتح سین بی نقطه و الف و با و واو و راء مهمله شهر محصور و پر برکت است و قبر یعقوب صفار پادشاه ایرانی در آنجا است در لباب گوید: جندی شاپور از شهرهای معروف خوزستان است ابن حوقل گفته جندی شاپور شهر پربرکتی است و نخلهای خرما و کشت زارها و آبهای فراوانی دارد. در عزیزی گوید: از آنجا تا شوش شش فرسخ راه است.

سوس (شوش) هم از اقلیم سوم از شهرهای خوزستان است. در مشترک گوید:

سوس، به ضم سین بی نقطه و سکون و او و سین بی نقطه در آخر. ابوریحان گفته: سوس یا شوش، شهری است از خوزستان، باغهای زیادی در آن، احداث گردیده است. در مشترک گوید: شوش از شهرهای کهن خوزستان است و قبر دانیال نبی در آنجا می باشد و اضافه کرده است، سوس نام شهری است در اقصای بلاد مغرب و همچنین بلده ای است در افریقا که سوس ادنی باشد و فاصله سوس اقصی و ادنی سه ماه راه است و آن را (سوسه) گویند.

خوزستان یا خوز به ضم خاء نقطه دار و واو و زای نقطه دار سرزمین پهناوری است مشتمل بر شهرهای زیاد و واقع میان بصره و فارس و جمع کثیری به نام خوزی معروف می باشند از جانب غرب، روستای واسط و دود الرامی اطراف آن را فرا گرفته است و از طرف جنوب از اقلیم عبادان از دریا تا مهرویان و از آنجا تا دورق و تا حدود فارس اطراف آن را احاطه نموده است و از جهت شرقی که متصل به جهت جنوب است تا حدود فارس بر آن احاطه دارد و از شرق شمالی به حدود اصفهان و بلاد جبل محدود می شود و حد فاصل میان آن و فارس و بلاد جبل و اصفهان نهر گوارائی وجود دارد و جهت شمالی خوزستان را حدود صم و کرجه و جبال اللوز و بلاد جبل تا اصفهان فرا گرفته است. خوزستان در سرزمین مسطحی واقع شده که کوهی در آن وجود ندارد و آبها و نه‌های بسیاری در آن جاری می گردد و آبهای سرزمین خوزستان از طرف حصون مهدی به دریا سرازیر می شود و در آن آبها به جهت اتصالی که با دریا دارد جزر و مد اتفاق می افتد.

مؤلف گوید: تستر معرب شوستر است که آن را به زبان پارسی ششتر هم می گویند که کلمه اختصاری شوستر باشد، از عبارت مؤلف التقویم خلاف آن ظاهر می گردد (۱)

مؤلف گوید: در شهر فراه رساله مأه باب فی الاسطراب که به پارسی تألیف شده است دیده ام و آن را از تألیفات امیر نورالله بن محمد حسینی شوشتی معرفی کرده و به گمانم مؤلف آن، مترجم حاضر قاضی نورالله شوشتی است و یا کتاب مزبور، تألیف یکی از نیاکان او باشد. رساله مزبور دامنه دار و تحقیقات جامعی در آن آورده شده است.

ص: ۴۱۴

۱- قاضی مبرور در مجالس المؤمنین ذیل نامبرداری از شهرها شرح مفصلی برای شوستر مرقوم داشته است از جمله می نویسد: بعضی گفته اند تستر نام یکی از مردم بنی عجل است که آنجا را فتح کرد و به این نام موسوم گردید لیکن این نظریه بی اساس است و چنان که در بالا هم گفته شد تستر معرب شوستر است و نام آن شوش است که به معنی خوب می باشد و چون آب و هوای آن در کمال خوبی بوده کلمه «تر» که علامت افعال تفضیل پارسی است بر آن اضافه کردند و شوستر یعنی خوب تر نامیده شد و نخستین شهری که پس از طوفان نوح بنیاد شد شهر شوستر است و بانی اولی آن معلوم نیست قبر براء بن مالک در آنجا است و سهل بن عبدالله عارف نامی از آن سرزمین است پس از آن که نوشته است شاپور ذوالاکتاف قیصر روم را به ساختمان شوش وادار کرد و برادر بک تیمور ملک که اراده قتل و غارت مردم آنجا را داشت شکمش به وضع عجیبی درید می نویسد: مردم شوستر از روزگار امویه و عباسیه معتزلی مرام بودند و سرانجام به مساعی جمیله سید نورالله مرعشی که در این کتاب به نام او اشاره شد به آئین جعفری گرائیدند. در وصف شوستر گفته شده: جبدا شهر شوستر کزوی هرچه جز اعتدال مهجور است معتدل عالمی که همچو بهشت از آفت بهمن و خ زان دور است دلگشا روضه ای که همچو سپهر ساختش بر مشاعل نور است در نظر ساکن سوادش را هر طرف صد بهشت و صد حور است از فلک ط الب مرادش را هر نفس صد هزار منشور است در تذکره شوستر، ص ۱۲ می نویسد: مسجد جامع آن از قدیمترین آثار تاریخی آن است که دوران خلفای عباسی ساخته شده است و قدیم ترین مزارات آن مزار براء بن مالک است و از مزارات آنجا بقعه امام زاده عبدالله و دیگر بقعه عسری مسقطی و خانه سهل بن عبدالله عارف هنوز باقی است - م.

استاد استناد ایده الله تعالى در آغاز بحار می نویسد: کتاب احقاق الحق و کتاب مصائب النواصب و کتاب الصوارم المهرقه فی دفع الصواعق المحرقة و کتابهای دیگر از تألیفات سید اجل شهید قاضی نورالله شوشتری (رفع الله درجه) می باشد.

پس از این اظهار داشته است: سید رشید شوشتری «حشره الله مع الشهداء الاولین» کوشش فراوانی در پاری دین مبین نمود و شبهه های مخالفان را با مساعی جمیله خویش برطرف ساخت و تألیف های او معروف می باشد ما اخبار آنها را از مأخذ و مدارک آنها نقل کرده ایم.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: قاضی نورالله شوشتری، فاضل دانشمند و محقق علامه و محدث بود. تألیفاتی دارد از جمله احقاق الحق کتاب بزرگی است در

جواب کتابی که در رد نهج الحق علامه حلی نوشته شده است و کتاب الصوارم المهرقه فی جواب الصواعق المحرقة و کتاب مصائب النواصب و رساله ای در نجاست آب قلیل به ملاقات نجاست و حاشیه بر شرح مختصر عضدی؛ حاشیه بر تفسیر بیضاوی؛ مجموعه ای مانند کشکول و کتابهای دیگر. قاضی مبرور معاصر با شیخ بهائی بود و در هندوستان بر اثر تألیف احقاق الحق به شهادت رسید (۱)

ص: ۴۱۵

۱- شرح حال قاضی مبرور در کتابها و تذکره های پس از او نوشته شده و در شهداء الفضیله نام او در ردیف شهدای بنام شیعه آورده شده است اینک به منظور تیمم شرح حال او به پاره ای از آنچه در کتابهای مورد مطالعه قرار گرفته است اشاره می شود و مرحوم استاد محدث ارموی (ره) کتاب فیض الامه فی ترجمه القاضی نورالله را در شرح حال قاضی تألیف کرده است. قاضی نورالله در سال ۹۵۶ ه. ق در شوشتر در خانواده علم و کمال متولد شد و در سن ۲۳ سالگی در ۹۷۹ به عزم زیارت مرقد شریف حضرت رضا (علیه السلام) به مشهد رفته و قصد اقامت کرده و از درس ملا عبدالواحد استفاده نموده و پس از دوازده سال بر اثر گرفتاریهایی که برای او پیش آمده در سال ۹۹۲ ه. ق وارد هندوستان شده و مورد توجه بی نهایت محمداکبر پادشاه هند قرار گرفته است و به وسیله حکیم ابوالفتح به ملازمت اکبر شاه رسید و آن هنگام که شیخ معین قاضی لاهور پیر فرتوت شده بود قاضی مبرور به جای او به سمت قضاوت نامزد گردید در عین حال همیشه اوقات به تقیه برگذار می کرد و به اکبرشاه گفته بود من به هر یک از مذاهب اربعه که مقتضی بدانم فتوا می دهم و خود هم اهل نظر و اجتهاد می باشم در عین حال از مذاهب اربعه هم بیرون نخواهم بود مدتی را به این منوال گذرانید تا این که اکبرشاه مرد و پسرش جهانگیر به جای او نشست برخی از علمای مخالف در پیش جهانگیر از وی سعایت کردند که او شیعه است و قضاوت به آئین شیعه می نماید برای اثبات نظریه آنها شخصی را بر گماردند تا خود را شیعه قلمداد کرده و به خانه قاضی رفت و آمد کند او هم به عنوان شاگردی با وی در رفت و آمد بود تا این که کتاب مجالس المؤمنین او را گرفته و به علمای سنی نشان داد آنها هم کتاب را به جهانگیر نشان داده و فرمان قتل او را از وی باز گرفتند و او هم سیاست وی را به عهده آنان واگذار کرد گفتند بایستی با دره خاردار سزایش را داد و او را با آن دره زدند تا در ۲۶ ربیع الاخر از سال ۱۰۱۹ در سن ۶۳ سالگی به حسب تواریخ یاد شده در اکبر آباد به شهادت رسید و مرقدش در آنجا مزار شیعیان می باشد این قطعه در تاریخ فوتش سروده شده است: سر

اکابر آفاق میر نورالله سپهر فضل وحید زمانه پاک سرشت به نیمه شب بیست و شش از ربیع آخر از این خرابه روان شد به
سوی قصر بهشت چو دل ز فکر طلب کرد سال تاریخش خرد به صفحه دهر « افضل العباد » نوشت

مؤلف گوید: قاضی نورالله در ضمن شرح حال ابن ابی عقیل می نویسد: سید امیر معز الدین محمد اصفهانی صدر اعظم رساله ای در عدم نجاسه آب قلیل به ملاقات با نجاست تألیف کرده و از این راه نظر ابن ابی عقیل را تأیید نموده است و کلام علامه را که در مختلف ایراد کرده رد نموده و قاضی آن گاه که به مطالعه مختلف می پرداخت و رساله سید صدر را دیده، رساله علیحدهای در رد رساله وی به نگاشت.

قابل گفتگو است، کسی که بر کتاب نهج الحق علامه حلی، ردیه نوشته است فضل بن روزبهان اصفهانی است و به طوری که اظهار شده است وی از مردم اصفهان نمی باشد لیکن در اصفهان، میزیسته، فضل بن روزبهان در روزگاری که شاه اسماعیل صفوی قیام کرده بلکه اندکی پس از او زندگی می کرده و هم گفته اند فضل بن روزبهان اندکی پس از دولت شاه خدابنده که علامه کتاب نهج الحق را برای او تألیف کرده زیست داشته است و این نظریه خطا است زیرا قاضی نورالله در چند موضع از احقاق الحق اظهار می کند وی روزگار زیادی پس از شاه خدابنده زندگی می کرده و متأخر از آن زمان بوده است از جمله می نویسد: فضل بن روزبهان کتاب ردیه را به تلافی کشتاری که شاه

اسماعیل پس از قیامش از مردم اصفهان نموده است تألیف کرده است دیگر آن که پاره ای از ایرادها را که فضل بن روزبهان در بحث رؤیت خدا متذکر شده است از شرح جدید تجرید استفاده کرده و چنان که می دانیم شارح شرح جدید در عصر میرزا الغ نواده امیر تیمور زیست داشته و او هم نزدیک به روزگار قیام شاه اسماعیل صفوی بوده است. و مؤلف گوید: یکی از نوادگان قاضی میرور، علی بن سید علاء الدوله ابن سید ضیاء الدین نورالله حسینی شوشتری مرعشی است که در هندوستان ساکن بوده و ممکن است تا حال حاضر هم در قید حیات باشد. و من در شهر هرات در ضمن کتابهای مولا رضی مدرس به شرح صحیفه کامله به نام ریاض العارفین دست یافتم، شرح دامنه داری است که ملاشاه محمدبن مولا محمد شیرازی دارابی صحیفه را به شرح ممزوج با متن شرح کرده و این سید از شاگردان او بوده است هنگامی که ملاشاه محمد به هندوستان رفته شرح مزبور را که بدون دیباچه بوده در اختیار این سید در آورده و او دیباچه ای برای آن نوشته است.

و ظاهره مراد از مولی شاه محمد مذکور همان ملاشاه محمد شیرازی از معاصران است و هم اکنون در شیراز ساکن است و نزدیک به روزگار ما از هندوستان بازگشته است و این سید در مدح او توصیف مبالغه آمیزی نموده است و او را بیش از اندازه به علم و فضل ستوده است، حال آن که ما او را به آن پایه از فضیلت و علم نمی شناسیم.

قاضی ابوحنیفه نعمان بن ابوعبدالله محمد بن منصور بن احمد بن حیون

وی مؤلف کتاب دعائم الاسلام (۱) و کتابهای دیگر است نسخه ای از آن کتاب که در دو مجلد و از کهن ترین نسخه ها می باشد نزد ما موجود است.

دانشمندان در مذهب او اختلاف کرده اند. بعضی او را اسماعیلی و جمعی شیعه اثنی عشری و عده ای وی را مالکی معرفی کرده اند. و به نظر من، وی شیعه اثنی عشری

ص: ۴۱۷

۱- این کتاب در روزگار ما در ضمن دو مجلد با مقدمه ای که در ابتدای جلد اول ایراد شده به طبع رسیده است - م.

است. و ما که او را در بخش اول کتاب حاضر نام برده ایم به آن جهت است که استاد استناد (ایده الله تعالی) او را از اصحاب ما قلمداد کرده است.

ابن شهر آشوب در یکی از جاهای کتاب المناقب کتاب شرح الاخبار را به وی نسبت داده و در همان محل هم به نقل از آن کتاب پرداخته است. و در معالم العلما هم به انتساب مزبور، تصریح نموده است. لیکن این انتساب از نظر من درست نیست زیرا خود ابن شهر آشوب در چند موضع دیگر از کتاب مناقب، تصریح کرده که شرح الاخبار از تألیفات ابن فیاض است که از اصحاب ما می باشد. و تازه تر آن که خود ابن شهر آشوب، در کتاب معالم العلما کتاب شرح الاخبار را در ضمن کتابهایی نام برده که مؤلف آنها شناخته نگردیده است. و از تألیفات قاضی نعمان مترجم حاضر، کتاب مختصر الاثار است من این کتاب را در خطه لار در ضمن مجموعه کهنی که مشتمل بر صحیفه ابن اشناس بزاز است دیده ام و در آن مجموعه دعاهاى بسیاری به چشم می خورد که از کتاب مختصر الاثار قاضی نعمان نقل شده است و نسخه ای از همان ادعیه نزد ما موجود می باشد و از طی آنها به دست می آید که مختصر الاثار به سبک کتاب دعائم الاسلام تألیف شده است و نیز استفاده می شود که قاضی نعمان احادیث و فقه اهل بیت علیهم السلام را تا ابواب آخر فقه متعرض گردیده است.

علاوه بر آن، نیمه آخر کتاب دعائم الاسلام که در ضمن نسخه کهنی است در نزد ما موجود میباشد و در حواشی آن، تحقیقات ارزنده ای از کتاب مختصر الاثار خود او افزوده شده است.

قابل توجه است که اصل کتاب الآثار النبویه از خود قاضی نعمان مترجم حاضر است که در فقه بوده و همان، کتاب را مختصر کرده و به نام مختصر الاثار موسوم ساخته است.

ابن خلکان در تاریخش می نویسد: قاضی نعمان یکی از پیشوایان فضلا است که پیوسته انگشت نمای ارباب فضل بوده و امیر مختار مسیحی در تاریخ خود از وی نام می برد و او را دانشور و فقیه و متدین و بی نهایت بزرگوار معرفی کرده است و
تألیفات

چندی را به وی نسبت داده از جمله کتاب اختلاف اصول المذهب و کتابهای دیگر پایان). قاضی نعمان، نخست مالکی مذهب بود سپس به مذهب امامیه گرائید و کتاب ابتداء الدعوه عبیدی ها را تألیف نمود و کتاب الاختیار در فقه و الاقتصار (الافتقار) در فقه از تألیفات اوست. ابن زولاق در کتاب اخبار مصر در ضمن ترجمه ابو الحسن علی بن نعمان می نویسد: پدرش، نعمان بن محمد قاضی، فضیلتی بی نهایت داشت و از معانی و لطائف قرآن برخوردار بود و مبانی فقه را به خوبی می دانست و از اختلاف انظار فقها و لغت و شعر و اطلاع از گزارش های ارباب کمال خبر دار بود و دانشوری خردمند و با انصاف به شمار می رفت و هزاران ورق کتاب در تأیید علوم اهل بیت به بهترین و نمکین ترین الفاظ و عبارات تألیف کرده و نوشته های خویش را که دائر در اطراف علوم آنان بوده به لباس فریبای سجع آراسته است و در مناقب و مثالب هم کتاب ارزنده ای نگاشته است و کتابی هم به منظور رد مخالفان تألیف نموده و با این سلسله از تألیفات به رد نظریات آنان پرداخته است از قبیل رد بر ابوحنیفه و شافعی و مالک و ابن سریج و دیگری کتاب اختلاف الفقها است در این کتاب از اهل بیت علیهم السلام حمایت و پشتیبانی نموده و قصیده ای هم در علم فقه به نام المنتخبه سروده است. ابوحنیفه نعمان مترجم حاضر ملازم صحبت (المعز لدین الله خلیفه فاطمی ابوتمیم معد بن منصور بوده و همراه او از افریقای غربی به مصر آمده و در ماه رجب سال ۳۶۳ ه. ق وفات یافته است و فرزندان با شخصیت داشته که همگی مردم نجیب و بافضیلت بوده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل بیش از آنچه ابن خلکان در شرح حال مترجم آورده مطلب دیگری ایراد ننموده است. .

ابن شهر آشوب در معالم العلماء گوید: قاضی، نعمان بن محمد، امامی مذهب نبوده است و کتابهای پسندیده ای داشته از جمله شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار از این کتاب به مناقب ائمه طاهرین علیهم السلام تا حضرت صادق علیه السلام پرداخته است و کتاب الاتفاق و الافتراق؛ المناقب و المثالب؛ الأمامه؛ اصول المذاهب؛ الدوله؛ الايضاح

مؤلف گوید: ابن کثیر شامی هم در تاریخ خود به همان مطالبی اشاره کرده است که ما از تاریخ ابن خلکان نقل کرده ایم.

استاد استاد در بحار می نویسد: کتاب دعائم الاسلام تألیف قاضی نعمان بن محمد است و کسی که آن کتاب را به شیخ صدوق نسبت داده باشد اشتباه کرده است و کتاب المناقب و المثالب هم از تألیفات اوست.

و در فصل دوم می نویسد: حداکثر معاصران ما پنداشته اند که کتاب دعائم الاسلام از تألیفات شیخ صدوق می باشد و ما با تحقیقاتی که به عمل آورده ایم به این نتیجه رسیده ایم که کتاب مزبور از تألیفات ابو حنیفه نعمان بن محمد بن منصور است که در روزگار دولت اسماعیلی در مصر، منصب قضاوت را عهده دار می شد و او در آغاز، مالکی مشرب بود سپس از آن مرام دست برداشت و به آئین امامیه گرائید و حداکثر اخبار این کتاب، موافق با اخباری است که در کتابهای مشهور ما آمده است. در عین حال بر اثر بیمی که از اسماعیلی ها داشته از ائمه پس از حضرت صادق علیه السلام خبری نقل ننموده و کسی که با نظر عمیق به این کتاب متوجه باشد خواهد فهمید که قاضی نعمان، حقیقت را در زیر پرده تقیه ابراز داشته است. و اخبار آن کتاب، شایسته است که مورد تأیید و تأکید ما قرار بگیرد (۱). ابن خلکان گفته است: وی یکی از فضیلتی انگشت نما است. مؤلف گوید: استاد پس از این به بیان مطالبی پرداخته که ما پیش از این از ابن خلکان نقل کردیم تا آنجا که وی حامی اهل بیت علیهم السلام بوده است. سپس می نویسد: ابن خلکان، بسیاری از فضائل و احوال او را متذکر گردیده و یافعی و دیگران هم به شرح احوال و آثار او پرداخته اند. ابن شهر آشوب در کتاب معالم العلماء نوشته است: قاضی نعمان بن محمد، و مطالب کتاب مزبور را ادامه داده تا به آخر آنچه ما پیش از این از ابن شهر آشوب نقل کردیم سپس نوشته است کتاب المناقب و المثالب او هم کتاب ارزنده ای است که از

ص: ۴۲۰

۱- در مستدرک، ج ۳، ص ۳۱۳ ذیل کتاب دعائم الاسلام مطالب مفصلی راجع به آن و مؤلفش ایراد کرده و در ضمن آن به پاره ای از پاسخها که نقادان ابراز داشته اند اشاره نموده و پس از آن به معرفی از کتاب دیگرش شرح الاخبار پرداخته است.

تحقیقات خوبی برخوردار می باشد (پایان خلاصه کلام استاد استناد).

مؤلف گوید: آخرین نتیجه ای که از کلام ابن خلکان و امثال او به دست می آید این است که قاضی نعمان، پس از آن که از مرام مالکیها دست برداشته به سلک امامیها در آمده است و از این تغییر مرامی که داده است استفاده نمی شود که وی اثنی عشری باشد، حال آن که مراد ما از امامی بودن او اثنی عشری بودن اوست. زیرا امامی قلمداد کردن او، مسلکی است که همگی مذاهب شیعه و طرق مختلفه او را فرا می گیرد بنابراین چگونه می توان فهمید که وی از اصحاب ما باشد و چگونه با چنین احتمالی از خلفای اسماعیلی تقیه می کرده و این معنی، مجرد ادعا و احتمالی بیش نخواهد بود و دلیلی نمی توان اقامه نمود که وی در حقیقت اسماعیلی نبوده باشد. گذشته از این، چنان که پیش از این گفتیم ابن شهر آشوب در معالم العلماء تصریح کرده است که وی اصولاً امامی مذهب نمی باشد^(۱).

قاضی ابن خلکان و ابن کثیر در تاریخشان نوشته اند، قاضی نعمان چند فرزند داشت از آنها ابوالحسن علی بن نعمان و ابوعبدالله محمد بن نعمان است که هر دو تن پس از درگذشت او به منصب افضی القضاتی مغرب و مصر و شام و حرمین شریفین مکه و مدینه نایل آمده و کرسی خطابه و امامت جمعه و جماعت و سمت احتساب آن شهرها را عهده دار می شدند. از اخبار مصر ابن زولاق نقل شده است. هیچیک از داوران مصر را به عظمت محمد بن نعمان یاد شده ندیده ام و همچنین نشنیده ام قاضی در عراق به پایه عظمت او رسیده باشد و این مرتبه را از آنجا به دست آورد که استحقاق آن را داشت و به زیور علم و پاکدامنی و پابرجا داشتن حقیقت و تدین آراسته بود. و هنگامی که بیمار شد فرزندش عبدالعزیز بن محمد را در دورترین سرزمین مصر به نیابت از خود برقرار ساخت و عبدالعزیز هم در نزد عزیز اسماعیلی موقعیت

ص: ۴۲۱

۱- مرادش آن است که وی اثنی عشری نبوده است نه آن که به طور کلی امامی بودن او را نفی کرده باشد روضات الجنات در شرح حال او ذیل امامی بودن او مطالبی را ایراد کرده است و مستدرک الوسائل هم پس از ایراد بیان مؤلف روضات مطالبی را متذکر شده است . م.

بی نهایتی داشت تا آنجا که عزیز اسماعیلی، عبدالعزیز را در کنار خود بر فراز منبر می نشانید(۱).

شیخ نجم الدین عاملی

وی از علما و فقها بود و از علمای متأخر از شیخ بهائی یا از معاصران او به شمار است. از تألیفات او شرحی است بر رساله الاثنی عشریه در صلوات تألیف شیخ حسن بن شهید ثانی. این شرح را سید امیر شرف الدین علی شولستانی در شرحی که به آن رساله داشته به وی نسبت داده است. و ممکن است همان عالمی باشد که با اندک تغییری در امل الآمل از وی یاد کرده است.

از قرینه پیداست مترجم حاضر همان سید نجم الدین بن محمد حسینی عاملی باشد که شیخ حسن بن شهید ثانی به وی اجازه داده است (۲).

شیخ نعمت الله بن خاتون عاملی

پیش از این مترجم حاضر را به عنوان شیخ نعمت الله بن علی بن شیخ شهاب الدین ابوالعباس احمد بن محمد بن علی بن خاتون عاملی عینائی نام برده ایم و نوشته ایم که از شیخ علی کرکی و دیگری روایت داشته است.

ص: ۴۲۲

- ۱- شرح حال فرزندان و نوادگان او را در وفیات الاعیان، ج ۵، صص ۴۱۷ ۴۲۰ ایراد کرده است. از جمله نوشته است پدر قاضی نعمان، ابو عبدالله محمد، اخبار ارزنده بسیاری به خاطر داشت و صدو چهار سال عمر کرد و در سنه ۳۵۱ ه. ق وفات یافت و فرزندش قاضی نعمان بر جنازه اش نماز گزارد و در باب سلم یکی از ابواب قیروان به خاک سپرده شد. م.
- ۲- امل الآمل ج ۱، ص ۱۸۸ می نویسد: سید نجم الدین، فاضل بزرگوار و فقیه محدث بود شیخ حسن بن شهید ثانی به او و دو فرزندش محمد و علی اجازه داده و از همگی بزرگداشت نموده و مترجم را به عنوان سید اجل و فاضل او حد و پرهیز کار ستوده و از علمائی شمرده که فن حدیث را وجهه همت خود قرار داده است اجازه اش که نسبی طولانی است در آغاز مجلد ۱۰۹ بحار الانوار آمده است. م.

مولی نورالله کاشانی

وی از فضلا و فقها و علمای بزرگ بوده و دائی ملا- محسن کاشانی دانشمند مشهور و معاصر است و پیدر ملانورالله هم از دانشمندان روزگارش بوده و حواشی و تحقیقات ارزنده ای دارد.

امیر نور الله بن محمد حسینی مرعشی

وی از ریاضیدانهای عصر خودش بوده و از تألیفات او رساله ای است در «علم اسطرلاب» که آن را به پارسی در ضمن صد باب تألیف کرده است و من آن رساله را که از تحقیقات زیادی برخوردار بود در شهر فراه دیده ام. و دور نیست مترجم حاضر همان قاضی نورالله شوشتری مرعشی مشهور باشد که شرح حالش گذشت.

ص: ۴۲۳

سید واثق بالله بن احمد بن حسین حسینی جیلی

وی فقیه شایسته ای است که در فن مناظره مهارت داشته و از زیدی ها به شمار است. منتجب الدین گوید: وی، فن قرائت را از شیخ محقق رشیدالدین عبدالجلیل فراگرفته و به همت او مستبصر شده است.

شیخ وثاب بن سعد بن علی حلبی منتجب الدین وی را ادیب دین دار و فقیه معرفی کرده است.

شیخ امیر زاهد ابوالحسن ورام بن ابی فراس بن ورام بن حمدان بن عیسی بن ابونجم بن ورام بن حمدان بن خولان بن ابراهیم بن مالک بن حارث اشتر نخعی

که از یاران حضرت مولی علی علیه السلام است.

وی پیشوائی بزرگ و فقیه و محدث بنام و مؤلف کتابی است در حدیث و اندرز به نام مجموعه ورام در حله می زیسته و شاگرد شیخ سدید الدین محمود حمصی عالم بنام و مؤلف التعلیق العراقی است.

پیش از این ذیل احوال ابن ادريس نوشتیم که مادر مادر وی دختر مسعود ورام

است. پیدا است که نام ورام مسعود بوده و لقبش ورام است و ممکن است ورام اسمش باشد و لقبش مسعود باشد.

ورام از گروهی از فضلا روایت می کرده از جمله از شیخ معری محمدبن محمدبن هارون معروف به ابن کمال. و به طوری که از کتاب معروفش مجموعه ورام که پیش از این نام برده شد به دست می آید از سید اجل شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم عریضی علوی حسینی هم روایت داشته است.

از کتابهای سیدبن طاووس به دست می آید ورام جد او بوده است. برخی چنان پنداشته اند که ورام جد پدری سیدبن طاووس است. حال آن که این پندار بیرون از اشکال نمی باشد برای آن که هرگاه ورام سید باشد چنان که از ظاهر کلام قاضی نورالله استفاده می شود نسب او را به طوری که در بالا- نگاشتیم درست نبوده است. زیرا نیاکان سیدبن طاووس معروف و مطبوع است و ورام یکی از آنها به شمار نمی آید. و به حق باید گفت: ورام جد مادری اوست چنان که خود سید هم در کتاب «امان الأخطار» به آن تصریح کرده است (۱).

در برخی از کتابها دیده‌ام ورام، دائی سید است و این هم اشتباه است و از همان بخش از آثار به دست می آید که ورام شهید شد.

شهید اول در شرح الارشاد در ضمن گفتگوی از نماز فوت شده می نویسد: از دانشمندانی که قول به مضایقه را پذیرفته و از آن حمایت نموده است شیخ زاهد ابوالحسن ورام بن ابوفراس (رض) است و او برای اثبات مدعای خویش رساله ارزنده ای که مشتمل بر مقاصد عالییه می باشد تألیف نموده است.

ص: ۴۲۵

۱- جد مادری ابن طاووس مؤلف و محدث ورام بن ابی فراس النخعی (م ۲ محرم ۶۰۵ در حله) بوده است. نک: منتجب الدین صص ۱۹۵ ۱۹۶ ش ۵۲۲، ابن اثیر، کامل، ج ۱۲، ص ۲۸۲، ابن الساعی، الجامع المختصر فی عنوان التواریخ و عیون السیر، ج ۹ تحقیق مصطفی جواد، بغداد ۱۳۵۳ صص ۲۷۱-۲۷۲، روضات، ج ۸، صص ۱۷۷-۱۷۹، انوار الساطعه صص ۱۹۷-۱۹۸ (به نقل از کلبرگ، کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ص ۱۹).

مؤلف گوید: از کلام قاضی نورالله در مجالس المؤمنین بر می آید که ورام و پیدرش از سادات بوده اند. آنجا که در ذیل احوال شیخ مفید نوشته است: امیر و رام بن امیر ابوفراس، اشتباه وی از اینجا است که دیده است و رام جد سیدبن طاووس می باشد و پنداشته وی جد پدری سیدبن طاووس است و حال آن که خود سید در کتاب البهجه لثمره المهجه می نویسد: جد صالحم ورام بن ابی فراس قدس الله روحه از حمصی نقل کرده است (به حق باید گفت برای امامیه مفتی باقی نیست که به طور قطع به تواند اظهارنظر کند بلکه همگی علمای شیعه به نقل اقوال و انظار دیگران می پردازند).

مؤلف گوید: از این کلام به دست می آید سیدبن طاووس بدون واسطه از جدش ورام روایت می کرده و به همین نسبت هم ورام بدون واسطه از شیخ سدید الدین محمود حمصی روایت داشته است.

شیخ منتجب الدین در فهرست گوید: امیر زاهد ابوالحسن ورام بن ابی فراس در حله می زیست و از نوادگان مالک بن حارث اشتر نخعی مصاحب حضرت مولی علی علیه السلام بوده و دانشور فقیه و باصلاحیت است او را در حله دیدار کردم و چنان بود که احوالش را شنیده بودم. وی از استاد ما امام سدید الدین محمود حمصی (رحمه الله) در حله روایت کرده و مراعات حال آن را نموده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل پس از آن که مطالب شیخ منتجب الدین را ایراد کرده می نویسد: این شیخ، دانشوری است بزرگوار و جد مادری سیدبن طاووس می باشد کتاب تنبیه الخاطر و نزهه الناظر که کتاب ارزنده ای است از تألیفات اوست هر چند در این کتاب به مطالب بی اصلی هم اشاره نموده است. شهید اول به توسط محمدبن جعفر مشهدی از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید: هر گاه مراد شیخ معاصر این است که شهید اول با یک واسطه از وی روایت کرده باشد بیرون از اشتباه نبوده است. زیرا هر گاه شیخ منتجب الدین به دیدار او رسیده و جد مادری سید رضی الدین علی بن طاووس باشد و از سدیدالدین حمصی (رض) روایت کرده باشد چگونه ممکن است شیخ شهید با آن که به سالها پس از او می زیسته به توسط شیخ محمد بن جعفر مشهدی از وی روایت داشته باشد. از سوی

دیگر شهید اول از جمله اعلامی است که از فرزند علامه حلی و همتایان او روایت کرده است بنابراین بایستی ورام همدرجه با علامه و اقران او بوده باشد.

پیداست که تنبیه الخاطر مزبور دارای دو جزء و در ضمن دو مجلد گرد آمده و در حال حاضر به نام مجموعه ورام شهرت دارد (۱) و هرگاه بپنداریم دو کتاب به دو نام بوده اشتباه است و همین اشتباه را حسن بن سلیمان شاگرد شهید اول در رساله الرجعه نسبت به آن کتاب مرتکب شده است.

آری از اجازه شهید ثانی که برای شیخ حسین بن عبدالصمد صادر کرده است به دست می آید که ورام کتابهای دیگری هم تألیف کرده است. و کتاب مجموعه او با آن که مشتمل بر پاره ای از امور بی اساس است در عین حال مورد توجه اصحاب ما بوده و در اجازات خود از آن، به عنوان سند، نام برده اند. و استاد استناد ما به آن کتاب اعتماد داشته و مطالبی از آن در کتاب بحارالانوار ایراد کرده و گفته است: کتاب تنبیه الخاطر و نزهه الناظر تألیف شیخ زاهد ورام بن عیسی بن ابونجم بن ورام بن حمدان بن خولان بن ابراهیم بن مالک اشتر است و در اجازات مورد استناد اعلام بوده و شیخ منتجب الدین در فهرست از او نام می برد تا به آخر آنچه نوشتیم. و سیدبن طاووس هم از وی ستایش می نماید.

در فصل دوم کتاب بحار می نویسد: کتاب تنبیه الخاطر و مؤلفش در اجازات علما مشهوراند و از آنجا که کتاب مزبور، محض برای یادآوری از اندرز و کلمات حکیمانه بوده دقتی در سند روایات و مطالب آن نداشته است و اخبار امامیه را با آثار مخالفان توأم ساخته است و به همین مناسبت است که ما از همگی آن کتاب نقل ننموده ایم بلکه به مطالبی از آن که مورد اطمینان ما بوده است اکتفا کرده ایم. زیرا ما از برکات ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین) نیازی به اخبار مخالفان نداریم (پایان).

در پشت یکی از نسخه های مجموعه ورام دیدم که دو شعر زیر را یکی از

ص: ۴۲۷

۱- کتاب مزبور به نام تنبیه الخاطر و نزهه النواظر یا مجموعه ورام در دو جزء در ضمن یک مجلد در روزگار ما به طبع رسیده است. م.

سرایندگان در مدح آن کتاب، سروده است.

ورام بحر لا یجاء بمثله

فی کل بحر منه سبعة أبحر

حلف الزمان بأن یجیء بمثله

حنث یمینک یا زمان فکفر

- مجموعه ورام دریای بی مانندی است و از هر دریای از آن، هفت دریا به وجود آمده است.

- روزگار سوگند یاد کرد که مانند آن را ایجاد خواهد نمود باید به آن بگویم سوگندت را بشکن و کفاره آن را پرداز .

به نظر من چنان است که سراینده مزبور شخص ورام را در این دو بیت مورد نظر داشته است نه کتاب او را و یا از آغاز در نظر گرفته تا از کتاب او تمجید نماید لیکن ضرورت شعری وی را بر آن داشته است که به جای مجموعه ورام خود ورام را بیاورد. گذشته از این گاهی کلمه (زمان) را مؤنث به کار می برند و برای اثبات تأیید آن از شعر مشهور استمداد می نمایند و در این صورت (کاف) در یمینک را باید مکسور بخوانیم و یاء (کفری) هم یاء مخاطبه مؤنث است نه یای مطلق که برای اطلاق شعر آورده می شود.

ابن طاووس در فلاح السائل می نویسد: جدم ورام بن ابی فراس از جمله بزرگانی است که شایسته است از عمل او تبعیت نمایند. او وصیت کرده بود پس از درگذشتش خاتم عقیقی که اسامی مبارکه ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین بر روی آن حک شده است در میان دهان او گذارده شود. من هم به پیروی از او خاتمی تهیه کرده و بر روی آن چنین حک کردم. الله ربی و محمد نبی و نام ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین یکی بعد از دیگری نوشته و اضافه کردم، هم ائمتی و وسیلتی و وصیت کردم پس از مرگم آن را در میان دهانم بگذارند تا پاسخ فرشتگان را در قبرم به آسانی بگویم انشاء الله تعالی. و من در کتاب ربیع الابرار زمخشری در باب لباس و محلی دیدم از یکی از مردگان نقل کرده وی وصیت کرده بود بر روی خاتمی شهادت لا اله الا الله را حک کنند .

و آن را در هنگام مرگش در دهانش بگذارند(۱)

ص: ۴۲۸

۱- فلاح، ص ۷۲، ۷۵، بحار، ج ۸۲ ص ۵۱، روضات، ج ۴، ص ۳۳۷، المستدرک، ج ۲، ص ۴۷۷، یوسف بحرانی که این قصه را نقل کرده (الکشکول، ج ۲، نجف ۱۳۸۱، ص ۱۴۸) افزوده است که ابن طاووس برای این رسم به حدیثی استناد نمی کرده بلکه از جد خود اطاعت می کرده است (به نقل از گلبرگ، کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ص ۴۱).

استاد استناد در باب دفن از کتاب طهارت بحارالانوار پس از آن که کلام سید را نقل کرده اظهار می دارد. گذاردن چنان خاتمی در دهان میت خالی از اشکال نمی باشد و من علمای دیگر را سراغ ندارم که متعرض چنان وصیتی شده باشند.

در ذیل قول او گفته است «ویبعد ان یقال انه» نوشته است ممکن است ورام برای اثبات وصیت خویش سندی به دست آورده که مورد اطمینان او بوده و به مجرد استحسان عقلی به آن وصیت اقدام ننموده است. و ممکن است اشکال استاد از جهت اسراف و تشریح بلکه بدعت باشد.

مؤلف گوید: نسخه ای که از مجموعه ورام در حال حاضر متداول می باشد در ضمن دو مجلد کوچکی تدوین شده است و نسخه بزرگتری که مشتمل بر دو مجلد بزرگ باشد موجود می باشد و به طوری که اظهار شده است آن نسخه در اختیار امیر محمدعلی مدرس اردبیلی در اصفهان و در نزد فرزندان آ میرزا یوسف برادر اعتمادالدوله می باشد.

ابن اثیر در اواخر کتاب تاریخ الکامل در ضمن پیش آمدهای سال ششصد و پنجاه هجری می نویسد: در دوم محرم این سال ابو الحسین ورام بن ابی فراس زاهد در حله سیفیه که از مردم آن سرزمین بود و عالم باصلاحیتی است در گذشته است.

شیخ افضل الدین وزیر بن محمد بن مرداس رواسی شیخ منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فقیه فاضل و باصلاحیت بود.

شیخ وشاح بن محمد بن حسن بن عتیبه به طوری که از برخی از مدارک به دست می آید وی از علما بوده است و من در

بخشی از کتابهای شهید ثانی، کتاب مختلف علامه را به خط مترجم حاضر دیده ام و تاریخ کتابت آن، سال ۷۱۸ ه. ق بوده و تاریخ تألیف مختلف ۷۰۸ ه. ق است .

ممکن است مترجم حاضر پدر شیخ شمس الدین، محفوظبن وشاح بن محمد حتی باشد که معاصر با ابن داوود و علامه حلی است.

سید ولی بن نعمت الله حسینی رضوی موسوی حائری

وی فاضل محدث و بزرگوار معروف و مؤلف کتابهای چندی در مناقب اهل بیت علیهم السلام و از متأخران اصحاب به شمار است از روزگار او اطلاعی ندارم همین اندازه می دانم که از متأخران علما است و ممکن است در روزگار ظهور سلسله صفویه زیست داشته است.

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی، دانشمند فاضل و شایسته و محدث بود. کتاب مجمع البحرین فی فضائل السبطین؛ کتاب کنز المطالب فی فضائل علی بن ابیطالب؛ کتاب منهاج الیقین فی فضائل علی امیر المؤمنین و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد.

در کتاب اثبات الهداه می نویسد: کتاب کنز المطالب فی مناقب علی بن ابیطالب از تألیفات سید ولی بن نعمت الله حسینی رضوی است پس از اندک فاصله در همان کتاب نوشته است: کتاب منهاج الحق و الیقین فی فضائل امیر المؤمنین از سید ولی بن نعمت الله حسینی است و پس از فاصله ای می نویسد: کتاب مجمع البحرین فی مناقب السبطین تألیف سید ولی بن نعمت الله حسینی رضوی است (۱).

مؤلف گوید: از تألیفات اوست در المطالب و غرر المناقب فی فضائل علی بن ابیطالب من این کتاب را در تبریز دیده ام. دیگری رساله انوار السرائر و مصباح الزائر که به فارسی در احوال ائمه طاهرین و زیارات ایشان تألیف کرده و من آن رساله را که مختصری بیش نیست در استرآباد دیده ام.

ص: ۴۳۰

نسخه ای از کتاب منهاج الحق یادشده او نزد ما موجود می باشد لیکن این کتاب که نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد به نام منهاج الحق و الیقین فی تفضیل علی امیر المؤمنین علی سائر الانبیاء و المرسلین است در این کتاب، اخباری را که در خصوص فضیلت آن حضرت بوده از طرق عامه و خاصه نقل کرده چنان که همین رویه را در تألیفات دیگرش مراعات نموده و به درخواست مولانا خواجه علی آملی تألیف کرده است.

و رساله مختصری در برتری حضرت مولا- علیه السلام بر پیمبران علیهم السلام تألیف نموده که نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد و این رساله را هم به درخواست خواجه علی آملی یاد شده تألیف نموده و به پندار من هر دو تألیف مزبور متحد است و اشکال اینجا است که رساله مزبور مشتمل بر اسماء کتاب منهاج نبوده و تنها به رساله تفضیل علی علی الانبیاء اکتفا نموده است. مگر این که بگوییم اسمی که برای کتاب مزبور آورده شده در اصل کتاب موجود نبوده و بر پشت آن نوشته شده با عنوان آن کتاب است.

امیر زاهد سیف الدین وهسودان بن دشمن و نان (زیار) بن مردافکن

دیلمی منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فاضل باصلاحیتی است و کتاب التواریخ، کتاب النجوم؟ کتاب معرفه الجهات از تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید: اسامی مزبور نام های ایرانی است.

سید ابوطاهر هادی بن ابی سلیمان بن زید حسینی موردی منتجب الدین در فهرست گوید: وی، دانشوری پارسا بود.

سید ابوطالب هادی بن حسین بن هادی حسنی شجری منتجب الدین گوید: وی شایسته ای فقیه و محدث است .

سید ناصر الدین هادی بن داعی حسنی سروی

منتجب الدین گوید: وی دانشمند پارسا بوده است. بنابراین از علمای بزرگ به شمار نمی آید.

سید هادی بن محمدباقر حسینی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی فاضل ادیب و سراینده و از معاصران است. و مؤلف گوید: در روزگار حاضر به چنان فرد معروفی که دارای ویژگیهائی آن چنانی باشد دست نیافتیم به عهده خود او .

ص: ۴۳۲

وزیر باجلالت آمیرزا هادی بن آمیرزا معین الدین محمود

پیش از این در باب میم از مترجم حاضر به عنوان آمیرزا محمد هادی بن آمیرزا معین الدین محمد بن غیاث الدین شیرازی وزیر فارس و معروف به آصف شیر از یاد کردیم.

شیخ ضیاء الدین ابو محمد هارون بن نجم الدین حسن بن امیر

شمس الدین علی بن حسن طبری

وی فقیه فاضل و عالم محقق و مدقق و از شاگردان علامه حلی است. در قصبه دهخوارقان تبریز به نسخه ای از القواعد علامه دست یافتم که به خط این شیخ نوشته شده و از نسخه اصلی که به خط علامه بوده استنساخ نموده است و همان نسخه را از آغاز تا انجام آن بنزد علامه قرائت کرده و علامه هم اجازه به خط خود بر آن نسخه از جهت او مرقوم داشته است و از او و پدرش کاملاً تمجید کرده است. و مضمون اجازه از این قرار می باشد.

قرائت کرد بر من المولی الشیخ الامام العالم الفاضل الکامل العلامه افضل المتأخرین، لسان المتقدمین الفقیه ضیاء المله و الحق و الدین ابو محمد هارون بن المولی العالم الفاضل الزاهد العابد الورع شیخ الطائفه رکن الاسلام عماد المؤمنین نجم الدین حسن بن سعید بن امیر شمس الدین علی بن حسن طبری. که خدا فضیلت های او را پایدار بدارد و اقبالش را عزیز گرداند و کارهای او را به آنچه شایسته به حال اوست به پایان رساند و او را برای رسیدن به نهایتهای کمال توفیق کرم فرماید و به وصول به عالیترین پایه جلالت ترقی ها روزی فرماید. از آغاز تا انجام این کتاب را و به خوبی و پسندیدگی از عهده قرائت آن بر آمد تا آنجا که قرائت وی شاهد بر کمال زیرکی او بود و از خوبی قریحه او حکایت می کرد و در اثناء قرائت و در ضمن مباحثه آن، معضلات و مشکلات آن را از من جويا می شد و از مطالب دقیق و شبه های آن می پرسید و با نظر عمیقی به اصول آن می نگریست و در تحصیل فروع آن جدیتی بیرون از اندازه داشت و با گفتگوی از حقایق و مطالب آن در ردیف مجتهدان در آمد و در زمره فقهای بافضیلت که خدا آنها

را راهبر نیکوکاران و وارث پیمبران صلوات الله عليهم اجمعین قرار داده است وارد شد و به او اجازه دادم تا این کتاب و کتابهای دیگر را که در علوم عقلی و نقلی تألیف و تصنیف شده است از من روایت نماید. و کتب العبد الفقیر الی الله تعالی حسن بن یوسف بن مطهر مصنف این کتاب در هفدهم ماه مبارک رجب سال ۷۰۱ هجری سپاس برای خدای یکتا و درود بر سید ما محمد و خاندان طاهرین او. تا به اینجا مطالبی بود که خود علامه به خط خویش بر پشت نسخه قواعد نگاشته است.

و باز خود علامه در پایان همان نسخه چنین نوشته است، اعلام می کنم او که از تأیید خدا بر خوردار باشد قرائت این کتاب و بحث و فهم و مطالب آن را همراه با توضیحاتی که از من جوینا می شد در ظرف چند مجلس استفاده می کرد و مجلس آخرین آن شانزدهم ماه مبارک رجب سال ۷۰۱ ه. ق است و کتب حسن بن مطهر حامد مصلیه مستغفره»

شیخ اجل ابو محمد هارون بن موسی بن احمد بن ابراهیم بن

سعید بن سعید تلعبری

وی دانشمند بافضیلت و عالم کامل و فقیه و کثیر الروایه و بزرگوار و معروف به تلعبری و معاصر با شیخ صدوق و شیخ مفید و امثال ایشان از اعلام دیگر است. و از کشی و کلینی و پدر شیخ صدوق و محمد بن قاسم غلابی و محمد بن حسن بن ولید و حیدر بن محمد بن نعیم سمرقندی و ابوعلی بن همام و امثال ایشان که گروه بسیاری میباشند روایت می کرده است و سید مرتضی و گروه بسیاری هم از وی روایت داشته اند.

و فرزند فاضلش شیخ ابو الحسن محمد بن ابو محمد هارون است که پیش از این به شرح حال او اشاره کردیم و کنیه مترجم حاضر به خاطر همین فرزند ابو محمد بوده است و به طوری که از کلام نجاشی به دست می آید فرزند دیگری هم به نام ابو جعفر داشته است (۱)

ص: ۴۳۴

۱- نجاشی می نویسد: به اتفاق فرزندش ابو جعفر به منزل او می رفتم و علما مراتب حدیث را از وی بهره گیری می کردند. قهپائی می نویسد: ممکن است مراد وی فرزندش ابو الحسن محمد باشد و یا فرزند دیگری بنام ابو جعفر داشته است. م.

شیخ صدوق با واسطه از قبیل ابوالحسن علی بن حسن محمد از تلعبیری روایت می کرده و به گمان من، بدون واسطه هم از وی روایت داشته است و گروه بسیار زیادی از وی روایت کرده اند مانند شیخ امام محمد بن احمد بن شاذان و شیخ ابو عبدالله، جعفر بن محمد بن احمد بن عباس فاخر دوریستی و شیخ، ابن غضائری و شریف، ابو محمد، حسن بن احمد بن قاسم محمدی معروف به ابو محمد محمدی.

نجاشی در رجالش گوید: تلعبیری از مردم بنی شیبان است و از موجهان اصحاب ما به شمار می آید. و در کمال وثاقت و مورد اطمینان بود. تا آنجا که مورد هیچگونه طعنی قرار نگرفته است و کتابهایی دارد، از آن جمله الجوامع فی علوم الدین و من به همراه فرزندش ابوجعفر به خانه او می رفتم و محدثان و دیگر از اعلام برای فراگیری از محضرش حضور داشتند (۱).

شیخ طوسی (ره) در رجال می نویسد: ابومحمد هارون بن موسی تلعبیری بزرگوار عالی مقام و کثیر الروایه و بی نظیر و مورد وثوق بود و همگی اصول و مصنفات اصحاب را روایت کرده است. و ما به توسط گروهی از اصحاب از وی روایت می کنیم و در سال ۳۸۵ ه. ق در گذشته و بدون واسطه از ائمه طاهرین روایت نداشته و درک روزگار ایشان را ننموده است (۲).

علامه حلی در کتاب الخلاصه وی را توثیق و تمجید کرده و گفته است هارون بن موسی تلعبیری، از مردم بنی شیبان و عالم بزرگوار و عالی مقام و کثیر الروایه و بی نظیر و موجه و مورد وثوق است و اصحاب ما به وی اعتماد دارند و هیچگونه طعنی در هیچیک از رفتار و کردار او وارد نیامده است و در سال ۳۵۸ هجری در گذشته است (۳).

ص: ۴۳۵

۱- رجال نجاشی، ص ۳۴۳.

۲- رجال طوسی، ص ۵۱۶.

۳- خلاصه الأقوال، ص ۱۸۰.

مؤلف گوید: پیش از این، ترجمه فرزندش ابوالحسن، محمد را نوشتیم و اضافه کردیم که وی، از دانشوران بنام است. و همانجا، تحقیقات لازم را راجع به نسبت تلعبیری ایراد کردیم و به پاره ای از احوال او پرداختیم و اشاره کردیم که احتمال دارد به غیر از ابوالحسن، فرزند دیگری هم داشته باشد.

مشهور در میان علما و ظاهر عبارت رجال شیخ و صریح لفظ او در فهرست به این نتیجه می رسد که: شیخ طوسی، بدون واسطه از تلعبیری روایت داشته است. لیکن علامه در آخر خلاصه آنجا که بیادآوری اسانید خود به کتابها پرداخته می نویسد: بالاسناد از شیخ ابی جعفر طوسی (ره) از ابومحمد هارون بن موسی تلعبیری از ابوعمرو، محمد بن عمرو بن عبدالعزیز کشی از کتابش (پایان). از سیاق کلام علامه چنان به دست می آید که شیخ طوسی بدون واسطه از تلعبیری روایت داشته است و حال آن که پیش از این اشاره شد شیخ طوسی با واسطه از وی روایت کرده است. آری نجاشی که معاصر با شیخ بود و پیش از این هم گذشت تلعبیری را دریافته و به دیدار او رسیده است و گاهی بی واسطه و زمانی با واسطه از وی روایت داشته است.

پیش از این ذیل ترجمه ابوعیسی، عبیدالله بن فضل بن محمد بن هلال تهافی نوشتیم، نجاشی، به توسط ابوالفرج کاتب از هارون بن موسی از ابوعیسی یاد شده روایت داشته است و ممکن است شیخ هم مانند نجاشی گاهی به واسطه و گاهی بدون واسطه از وی روایت کرده است. در عین حال، شیخ طوسی حداکثر با واسطه از وی روایت می کرده است.

تلعبیری مترجم حاضر از گروه بسیاری روایت داشته است. از جمله ابوالقاسم هبه الله بن سلامه معمر مقری.

پیش از این نوشتیم، شیخ طوسی اظهار داشته است تلعبیری همه اصول و مصنفات اصحاب را روایت کرده است اینک علمای ما درباره اصول و همین طور راجع به کتابها در این مقام که مقام روایت است اختلاف کرده اند و ما تحقیق لازم را در آغاز این کتاب ایراد کرده ایم به آنجا مراجعه شود.

علامه حلی در ایضاح الاشتباه گوید: هارون بن موسی بن احمد بن سعید (با پای

مد از عین) بن سعید ایضا (با یا) ابو محمد تلعبیری با تاء دو نقطه فوقانی و لام مشدد و این بی نقطه مضموم و کاف ساکن و باء نقطه دار مضموم و راء آخر از ثقات علما است. . خط سعید صفی الدین محمد بن معد چنان دیدم نوشته بود که برهان الدین قزوینی فقه الله تعالی به من اطلاع داد که از سید فضل الله راوندی (رحمه الله) شنیدم می گفت در کی از روزها امیری به نام عکبر وارد شد یکی از حاضران گفت این شخص (عکبر) ست و عکبر را بفتح عین و باء (مانند اکبر) تلفظ کرد فضل الله گفت چنین نیست بلکه تکبر به ضم عین و با تلفظ می شود و به همین ضبط شهرت شیخ اصحاب هارون بن سی تلعبیری را باید به ضم عین و با تلفظ کرد و اضافه کرده در یکی از قرای همدان، نام ورشید، فرزندان بر مذکور موجود می باشند از آن جمله است اسکندربن پریش بن عکبر که امیر باصلاحیت است و چندین مرتبه به خاکپای مبارک حضرت نیه الله (عج) مشرف شده است. و گفته است عکبر و ماومی و دنبان و دریس از امراء میعه عراق و از موجهان و متقدمان ایشان اند و در این سلسله کسی هم که انگشت نما مت اسکندربن دیر بیس است که پیش از این مذکور شد(۱)

استاد استناد ایده الله تعالی در اول بحار می نویسد: کتاب العتیق که در نجف اشرف، مطالعه ما رسیده است تألیف یکی از پیشینیان محدثان است که در دعوات تدوین شده

ما آن را به الکتاب الغروی نامیدیم.

در فصل دوم از بحار گوید: کتاب العتیق در ادعیه است و مشتمل بر دعاهائی ست که کمال بلاغت در آنها به کار رفته است و از هر یک از آنها نور اعجاز می درخشد و خالفان را از پا در می آورد و هر فرازی از فرازهای آن، گواه عادل است که ثابت می کند ان دعاها از ائمه انام و امرای کلام صادر گردیده است و سیدبن طاووس در نهج الدعوات و کتابهای دیگرش از آن، بسیار نقل کرده است و تاریخ نسخه ای که در ست اختیار ما قرار گرفته است ۵۷۶ ه. ق بوده و از گفتار کفعمی استفاده می شود

ص: ۴۳۷

۱- ما این بخش از ترجمه را به جهت پاره ای از اختلاف درجات از اصل کتاب ایضاح الاشتباه جمه کردیم - م. ۴۳۸

کتاب «العتیق» مجموعه دعاهایی است که شیخ بزرگوار ابو الحسین محمد بن هارون تلعبیری گرد آورده و او از محدثان بزرگ است (پایان).

و در همان فصل اظهار داشته است، اصل دیگر از تألیفات علی بن حسین بن موسی بن بابویه پدر شیخ صدوق و یا از یکی از پیشینیان است که معاصر با او می باشد و از برخی قرائن استفاده می شود اصل مزبور، تألیف شیخ ثقه بزرگوار هارون بن موسی تلعبیری رحمه الله است.

سپس اظهار داشته اصل دیگری مشتمل بر اخبار ارزنده و استواری است که دارای سندهای معتبر بوده و از تألیف و تهیه آن، بزرگوار مؤلفش هویدا می شود.

یکی از فضلاء در تعلیقاتی که بر خلاصه علامه داشته می نویسد: در خط شهید اول دیدم که تلعبیری را که منسوب به تلعبیر است با تخفیف لام ضبط نموده و اظهار داشته

کبر مردی از اکراد است که تل مزبور را به وی نسبت داده اند.

شهید ثانی در ادامه نوشته فاضل مزبور اظهار می دارد: من این کلمه را به خط او رحمه الله در خلاصه با تشدید لام دیده ام [\(۱\)](#).

مؤلف گوید: تلعبیری، از گروه بسیاری از علمای مؤالف و مخالف روایات زیادی داشته و همچنین عده بسیاری از وی روایت داشته اند. و کسانی که وی از آنها روایت نموده است عبارتند: ابن عقده زیدی، و أبو علی احمد بن علی رازی ایادی که از حسن بن علی روایت می کرده است. و دیگر حسن بن علی بن زکریا عدوی بصری که از محمد بن ابراهیم بن منذر مکی روایت داشته است. و از ایشان است عبدالعزیز بن عبدالله که از جعفر بن محمد روایت کرده است. و حسن بن ابراهیم بن عبدالصمد، و حسن بن حمزه طبری علوی، و عباس بن علی بن جعفر، و علی بن حاتم ثقه، و مظفر بن جعفر بن

ص: ۴۳۸

۱- یاقوت در مراصد الاطلاع می نویسد: عکبرا به فتح عین و با شهری است از ناحیه دجیل که ده فرسخ از بغداد فاصله دارد و در جانب شرقی دجله واقع شده و پس از آن که دجله به جانب شرقی برگردانیده شد به نام شطیطه خوانده شد و پس از ویرانی مردم آن به اوانا و جاهای دیگر کوچ کردند. و تلعبیرا به ضم عین یکی از محله های عکبرا میباشد - م.

محمد بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابیطالب (علیهم السلام) و ابراهیم بن محمد بن بسام، و احمد بن ابراهیم بن ابورافع صیمری بن عیید بن عازب برادر برای عازب انصاری، و احمد بن حسن رازی لؤلؤی و احمد بن عبدالله کوفی دوست ابراهیم بن اسحاق احمری، و أحمد بن علی بن ابراهیم بن محمد بن حسن بن محمد بن عبدالله بن حسین بن علی بن حسین بن علی بن ابیطالب (علیهم السلام) ابوالعباس کوفی جوانی، و احمد بن محمد بن ابوالغریب، و احمد بن محمد بن سری، و احمد بن محمد بن عمار، و احمد بن محمد بن یحیی عطار، و جعفر بن محمد بن ابراهیم، و جعفر بن محمد بن قولویه قمی، و جعفر بن محمد علوی، و حسن بن محمد بن احمد، و حسن بن محمد بن احمد خذانی، و حسن بن محمد بن حسن کوفی، و حسن بن محمد بن حمزه، و حسن بن محمد بن یحیی، و حسین بن احمد ابن ادیس، و حسین بن احمد بن شیبان، و حسین بن علی بن سفیان، و حسین بن محمد بن فرزدق ثقه، و علی بن حسن بن حجاج، و علی بن حسن بن قاسم، و الشیخ الصدوق، و علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی پدر شیخ صدوق، چنان که در جامع المقال شیخ فخرالدین رماحی (طریحی) قدس سره اشاره شده است (۱). و علی بن محمد حداد، و علی بن محمد بن زبیر ممکن است این شخص همان ابن زبیر قریشی باشد که استاد شیخ مفید هم بوده است، و ابو الحسین محمد بن احمد، و محمد بن احمد بن عبدالله بن قضاة ثقه و ابو عبدالله صفوانی معروف، و محمد بن احمد بن عیید الله بن أحمد بن عیسی، و محمد بن احمد بن محمد بن سعید ممکن است این شخص فرزند ابن عقده باشد و محمد بن احمد بن مخزوم، و محمد بن بکر بن حمدانی، و محمد بن جعفر قطنی، و محمد بن جعفر بن محمد بن جعفر بن حسن بن جعفر بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهما السلام معروف به ابن قیراط، و

ص: ۴۳۹

۱- جامع المقال، ص ۱۱۲ می نویسد: علی بن حسین بن موسی بن بابویه که فرزندش صدوق و تلعبیری از وی روایت کرده اند. شیخ طوسی در رجال می نویسد: تلعبیری اظهار داشته سال ستاره باران که علی بن الحسین وارد بغداد شد به سماع حدیث او موفق گردیدم و همان سال هم از وی اجازه گرفتم تا همگی مرویات او را روایت نمایم - م.

محمد بن حسن بن احمد بن ولید و محمد بن حسن قمی ممکن است این شخص همان ابن ولید مذکور باشد هر چند شیخ فخرالدین رماحی در جامع المقال این دو عنوان را نام برای دو شخص برشمرده است و محمد بن حسین بن فحوص و محمد بن حسین بن سعید و محمد بن حسین بن هارون، و محمد بن داوود بن سلیمان، و محمد بن عباس بن علی بن مروان، و محمد بن علی بن فضل، و محمد بن عمر بن محمد بن سلیم، ظاهراً این شخص همان جعابی معروف باشد و محمد بن قاسم بن زکریا ثقه، و محمد بن موسی بن یعقوب، و محمد بن همام بغدادی معروف به ابن همام، و کلینی (رض) و یحیی بن حسن علوی و یحیی بن زکریا معروف به کنتی، و سید ابو محمد حیدر بن محمد ثقه، و ابوطالب انهاری عبدالله بن ابی زید ضعیف، و احمد بن جعفر بن سیفان بزوفری، و ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه، و ابوالحسن احمد بن محمد بن ابوغریب ضبی، و ابو علی احمد بن محمد بن جعفر بن عمار، و ابو علی احمد بن محمد بن جعفر صولی، و احمد بن علی بن مهدی از پدرش از حضرت رضا علیه السلام (جای تأمل است) و ابوالحسن محمد بن احمد بن عبدالله بن احمد بن عیسی بن منصور از ابو موسی عیسی بن احمد بن عیسی بن منصور و دیگران (۱) و گروهی از دانشوران هم از او روایت داشته اند از جمله شیخ ابو الفرج محمد بن ابو عمران موسی بن علی بن عبدویه قزوینی کاتب و دیگران...

ابو محمد هارون دنبلی

به طوری که از فلاح السائل ابن طاووس به دست می آید: وی از ابوعلی محمد بن حسن بن محمد بن جمهور عمی از پدرش از پدرش محمد بن جمهور از احمد بن حسین

ص: ۴۴۰

۱- قهپائی در مجمع الرجال، ج ۶، ص ۲۰۴ ذیل نام وی از رجال شیخ صد تن از مشایخ روایت و اجازه تلعبیری را نام برده و در پاورقی می نویسد: شکی نیست این مرد بزرگوار و بی نظیر از راویان علی الاطلاق است و از زندگی او به دست می آید از سال ۳۱۳ ه. ق تا سال ۳۷۰ ه. ق همواره در تردد بوده و مراتب فن حدیث را به طور اجازه یا بالاصاله از مشایخ فرا می گرفته است و تنها از شش تن آنها اجازه روایت نداشته است و اسامی آنان در پاورقی کتاب مزبور ص ۲۰۹ و ۲۱۰ آورده شده است

سگری از عباده بن محمد مدائنی از حضرت صادق (علیه السلام) روایت داشته است و نام او در کتابهای رجال آورده نشده است.

شیخ هارون بن یحیی بن علی صائم

وی فاضل دانشور و شایسته بوده از روزگار او اطلاعی ندارم لیکن پاره ای از کتابهای او را در اردبیل دیده ام و همان کتاب از مملکات سید نورالدین، برادر صاحب مدارک است و او و یا فاضل دیگری بر پشت همان نسخه در وصف او چنین مرقوم داشته است: «الشیخ الاعظم الاكمل الفاضل العالم العامل» و ممکن است از علمای جبل عامل باشد.

سید هاشم بن سلیمان بن سید اسماعیل بن سید عبدالجواد بن سید

علی بن سید سلیمان بن سید ناصر حسینی بحرانی توبلی

وی از نوادگان سید مرتضی است و مابقی نسبش را که منتهی به سید مرتضی می شود در یکی از کتابهایش نوشته است و از سید مرتضی منتهی به حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام می شود که در ترجمه سید مرتضی به آن اشاره کردیم.

بحرانی فاضل بزرگوار و محدث و فقیه و معاصر باصلاحیت و پرهیزکار و پارسائی از دنیا گذشته بود و معروف به سید هاشم علامه است. وی از مردم بحرین بود و تألیفات و تصنیفات بسیاری دارد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: سید هاشم بن سلیمان حسینی بحرانی توبلی، فاضل دانشمند و ماهر مدقق و فقیه بود و از علم تفسیر و عربی و رجال، بهره کامل داشت و کتاب تفسیر قرآن که کتاب بزرگی است و از تألیفات اوست در نزد او دیده ام.

مؤلف گوید: تألیفات سید علامه، فراوان است و من حداکثر آنها را در اصفهان در نزد فرزندش سید محسن، دیده ام از آن جمله است مقتل الحسین و کتاب فضائل علی و الأئمه من ولده علیهم السلام و احوالاتهم و کتاب نسب عمر بن الخطاب و کتاب ترتیب تهذیب الحدیث شیخ طوسی که به جالب ترین وضعی مرتب ساخته است و شرح ترتیب

و کتاب معالم الزلفی فی معارف النشأ الأولى و الاخری کتاب بزرگی است که بر پنج جمله تنظیم شده است. جمله اولی در راههای نشانه اولی (دنیا)، جمله دوم در راههای امور مربوط به احوال مرک تا هنگام وضع در قبر، جمله سوم در نشانه های برزخ که از هنگام وضع در قبر تا آغاز قیامت است، جمله چهارم در نشانه های برزخ از قبر تا ورود به بهشت و دوزخ، جمله پنجم در نشانه های بهشت و دوزخ و آنچه را خدای جل جلال برای بهشتیان و دوزخیان آماده ساخته است. و هر جمله مشتمل بر بابهای بسیاری است. این کتاب را در اصفهان نزد فرزندش سید محسن یاد شده دیده ام و کتاب خوبی است که دارای تحقیقات ارزنده ای است که از اخبار متداوله و غریبه که کمتر در اختیار عموم به دست آورده و به همین نسبت هم از کتابهایی که کمتر در دست همگان بوده نقل نموده است که برخی از آنها در کتاب بحار الانوار استاد استناد «قدس سره» آورده شده و بعضی از آنها در بحار ذکر نشده و مدرک بحار نبوده است از قبیل الثاقب فی المناقب که نزد ما موجود است و کتاب بستان الواعظین؛ کتاب ارشادالمسترشدین؛ کتاب تفسیر محمد بن عباس بن ماهیار؛ کتاب تحفه الاخوان نسخه ای از این کتاب در نزد ما موجود می باشد؛ کتاب الجنه والنار؛ کتاب فضائل امیر المؤمنین علیه السلام از سید رضی؛ کتاب امالی ابو عبدالله مفید نیشابوری؛ کتاب مقتل عمر تألیف علی بن مظاهر شاگرد فخرالدین فرزند علامه حلی و کتابهای دیگر که کمتر در اختیار همگان بوده است .

کتاب نزهه الأبرار هم کتاب ارزنده ای است. این کتاب را در اصفهان دیده ام و مشتمل بر اخبار بسیاری است که از کتابهای مشهور و غیر مشهور که کمتر در پیش اهل حدیث مورد بهره گیری است تألیف کرده است در این کتاب، دویست و پنجاه و یک حدیث راجع به بهشت و دوزخ آورده که در حال حاضر هر دوی آنها آفریده شده است. در این کتاب هم از کتابهای غیر معمولی استفاده کرده که در بحار از آنها نامی نیست مانند

ص: ۴۴۲

۱- لؤلؤه البحرین، ص ۶۵ می نویسد: یکی از علمای بحرین که معاصر با سید بوده بر اثر حسدورزی که با وی داشته است کتاب مزبور را تخریب التهدیب نامیده است . م.

کتاب المعراج شیخ صدوق و کتاب مولد امیر المؤمنین علیه السلام ابو مخنف و کتاب فضائل امیر المؤمنین علیه السلام از سیدرضی. پیش از این ذیل احوال سیدرضی به چگونگی آن اشاره کردیم و کتاب امالی ابو عبد الله، مفید نیشابوری یاد شده و کتاب ثاقب المناقب یاد شده و کتاب تفسیر السدی لیکن نسبت تفسیر مزبور به سدی خالی از تأمل نخواهد بود.

سید هاشم، هفتاد و پنج تألیف بزرگ و کوچک و متوسط داشته است و حداکثر آنها در علوم دینی تألیف شده است و از یکی از فرزندان او که مورد اطمینان من بوده شنیدم می گفت: بخشی از تألیفات را که به نام اشخاصی مرقوم داشته از وی می گرفتند و از اختیار او بیرون می رفت به همین مناسبت شهرت پیدا نکرده و در بحرین هم موجود نمی باشد. و اظهار داشته از جمله تألیفات او رساله ای است در تفضیل علی علیه السلام علی الانبیاء اولی العزم این رساله را در آخر عمرش و هنگامی که در بستر بیماری خوابیده و نیروی حرکت نداشته بنا به تقاضای جمعی از طلاب در مدت چهار ماه تألیف کرده و از آنجا که بر اثر ناتوانی و بیماری قادر به کتابت نبود اخباری که ویژه تفضیل آن حضرت بوده املا می کرده و طلبه هایی که در محضر او حضور داشتند آنها را یادداشت می کردند و به این وسیله، رساله مزبور در مدت چهار ماه به اتمام رسیده و پس از یک روز یا زیادتر که از تألیف آن گذشته به همان بیماری که دچار آن بوده است در سال ۱۱۰۷ هجری در گذشته (۱) و دو فرزند شایسته که از اهل علم اند به نام سید عیسی و سید محسن از وی باقی مانده است.

ص: ۴۴۳

۱- انوار البدرین ، ص ۳۷ به نقل از لؤلؤه البحرین می نویسد: سید هاشم در قریه نعیم در خانه شیخ عبدالله بن شیخ حسین بن کنبار که بانواده او دختر شیخ علی ازدواج کرده بود در گذشت و جنازه او را از آنجا به قریه توبلی بردند و در مقبره (ماتنی) از مساجد آن قریه دفن کردند و قبر او مزار معروف است و سال وفات او ۱۱۰۷ ه. ق است و یکی از مشایخ معاصر گفته است سید هاشم چهار سال پس از وفات شیخ محمد ماجد وفات یافته چه آن که شیخ محمد در سال ۱۱۰۵ ه. ق وفات یافته است بنابراین وفات سید هاشم سال ۱۱۰۹ ه. ق به وقوع پیوسته.

از تألیفات او کتاب التنبیها در فقه است که کتاب بزرگ و ارزنده ای است و مسائل دینی را با استدلال لازم تا آخر ابواب فقه به پایان آورده است. و نسخه ای از این کتاب در حال حاضر در اختیار فرزندان استاد استناد (قدس سره) می باشد (۱).

از تألیفات او کتاب البرهان فی تفسیر القرآن است که مشتمل بر اخبار اهل بیت علیهم السلام بوده و آن را برای سلطان شاه سلیمان صفوی هدیه داده و اخبار آن را از کتابهای چندی که بخشی از آنها مشهور نبوده و برخی از آنها هم در بحار الانوار استاد استناد (قدس سره) نیامده گرد آورده است (۲).

و از تألیفات اوست کتاب الهادی و مصباح النادی این کتاب هم در تفسیر قرآن است در این کتاب به پاره ای از روایات اهل بیت علیهم السلام اکتفا نموده است و در عین حالی که کتاب بزرگی است از کتاب البرهان مختصر تر می باشد.

ص: ۴۴۴

۱- لؤلؤه البحرين می نویسد: سید هاشم فاضل محدث و جامع و متبع اخبار بود به طوری که هیچیک از محدثان به غیر علامه مجلسی در این خصوص بر وی پیشی نگرفته است و کتابهای زیادی که دلیل بر تتبع اوست گرد آورده جز این که کتابی درباره فتاوی احکام شرعی اعم از کلی و جزئی تألیف نموده است و هر تألیفی که دارد منحصر به جمع و تألیف می باشد و تا آنجا که من اطلاع دارم اظهار نظری نکرده و قولی را بر دیگری ترجیح نداده است و مذهبی را در خصوص فتاوا اختیار نکرده است اکنون نمی دانم عدم اظهار نظر او برای آن بوده که به مرتبه اجتهاد نرسیده و یا مانند سیدبن طاووس شدت پرهیزکاری وی را از اظهار نظر و فتوا ممانعت کرده است (پایان). با توجه به کتاب التنبیها که در بالا ذکر شد و کتاب استدلالی است دلیل بر آن است که سید علامه، در فقه استدلالی هم استاد بوده و شاید نام این کتاب و چگونگی تألیف آن به اطلاع شیخ یوسف مؤلف لؤلؤه البحرين نرسیده است. آری سید علامه دارای ملکه عدالت بود. فوائدالرضویه، ج ۲، ص ۷۰۵، از قول صاحب جواهر به این خلاصه نقل کرده هرگاه حسن ظاهر نباشد و ملکه عدالت شرط باشد باید تنها به عدالت مقدس اردبیلی و سید هاشم بحرانی اکتفا کرد - م.

۲- تفسیر برهان در روزگار ما تجدید طبع شده و در ضمن چهار مجلد در اختیار در آمده و سال ۱۰۹۵ ه. ق از تألیف آن فارغ شده است و در این طبع مرأه الأنوار ابوالحسن عاملی (ره) را مقدمه ای برای آن قرار داده و در ضمن مجلد جداگانه ای به طبع رسیده است - م.

از تألیفات اوست اللوامع النورانیة فی اسماء علی و بنیه القرآنیة سال ۱۰۹۶ هـ. ق از تألیف آن فارغ شده است.

دیگری کتاب ترتیب کتاب تهذیب الحدیث شیخ طوسی در پنج مجلد ارزنده .

دیگری کتاب مدینه معجز الائمة الاثنی عشر کتاب ارزنده و بزرگ و کامل است و سال ۱۰۹۰ هـ. ق از تألیف آن فارغ شده است.

و کتاب الهدایة القرآنیة الی الولاية الامامیه سال ۱۰۹۶ هـ. ق تألیف شده است . کتاب ینابیع المعاجز و اصول الدلائل مختصری از مدینه المعاجز است.

کتاب بهجه النظر فی اثبات الوصایه و الامامه للائمة الاثنی عشر این کتاب را به خط شریف او دیده‌ام و سال ۱۰۹۷ هـ. ق از تألیف آن فارغ شده و خلاصه ای است از کتاب حلیه الأبرار.

و کتاب تبصره الولی فیمن رأی القائم المهدی فی زمن ابیه علیهما السلام و فی ایام الغیبه الصغری و الکبری این کتاب را به خط شریفش دیدم و سال ۱۰۹۹ هـ. ق از تألیف آن آسوده شده است .

و کتاب التحفه البهیة فی اثبات الوصیه لعلی علیه السلام سال ۱۰۹۹ هـ. ق تألیف شده است.

کتاب مصباح الانوار و انوار الابصار فی بیان معجزات النبی المختار.

و کتاب الدر النضید فی فضائل الامام الشهید. ممکن است این کتاب همان مقتل الحسین باشد.

و کتاب المطاعن و المثالب این کتاب، مشتمل بر مطاعنی است که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه راجع به خلفا و دیگران ابراز کرده است و سال ۱۱۰۱ هـ. ق تألیف کرده و پس از کتاب سلاسل الحدید به تألیف آن پرداخته است وی در کتاب سلاسل به مطالبی اکتفا نموده است که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه درباره فضائل امیر المؤمنین و اهل بیت طاهرین علیهم السلام و هر چه مناسب بوده ایراد کرده است.

دیگری کتاب روضه العارفین و نزهه الراغبین در این کتاب به شرح احوال مشایخ امامیه که مردمی عالم و عامل و پارسا بوده و همچنین به یاد آوری از راویان پرهیزکار از

گذشتگان و متأخران اشاره نموده است.

کتاب غایه المرام و حجه الخصام فی تعیین الامام من طریق الخاص والعام این کتاب، مشتمل بر اخبار بسیار و تحقیقات ناشمار است و در دو مجلد بزرگ تدوین شده است (۱).

کتاب ایضاح المسترشدين الراجعين الى ولايه علي بن ابيطالب امير المؤمنين عليه السلام این کتاب را به خط شریف او دیده ام. در این کتاب به نام دویست و پنجاه و سه تن اشاره کرده که مستبصر شده و امامت بلافضل آن حضرت را پذیرفته اند و در ضمن آن به فواید دیگر هم پرداخته و سال ۱۱۰۵ ه تألیف کرده است (۲).

دیگر رساله الیتیمه و الدرہ الثمینہ در احوال ائمه اثنی عشر، این رساله مشتمل بر دوازده باب است و در هر بابی دوازده حدیث ذکر کرده است.

از کتابهای اوست فضل الشیعه که مشتمل بر صد و هیجده حدیث است. و کتاب نزهه الأبرار و منار الأنظار فی خلق الجنه والنار.

و کتاب نهاییه الاکمال فیما به یقبل الاعمال این کتاب را به خط شریفش دیده ام و سال ۱۰۹۰ هجری از تألیف آن فارغ شده است. در این کتاب به بیان اصول خمس و

ص: ۴۴۶

۱- الذریعه، ج ۱۶، ص ۲۱ می نویسد: این کتاب در دو مقصد تألیف شده مقصد اول در یقین امام که دارای ۶۷ باب است و سال ۱۱۰۰، از تألیف آن فارغ شده و مقصد دوم در وصف امام است که دارای ۲۴۴ باب است و سال ۱۱۰۳ تألیف شده و در سال ۱۲۷۲ هبه طبع رسیده است در مجلد ۱۸ می نویسد: شیخ محمدتقی دزفولی نزیل تهران که ملاباشی ناصرالدین شاه بود به امر او کتاب مزبور را به نام کفایه الخصام در سال ۱۲۷۳ ه. ق ترجمه کرد و به دستور او به طبع رسید و وقف عام شد. دزفولی در پایان ترجمه به شرح حال خود و برخی از معاصرانش از قبیل حاج مولی علی کنی اشاره کرده است. - م.

۲- در پاورقی صفحه ۶۵ لؤلؤه البحرین می نویسد: در برخی از مدارک، کتاب مزبور را به نام هدایه المستبصرین موسوم داشته لیکن چنان که در بالا- هم مشاهده می شود کتاب مزبور به نام ایضاح المسترشدين است و نسخه ای هم که در اختیار سید عبدالله برهان از معاصران است به همین نام خوانده شده است و در پایان آن سید مؤلف (ره) نوشته است این کتاب در روز جمعه هشتم ذیقعده سال ۱۱۰۵ خاتمه یافته است - م.

مراتب تابعه آن از ایمان و معرفت که در شریعت وارد شده پرداخته و اخبار بسیاری در آن کتاب متذکر شده و تحقیقات ارزنده ای را ایراد نموده و از پانزده کتاب نقل کرده است.

دیگری کتاب اللباب المستخرج من کتاب الشهاب للقاضی القضاعی کتاب مختصری است در این کتاب به اخباری که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در شأن حضرت مولی و ائمه طاهرین علیهم السلام ایراد فرموده پرداخته است.

و کتاب حلیه الأبرار محمد و اله الاثمه این کتاب مشتمل بر سیزده منهج در احوال پیغمبر اکرم و ائمه اثنی عشر است.

کتاب روضه العارفین و نزهه الراغبین فی اسامی شیعه امیر المؤمنین (علیه السلام) در این کتاب به شرح احوال گروه بسیاری از راویان ائمه و علمای شیعه بلکه علمای عامه که احتمال تشیع را داشته اند پرداخته است (پیش از این هم ذکر شده است).

کتاب الانصاف فی النص علی الاثمه الاشراف من عبد مناف که به کتاب النصوص معروف است و مشتمل بر سیصد و هشت حدیث می باشد. در این کتاب از کتابهای غیر مشهور از قبیل الغیبه صدوق استفاده کرده است.

و کتاب انصاف غیر از کتاب احوال الدین و کتاب الیواقیت و کتاب زهر الاکمام عمر بن ابراهیم اوسی است.

و کتاب سیر الصحابه که سال ۱۰۷۰ ه. ق به اتمام تألیف آن پرداخته است.

و کتاب سلاسل الحدید فی تقیید اهل التقلید مما ذکره ابن ابی الحدید مطالبی را که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه به مناسبت مسئله امامت ایراد کرده در این کتاب آورده است و خود سید مؤلف، آن را شفاء الغلیل من تعلیل العلیل نامیده و سال ۱۱۰۰ ه. ق به انجام تألیف آن اقدام نموده است.

از مؤلفات او کتاب معالم الزلفی است که پیش از این به نام آن اشاره شد و کتاب خوبی است و کتاب احتجاج المخالفین العامه علی امامه علی بن ابی طالب امیر المؤمنین علیه السلام العامه و این کتاب، مشتمل بر هفتاد و پنج احتجاج است از آنچه خود مخالفان برای امامت حضرت امیر المؤمنین (علیه السلام) داشته و سال ۱۱۰۵ ه. ق به اتمام تألیف آن توفیق یافته است.

سید هاشم از شیخ فخر الدین رماحی که در نجف اشرف ساکن بوده روایت داشته است و خود او در کتاب مدنیة المعاجز گفته است وی را در نجف دریافتم و از او اجازه

گرفتم (۱)

شیخ هاشم بن محمد

شیخ معاصر در امل الأمل می نویسد: وی فاضل محدث و کثیر الروایه بود، کتاب مصباح الانوار و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد. و در کتاب اثبات الهداه کتاب مصباح را به وی نسبت داده است و پس از اندک فاصله ای می نویسد: کتاب مصباح الانوار را مؤلف الایات الباهره از تألیفات شیخ طوسی نام برده است و تا آنجا که به اطلاع ما رسیده و پیش از این هم تذکر دادیم کتاب مصباح از تألیفات هاشم بن محمد است (پایان).

و مؤلف گوید: کتاب مصباح از جمله کتابهایی است که درباره مؤلف آن اختلافاتی به نظر می رسد: از جمله بعضی آن را از تألیفات شیخ مفید و بعضی آن را از آثار شیخ طوسی (قدس سره) می داند از کسانی که کتاب مذکور را از تألیفات شیخ طوسی دانسته، سید، قاضی نورالله است که در یکی از یادداشتهایش که در مشهد مقدس رضوی دیده ام کتاب مزبور را از آثار شیخ طوسی دانسته و همچنین سید ولی بن نعمه الله رضوی حائری در کتاب منهاج الحق و الیقین می نویسد: و کتاب مصباح الانوار فی فضائل الائمة الاطهار تا به آخر و در محل دیگری کتاب مزبور را به نام مصابیح الانوار فی فضائل امام الابرار

ص: ۴۴۸

۱- انوار البدرین ، ص ۱۳۹ می نویسد: در یکی از یادداشتهای شیخ سلیمان ماحوزی دیدم اظهار داشته بود در یکی از روزها به اتفاق پدرم به دیدار سید هاشم رفتیم هنگامی که برای خداحافظی از جا بر خاستیم و با او مصافحه کردم مرا فشرد و گفت از اشتغال به علم دست بر مدار چه آن که طولی نمی کشد شهرهای بحرین به تو نیازمند می شود، آری طولی نکشید پس از اندک مدتی سید در گذشت و ریاست دینیه چنان که او پیشنهاد کرده بود در اختیار شیخ سلیمان ماحوزی در آمد سید هاشم از سید عبد العظیم بن سید عباس استرآبادی هم روایت داشته و شیخ سلیمان ماحوزی یاد شده از وی روایت می کرده است - م.

معرفی کرده ممکن است دو کتاب باشد و یا اشتباه کتبی رخ داده است.

استاد استناد ایده الله تعالی در بحار می نویسد: کتاب مصباح الانوار فی مناقب امام الابرار تألیف شیخ هاشم بن محمد است و گاهی هم آن را به شیخ الطائفه [طوسی] نسبت می دهند و این انتساب، خطا و نا به جا است و چنان که از سبک مؤلف آن، استفاده می شود روایات زیادی از شیخ شاذان بن جبرئیل قمی نقل کرده و شیخ شاذان. سالها پس از شیخ طوسی می زیسته است (پایان).

در فصل دوم بجا مینگارد کتاب مصباح الانوار مشتمل بر اخبار ارزنده ای است و از خود کتاب به دست می آید که مؤلفش از فضیلت بنام بوده است و از اصول معتبره خاصه و عامه روایت می کرده است (پایان). و مؤلف گوید: به طوری که از اواسط کتاب طهارت بحار استفاده می شود مؤلف مصباح الانوار گاهی از ابن عباس از ابن قولویه روایت می کرده و روایت مزبور دلیل بر آن است که کتاب مصباح از تألیفات شیخ صدوق است زیرا ابن عباس از معاصران شیخ طوسی است.

سید هبه الله بن ابو محمد حسن موسوی

وی فاضل عالم کامل محدث بزرگوار معاصر با علامه حلی و دیگران است و مؤلف کتاب معروف المجموع الرائق می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: سید هبه الله دانشمندی صالح و پرهیزکار بود و کتاب الرائق من ازهار الحدائق از تألیفات اوست. و همین کتاب را در کتاب الهداه به وی نسبت داده است. : مؤلف گوید: کتاب مزبور، کتاب ارزنده و دارای مطالب فراوانی است و کسی که آن کتاب را به شیخ صدوق یا شیخ مفید، نسبت بدهد اشتباه کرده است زیرا کتاب مزبور در ضمن فهرست تألیفات ایشان که در کتابهای رجال آورده شده نیامده است. دیگر آن که در این کتاب، از گروهی نقل می کند که متأخر از شیخین و کتابهای ایشان است. دیگر آن که از طی مطالب این کتاب به دست می آید که وی کتابش را در سال ۷۰۳ ه. ق

تألیف کرده. دلیل چهارم، آن که خود او در طی مطالب آن کتاب به نام خویش چنان که در چندین نسخه دیده و مکرر به نام وی اشاره کرده ایم تصریح نموده است و طبق تاریخ مزبور که خود او نوشته است ثابت می شود که مؤلف، آن کتاب را در اواخر روزگار علامه تألیف نموده است. و علت انتساب کتاب مورد بحث به شیخ صدوق آن است که وی، در اوائل آن کتاب، بسیاری از مطالب اعتقادات صدوق بلکه همگی آن را متذکر شده است و در عنوان هر بحثی چنین گفته است: «قال الشيخ ابو جعفر محمد بن علی بن موسی بن بابویه» و به همین سبک هم از شیخ مفید نقل کرده است.

کوتاه سخن آن که کتاب مزبور مشتمل بر دو مجلد بزرگ است و اخبار غریبه که کمتر در اختیار همگان بوده و تحقیقات کلامی مسائل فقهی و ادعیه و اذکار و مطالب دیگر را در آن گرد آورده و بر دوازده باب تدوین کرده است و هر مجلدی از آن متضمن شش باب می باشد. و کتاب معروفی است هر چند استاد استناد در کتاب بحارالانوار از آن نقل ننموده است. و من مجلد اول آن را در چند محل از جمله شهر تبریز دیده ام و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد و جلد دوم آن در شهر ساوه عراق عجم موجود می باشد (۱).

از تألیفات او کتاب التاج الشرفی است این کتاب ویژه معجزات رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) و دلایل امامت حضرت مولی و ائمه طاهرین (علیهم السلام) تدوین شده است و خود

ص: ۴۵۰

۱- الذریعه، ج ۲، ص ۵۵ می نویسد: جلد اول مجموع الرائق در کتابخانه سید حسن صدر و برخی از کتابخانه های دیگر موجود می باشد و باب سوم از مجلد اول را در ظهر روز جمعه ماه صفر سال ۷۰۳ به پایان آورده است. معجم البلدان، ج ۳، ص ۱۷۹ می نویسد: ساوه شهر زیبایی است واقع میان ری و همدان که از هر یک از آنها سی فرسخ فاصله دارد و شهر آوه نزدیک آن است مردم ساوه شافعی مذهب و مردم آوه شیعه امامی مذهب می باشند و همواره با یکدیگر به نزاع می پردازند سال ۶۱۷ ه. ق این دو شهر به دست تاتارها ویران شد و کسی را از مردم آنجا باقی نگذارند در ساوه کتابخانه ای بود که بزرگتر از آن در دنیا وجود نداشته و تاتارها همگی آن را به آتش کشیدند و در ولادت رسول اکرم دریاچه ساوه خشک شد. و منسوب به این شهر را ساوی و ساوجی می گویند - م.

مؤلف در مجموع الرائق به نام آن اشاره کرده است.

شیخ امام ابوالقاسم هبه الله

وی مؤلف رساله الناسخ و المنسوخ و السور القرآنیه و از مشایخ اصحاب ما به شمار است. به طوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی المشایخ نوشته است: ابوالقاسم مراتب قرائت را از شیخ مقری ابو محمد رزق بن عبد الوهاب بن عبدالعزیز بن حارث تمیمی فراگرفته و می توان گفت این شخص غیر از دانشورانی است که به نام هبه الله موسوم بوده اند و نسخه رساله بر اثر کهنه بودن و تصحیفی که در آن شده است چگونگی وضع او را نشان نمی دهد (۱).

شیخ فخر الدین هبه الله بن احمد بن هبه الله اسدی اصفهانی منتجب الدین در فهرست، او را دانشور صالح معرفی کرده است.

سید اجل رضی الدین ابومنصور عمیدالرؤسا هبه الله بن حامد بن

احمد بن ایوب بن علی بن ایوب حلی لغوی پیشوای فقیه فاضل و مجلس آرا و ادیب کامل امامی، معروف به عمیدالرؤسا و مؤلف کتاب الکعب و در بحث وضو آنجا که به تحقیق مسئله کعب پرداخته، نظر او را مطرح کرده اند و به گفته او اتکا نموده اند.

عمید الرؤسا از شاگردان ابن خشاب، نحوی معروف و ابن عصار، لغوی مشهور

ص: ۴۵۱

۱- ممکن است ابوالقاسم هبه الله همان هبه الله بن سلامه باشد که سیوطی در بغیة الوعاه، ج ۲، ص ۳۲۳ می نویسد: وی از مفسران و نحویهای بغداد بود و به قول یاقوت حموی، در فن تفسیر قرآن و نحو و عربیت از دیگران داناتر و در جامع منصور، حلقه درس داشته و مراتب قرائت را از ابوبکر قطیعی فراگرفته و ابوالحسن طابثی از شاگردان اوست و کتاب الناسخ و المنسوخ، المسائل المنشور در نحو و تفسیر قرآن از تألیفات او می باشد در ماه رجب سال ۴۱۰ ه. ق درگذشت.

و از اصحاب ما به شمار است. و وزیر، ابن علقمی مشهور، از شاگردان اوست.

و پدر ابن معیه مشهور از وی روایت می کند. مراد ما از پدر معظم له، سید جلال الدین ابو جعفر قاسم بن حسن بن محمد بن حسن بن معیه بن سعید حسنی دیباجی است که صحیفه کامله را از وی روایت کرده است (۱) چنان که همان صحیفه مبارکه را از ابن سکون روایت داشته است. زیرا عمیدالرؤسا و ابن سکون هر دو، معاصر بوده اند و در میان پیشوایان، معروف می باشند و خاصه و عامه به هر دو تن اعتماد دارند و نظرات عمیدالرؤسا در کتابهای شیعه و سنی آورده شده است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید: سید، عمیدالرؤسا هبه الله بن حامد بن ایوب، فاضل بزرگواری است و تألیفاتی دارد و سید فخار از او روایت می کند. و مؤلف گوید: مشهور آن است که عمیدالرؤسا از سادات بوده چنان که شیخ معاصر هم به سیادت او تصریح می کند و لیکن از کلام ابن علقمی و سیوطی و دیگران که پس از این یادآوری خواهیم کرد سیادت او مسلم نخواهد بود و محتمل است وی از نظر سیادت، به سید عمیدالرؤسا و دیگر که ذکر خواهد شد اشتباه شده است.

مؤلف گوید: در شهر اردبیل به مجموعه ای که به خط یکی از علمای جبل عامل تنظیم شده به پاره ای از تحقیقات لغوی مترجم که از سید فخار بن معد موسوی یاد شده نقل شده دست یافتیم که دلالت می کرد عمیدالرؤسا در فن واژه شناسی مهارت فراوانی داشته است.

و نیز بر پشت یکی از نسخه های المصباح الکبیر به نقل از خط ابن علقمی وزیر که او هم بر پشت یکی از نسخه المصباح مرقوم داشته چنین نوشته بود: «کاتب این نسخه رضی الدین عمیدالرؤسا ابو منصور هبه الله بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب لغوی حتی است که مصاحب با ابو محمد عبدالله بن احمد بن احمد بن احمد بن خشاب و ابوالحسن عبدالرحیم سلمی رقی (رضی الله عنهم اجمعین) می باشد. و او که خدایش

ص: ۴۵۲

۱- تاریخ این اجازه بنوشته سید صدر در تأسیس الشیعه، ص ۱۲۵ ماه ربیع الآخر سال ۶۰۳ ه. ق است - م.

بیامرزاد از نیکوکاران و افراد شایسته و پارسایان و از نویسندگان بنام است و آخرین تاریخ قرائت من نزد او ۶۰۹ ه. ق است و در همان سال در سن متجاوز از هشتاد سالگی در گذشته است»

مؤلف گوید: پیش از این ذیل احوال سید، ابو جعفر قاسم بن حسن بن معیه یاد شده نوشتیم که سید ابو جعفر از عمیدالرؤسا مترجم حاضر راجع به صحیفه کامله علی منشئها الاف الثناء و التحیه اجازه دارد و تاریخ آن سال ۶۰۳ ه. ق می باشد (۱).

قابل توجه است که متأخران از علما، راجع به گوینده «حدثنا» که در آغاز صحیفه کامله آمده است اختلاف کرده اند. شیخ بهائی، اظهار داشته قائل مذکور، شیخ ابن سکون است و برای اثبات مدعای خویش پافشاری زیادی دارد و از این که گوینده مزبور سید عمیدالرؤسا باشد به شدت هرچه تمامتر انکار نموده است و سید داماد در شرح صحیفه سجادیه اظهار داشته است لفظ «حدثنا» در طریقه صحیفه از عمیدالدین و عمود المذهب عمیدالرؤسا است و عمیدالرؤسا همان کسی است که صحیفه کریمه را از سید اجل بهاء الشرف روایت کرده است. و شهید اول در نسخه خودش که با نسخه ابن سکون که به خط خود ابن سکون بوده تطبیق نموده می نویسد: به خط عمیدالدین عمیدالرؤساء چنین آمده این صحیفه مبارکه را سید اجل نقیب اوحدعالم، جلال الدین، عمادالاسلام ابو جعفر قاسم بن حسن بن محمد بن حسن بن معیه ادام الله علوه بر من قرائت کرد و به خوبی از عهده آن بر آمد و من آن صحیفه را از سید بهاء الشرف ابو الحسن بن محمد بن حسن بن احمد از رجال سندش که در پشت این ورقه نامشان آورده شده است روایت می کنم و به سید ابو جعفر اجازه می دهم تا آنجا که دریافته ام و به حدود روایت این صحیفه مبارکه دست پیدا کرده ام از من روایت نماید و چنین امضا کرده است، «به الله بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب در ماه ربیع الاخر سال ۶۰۳ ه. ق»

مؤلف گوید: به حق می گویم که گوینده «حدثنا» هر دو تن عمیدالرؤساو

ص: ۴۵۳

۱- پیش از این به اجازه مزبور اشاره کردیم و اکنون اضافه می کنیم که صورت اجازه او در مجلد ۱۰۷ مجازات بحار، ص ۲۶ هم آورده شده است - م.

ابن سکون می باشد زیرا هر دو نفر همدرجه با یکدیگر بوده اند و به طوری که معلوم شد سید ابن معیه، صحیفه مبارکه را از هر دوی ایشان روایت می کند و نسخه ای که در حال

حاضر، متداول است نسخه ای است که منسوب به شهید اول بوده و او هم صحیفه مبارکه را به توسط ابن معیه از عمیدالرؤسا و ابن سکون روایت می کرده و شرح مربوط به این مقام را پیش از این یادآوری کرده ایم.

سیوطی که از علمای عامه است در طبقات النحاه می نویسد: شیخ ابو منصور عمید الرؤسا هبه الله بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب. یاقوت گفته است: وی، ادیب فاضل نحوی لغوی و سراینده بود در روزگار خویش مقام استادی داشت و در دیار خود مقام صدارت تدریس را عهده دار بود و مردم آن دیار فنون ادب را از وی فرامی گرفتند و او خود از شاگردان ابوالحسن علی بن عبدالرحیم رقی معروف به ابن عصار و دیگران بوده و در نظم و نثر توانائی داشته و به وجه الدرر مشهور بوده و مقامات حریری را از ابن النور شنیده و روایت کرده و سال ۶۱۰ ه. ق در گذشته است. (یاقوت حموی، معجم الأدباء، ج ۱۹، ص ۲۶۴).

مؤلف گوید: پاره ای از مطالبی که مربوط به عمید الرؤسا میباشد در ترجمه سید جلال الدین ابوجعفر قاسم معروف به ابن معیه نگاشته ایم.

و در باب «یا» که آخرین حروف تهجی است خواهد آمد که سید عمید الرؤسای دیگری است به این نام و عنوان، سید اجل عمیدالرؤسا ابوالفتح یحیی بن محمد بن نصر بن علی بن حفا (جیا) فقیهی که از شیخ مفید روایت داشته است و این دو عنوان متوجه به شخص واحد نبوده زیرا این دو تن از جهت نام و نسب و روزگار متفاوت اند.

شیخ ابوالمفاخر هبه الله بن حسن بن حسین بن بابویه منتجب الدین در فهرست می نویسد: وی فقیه صالحی است.

مؤلف گوید: از قرینه ظاهر استفاده می شود، وی از پسرعموهای منتجب الدین می باشد و ممکن است هبه الله با واسطه پسر حسن نام برده باشد.

ص: ۴۵۴

شیخ سعید هبه الله بن حسن راوندی

از کتاب سعد السعود ابن طاووس به دست می آید کتاب قصص الانبیا از تألیفات اوست و به گمان من نسبت این کتاب یا اشتباهی است که از ناحیه کاتب پیش آمده و یا خود سید اشتباه کرده است. که به حق باید گفت مؤلف قصص الانبیا شیخ سعید بن هبه الله بن حسن راوندی است و پیش از این هم در ترجمه وی به این موضوع اشاره کردیم.

از کتاب سعد السعود استفاده می شود هبه الله از سید، ابو صمصام، ذوالفقار احمد بن سعید حسنی از شیخ طوسی روایت داشته است این روایت هم اشتباهی است که از سوی ناسخان اتفاق افتاده است و درست آن است که هبه الله از ذوالفقار بن محمد بن معبد حسنی روایت داشته است.

پس از این، به نامبرداری از شیخ هبه الله بن سعید راوندی خواهیم پرداخت و خواهیم گفت شیخ هبه الله بن سعید و مترجم حاضر متحداند بلکه هر دو تن سعید بن هبه الله راوندی می باشد و اشتباه از ناحیه ابن طاووس رخ داده است.

شیخ امام ابو البرکات هبه الله بن حمدان بن محمد حمدانی قزوینی منتجب الدین در فهرست گوید: وی فقیه صالح است. مؤلف گوید: هبه الله یکی از علمائی است که به حمدانی قزوینی شهرت دارد.

شیخ اجل ثقه الدین ابو المکارم هبه الله بن داوود بن محمد اصفهانی

وی از مشایخ شیخ منتجب الدین، مؤلف فهرست است هر چند از وی در فهرست نام نبرده است و ترجمه مستقلى برای او تنظیم ننموده. آری به طوری که در باب باء یک نقطه ذیل احوال سید نجم الدین بدران بن شریف بن ابوالفتح علوی حسینی موسوی نسابه اصفهانی نوشته ایم منتجب الدین اظهار داشته است: شیخ اجل ثقه الدین أبو المکارم هبه الله بن داوود بن محمد اصفهانی به من اجازه داد تا از کتاب المطالب فی مناقب آل ابی طالب روایت کنم.

شیخ معاصر در امل الآمل مترجم حاضر را چنین معرفی کرده است هبه الله بن داوود بن محمد اصفهانی. سپس به پاره ای از آنچه ما ذکر کردیم اشاره نموده و اضافه کرده است در باب باء توثیق او را از منتجب الدین نقل کردیم.

مؤلف گوید: ممکن است مراد از توثیق وی همان باشد که منتجب الدین او را به عنوان «الاجل ثقه الدین» یاد کرده است و هر گاه مراد وی از توثیق ثقه الدین» باشد بیرون از تأمل نخواهد بود زیرا «ثقه الدین» لقب اوست برای این که هر گاه «ثقه» کلمه مستقل و (الدین) به فتح دال بی نقطه و تشدید یا و نون در آخر ضبط کرده و کلمه مستقل دیگری بدانیم درست نخواهد بود زیرا در این صورت بایستی «ثقه الدین» را «الثقه الدین» با الف و لام و یا «ثقه دین» بدون الف و لام، ضبط کرد. علاوه بر این بر شیخ معاصر لازم بود کلمه «الدین» را هم اضافه کند و بگوید توثیق و تدین او یا هر کلمه ای که مشابه با آن می باشد به آن بیفزاید.

شیخ هبه الله بن دعوبدار

وی فاضل دانشور و بزرگوار و از مشایخ قطب راوندی است از کتاب قصص الانبیاء قطب مزبور به دست می آید. شیخ هبه الله از شیخ ابو عبدالله، جعفر بن محمد دوریستی از جعفر بن احمد مریسی از شیخ صدوق روایت داشته است و من به تألیفی از او دست نیافته ام.

شیخ هبه الله بن وراق طرابلسی

به طوری که شهید اول در یکی از یادداشت‌هایش مرقوم داشته است وی، از شاگردان بزرگوار و فاضل سید مرتضی است.

شیخ جمال الدین هبه الله بن رطبه سوراوی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد: وی فقیه محدث و صدوق بوده و از شیخ ابوعلی بن شیخ ابو جعفر طوسی روایت داشته است.

مؤلف گوید: به طوری که از اجازه شیخ نعمه الله بن خاتون عاملی که به ابن شدقم مدنی داده است استفاده می شود ابن ادریس حلی هم از وی روایت داشته است و شیخ علی کرکی در اجازه شیخ علی میسی و اصحاب دیگر به این موضوع اشاره کرده اند. هر چند ابن ادریس هم از دائش ابوعلی مفید فرزند شیخ طوسی بدون واسطه روایت داشته است.

پیش از این، شرح حال دو فرزندش شیخ جمال الدین ابو عبدالله حسن و شیخ جمال الدین حسین را نوشتیم و اشاره کردیم هر دو تن از علما و فقها بوده و مانند پدرشان از شیخ ابو علی طوسی پیش یاد شده روایت کرده اند. چنان که می دانیم خوی عرب بر این است که در روزگار زندگیش لقب و کنیه خودش را به فرزندانش هبه می کند این است که کنیه هر دو فرزندش جمال الدین می باشد. و نظیر این گونه هبه در این کتاب چندین مرتبه اتفاق افتاده است.

مؤلف گوید: شیخ نجیب الدین محمد سوراوی از او روایت داشته است و به طوری که از آغاز غوالی اللثالی ابن جمهور احساوی استفاده می شود نجیب الدین، از ابوعلی، فرزند شیخ طوسی روایت داشته است و روایت مزبور، بیرون از دقت نبوده است. و در ذیل ترجمه یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سوراوی به آن، اشاره خواهد

شیخ هبه الله بن سعید راوندی

ابن طاووس، در چندین موضع از کتابهایش از جمله در کتاب کشف المحججه، کتاب الجرائح و الخوارج را به وی نسبت داده است. با آن که مشهور آن است که کتاب مزبور از تألیفات قطب الدین، سعید بن هبه الله راوندی است. و بعید نیست مراد ابن طاووس از هبه الله مترجم حاضر، فرزند مؤلف شرح نهج البلاغه و امثال آن باشد.

و ممکن است انقلاب اشتباهی رخ داده باشد به این معنی که سعید بن هبه الله به هبه الله بن سعید نقل شده باشد. زیرا شیخ منتجب الدین، در فهرستش، کتاب مزبور را به استادش قطب راوندی نسبت داده است. و مؤید انقلاب مزبور و احتمال اشتباه سید بن

طاووس آن است که: سیدبن طاووس در بعضی از مواضع کشف المحججه یاد شده از مترجم حاضر به عنوان، الشیخ سعید بن هبه الله الراوندی، تعبیر نموده و کتاب ... را به وی نسبت داده است.

شیخ هبه الله بن عثمان بن احمد بن رائقه موصلی منتجب الدین در فهرست او را فقیه صالح، معرفی کرده است.

مؤلف گوید: ممکن است مراد از رائقه، مادر او باشد که وی را به نام او خوانده اند و یا رائقه، لقب پدرش بوده و تاء آخر آن برای مبالغه باشد (مانند علامه).

کلمه موصلی را بنا بر مشهور به ضم میم ضبط کرده اند. لیکن مؤلف تقویم البلدان کلمه موصل را به فتح میم و سکون واو و صاد مکسور و لام آخر ضبط نموده است.

شریف هبه الله بن شجری پس از این به عنوان ابوالسعادات هبه الله بن علی خواهد آمد.

شیخ رئیس اجل هبه الله بن محمد بن هبه سوسی قزوینی

شیخ رئیس اجل هبه الله بن محمد بن هبه سوسی قزوینی (۱) منتجب الدین گوید: وی فقیه صالح است.

سید ابوالبقا هبه الله بن ناصر بن حسین بن نصر

وی از دانشوران اصحاب ما، و در درجه شیخ طوسی و علمائی که اندک زمانی پیش از او می زیستند بوده است. ابو البقا از شیخ ابوالقاسم سعد بن وهب بن احمد بن

ص: ۴۵۸

۱- سوسی منسوب به سوس [یا: شوش] است. که پیش از این مطالبی راجع به آن نگاشتیم شوش از شهرهای استان خوزستان است و قبر دانیال پیغمبر در آنجا مزار عمومی است و ممکن است مترجم حاضر اصلا از مردم آن سرزمین باشد.

علی بن حسین بن سلمان دهقان از ابوجعفر محمد بن علی بن خلف بن جعد بن سنان بزاز از علی بن حسین بن کعب از اسماعیل بن صبیح از حسن بن سعید اعمش از جابر جعفی روایت داشته است و حسین بن محمد بن طحال در مشهد مقدس حضرت مولی علیه السلام در ماه ربیع الاول سال ۴۸۸ هجری به طوری که از کتاب المزار الکبیر محمد بن جعفر مشهدی به دست می آید از وی روایت کرده است و من شرح حال مترجم حاضر را در کتابهای رجال و اجازات ندیده ام.

در آینده خواهد آمد که وی با یکی از هبه الله نامها متحد است.

شیخ هبه الله بن نافع حلوی منتجب الدین، در فهرست او را فقیه معرفی کرده است .

مؤلف گوید: ممکن است حکوی، به فتح حاء بی نقطه و فتح لام و در آخر واو منسوب به حلوی یا فروشنده حلوا باشد.

وی از مشایخ سازواری است و به خط شریف وزیر فاضل، شاگرد سازواری در مجموعه کهنی و همچنین به خط شیخ منتجب الدین، یاد شده در صدر سند احادیث حسن بن ذکروان که از اصحاب حضرت امیر است چنین آمده خبر داد به ما شیخ عالم، زین الدین، شمس الطائفه ابوالقاسم، هبه الله نافع بن علی و او روایت کرده از شیخ، ابوعبدالله، حسین بن احمد بن محمد بن طحال مقدادی، در سال ۵۳۲ ه. ق.

شیخ هبه الله بن نما حلوی

پس از این به عنوان شیخ رئیس عقیف ابوالبقا هبه الله بن نماین علی بن حمدون حتی خواهد آمد.

شیخ رئیس ابوالبقا هبه الله بن ناصر بن نصیر وی از علمای بزرگ شیعه است. و شیخ ابوعلی طبرسی، از وی روایت داشته

ص: ۴۵۹

است. و به طوری که از کتاب کنوز النجاح شیخ طبرسی بر می آید. وی از شیخ ابو عبدالله محمد بن هبه الله بن جعفر طرابلسی از شیخ طوسی روایت داشته است.

مؤلف گوید: ممکن است مترجم حاضر همان شیخ ابو البقا هبه الله بن ناصر بن حسین بن نصر باشد که پیش از این به نام او اشاره کردیم.

شیخ رئیس عقیف ابوالبقا هبه الله بن نما بن علی بن حمدون حتی

وی فاضل دانشور و فقیه بزرگوار است. شیخ محمد بن جعفر مشهدی، از وی روایت داشته است و خود او از شیخ امین، حسین بن احمد بن محمد بن علی بن طحال مقدادی روایت داشته و این روایت را محمد بن جعفر مشهدی در مزار خویش متذکر گردیده است. پیش از این در ترجمه شیخ، جلال الدین، ابومحمد حسن بن نظام الدین، احمد بن نجیب الدین، محمد بن جعفر بن هبه الله بن نما حتی یادآوری شد که وی، به ترتیب پدر از پدر از پدران چهار گانه اش روایت داشته است.

شیخ معاصر به دنبال آنچه ما ایراد کردیم می نویسد: وی فاضل صالح است فرزندش جعفر از او روایت کرده است - پایان.

مؤلف گوید: در آغاز کتاب سلیم بن قیس هلالی آمده است، خبر داد به ما، رئیس عقیف ابوالتقی، هبه الله بن نما بن علی بن حمدون (رضی الله عنه) در جمادی الاولی سال ۵۶۵ ه. ق آن گاه که در حله جامعین در خانه او قرائت می شد گفت حدیث کرد برای ما، امین عالم، ابوعبدالله، حسین بن احمد بن طحال مقدادی که مجاور مشهد علوی بود در سال ۵۲۰ ه. ق در مشهد مولانا امیر المؤمنین (صلوات الله علیه). از قرینه پیدا است ابوالتقی همان مترجم حاضر است. که به جای ابوالبقا ابوالتقی آورده شده است و یا آن که ابو البقا به جای ابوالتقی آمده است.

از اجازه شیخ حسین بن علی بن حماد لثی واسطی که به شیخ نجم الدین خضربن محمد بن نعیم مطار آبادی داده است استفاده می شود که شیخ ابو البقاء هبه الله بن نما حلی ربعی از ابن طحال از ابو علی بن شیخ طوسی روایت داشته است. و نیز از آن اجازه به دست می آید ابن طحال هم از وی روایت کرده است.

سید شجاع الدین هزار اسیف بن محمد بن عزیزی منتجب الدین در فهرست وی را به عنوان صالح نام برده است .

مؤلف گوید: پیدا است که مترجم حاضر از علمای مشهور نبوده است به همین مناسبت، منتجب الدین، او را به لفظ «صالح» معرفی کرده است و یا این که لفظ فاضل یا فقیه یا امثال اینها از قلم نساخ ساقط شده باشد.

و هزار اسیف کلمه پارسی است و هزار بفتح هاء است (۱).

شیخ هشام بن الیاس حائری

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی فاضل بزرگوار و با صلاحیت بود و کتاب المسائل الحائریه از تألیفات او است و از شیخ ابو علی طوسی روایت داشته است. پیش از این نام الیاس بن هشام حائری آورده شد و عنوان موجود در اینجا، مطابق با عنوانی است که در برخی از اجازات آمده و ممکن است مترجم حاضر فرزند وی باشد.

مؤلف گوید: در ترجمه الیاس، پاره ای از احوال هشام آمده است.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ نوشته است: از ایشان است شیخ هشام بن الیاس حائری مؤلف المسائل الحائریه و او شاگرد ابوعلی یاد شده است.

مراد از ابوعلی، فرزند شیخ طوسی است.

ص: ۴۶۱

۱- در فهرست منتجب الدین طبع جدید (هزار اسیف) آمده که معرب از هزار اسب باشد و هزار اسب هم نام قلعه ای در خوارزم است که به تسخیر سلطان سنجر در آمد. انوری گفته است: ای شاه همه ملک جهان حسب تر است و ز دولت و اقبال جهان کسب تر است امروز بیک حمله هزار اسب بگیر فردا خوارزم و صد هزار اسب تر است رشید و طواط از سوی اتسز در جوابش گفت: گر خصم تو ای شاه بود رستم گرد یک خرز هزار اسب تو نتوان برد در برهان قاطع هزار را به فتح ها، ضبط کرده است - م.

مؤلف گوید: از رساله اسامی مشایخ استفاده می شود: شیخ محمد بن حاضر معاذی از محمد بن الیاس روایت داشته است و ممکن است محمد بن الیاس برادر هشام بن الیاس مترجم حاضر باشد و دور نیست در نسخه رساله، تصحیف یا سقطی رخ داده باشد.

شریف ابو السعادات هبه الله بن علی بن محمد بن حمزه علوی حسنی

معروف به ابن شجری بغدادی

وی از علمای بزرگ امامیه و از مشایخ بنام اصحاب ما می باشد، بطوری که پیداست بسیاری اتفاق افتاده نام او در اجازات علما مورد توجه قرار گرفته و از علمای متأخر از شیخ طوسی است و از دوریستی و ابن قدامه و دیگران روایت داشته است و قطب راوندی و شیخ برهان الدین حمدانی قزوینی و دیگران از وی روایت کرده اند.

ابن خلکان پس از آن که نام و نسب او را به شرحی که ما نوشتیم در تاریخ خود ایراد کرده است شرح حال مفصلی از وی مرقوم داشته و می نویسد: این شجری پیشوای نحو و لغت بود و از اشعار و ایام و احوال عرب اطلاع کامل داشت و از هر گونه فضیلتی برخوردار بود و به آداب شایسته آراسته گردیده و کتابهایی تألیف نموده از جمله کتاب الامالی است که بزرگترین و پربرترین تحقیقات او می باشد این کتاب را در طی هشتاد و چهار مجلس گرد آورده و مشتمل بر تحقیقات فراوانی از فنون آداب می باشد و آخرین مجلسش را به اییاتی از ابوطیب متنبی بسنده کرده و گفتاری در ضمن اییات او که شارحان ابراز داشته اند ایراد نموده و تحقیقاتی که به خاطرش رسیده گزارش نموده و امالی از کتابهای پر فائده است و پس از آن که از املاء آن آسوده خاطر شده است ابو محمد عبدالله معروف به ابن خشاب به ملاقات وی رسیده و از او درخواست کرده تا آن کتاب را بر وی سماع نماید این شجری به درخواست او ترتیب اثری نداده، ابن خشاب به دشمنی او برخاسته و چندین موضع از آن را مورد ایراد قرار داده و او را خطاکار خوانده است، ابن شجری که از چگونگی آنها اطلاع پیدا کرده از ایرادهای نابه جای او پاسخ داده و جهات اشتباه کاریهای او را توضیح داده و کتابی به همین منظور به نام الانتصار گرد آورده

و این کتاب اگر چه از نظر حجم ظاهری ناچیز است در عین حال، متضمن فوائد بی شماری است و همین کتاب را به سماع مردم رسانیده است.

از تألیفات او کتابی است به نام الحماسه این کتاب را در برابر حماسه ابی تمام تألیف کرده، کتاب بی سابقه و نمکینی است که از پسندیدگی های فراوانی برخوردار می باشد.

ابن شجری، در علم نحو، تصنیفات چندی دارد از جمله، ما اتفق لفظه و اختلف

معنا و شرح اللمع لابن جنی و شرح التصریف الملوکی

ابن شجری، دانشوری خوش گفتار و شیرین بیان و فصیح بود، بیانی آراسته داشت و مطالب را نیکو تفهیم می کرد مراتب حدیث را از گروهی از مشایخ متأخر فرا گرفته است از قبیل ابو الحسین، مبارک بن عبدالجبار بن احمد بن قاسم صیرفی و ابوعلی، محمد بن سعید بن پنهان کاتب و دیگران.

حافظ ابوسعید بن سمعانی در کتاب الذیل از وی یاد کرده و اظهار داشته در خانه وزیر ابوالقاسم علی بن طراد زینبی آنگاه که به قرائت حدیث نزد وی می پرداختم با ابن شجری ملاقات کردم و در مدرسه پاره ای از اشعار را از وی سماع کرده یادداشت نمودم پس از این به حضور وی رسیده و بخشی از امالی أبو العباس ثعلب نحوی را نزد وی خواندم.

ابو البرکات، عبدالرحمن بن انباری نحوی در کتاب مناقب الأدبا می نویسد: در یکی از سفرها که علامه ابو القاسم، محمود زمخشری به عزیمت حج بیت الله وارد بغداد شد به دیدار شیخ ما ابو السعادات ابن شجری رفت ما هم همراه او بودیم به مجردی که ملاقات دست داد ابن شجری این شعر متنبی را قرائت کرد.

و استکبر الأخبار قبل لقائه

فلما التقینا صغر الخبر الخبر

پیش از آن بینم تو را وصف مرا مبهوت کرد

چون بدیدم گشت معلوم که وصف بود کم

بعد از آن این دو بیت را تذکر نمود:

کانت مساءله الרכبان تخبرنی

عن جعفر بن فلاح أحسن الخبر

ثم التقینا فلا والله ما سمعت

أذنى بأحسن ما قد رأى بصرى

ص: ٤٦٣

- از مسافرانی که از سفر آمده بودند سؤالاتی کردم بهترین خبری که به من اطلاع دادند شرح حال جعفر بن فلاح بود.

- پس از آن که ملاقات دست داد به خدا سوگند آنچه را به چشم دیدم بهتر بود از آنچه را به گوش شنیده بودم.

ابن خلکان گفته است: پیش از این ذیل احوال جعفر بن فلاح این دو بیت را نوشتم و یادآوری کردم این دو بیت، منسوب به ابوالقاسم محمد بن هانی اندلسی است و برخی هم او را به دیگری نسبت داده است.

ابن انباری گفته است علامه زمخشری در پاسخ او گفت: پس از آن که زید الخیل به حضور مبارک رسول خدا (صلی الله علیه و آله) شرفیاب شد، مقام رسالت خطاب به وی فرمود در روزگار جاهلیت هرگونه توصیفی که برای من نمودند همه آنها را در روزگار اسلام مشاهده کردم و همگی آن اوصاف در برابر وصفی که تو از من نموده ای ناچیز بود. این انباری گفته: هنگامی که از خانه ابن شجری بیرون آمده به شکفت آمدم، چگونه بود شریف، برای ابراز احساسات خود از شعر استفاده کرد و زمخشری از حدیث استفاده نمود با آن که زمخشری، مرد ایرانی بود.

ابن خلکان گفته است: آنچه را نوشتم، عین کلام ابن انباری نبوده است بلکه نقل به معنی کرده ام زیرا من ملاقات مزبور را از کتابی نقل نکرده ام بلکه مدت زمانی بود این پیش آمد را به خاطر داشتم و این تذکر از آن جهت بود هرگاه پیش آمد مزبور را در کتاب ابن انباری دیدند و به اختلافی برخورد کردند بر من ایراد نگیرند و نگویند که در نقل آن تسامحی کرده ام.

ابوالسعادات در کرخ بغداد به نیابت از پدرش طاهر، منصب نقابت سادات را عهده دار می شد و سر آینده ای ماهر بود از سروده های او چکامه ای است که در ستایش از وزیر نظام الدین، ابونصر مظفر بن علی بن محمد بن جهیر گفته و آغاز آن چکامه این است:

هدی السدیره و الغدير الطافح

فاحفظ فؤادك إني لك ناصح

يا سدره الوادی الذی إن ضله ال

ساری هداه نسرہ المتفاح

هل عائد قبل الممات لمغرم

عیش تقضی فی ظلالک صالح

ما أنصف الرشأ الضنين بنظره

لما دعا مصغى الصبا به طامح

شط المزار به وبوا منزلا

بصميم قلبك فهو دان نازح

غصن يعطفه النسيم وفوقه

قمر يحف به ظلام جانح

و إذا العيون تساهمته لحاظها

لم يرو منه الناظر المتراوح

و لقد مررنا بالعقيق فشاقتنا

فيه مراتع للمها و مسارح

ظلنا به نبكى فكم من مضمر

وجدا أذاع هواه دمع سافح

مرت شؤون رسومها فكأنما

تلك العراض المقفرات نواضح

ياصاحبي تأملاحتما

وسقى دياركما الملك الرائح

أد مى بدت بعيوننا أم ربرب

أم خ رد أكفالهن رواجح

أم هذه مقل الصوار رنت لنا

خلل البراقع أم قنا و صفائح

لم تبق جارحه وقد واجهنا

إلا وهن لباهن ج وارج

كيف ارتجاع القلب من أسر الهوى

و من الشقاوه أن يراض القارح

لوبله من ماء ضارج شربه

ما أقرت للوجد فيه لواقع

- این است آن نهال سدر و این همان گودالی است که آبش خشکیده اینک دل خوش دار و اندرز مرا بپذیر.

- ای درخت سدری که در این بیابان روئیده شده ای هر گاه کسی که در بیابان قرار بگیرد و راه خود را گم کند بوی آن که همه جا را گرفته وی را راهنمایی می نماید.

. آیا کسی که تو را پیش از مرگ، دیدار کند ناراحتی احساس کرده است با آن که لذتی که در زیر سایه تو به پایان برسد لذتی بس گوارا است.

- دیدار او برای ما ارزنده است لیکن برخلاف انتظار کسی که مانع دیدار می شود دست از انصاف برداشته و اشتیاقی را که دیدگان به دیدار او دارند از آنها ممانعت می نماید.

- زیارتگاه او دور است لیکن هرگاه او را در دل خود راه بدهی زیارتگاه او نزدیک خواهد بود.

- شاخه ای که نسیم، او را کج می کند بر فراز آن ماهی است که آن را در تاریکی شب آشکارا می سازد.

- هرگاه پلکهای دیدگان او را هدف خویش قرار بدهند، هیچ دیدهای او را هدف تیر بلای خود قرار نمی دهد.

- در هنگام عبور کردن از وادی عقیق، آنجا بر ما گران تمام شد که به چراگاههای گاوهای وحشی و پرندگان دیگر برخورد داشتیم.

- وضعیت آنجا ما را بر آن داشت که اندکی آرام گرفتیم و از شوق دل گریستیم و اشک چشم که چون سیلابی روان بود عشق او را به اطراف پراکنده ساخت .

- این پیش آمد کاری کرد که آثار آنها از بین برود، چنان که گویا بیابانهایی است که هیچگونه اثری در آن وجود نداشته است.

- ای دو دوست من که آرزومندم همیشه زنده باشید و همواره سرزمین شما تر و تازه بماند اندکی درنگ کنید.

- آیا خون دوری از تو چشم ما را فراگرفته و یا گلهای قرمز رنگ است که در پیش دیدگان ما ظاهر گردیده و یا دستهایی است که به حالت سکون برگذار نموده است.

- و با دیدگان گاوهای وحشی است که از میان نقابها به ما چشمک می زند و یا گونه های قرمز رنگ فریبا است.

به هیچ عضوی با ما روبرو نشد مگر آن که آن اعضا از اعضای خانه های آنها بودند.

- آری دل از علاقه و عشقی که دارد دست بر نمی دارد و چه بسیار ناگوار است که زخم داری به ریاضت و زحمت وادار بشود.

- هرگاه با اندک آب قرمز رنگی آلوده گردد بر اثر وجد و سروری که در او ایجاد شده است هیچ گونه تلقیحی در آن اثر نمی کند.

ابن خلکان گفته است: از این پس به ستایش از وزیر پرداخته است و من به مناسبت این که کلام به درازا نکشد از ایراد مابقی آن چکامه خودداری کردم و مقصود من آن است که به پاره ای از سروده های وی که حاکی از سبک اوست اشاره کنم.

از اشعار اوست:

هل الوجد خاف والدموع شهود

وهل مکذب قول الوشاه جحود

و حتی متی تفنی شؤونک بالبکا

وقد حدحدا للبکاء لبید

و اینی و این جفت قناتی کبره

لدومره فی النائبات جلید

- آیا با داشتن اشک چشم که گواه صادق من است باز هم از برای وجد و سرور بیم و هراسی وجود دارد و آیا کسی هست که گفته سخن چینان منکر را تکذیب نماید.

- تا کی و تا چه زمانی آبروی خود را به گریستن می ریزی با آن که لبید شاعر برای گریستن، اندازه ای را تعیین کرده است.

. در عین حالی که نیزه من از کهنگی خشک شده باز هم در تمام پیش آمدها چابک و دلاورم.

ابن خلکان گفته است: این شجری در ایات خود، توجه به ایات لبید بن ربیعہ داشته که می گوید:

تمنی ابتای أن یعیش أبوهما

و هل أنا إلامن ربیعہ أو مضر

فقوما فنوحا بالذی تعلمانه

ولا تخمشا وجها و لا تحلقا شعر

و قولاً هو المرء الذی لا صدیقہ

أضاع و لا خان العهود و لا غدر

إلی الحول ثم اسم السلام علیکما

و من بیک حولاً کاملاً فقد اعتذر

- دو تن دختر من، درخواست دارند که پدرشان نمیرد و زنده بماند و مگر من در زنده ماندن از مردم ربیعہ و مضر نمی باشم.

- آری در مرگ خودم به آنها توصیه کردم آن گونه که فرا گرفته اید بر من نوحه سرائی کنید و در هنگام نوحه سرائی، صورت نخرائید و موی سر نه تراشید.

. و بگوئید این شخص متوفا، کسی است که دوستش را نرنجانیده و خلاف پیمان نکرده و حیلہ گری ننموده. ۱. و تا یک سال

به این حال به سر ببرید و پس از آن که آرزوی سلامتی شما را دارم متوجه باشید کسی که یک سال تمام نوحه سرائی کند از آن به بعد، عذر او پذیرفته می شود.

ابوتمام طائی هم به همین مضمون اشاره کرده است:

ظعنوا فکان بکا حولا بعدهم

ثم ارعویت فذاک حکم لید

ص: ۴۶۷

- از کنار من رفتند و پس از مفارقت ایشان مدت یک سال گریستم و آرام گرفتم و به دستور لبید رفتار کردم.

شریف ابو السعادات، اظهار داشته است ابو اسماعیل حسین طغرایی که بیش از این هم اشاره شد، ابیات زیر را که ساخته طبعش بود برای من نقل کرد:

إذا مالم تكن ملك مطاعه

فكن عبدا لمالکه مطیعا

و إن لم تملك الدنيا جميعه

كما تهواه فاتركها جميعا

هماسببان من ملك و سك

ينبلان الفتى الشرف الرفيعا

فمن يقنع من الدنيا بشيء

سوى هذين عاش بها وضعيا

. هر گاه پادشاه نیرومندی نمی باشی بنده کسی باش که شهریاری جهان را در دست دارد و از دستور او پیروی کن.

- و اگر از همگی آسایش جهان برخوردار نمی گردی و آن چنان که باید به خواسته خود نمی رسی از همگی جهان، دست بردار.

- پادشاهی و دست کشیدن از جهان، دو راهی است که جوان مرد را به بالاترین بزرگواری می رساند.

- این کسی که می تواند به اندکی از جهان بسازد دل بستگی جهان را پیشه خویش نماید به پست ترین گرفتاری دچار خواهد شد.

ابوالسعادات با ابومحمد حسن بن احمد بن محمد بن حکینا بغدادی خزیمی سراینده بنام که ذیل احوال ابو محمد، قاسم بن علی حریری مؤلف مقامات همان طور که فضلالی هر زمانی با یکدیگر گفتگو دارند به مشاجره می پرداختند و به رد و ایراد علیه یکدیگر اقدام می نمودند. یکی از مشاجرات آنها هنگامی بود که ابو محمد خزیمی به ابیاتی از او رسید این دو بیت را علیه او گفت:

یاسیدی و الذی یعیذک من

نظم قریض یصدا به الفکر

مالک من جدک النبى سوى

أنک ما ینبغى لک الشعر

□ ای سید من، به آن خدائی که تو را از سرودن شعری که اندیشه در سرودن آن مداخله داشته باشد باز می دارد.

ص: ۴۶۸

- از جد خودت، ارثی نبرده ای جز آن که شایسته سرودن اشعار نمی باشی.

سروده ها و ماجراهای این شجری فراوان است بهتر آن که به کوتاهی پردازیم. ابن شجری در ماه رمضان سال ۴۵۰ هجری متولد شد و در روز پنج شنبه، بیست و ششم ماه رمضان سال ۵۴۰ ه. ق در سن نود سالگی درگذشت. و فردای آن، در خانه ای که در کرخ بغداد داشت، مدفون گردید، (رحمه الله تعالی).

شجری: به فتح «شین» نقطه دار و «جیم» مفتوح و مابعد آن، «را» و «یاء» منسوب به شجره است که از قرای اطراف مدینه «علی ساکنها افضل الصلوه و السلام» می باشد و شجره، نیز نام مردی است که عرب معاصر و افراد پس از آن به وی می بالیده و گروه بسیاری از دانشمندان و مردم دیگر به وی منتسب می باشد و در حال حاضر، نمی دانم سید هبه الله به کدام یک از قریه مدینه با آن مرد انتساب دارد و ممکن است یکی از نیای او به نام شجره موسوم بوده است. پیش از این، چگونگی کرخ را ذیل احوال معروف کرخی یاد کردیم و اینک نیازی به اعاده نمی باشد (۱) - (پایان). الشیخ منتجب الدین، در فهرست می نویسد: ابوالسعادات سید هبه الله بن علی بن محمد بن حمزه حسینی، فاضل صالح و مؤلف کتاب الامالی است به عده بسیاری از فضلا، دست یافته ام که امالی را بر وی قرائت کرده اند پایان.

مؤلف گوید: شیخ معاصر در امل الآمل به همان مطالبی بسنده کرده که شیخ منتجب الدین در فهرست ایراد نموده است.

قطب راوندی در کتاب قصص الانبیاء می نویسد: ابوالسعادات هبه الله بن علی شجری از ابن محمد بن عباس از پدرش از صدوق برای ما چنین حکایت کرد. است

مؤلف گوید: سزاوار نیست در سرلوحه شرح حال ابن شجری وی را به عنوان سیادت یا شرافت (سید، شریف) و مراتب دیگر نسائیم. با آن که چندین

ص: ۴۶۹

۱- در شرح حال معروف کرخی می نویسد: کرخ نام نه محل است و مشهورترین آنها کرخ بغداد است و درست آن است که معروف، اهل همین محل بوده است. و بعضی هم او را از مردم کرخ جدان به ضم جیم و تشدید دال گفته که از شهرهای عراق است و حدفاصل میان خانقین و شهر زور است - م.

مرتب در این کتاب، نگارش دادیم، شجری، عنوان طائفه هائی از سادات می باشد. و پیش از این هم، کلام ابن خلکان را نقل کردیم که وی را به عنوان (شریف) یاد کرده است.

آری شجری یکی از سادات حسنی است و در نسخه های فهرست منتجب الدین که وی را به لفظ حسینی معرفی کرده است. اشتباهی است که از سوی ناسخان اتفاق افتاده است.

یکی از فضلا در حاشیه بعضی از نسخه های اجازه شهید ثانی که به شیخ حسین بن عبدالصمد پدر شیخ بهایی داده است ذیل متن اجازه شهید ثانی که نوشته است از شیخ برهان الدین قزوینی از سید هبه الله بن شجری نحوی از ابن قدامه از سید رضی تا به آخر، بخشی از احوال ابن خلکان را نوشته و جمله ابن خلکان را که مرقوم داشته (نمیدانم ابن شجری به کدام یک انتساب پیدا کرده) می نویسد: ممکن است شهید ثانی با ایراد این جمله به شریف هبه الله اشاره کرده باشد.

مؤلف گوید: از سیاق کلام وی، به دست می آید، مراد ابن خلکان از ابن شجری شخصی که شهید ثانی به وی اشاره کرده است نباشد. حال آن که مجالی برای توقف در این موضوع نبوده که هر دو عنوان متوجه به یک شخص است و از مطالبی که مفصلا از ابن خلکان نقل کردیم این موضوع به خوبی ظاهر می شود و خدا از حقایق احوال باخبر است. او اضافه می شود که نظرات این سید در کتاب مغنی اللیب ابن هشام و کتابهای نحوی دیگر آورده شده است.

ابو فراس فرزدق همام بن غالب

ابو فراس فرزدق همام بن غالب (۱)

سراینده توانائی است که در روزگار جریر شاعر بنام عرب می زیسته و به عنوان فرزدق، شهرت داشته و از شیعیان امامی مذهب و ملاح حضرت مولانا

ص: ۴۷۰

۱- ترجمه ریاض، ج ۴، ص ۳۸۶ شرح حال مختصری از فرزدق ایراد شده است.

علی بن الحسین علیهما السلام است و چکامه او که در مدح و منقبت و معرفی از آن جناب بوده در کتابهای رجال اصحاب ما از قبیل رجال کشی و کتابهای دیگر آمده است و علمای رجال وی را ستوده و نام او را در ردیف اصحاب حضرت امام علی بن الحسین علیهما السلام به نگارش آورده اند. در عین حال از حدیثی که از حضرت علی بن الحسین (علیه السلام) روایت شده که در یکی از روزها آن حضرت پول گزافی به فرزدق اعطا فرمود. یکی از اصحاب به عرض رسانید، آیا شایسته است این مبلغ از پول را به این مرد سراینده فاسق اعطا فرمائی؟ امام علیه السلام در پاسخ فرمود، بهترین ثروت، آن مالی است که به وسیله آن، آبرو محفوظ بماند. از سؤال این صحابی به دست می آید که فرزدق، فرد شایسته و ممدوح نبوده برای این که امام گفته آن صحابی را تثبیت کرد و صورت ظاهر جواب هم دلیل بر ناشایستی او می باشد و این خبر در بحارالانوار بلکه در جلاء العیون که هر دو از مجلسی می باشد آمده است. و در ضمن احوال جریر شاعر، بنا به نوشته ابن خلکان، خواهیم گفت، جریر و فرزدق همواره به گفتگو و مخاصمت برمی خاستند و جریر از نظر اکثر از ادبا در سرایندگی نیرومندتر از فرزدق می باشد و علمای ادب معتقداند در میان سرایندگان اسلامی برای جریر و فرزدق و اخلل همتائی نیست.

و مؤلف گوید: فرزدق به فتح فاو راء بی نقطه و پس از آن، زای نقطه دار ساکن و دال بی نقطه مفتوح و در آخر قاف به معنای پاره ضخیم (۱).

شیخ هلال بن سعد بن ابی البدر منتجب الدین در فهرست او را فاضل متدین معرفی کرده است.

ص: ۴۷۱

۱- در قاموس می نویسد: فرزدق بر وزن سفرجل، گرده نان که در تنور افتد و مفرد آن فرزدقه و پاره نان که به دست کنده شده باشد و لقب همام بن غالب بن صعصعه می باشد و هم فرزدقه را به پاره ای از خمیر است که برای یک گرده نان گلوله کرده باشند. پارسی آن پرازده است و یا عربی مرکب از فرزودق زیرا به معنای نانی است که از دقیق به معنای آرد تهیه شده .
- م.

سید ابوالفتح هلال بن محمد بن جعفر بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابیطالب علیهم السلام.

سید ابوالفتح هلال بن محمد بن جعفر بن زید بن علی بن حسین بن علی بن

ایطالب علیهم السلام معروف به حفار

وی فاضل دانشور و عالی مقام و به طوری که به خاطر دارم از اعلام بزرگوار طائفه حقه امامیه است و از مشایخ شیخ طوسی به شمار می رود و از عثمان بن احمد و از اسماعیل بن علی بن رزین و از ابو عثمان بن عبدالرحمن و از عبدالله بن یزید بن ورقاء خزاعی و از ابوبکر محمد بن عمر جعابی و از عبدالله بن محمد و از ابو القاسم اسماعیل بن علی بن علی دعبلی و دیگران روایت داشته و سند روایات او از کتابهای شیخ و علمای دیگر به دست می آید.

شگفت اینجا است با آن که شیخ در اسانید کتابهای خود از او بسیار نام برده است در عین حال در فهرست و رجال به ترجمه مستقل او اشاره نکرده و در کتابهای رجال دیگر هم به نام او اشاره نشده است آری علامه حلی در اجازه بنی زهره او را از جمله مشایخ عامه شیخ طوسی یاد کرده و این گونه معرفی از سید ابوالفتح از شخص علامه بر خلاف توقع است.

پیش از این نوشتیم ابوالفتح محمد بن هلال حفار از مشایخ شیخ طوسی است، گمان می کنم اشتباهی از سوی ناسخان به وجود آمده است که هلال بن محمد به محمد بن هلال برگشته باشد و نظیر این اشتباه در هشام بن الیاس حائری هم اتفاق افتاده که الیاس بن هشام را به جای هشام بن الیاس معرفی کرده اند.

از کتاب مناقب امیر المؤمنین علیه السلام تألیف ابن مغازلی شافعی استفاده می شود که ابن مغازلی به توسط ابو محمد احمد بن حسن بن احمد بن موسی قندجانی از ابوالفتح هلال بن محمد حفار مترجم حاضر روایت داشته است.

از کتاب مناقب صدر الائمة اخطب خوارزم به دست می آید که هلال بن احمد بن جعفر حفار از ابوبکر محمد بن عمر جعابی روایت داشته و ابو منصور محمد بن عبد العزیز عدل از هلال روایت می کرده است. به حق باید گفت، احمد به جای محمد، آورده شده و اشتباه ناسخان است .

مقصود از ابو منصور یاد شده همان کسی است که در آغاز الصحیه الکامله و کتاب دیگر به عنوان شیخ صدوق ابو منصور محمد بن محمد بن احمد بن عبد العزیز عکبری معدل شناخته شده است .

حفار علاوه بر مشایخ یاد شده از گروه دیگر از قبیل عبد الله بن محمد و ابو قلابه و ابو سلیمان محمد بن حمزه بن محمد بن احمد بن جعفر بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابیطالب علیهم السلام روایت می کرده و ابوسلیمان از علی بن محمد بزاز روایت داشته و همچنین سید ابو الفتح از اسماعیل بن علی بن رزین روایت می کرده است.

و گاهی در طی پاره ای از اسانید اخبار کتاب فضائل اخطب خوارزم چنین آمده است خبر داد به ما، مهذب الائمة از ابوبکر محمد بن حسین بن علی از محمد بن عبد العزیز ابو منصور معدل از هلال بن احمد بن جعفر حفار از ابوبکر محمد بن عمر تا به آخرسند.

و گاهی در ضمن پاره ای از اسانید اخبار فرائد السمطین حموی چنین آمده است: شیخ رئیس ابو عبدالله قاسم بن فضل بن احمد بن محمود ثقفی از هلال بن محمد بن جعفر بغدادی از ابوالقاسم اسماعیل بن علی بن علی بن رزین در واسط از پدرش علی بن علی از حضرت رضا علیه السلام. این سند خالی از تأمل نمی باشد زیرا وی با دو واسطه از حضرت رضا علیه السلام روایت کرده است.

سید امیر هبه الله حسینی مشهور به شامیر

وی از فضلا و علما و متکلمان بوده و به پندار من از دانشوران روزگار شاه عباس کبیر صفوی است .

و از تألیفات او شرح مزجی است که بر تهذیب المنطق علامه تفتازانی تدوین کرده و من آن شرح را دیده ام.

شیخ یحیی بن ابوطی احمد بن طائی حلبی

وی از دانشوران بنام اصحاب امامیه است و در اقسام علوم، تألیفاتی دارد و حدود ششصد هجری می زیسته است.

شهید اول (ره) در یکی از یادداشت‌هایش که من به نقل از خط شریف او یادداشت کرده ام از معجم البلدان یاقوت حموی، نقل کرده است یحیی بن ابوطی احمد بن طائی

حلبی یکی از دانشورانی است که فن ادب و فقه و اصول را به آئین امامیه فراگرفته و در انواع علوم هم تألیفاتی دارد. وی اظهار داشته است پدرم به من گفت: فرزند برای من نمی ماند و پس از آن که مدت پنج سال یا هفت سال به تربیت آنها همت می گماشتم در می گذشتند. از سوی دیگر به من، مژده داده بودند که بیست و پنج فرزند روزی تو خواهد شد، من از مرگ آنها بیمناک بودم، و همواره از خدای متعال درخواست می کردم، فرزند روزی من بفرماید و بر من منت گذارد تا آن فرزند باقی بماند. طولی نکشید همسرم وفات یافت در رؤیا دیدم گویا وارد مسجد بزرگی شده و در آنجا گروهی از مردم حلب اجتماع کرده اند که آنها را می شناسم، بر آنها سلام کردم در آن حال یکی از حضار از جا برخاست و دست مرا گرفت و مرا در یکی از گوشه های مسجد نشانید و سبزی به من داد که هیچ گیاهی را به خوشبوئی آن استشمام نکرده بودم هنگامی که آن سبزی در دست من قرار گرفت به صورت گلی در آمد و از زیبایی و بوی خوش آن به شگفت آمده

بودم در آن حال آن گل پژمرده شد و از دست من به زمین افتاد از این پیش آمد به سختی اندوهناک شدم آن مرد به من تهنیت گفته و اضافه کرد جز این گل، گل دیگری را از دست نخواهی داد. به آن مرد گفتم تو کیستی؟ که خدا تو را نیک بخت بسازد؟ گفت: سالمم! در حالی که از دیدن رؤیا فرحناک بودم از خواب بیدار شدم و رؤیا را این چنین تعبیر کردم که آن سبزی، زن شایسته ای است که روزی من می شود و گلی که در آن ظاهر شد فرزندان همان زن اند و آن گل که از دست دادم فرزندی است که از دست می دهم و نام آن مرد که سالم است مژده می دهد که فرزندان دیگر تو سالم می مانند، طولی نکشید با دختر فقیه مغربی ابو منصور محمد بن ابوعبدالله بختری طائی، وصلت کردم و فرزندی از او به نام علی روزی من شد، از حوادث دهر، یک سال و چند روز از عمر او نگذشته بود از دنیا رفت، اندوه گذشتگانم را تجدید کرد و در ضمن آن از داشتن فرزند مایوس گردیدم، روزگاری نگذشت که احساس کردم همسرم آبستن شده است خرسند گردیده و همتم زیادتر شد و در هر نمازی که می خواندم به خواندن دعا و درخواست اجابت آن کوشش زیاد داشتم و در ضمن آن، به اطلاع من رسیده بود هرگاه کسی طالب فرزندی باشد در نماز تهجد در دعای دست (قنوت) نماز وتر پیش از آن که به رکوع برود این دعا را بخواند.

رب لاتذرنی فردا و انت خیر الوارثین، رب هب لی من لدنک ذریه طیبه انک سمیع الدعاء، اللهم لاتذرنی فردا وحیدا مستوحشا فیکصر شکری عند تفکری، بل هب الی من لدنک دنیا و عقبا ذکور و اناثا أسکن الیهم فی الوحشه و آنس بهم فی الوحده و أشکرک عند تمام النعمه، یا وهاب یا عزیز یا عظیم أعطنی فی کل عافیه منا منک و ارزقنی خیرا حتی أنال منهم رضاک عنی فی صدق الحدیث و شکر النعمه و الوفاء بالعهد انک علی کل شیء قدير: پروردگارا مرا تنها مگذار و تو بهترین ارث برندگان می باشی پروردگارا از سوی خودت فرزندان و نوادگان شایسته ای به من کرم کن و درخواست مرا بپذیر که تو هستی که دعای مرا می شنوی، پروردگارا مرا تنها مگذار که از تنهایی به وحشت افتم و آنگاه که به اندیشه تو درمی آیم از سپاس گزاری تو باز بمانم بلکه پروردگارا از تو می خواهم تا دنیا و عقبی و فرزند پسر و دختر به من روزی کنی تا از این راه، ترس و بیم را از خود دور بسازم و در هنگام تنهایی با آنها انس بگیرم و آنگاه که

نعمت تو به اتمام برسد به سپاس گزاری از تو بپردازم ای خدای وهاب که همواره بخشایش تو ما را رهین منت خود قرار می دهد و ای خدای بزرگ، عافیت و تندرستی را نصیب من بگردان و از خوبی برخوردارم بساز تا از سوی آنها به خرسندی تو نایل بیایم و راست بگویم و از نعمت تو شکر گزاری کنم و به پیمان خویش وفا نمایم که تو بر همه چیز توانائی». آری به خواندن این دعا مواظبت می کردم، در اوائل ماه شوال بود پس از نماز و بعد از فارغ شدن از ذکر که در زیر آسمان یعنی در حیاط منزل قرار داشتم در خواب دیدم که مردی از دیوار منزل بیرون آمد و در پشت سر من در طرف شمال توقف کرد و آغاز سوره مریم را تا «اسمه یحیی» تلاوت نمود. پس از آن که از خواب بیدار شدم با خود گفتم از این خواب استفاده می شود فرزندی خدای متعال به نام یحیی به من اعطا می کند و این فرزند باقی می ماند و از خدا سپاس گزاری کردم بار دیگر خواب بر من غلبه کرد همان مرد را دیدم که در برابر من قرار گرفت و آیه مبارکه «یا مریم» را تا «و یرث من آل یعقوب» تلاوت کرد و ساکت شد، از خواب بیدار شدم، تعبیر کردم، از این رؤیا به دست می آید، فرزند باقی می ماند و از من ارث می برد، و به شکر خدا پرداختم و در این حال بودم که بامداد دمید به فریضه صبحگاهی اشتغال ورزیدم.

یحیی می گوید: پدرم می گفت آن شب که تو متولد شدی در خواب دیدم کسی سوره مریم را تا آیه «و آتیناه الحکمه صبیا» تلاوت کرد از خواب بیدار شدم، زنانی که در آن هنگام حضور داشتند خنده کنان نزد من آمدند و مرا به فرزند پسری مژده دادند از خدا سپاس گزاری کردم و تو را نزد خود طلبیدم، اذان به گوش راست و اقامه به گوش چپ تو گفتم و کامت را با تربت حضرت سیدالشهدا علیه السلام که با آب خوشگوار مخلوط شده بود برداشتم و نام تو را یحیی و کنیه ات را ابوالفضل انتخاب کردم و میلاد تو در اوائل شوال سال ۵۷۵ ه. ق و مصادف با سالی بود که امام ناصر در آن سال به والی گری رسیده بود.

شیخ عمادالدین یحیی بن احمد شارح مفتاح به طوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ اظهار

داشته است: وی از مشایخ اصحاب ما می باشد لیکن به پندار من، مترجم حاضر از علمای عامه است و مؤلف آن رساله، اشتباه کرده است. و دور نیست این شخص، همان مؤذنی مشهور باشد که مفتاح سکاکی را شرح کرده است.

شیخ یحیی بن حسن قرشی

وی فاضل دانشور و بزرگوار و از فضیلتی بزرگ و مؤلف کتاب منهج التحقيق است و مؤلف کتاب الانوار البدريه فی کشف شبه القدریه پاره ای از اخبار و تحقیقات دیگر را از آن نقل کرده است از جمله می نویسد: وی در آن کتاب، اظهار داشته است، مجبره یعنی عامه را از آن جهت اهل سنت گفته اند که معاویه، سالی که مردم را به سب حضرت مولی علی (علیه السلام) تشویق نمود آن سال را «عام السنه» نامید و به همین مناسبت آنان به اهل سنت، معروف گردیدند.

مؤلف گوید: از نقل این موضوع، به دست می آید، شیخ مترجم از شیعیان است. و در یکی از کتابهای اصحاب دیدم، آن گاه که یزید، حضرت سیدالشهدا علیه السلام را شهید کرد و سر مطهرش را به شام آوردند دستور داد آن سر مطهر را بر دروازه شهر یا در ورودی کاخ او نصب کردند و هر کسی که می خواست به یزید تقرب پیدا کند و علاقه خودش را نسبت به کار او نشان بدهد و از آن حضرت علیه السلام شماتت نماید از آن در وارد کاخ یزید می شد و آن شخص را به این جهت «ستی» یا «اهل سنت» گفتند.

شیخ حسن بن علی بن عبدالعالی در کتاب عمده المقال فی کفر اهل الضلال می نویسد: همدستان معاویه و امویهای دیگر، خود را اهل سنت و جماعت قلمداد می کردند و اظهار می داشتند ما از آنها بی به شماریم که سب علی علیه السلام و گروهی از بنی امیه را، ست خویشتن قرار داده ایم و در روزگار عباسیها که دوستان اهل بیت علیهم السلام آنها را از این نقطه نظر مورد تشنیع و اعتراض قرار دادند، تدلیس کرده و گفتند مراد ما از سنت، سنت و رویه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و جماعت اصحاب اوست تا آنجا که نوشته است این نام، هم اکنون به این گروه گفته می شود و خود آنها از چگونگی وجه تسمیه اش بی اطلاع می باشند.

از کرایسی نقل کرده وی گفت: نخستین کسی که این نام را بکار برد یزید بن معاویه بود، آن گاه که سر مطهر حضرت سیدالشهدا علیه السلام را از در مخصوص نزد او بردند هر کس که از آن در داخل می شد او را سستی می گفتند. مؤلف الزواجر و المواعظ (۱) گفته است معاویه، آن سال را «عام السنه» نامید. ابن عبد ربه در کتاب العقد می نویسد: آن گاه که حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام با معاویه صلح کرد معاویه آن سال را «عام الجماعه» نامیده است. از گواهی علمای عامه، به دست می آید که ریشه نام گذاری آنها از کجا به دست آمده است.

ابن طاووس در کتاب الطرائف (۲) و دیگری نیز همین وجه تسمیه را نقل کرده است.

حکیم یار علی تهرانی معروف به حکیم خیری

تاریخ عالم آرا می نویسد: مرد فاضل صاحب حال و از اصحاب فضل و کمال و بسیار خوش صحبت و شکفته طبع و مطایبه دوست بود و شاه تهماسب صفوی را توجه و التفات تمام به مشارالیه بود و به خدمت معالجه غربا و مردم بی مؤنث گشته، رتق و فتق شربتخانه خیری به آن جناب تعلق داشت بدین جهت به حکیم خیری، مشهور شده بود و دو پسر قابل داشت، حکیم نورالدین، علی و حکیم شرف، هر دو مورد تربیت پدر بودند و در خدمت مرجوعه، معاونتش می نمودند، مرد سخی طبع، مهمان دوست بود، در آخر ایام حیات او، پسرانش، هر دو از زراعت و عمارت و محصول حلال خود، سفره درویشان بر سر راه گشود، به خدمت اعزه و آینده و رونده قیام می نمودند. پایان (۳)

ص: ۴۷۸

۱- کتاب الزواجر و المواعظ، تألیف ابو احمد حسن بن عبدالله بن سعید بن حسن عسکری (م ۳۸۲) که شرح حال آن در ترجمه ریاض العلماء، ج ۱، ص ۲۳۱ آمده است.

۲- طرائف، ج ۱، ص ۲۰۵.

۳- عبارات مزبور را بدون کم و زیاد از جلد ۱ ص ۱۶۹ کتاب تاریخ عالم آرا نقل کرده ایم و مؤلف هم همان عبارات را به عربی برگردانیده است.

سید ابوطالب یحیی بن حسین (حسن) بن هارون حسینی هروی

وی از دانشوران بزرگوار اصحاب ما می باشد و سال ۳۰۵ ه. ق از ابو الحسین نحوی روایت می کرده است. و سید علی بن ابی طالب حسنی آملی و سید محمد بن جعفر حسنی استرآبادی از وی روایت داشته اند و شیخ منتجب الدین بن بابویه، با سه واسطه در بعضی از احادیث کتاب الاربعین خویش از وی روایت می کرده. لیکن ترجمه او را در کتاب فهرست ایراد ننموده است.

از تألیفات این بزرگوار کتاب الامالی است (۱) و سید بن طاووس در کتاب اقبال برخی از اخبار را از آن کتاب نقل کرده است.

مؤلف گوید: در یکی از مدارک نام پدر یحیی (حسن) آمده است و در همان جا از این سید، به یحیی بن حسین حسینی تعبیر نموده و نام جدش (هارون) را به جهت رعایت اختصار متذکر نشده است. بنابراین، تغایری در کار نخواهد بود و گاهی هم او را سید حسین بن یحیی معرفی کرده است. و در یکی از سندهای برخی از کتابهای اربعین که گویا از جد شیخ منتجب الدین باشد چنین آمده است: خیر داد به من ابوعلی محمد بن محمد مفری (رحمه الله) به قرائتی که بر او داشتم از سید ابوطالب یحیی بن حسین بن هارون حسنی، از ابواحمد، محمد بن علی (رحمه الله) از محمد بن جعفر قمی، از احمد بن ابوعبدالله رقی، از حسن بن محبوب، از صفوان بن یحیی، از حضرت صادق علیه السلام.

من در کتابهای رجال، ترجمه مترجم حاضر را به همین اندازه از تفصیل هم به دست نیآورده ام آری آنچه در کتابهای مزبور آمده وی را چنین معرفی کرده اند یحیی بن حسن علوی مؤلف کتاب مسجد النبی (صلی الله علیه و آله) و این که او از تلعبیری روایت داشته است (۲)

ص: ۴۷۹

۱- کتاب امالی به نام «تیسیر المطالبه در بیروت به طبع رسیده است . م.
۲- پیش از این نوشتیم کتاب امالی وی، به طبع رسیده است در آغاز آن کتاب، ترجمه و نسب او به شرح زیر نوشته شده است ابوطالب یحیی بن حسین بن هارون بن حسین بن محمد بن هارون بن محمد بن قاسم بن حسین بن زید بن حسن بن علی بن ابیطالب علیهم السلام مؤلف امالی تقریباً در سال ۳۴۰ ه. ق در آمل در خانواده علم و عمل و سیادت و جلادت در راه خدا متولد شد. اساتید او پدرش حسین بن هارون و ابو العباس احمد بن ابراهیم و یحیی بن مرتضی و علی بن اسماعیل و ابو الحسین بصری و دیگران بوده از وی از علمای اهل بیت و یکی از پیشوایان حدیث است پس از درگذشت برادرش مؤید بالله احمد به جای او برقرار شد و مردم آمل به عنوان پیشوایی زیدیه با وی بیعت کردند و به نام (الناطق بالحق) ملقب گردید و ۱۳ سال به منصب امامت زیدیه برقرار بود و در سن بیشتر از هشتاد سال سنه ۴۲۴ ه. ق درگذشت. آثار او المجزی؛ جامع الادله؛ التحرير؛ شرح التحرير؛ مبادی الادله و الدعاء و الافاده و شرح المبالغ و المسجد و نساب طالبین؛ امالی وی در یک مجلد که مشتمل بر ۶۴ باب است به طبع رسیده است . م.

پیش از این و در آینده هم گروهی را به عنوان یحیی معرفی کرده و معرفی خواهیم کرد که ممکن است همه آنها عنوان یک شخص باشد به همین مناسبت باید دقت نمود تا اشتباهی اتفاق نیفتد.

شریف یحیی بن قاسم علوی

وی از دانشوران بزرگوار و معاصر با علامه و دیگران بود بلکه از معاصران فرزندش شیخ فخر الدین هم می باشد.

استاد استناد ایده الله تعالی در مجلد سوم صلوات بحار به مناسبت یادآوری از سند دعای صباح و مساء حضرت مولی علی علیه السلام پس از آن که آن دعا را از اختصار المصباح سید ابن باقی نقل کرده است و همچنین به سند دیگر از شیخ علی کرکی یاد کرده است و پیش از این ذیل ترجمه ملا درویش محمد اصفهانی به آن اشاره نمودیم. می نویسد: در یکی از کتابها، سند دیگری، برای آن دعا به دست آوردم و آن این است که شریف یحیی بن قاسم علوی، اظهار داشته است، صحیفه بالابلندی را به دست آوردم در آن صحیفه به خط مبارک سید و جدم امیرالمؤمنین علیه السلام چنین تویع شده بود: بسم الله الرحمن الرحیم، دعای حاضر همان دعائی است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به من

آموخت و خود آن بزرگوار هر بامداد به خواندن آن دعا مواظبت می فرمود و دعا این است: اللهم يا من دلع لسان الصباح تا به آخر دعا (۱)

در آخر آن صحیفه، چنین توقع فرموده است «کتابه علی بن ابیطالب در ساعت آخر روز پنجشنبه ۱۱ ذیحجه سال ۲۵ ه. ق.

و خود شریف گفته است: من، دعای صباح را از خط مبارک آن حضرت که به قلم کوفی بر ورق آهو مرقوم فرموده بود در ۲۷ ذیقعدہ سال ۷۳۴ ه. ق در این جا، نقل کردم (پایان).

و مؤلف گوید: اصل خط مبارک حضرت مولانا امیر المؤمنین علیه السلام در روزگار ما در «خلج فارس» موجود بود و همان خط شریف را به سلطان عصر ما اهدا کردند و هم اکنون آن خط مبارک در خزینہ سلطان، موجود می باشد.

شیخ فقیه افضل نجیب الدین ابوزکریا (یا: ابومحمد) یحیی بن احمد بن

یحیی بن حسن بن سعید هذلی حلی . وی فاضل دانشور و عامل کامل فقیه ادیب و نحوی، معروف به شیخ نجیب الدین، مؤلف کتاب الجامع و پسر عموی محقق مؤلف الشرایع است و او را گاهی یحیی بن سعید می گویند و اسامی نیاکانش را بجهت اختصار، حذف می کنند.

و فرزندش شیخ صفی الدین ابو عبدالله بن شیخ نجیب الدین ابو احمد یحیی هم از علما بوده و ترجمه حالش پیش از این یادآوری شده است.

به طوری که از اسانید اربعین شهید (قدس سره) استفاده می شود گروه بسیاری از

ص: ۴۸۱

۱- این دعا در کتابهای ادعیه آمده است و حکیم متأله مرحوم حاج ملاهادی سبزواری (قده) شرحی بر دعای صباح مرقوم فرموده همراه با شرح جوشن کبیر که تألیف آن بزرگوار می باشد به طبع رسیده است. بعضی از بزرگان به خواندن این دعا در هر روز مواظبت داشته و اظهار داشته تا آخر عمر از برکت این دعای شریف به هیچگونه ناراحتی و دردسری مبتلا نگردیدم و در رؤیائی حضرت مولی (علیه السلام) را به خواب دیدم مرا به مداومت آن تشویق و امر فرمود - م.

دانشوران از یحیی بن سعید روایت داشته است از جمله سید مجدالدین، ابوالفوارس محمد بن علی بن اعرج حسینی پدر سید عمید الدین، و یحیی نیز از گروه بسیاری روایت می کرده از قبیل سید فقیه محیی الدین ابو حامد محمد بن عبدالله بن علی بن زهره حسینی (۱).

شیخ معاصر در امل الأمل می نویسد: شیخ ابوزکریا معروف به یحیی بن سعید فرزند احمد بن یحیی بن حسن بن سعید هذلی از فضیلتی روزگارش بوده است و سید عبدالکریم بن احمد بن طاووس، کتاب معالم العلماء ابن شهر آشوب و کتابهای دیگر را از وی روایت می کرده و من این سند را به خط خود ابن طاووس دیده ام و علامه حلی هم از وی روایت داشته است. کتاب جامع الشرائع و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد. علامه او را به عنوان پارسائی و پرهیز کاری ستوده است.

ابن داوود گفته است: یحیی بن احمد بن سعید، استاد ما پیشوای بس دانا و پرهیزکار و رهبر دانشوران روزگار خود بود و از فنون ادبی و فقهی و اصولی کمال بهره وری را داشته و از فضیلتی دیگر پرهیزکارتر و پارساتر به شمار می آمده است تألیفات محققانه ای دارد از قبیل الجامع للشرایع در فقه و المدخل در اصول فقه و کتابهای دیگر و سال ۶۹۰ ه. ق در گذشته است.

شیخ حسن و دیگران نوشته اند: نجیب الدین یحیی بن احمد بن یحیی بن حسن بن سعید، پسر عموی محقق، جعفر بن حسن بن یحیی بن حسن بن سعید حلی است.

علامه در اجازه (۲) خود می نویسد: شیخ اعظم، خواجه نصیر الدین محمد بن حسن

ص: ۴۸۲

۱- شهید در سند حدیث اول اربعین نوشته است: نجیب الدین یحیی بن سعید حتی از سید فقیه محیی الدین ابو حامد محمد بن زهره حسینی و در حدیث نهم نوشته نجیب الدین از عربی بن مسافر عبادی و در حدیث سی ام نوشته یحیی بن سعید از ابو حامد سید محیی الدین و در حدیث سی و سه نوشته از پدرش از سید محیی الدین و در حدیث سی و هفت نوشته علامه حلی و محمد بن علی بن اعرج از یحیی بن سعید و او از سید محیی الدین از شاذان روایت داشته است. م.

۲- مراد از آن، اجازه ای است که علامه برای ابناء ابن زهره مرقوم داشته و صورت آن اجازه در مجلد ۱۰۷ مجلد اجازات بحار الانوار آمده است. م.

طوسی وزیر سلطان هولاکو بود، هولاکو وی را به عراق گسیل داشت، خواجه وارد حله شد فقهای آن سرزمین گرد او اجتماع کردند، خواجه از فقیه نجم الدین ابوالقاسم، جعفر بن سعید (محقق حلی) پرسید: اعلم این گروه کیست؟ محقق پاسخ داد: همگان از فضلا و علما می باشند چنان که هر گاه یکی از آنها در فنی مبرز باشد دیگری در فن دیگر مهارت دارد. خواجه پرسید: کدام یک از ایشان در فن کلام و اصول فقه، مهارت دارد و اعلم از دیگران است؟ محقق پدر من سدید الدین، یوسف بن مطهر و فقیه مفیدالدین محمد بن جهم را معرفی کرد و گفت: این دو تن در فن کلام و اصول فقه، اعلم از دیگرانند. شیخ یحیی بن سعید از رفتار محقق ناراحت شد و نامه عتاب آمیز همراه با ابیاتی برای او نوشت و ابیات مزبور عبارت است:

الاتهن من عظیم قدر و إن کن

ت مشاره إليه بالتعظیم

فاللیب الکریم ینقص قدره

بالتعدی علی اللیب الکریم

ولغ الخمر بالعقول رمی ال

خمر بتنجیسه و بالتحریم

- شایسته نیست کسی که موقعیتی پیدا کرده است دیگری را مورد اهانت قرار بدهد.

- زیرا هرگاه انسان خردمند و باکریم نسبت به انسان خردمندی توهین کند از موقعیت و مقدار او کاسته خواهد شد.

- شرابی که پلید و محکوم به حرمت است و عقول را بازیچه خود قرار می دهد باید آن را ریخت و از وجود آن، صرف نظر کرد.

در ذیل آن اضافه کرده چگونه در حضور خواجه از ابن جهم و ابن مطهر نام بردی و از من خاطر کردی؟ محقق در پاسخ او نامه ای نگاشت و پوزش خواسته که هرگاه خواجه یکی از مسائل کلام و اصول فقه را می پرسید ممکن بود در پاسخ او متوقف شوی و موجبات سرشکستگی ما را ایجاد نمائی! و مؤلف گوید: یحیی بن سعید از جمله دانشورانی است که علمای شیعه و بزرگان اهل سنت به فضیلت و مقام علمی او اتفاق کرده اند. سیوطی که یکی از علمای عامه است در کتاب الوعات فی طبقات اللغویین و النحات می نویسد: یحیی بن احمد بن

یحیی بن سعید نجیب الدین هذلی حلی شیعی، ذهبی می گوید: وی از لغویها و ادبا بود، حافظ حدیث و بینای به لغت و ادب و از رافضیان بزرگوار و شاگرد ابن اخضر(۱) بود سال ۶۰۱ ه. ق در کوفه متولد شد و در شب عرفه سال ۶۸۹ ه. ق وفات یافت(۲).

مؤلف گوید: شیخ جلال الدین، ابو محمد، حسن بن نما حلی و سید شمس الدین محمد بن ابوالمعالی موسوی و دیگر از بزرگان از یحیی بن سعید نجیب الدین، روایت کرده اند.

برخی از بزرگان اظهار داشته است، محمد بن ادريس حتى فقيه بنام (و مؤلف سرائر) جد مادری شیخ نجیب الدین مترجم حاضر است و از کسانی که به این موضوع، تصریح کرده اند شهید اول در کتاب الذکری و سید داماد در حواشی شارع النجاه و سید در حواشی مزبور نوشته است شیخ نجیب الدین، سبط ابن ادريس است یعنی مادر او دختر ابن ادريس می باشد(۳) به طوری که یکی از علما اظهار داشته است یحیی بن سعید از شاگردان پسرعمویش محقق حلی است.

شیخ معاصر در شرح حال مترجم حاضر نوشته است: سید عبدالکریم بن طاووس کتاب معالم العلماء را از ابن سعید روایت کرده و من سند این روایت را به خط ابن طاووس دیده ام (مرادش از ابن طاووس همان سید عبدالکریم است و صورت خطش این

ص: ۴۸۴

۱- سیوطی در بغیة الوعاه، ابوالحسن علی بن عبدالرحمن بن اخضر را که سال ۴۱۵ ه. ق وفات یافته نام برده است حال آن که ابن اخضر ۸۷ سال پیش از تولد یحیی در گذشته است - م.

۲- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۶.

۳- از قرائن تاریخی استفاده می شود نجیب الدین یحیی نواده بلافصل ابن ادريس نبوده است و اگر بر فرضی که از نواده های وی باشد با واسطه است زیرا نوشته اند ابن ادريس در سال ۵۵۸ ه. ق به حد بلوغ رسیده بنا بر این سال تولد او ۵۴۳ ه. ق می باشد و چنان که مؤلف نقل کرده نجیب الدین سال ۶۰۱ ه متولد شده و فاصله تولدشان ۵۸ سال بوده و بر فرضی که ابن ادريس ۲۵ سال عمر کرده باشد باز هم درست نیست مادر او دختر ابن ادريس باشد زیرا ابن ادريس ۳۳ سال پیش از تولد او وفات یافته است . م.

است: «بلغ قرائه علی شیخنا العلامة بقیه المشیخه نجیب الدین، یحیی بن سعید ادام الله برکته فی ثانی عشر ذی القعدة سنه ست و ثمانین و ستمأه کتبه عبدالکریم بن طاووس الحسنی حامد مصلیه مستغفره» یعنی این کتاب در سال ۶۸۶ ه. ق بر شیخ علامه باقیمانده مشایخ قرائت گردید.

و نیز مؤلف گوید: از تألیفات مترجم حاضر کتاب الفحص و البیان عن اسرار القرآن است این کتاب را شیخ زین الدین بیاضی در کتاب الصراط المستقیم به وی نسبت داده است و اضافه کرده نجیب الدین، در تألیف این کتاب، آیات داله بر اختیار بنده را با آیات داله بر جبر را مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده است که آیات اختیار هفتاد بار بیشتر از آیات جبر می باشد.

از تألیفات اوست کتاب نزهه النظر فی الجمع بین الأشباه و النظائر این کتاب را گروهی از علما از آثار او نام برده اند و استاد استناد در اول بحار به این معنی تصریح کرده است و آن کتاب را همراه با کتاب جامع الشرایع یادآوری کرده و مطالبی را از هر دوی آنها نقل نموده و هر دو کتاب را مورد اعتماد خود قرار داده است و اضافه کرده این هر دو کتاب، از تألیفات شیخ افضل، نجیب الدین یحیی بن سعید است و مؤلف آنها از مشاهیر علمای دقیق النظر بوده و تحقیقات او در میان متأخران از علما، متداول می باشد و او پسر عموی محقق حلی مؤلف الشرائع والمعتبر است.

برخی از علما در اظهار نظر خود گفته است کتاب نزهه الناظر از تألیفات نجیب الدین نمی باشد. و نسخه ای از آن کتاب، در نزد ما موجود است. و کتاب ارزنده ای است که تحقیقات فراوانی در مسائل فقهی دارد و مسائل مزبور را که متعدد بود و شبه و نظیری داشته در آن ایراد کرده است. ابن داوود مؤلف رجال هم که معاصر با وی بوده کتابی به نام الاشباه و النظائر به همان سبک تألیف نموده است در عین حال، کتاب مزبور را از تألیفات نجیب الدین مترجم حاضر ندانسته اند.

و گاهی برای ادعای خود چنین برداشت کرده اند که بر پشت یکی از نسخه های کهن آن کتاب چنین آمده است که کتاب حاضر از تألیفات شیخ مهذب الدین، حسین بن محمد بن عبدالله می باشد و گاهی به پندار می آید که مهذب الدین، همان شیخ حسین بن

رده باشد و ما پیش از این، تفصیل آن را ذیل شرح حال هر دو ایراد کرده ایم.

در عین حال، نسخه ای که به شیخ مهذب الدین، حسین بن محمد بن عبدالله نسبت داده اند دارای دیباچه زیادی است و به طوری که خود او در آغاز دیباچه مرقوم داشته است این کتاب را برای فرزندش تألیف نموده و نسخه ای که به مترجم حاضر نسبت داده شده دارای دیباچه مفصلی نبوده بلکه در آغاز آن چنین آمده است: «الحمد لله رب العالمین و الصلوه علی رسوله محمد و آله اجمعین» سپس می نویسد: آگاه باش این کتاب را برای تو تصنیف کردم و اشباه و نظایر احکام را در آن گرد آوردم و به نزهه الناظر فی الجمع بین الأشباه والنظائر نامیدم، فصل، عبادت فعلی است (۱).» تا به آخر.

از تألیف او کتاب معالم الدین در فقه است، این کتاب را نواده شیخ علی کرکی در رساله اللمعه فی مسئله صلوه الجمعه به وی نسبت داده است.

کفعمی در یکی از مجموعه هایش کتاب کشف الالتباس عن نجاسه الأرجاس را به وی نسبت داده و مسئله نجاست مشرکان را از آن نقل کرده است.

از تألیفات او کتابی است در سفر که شهید در ذکری آن را به وی منسوب دانسته است.

در پشت کتاب نهج البلاغه سید رضی (ره) اجازه ای دیدم که آن را شیخ

ص: ۴۸۶

۱- الذریعه، ج ۲۴، ص ۱۲۵ می نویسد: نزهه الناظر منسوب به نجیب الدین یحیی است. ریاض العلماء نسخه ای از آن را که سال ۶۷۴ ه. ق (که پانزده سال پیش از رحلت مؤلف بوده) دیده و آن را به حسب آنچه بر پشت آن کتاب نوشته تألیف مهذب الدین، حسین دانسته و احتمال داده مهذب الدین همان حسین بن رده است که از مشایخ سدید الدین، یوسف پدر علامه حلی است پس از آن مطالبی که در بالا- ترجمه شد ایراد کرده و اضافه کرده انتساب کتاب به ابن رده که شانزده سال پیش از مؤلف در گذشته درست نیست و به گمان می رسد یحیی بن سعید کتاب مزبور را دیده و از آنجا که مورد پسندش بوده به استنساخ امور مهمه آن پرداخته و دیباچه طولانی آن را اسقاط نموده و نظر به این که از مؤلف آن اطلاعی نداشته نام مؤلف را ذکر نکرده است و به مناسبت این که به خط نجیب الدین، بوده دیگران آن را به وی نسبت داده اند و پس از ایراد مطالبی می نویسد: این کتاب سال ۱۳۱۸ ه. ق به طبع رسیده و آن را تألیف محقق حلی شمرده و شکی نیست این انتساب نابجا است و در این روزگار هم به طبع رسیده است - م.

نجیب الدین مترجم حاضر به خط شریف خویش برای سید عز الدین، حسن بن علی بن محمد بن علی معروف به ابن ابرو حسینی مرقوم داشته و من صورت آن اجازه را در ذیل ترجمه آن سید ایراد کرده ام و تاریخ آن ۶۵۵ ه. ق است و خط وی متوسط بوده و نسبش را در آن اجازه چنین آورده است «یحیی بن احمد بن یحیی بن سعید» و لفظ حسن را که یکی از نیاکان اوست از میان یحیی و سعید حذف کرده و کار آسانی است زیرا انتساب به جد شایع است و اسقاط اسم مزبور از همین باب می باشد.

و اجازه دیگری هم نجیب الدین به خط شریف خود در پشت نهج البلاغه برای سید نجم الدین، ابوعبدالله حسین بن اردشیر بن محمد طبری مرقوم داشته و من این اجازه را در ذیل ترجمه وی نگاشته ام و تاریخ آن ۶۷۷ ه. ق است و خطش متوسط است. و از هر دو اجازه بر می آید، نجیب الدین نهج البلاغه را از سید محیی الدین، ابوحامد، محمد بن عبدالله بن علی بن زهره حسینی حلبی از ابن شهر آشوب روایت داشته است تا به آخر سند روایت، و در هر دو اجازه به توسط سید محیی الدین یاد شده از سید عز الدین، ابو الحارث، محمد بن حسن بن علی حسینی بغدادی از قطب راوندی روایت داشته تا به آخر سند.

و یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ، نجیب الدین، را در ردیف مشایخ نام برده و او را چنین معرفی کرده است شیخ نجیب الدین، یحیی بن محمد بن حسن بن سعید مصنف جامع الشرایع.

مؤلف گوید: ممکن است اشتباهی در نسخه رساله اتفاق افتاده باشد زیرا نام پدر

نجیب الدین، احمد است نه محمد.

شهید اول در شرح ارشاد در بحث قضاء صلوه فائته، مسئله مفرده را در این خصوص به مترجم حاضر نسبت داده و پس از این هم همین مسئله را از جدش شیخ یحیی بن سعید که پس از این یادآوری خواهد شد ذکر خواهیم کرد که وی در آغاز، قائل به تضییق بوده پس از آن، از رأی اولی خود بازگشته و قائل به توسعه شده است.

از اجازه شیخ حسین بن علی بن حماد لثنی واسطی که به شیخ نجم الدین، خضر بن محمد بن نعیم مطار آبادی بر می آید که پدر شیخ حسین یعنی شیخ علی بن حماد از شیخ

نجیب الدین یحیی بن سعید مترجم حاضر روایت داشته و از همان اجازه استفاده می شود شیخ نجیب الدین، یحیی بن سعید مترجم حاضر از محقق شیخ ابو القاسم، جعفر بن یحیی

حلی مؤلف الشرایع یعنی پسر عمویش روایت داشته است و از مواضع دیگر هم همین سند استفاده می شود.

از اجازه شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی استفاده می شود: نجیب الدین، یحیی بن سعید، مترجم حاضر از شیخ سعید فقیه قدوه علما نجیب الدین، ابو ابراهیم محمد بن نما حلی ربعی و سید سعید اجل علامه امام ادبا و مرجع نسب شناسان و فقیهان شمس الدین ابوعلی، فخار بن معد موسوی روایت داشته است. و در همان اجازه اظهار کرده نجیب الدین یحیی مترجم حاضر از سید امام مرتضی سعید علامه محیی الدین ابو حامد، محمد بن زهره حسینی حلبی اسحاقی از ابن شهر آشوب روایت می کرده و شیخ جلال الدین ابو محمد، حسن بن نما، از نجیب الدین یحیی روایت داشته است لیکن باید دانست که سید جلال الدین یاد شده، سید بن زهره مشهور مؤلف غنیه نیست بلکه به طوری که در شرح حالش توضیح دادیم وی برادر زاده اوست.

کفعمی در حواشی کتاب فرج الکرب می نویسد: نجیب الدین یحیی بن احمد بن سعید (قدس الله سره) تألیفات مشتمل بر تحقیقات ارزنده ای دارد از قبیل کتاب الجامع در فقه و کتاب المدخل در اصول فقه و کتابهای دیگر.

و یکی از فضلا او را چنین ستوده است.

لیس فی الناس فقیها

مثل یحیی بن سعید

صنف الجامع فقیها

قد حوی کل شرید

- در میان دانشوران، فقیهی مانند یحیی بن سعید وجود ندارد. - زیرا او کتاب الجامع را که مشتمل بر همگی متفرقات فقهی است تصنیف نموده دیگری در تعریف او گفته است:

یا سعید الجدود و یابن سعید

ما رأینا کمثل بحثک بحث

أنت یحیی و العلم باسمک یحیا

ظنه العالم المحقق وحیا

- ای پسر سعید و ای کسی که همه نیاکان تو مردم نیک بخت اند نام تو یحیی است و دانش هم از برکت وجود تو زنده می گردد.

- هیچ گونه بحث و تدریس را مانند بحث تو ندیده ایم تا آنجا که دانشمند محقق بحث تو را به منزله وحی مشاهده می کند.

مؤلف گوید: از پایان کتاب الجامع او به دست می آید نجیب الدین از گروهی از دانشوران از قبیل سید محیی الدین ابوحامد، محمد بن عبدالله بن علی بن زهره حسینی حلبی و از شیخ محمد بن ابو البرکات بن ابراهیم صنعانی روایت داشته است.

پیش از این به ترجمه احوال صفی الدین، محمد بن نجیب الدین محمد بن یحیی بن سعید حلّی اشاره کردیم. پیدا است که وی فرزند یا نواده اوست (۱).

از اربعین شیخ شهید استفاده می شود: معظم له از زاهد جلال الدین ابو محمد، حسن بن احمد بن نما حتی از شیخ فقیه نجیب الدین یحیی بن سعید از سید محیی الدین ابو حامد محمد بن عبدالله بن زهره حسینی اسحاقی از شریف فقیه عزالدین، ابو الحارث محمد بن حسن بن علی حسینی بغدادی روایت داشته است (۲).

از کتاب فرحه الغری سید عبدالکریم بن طاووس استفاده می شود که وی از یحیی بن سعید مترجم حاضر از محمد بن ابو البرکات روایت می کرده است (۳).

ملا نظام الدین قرشی در نظام الأقوال می نویسد: یحیی بن احمد بن یحیی بن

ص: ۴۸۹

۱- شهید اول در سند حدیث سی و سوم می نویسد: خبر داد به ما شیخ زین الدین در تاریخش از شیخ امام علامه ابو عبدالله محمد بن شیخ فقیه امام شیخ طائفه نجیب الدین ابواحمد یحیی بن احمد بن سعید حلّی بنابراین صفی الدین نواده یحیی است و ممکن است لقب محمد هم نجیب الدین باشد - م.

۲- سند مزبور در آغاز حدیث سیام اربعین شهید آمده است . م.

۳- در اجازه مفصلی که یکی از شاگردان یحیی مرقوم داشته و صورت آن در مجلد ۱۰۷ بحار آمده نوشته است یحیی بن سعید از شیخ محمد ابو البرکات صنعانی و شیخ عزالدین بن حسین غروی و ابو حامد بن زهره روایت داشته است . م.

حسن بن سعید عموزاده محقق نجم الدین، امام علامه ورع و قدوه علما همگی فنون ادبی و فقهی و اصولی را دارا بود و از فضیلتی دیگر پرهیز کارتر و پارسا تر به شمار می آمد تصانیفی دارد که همگی آنها مشتمل بر تحقیقات فراوانی است از جمله الجامع للشرایع در فقه و کتاب المدخل در اصول فقه و کتابهای دیگر در ذیحجه سال ۶۹۰ ه. ق در گذشت (۱). علامه (قدس سره) از وی روایت داشته است.

حموینی در فرائد السمطین می نویسد: در ماه ذیقعد سال ۶۷۱ ه. ق در خانه او به قرائت از او نایل آمده و او از سید محیی الدین ابو حامد محمد بن عبدالله بن علی بن زهره حسنی حلبی از عمویش شریف نقیب امین الدین ابوطالب، احمد بن محمد بن جعفر حسنی (رض) به قرائتی که بر آن دو داشت و آنها از قاضی ابو الحسن علی بن عبدالله بن محمد بن ابی جراده از شیخ جلیل ابو الفتح عبدالله بن اسماعیل بن ابو عیسی از ابواسحاق بن ابوبکر رازی از علی بن مهرویه قزوینی روایت کرده است.

مؤلف گوید: از سبک سند به دست می آید پیش از جمله «به قرائتی که بر آن دو داشته اسمی افتاده باشد.

شیخ یحیی بن جعفر بن عبدالصمد عاملی کرکی

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی فاضل عالم و فقیه پارسا و از معاصران است. در شهر فراه از نواحی خراسان می زیسته (۲).

مؤلف گوید: در این روزگاران نشنیده ام عالم بنامی در شهر فراه زیست داشته باشد و خود شیخ معاصر به آنچه نوشته است داناتر است.

ص: ۴۹۰

۱- فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۶۵۲ می نویسد: در آخر شهر حله قبه عالی بنیان شده است که به قبه شیخ نجیب الدین یحیی بن سعید عموزاده محقق معروف می باشد لیکن اثر قبری از وی در آنجا نمی باشد. م.

۲- امل الآمل، ج ۱، ص ۱۹۰.

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی دانشمند محقق و جد محقق، نجم الدین جعفر بن حسن بن یحیی است. فرزندش از وی روایت داشته و نواده اش از فرزندش روایت داشته است. شیخ شهید (ره) او را چنین یاد کرده است شیخ علامه اسعد مغفور رئیس مذهب در روزگارش نجیب الدین یحیی بن حسن بن سعید مؤلف جامع و کتابهای دیگر (۱).

مؤلف گوید: آنچه را که شیخ معاصر از شهید نقل کرده است بیرون از دقت نمی باشد زیرا نجیب الدین یحیی مؤلف الجامع پسر عموی محقق است که به تازگی ترجمه احوال او را نوشتیم نه جد او. و ممکن است اشتباه از آنجا باشد که محض اختصار نسبت او را به جد داده اند زیرا نجیب الدین همان یحیی بن احمد بن یحیی بن حسن بن سعید است.

جد محقق، یحیی اکبر مترجم حاضر از عربی بن مسافر عبادی روایت می کرده و این سند از آغاز اربعین شیخ بهائی و کتابهای دیگر استفاده می شود (۲).

مترجم حاضر در روزگار خودش از فقهای بزرگ بوده است. شیخ شهید در شرح ارشاد در بحث قضای نماز فوت شده، قول به توسعه و عدم وجوب تقدیم فائمه را از او نقل کرده است و اظهار داشته از فقهای متأخر که قائل به توسعه بوده قطب الدین راوندی و نصیر الدین عبدالله بن حمزه طوسی و سدید الدین محمود حمصی و شیخ یحیی بن سعید جد شیخ نجم الدین، و نجیب الدین است فرزندش یحیی در تحقیقی که در این زمینه دارد قول توسعه را از وی نقل کرده است.

مؤلف گوید: مراد از فرزندش یحیی همان نواده اش شیخ نجیب الدین است که شرح حالش گذشت.

ص: ۴۹۱

۱- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۵

۲- شهید اول در سند حدیث نهم اربعین می نویسد: شیخ سالم بن محفوظ حتی از شیخ نجیب الدین یحیی بن سعید اکبر از شیخ عربی بن مسافر عبادی روایت داشته است. م.

شیخ شرف الدین یحیی بن عزالدین حسین بن عشیره بن ناصر بحرانی یزدی

وی از فضلالی شاگردان شیخ علی کرکی است و در شهر یزد از سوی او نیابت داشته و من عده ای از تألیفات او را که به خط خودش بوده در شهر یزد و شهرهای دیگر دیده ام و خطش متوسط است. در مجموعه ای از تحقیقاتش که به خط او می باشد و نزد ما موجود است تألیفات خود را به تفصیل ایراد کرده است. از آن جمله کتاب تلخیص تفسیر کبیر شیخ طبرسی همراه با تحقیقات و نکاتی که خود داشته است؛ تلخیص کتاب کشف الغمه فی معرفه الأئمه با اضافاتی که خود بر آن افزوده است؛ شرح الجعفریه استادش شیخ علی به نام التحفه الرضیه؛ هدایه التاج فی شرح رساله مناسک الحاج استادش شیخ علی مزبور؛ تلخیص کتاب الدیلمی یعنی کتاب ارشاد القلوب؛ نقد کتاب ثواب الاعمال و عقاب الاعمال صدوق؛ تلخیص کتاب المعارف ابن قتیبه، کتاب الانساب من امامنا القائم بالحق الی آدم علیه السلام و کتاب نهج الرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد از حضرت آدم تا حضرت قائم مهدی علیهما صلوات الله و شناخت اولیا و اعداء و قاتلان نشان؛ کتاب اللباب فی اثبات معرفه الانساب؛ تلخیص علل الشرایع صدوق؛ السعادات در دعا و در این کتاب به فوائد ارزنده ای اشاره کرده است؛ رساله فی اسباب الملک؛ رساله فی علم القرائه؛ رساله فی زیارت الرضا علیه السلام؛ رساله فی اثبات الرجعه؛ کتاب زبده الاخبار فی فضائل المخلصین الاطهار؛ کتاب مقتل امیر المؤمنین علیه السلام؛ کتاب مقتل فاطمه الزهرا علیها السلام؛ کتاب وفات الحسن الزکی علیه السلام پایان آنچه در آن مجموعه به خط شریف او نگاشته شده است.

مؤلف گوید: کتاب السعادات او را که در دعا است در شهر یزد به خط او دیده ام کتاب بزرگی است و از تحقیقات بسیار ارزنده برخوردار است. و به گمانم رساله زیاره الرضا علیه السلام او را هم بیست سال پیش از تألیف این کتاب در استرآباد دیده ام.

و کتابهای مقاتل سه گانه او هم اکنون در بحرین و شهرهای دیگر معروف است. و من در آن مجموعه، اجازه شیخ علی کرکی را که برای او به خط شریف خود

نوشته بود مشاهده کردم و تاریخ آن ۹۳۲ ه. ق است.

بزودی ترجمه یحیی بن حسین بن علی بن ناصر بحرانی را ایراد خواهیم کرد و از نظر من این شخص با مترجم حاضر یکی است بلکه مترجم حاضر با شیخ یحیی مفتی بحرانی مؤلف رساله احوال المشایخ یکی است، لیکن یکی بودن مترجم حاضر با شیخ یحیی یزدی خالی از دقت و تأمل نمی باشد.

شیخ یحیی بن حسین بن علی بن ناصر بحرانی مقیم یزد

وی از شاگردان بزرگوار شیخ علی کرکی بوده و از او روایت داشته است. در اصفهان به مجموعه ای دست یافتیم که خط مترجم در آن دیده می شد و خطش متوسط بود و اکثر آن مجموعه بر وی قرائت شده بود و از جمله رساله هائی که در آن مجموعه، به نگارش آمده رساله الیبان شهید و اللمه فی النیه و رساله ها و کتابهای دیگر بوده و در همان مجموعه چندین اجازه از شیخ یحیی به چشم می خورد که برای شاگردش شیخ علی بن خمیس بن عبدالله جزائری نوشته و تاریخ آن ۹۶۱ ه. ق می باشد.

با توجه به آنچه نوشتیم نمی توان مترجم حاضر را با شیخ یحیی بن حسین بن عشیره بن ناصر بحرانی پیش یاد شده یکی دانست. بلکه باید گفت مترجم حاضر با شیخ یحیی که معاصر با شیخ بهائی بوده و پس از این به وی اشاره خواهیم کرد یکی می باشد و چگونه اتحادی میان این دو عنوان در کار نباشد با آن که شیخ یحیی که بزودی به نام او اشاره می شود دانشمندی است که استاد فاضل ملا محمد باقر سبزواری و امثال او از معاصرانش مجلس درس او را دریافته اند.

شیخ یحیی مترجم حاضر، تعلیقات و تحقیقاتی بر کتابهائی دارد که در آن مجموعه آمده است ویژه تعلیقاتی بر رساله اللمه فی النیه تألیف ابن فهد مرقوم داشته است. و نیز تحقیقات متفرقه فقهیه دارد از جمله تحقیقاتی است که برای سند قضاء نماز تهیه کرده است. محتمل است مترجم حاضر با شیخ یحیی مفتی بحرانی که بزودی به احوالش اشاره می شود و رساله احوال المشایخ از تألیفات او می باشد یکی باشد.

وی فاضل دانشور و یزگواری خردمند و متکلم فقیه و مدقق محقق بود در انواع علوم مهارت داشت و دانشوری باجریزه و هوشمند بود گروهی از دانشوران آن زمان از محضر او استفاده کرده اند. از آن جمله استاد فاضل ملا محمدباقر سبزواری (قدس سره) به درس او حاضر می شده. وی در روزگار شاه صفی بلکه شاه عباس اول می زیسته و میبندارم از شاگردان شیخ بهائی است.

استاد فاضل، از وی استجازه کرد به وی اجازه داد. شیخ یحیی با آن که در نهایت فضیلت و کمال بود به طوری که شهرت دارد از

سلیقه شایسته ای برخوردار نبوده و به اصطلاح کج سلیقه به شمار می آمد.

ابومحمد یحیی بن حسین علوی نیشابوری

ابن شهر آشوب در معالم العلماء ص ۱۳۱ می نویسد: وی از مردم بنی زیاره و از متکلمان و پارسایان است. از تألیفات او المسح علی الرجلین کتاب بزرگ و ارزنده ای است و ابطال القیاس و التوحید و سائر ابوابه و کتابهای بسیاری هم در امامت تألیف کرده است.

مؤلف گوید: مراد از زیاره (که ابن شهر آشوب نوشته وی، از مردم بنی الزیاره می باشد) سید عزالدین شرفشاه بن محمد حسینی افطسی نیشابوری معروف به زیاره است که در نجف اشرف مدفون شده و در باب شین نقطه دار به بخشی از شرح حالش اشاره کردیم. اشکال اینجا است که خود سید شرفشاه در روزگار ابن شهر آشوب می زیسته چگونه او را از بنی زیاره به شمار آورده است، زیرا از ظاهر عبارت وی استفاده می شود که ابو محمد فرزند بلافضل سید نبوده است و از نوادگان او می باشد و هرگاه چنین احتمالی در کار باشد چگونه ممکن است ابن شهر آشوب او را دریافته باشد.

و ممکن است سید مترجم، همان سید ابوالحسن یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی نسابه حافظ حدیث باشد که به شرح حال او اشاره خواهیم کرد.

شیخ ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب زاهد سمان

گاهی او را به عنوان ابوسعید بن طاهر می شناسند شیخ ابوسعید از مشایخ بزرگوار شیخ منتجب الدین بوده و به طوری که از یکی از اسانید احادیث اربعین و حکایات منضم به آن که هر دو از تألیفات شیخ منتجب الدین است (۱) بر می آید منتجب الدین، مراتب قرائت را از مترجم حاضر استفاده کرده است. و با این ارتباطی که با وی داشته است او را در فهرست علماء نام برده است و از اینجا به دست می آید که وی از علمای عامه است.

شیخ ابوسعید، از سید ابوالحسین یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی حافظ نسابه که در شهر ری به املائی وی رسیده روایت کرده است.

در چند موضع از اربعین منتجب الدین نام پدر مترجم (طاهر) با طای بی نقطه و در چند موضع دیگر (طاهر) با طای نقطه دار آمده است.

شیخ ابوزکریا یحیی بن زیاد بن عبدالله بن مروان فراء کوفی دیلمی

مشهور آن است که وی از مردم نویند جان فارس و از لغویها و نحوینها و ادبا بوده و پیشوای ارباب عربی و شیعه امامی و معروف به (فرا) است و در عین حالی که استشمام خلافتی درباره او می شود از دانشوران بنام شیعه است فراء در سال ۲۰۷ ه. ق در روزگار مأمون عباسی و پس از شهادت حضرت رضا علیه السلام در گذشت و تاریخ در گذشت او را ابن اثیر جزری در کتاب الکامل نوشته است و در همان سال هم محمد واقدی مورخ وفات یافته است.

در تاریخ یافعی از قول خطیب محمد بن حسن فقیه، پسر خاله فراء می نویسد: در یکی از روزها فراء خطاب به من گفت کم اتفاق افتاده است عالمی که در یکی از رشته های علمی مهارت یافته و همان علم را وجهه همت خود قرار داده است و بخواهد

ص: ۴۹۵

۱- هر دو اثر به همراه یکدیگر از سوی مدرسه امام مهدی قم به طبع رسیده و سند مزبور در حدیث دهم احادیث ص ۳۱ و حکایت ششم و هفتم ص ۸۴ و ۸۷ حکایات دوازده گانه آمده است - م.

در رشته دیگری قدم بگذارد به سادگی از عهده آن برآید، به او گفتم ای بازکریا تو در فن عربیت رنج بسیار برده و دقت به سزائی داری اکنون از یکی از مسائل فقهی از تو پرسشی دارم؟ گفت بگو: گفتم چه گوئی درباره نماز گذاری که در سجده سهو، سهو کرده باشد؟! فراء اندکی اندیشه کرد و گفت چیزی بر او نیست. پرسیدم چرا؟ در پاسخ گفت برای این که اسم مصغر، بار دیگر تصغیر بسته نمی شود و دو سجده سهو برای اکمال نماز است و اکمال، اکمال نمی شود از پاسخ او به شکفت آمدم و گفتم گمان ندارم ادیبی مانند تو از مادر زائیده شده باشد و گویند این پیش آمد برای کسائی اتفاق افتاده است.

الفراء به فتح فاء تشدید راء به معنای پوستین دوز است [حافظ سمعانی گفته است مترجم حاضر را بدان جهت فراء نخوانده اند که پوستین دوز یا فروشنده پوستین باشد بلکه بدان جهت گفته اند که با نیروی خدادادی، کلام را به یکدیگر می دوخت و پیوند می داد.

ابوعبدالله مرزبانی گفته است پدر فراء بی دست بود زیرا در واقعه کربلا حضور داشت و در آن واقعه، دستش را از دست داد (پایان) (۱)

باز یافعی نوشته است: امام بارع و پیشوای نحوی یحیی بن زیاد فراء کوفی یکی از شاگردان و همدستان کسانی بوده و ریاست نحو و لغت را عهده دار می شده و از همه نحویهای کوفه به فنون ادب داناتر و ماهرتر بوده است و به طوری که برخی از مورخان گفته اند فراء در سال ۲۰۷ ه. ق وفات یافته است.

از یمامه بن اشرس نمری معتزلی که از خواص مأمون بوده نقل کرده در کنار در کاخ مأمون با فراء، مصادف شدم که در انتظار نشسته و می خواست وارد کاخ وی شود، یمامه گفت، ابهت و عظمت ادیبی را در وی مشاهده کردم، از فرصت استفاده نمودم کنار

ص: ۴۹۶

۱- ابن خلکان، ج ۲، ص ۲۲۹ می نویسد: نظریه مرزبانی درست نیست زیرا فراء ۶۳ سال عمر داشته و سال ۱۴۴ ه. ق متولد شده است و واقعه کربلا در سال ۶۱ ه. ق اتفاق افتاده و ۸۴ سال با پیش آمد کربلا فاصله داشته است و پدرش چند سال عمر کرده که در واقعه کربلا دستش قطع شده باشد آری اگر این پیش آمد برای جدش اتفاق افتاده باشد بیرون از تأمل خواهد بود - م.

او قرار گرفتیم از لغت پرسیدم، دریا بود. از نحو پرسیدم بافته بی همتا بود از فقه پرسیدم از اختلاف فقها بینا بود، از نجوم پرسیدم، با خبر از چگونگی سما بود از طب سؤال کردم مطلع از درد و دوا بود از ایام و اشعار عرب پرسیدم باخبر از همه آنها بود. از همگی پاسخهای او به شگفت آمده گفتم تو کیستی؟ و به گمانم، جز فراء دیگری نباشی؟ گفت آری، من فرایم، به حضور مأمون رسیدم و جریان را به اطلاع مأمون رسانیدم. مأمون بلافاصله به احضار او فرمان داد و همان ملاقات موجبات ارتباط او را با مأمون ایجاد کرد.

قطرب گفته است در یکی از روزها، فراء به حضور هارون الرشید رسید چند بار، کلمات را اشتباه و غلط تلفظ کرد، جعفر بن یحیی برمکی که حضور داشت گفت فراء در گفتگوهای خود مرتکب چند اشتباه شد، رشید گفت آیا در گفتگو اشتباه کردی؟ فراء در پاسخ، اظهار داشت معمول بدویها اعراب است و معمول شهریها، لحن و اشتباه، بنابر این هرگاه معمول بدویها در نظر بگیرم اشتباه نمی گویم و هرگاه به طبیعت شهری خویش توجه کنم، اشتباه می گویم، هارون پاسخ او را پسندید. و می گویم: معمول آنها که به نهایت پایه ای از نحو رسیده اند آن است که در گفتگوهای خود همه جا قانون نحو را رعایت نمی کنند و گاهی متعمدا و به عادت همگان کلمات را با اعراب صحیح ادا نمی کنند و آنها که به مرتبه ای از نحو نرسیده اند برای آن که خود را نحوی و شناسای به قانون نحو معرفی کرده باشند کلمات را با اعراب درست ادا می نمایند و همواره با آنها که اشتباه می کنند به گفتگو می پردازند و برخی از فنون را که فراء گرفته اند به رخ آنها می کشند و درباره این عده و آنها که پایه علمی شان به سرحد کمال رسیده می توان از این مثل استفاده کرد هرگاه کوزه پر آب باشد، آرام است و صدائی ندارد و هرگاه کم آب باشد، صدا می کند و پرسشی دارد.

مأمون به وی دستور داده بود تا فنون نحوی را به دو فرزندش بیاموزد در یکی از روزها که فراء به جهت انجام کاری می خواست از محل تدریس بیرون برود آن دو تن بر یکدیگر سبقت می جستند تا کدام یک زودتر بتواند کفش های استاد را در برابرش قرار بدهد و به اصطلاح جفت نماید و این پیش آمد منتهی به نزاع شد و سرانجام چنین

مصالحه کردند که هر یک از آنها یک تای کفش را در برابر یک پا و دیگری تای دیگر را در برابر پای دیگری قرار بدهد، مأمون که برای هر پیش آمدی جاسوسی معین کرده بود. برای طرز رفتار فراء با خلیفه زادگان هم جاسوسی تعیین کرده بود، جاسوس این پیش آمد را به اطلاع او رسانید، مأمون، فراء را به حضور طلبید. از وی پرسید چه کسی از مردم دیگر، عزیزتر است؟ فراء پاسخ داد هیچ کسی، عزیزتر از خلیفه نمی باشد، مأمون گفت آری ولیکن عزیزترین مردم کسی است که هرگاه بخواهد از محل خود خارج بشود خلیفه زادگان برای جفت کردن کفش او با یکدیگر به نزاع پردازند فراء متوجه شده گفت: می خواستم آن دو تن را از آن کار باز بدارم. لیکن به خاطر رسید هر گاه آنها را ممانعت کنم ایشان را از کار پسندیده ای که در نظر دارند بازداشته ام و در درون آنها شکستی به وجود آورده ام که با ولع تمام می خواستند به انجام آن مبادرت بورزند و روایتی از ابن عباس نقل شده هنگامی که حضرت امام حسن و امام حسین علیهما السلام می خواستند از خانه وی خارج شوند رکاب مرکب آن دو بزرگوار گرفت تا سوار شدند و در پاسخ کسی که به وی اعتراض کرد گفت: «فضل را جز اهل فضل دیگری نمی شناسد». مأمون گفت هر گاه آنها را از آن عمل ممانعت کرده بودی تو را می آزردم و مورد ملامت و عیب جوئی قرار می دادم و تو را گناه کار می دانستم زیرا آنها با عملی که نسبت به تو انجام دادند از منزلت شان کاسته نشد بلکه بر رفعت مقام آنها افزود و از گوهر پاک آنها اطلاع میداد زیرا ثابت است آدمی هر اندازه بزرگوار و عزیز باشد باز هم ارجمندی او در سه چیز است فروتنی برای سلطان و معلم و پدر و اینک در برابر اقدام خیری که کرده اند بیست هزار دینار به آنها می دهم که کمال بزرگداشت را از تو به عمل آورده اند و ده هزار درهم هم به تو می دهم که آنها را به خوبی تأدیب کرده ای - پایان کلام یافعی.

مؤلف گوید: ابن طاووس در چند موضع از کتاب سعدالسعود از کتاب تفسیر فراء که در چند مجلد تألیف شده نقل کرده است

سیوطی شافعی در طبقات النحاه ، ج ۲، ص ۳۳۳ پس از بیان نسب او می نویسد: وی پیشوای فنون عرب بود و کسی پس از کسائی در فنون عربی به پایه او نرسیده است فراء مراتب عربی و ادبی را از کسائی فراگرفت و به نظریات او اعتماد داشت و از

یونس هم استفاده کرد. کوفی ها اظهار داشته مراتب بسیاری از او فرا گرفته است و بصریها این موضوع را انکار می کنند. فراء، فن کلام را دوست می داشت (۱) و به مذهب اعتزال تمایلی از خود نشان میداد فراء ادیب متدین و پرهیزکار و در عین حال با پاره ای از خودبینیها همراه می شد و نسبت به سیویه و کتاب او تعصب شدیدی داشت چنان که هنگام خواب کتاب او را در زیر سر می گذارد. و در تصنیفاتش از اصطلاحات فلاسفه و الفاظ دائر در میان آنها استفاده می نمود. و بیشتر اوقات را در بغداد به سر می برد و آخر سال به کوفه می رفت و چهل روز در آنجا ماندگار می شد و آنچه را گرد آورده بود در میان بستگانش پخش می کرد. فراء به سختی زندگی می کرد و هنگامی غذا می خورد که گرسنگی بر او روی آور شود و هر چه را گرد آورد برای فرزندش باقی گذارد که همواره با مساکین یا دیگران به سر می برد و پدرش زیاد در کارزاری که با حضرت سیدالشهدا علیه السلام اتفاق افتاد دستش را از دست داد و آزادشده ابو ثروان بود و ابو ثروان آزادشده بنی عبس است.

فراء تألیفات و تصنیفاتی دارد از قبیل معانی القرآن (۲) والنهی فیما یلحن فیہ العاهه ؛

ص: ۴۹۹

۱- ابن خلکان می نویسد: جاحظ گفته است سال ۲۰۴ ه. ق که مأمون وارد بغداد شد به بغداد رفتم و فراء با من سابقه دوستی داشت می خواستم پاره ای از مراتب کلام را به وی بیاموزم لیکن او طبع فراگیری علم کلام را نداشت و زیر بار پیشنهاد من نمی رفت. ابوالعباس ثعلب گفته است فراء در مسجدی که در کنار منزلش قرار داشت حضور پیدا می کرد و برای مردم فنون نحو را تدریس می نمود و در تألیفاتش اصطلاحات فلسفه را به کار می برد و به این کار آن اندازه توجه داشت که در گفت و گوهایش هم از الفاظ و اصطلاحات فلسفه استفاده می کرد. م.

۲- خطیب بغدادی در تاریخ بغداد ج ۱۴، ص ۱۴۹ می نویسد: مأمون از فراء درخواست کرد تا اصول نحو و مسموعات عرب را تألیف نماید و برای انجام این کار دستور داد تا حجره مخصوصی از دارالاماره در اختیار او در آورند و خدم و حشمی را مؤظف کرد تا نیازمندیهای او را کاملا برآورده سازند به طوری که دلش به جایی متوجه نگردد آنها به طوری که مأمور بودند نیازمندیهای او را برآورده می ساختند حتی اوقات نماز را به او اطلاع می دادند و وراقان و کاتبان را دستور داد تا آنچه را وی املا می کند یادداشت نمایند و بدین ترتیب در ظرف چند سال کتاب حدود را به اتمام رسانید و مأمون دستورداد آن را در خزینه خلافت محفوظ بدارند پس از آن به ملاقات مردم شتافت و به املاء کتاب المعانی پرداخت و کاتبان او سلمه و ابو نصر بودند و کثرت جمعیت به اندازه ای بودند که از شماره بیرون بودند و تنها هشتاد تن از قاضیان را که برای سماع املاء او حاضر گردید برشمردند و این کتاب را هم به اتمام رسانید پس از فراغت از املاء معانی، کاتبان، کتاب مزبور را از مردم پنهان داشتند و گفتند هر گاه بخواهید آن را برای شما کتابت کنیم برای هر پنج ورقی، یک درهم مزد خواهیم گرفت، مردم از ایشان به فراء شکوه کردند. فراء وراقان را به حضور طلبید و شکوه مردم را به اطلاع آنان رسانید گفتند: ما از آن نظر به مصاحبت تو پرداختیم که از تصنیفات تو بهره مند بشویم و این کتاب مورد احتیاج مردم است فراء گفت با آنها طرزی رفتار کنید که هر دو دسته خوشحال شوید وراقان امتناع کردند. پس از آن فراء با مردم ملاقات کرده گفت کتاب معانی را بهتر از آنچه املا کردم املا خواهم نمود این بود که سوره حمد را در صد ورقه املا کرد وراقان که کار را چنان یافتند، گفتند حاضریم هر گونه مردم بخواهند با آنها رفتار خواهیم کرد سپس مقرر داشتند برای هر ده ورق یک درهم مزد بگیرند. م.

اللغات ؛ المصادر فی القرآن؛ الجمع و التثنيه فی القرآن؛ آله الكتاب : النوادر ؛ المقصور و الممدود : فعل و افعال؛ المذکر و المؤنث و الحدود که مشتمل بر چهل و شش حد در اعراب است و کتابهای دیگر . فراء در راه مکه در سال ۲۰۷ هجری در سن شصت و هفت سالگی درگذشت. مسلمة بن عاصم گفته، هنگامی که بیمار بود به عیادت او رفتم، در آن موقع، عقلش را از دست داده می گفت: «آن نصبا فنصبا و ان رفعا فرفعا». ابیات زیر را از سروده های او دانسته و اظهار داشته اند جز از اینها، ابیات دیگری نگفته

است (۱)

لن ترانی لك العيون بباب

یا أمیرا علی جریب من الار

جالسه فی الخراب یحجب فیه

لیس مثلی یطیق ذل الحجاب

ض له تسعه من الحجاب

ما رأینا إماره فی خراب

ص: ۵۰۰

۱- ابن خلکان نوشته است ابیات فوق را ابوحنیفه دینوری از ابوبکر طوال به نام فراء نقل کرده است و من پس از چندی در کتابی دیدم که ابیات مزبور از ابن موسی ملفوف است. و نوشته است فراء گفته از دنیا می روم و خلجانی از کلمه (حتی) در دل من باقی است که این کلمه هم رفع می دهد و هم نصب و هم جر - م.

- دیدگانم هیچ گاه مرا به در خانه تو نمی نگرند و چون منی، توانائی ندارد که بتواند در بیچارگی پرده قرار بگیرد.

- ای کسی که بر یک جریب زمینی امارت می کنی که نه تن نگهبان بر آن نگهبانی می کنند.

. من در خرابه ای قرار گرفته ام که نگهبانی به نگهبانی و امارت بر آن گماشته شده است و تا به حال به مشاهده ما نرسیده است که امیری بر خرابه‌های امارت داشته باشد.

سید مرتضی در الغرر و الدرر ذیل تأویل آیه شریفه «و لاتقولن لشیء انی فاعل ذلک خدا الا ان یشاء الله» می نویسد: این آیه را از دو راه می توان تأویل کرد. یکی آن که حرف شرط که (ان) باشد متعلق به مابعدش و همچنین متعلق به چیزی باشد که در ظاهر متعلق به آن می باشد و محذوفی در تقدیر نباشد بنابر این تأویل آیه این است «و لاتقولن انک تفعل، الا ما یرید الله تعالی و این تأویلی است که فراء یادآوری کرده است و جز او دیگری به چنین تأویلی متوجه نگردیده است. و از فراء در شکفتم با آن که او از عدلیه به شمار نمی آید در عین حال چگونه به چنین تأویلی پرداخته است.

مؤلف گوید: از ظاهر کلام سید مرتضی استفاده می شود که فراء شیعه نبوده و از معتزلی هائی هم به شمار نمی آید که قائل به عدلند با آن که سیوطی وی را معتزلی خوانده است.

قابل تذکر است که فراء و پسر و دختر و همسر و غلامش همگی از اهل علم و ویژه از دانشمندان نحو بوده اند و قبرشان کنار یکدیگر در شهر نوبندجان شولستان است و من در سال ۱۱۱۸ که از چهارمین زیارت ائمه عراق علیهم السلام باز می گشتم اثر قبور آنان را در آنجا دیدم.

باز می گوید: سیوطی که می نویسد: فراء متمایل به اعتزال بوده از آن نقطه نظر است که علمای عامه، بین اصول شیعه و معتزله، تفاوتی قائل نمی باشند و چندین بار به این موضوع اشاره کرده ایم و گرنه به طوری که یادآوری شد وی شیعه امامی است. و این که نوشته است دست پدرش در جنگ با حسین بن علی علیه السلام قطع شده، هرگاه مرادش حضرت امام حسین علیه السلام باشد درست نبوده زیرا واقعه کربلا در سالهای

زیادی پیش از پدر فراء اتفاق افتاده است مگر این که بگوئیم زیاد، جد اعلای اوست و نسبت به جد که از باب اختصار باشد. بسیار اتفاق افتاده است. در عین حال می پندارم که پدر فراء آن روزگار را دریافته باشد.

گروهی از نحویها از فراء نقل کرده اند. از جمله از هری در شرح التوضیح ابن هشام می نویسد: فراء گوید: (کلا) از اقسام سه گانه کلمه بیرون است و این نظریه بی سابقه بوده و تنها فراء است که چنین اظهار داشته است.

سیوطی در ترجمه ابو جعفر احمد بن صابر نحوی که از شاگردان ابو جعفر بن زبیر است در کتاب طبقات الوسطی نوشته است که احمد بن صابر کلمات عرب را منحصر به سه قسم (اسم و فعل و حرف) ندانسته است بلکه قسم چهارمی هم به نام الخالفه به آن افزوده است (۱).

ابن طاووس در سعد السعود مطالب فراوانی از کتاب معانی القرآن فراء نقل کرده و روایات زیادی هم علیه آن ایراد کرده است و از نسخه ای نقل می کند که اجازه ای به تاریخ ۴۰۹ ه. ق بر آن نگاشته شده و نسخه مزبور طبق روایت سلمه بن عاصم از ثعلب از فراء است.

مشهور آن است که فراء، شیعه امامی است. لیکن کلمات ابن طاووس در کتاب سعد السعود بلکه کلمات خود فراء که در آن کتاب، نقل شده است دلیل بر آن است که وی از اهل سنت است.

ص: ۵۰۲

۱- سید جزائری (قدس سره) در حاشیه شرح جامی ذیل حصر» کلمه می نویسد: «حصر کلمه» در اقسام سه گانه حصر عقلی است که دائر میان نفی و اثبات است و آن را اجماعی تلقی کرده اند و از ابو حیان روایت نموده که ابو جعفر بن صابر قسم چهارمی به نام خالفه بر آن افزوده است که اسم فعل باشد و وجه تسمیه اش آن است که اسم فعل قائم مقام فعل میباشد و این نظریه مردود است زیرا اسم فعل اسم است و مصداق تعریف اسم می باشد برای این که (صه) مثلا- اسم (اسکت) است و به منزله ضرب است که می گوئی ضرب فعل ماضی است و لفظ ضرب در این ترکیب، اسم است و مسمای آن ضرب زید است که فعل است و اخبار از آن به اعتبار معنای آن است و لفظش اسم است زیرا هرگاه اسم نباشد تناقض خواهد بود. م.

و سندی که در بعضی از مواضع آن کتاب به دست می آید به این صورت است که ابوالجهم از فراء از ابومعاویه از هشام بن عروه بن زبیر از پدرش از عایشه روایت داشته است.

سید یحیی بن علی بن محمد حسنی رقی

از اصحاب بزرگوار امامیه است. ابن شهر آشوب در معالم العلماء ص ۱۳۱

می نویسد: سید یحیی، دعای معروف به انجیل اهل بیت علیهم السلام را از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است.

سید داماد در شرح صحیفه کامله و ملا محمد تقی مجلسی رحمه الله علیهما در حواشی که بر آغاز صحیفه مرقوم داشته است اظهار داشته اند مراد از انجیل اهل بیت همان صحیفه سجادیه است.

و مؤلف گوید: استبعادی ندارد که منظور ابن شهر آشوب از دعای مشهور به انجیل اهل بیت همان، مناجاه انجیلیه کبیر و دامنه داری است که به حضرت سیدالساجدین علیه السلام نسبت داده شده است (۱). بلکه نزدیک تر به حقیقت آن است که منظور از انجیل اهل بیت «مناجات انجیلیه» همان «مناجات انجیلیه» باشد زیرا هم سبک با مضامین عالیه صحیفه کامله است. در صورتی که «انجیل اهل بیت» را «مناجات انجیلیه» ندانیم می توان گفت، مراد از آن، «مناجات خمسه عشر» است که از حضرت سجاد علیه السلام روایت شده است زیرا در هیچ یک از کتابهای دانشمندان صحیفه سجادیه را به عنوان «انجیل اهل بیت» معرفی نکرده اند.

یادآوری می شود شرح حال مترجم حاضر را در کتابهای تراجم دیگر که غیر از

ص: ۵۰۳

۱- این مناجات طولانی را در بحارالانوار، ج ۴، ص ۱۵۳ از کتاب انیس العابدین نقل کرده است آغاز آن پس از بسمله، اللهم بذكرک استفتح مقالی و همین مناجات را مؤلف در صحیفه ثالثه آورده و گفته است نظر به اینکه فقرات آن با اکثر مواضع انجیل شباهت دارد موسوم به انجیلیه می باشد و پس از آن انجیلیه وسطی را هم متعرض شده است . م.

کتابهای رجال باشد ندیده ام. و از ظاهر مطالبی که در کتابهای رجال راجع به وی اظهار شده است به دست می آید. وی بلاواسطه از حضرت صادق (علیه السلام) روایت می کرده. مگر این که کلام ابن شهر آشوب را به این معنی متوجه سازیم که دعای مزبور را به واسطه نقل کرده باشد.

شیخ نجیب الدین ابوطالب یحیی بن علی بن محمد مقرئ استرآبادی

شیخ منتجب الدین، در فهرست گوید: وی دانشمند متبحر و حافظ است کتاب الافاده و کتاب القرائه از تألیفات اوست.

سید جلیل یحیی بن علی بن زهره حسینی حلبی

ادیب فاضل، معروف به ابن زهره. از سادات بزرگوار علمای امامیه است و به پندار من، برادر اخوانی است که به ابن زهره شهرت دارند. و آنچه را می توان درباره او اظهار داشت آن است که او و پدر و دو برادرش بلکه سایر بستگان او از علمای مشهور به ابن زهره می باشند.

کفعمی در بحث أحجیهای کتاب فرج الکرب و فرح القلب می نویسد: سید یحیی بن علی بن زهره حسینی در کتاب جواهر الالفاظ و ذخائر الحفاظ اظهار داشته است از جمله أحجیهای منشور این الفاظ است «انهض انهض قمقم و رطب رطب بلبل و ذهب بحر مریم و عصی الله عقرب و مدحیه جرجاء و طرح ستور القاهر. و مؤلف گوید: احجیه مانند لغز است و معانی کلمات مزبور با اندک تأملی به دست می آید کفعمی در کتاب فرج الکرب یاد شده کتاب غرر الاخبار را که در فن ادب بوده به وی نسبت داده است و از آن کتاب نقل می کند (۱)

ص: ۵۰۴

۱- اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۰۲ کتاب نزهة الأبصار و آداب النفس را از تألیفات او یاد کرده است - م.

وی متکلم فاضل و عالم محدث بزرگوار معروف به (ابن بطریق) مؤلف کتاب العمده و کتابهای چندی در مناقب است و من در یکی از کتابها دیدم از وی به این عبارت یاد کرده اند الامام الاجل شمس الدین، جمال الاسلام، رحله، العالم الفقیه نجم الاسلام تاج الانام مفتی آل الرسول - پایان.

ابن بطریق از معاصران ابن ادریس و علمای بنام آن زمان بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۵ می نویسد: شیخ ابوالحسن یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بن بطریق حلّی، دانشمند با فضیلت و محدث محقق و ثقه صدوق بوده تألیفاتی دارد، از جمله العمده فی المناقب؛ کتاب اتفاق صحاح الأثر فی امامه الأئمه الاثنی عشر؛ کتاب الرد علی اهل نظر فی تصفح ادله القضاء و القدر؛ کتاب نهج العلوم الی نفی المعدوم که به نام «سؤال اهل حلب» معروف می باشد؛ کتاب تصفح الصحیحین فی تحلیل المتعین؛ کتاب الخصائص و کتابهای دیگر. سید فخار بن معد از وی روایت می کند و شهید اول به توسط محمد بن جعفر مشهدی از وی روایت داشته است. و یادآوری کرده است. کتابهای مزبور و کتابهای دیگر او را محمد بن جعفر بر وی قرائت کرده است.

مؤلف گوید: پیداست که روایت کردن شهید از این طریق که معاصر با ابن ادریس بوده با یک واسطه خالی از اشکال نمی باشد. زیرا طبقه شهید اول سالهای زیادی پس از او بوده است. چه آن که ابن بطریق از ابن شهر آشوب و علمای دیگر آن روزگار روایت می کرده و ابن شهر آشوب هم به توسط جدش شهر آشوب از شیخ طوسی روایت داشته است بنابراین چگونه ممکن است شهید اول با یک واسطه از او روایت کرده باشد. و بر فرضی که بگوئیم شهید اول سندی در کمال اعلی داشته است باز هم مستبعد است که وی با چهار واسطه از شیخ طوسی روایت کرده باشد.

از این گذشته ابن بطریق در کتاب العمده از مشایخی که نقل می کند در سال ۵۸۵

بلکه ۵۹۵ ه. ق است و بیشتر از این نبوده است. و چگونه ممکن است شهید اول که در سال ۷۸۶ ه. ق به شهادت رسیده است بایک واسطه از وی روایت نماید و در این مقام اشکالات دیگری است که ما، اکثر آنها را در ترجمه محمد بن جعفر مشهدی و دیگران ایراد کرده ایم.

از تألیفات ابن بطریق، کتاب المستدرک فی اخبار المخالفین فی امامه علی امیر المؤمنین علیه السلام این کتاب را استاد استناد در بحار الانوار به وی نسبت داده و از آن و کتاب العمده پیش یاد شده نقل می کند و به هر دوی آنها اعتماد دارد. و کتاب المستدرک همان کتابی است که خود او در آغاز کتاب الخصائص یاد شده به عنوان المستدرک المختار فی مناقب وصی المختار نام برده است.

از تألیفات او کتاب عیون الاخبار است این کتاب را مولی محمد طاهر قمی در دیباچه کتاب الاربعین به نقل از کتاب الصراط المستقیم شیخ زین الدین، بیاضی به وی نسبت داده است و چنین وانمود کرده که عیون الاخبار همان کتاب العمده است و حال آن که احتمال بعیدی است.

کتاب العمده او را در شهر ساری مازندران و در مشهد مقدس رضوی و شهر های دیگر دیده ام و خود او آن کتاب را به نام العمده من صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار امیر المؤمنین علی بن ابیطالب وصی المختار نامیده و این کتاب، مشتمل بر اخباری است که مخالفان در مناقب آن حضرت نقل کرده اند.

و کتاب الخصائص او همان کتاب خصائص الوحی المبین فی مناقب امیر المؤمنین علیه السلام است که آن را پس از دو کتاب العمده و المستدرک تألیف نموده و به این موضوع در آغاز کتاب خصائص تصریح کرده است. و من نسخه کهنی از آن را در تبریز دیده ام و در نزد ما نسخه ای از آن موجود می باشد. کتاب ارزنده ای است. در این کتاب، اخبار مخالفان را که در ذیل آیات تفسیر شده ای که در شأن حضرت مولی علی علیه السلام نازل شد ایراد نموده است. و در آغاز این کتاب، سندهای خود را که منتهی به کتابهای عامه می شده نقل کرده است و به همین مناسبت جمعی از مشایخ خاصه و عامه خود را نام برده و بی مناسبت نیست هر گاه ما نامهای مشایخ او را در اینجا یادآوری کنیم.

راجع به سند مسند احمد بن حنبل گوید: خبر داد به ما سید اجل عالم نقیب النقباء و طاهر او حد صاحب مناقب و کمالات، مجدالدین، ابو عبد الله، احمد بن طاهر او حد ابو الحسن بن طاهر اوحد ابوالغنائم، معمر بن محمد بن احمد بن عبدالله حسینی (رض) از شیخ صالح أبو الخیر، مبارک بن عبد الجبار بن احمد بن قاسم صیرفی تا آخر سند.

و در ذیل سند صحیح بخاری گوید: خبر داد به ما، شیخ عدل ابو جعفر، اقبال بن مبارک بن محمد عکبری واسطی در ماه جمادی الاولی سال ۵۸۴ ه. ق از شیخ حافظ معمر یوسف بن محمد بن علی هروی تا به آخر. : به طریق دیگر گوید: خبر داد به ما، شیخ امام مقری صدر جامع قراء در واسط عراق، ابوبکر عبد الله بن منصور بن عمران باقلانی در ماه رمضان سال ۵۷۹ ه. ق از شیخ امام حافظ ابوالوقت عبدالاول بن شعیب بن عیسی سیستانی به قرائتی در وزارت قونیه در قصر خلافت داشت در ماه صفر سال ۵۵۳ ه. ق که به آن قرائت، قرائت نمایم.

و ذیل سند صحیح مسلم گوید: باز خبر داد به ما، شیخ امام مقری ابوبکر، عبدالله بن منصور بن عمران باقلانی در صدر جامع در واسط عراق که پیش از این اشاره شد از شیخ امام شریف، نقیب عباسیه در مکه (حرسها الله تعالی) احمد بن محمد بن عبدالعزیز هاشمی. در منزل بغدادش که واقع در قصر خلافت باب عامه بود در سال ۵۵۳ ه. ق از فقیه ابو عبدالله، حسین بن علی طبری نزیل مکه (حرسها الله تعالی) تا به آخر سند.

و در ذیل سند الجمع بین الصحیحین از امیر ابوالحسن، محمد بن حسن بن علی بن وزیر ابوالعلاء واسطی در ماه ربیع اول سال ۵۸۵ ه. ق به روایتی که از شریف خطیب ابویعلی حیدره بن بدر رشیدی هاشمی واسطی تا به آخر.

و به طریق دیگر گوید: خبر داد به ما، شیخ امام مقری، ابوبکر عبدالله بن منصور بن عمران باقلانی صدر جامع در واسط عراق که پیش از این یادآوری شد، از شیخ امام حافظ، ابوالفضل محمد بن ناصر بن محمد بن سلامی بغدادی تا آخر.

و در ذیل سند الجمع بین الصحاح الستة گوید: خبر داد به ما، شیخ امام مقری، ابوبکر عبدالله بن منصور بن عمران باقلانی واسطی شافعی صدر جامع واسط پیش یاد

شده در ماه رمضان، سال ۵۷۹ هـ. ق از شیخ، ابوالحسن، رزین بن معاویه بن عمار عیدری و قصطی اندلسی، مصنف.

به طریق دیگر گوید: خبر داد به ما، شیخ امام مقری، ابو جعفر مبارک بن مبارک احمد بن رزیک حداد واسطی صدر جامع صلوات در واسط عراق در سلخ ماه صفر سال ۵۸۵ هـ. ق از شیخ رزین تا به آخر.

و در ذیل سند تفسیر ثعالبی که کتاب الکشف و البیان است گوید: خبر داد به ما، سید محمد بن یحیی بن محمد بن ابی السبئین علوی بغدادی، در ماه صفر، سال ۵۸۵ هـ. ق از شیخ ابو الخیر، احمد بن اسماعیل بن یوسف قزوینی شافعی مدرس مدرسه نظامیه بغداد در ماه شعبان سال ۵۷۰ هـ. ق تا آخر.

و در ذیل سند کتاب الفردوس گوید: خبر داد به ما، شیخ ابو عبدالله محمد بن عبید موصلی از شیخ اسماعیل بن علی بن عبد الموصلی محدث. تا آخر.

و در ذیل سند مناقب ابن مغازلی گوید: خبر داد به ما، امام مقری صدر جامع قراء در واسط عراق پیش یاد شده ابوبکر عبدالله بن منصور بن عمران باقلانی در ماه رمضان سال ۵۷۹ هـ. ق تا آخر.

و در ذیل سند حلیه الاولیاء حافظ ابو نعیم و کتابی را که به نام المنتزع من القرآن العزیز فیما ورد فی مناقب امیر المؤمنین علیه السلام تألیف کرده گوید: خبر داد به ما، شیخ

عدل حافظ، أبو البرکات علی بن حسین بن علی بن حسن بن عمار محدث موصلی در ماه رجب سال ۵۹۷ یا ۵۷۷ هـ. ق از شیخ ابو محمد عبدالله بن علی بن عبدالله بن عمر، معروف به ابن سویده تکریتی محدث تا به آخر.

به طریق دیگر گوید: خبر داد به ما شیخ محمد بن احمد بن عبید موصلی از شیخ اسمعیل بن علی بن عبید محدث موصلی تا به آخر.

به طریق دیگر گوید: خبر داد به ما شیخ فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن شهر آشوب سروی مازندرانی از ابو علی حمید بن احمد بن حسن حداد اصفهانی.

ابن بطریق، از گروه زیادی از خاصه و عامه روایت می نماید. از علمای خاصه از شیخ عمادالدین، ابو جعفر محمد بن ابی القاسم طبری و این سند از اجازه شیخ محمد

سبط شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی، استفاده می شود.

و نیز گروه انگشت شماری از وی روایت داشته اند، از اجازه مزبور به دست می آید که سید نجم الاسلام ابو حامد محمد بن عبدالله بن زهره حسینی حلبی از وی روایت داشته است. و از ایشان است فقیه مجدالدین أبو المکارم احمد بن حسین بن علی بن ابو الغنائم، معمر بن محمد بن احمد بن عبیدالله حسینی، این سند، از اسانید برخی از حدیثهای کتابهایش استفاده می شود.

استاد استناد (ایده الله تعالی) در اول بحار، ج ۱، ص ۱۰ گوید: کتاب العمده و کتاب المستدرک راجع به اخبار مخالفان درباره امامت تدوین شده و از تألیفات شیخ ابوالحسن یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بن بطریق اسدی است (۱).

ص: ۵۰۹

۱- در پاورقی ص ۲۸۳ لؤلؤه البحرین گوید: ابن بطریق از علمای امامیه حله است چندی را در بغداد به سر برد سپس به واسط رفت و سال ۵۹۶ ه. ق در حلب اقامت داشت سال ۵۲۳ ه. ق متولد شده و سال ۶۰۰ ه. ق در سن ۷۷ سالگی وفات یافته سید محیی الدین ابوحامد محمد بن زهره کتاب مصباح المتهدد شیخ طوسی را در سال ۵۹۵ ه. ق بر وی قرائت کرده است. از آثار او علاوه بر آنچه در بالا ترجمه شد رجال الشیعه است ابن بطریق از ابن شهر آشوب روایت داشته و تاریخ روایت او سال ۵۷۵ ه. ق است و به توسط عمادالدین طبری از ابوعلی از پدرش شیخ طوسی روایت می کرده و ابوحامد محمد بن زهره و سید فخار بن معد و محمد بن جعفر مشهدی و شیخ ابوالحسن خیاط از وی روایت داشته اند. خاندان بطریق از زمان قدیم در شهر حله از خاندان های علم و فضل و ادب بوده و همگی از شیعیان امامی به شمارند و اکنون شخص قابل توجهی از این خاندان شناخته نمی شود. کتاب خصایصش که در مناقب حضرت مولی علیه السلام است مشتمل بر ۹۱۳ حدیث است که همگی از احادیث صحاح بوده و همگان از شیعه و سنی آنها را مناقب حضرت مولی می دانند و این کتاب در سال ۱۳۱۱ در تهران همراه با نورالهدایه دوانی به طبع رسیده است و دارای ۲۵ فصل می باشد و کتاب العمده او نیز در تهران به طبع رسیده است (پایان). در منتخب اللغات شاه جهانی گوید: بطریق به کسرباء سرهنگ و مرد مبارز و سرداری از سرداران روم است که ده هزار مرد جنگی تحت نظر او بوده و فروتر از آن طرحان است که پنج هزار نفر سرباز تحت نظر اوست و فروتر از آن قومس به فتح قاف و میم است که دویست تن سرباز تحت فرمان او کار می کنند - م.

پس از این در بحار، ج ۱، ص ۲۹ گوید: کتاب العمده و مؤلفش هر دو مشهور و در سندهای اجازات آمده. و نسخه کهنی از المستدرک در نزد ما موجود است و می پندارم که به خط مؤلفش باشد.

سید جلیل یحیی بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام

بزرگوارى که مانند پدر ارجمندش به دست ستمگران شهید شد جناب یحیی (رضوان الله تعالی علیه) از نوادگان بزرگوار حضرت مولانا علی بن الحسین

علیهما السلام است. این بزرگوار، صحیفه کامله را به توسط پدر ارجمندش از جد امجدش حضرت علی بن حسین سجاد علیهم السلام روایت کرده و مادرش، ریظه دختر ابوهاشم عبدالله بن محمد بن حنفیه (رض) است و هنگامی که پدر بزرگوارش جناب زید بن علی علیهما السلام به شهادت رسید، جناب یحیی قیام کرد تا وارد مداین شد یوسف بن عمر برای دستگیری او گروهی را گسیل داشت، جناب یحیی از مداین به ری و از آنجا به نیشابور خراسان راهی شد، نیشابوریها از وی درخواست کردند تا در آنجا بماند. وی در پاسخ گفت: شهری که به پشتیبانی علی و آل علی علیهم السلام پر چمی برافراشته نشود. در آنجا، ماندگار نخواهم شد. سپس از نیشابور به سرخس، عزیمت کرد. و ششماه در خانه یزید بن عمر، اقامت کرد تا هشام بن عبدالملک مرد. و ولید بن یزید به جای او نشست و نامه ای به نصر بن سیار نوشت تا در جستجوی او بر آید، نصر بن سیار وی را در بلخ دستگیر کرده مقید ساخته و زندانی کرد(۱). هنگامی که عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن ابی طالب، از دستگیری او اطلاع پیدا کرد گفت:

أليس بعين الله ما تفعلونه

عشيه يحيى موق بالسلال

كلاب عوت لا قدس الله سرها

فجئن بصيد لا يحل لأكل

- آیا متوجه نیستند در شبی که یحیی را به غل و زنجیر بسته بودند در برابر خدا که

ص: ۵۱۰

۱- عمده الطالب، ص ۲۵۹ می نویسد: یحیی را در بلخ از خانه حریش بن ابی الحریش دستگیر کردند. م.

نگران به احوال آنها بود نسبت به آن جناب چه جنایتی را انجام دادند.

- آری سگان پارس کننده ای که خدا جایگاه آنها را از عذاب تَلّی نسازد، شکاری را به دام آوردند که گوشت آن بر همه خورندگان حرام است.

نصر بن سیار، دستگیری یحیی را به اطلاع یوسف بن عمر رسانید، یوسف ماجرای دستگیری یحیی را به ولید نوشت. ولید در ضمن نامه ای به او دستور داد که از سر انجام دستگیری او آرام ننشیند و برای جلوگیری از هر گونه فتنه، وی را آزاد بسازد او هم یحیی را آزاد کرد و دو هزار درهم همراه با دو استر به وی اعطا کرد، یحیی از بلخ به جوزجان (۱) رفت، گروهی از مردم آنجا و طالقان (۲) به وی پیوستند و این گروه نزدیک به پانصد تن بودند نصر بن سیار که از قیام وی باخبر شد، سالم بن أحمور را برای جلوگیری او گسیل داشت هر دو طرف سه روز با یکدیگر نبرد کردند. سرانجام همگی، یاران یحیی کشته شدند و خود او تنها ماند و عصر روز جمعه سال ۱۲۵ ه. ق جناب یحیی را که بیش از هیجده سال نداشت به شهادت رسانیدند. سر مطهرش را برای ولید فرستادند. ولید هم، آن سر مطهر را به مدینه روانه کرد و در دامن مادرش، ریخته گذاردند. مادرش نظری به آن سر کرده گفت: او را مدتی طولانی از من دور کردید و در حالی که وی را کشته اید سرش را برای من به ره آورد آوردید، آری در صبح و شام درود خدا بر او و بر نیاکان پاکیزه گوهر او باد. پس از آن که مروان بن محمد بن مروان، عبدالله بن علی بن عبدالله بن عباس را کشت، سر او را بریده برای مادرش فرستاد سر را در میان دامن مادرش افکندند، از این واقعه از جا بر پرید، آورنده خطاب به او گفت این سر برابر با سر یحیی است که در دامن مادرش افکنده شد.

ص: ۵۱۱

-
- ۱- جوزجان، نام یکی از شهرهای بلخ است که میان بلخ و مرو رود واقع شده و قصبه آن را یهودیه گفته اند - م.
  - ۲- طالقان، از شهرهای قدیم خراسان است که میان طخارستان و ختلان واقع شده و از شهرهای بزرگ طخارستان به شمار می آید و محل آبادی بوده است و غیر از طالقان تهران که در قسمت شمال غربی تهران واقع شده و از نواحی کوهستانی است -

گویند کسی که سر مطهر جناب یحیی را از بدنش جدا کرد سوره بن حر بود و عنزی، جامه اش را از اندامش بیرون آورد و این هر دو تن به دست ابومسلم مروزی گرفتار گردیدند. وی دستور داد تا دست و پایشان را بریدند و بدن آنها را بدار آویختند (۱) تا به اینجا به پاره ای از مطالبی که یکی از سادات افاضل در اوائل شرح صحیفه سجادیه اشاره کرده است بسنده کردیم.

مؤلف گوید: به نظر می رسد یحیی فرزندی داشت به نام ابراهیم بن یحیی که شهید شده و وصی پدرش بوده است و او مانند پدر و جدش از پیشوایان زیدیه است (۲). لیکن این پندار نادرست است زیرا ابراهیم یاد شده و برادرش محمد فرزندان عبدالله بن حسن اند و این دو تن پیشوایان زیدیه و وصی یحیی بن زید می باشند و در اول صحیفه کامله به این موضوع اشاره شده است و اوائل صحیفه را در این جا بیاری خدا نقل می کنیم تا حقیقت حال آن چنان که در آنجا نگاشته شده است آشکارا گردد. و در اوائل صحیفه پس از بیان اسناد چنین آمده است: متوکل بن هارون گوید: پس از آن که زید پدر یحیی شهید شد به ملاقات یحیی بن زید رسیدم و او در آن هنگام عازم خراسان بود. سلام کردم، پرسید از کجا آمده ای؟ گفتم از حج بیت الله باز می گردم. از احوال بستگان و عموزادگان ویژه احوال حضرت جعفر محمد الصادق علیه السلام را جويا شد سلامتی آنها را به اطلاع وی رسانیدم و اشاره کردم که آنان از شهادت پدرت زید بن علی بی اندازه محزون و اندوهناک اند، یحیی گفت: عمویم محمد بن علی الباقر

ص: ۵۱۲

- ۱- از مقاتل الطالبین نقل شده است: مردی به نام عیسی که از آزادشدگان عنزه بود تیری به پیشانی جناب یحیی زد و بدان وسیله شهید شد. سوره بن محمد که وی را کشته یافت سرش را برید و عتری قاتل لباسهایش را از بدنش بیرون آورد و هر دو به دست ابومسلم کشته شدند و بدن جناب یحیی را در دروازه جوزجان به دار آویختند تا سیاه پوشان بدنش را از دار پائین آورده غسل داده کفن پوشانیده به خاک سپردند سلام الله علیه - م.
- ۲- عمده الطالب، ص ۲۶۰ می نویسد: یحیی بلعقب شهید شد و دختر شیر خواری داشت و عقب جناب زید از سه فرزند دیگرش حسین ذی الدمعه و ذی العبره و عیسی مؤتم الاشبال است - م.

علیه السلام به پدرم گوشزد کرد. از قیام کردن، خودداری کن. و به او وانمود فرمود هرگاه قیام کند و از مدینه بیرون رود سرانجام او به آنجا منتهی خواهد شد که به انجام رسید، اکنون تو با پسر عمویم جعفر بن محمد علیهما السلام ملاقات کرده‌ای؟ گفتم: آری، یحیی گفت: آیا درباره من از او سخنی شنیده‌ای؟ گفتم: آری، یحیی گفت: آنچه را از حضرت او درباره من شنیده‌ای به اطلاع من برسان، گفتم: فدای تو، دوست نمی‌دارم، آنچه را درباره شما از وی شنیده‌ام به اطلاع شما برسانم. گفتم: آیا با آنچه از آن حضرت درباره من شنیده‌ای مرا از مرگ بیمناک می‌سازی، ناراحت مباش هر چه را شنیده‌ای بازگو کن. در پاسخ گفتم: آن حضرت فرمود، تو مانند پدرت کشته می‌شوی. و به دار آویخته می‌گردد. در اینجا بود که چهره یحیی تغییر کرد و گفت: «ی‌محو الله ما یشاء و یشاء و عندهام الکتاب: هرچه را خدا بخواهد، نابود می‌سازد. و هر چه را بخواهد. پابرجا می‌گرداند». ای متوکل، خدای عزوجل است که دین خود را به وسیله ما پابرجا می‌دارد. دانش و شمشیر را در اختیار ما در آورده و آنها را ویژه ما قرار داد. از سوی دیگر عموزادگان ما را از دانش تنها برخوردار ساخت. متوکل گوید خطاب به وی گفتم: فدای تو، از قرآنی که در دست استفاده است. چنان بر می‌آید که مردم به پسر عموی تو جعفر بن محمد علیه السلام توجه بیشتری دارند از تمایل به تو و پدر تو: یحیی، در پاسخ گفت: آری چنان است که اظهار می‌داری و تمایل آنها به آن حضرت از آن نظر است که عمویم محمد بن علی (امام محمد باقر علیه السلام) و فرزندش جعفر (امام جعفر صادق علیه السلام) مردم را به زنده بودن می‌خوانند و ما آنها را به مرگ دعوت می‌کنیم. پرسیدم ای پسر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آیا آنها داناترند یا شما؟ یحیی، اندکی سر به زیر افکند سپس سر بالا کرد و گفت: همه ما دانا و دانشمندیم. جز این که آنچه را ما می‌دانیم آنها هم می‌دانند و آنچه را که آنها می‌دانند ما نمی‌دانیم. سپس از من پرسید آیا چیزی از فرمایش‌های آن حضرت یادداشت کرده‌ای؟ در پاسخ گفتم آری. یحیی، گفت: آنچه را مرقوم داشته‌ای به نظر من برسان. پاره‌ای از آنچه را از آن حضرت علیه السلام یادداشت کرده بودم به وی نشان دادم و در ضمن آنها دعائی را که حضرت صادق علیه السلام بر من املا کرده بود به وی ارائه دادم و گفتم: آن حضرت فرمود این دعا را پدرم محمد بن علی بر من املا کرد و

به اطلاع من رسانید این دعا از دعاهای صحیفه کامله پدرم علی بن الحسین علیهما السلام است. یحیی، همگی آن دعا را از آغاز تا انجام، مورد توجه قرار داد. و از من پرسید آیا اجازه میدهی که این دعا را استنساخ بنمایم؟ گفتم: ای پسر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در استنساخ آنچه که ویژه خود شما است از من اجازه می خواهی؟ یحیی، گفت: ای متوکل، هم اکنون صحیفه کامله را برای تو خواهم آورد. با خبر باش این صحیفه را پدرم از پدرش در اختیار در آورده است و به من سفارش کرده است از آن نگهداری نمایم. و از نااهل پوشیده بدارم.

عمر گفت (1): پدرم اظهار داشت هنگامی که یحیی، آن صحیفه مبارکه را آورد از جای برخاستم و سر مبارکش را بوسیدم و به عرض رسانیدم: خدا گواه است که من به خاطر دوستی و فرمانبرداری از شما به دین خدا گراییدم و از دستورهای او اطاعت کردم و آرزومندم در زندگی و مرگ به داشتن ولایت شما به نیک بختی نایل آیم. یحیی، صحیفه دعای مرا که به وی تقدیم کرده بودم در اختیار غلامی که در خدمتش بود در آورد و به او گفت: این دعا را به خط بسیار خوبی بنویس و در اختیار من در آور تا آن را حفظ کنم، زیرا من همین دعا را از حضرت جعفر (حفظه الله) تمنا داشتم و آن حضرت مرا از داشتن آن ممانعت کرد. و متوکل گوید: از شنیدن این سخن پشیمان شدم. و ندانستم چکار کنم و حضرت صادق علیه السلام هم نفرموده بود آن را در اختیار دیگری در نیاورم. یحیی دستور داد تا صندوقچه چرمین را که مهر و موم شده بود از دست خادم گرفت بوسید و گریست سپس مهر از آن گرفت و صحیفه کامله را از میان آن بیرون آورد و بر سر و چشم گذارد و گفت: به خدا سوگند هر گاه خبر مرگ من و به دار آویزی مرا از حضرت صادق علیه السلام یادآوری نکرده بودی این صحیفه را در اختیار تو نمی گذاردم. زیرا من به جهاتی که خود

ص: ۵۱۴

۱- در آغاز صحیفه مطبوعه چنین آمده است (قال عمیر قال ابی یعنی عمیر پسر متوکل. گفت: پدرم چنین گفت: و در نسخه ریاض فعلی (قال عمر: قال اتی) آمده گویا اتی به جای ابی آورده شده و عمر به جای عمیر - م.

میدانستم از دادن آن به دیگران بخالت می ورزیدم لیکن یقین دارم فرموده آن حضرت حق است و جریان قتل مرا از پدرانش شنیده است و آنچه را فرموده راست و درست است. و بیم دارم چنین علمی در دست بنی امیه در آید و آن را پوشیده بدارند و در خزینه های خود برای خویش محفوظ سازند. اینک این صحیفه را بگیر و پوشیده بدار و از دید ناهلان دور کن. و هرگاه ماجرای قتل من به دست این مردم اتفاق افتاد. این صحیفه را که در نزد تو از سوی من به گروگان گذارده شده است در اختیار محمد و ابراهیم فرزندان عبدالله بن حسن بن حسین بن علی علیهم السلام که جانشینان من در نهضت علویان اند در آور.

متوکل گوید: صحیفه را گرفتم. و پس از آن که یحیی بن زید علیهما السلام به شهادت رسید به مدینه رفتم. به حضور حضرت صادق علیه السلام شرفیاب شدم و ماجرای شهادت او را به عرض مبارک تقدیم داشتم. حضرت صادق علیه السلام به سختی گریست و اظهار اشتیاق از شنیدن نام یحیی کرد و فرمود: خدا رحمت کند پسرعمویم را که به پدران و نیاکانش پیوست. و فرمود ای متوکل به خدا سوگند، چیزی مرا از دادن آن دعا را به وی ممانعت نکرد. مگر همان چه را که خود او نسبت به صحیفه پدرش از آن بیمناک بود. اکنون آن صحیفه کجاست؟ عرض کردم این همان صحیفه است. حضرت صادق علیه السلام صحیفه را گشود. فرمود آری، به خدا سوگند این صحیفه به خط عمویم زید و دعای جدم علی بن الحسین علیهما السلام است. سپس خطاب به فرزندش اسماعیل فرمود آن دعا را که دستور دادم نگهداری کنی بیاور. اسماعیل از جا برخاست و همان صحیفه را که گویا عین همان صحیفه ای بود که یحیی بن زید به من داده بود آورد. حضرت صادق علیه السلام صحیفه را گرفت و بوسید و به دیدگان مبارک گذارد و فرمود این خط پدر من است که جدم در حضور من آن را املا فرمود. عرض کردم: هرگاه اجازه فرمائید صحیفه زید و یحیی را با آن مقابله نمایم. حضرت اجازه فرمود و اضافه کرد آری تو برای این کار، شایستگی داری. هر دو صحیفه را با یکدیگر مطابقت کردم دیدم تفاوتی میان آنها نیست و در هیچ حرفی با یکدیگر مخالفت ندارند. پس از این از مقام معظم حضرت صادق علیه السلام اجازه خواستم تا

صحیفه یحیی را به پسران عبدالله بن حسن برگردانم. فرمود آری. خدا دستور می دهد تا امانتها را به صاحبان آنها باز گردانید. آری. آن صحیفه را در اختیار آنان در آور به مجردی که خواستم به ملاقات آنها بروم. حضرت فرمود: آرام بگیر. سپس محمد و ابراهیم را به حضور طلبید. پس از شرفیابی خطاب به آن دو تن فرمود این است میراث پسرعم شما یحیی که از پدرش به او رسیده و شما را بدون برادرانش ویژه آن قرار داده است. و ما اکنون با شما شرطی داریم. به عرض رسانیدند هر شرطی را که لازم می دانید مقرر فرمائید که امریه شما مقبول و مطاع است. فرمود این صحیفه از مدینه بیرون نبرید. به عرض رسانیدند: چرا؟ فرمود برای این که پسر عموی شما نسبت به این صحیفه، بیمی داشت و من هم همان بیم را نسبت به آن خواهم داشت. گفتند پسر عموی ما آنگاه بیمناک گردید که از کشتن خویشتن خبردار گردید. حضرت صادق (علیه السلام) فرمود شما هم ایمنی نداشته باشید، به خدا سوگند یقین دارم شما هم مانند پسر عموی خود نهضت خواهید کرد و مانند او کشته خواهید شد. آن دو تن بمجرد شنیدن این خبر از جا برخاستند و لا- حول و لا قوه الا بالله العلی العظیم گفتند و از حضور امام علیه السلام بیرون رفتند.

پس از آن که محمد و ابراهیم از حضور مبارک بیرون رفتند. حضرت صادق علیه السلام به من فرمود: ای متوکل، چگونه یحیی خطاب به تو گفت: که عمویم محمد بن علی و فرزندش جعفر مردم را به زنده ماندن می خوانند و ما آنها را به مردن دعوت می نمائیم. گفتم: آری چنان که می فرمائید پسر عمویتان این جمله را به من گفت. فرمود: خدا یحیی را بیامرزاد. پدرم از پدرش از جدش از حضرت علی بن ابیطالب علیهما السلام روایت کرده فرمود: در یکی از روزها همچنان که پیمبر بر فراز منبر بود در مکاشفه دید، مردهائی مانند بوزینگان بر منبر او بالا می روند و مردم را به قهقری سوق میدهند رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در حالی که آثار اندوه بر چهره اش نمایان بود بر جای خویش قرار گرفت و در همان هنگام جبرئیل نازل شد این آیه را آورد «... و ما جعلنا الرؤیا التي أريناك الا فتنة للناس و الشجرة الملعونه فی القرآن و تخوفهم فما یزیدهم الا طغیانا کبیره: رؤیائی که برای تو اتفاق افتاد و درختی که در قرآن کریم مورد لعن و نفرین قرار گرفته

است آزمایشی است برای مردمان و ما آنها را بدین وسیله بیمناک می سازیم لیکن آنها هیچگونه بیمی در دل راه نمی دهند بلکه به سرکشی بزرگی گرفتار می گردند اسراء، آیه ۶۰» شجره ملعونه بنی امیه است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) از جبرئیل پرسید: آیا این پیش آمد در روزگار زندگی من اتفاق می افتد؟ جبرئیل گفت: خیر، بلکه پس از درگذشت شما آسیای اسلام مدت ده سال بدان حالت در دوران است. پس از سی و پنج سال که از رحلت شما می گذرد. بار دیگر آسیای اسلام به چرخش در می آید و مدت پنج سال بدان حال، درنگ می کند. پس از آن، آسیای گمراهی به حرکت در می آید و بر قطب خویش استوار می گردد و به دنبال آن، فرعونها به سلطنت می نشینند. سپس فرمود خدای متعال، سوره قدر را به منظور اشاره به سلطنت بنی امیه نازل کرده آنجا که فرموده «انا انزلناه فی لیلہ القدر، و ما ادریک ما لیلہ القدر لیلہ القدر خیر من الف شهر: قرآن را در شب قدر نازل کردیم، آری از چگونگی شب قدر بی خبری، شب قدر از هزار ماه بهتر است. یعنی از هزار ماهی که بنی امیه سلطنت می کنند بهتر است و در آن مدت آثار شب قدر به ظهور نمی رسد.

او در تعقیب آن، فرمود خدای متعال از سلطنت بنی امیه به پیمبرش اطلاع داد که: آنان، پادشاهی این مردم را عهده دار می شوند و مدت هزار ماه، تخت نشینی آنها، به طول می انجامد و نیروی آنها، تا آنجاست که اگر کوهها، سر به طغیان بر آورند. همگی آنها را از پای در می آورند. و بدین کیفیت، سلطنت می کنند. تا خدای متعال، پادشاهی آنان را نابود می گرداند. و آنان با داشتن چنان موقعیتی، دشمنی و کینه توزی ما خانواده را در دل می گیرند و به آزار ما می پردازند. و خدا از طرز رفتار آنها با اهل بیت پیغمبر و دوستان و شیعیان ایشان که در زمان حکومتشان با آنها دارند به پیمبرش اطلاع داده است و این آیه را در بدکرداری و کینه توزی آنها با اهل بیت رسول (صلی الله علیه و آله) نازل فرموده که «الم تر الی الذین بدلوا نعمه الله کفره و احلوا قومهم دارالبوار، جهنم یصلونها فبئس القرار: آیا نمی نگری به آنهایی که نعمت خدا را نادیده گرفته و مردم خود را به دوزخ که بدترین آرامگاه است سوق دادند». آری نعمت خدا، محمد و اهل بیت اوست و دوستی ایشان است که سرانجام آن، بهشت است و کینه توزی نسبت به ایشان است که کفر و نفاق است و سرانجام آن، دوزخ

می باشد. و خدای متعال این واقعه وحشتناک را که از اسرار آل محمد است به اطلاع حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام و خاندان پاکیزه او که از هر گونه پلیدی درامانند، ابلاغ فرمود. پس از آن، حضرت صادق علیه السلام اضافه کرد هیچ یک از اهل بیت ما، تا قیام قائم ما، قیام نمی نمایند تا از ستمگری جلوگیری نماید و حقی را بازگیرد مگر آن که گرفتار دست ستمگران می شود. و قیام او ناراحتی ما و شیعیان را زیاد می کند.

متوکل بن هارون گفت: پس از این حضرت صادق علیه السلام ادعیه را بر من املا کرد که هفتاد و پنج باب بوده و یازده باب آن، مفقود گردید و شصت و اندی باب آن در دست من باقی ماند(۱).

و خبر داد به ما، ابوالفضل از محمد بن حسن بن روزبه از ابوبکر مدائنی کاتب مقیم در رحبه در خانه اش از محمد بن احمد بن مسلم مطهری از پدرش از عمیر بن متوکل بلخی از پدرش متوکل بن هارون گفت: به ملاقات یحیی بن زید بن علی علیهما السلام رفتم و همه آن حدیث را تا رؤیای پیمبر اکرم که: حضرت جعفر بن محمد از پدرانش صلوات الله علیهم نقل فرموده متذکر است.

مؤلف گوید: حداکثر مطالبی که در آغاز این صحیفه آمده، مشتمل بر بی ادبی و نکوهش از یحیی است. و برخی از مطالب آن، دلیل بر نیکوکاری او می باشد. زیرا هنگامی که حضرت صادق علیه السلام از شهادت او اطلاع پیدا کرد بر فقدان او گریست و بر وی ترحم کرد (رحمه الله علیه گفت) و از سوی دیگر اشتیاقی به شنیدن نام او داشت و برای او دعا کرد و این جملات، حاکی از آن است که یحیی، بزرگوار حق شناس بوده و به آن، اعتقاد داشته است. و مانند پدرش زید، قیام کرده است. از طرف دیگر همگی گفتار یحیی یا بخش بیشتر از آن، دلیل بر نکوهش از خود او بوده است.

ص: ۵۱۸

۱- فعلا، صحیفه سجادیه که اصحیفه کامله» باشد بیش از پنجاه و چهار دعای مطول و مختصر که شاید مراد از باب هر یک از ادعیه مبارکه باشد ندارد و هفت فقره دعا از ملحقات آن به ضمیمه صحیفه به طبع رسیده که جمعا شصت و یک دعا می شود و چهار صحیفه مجزا هم به طبع رسیده که مشتمل بر ادعیه مبارکه آن حضرت است - م.

خزاز در کتاب الکفایه به مناسبت خبری که در دیباچه الصحیفه الکامله آمده، مطالبی ایراد نموده است که حاکی از حسن اعتقاد یحیی بوده و تأیید می کند که وی معتقد به امامت حضرت صادق علیه السلام می باشد. در عین حال به طوری که از اخبار به دست می آید بهتر آن است که متعرض احوال یحیی و امثال او نباشیم.

و در تعقیب آنچه نوشتیم می گوئیم: شیخ ابن شهر آشوب در معالم العلماء می نویسد: یحیی بن علی بن محمد حسنی رقی، دعای معروف به «انجیل اهل البیت» را از حضرت صادق علیه السلام روایت می کند. و برخی از علماء، چنان پنداشته اند که مراد از آن «انجیل» همین صحیفه کامله باشد و حال آن که این پندار، بی اساس است. آری صحیفه به عنوان «زبور آل محمد» خوانده شده است و ممکن است مراد از «انجیل اهل بیت» همان «مناجات انجیلیه» دامنه داری است که به حضرت سجاد علیه السلام نسبت داده اند. بلکه بدون شک (انجیل اهل بیت) همان «مناجات انجیلیه» است و پس از این، به ترجمه یحیی رقی اشاره خواهد شد. در هر حال، مراد از یحیی، در کلام ابن شهر آشوب و یحیی بن زید مترجم حاضر یکی نیست. بلکه ممکن است یحیی رقی از حضرت صادق علیه السلام بدون واسطه روایت نکرده باشد و از علمای متأخر باشد.

ابن اثیر در کتاب الکامل می نویسد: در این سال که سنه ۱۲۵ ه. ق باشد یحیی بن زید در خراسان، کشته شد. و علت قتلش آن است که وی پس از شهادت پدرش به خراسان رفت، و به بلخ وارد شد و در آنجا، نزد حریش بن عمر بن داوود ماندگار شد. تا هشام به هلاکت رسید پس از او ولید بن یزید به خلافت نشست، و یوسف بن عمر نامهای به نصر بن سیار نوشت و از حرکت یحیی بن زید وی را خبردار کرد و اضافه نمود او هم اکنون در خانه حریش زیست دارد. نصر بن سیار، جریان را به اطلاع ولید رسانید. ولید در ضمن نامه ای به وی نوشت تا یحیی را به سختی هرچه تمام تر دستگیر کند، نصر بن سیار، حریش را به حضور طلبیده و یحیی را از او مطالبه کرد. حریش گفت: از او اطلاعی ندارم. نصر دستور داد تا او را تازیانه زنند، ششصد تازیانه بر او زدند. حریش گفت: به خدا سوگند، هرگاه یحیی در زیر پای من باشد، قدم از روی او برنمیدارم،

قریش بن حریش که این گونه سر سختی را از پدر خود مشاهده کرد؛ به نصر گفت: از کشتن پدر من، دست بردار، تا تو را به محل یحیی هدایت کنم. قریش مخفی گاه یحیی را به نصر، نشان داد. نصر یحیی را دستگیر و زندانی کرد. و نامه ای به ولید نوشت و جریان دستگیری یحیی را به اطلاع او رسانید. ولید در ضمن نامه ای به او نوشت، یحیی را در امان بدار و او و یارانش را به حال خودشان واگذار کن. نصر، وی را از زندان نجات داد و به او دستور داد تا به ولید پیوندد و دو هزار درهم هم در اختیار او گذارد. یحیی از بلخ به سرخس رفت و در آنجا زیست نمود. نصر، نامه ای به عبدالله بن قیس بن عباد نوشت و به او دستور داد تا یحیی را از سرخس اخراج نماید. عبدالله بنا به دستوری که داشت یحیی را از سرخس اخراج کرد، یحیی از آنجا به بیهق (سبزوار) رفت و از آن بیمناک بود مبادا یوسف بن عمر ناگهان بر وی شیخون زند به همین مناسبت، از بیهق به نیشابور عزیمت کرد. در آن هنگام، امور نیشابور تحت نظر عمرو بن زراره اداره می شد یحیی به اتفاق هفتاد مرد که همراه او بود عازم نیشابور شد، یحیی در مسیر خود با بازرگانانی روبرو شد. چار پایان آنها را گرفته و بهای آنها را به ایشان پرداختند، عمرو بن زراره نامه ای به نصر بن سیار نوشت و جریان عزیمت یحیی را به وی نگاشت، نصر در پاسخ اظهار داشت با وی جنگ کن! عمرو با ده هزار تن به محاربه یحیی که بیش از هفتاد تن با وی نبود. به محاربه با او برخاست یحیی آنها را منهزم ساخت و عمر و کشته شد و مرکب های بسیاری به غنیمت گرفت و از آنجا به هرات رفت و متعرض آزار مردم آنجا نشد و از هرات بیرون رفت، نصر برای مقاتله با یحیی، مسلم بن احوز را گسیل داشت، مسلم در محل جوزجان با یحیی، ملاقات کرد و جنگ سختی در گرفت. در این جنگ یحیی هدف تیری قرار گرفت و تیر بر پیشانی او وارد آمد و مردی از عنز به نام عیسی او را کشت و همگی یاران او از پای درآمدند و سر یحیی را بردند و بدنش را عریان ساختند. هنگامی که خبر کشته شدن یحیی به اطلاع ولید رسید. نامه ای به یوسف بن عمر نوشت، جنازه زید را از درخت به زیر آورده بسوزانند و خاکسترش را در دریا بریزند، یوسف دستور او را اجابت کرد، بدنش را از دار به زیر آورده بسوزانید و خاکستر او را در کشتی گذارده در فرات ریخت.

پس از آن که یحیی به قتل رسید، بدنش را در جوزجان(۱) به دار آویختند و همواره بدن آن جناب، بر دار بود تا ابومسلم خراسانی، ظهور کرد و بر خراسان مستولی شد. بدن جناب یحیی را از دار به زیر آورد و بر آن، نماز گذارد و به خاک سپرد. دستور داد تا خراسانیان بر آن سید بزرگوار نوحه سرائی کنند، و دیوان مخارج و جوائز بنی امیه را در اختیار در آورد نام افرادی که در کشتن یحیی شرکت داشتند، یادداشت کرد کسانی که زنده بودند از پای در آورد و آنها که مرده بودند، خانواده و بستگانش را تحت شکنجه در آورد. و مادر یحیی، ریظه دختر عبدالله بن محمد بن حنفیه بود و عباد به ضم عین و فتح باء یک نقطه به تخفیف جد عبدالله بن قیس بن عباد است که حاکم سرخس است.

مؤلف گوید: بخشی از احوال یحیی را ذیل ترجمه پدرش زید بن علی ایراد کرده ایم.

یحیی برادرانی داشت به نام حسین و عیسی و محمد، حسین بن زید به کنیه ابوعبدالله مکنی و به لقب ذو الدمه و ذوالعبره ملقب بود و او را از نظر گریستن بسیار به این لقب موسوم داشتند. ذوالدمه، کودک خردسالی بود که پدرش زید، شهید شد. حضرت صادق (علیه السلام) او را تحت نظر خود تربیت کرد و علوم و معارف الهی را به وی آموخت و سال ۱۳۵ یا ۱۴۰ هجری در گذشت. و ابویحیی، عیسی بن زید مادرش ام ولد ی بود به نام سکن و متولد شده.....(۲)

ص: ۵۲۱

۱- جوزجان را به پارسی، گوزگانان گفته اند. فرهنگ معین، ج ۶، ص ۱۷۴۲ نوشته: گوزگانان نام قسمتی از خراسان خاوری قدیم در حوالی ماوراءالنهر میان مرورود و بلخ واقع شده در قرون وسطی آبادترین بخش بلخ بود و از شهرهای عمده آن میمه و شبورقان و اندخوی را شمرده اند. محل قبر یحیی را بیشتر از مورخان جوزجان یاد شده نوشته اند. چنان که در معجم البلدان، ج ۲ ص ۱۸۲ پس از شرح مختصری که در بالا هم به آن اشاره شد می نویسد: یحیی بن زید در آنجا به قتل رسید و لیکن مرحوم دکتر قوام الدین شاهرودی در رساله نورالعین ص ۵۹ با پنج دلیل ثابت کرده است که مدفن یحیی در شهر گرگان در نیم فرسخی گنبد کاووس است - م.

۲- از مقاتل الطالبین نقل شده است: روزی مادر حسین ذی الدمه از وی پرسید چرا این قدر گریه می کنی؟ در پاسخ گفت مگر دو تیر و آتش که برادرم یحیی و پدرم زید را به آنها به شهادت رسانیدند و آتشی که پدرم را با آن سوزانیدند اجازه می دهند از گریه آرام بگیرم ذو الدمه در سن ۷۶ سالگی در سال ۱۴۰ در گذشت. در سر السلسله العلویه ص ۶۵ می نویسد: ابویحیی عیسی بن زید مادرش ام ولد نوییه بنام سکن است در ماه محرم سال ۱۰۹ ه. ق متولد شد و سال ۱۶۹ ه. ق در سن ۶۰ سالگی در کوفه وفات یافت وی نیمی از عمر خود بلکه ثلث آن را پنهانی به سر برد همراه محمد بن عبدالله نفس زکیه خروج کرد و پس از شهادت محمد در روزگار منصور و مهدی و هادی عباسی به اختصار برگذار کرد و پس از وفات، حسن بن صالح بر جنازه او نماز گذارد. از اشعار اوست: *إلی الله أشکومانلاقی و إنا قتل ظلما جهره و نخاف و یسعد أقوام بحبهم لنا و نشقی بهم و الأمر فیه خلاف در عمده الطالب ص ۲۸۶ شرح حال مفصلی از وی نوشته است از جمله وی را موتم الاشبال گفته اند گویند پس از آن که همراه اصحابش از باخرا باز می گشت در راه شیری همراه بچه هایش سر راه بر آنها گرفتند عیسی آن حیوان را کشت به وی گفتند بچه های آن حیوان را یتیم کردی گفت آری من موتم الاشبالم و اصحاب او وی را به این لقب خواندند عیسی در اوقات اختفایش سقائی می کرد و در همان هنگام بازی در کوفه ازدواج کرد از او دختری به وجود*

آمد دختر بزرگ شد. عیسی برای یکی از سقاها، مزدوری می کرد آن مرد سقا برای پسرش به خواستگاری دختر عیسی آمد مادرش که از چگونگی حال عیسی بی خبر بود از این خواستگاری خرسند گردید جریان را به عیسی نقل کرد عیسی به سختی ناراحت شد نفرین کرد همان شب دختر مرده عیسی در مرگ او می گریست و در پاسخ بعضی گفت گریه ام از آن است که دختر من در گذشت و ندانست که پاره تن رسول خدا است. اللهم العن أعداء آل محمد اجمعین - م.

سید ابوالحسین یحیی بن اسماعیل حسنی نسابه حافظ پس از این به عنوان سید ابوالحسین یحی بن حسین بن اسماعیل حسینی خواهد

آمد.

شیخ ابو نصر یحیی بن جریر تکریتی از اصحاب پیشین ما است و کتاب المختار فی الاختیارات من الایام و الساعات

ص: ۵۲۲

استاد استناد در کتاب السماء و العالم بحار الانوار از آن کتاب نقل می کند.

تکریتی، منسوب به تکریت است که شهری نزدیک به موصل است (۱).

ص: ۵۲۳

۱- - اعلام المنجد ص ۱۱۲ می نویسد: «تکریت شهری است در طرف راست دجله شمالی سامراء. در روزگار جاهلیت بنو ایاد نصاری در آنجا زیست داشتند و صلاح الدین ایوبی در آنجا متولد شد و آثار کنیسه ها در آنجا نمایان است (پایان). معجم الأدبا ج ۲، ص ۳۸ می نویسد: «تکریت» به فتح تاء عامه مردم به کسر تا تلفظ می کنند شهری است مشهور و واقع میان بغداد و موصل و به بغداد نزدیک تر است و تا بغداد سی فرسخ فاصله دارد و قلعه استواری دارد که در طرف بالای شهر و متمایل به دجله است و خود شهر در طرف غرب دجله واقع شده است و نخستین کسی که آن قلعه را احداث کرد شاپور بن اردشیر بابکان بود آن گاه که به (هد) که شهر قدیمی است و مقابل تکریت است وارد شد تصمیم گرفت تا «تکریت» را بنیان گذارد و بعضی گویند شهر مزبور به نام تکریت دختر وائل نامیده شده است. عباس بن یحیی تکریتی که مرد فاضلی است به اطلاع رسانید یکی از پادشاهان ایرانی قلعه تکریت را که در وسط دجله واقع شده بر سنگ بزرگی که در دجله نمایان بود از گچ و سنگ بنیان نمود و بنائی جز آن در آنجا وجود نداشت و این قلعه را از آن جهت بنیان نمود تا با مأموران و جاسوسانی که در آنجا معین کرد از شبیخون زدن رومی ها با اطلاع شوند و مرزبانی از سپهداران ایرانی را در آنجا مستقر ساخت در یکی از روزها مرزبان به عزم شکار از قرارگاه خود بیرون آمد به یکی از چادرنشینان عرب برخورد کرد که در آنجا خیمه و خرگاه سرا پا کرده اند نزدیک رفته به غیر از زنان کس دیگری در آنجا مشاهده نکرد و آنها سرگرم کار خود بودند در میان آنها زن صاحب جمالی را دید بلافاصله تیر عشقش دل او را هدف قرار داد. نزدیک تر رفته و جریان عشق خود را نسبت به آن زنان گفت و اشاره کرد که مرزبان این قلعه است و گفت بر اثر عشقی که به آن زن پیدا کرده ام آرزومندم با وی ازدواج کنم زنها گفتند این زن، دختر رئیس این قبیله است و ما مردمی نصرانی هستیم و تو مجوسی می باشی و دین ما اجازه نمی دهد با کسی که هم کیش ما نیست ازدواج کنیم مرزبان گفت هم کیش با شما خواهم شد. گفتند هر گاه چنان تصمیمی داری با تو ازدواج خواهیم کرد و گفتند اندکی آرام باش تا مردهای ما بیایند طولی نکشید مردها آمدند و جریان به اطلاعشان رسید با همان شرط، دختر را به همسری وی در آوردند. مرزبان او و بستگانش را به آن قلعه برد و دیگران در اطراف قلعه گرد آمدند و برای خود خانه و عمارت بنیان کردند و اسم آن دختر تکریت بود و آن قلعه را به نام تکریت نامید و این قلعه در سال ۱۶ ه. ق به دست مسلمانان، مفتوح شد. م.

سید ابو الحسن یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی نسابه حافظ

منتجب الدین در فهرست کتاب انساب ابی طالب را از تألیفات او نام برده است .

بار دیگر پس از نام بردن از سه تن از علما، به یادآوری و توثیق از او پرداخته و کتاب مزبورش را ذکر نکرده و لفظ نسابه را از تعریف او، ساقط کرده و پیدا است که هر دو عنوان یکی است.

شیخ طوسی در کتاب رجال ص ۵۱۷ در باب آنها که از ائمه علیهم السلام روایت نکرده اند نوشته است: یحیی بن حسن علوی، کتاب نسب آل ابی طالب از تألیفات اوست و ابن أخی طاهر از وی روایت می کند.

ابن شهر آشوب در معالم العلماء ص ۱۳۱ از وی، نام برده و کتاب مذکور را به وی نسبت داده است.

مؤلف گوید: از یکی از اسانید کتاب الاربعین ص ۳۱ شیخ منتجب الدین یاد شده به دست می آید که سید ابو سعد یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب سمان از ابوالحسین یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی حافظ نابه روایت املائی داشته است و شیخ منتجب الدین به توسط سید ابو سعد یاد شده از وی روایت می کند. و سید ابو الحسن یحیی مترجم حاضر از گروهی از علما روایت داشته است. از جمله، ابو نصر احمد بن مروان بن عبدالوهاب مقری معروف به خباز از ابواسحاق ابراهیم بن احمد بن محمد بن احمد بن عبدالله طبری مقری عدل از قاضی ابو الحسن عمر بن حسن بن علی بن مالک شیبانی از اسحاق بن محمد بن ابان نخعی از یحیی بن عبدالحمید حمانی از شریک بن عبدالله نخعی قاضی از اعمش. و از مشایخ اوست. ابوطاهر محمد بن علی بن محمد بن یوسف و اعظ، ابو العلاء، از ابوجعفر محمد بن احمد بن محمد بن حماد معروف به ابن میثم از ابو محمد قاسم بن جعفر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن علی بن ابی طالب علیه السلام از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن عبدالله از حضرت صادق علیه السلام.

شیخ منتجب الدین در یکی از حکایت‌هایی که در ذیل کتاب الاربعین آورده چنین مرقوم داشته است: سید ابو الحسن یحیی بن اسماعیل حسینی نسابه حافظ

از ابو محمد، احمد بن علی بن مکفوف که در اصفهان بر او قرائت کرده از ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب سمان یاد شده به املائی که در ری داشته روایت کرده است. دار اور و مؤلف گوید: نسب او را شیخ منتجب الدین، به طرزی که ما در آغاز ترجمه نوشته ایم ایراد کرده است و نسب او را به اختصار برگذار کرده و محتمل است اسقاط لفظ حسین از نسب او از ناحیه ناسخان باشد و همچنین «حسنی» که به جای «حسینی» باشد از اشتباه ناسخان است. باران از سند برخی از حکایت‌هایی که در آخر اربعین شیخ منتجب الدین مذکور است چنین استفاده می‌شود که سید مسترشد بالله ابوالحسین یحیی بن حسین حسنی از قاضی ابوالقاسم علی بن محسن بن علی تنوخی، روایت می‌کرده است و شیخ ابو علی حسن بن علی بن ابی طالب هموسه فرزادی به طریقه املا از وی روایت داشته است و شیخ منتجب الدین، مذکور به توسط این شیخ از ابو الحسن یحیی روایت می‌کرده و به حق باید گفت سید مسترشد با مترجم حاضر یکی است. .

را در جای دیگر از سند برخی از حکایات یاد شده بر می‌آید که شیخ منتجب الدین از ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب زاهد به قرائتی که بر او داشته از سید امام ابوالحسین یحیی بن حسین بن اسماعیل حسنی به املائی که داشته از ابوالفضل عبیدالله بن احمد بن علی مقری، ابن الکوفی به قرائتی که بر او داشت تا به آخر سند.

در جای دیگر از همان حکایات گوید: خبر داد به ما، ابوسعید بن طاهر از سید یحیی بن حسین حسنی به املاء از ابوالفضل عبیدالله بن احمد مقری ابن الکوفی به قرائتی که در منزلش واقع در بغداد داشت. و در جای دیگر از آن حکایتها گوید: خبر داد به ما ابوسعید بن طاهر از سید یحیی مترجم حاضر از شریف ابوطاهر ابراهیم بن محمد بن عمر حسینی زیدی و ابوالحسین محمد بن محمد بن علی شروطی به قرائتی که بر او داشت. شریف گفته است: اخبرنا و شروطی گفته حدثنا ابو الفضل محمد بن عبیدالله بن مطلب شیبانی از عبدالوهاب بن اُبی حیه از شروطی مصاحب جاحظ عمرو بن بحر که می‌گوید: تا به آخر سند.

سید مسترشد بالله ابوالحسین یحیی بن حسین حسنی

پیش از این به عنوان سید ابوالحسین یحیی بن حسین بن اسماعیل حسینی نسابه حافظ گذشت.

سید امام زاهد ابوطالب یحیی بن محمد بن حسن (یا: حسین) بن عبدالله

جوانی طبری حسینی رحمه الله به طوری که از بشاره المصطفی به دست می آید: وی از مشایخ بزرگوار محمد بن ابوالقاسم طبری مؤلف بشاره است و طبری در خانه خودش واقع در آمل، در محرم و شوال سال ۵۹۸ ه. ق نخست به اجازه لفظی از وی روایت می کرد پس از آن با وی، با اصل آن به مقابله پرداخت و او از سید زاهد ابو عبدالله حسین بن علی بن داعی حسنی سیلقی روایت داشته و او از شیخ ابو علی جامع بن احمد دهستانی در ماه ربیع الاخر سال ۵۰۳ در نیشابور روایت می کرده و او از شیخ امام ابوالحسن، علی بن حسین بن عباس صندلی از ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم ثعالبی (ابو اسحاق ابراهیم بن محمد بن ابراهیم ثعالبی) از ابوالقاسم یعقوب بن احمد سری قروصی از ابوبکر محمد بن عبدالله بن محمد بن حفده العباس بن حمزه در سال ۳۳۷ ه. ق از پدرش و از ابوالقاسم، عبدالله بن أحمد بن عامر طائی در بصره از پدرش در سال ۲۰۶ ه. ق از حضرت رضا علیه السلام روایت داشته است.

مؤلف گوید: این سند همان سند صحیفه الرضا علیه السلام است.

کوتاه سخن آن که سید مترجم حاضر، همدرجه با شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی است. و گاهی از او به طور اختصار چنین نام برده اند سید ابوطالب یحیی بن محمد بن حسن جوانی طبری و گاهی چنین نوشته اند یحیی بن حسن بن عییدالله جوانی حسینی. بنابراین، احتمال تعدد میان این دو عنوان برخلاف انتظار می باشد.

شیخ ابو محمد یحیی بن محمد ارزنی لغوی از ادیبان قدیمی است و چنان است که از ادبای خاصه به شمار می آید.

یاقوت در کتاب معجم البلدان از وی، یاد کرده است. و به نقل از خط شهید اول:

چنین آمده است، ابو محمد یحیی سال ۴۱۵ ه.ق در روزگار خلافت المقتدر در گذشت و خط نمکین و زیبایی داشت. و در نوشتن سریع و تند دست بود و کلمات و جملات را به خوبی ضبط می نمود. گویند هر روز عصر با همراه داشتن کاغذ و مرکب به خانه نقیب بغداد می رفت. و از خانه او بیرون نمی رفت مگر این که الفصیح ثعلب را نسخه برداری می کرد و آن را به نیم دینار می فروخت و از این طریق، هزینه روزش را تهیه می کرد. و به همین مناسبت ابو عبد الله بن حجاج با اشاره به مترجم حاضر گفته است: نه

مشته فی دفتری

بخط یحیی الأرنزی

. آنچه در دفتر من به ثبت رسیده است به خط یحیی ارنزی است.

مؤلف گوید: ممکن است ارنزی منسوب به ارنز باشد که یکی از حیوانات معروف است و برای مطالب بیشتر به کتابهای نسب مراجعه شود (۱)

شیخ یحیی بن شیخ فخرالدین محمد بن حسن بن یوسف بن مطهر حلی

وی فاضل دانشور و فرزند شیخ فخرالدین و نواده علامه حلی است و پدرش فخرالدین، رساله ای در تفسیر قول اصحاب که در باب زکوه گفته اند: «آن شرط الزمان

ص: ۵۲۷

۱- کتاب معجم الأدبا، ج ۲۰، ص ۳۴ با اندک تصرفی مطالب فوق را متذکر شده است در کتاب معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۵۰ می نویسد: ارنز به فتح الف و سکون را و فتح زا و نون آخر، یکی از شهرهای مشهور نزدیک به خلاط است قلعه استواری دارد و از معمورترین شهرهای ارمنیه می باشد. در حال حاضر رو به ویرانی گذارده است این شهر پس از فتح الجزیره سال ۲۰ ه. ق فتح شد و گروهی از دانشمندان به آنجا منسوب اند از قبیل ابو غسان عیاش ارنزی و دیگری یحیی بن محمد ارنزی است که از ادبا بود و خوب می نوشت و کلمات را به خوبی ضبط می کرد و اشعاری نغز می سرود و مقدمه ای هم در نحو نگاشته است و شعر ابن حجاج را که در بالا آورده نقل نموده است (پایان). سیوطی در بغیه الوعاه ص ۴۱۶ نوشته: ابومحمد ارنزی هر روز عصر به بازار کتاب بغداد میرفت و کتاب فصیح ثعلب را استنساخ می کرد و آنچه را استنساخ می کرد به نیم دینار می فروخت و بهای آن را به مصرف نبیذ و شراب و میوه می رسانید و تا شب همه آن پول را خرج می کرد. و از مدرسان لغت و اساتید خط بود - م.

فیها امکان الاداء و الاسلام» به استدعای وی نوشته است و تاریخ تألیف آن، ماه محرم الحرام سال ۷۵۷ هـ. ق است و نسخه ای از آن رساله، که مختصری بیش نیست در نزد ما موجود می باشد.

پیش از این به نام برادرش، شیخ ظهیر الدین محمدبن شیخ فخر الدین محمد که از علما بوده است، اشاره کرده ایم.

سید بهاء الدین یحیی بن محمد حسینی قمی شیخ منتجب الدین در فهرست او را واعظ فاضل معرفی کرده است.

سید اجل مرتضی عزالدین ابوالقاسم یحیی بن مرتضی سعید شرف الدین، ابوالفضل محمدبن ابی القاسم علی بن ابی الفضل محمدبن ابوالحسن مطهر بن ابی القاسم علی بن ابی الفضل محمدبن نقیب طالبیهای عراق

وی دانشور بنام و فاضل بزرگواری بود که آسیای شیعہ گرداگرد او به حرکت می آمد. امید است خدا به طول بقاء او مسلمانان را برخوردار سازد. وی از پدرش شرف الدین محمد و مشایخش روایت می کرده. منتجب الدین در آخر فهرستش از وی نام برده و در آغاز آن کتاب از وی مدح بلیغ نموده و نوشته است که کتاب فهرست را به پیشنهاد او تألیف نموده. و از پدر و جدش هم مدح نموده و احوال ایشان را باید از کتابهای دیگر استفاده کرد.

شیخ منتجب الدین یاد شده در آغاز کتاب فهرست می نویسد: در مجلس ارزشمند سید و مولا صدر کبیر امیر امام سید اجل رئیس انور اطهر اشرف مرتضی بزرگوار مایه سربلندی دولت و دین، شرف اسلام و مسلمین، مرضی خاطر ملوک و سلاطین، پیشوای نقیبان در میان عالمین، برگزیده ایام و افتخار انام قطب دولت و رکن ملت و پایه برقراری امت و اصل ملک و سلطان عترت طاهره و عمده شریعت رئیس پیشوایان شیعہ، صدر علمای عراق و پیشوای بزرگان در آفاق، یاور حق و حجت خدا بر خلق ذوالشرفین،

کریم الطرفین نظام حضرتین، جلال اشراف، پیشوای سادات شرق و غرب قوام آل رسول الله ابوالقاسم یحیی فرزند صدر سعید کبیر شرف دولت و دین عزت اسلام و مسلمین ابوالفضل محمد فرزند صدر سعید مرتضی کبیر عزت دولت و دین، شرف اسلام و مسلمین ابوالفضل محمد فرزند سید اجل امام مرتضی کبیر اعلم ازهد ذوالفخرین، نقیب نقیبان و سید سادات ابو الحسن مطهر فرزند سید اجل زکی ذوالحسین ابوالقاسم علی فرزند ابوالفضل محمد فرزند ابوالقاسم علی فرزند ابو جعفر محمد بن حمزه فرزند احمد فرزند محمد فرزند اسماعیل دیباجی همدست ابوالسرایا فرزند محمد اکبر محدث عالم ملقب به ارقط فرزند عبدالله باهر(۱)

فرزند امام زین العابدین علیه السلام. ابو محمد یا ابوالقاسم و یا ابو الحسن و یا ابوبکر علی بن الحسین، سبط شهید، سید جوانان بهشت ابو عبد الله بن مولانا امیر المؤمنین و سید الوصیین ابو الحسن و یا ابوتراب علی مرتضی فرزند والا گهر ابوطالب (صلوات الله علیهم اجمعین) خدای متعال مراتب عالیہ او (یحیی مترجم حاضر) را پایدار بدارد و دشمنانش را ذلیل گرداند، آری او پیشوای سیادت و چشمه روان نیکبختی و سعادت، و پناهگاه امت و چراغ

ص: ۵۲۹

۱- در عمدہ الطالب، ص ۲۵۲ نوشته است: عبدالله باهر فرزند حضرت زین العابدین علیه السلام است و او را به خاطر جمال فریبائی که داشت به لقب باهر (روشن و درخشان) ملقب کردند چنان که در هیچ مجلسی حضور نمی یافت مگر آن که نور جمالش دیدگان حاضران را خیره می کرد مادر او مادر برادر بزرگوارش حضرت باقر علیه السلام بود و تولیت صدقات پیغمبر اکرم و حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام را عهده دار می شد و در سن ۵۷ سالگی در گذشت. عقب او از فرزندش ابوعبدالله محمد ارقط است که از محدثان مدینه به شمار می آمد و ۵۸ سال عمر کرد و او را به مناسبت آبله گون بودن صورتش ارقط می گفتند و یا بدان جهت بوده که نقطه های سپید و سیاه در صورتش دیده می شد و علتش آن بوده که بر اثر ماجرای که میان او و حضرت صادق (علیه السلام) اتفاق افتاد بی ادبی کرده آب دهان به صورت مبارک حضرت صادق (علیه السلام) ریخت، حضرت صادق (علیه السلام) نفرین کرده نقطه های مزبور در صورتش پیدا شده بدچهره و زشت رو گردید. ایستادند (او خیر انداخت بر روئی که ماه سجده آرد پیش او هر صبحگاه) -م.

درخشان ملت و کوه بردباری و درایت، و رئیس عزت و ابانت و پرچم فضیلت و راهنمای عترت و آل و گزیده نجل نبوت و فرعی از اصل فتوت و عضوی از اعضای رسول و جزئی از اجزای وصی و بتول و یکی از آن مردمی است که دوستی و ولایت ایشان حد فاصل میان بهشت و دوزخ است. خدای متعال روزهای پر افتخار و دولت روشنی بخش و کردارهای پسندیده او را که بر اثر آنها به پایه سیادت رسیده و همگان را رهین بزرگواری خویش فرموده است پایدار بدارد. حضور یافتیم، کتاب الاربعین عن الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین علیه السلام تصنیف شیخ اصحاب ابوسعید محمد بن احمد تا آخر مطالبی که به این مناسبت ذیل احوال شیخ منتجب یاد شده متذکر شده ایم (۱).

ص: ۵۳۰

۱- همان طور که از توصیف زائدالوصف منتجب الدین استفاده می شود سید یحیی از اکابر اعلام شیعه در اواخر قرن ششم هجری بوده است شهداء الفضیله ص ۴۹ نوشته است سید عز الدین علی راوندی منظومه «الحسیب و النسیبه را به نام وی منظوم ساخته است و همواره ستاره اقبال او در آسمان جلالت می درخشید تا سرانجام به شهادت او منتهی گردید و سببش آن بود که خوارزمشاه تکش (بر وزن سبب) پس از آن که بر شهر ری و اطراف آن استیلا پیدا کرد و اعیان و اشراف را از پای درآورد این سید بزرگوار را عرضه شمشیر قرار داد و سال شهادتش ۵۸۹ ه. ق است. در یکی از کتابهای انساب دیده ام که پدر او سید شرف الدین، چند تن دختر داشت و پسری روزی او نشده بود. هنگامی که مادرش به یحیی آبستن بود شرف الدین در یکی از شبها در رؤیا حضور مبارک رسول خدا (صلی الله علیه و آله) شرفیاب شد. عرض کرد بزودی نواده ای برای شما به دنیا خواهد آمد او را به چه نامی بنامم؟ فرمود نام او را یحیی تعیین کن. گوید: هنگامی که از خواب بیدار شدم دانستم که فرزندم پسر است او را یحیی نامیدم و هنگامی که خوارزمشاه او را به شهادت رسانید متنبه شدم که رسول خدا او را به مناسبت این که شهید می شود یحیی نامیده است. در تاریخ تهران، ج ۱، ص ۲۷ نوشته است هنگامی که یحیی را دست بسته به حضور تکش آوردند تکش گفت یا سیدی چون می بینی خویشتن را؟ سید گفت: چنان می بینم که حسین بن علی را! تکش دستور داد سر یحیی را بریده به ری ارسال دارند تا در مدرسه عماد وزان که با سید دشمنی داشت بیاویزند. سپس سر و تن او را به قم برده در آستانه مبارک که حضرت معصومه علیها السلام مدفون ساختند و در سال ۸۹۵ ه. ق عضدالدوله ملکشاه صندوقی برای قبر او تهیه کرد. مادر او دختر عمه سلطان سنجر است و پدرش شرف الدین محمد مدرسه ای در قم بنیان کرد و جدش مطهر با عایشه خواتون دختر آلب ارسلان سلجوقی ازدواج نمود و به ذوالفخرین ملقب گردید و منصب نقابت داشت و در راه حج همسفر شیخ طوسی بود و از او در آن سفر اخذ حدیث کرد. و علی که پدر مطهر است با دختر خواجه نظام الملک طوسی وزیر الب ارسلان ازدواج نمود و به ذوالحسین شناخته شد. م.

شیخ اجل او حد سدید الدین یحیی بن محمد بن علیان خازن

وی از روایت پیشین اصحاب ما است. و به طوری که از سند برخی از نسخه های طب الرضا (علیه السلام) استفاده می شود مترجم حاضر از شیخ ابو محمد حسن بن ابو عبدالله محمد بن حسن بن جمهور عمی بصری عربی از پدرش ابو عبدالله محمد رساله ذهبیه طب الرضا را که حضرت رضا علیه السلام برای مأمون خلیفه عباسی مرقوم فرموده روایت کرده. و همان رساله را موسی بن علی بن جابر سلامی از وی روایت داشته است.

سید اجل عمیدالرؤسا ابوالفتح یحیی بن محمد بن نصر بن علی بن جیا

وی فقیه فاضل و دانشمند بزرگواری است که بایک واسطه از شیخ مفید روایت می کند. در آغاز یکی از نسخه های ارشاد شیخ مفید چنین یافتیم: خبر داد به ما، سید اجل عمیدالرؤسا ابوالفتح یحیی بن محمد بن نصر بن علی بن جیا (ادام الله علوه) به قرائتی که در سال ۵۴۰هـ. ق بر او داشتم گفت: خبر داد به ما، قاضی اجل ابوالمعالی احمد بن علی بن قدامه در سال ۴۷۲هـ. ق گفت: خبر داد به ما شیخ مفید تا آخر سند.

سید مترجم حاضر غیر از سید عمیدالرؤسا مؤلف کتاب الکعب است چه آن که این مؤلف، از مشاهیر فقها و لغویها است. و قائل (حدثنا) در آغاز صحیفه کامله بنا به تحقیق محقق داماد (قده) سید عمیدالرؤسا هبه الله بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب است که سالیان درازی پس از سید مترجم می زیسته. و هبه الله، معاصر با ابن ادریس و اعلام دیگر بوده است گذشته از این، در آغاز برخی از نسخه های ارشاد مفید از وی به عنوان «امیر الرؤسا» یاد کرده است و ممکن است «امین الرؤسا» باشد که ناسخ «امیر» را به جای «امین» نوشته است.

شیخ نجیب الدین ابوزکریا یحیی بن سعید حلّی

پیش از این به عنوان شیخ افضل نجیب الدین ابوزکریا یحیی بن احمد بن یحیی بن حسن بن سعید هذلی حتی یاد شده است و نوشته ایم وی پسر عموی محقق حلّی و مؤلف کتاب الجامع است.

شیخ یحیی بن محمد بن یحیی سورّوی بعد از این به عنوان شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سورّوی خواهد

آمد.

شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سورّوی

شیخ معاصر در امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۹ نوشته است: وی فاضل شایسته ای است و از ابن شهر آشوب روایت می کند. و علامه حلّی به توسط پدرش از وی، روایت داشته است.

مؤلف گوید: علامه حلّی، علاوه بر پدرش از گروه دیگری از علما از وی روایت می کند. از جمله، شیخ ابوالقاسم جعفر بن سعید محقق حلّی و سید جمال الدین احمد بن طاووس و دیگران که همگی از شیخ مترجم اجازه داشته اند و او از شیخ فقیه حسین بن هبه الله بن رطبه از فرزند شیخ طوسی روایت می کرده.

در اوائل غوالی اللثالی ابن جمهور احساوی آمده است که پدر علامه حلّی از شیخ نجیب الدین محمد سورّوی از شیخ هبه الله بن رطبه از شیخ علی فرزند شیخ طوسی روایت کرده است. این سند کاملاً اشتباه است و صواب آن است که وی از یحیی بن محمد سورّوی از حسین بن هبه الله بن رطبه روایت داشته است. مگر این که گفته شود: پدر علامه حلّی، از هر دو تن پدر و پسر (محمد و یحیی) روایت می کرده و همچنین شیخ نجیب الدین محمد سورّوی از پدر و پسر (حسین و هبه الله) روایت داشته است.

ص: ۵۳۲

شیخ یحیی بن کثیر

وی از علمای اصحاب است. و به طوری که از یکی از اسانید اخبار کتاب العتیق استفاده می شود، ابن کثیر از شیخ محمد بن علی قرشی (قدس سره) روایت می کرده و شیخ علی بن اسماعیل از وی روایت داشته است. بنابر این، ابن کثیر در درجه شیخ مفید است و من بیش از این به ترجمه احوال او دست نیافته ام.

شیخ یحیی بن مظفر طیبی

وی فاضل دانشور و ادیب و سرایندهای بود. کتاب کشف الغمه را از علی بن عیسی اربلی که مؤلف آن کتاب است. روایت می کرده و مؤلف یاد شده به او همراه با جمع دیگری از علما اجازه داده است و به طوری که شیخ معاصر در امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۸ گفته است آن اجازه را به خط یکی از علمای ما دیده است.

مؤلف گوید: طیبی به کسرتاء بی نقطه و سکون یا وباء یک نقطه در آخر منسوب به طیب است. و ترجمه فرزندش شیخ مجدالدین مفضل بن یحیی ذکر شده است.

سید یحیی بن سید ابوالفضل ظفر بن سید ابومحمد داعی بن مهدی بن جعد بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام علوی عمری استرآبادی

وی از علمای بزرگ شیعه و افراد با موقعیت ایشان است سمعانی در کتاب الانساب ذیل احوال فرزند مترجم که سید ابوطاهر محمد بن سید یحیی باشد نوشته است این پدر و فرزند یعنی ابوطاهر و سید یحیی و همچنین ظفر پدر یحیی و جدش داعی از دانشمندان حدیث در استرآباد بوده اند و سمعانی از ایشان به اخذ حدیث پرداخته است و ابوطاهر سال ۴۶۶ ه. ق متولد شده و تا حدی یحیی پدرش همدرجه با شیخ مفید بوده است.

ص: ۵۳۳

وی از علمای بزرگ امامیه و از خطیبان و سرایندگان بنام ایشان است و در روزگار ابوعلی طبرسی می زیسته است.

قاضی نورالله شهید (قدس سره) در کتاب مجالس المؤمنین نوشته است: سمعانی در کتاب الانساب می گوید: چصفی به کسر حاء بی نقطه و صاد بی نقطه ساکن و فتح کاف و در آخر الف. منسوب است به حصن کیفا که شهری است از دیار بکر (۱). و از اعلام بنام آن سرزمین خطیب ابوالفضل مترجم حاضر است. ابوالفضل در میافارقین به ایراد خطابه می پرداخت و یکی از فضیلتی روزگار به شمار می آمد. و در فن سر ایندگی پیشوای بنام بود و از این نقطه نظر بر دیگران برتری داشت. و مردی کریم و دانشوری خوش گفتار بود، نظم و نثر و خطبه اش مشهور آفاق است. و از عمری دراز برخوردار گردیده و به طوری که از اشعارش به دست می آید در مذهب تشیع، تعصب ویژه ای داشته تا آنجا که به سر حد غلو رسیده است. سمعانی گفته به سال ۵۵۰ ه. ق به خدمتش رسیدم و به خط شریف خویش، همگی مسموعاتش را به من اجازه داد. و از جمله راویان او که روایاتی را از قول او برای من نقل کردند. ابوعبدالرحمن عسکر بن اسامه نصیبی در بغداد و ابو الحسن علی بن مسعود اسعدی در رقه و ابوالخیر سلامه بن قیصر ضریر در قلعه جعدر و خضر بن شرار ضریر ادیب در بلخ و ساعد بن فضائل مبهجی در نیشابور بوده و من علاوه بر ایشان از دیگران هم روایات او را شنیده ام. ابوالفضل در حدود ۴۶۰ ه. ق متولد شد و سال ۵۵۱ ه. ق در میافارقین درگذشت.

ص: ۵۳۴

۱- یاقوت در معجم البلدان ج ۲، ص ۲۶۵ نوشته است حصن کیفا یا کیبا، شهری است بر کنار دجله واقع میان آمد و جزیره ابن عمر از دیار بکر. قلعه بزرگ دو جانبه ای دارد و بر دجله آن پل بزرگی احداث شده که مانند آن را ندیده ام و این پل دارای یک طاق است و دو طرف آن را دو طاق کوچک احاطه کرده است و این پل را حاکم آمد که از فرزندان داوود بن سلمان بن اُرتق باشد احداث کرده است- م.

از تاریخ ابن کثیر شامی نقل کرده است: یحیی بن سلام، در بسیاری از علوم (۱) از قبیل فقه و ادب و نظم و نثر پیشوای روزگارش بوده و غلوی در تشیع از خود ابراز داشته است.

ابن جوزی در تاریخ المنتظم پاره ای از اشعار او را نقل کرده است از جمله آنها ابیات زیر است که پس از تغزل، ابیات خود را به مدح ائمه علیهم السلام پایان داده و گوید:

و سائلی عن حب أهل البيت هل

أقر إعلاناً به أم أجد

هیهات ممزوج بلحمی و دمی

حبهم و هو الهدی و الرشد

حیدره و الحسنان بعده

ثم علی و ابنه محمد

و جعفر الصادق و ابن جعفر

موسی و یتلوه علی السید

أعنی الرضا ثم ابنه محمد

ثم علی و ابنه المسدد

و الحسن الثانی و یتلو تلوه

محمد بن الحسن المقتقد

فإنهم ائمتی و سادتی

و ان لحانی معشر و فیدوا

أئمه أكرم بهم أئمه

اسماؤهم مسروده تطرد

هم حجج الله علی عباده

و هم إليه منهج و مقصد

قوم لهم مجد و فضل باذخ

يعرفه المشرك ثم الملحد

قوم لهم في كل أرض مشهد

لابل لهم في كل قلب مشهد

ص: ۵۳۵

۱- ابن کثیر در مجلد ۱۲ ص ۲۳۸ تاریخش نام پدرش را سلامه و خود او را شافعی معرفی کرده و مطالب فوق را راجع به وی تذکر داده و پس از آن به بخشی از قصیده او که صد بیت بوده و ابن جوزی در تاریخش نقل کرده پرداخته است و پس از ابیاتی در مدح اهل بیت و نام بردن یک یک آنها این شعر را از وی نقل نموده است: و الشافعی مذهبه کمذهبی لأنه فی قوله مؤید - یعنی شافعی هم در ولایت اهل بیت با من هم مرام است نه آن که من هم مرام و هم مذهب با او باشم. سال رحلت او را ۵۵۳ ه. ق نوشته است . م.

قوم منی و المشعران لهم

و المروتان لهم و المسجد

قوم لهم مکه و الأبطح وال

خيف والجمع و البقيع الغرقد

- هرگاه کسی راجع به حب اهل بیت از من پرسد آشکارا به حب ایشان اقرار می نمایم و انکاری هم ندارم.

- زیرا گوشت و خون من ممزوج با محبت ایشان است و محبت ایشان است که موجبات هدایت و ارشاد مرا فراهم آورده است.

- این خاندان ارجمند حضرت مولی علی علیه السلام و حضرت امام حسن و امام حسین و علی بن الحسین و فرزندش حضرت امام محمدباقر.

- و فرزند بزرگوارش حضرت امام جعفر صادق و فرزندش حضرت موسی بن جعفر.

- و پس از او فرزند گرانقدرش حضرت علی بن موسی الرضا و پس از او فرزندش حضرت امام محمد تقی و پس از فرزند محکم پیش حضرت امام علی النقی.

- و پس از او حسن ثانی حضرت امام حسن عسکری و پس از او فرزند عظیم اقتدارش حضرت م ح م د بن حسن بقیه الله الاعظم که غائب از انظار است. صلوات الله علیهم اجمعین.

- اینان پیشوایان و سادات من اند و با ولایت ایشان از هیچ گروهی بیمناک نمی باشم و از هیچ قید و بندی هراس ندارم.

- پیشوایانی هستند که نام گرامی شان همه جا را فرا گرفته است. - حجت های خدا بر بندگان او می باشند و مقصد همه آرزومندانند.

- مردمی هستند که مجد و بزرگواری آنها از اندازه بیرون است و مشرک و موحد ایشان را می شناسد.

- مشهد آنها همه جای زمین را فرا گرفته است برتر از آن، اینست که دلهای ارادتمندانشان مشهد آنها است.

- منی و مشعر و صفا و مروه و خانه خدا ایشان اند. □ مکه و ابطح و خیف و جمع و بقیع یادآور مقام ایشان است.

تا به این جا آنچه در مجالس المؤمنین آمده به پایان رسید.

ابن اثیر در کتاب الکامل ذیل وقایع سال ۵۵۳ ه. ق نوشته است: در این سال ابوالفضل یحیی بن سلامه بن حسن بن محمد حصکفی ادیب بنام در میافارقین درگذشت شعر خوب می گفت و رساله های ارزنده و نامه های مشهوری دارد حصکفی در مذهب تشیع، تعصب ویژه داشت و در نظره متولد شد. از اوست:

و خلیع بت أعذله

ویری عدلی من العبث

قلت: إن الخمر مخبئه

قال: حاشا لها من الخبث

قلت: فالأرفاث تتبعها

قال: طیب العیش فی الرفث

قلت: منها القیء قال: أجل

شرفت من مخرج الخبث

و سأجفوها قلت: متی

قال: عند الكوز فی الحدث

- مرد عریانی و می خواری را سرزنش کردم. ملامت مرا، بی فایده انگاشت. گفتم شراب، زشت و پلید است. گفت هیچ گونه زشتی در آن، مشاهده نمی شود.

- گفتم پس چگونه است که پس از آشامیدن شراب، سخن های ناسزا به دنبال دارد، گفت لذت زندگی در ناسزاگوئی است.

- گفتم از آثار آن، قی کردن است. گفت شرافت قی کردن بهتر است از آنچه از مخرج بیرون می آید. و در عین حال گفت، طولی نخواهد کشید که از آن دست بر می دارم، پرسیدم در چه موقع؟ گفت هنگامی که در گور بخوابم.

مؤلف گوید: در این سال سجزی راوی کتاب صحیح بخاری که به روایت عالی از وی روایت می شده در گذشته است (۱)

۱- ذهبی در تذکره الحفاظ نوشته است: در سال ۵۵۳ ه. ق مسند زمانه امام ابو الوقت عبدالاول بن عیسی بن شعیب سجزی در سن ۹۵ سالگی در بغداد در گذشت. و پدرش ابو عبدالله عیسی بن شعیب سجزی به سماع روایت علی بن بشری رسیده از محدثان بوده و بیشتر از صد سال عمر کرده و سال ۵۱۲ ه. ق وفات یافته است . م.

شیخ یحیی احساوی

وی از دانشوران روزگارش بوده است و فرزندش شیخ ابراهیم هم از علما به شمار می آید. مترجم حاضر پدر شیخ ابراهیم از علمای اواخر دولت شاه تهماسب صفوی بوده و ما ترجمه او را در باب الف نوشته ایم و به پندار من مترجم حاضر با شیخ یحیی مفتی که ذیلاً ذکر می شود یکی است.

شیخ یحیی مفتی بحرانی

وی از علمای بنام و از شاگردان شیخ علی کرکی و شیخ حسین بن مفلح صیمری است و از تألیفات او رساله تذکره المجتهدین است که رساله کوچکی است و مشتمل بر اسامی گروهی از علمای متقدمین و متأخرین اصحاب ما می باشد بلکه به نام گروهی از راویان هم اشاره کرده است و ما به چند نسخه از آن رساله دست پیدا کرده ایم و نسخهای از آن در اختیار ما می باشد لیکن همگی این نسخها نادرست است و ما بسیاری از مطالب آن را در این کتاب نقل کرده ایم. و خود این نسخه به طوری که می پندارم مشتمل بر غلط ها و اشتباهات بسیاری است که از ناحیه مؤلف به وقوع پیوسته است و ما در طی مطالب یاد شده از آن به آنها پرداخته ایم. خدای متعال از حقیقت احوال باخبر است.

از ذیل مطالب آن رساله به دست می آید. بحرانی مؤلف آن رساله از شاگردان شیخ علی بن عبد العالی که گویا میسی باشد بوده است زیرا شیخ علی کرکی مقدم بر شهید ثانی است. و مؤلف رساله، شرح احوال شهید ثانی و کیفیت شهادت او را در آن رساله متذکر شده است. بنابر این شیخ یحیی، شاگرد شیخ علی میسی است نه شیخ علی کرکی.

پیش از این ترجمه شیخ یحیی احساوی را ذکر کردیم و ظاهره مترجم حاضر با عنوان پیشین یکی است.

فقیه ابوالفرج یعقوب بن ابراهیم بیهقی وی از شاگردان سید مرتضی است. بر پشت دیوان سید مرتضی به خط شیخ علی

سبط شهید ثانی به نقل از خط سید مرتضی (رض) به این مضمون دیده ام، فقیه ابوالفرج یعقوب بن ابراهیم بیهقی ادام الله توفیقه بخش بسیاری، از دیوان شعرم را بر من قرائت کرد و به وی، اجازه دادم تا همگی آن را از من و به طوری که خود بخواهد روایت نماید. و کتب علی بن الحسین بن موسی الموسوی به خط خودش در ماه ذیقعده سال ۴۰۳ ه. ق.

شیخ ابویوسف یعقوب بن اسحاق سکیت

معروف، به ابن سکیت لغوی ادیب، سراینده توانا و پیشوای مقدم و مشهور شیعه مذهب که به خاطر شیعه بودنش به شهادت رسید و کتاب اصلاح المنطق در لغت و کتابهای دیگر از اوست.

علامه حلی در الخلاصه گفته است: ابویوسف یعقوب بن اسحاق سکیت با سین بی نقطه و کاف و یا و تاء دو نقطه در آخر. ابن سکیت در حضور حضرت امام علی النقی و امام محمد تقی علیهما السلام، مقدم بر دیگران بوده و از مخصوصان ایشان به شمار است و از حضرت امام علی النقی روایت می کرده و از آن جناب پرسشهایی داشته است، متوکل او را به خاطر تشیع از پای در آورد و احوال او مشهور است. و از فن عربیت و لغت، اطلاع به کمال داشت و از این نقطه نظر کاملاً مورد وثوق بود - پایان.

مؤلف گوید: از کلام علامه استفاده شد که ابن سکیت به قتل رسیده است لیکن مطالبی را که پس از این از کامل ابن اثیر نقل می کنیم، به دست نمی آید که ابن سکیت کشته شده باشد.

شیخ بهائی «ره» در تعلیقه خلاصه علامه نوشته است علت قتل ابن سکیت این بود .

که ابن سکیت، معلم معین و موثق، فرزندان متوکل بود. در یکی از روزها که ابن سکیت در دربار متوکل، حضور داشت، فرزندان او وارد شدند. متوکل از وی پرسید، ای یعقوب! آیا در نزد تو فرزندان من، محبوب تر اند یا حسن و حسین؟! ابن سکیت گفت: به خدا سوگند، قنبر، غلام علی بن ابی طالب (علیه السلام) از آن دو و از پدرشان بهتر است! متوکل سخت ناراحت شد دستور داد، زبانش را از پشت سر ببرید، زبانش را بریدند و در گذشت (رضی الله عنه).

مؤلف گوید: از تألیفات ابن سکیت، کتاب اصلاح المنطق در لغت است و نسخه کهن و بسیار صحیحی از آن که در کمال ارزندگی است در نزد من موجود می باشد. ابن سیده لغوی در آغاز کتاب المحکم در لغت. پس از آن که علت نیاز مندی به علم لغت و اعراب (نحو) را شرح داده و اشتباهاتی که لغوی ها و نحوینها در آثار خود داشته اند. توضیح داده است و اضافه کرده، هیچ واقعه و اتفاقی به اندازه پیش آمد ابویوسف بن اسحق سکیت با ابو عثمان مازنی در حضور جعفر متوکل دل خراش نبوده است، و پیش آمد از این قرار است. در یکی از روزها، که ابن سکیت و مازنی در حضور خلیفه بودند. خلیفه خطاب به مازنی گفت: یکی از مسائل نحو را از ابن سکیت بپرس، مازنی از سؤال کردن خودداری کرد چه آن که می دانست، ابن سکیت آن چنان که باید در فنون نحو، مهارت ندارد. خلیفه اصرار کرد. ناگزیر باید از او سئوالی کنی، مازنی ناچار شده خود را برای سؤال کردن آماده کرد و به پرسیدن یکی از سئوالات مشکل اقدام نمود، خطاب به ابن سکیت گفت: یا ابا یوسف: کلمه نکتل در آیه شریفه «فارسل معنا اخانا نکتل» بر چه وزنی است؟ پاسخ داد. بر وزن «نفعل». در آن محضر، گروهی از آشنایان به نحو، حضور داشتند و این مقدار از پاسخ را می دانستند. و فهمیدند که ابویوسف، یک دهم از لغت را هم به دست نیاورده است. ناچار همگی خندیدند و این پیش آمد ایجاب کرد، ابن سکیت، شرمنده گردیده و خلیفه از جایگاه به محل دیگر رفت. پس از آن که ابن سکیت و مازنی از دربار بیرون رفتند. ابن سکیت گفت: یا اباعثمان با سئوالی که کردی عیش مرا منقص ساختی و آرامش را از من ربودی. مازنی گفت: به خدا سوگند، پس از آن که ناچار شدم که از تو سؤال کنم، در محفوظات خود اندیشه کردم، سئوالی را ساده تر و نزدیک به ذهن تو، از آن نیافتم. اکنون مشاهده کنی چه پیش آمدی باعث این شرمندگی شده است. باید گفت: ساده ترین، علت آن است که وی در کتاب اصلاح المنطق کلمه «الریم» را که به معنای قبر و فضل است با کلمه «الریم» که به معنای آهو است معادل قرار داده است و تخفیف وضعی را در آن قائل شده است و در همین باب اعتقاد او آن است که «غین» به معنی شجره و جمع «غیناء» است. و دیگر آن که

میثم» جمع «اشیم و شیماء» است و وزن آن (فعل) و به اینجا رسیده است که «غین و شیم» فعل «غون و شوم» است. سپس فاء الفعل را برای باقی ماندن یا، کسره داده است چنان که همین عملی را در بیض به انجام رسانیده است و این موضوع، باب تصریف است راجع به مورد و منهل که معلوم است و کسی از آن بی اطلاع نمی باشد. و خطاهای دیگر که از شمارش بیرون و از حصر، خارج است و من در این خصوص، کتاب ویژه ای تألیف داده ام. و از جمله اموری که دلالت بر ضعف بنیه و نابه سامانی باطن می کند. گفته ابو عبید قاسم بن سلام است که در کتاب المصنف گفته است «عفریه» بر وزن فعلله «است. و پای «عفریه» را اصیل دانسته با آن که یا در کلمه چهار حرفی، اصیل نمی باشد و از قضایای او آن است که در همین کتاب در باب عیوب قوافی، مطالبی ایراد کرده است که با هیچ قانونی موافقت ندارد و با هیچ طریقه‌های سازگار نیست و من این نظریه را بر وی ایراد کرده ام و در کتاب الوافی فی علم القوافی متذکر شده ام و او برای اثبات نظریه خویش به شعر اهذلی، شاهد آورده که:

الحق بنی شعاره أن یقولوا

الصخر الغی ماذا نستییث

و چنین گفته است: نییثه، گوشه چاه است و بی تناسبی این معنی مانند حیوان سیراب شده و شتر مرغی است که در گوشه ای بسته شده و یا مانند تفاوت میان ستاره سهیل و ستاره فرقد است چه آن که «نییثه» از ماده «ن ب ث» و «نستیث» از ماده (ب و ث) یا (بی ث) است می گویند (بث الشی بوثا و بثه بیا) هنگامی که آن شبی را

استخراج نماید و مانند «صدرت عن البلاد صدرا» که اسم است و هر گاه بخواهی معنای مصدری از آن به دست آوری، دال آن را مجزوم خواهی ساخت این تمثیل، از عبارتی که معنا کرده، وحشتناکتر و ناپسندتر از این اشاره است و دلیل بر آن است که در این خصوص هیچگونه اطلاعی نداشته و مانند گفته ابو عبدالله بن اعرابی است که در کتاب النوادر نوشته است «عدو» بدون داشتن ها، برای مذکر و مؤنث به کار می رود و جمع آن، اعداء و اعاد و عداه و عدا، است و همه را به یک معنی متوجه دانسته و مانند اینها که در ترجمه ابن اعرابی آورده ایم.

و باز پس از پاره ای ایرادهائی که بر لغویها داشته در محل دیگر از اول

کتاب المحکم نوشته است، نابسامانی هائی که در کتاب اصلاح المنطق و الالفاظ و کتابهای ابن اعرابی و ابوزید و ابو عبیده و اصمعی و دیگران آمده است، از اشتباهاتی که به پاره ای از آنها اشاره کردم بیشتر از آن است که به شماره در آید و احصا شود.

و از هری (۱) در آغاز کتاب تهذیب اللغه در ضمن شرح احوال طبقه سوم از لغویها نوشته است: ابویوسف یعقوب بن سکیت، از لغوی ها به شمار است و دانشوری دین دار و بافضیلت بود و از مرتبه ادب، برخوردارى کامل داشت. به ملاقات ابو عمرو شیبانی و ابوزکریا یحیی بن زیاد فرا و محمد بن زیادین اعرابی و ابو الحسن لحيائى رسیده و به پندار من با اصمعی هم ملاقات داشته است. و روایات بسیاری از فصحای عرب که در بغداد به ملاقات ایشان رسیده، نقل کرده است.

ابن سکیت، تألیفات ارزنده ای دارد از قبیل اصلاح المنطق و کتاب المقصور و الممدود و کتاب التأنیث و التذکیر و کتاب القلب و الابدال و کتاب معانی الشعر.

ابوالفضل منذری کتابهای یاد شده را به استثنای آنچه را از خاطر برده بود به توسط ابوشعیب حرانی از ابن سکیت برای ما روایت کرده است و مطالبی را که ما در این کتاب ایراد کرده ایم طبق همین روایت است. پس از این کتاب بزرگی را در الفاظ که مشتمل بر سی جلد بوده و به وی نسبت داده شده است. برای ما فرستاد. چگونگی آن کتاب را که از اوست یا از دیگری سؤال کردم، اظهار بی اطلاعی کرد. و من هم نمیدانم آیا به راستی کتاب مزبور از تألیفات اوست یا از دیگری. در عین حال در هنگام مطالعه آن کتاب، حروفی از آن را یادداشت کردم و در صحت آنها به ابن سکیت، مشکوک ماندم و در این باره، با ابو حمزه هم در میان گذاردم، او هم برخی از آنها را شناخت و نسبت به برخی دیگر، اظهار بی اطلاعی کرد. پس از چندی حداکثر آنچه را انکار کرده

ص: ۵۴۲

۱- ابو منصور محمد بن احمد معروف به ازهری. سیوطی در بغیه الوعاه، ج ۱، ص ۱۹ نوشته. وی اصلاً از مردم هرات و از شاگردان نبطویه و دیگران است سال ۲۸۲ ه. ق متولد شده و کتاب التهذیب در لغت از اوست و در ربیع الاخر سال ۳۷۰ ه. ق وفات یافته است. م.

بودم در کتاب ابو عمر و وراق به دست آوردم. بنابراین، آنچه را در این کتاب از کتاب الالفاظ ابن سکیت نقل کرده ام به همان کیفیتی است که شرح دادم و مسموع من نمی باشد. و باز هم به درستی می دانم کتاب مزبور از تألیفات ابن سکیت است. منذری از قول حرانی، نقل کرده است. از سال ۲۲۵ ه. ق (تا سال ۲۴۶ ه. ق) که ابن سکیت کشته شد. مطالبی را که از ابن سکیت، سماع می کردم. یادداشت مینمودم. و ابن سکیت یک سال پیش از مرگ متوکل به قتل رسید. و به تعلیم فرزندان متوکل اشتغال می ورزید. و سال ۲۴۷ ه. ق متوکل کشته شد. و علت قتل او را به امر متوکل چنین گفته است، متوکل به وی دستور داد، به مردی از قریش ناسزا بگوید و فلان مبلغ جایزه بگیرد، ابن سکیت از ناسزا گفتن به وی خودداری کرد. متوکل به آن قریشی دستور داد تا به ابن سکیت ناسزا بگوید و آن مبلغ را اخذ کند، قریشی به دستور رفتار کرد، ابن سکیت به وی پاسخ داد به مجردی که پاسخ او را گفت! متوکل ناراحت شد، خطاب به او گفت: آن گاه که دستور دادم به وی ناسزا بگو، از فرمان من، اطاعت نکردی و اکنون که به تو ناسزا گفته است به او پاسخ می دهی، سپس دستور داد او را کشتند و بدن آغشته به خون او را از دربار خلیفه بیرون بردند. و فردای آن روز، فرمان داد تا ده هزار درهم، دیه او را به فرزندش پردازند.

مؤلف گوید: به حق باید گفت، علت قتل وی، همان است که شیخ بهائی گفته است نه آنچه را از هری نقل کرده است. آری ممکن است. پیش آمد مزبور مداخله در قتل او داشته است نه آن که علت اصلی قتل او. ناسزا نگفتن او باشد.

مؤید درستی قول شیخ بهائی راجع به قتل او، اظهار نظر برخی از مورخان است که خود ابن خلکان باشد یا کسی که به اختصار تاریخ ابن خلکان را پرداخته و چنین نوشته است. به مناسبتی که سکیت، بیشتر اوقات خود را به سکوت برگزار می کرد به این کنیه (ابن سکیت) معروف شده است. ابن سکیت حضرت علی بن ابی طالب علیهما السلام را بر دیگران برتری می داد و در این خصوص، تمایل و تعصب خاصی داشت. ثعلب گفته است: پس از این اعرابی، در فن لغت، دانشوری به پایه ابن سکیت

نمود. متوکل، دستور داده بود تا ابن سکیت به تعلیم دو فرزندش معتز بالله، مؤید بالله بپردازد از اشعار بی سابقه و بی نظیر اوست.

یصاب الفتی من عشره بلسانه

ولیس یصاب المرء من عشره الرجل

فعرته بالقول ذهب رأسه

وعثرته بالرجل تبرأ علی مهل

- گرفتاری و اندوه آدمی از لغزش زبان اوست نه از لغزش پای او .

- آری لغزش زبانی او، سر او را به باد می دهد که گفته اند: (زبان سرخ سر سبز می دهد بر باد) و لغزش پای او موجب می شود که از آن پس آرام تر به راه خویش ادامه بدهد.

پس از این گوید در یکی از روزها، متوکل از ابن سکیت پرسید: آیا فرزندان مرا دوست تر می داری یا حسن و یا حسین (علیهما السلام) را؟ در پاسخ گفت: به خدا سوگند قنبر، خدمتگذار علی علیه السلام از تو و فرزندان تو، بهتر است. متوکل به ترکهایی که عمده قتل و جنایت بودند دستور داد زبانش را از پشت گردنش بیرون آورند، آنان به دستور رفتار کردند و ابن سکیت به این جنایت، در گذشت. دیگری گفته است، متوکل به ترکها دستور داد تا شکمش را پامال کردند و او را به خانه اش بردند روز بعد از آن که پنج روز از ماه رجب سال ۲۴۶ ه. ق گذشته بود در خانه اش در گذشت، نخست متوکل در اجرای این حکم به مزاح برگزار کرد و سرانجام به حقیقت رسید. آری این پیش آمد همان بود که ابن سکیت در شعر خویش از آن می هراسید و عاقبت خود به آنچه گفته بود گرفتار گردید.

مؤلف تاریخ الخلفا می نویسد: در سال ۲۴۴ ه. ق، متوکل عباسی دستور داد، یعقوب بن سکیت پیشوای علوم عربی را از پای درآوردند، متوکل وی را به تعلیم و تربیت فرزندانش بر گمارده بود. در یکی از روزها، متوکل توجهی به دو فرزندش المعتز و المؤید نموده از ابن سکیت پرسید آیا دو فرزند من از نظر تو محبوب ترند یا حسن و حسین (علیهما السلام) ابن سکیت پاسخ داد، قنبر که خدمتکار حضرت مولی علیه السلام بوده است از دو فرزند تو بهتر می باشد، متوکل به غلامان ترک دستور داد. شکمش را پامال کردند تا مرد و گویند زبانش را بردند و دیه اش را برای فرزندش

فرستاد. متوکل، اباضی مسلک بود (۱).

سیوطی در الطبقات الوسطی به شرح حال او اشاره کرده است (۲).

ابن اثیر در کتاب الکامل ذیل وقایع سال ۲۴۳ ه. ق نوشته است: در این سال ابویوسف، یعقوب بن اسحاق معروف به ابن سکیت نحوی لغوی در گذشت. دیگری سال در گذشت او را ۲۴۴ و دیگری ۲۴۵ و بعضی هم سال ۲۴۶ ه. ق نوشته است.

ابن شحنه در تاریخش ذیل وقایع سال ۲۴۴ ه. ق نوشته است: متوکل از یعقوب بن سکیت پیشوای نحو و لغت پرسید آیا المعتر و المؤید از نظر تو محبوب تر است یا حسن و حسین علیهما السلام؟ وی در پاسخ گفت: قنبر، خادم علی علیه السلام از تو و از فرزندان بهتر است. وی دستور داد تا زبانش را از قفایش بیرون آوردند و بلافاصله در گذشت. سکیت به کسی می گویند که همواره اوقات را به سکوت، سپری نماید پایان (۳).

ص: ۵۴۵

۱- در معجم أعلام المنجد ص ۳ نوشته است: أباضیه دسته ای از خوارج اند که در افریقای شمالی می زیستند و پیروان عبدالله بن أباض اند که به دنبال واقعه حکمیت با معاویه از حضرت مولی دست کشیدند و در قرن هشتم وارد مغرب گردیدند - م.
۲- سیوطی در بغیه الوعاه پس از شرح اجمالی احوال او می نویسد: عبدالله بن عبدالعزیز گفته است: هنگامی که ابن سکیت برای تعلیم فرزندان متوکل با من مشورت کرد وی را از پذیرش آن ممانعت کردم او ممانعت مرا حمل بر حسادت نمود تا آنچه نباید، اتفاق افتاد و قتل او در روز دوشنبه پنجم رجب سال ۲۴۴ ه. ق اتفاق افتاد و دیه اش را متوکل برای مادرش فرستاد - م.

۳- تأسیس الشیعه، ص ۱۵۵ می نویسد: سگیت لقب پدرش اسحق بود که بیشتر اوقات را به سکوت بر گزار می کرد و اصلاً از مردم دورق خوزستان بود و فرزندش بعقوب در آنجا به دنیا آمد سپس به بغداد رفت. تاریخ ابن خلکان، ج ۲، ص ۳۱۰ می نویسد: فراء از وی پرسید از مردم کجا هستی گفت خوزی هستم و از مردم دورق میباشم، فرا از شنیدن آن ساکت شد و تا چهل روز از خانه بیرون نیامد و علتش را که پرسیدند گفت: خجالت کشیدم با ابن سکیت روبرو بشوم زیرا او به راستی جواب مرا داد و حال آن که کلمه خوزی مشتمل بر معنای ناهنجاری بود و سیت به کسر سین و تشدید کاف بر وزن فعیل است و هر کلمه که بر این وزن یا بر وزن فعیل باشد به کسر فاء الفعل است - م.

کمال الدین ابو البرکات، عبدالرحمن بن ابو الوفا، محمد بن عبیدالله بن ابوسعید محمد بن حسن انباری در کتاب نزهه الأطبای فی طبقات الأدبا به شرح حال او پرداخته است.

مؤلف گوید: به طوری که پیش از این اشاره کردیم، ابن سکیت از ائمه طاهرین علیهم السلام روایت داشته است از جمله محمد بن یعقوب کلینی به سند خود در کتاب الکافی از ابویعقوب بغدادی روایت کرده است. در یکی از روزها ابن سکیت به عرض مبارک حضرت ابو الحسن هادی صلوات الله علیه تقدیم داشت؟ چرا خدای متعال حضرت موسی (علیه السلام) را با عصا و ید بیضا و آلت سحر، مبعوث کرد و حضرت عیسی (علیه السلام) را با آلت طب و حضرت محمد صلی الله علیه و اله را با کلام و خطابه، مبعوث فرمود؟ حضرت ابو الحسن علیه السلام در پاسخ او فرمود: آنگاه که خدای متعال حضرت موسی (علیه السلام) را مبعوث کرد، حداکثر مردم آن روزگار، به جادوگری می پرداختند، خدای متعال موسی (علیه السلام) را با معجزه ای مبعوث فرمود که در اختیار آن مردم نبود، در ضمن هم، سحر و جادوگری آنان را باطل کرد و حجت را بر آنها به اتمام رسانید. و حضرت عیسی (علیه السلام) در هنگامی مبعوث گردید که بیماران زمین گیر بسیار بودند و نیازمند به دکتر و دارو، خدای متعال، حضرت عیسی (علیه السلام) را برانگیخت و معجزه ای را در اختیار وی در آورد که در دست آنان نبود تا آنجا که مردگان را زنده می کرد و کور مادرزاد را بینا می کرد و پیس ها را به اذن خدا شفا می داد و از این راه، خدای متعال حجت خویش را بر آن مردم به اثبات رسانید. و حضرت پروردگاری حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) را در هنگامی مبعوث فرمود که حداکثر مردم روزگار به ایراد خطابه و کلام می پرداختند (و به گمانم فرمود به سرایندگی اشتغال می ورزیدند) خدای متعال مواعظ و کلمات حکمت آمیز خویش را به وسیله آن حضرت، نازل فرمود تا گفتار آنان را از پای انداخت و حجت خویش را خاتمه داد. ابن سکیت پس از شنیدن سخنان آن حضرت، اظهار داشت به خدا سوگند تا به حال، هیچ کسی را مانند شما ندیده ام. سپس پرسید، اکنون حجت خدا بر خلق کیست؟ فرمود، امروز حجت خدا، عقل است که به وسیله آن، کسی را براستی از خدا سخن بگویند، تصدیق نماید و کسی که به دروغ سخنی به خدا نسبت بدهد

تکذیب می نماید، راوی گوید: ابن سکیت عرضه داشت آری به خدا سوگند، پاسخ صواب همین است .

شیخ استاد امام ابویوسف یعقوب بن احمد بن سعید

فاضل عالم و علامه ادیب و شاعر و متأخر از سید مرتضی و رضی و یا معاصر با ایشان بوده است.

در شهر اردبیل بر پشت نسخه کهنی از نهج البلاغه سید رضی پاره ای از اشعار پسندیده او را دیدم که در مدح آن کتاب سروده است و همین کتاب را فرزندش حسن بن یعقوب با اشعار لطیفی ستوده است و پس از آن که این دو فقره مدح به اطلاع امام علی بن احمد فنجکردی رسیده او هم چکامه ای در مدح آن کتاب سروده و نام آن دو تن ماح پیشین (یعقوب و فرزندش حسن) را متذکر گردیده و از آنها ستایش کرده است و بهتر آن است از احوال ایشان کنجکاوی بیشتری به عمل آورد.

شیخ یعقوب بن سفیان امام و به طوری که ابن اثیر در کتاب الکامل تصریح کرده است وی از علما و فضای شیعه است و سال ۲۷۷ هـ. ق در گذشته و در همین سال هم ابو حاتم رازی که از علمای عامه و از اقران بخاری و مسلم است و نامش محمد بن ادريس بن منذر است وفات کرده و همچنین در این سال احمد بن محمد بن ابو مثنی موصلی که احادیث فراوانی نقل کرده است و محدثی بس راستگو و امانت دار بوده در گذشته است. و گروه دیگری از علمای بنام در این سال وفات یافته اند.

اجل نجم الدین یعقوب بن محمد بن داوود همدانی شیخ منتجب الدین در «فهرست» نوشته است وی فاضل باصلاحیتی است.

مؤلف گوید: همدانی به فتح ها و میم و دال و الف و نون، منسوب به شهر همدان است که از شهرهای ایران می باشد. و هم ممکن است همدانی را به سکون میم خواند که

منسوب به قبیله همدان به سکون میم باشد.

یوحنا بن اسرائیل ذمی مصری

یوحنا که مستبصر شده و به آئین شیعه امامی گرویده دانشمند بزرگواری بوده و تألیفاتی دارد، از آن جمله رساله منهاج المناهج در امامت است که به پارسی تألیف کرده و مشهور است. در آغاز این رساله به مختصری از احوال خود پرداخته و اشاره کرده است نخست از اهل ذمه مصر بود سپس اسلام آورد و مذهب تشیع را برگزید.

مؤلف گوید: به طوری که پیش از این ذیل احوال شیخ ابو الفتوح رازی یادآور شد رساله مزبور از تألیفات شیخ ابو الفتوح است و مطالب امامت را به این رمز گوشزد مخالفان و دیگران نموده است. چنان که همین سبک را هم سیدبن طاووس در کتاب الطرائف به کار برده است.

سید صدرالدین یوسف بن ابوالحسن حسینی شیخ منتجب الدین در فهرست نوشته است وی از فضلا و واعظان بوده است.

شیخ یوسف بن احمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی عینالی

شیخ معاصر در امل الآمل (۱) نوشته است: وی دانشمند فاضل و عابد محقق و پرهیز کاری مورد وثوق و از فقهای معاصر است و کتابی هم تألیف کرده است - پایان.

مؤلف گوید: پیدا است که وی، از سلسله شیخ محمد بن خاتون عاملی شاگرد شیخ بهائی است که کتاب اربعین شیخ را به پارسی، ترجمه کرده است بنا بر این، مترجم حاضر، از نوادگان شیخ نعمه الله است که شیخ اجازه ملاعبده الله شوشتری است لیکن او بلاواسطه وی نبوده است.

ص: ۵۴۸

۱- امل الآمل، ج ۱، ص ۱۹۰.

وی از فقهای بزرگوار و از شاگردان محقق حلی و سیدبن طاووس است .

شهید اول در کتاب الذکری ذیل مسئله جمع بین دو نماز نوشته است، جمال الدین یوسف در ضمن ایراد به استادش محقق حلی اظهار داشته هرگاه پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) جمع میان دو نماز می کرده است نیازی نداشته است برای نماز دوم اذان بگوید زیرا اذان، محض اعلام است و در نماز اول با گفتن اذان، اعلام شده است و گذشته از این در ضمن خبری آمده است که هرگاه هر دو نماز با یکدیگر خوانده شود گفتن اذان، ساقط می باشد و هرگاه پیغمبر، جمع بین دو نماز نمی کرده و به تفریق می خوانده است. پس چرا مردم را به جمع بین الصلواتین می خوانید و آن را افضل از تفریق قلمداد می کنید؟ محقق از ایراد وی پاسخ داده است پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) گاهی هر دو نماز را با هم و گاهی به تفریق انجام می داد، سپس روایاتی را متذکر شده است که ما در کتاب ذکری یادآوری کرده ایم و گفته است هرگاه دو نماز را در یک وقت به جای آورند، جمع میان دو نماز مستحب است و در همان وقت نوافل نماز و هر دو فریضه را به جای آورند زیرا با این عمل هر چه زودتر ذمه خود را از واجبی که به عهده او بوده است بری ساخته است و از آنجا که دخول وقت هر دو صلوات رسیده است به انجام عمل اقدام نموده است. پس از این به یادآوری خبر عمرو بن حریث که چگونگی نماز حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) را از آن حضرت سؤال کرده پرداخته است. حضرت صادق (علیه السلام) فرمود رسول خدا هشت رکعت نماز ظهر و عصر را می خوانده به این معنی که چهار رکعت نماز ظهر را انجام می داد و هشت رکعت نافله عصر را می خواند و سپس چهار رکعت نماز عصر را می خواند و سه رکعت نماز مغرب را به جای می آورد و چهار رکعت نافله مغرب را پس از نماز مغرب به جای می آورد و بعد از آن، چهار رکعت نماز عشا را می خواند و هشت رکعت نافله شب و سه رکعت وتر و دو رکعت نافله صبح و دو رکعت نماز صبح را به جای می آورد.

مؤلف گوید: ما تحقیقاتی را که این مسئله لازم داشته است در کتاب وثیقه النجاه ایراد کرده ایم.

شیخ معاصر (قدس سره) در کتاب امل الآمل (۱) نوشته است: شیخ جمال الدین یوسف بن حاتم فقیه شامی عاملی، فاضلی فقیه و پارسا بود کتابهایی تألیف کرده است از جمله الأربعین فی فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام نسخه ای از این کتاب در نزد ما، موجود است. و از محقق جعفر بن حسن بن سعید و از ابن طاووس روایت داشته است.

استاد استناد (ایده الله) در بحار (۲) نوشته است کتاب الدر النظیم فی مناقب اللهمیم و کتاب الاربعین عن الاربعین از شیخ جمال الدین یوسف بن حاتم، فقیه شامی است - پایان .

و در فصل دوم بحار الانوار (۳) نوشته کتاب الدر النظیم کتاب ارزنده ای است که مشتمل بر اخبار فراوانی از طرق ما و طرق مخالفین ما می باشد که وی راجع به مناقب ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین گرد آورده است و گاهی در این کتاب، از کتاب مدینه العلم صدوق و کتابهای معتبر دیگر نقل کرده است و معاصر با سید علی بن طاووس می باشد. و ما به خاطر پاره ای از جهات کمتر به آن کتاب مراجعه کرده ایم. و کتاب الاربعین او مورد توجه و اعتماد حداکثر علمای ما بوده و از آن نقل کرده اند (پایان).

مؤلف گوید: همگی اربعین او در کتاب المجموع الرائق سید هبه الله بن ابو محمد

حسن موسوی ایراد شده است (۴).

ص: ۵۵۰

- ۱- امل الآمل، ج ۱، ص ۱۹۰
- ۲- بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۱.
- ۳- همان مأخذ، ج ۱، ص ۴۰
- ۴- سید صدر در کتاب تکمله امل الآمل ص ۴۳۴ نوشته است: مؤلف امل الآمل از کتاب الدر النظیم او نام نبرده است و در باب خودش از کتابهای ارزنده به شمار است من نسخه ای از آن را که با نسخه اصل که در روزگار مصتف نوشته شده تطبیق گردیده به مطالعه خویش در آورده و در ضمن مطالعه به دست آوردم که مؤلف از کتاب مدینه العلم شیخ ابو جعفر بن بابویه صدوق، بدون واسطه نقل کرده است و در چندین جا نوشته است در کتاب مدینه العلم و من جز این، مؤلف، دیگری را ندیده ام که از کتاب مدینه العلم نقل کرده باشد شیخ یوسف، از علمای بزرگ روزگار محقق حلی است و مسائل بغدادیه که پاسخ سئوالات اوست که از محقق داشته است به وی نسبت داده اند و از این که سئوالات وی به عنوان بغدادیه خوانده شده دلیل بر آن است که شیخ یوسف در آن هنگام در بغداد بود و مسائل را از آنجا به اطلاع محقق رسانیده است و خود او نزد محقق نبوده است و از کتاب الذکری به دست می آید شیخ یوسف کتابی در فقه داشته و یا سئوالات دیگری غیر از مسائل بغدادیه از وی نموده است و مجموعه ای هم از آثار او بوده که مؤلف المجموع الرائق از آن نقل کرده است. در اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۱۹ در ذیل شرح حال شیخ یوسف که از امل الآمل نقل کرده است می نویسد: آنچه را شیخ آقا بزرگ تهرانی برای ما نوشته است به این مضمون است شیخ یوسف از اعظام علما است و در اجازات از او به عنوان شیخ فقیه یوسف یاد کرده اند و از تألیفات او الدر النظیم است که نسخه کهنی از آن نزد میرزا محمد تهرانی موجود بود لیکن این نسخه اول و آخر و وسط آن

ناقص است و تا حال حاضر با همهٔ جدیتی که شده است به نسخهٔ تمامی از آن دست پیدا نکرده ایم. شیخ یوسف از سه تن از مشایخ روایت داشته است محقق حلی و شیخ نجیب الدین یحیی بن سعید حلی مؤلف الجامع که الجامع را همراه با عده ای نزد او خواند و به اخذ اجازه از روی نایل آمده است. و سید رضی الدین علی بن طاووس حتی سید دو اجازه به وی داده است یکی مشترک با عده ای و دومی اجازه خاصه که اجازه بزرگی است و سید آن را به نام الاجازات لکشف طرق المفاز نامیده است - م."

وی از علمای متأخر ما می باشد و میرزا محمد استرابادی در رجال بزرگش در ضمن ترجمه علی بن نعیم به عنوان «قیل» مطالبی از وی یاد می کند. و شیخ محمد سبط شهید ثانی در حاشیه آن کتاب، کلمه «قیل» را به نام مترجم حاضر، تفسیر کرده است.

شیخ یوسف بن حسن بحرانی بلاذری شیخ معاصر در کتاب امل الآمل نوشته است: وی فاضل متبحر و سراینده ادیب و

از معاصران است (۱).

ص: ۵۵۱

۱- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۴۹.

مؤلف گوید: بلاذری به فتح بقاء اول و ضم دال منسوب به بلاد است که از شهرهای بحرین به شمار می آید. و می توان گفت: بلاذری مشهور هم منتسب به این شهر باشد(۱)

ص: ۵۵۲

۱- در انوار البدرین ص ۱۴۵ نوشته است: شیخ یوسف بلاذری عالم عامل و فاضل ربانی بود و از مشایخ اجازات به شمار می آمد کتاب بزرگی در مرثی سیدالشهدا (علیه السلام) در دو مجلد به سبک منتخب طریحی تألیف کرده که در مجالس عزاداری خوانده می شد و خود او هم معاصر با شیخ فخرالدین طریحی بوده است و فرزندى داشته به نام شیخ حسن که از فضلا بوده و نواده ای داشته به نام شیخ علی که در علوم ادبی و علوم معقول مهارت داشته و تدریس می کرده و با شیخ سلیمان معارضاتی داشته است. مؤلف لؤلؤه البحرین، ص ۷۵ نوشته است: هنگامی که شیخ یوسف وفات یافت و در مقبره مشهد دفن شد بالای یکی از منارها منهدم شد و سر مناره روی قبر شیخ یوسف افتاد. شیخ عیسی بن صالح که به منظور تسلیت فرزندش شیخ حسن، عازم قریه بلاد بود در آن شهر به پیرزنی رسید که زیر مناره خرابه شده نشسته و تعجب وار به آن مناره نگران است شیخ عیسی هنگامی که وارد شد به خانه ای که به عزای شیخ یوسف نشسته بودند جریان را که از آن عجزه دیده بود ایراد کرد و این اشعار را که سروده بود به اطلاع رسانید. مرت علی امرأه قاعده تحولق فی هیئه العابده و تسترجع الله فی ذا المنار فما بالها فی الثری راقده فقلت لها: یا ابنه الأکرمین رأیت أمورا بلافائده ثوی تحتها یوسفی الکمال فخرت لهیته ساجده شیخ حسن گفت صله این ابیات آن است که دهانت را پر از گوهر نمائیم از آنچه مرقوم شد پیداست شیخ یوسف بحرانی از مردم بلاد بحرین باشد که اشتباه مؤلف آن را بلاذری نوشته است. در فرهنگ معین، ج ۱، ص ۵۶۲ شرحی راجع به بلاد و چگونگی آن و این که چه مصارفی دارد و از کجا می آید و گیاهی است از تیره سماقیان نوشته است و بلاذری معجونی است که از بلاد تهیه می شود و بلاذری به کسی می گویند که آن معجون را بسیار استعمال کند و به افراد دیوانه هم بلاذری گفته می شود و ابو الحسن احمد بن بغدادی مؤلف کتاب فتوح البلدان از یکی از دو دسته است. بنابر این بلاذری بدین جهت است نه آن که وی از مردم بلاد باشد به اشتباه نام یکی از شهرهای بحرین است - م.

شیخ یوسف بن حسین

وی از علمای بزرگ است. و برخی از طرق استخاره با تسیح را روایت می کرده و استاد استناد مجلسی (قدس سره) در رساله مفاتیح الغیب که در اقسام استخاره و به پارسی تألیف کرده است طرق مزبور را نقل می کند.

محتمل است، مترجم حاضر، با برخی از هم نام ها که ذیلا آورده می شود یکی باشد بلکه به حق باید گفت: وی همان شیخ جلیل کریم الدین یوسف بن حسین بن ابو جعفر قطیفی است که به ترجمه احوال او اشاره خواهد شد.

شیخ یوسف بن حسین بن محمد نصیر طبری اندر اوادی

وی از علما و فضلا است و از روزگار او اطلاع دقیقی ندارم آری در قصبه شبستر تبریز به شرح مختصری از او دست یافتم که به پارسی دعای صنمی قریش را تألیف کرده است.

و ممکن است از علمای دولت صفویه باشد و پیش از این گذشت محتمل است با شیخ یوسف صاحب طرق استخاره یکی باشد.

شیخ جلال الدین یوسف بن حماد

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی فاضل صالحی است، شهید اول به توسط ابن معیه از وی روایت می کند. و پس از این به نام یوسف بن ناصر بن حماد اشاره خواهیم کرد و پیدا است که هر دو عنوان یکی است.

مؤلف گوید: از سند شهید استفاده می شود که مترجم حاضر، در درجه علامه است و ضمن تأیید می کند مترجم حاضر، با جمال الدین یوسف بن حماد که ذیلا یادآوری می شود یکی است و اما این که مترجم حاضر، همان سید جمال الدین یوسف بن ناصر بن حماد حسینی باشد که شیخ معاصر به او اشاره می کند، تناسبی با مترجم حاضر ندارد زیرا معنون آینده متصف به سید و حسینی است.

شیخ جمال الدین یوسف بن حماد

وی از علمای روزگار علامه و پس از اوست. و سید علی بن عبدالحمید نجفی در رجال خودش وی را در ردیف آن عده از علما نام برده است که در روزگار علامه و پس

از او می زیستند.

و به پندار من، مترجم حاضر با شیخ جلال الدین یوسف بن حماد که در بالا نام برده شده یکی است. و اختلاف در لقب، امر آسانی است.

سید جمال الدین یوسف عریضی

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی دانشمند فقیه و پارسا است. محقق حلی از وی روایت کرده است (۱).

مؤلف گوید: پیش از این در باب الف نوشتیم سید احمد بن یوسف بن احمد علوی حسینی عریضی، تقریب معاصر با ابن ادريس است. و پندار من این است که سید احمد فرزند مترجم حاضر باشد زیرا در یک روزگار بوده اند.

شیخ جمال الدین یوسف بن ساوس

وی از دانشمندان بزرگواری است که نزدیک به زمان علامه حلی می زیسته است و سید علی بن عبدالحمید نجفی در ذیل رجالش وی را در ردیف همان طبقه از علما آورده است. و من نام او را در کتابهای دیگر به جز از رجال عبدالحمید ندیده ام.

به طوری که شیخ علی سبط شهید ثانی به خط خود از خط جدش شیخ حسن بن شهید ثانی نقل کرده است ساوس با سین بی نقطه در اول و آخر و الف در دوم و او در سوم ضبط شده است.

ص: ۵۵۴

شیخ یوسف بن علوان فقیه معروف حلی

و فاضل دانشور و متکلم بزرگواری است که در ردیف دانشمندان بزرگ امامیه به شمار می آید. و معاصر با محقق و نجیب الدین محمدبن نما و پدر علامه حلی است و از شیخ یحیی بن علی خیاط از ابن ادریس اجازه داشته است و من در شهر اردبیل، به خط مبارک او اجازه ای دیدم که بر پشت کتاب السرائر برای شاگردش شیخ محمدبن زنجی نوشته بود و تاریخ آن اجازه ۶۲۸ ه. ق است. و نامی از او در امل الآمل نیست. در عین حال، مترجم حاضر سید جمال الدین یوسف عریضی که محقق از او روایت می کند

نمی باشد زیرا فاصله تاریخی زیادی فیما بین است.

و من پاره ای از فتوهای او را در اصول الدین دیده ام و به کتابی که تدوین کرده باشد دست نیافم.

شیخ جلیل مرحوم کریم الدین یوسف بن حسین بن ابی قطفی

وی از علمای بزرگواری است که پس از شهید اول می زیسته و شاگردان فاضلی دارد، از جمله شیخ مفلح صیمری که از نوادگان شیخ حسین است و دیگری مؤلف رساله الاستخارات رساله مختصر و مفیدی است که اقسام استخاره های بی سابقه را در آن گرد آورده و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد. در آن رساله از خط خود او پاره ای از اشکالات و نکات نقل شده است و برای شرح احوال شیخ یوسف به مجموعه اجازات و دیگر از یادداشتهای ما مراجعه نمائید.

ابن ابی جمهور احساوی در اوائل غوالی اللثالی بلکه در آخر نثر اللثالی او را به عنوان شیخ کریم الدین یوسف مشهور به ابن ابی قطفی یاد می کند و از آنجا به دست می آید که وی دانشمند فقیه و بزرگواری است و از شیخ رضی الدین حسین مشهور به ابن راشد قطفی روایت داشته و شاگرد او بوده است و این جمهور احساوی به توسط سید قاضی شمس الدین محمدبن احمد موسوی حسینی از وی روایت داشته است و از آغاز غوالی الثالی ابن جمهور احساوی یاد شده نیز همین سند بدست می آید و در وصف او

گفته است عن شیخه و استاده الشيخ العلامة صاحب الفنون، کریم الدین یوسف الشهیر بابن ابی قطیفی(۱)

مؤلف گوید: پیش از این ترجمه شیخ یوسف بن حسین را نوشتیم و هر دو یکی است و لفظ آبی به صورت تصغیر یعنی به الف مضموم و باء مفتوح مشدد و آخر آن یا خوانده شود نه آن که بصورت مکبر (یعنی به فتح الف و کسر با) باشد تا چنین شود که ابی، کنیه اوست و یا مضاف به پای متکلم باشد زیرا به طوری که برخی از علما تصریح کرده است ضبط مکبر آن، غلط است و در خطهای قدیمی هم به طور مصغر ضبط گردیده است.

شیخ اجل اکمل سدید الدین ابویعقوب یا ابومظفر یوسف بن زین الدین

علی بن مطهر حلّی وی فقیهی متکلم و اصولی و بزرگوارى معروف و پدر علامه حلّی مشهور است.

شیخ معاصر در امل الآمل (۲) نوشته است: سدید الدین، دانشوری فاضل و فقیه متبحری است که فرزندش علامه، اقوال او را در کتابهایش نقل می کند و پیش از این، تعریف او را ذیل احوال فرزندش نوشتیم (۳)

ص: ۵۵۶

۱- در انوار البدرین، ص ۲۸۱ می نویسد: شیخ یوسف، عالم عامل و محقق عارف و کامل است و از اساطین علما و اکابر عظاما است و سید اعرجی به توسط وی از مشایخ شهید روایت داشته است شیخ یوسف از قریه رشای یکی از قرای قطیف بوده و قبرش در آنجا معروف و مزار عامه است از تألیفات او کتاب و فوات الرسول است که در فرای قطیف شهرت دارد و بهترین کتابی است که در این رشته تألیف شده است و رساله العقود و النیات هم از تألیفات او می باشد و جز اینها به تألیف دیگر او دست نیافته ام و تاریخ وفات او را هم نمی دانم این قدر مسلم است که وی از اعظم قرن هفتم هجری است - م.

۲- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۵۰.

۳- ترجمه روضات، ج ۸، ص ۲۴۵ نوشته است: مؤلف امل الآمل ذیل احوال علامه از پدر وی همان مطلبی را نقل کرده که ابن داوود اظهار داشته «پدر علامه فقیهی محقق و مدرسی عظیم الشان بوده و مطلب دیگری ندارد. لیکن چنان که پس از این بیان مؤلف این کتاب را ترجمه می کنیم مرادش مطالبی است که ذیل احوال یحیی بن سعید حلّی ایراد کرده است نه آنچه را ذیل احوال علامه نوشته است . م.

شهید اول در اجازه ابن خازن حائری آنجا که به یاد آوری از علامه پرداخته است از سدید الدین چنین توصیف می کند: «حسن بن الامام الاعظم الحجه افضل المجتهدين السعيد الفقيه سدید الدین أبو المظفرین الامام المرحوم زین الدین علی بن المطهر افاض الله علی ضرائحهم المراحم الربانیه و جباهم بالنعم الالهیه». و مؤلف گوید: سدید الدین از گروهی از علما روایت می کرده است، از جمله شیخ مهذب الدین حسین بن رده؛ شیخ راشد بن ابراهیم بحرانی؛ شیخ یحیی بن محمد بن یحیی بن فرج سوراوی؛ سید احمد بن یوسف بن احمد عریضی حسینی (قدس سره)؛ سید فخار بن معد بن فخار علوی؛ سید عز الدین أبو الحارث محمد بن حسن حسینی موسوی؛ شیخ نجیب الدین محمد بن نما حلی و دیگران.

مؤلف گوید: مراد شیخ معاصر (که پیش از این به تعریف او پرداختیم) مطالبی است که در ذیل ترجمه شیخ نجیب الدین یحیی حتی پسر عموی محقق نقل کرده است که محقق حلی در حضور خواجه نصیر الدین طوسی، مقام فضیلت پدر علامه را توصیف کرده است. آنجا که خواجه از وی پرسید در میان این عده کدام در اصول فقه و کلام، اعلم از دیگرانند؟ محقق، سدید الدین یوسف بن مطهر پدر علامه حلی و فقیه مفیدالدین محمد بن جهم را مورد توجه قرار داده و گفته این دو تن در علم کلام و اصول فقه اعلم از دیگرانند.

مؤلف گوید: پیش از این، ذیل احوال شیخ کمال الدین میثم بحرانی از مجالس المؤمنین نقل کردیم، آن دو تن که از طرف محقق، به خواجه نصیرالدین معرفی شدند یکی پدر علامه و دیگری ابن میثم یاد شده است نه مفیدالدین محمد بن جهم.

گروهی از علما هم از سدید الدین روایت داشته اند، از جمله فرزندش علامه و فرزند دیگرش رضی الدین علی و دیگران (۱).

ص: ۵۵۷

۱- ترجمه روضات الجنات، ج ۸، ص ۳۴۷ می نویسد: از تضاعیف کتابهای رجال به دست می آید علامه حداکثر مطالب فقه و اصول را از پدرش سدید الدین، فراگرفته است و روایت مشهور علامه نیز مستند به پدرش سدید الدین است. بلکه از رساله های پاسخ علامه به پرسش های سید مهنا استفاده می شود سدیدالدین، دانشمندی در کمال فضل و دانش بوده است و در بسیاری از علوم برتر از معاصرانش بوده است. پس از این خوابی که علامه از پدرش دیده و مسأله را که عنوان کرده مورد اعتراض علامه قرار گرفته و پدرش از آن جواب داده است نقل نموده است . م.

از اجازه علامه که به اولاد زهره داده است برمی آید پدرش سدید الدین تألیفاتی داشته است. لیکن تاحال حاضر به تألیف معروفی از او در فقه و علوم دیگر دست پیدا نکرده ام. از اجازه شهید اول به ابن خازن استفاده می شود: جد علامه، که پدر سدید الدین باشد از علما بوده است. زیرا شهید او را به عنوان «امام» ستوده است.

از سند پاره ای از اخباری که شهید ثانی در آخر رساله الغیبه ایراد کرده است چنین بر می آید و بالاسناد المتقدم الی شیخ المذهب و محییہ و محققه جمال الدین، ابن یوسف بن مطهر از پدر سعادت مندش سدید الدین یوسف بن مطهر از سید علامه نسابه فخار بن معد موسوی از فقیه سدید الدین شاذان بن جبرئیل قمی از عماد الدین طبری از شیخ ابوعلی حسن بن شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی از پدرش تا آخر سند.

و از اجازه شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی، به دست می آید، شیخ سدید الدین یوسف از شیخ نجیب الدین ابو ابراهیم محمد بن نما حتی ربعی و از سید شمس الدین ابوعلی فخار بن معد موسوی روایت داشته است.

و از اولین سند کتاب الاربعین شیخ منتجب الدین، مؤلف فهرست که به خط سدید الدین، مترجم حاضر بوده بر می آید که سدید الدین، کتاب اربعین مزبور را از سید احمد بن یوسف عریضی علوی حسینی از شیخ محمد بن محمد بن علی حمدانی از مصنف (نجیب الدین) روایت کرده است. و از بعضی مواضع به دست می آید: شیخ سدید الدین یوسف، مترجم حاضر بدون واسطه از حمدانی یاد شده روایت کرده است. و هرگاه این معنی ثابت باشد، سدید الدین از دو طریق عالی و غیر عالی روایت داشته است.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ می نویسد: یکی از مشایخ ما، شیخ سدید الدین یوسف بن مطهر جمال الدین است.

مؤلف گوید: لفظ «والد» پس از مطهر از جمله، افتاده است..

در یکی از نسخه های غوالی اللثالی ابن جمهور از وی، چنین تعبیر کرده است: شیخ سدید الدین أبو المظفر یوسف بن مظفر بن یوسف بن مطهر» این تعبیر، اشتباه است و از ناحیه ناسخان اتفاق افتاده است. و اضافه کرده است. شیخ سدیدالدین، از شیخ نجیب الدین، محمد سوراوی روایت داشته است. این سند هم نادرست است، زیرا سدید الدین، از یحیی فرزند سوراوی روایت می کرده است نه از خود او.

ملانظام الدین قرشی در نظام الأقوال نوشته است. یوسف بن علی بن مطهر (قدس الله روحه) پدر علامه جمال الدین، (قدس سرهما) فقیه محقق و مدرسی عالی مقام و از اصحاب ما می باشد و فرزندش علامه از وی روایت کرده است. .

از اجازه صهیونی به شیخ علی میسی، استفاده می شود که علامه از پدرش و پدرش از خواجه نصیرالدین طوسی روایت داشته است. مؤلف گوید: این سند، از نظر من، خالی از دقت نیست. زیرا خود علامه از شاگردان محقق خواجه نصیر طوسی است. و با احتمال بعید می توان گفت: علامه از دو راه از خواجه روایت داشته است. یکی بدون واسطه و دیگری به واسطه پدرش و ممکن است نظر صهیونی از آنچه در اجازه میسی نوشته است، اشاره به اجازه با واسطه علامه باشد.

از اجازه ملاحاج حسین نیشابوری به ملانوروز علی تبریزی، استفاده می شود که شیخ سدید الدین یوسف مترجم حاضر از سید عبدالحمید از سید فخار بن معد موسوی روایت می کرده است. این سند از دو جهت درست نیست وعدم صحت آن را در شرح حال سید عبدالحمید متذکر شده ایم.

از کتاب فرائد السمطين حمونى، استفاده می شود: شیخ سدیدالدین مترجم حاضر، از شیخ امام مهذب الدین ابو عبدالله حسین بن ابوالفرج بن رده نیلی روایت داشته

است.

از یکی از اجازات سید شرف الدین علی شولستانی، به دست می آید: سدید الدین

یوسف، مترجم حاضر از سید فاضل عبدالحمید از سید جلیل فخار بن معد موسوی روایت می کرده است و این سند، خالی از اشکال نمی باشد.

در یکی از مواضع فرائد السمطين چنین نوشته است: حکایتی است که از خط شیخ امام ابوبکر بن درید نقل شده است و من همگی روایات ابن درید را به این سند، روایت می کنم. از شیخ سدید الدین یوسف بن علی بن مطهر حلی (رض) از قاضی واسط، شرف الدین ابوجعفر علی بن مندائی از ابوالفرج، عبدالمنعم بن عبدالوهاب بن کلیب حرانی به اجازه ای از ابو منصور محمد بن احمد بن خازن از ابوالقاسم علی تنوخی از ابوبکر بن احمد بن شاذان از قاضی ابوبکر محمد بن حسن بن درید تا آخر سند (۱).

شیخ یوسف بن محمد بحرینی حویزی

شیخ معاصر در امل الآمل نوشته است: وی فاضل فقیه و صالح زاهد و معاصر است کتاب تفصیل وسائل الشیعه ما را شرح کرده و اقوال فقها و فوائد دیگر را در آن گرد آورده و به اتمام نرسیده و رساله های دیگر هم دارد.

شیخ یوسف بن محمد بنای جزائری

وی از دانشوران اوائل روزگار ما می باشد. سید نعمت الله شوشتری در تعلیقات امل الآمل (۲) نوشته است: یوسف بن محمد مشهور به بنای جزائری، عالم فاضل و فقیه اصولی و منطقی بود، تألیفاتی در اصول الفقه دارد. در شیراز تحصیل کرده و به الجزائر بازگشته و به داوری آنجا پرداخته است. علوم عربیه را از او استفاده کرده ام. در دهه ۱۰۷۰ ه ق وفات یافته است.

ص: ۵۶۰

۱- در ترجمه روضات ج ۸، ص ۳۴۵ حدیثی را راجع به بیان مغیبات حضرت مولی ع نقل کرده است که پدر علامه حلی با در دست داشتن همان حدیث، کوفه و حله و کربلا و نجف را در ضمن ملاقاتی که با هولاکوخان داشته از قتل و غارت همدستان او نجات بخشیده است. م.

۲- امل الآمل، ج ۲، ص ۳۵۰.

ان - این به عنوان شیخ سدید الدین ابوالمظفر یوسف بن علی بن مطهر حتی پدر

مال الدین یوسف بن ناصر بن حماد حسینی باصر در امل الآمل نوشته است: وی دانشمندی صدوق و فقیه بود و ابن د داشته است و گویا همان ابن حماد پیشین باشد. اند وید: مرادش شیخ جمال الدین یوسف بن حماد باشد که پیش از این به ته است.

درنس جزائری ناصر در امل الآمل

درنس جزائری ناصر در امل الآمل (۱)نوشته است: وی فاضل عابدی است از شاگردان لی که از او از پدرش شیخ علی بن عبدالعالی عاملی روایت داشته وید: وی معاصر با شیخ بهائی بوده و ملا محمد تقی مجلسی از او روایت می شود مراد از شیخ علی عاملی، محقق کرکی است که قواعد علامه را تو خود شیخ معاصر هم در آخر وسائل الشیعه به این موضوع اشاره ج الله در رجال او را به عنوان یونس با قطع نظر از جزائری، معرفی کرده و و فاضل عابدی است از شاگردان شیخ عبدالعالی و به توسط او از پدرش العالی عاملی روایت داشته است.

ص: ۵۶۱

وی فاضل دانشور و فقیه بنامی است در روزگار شاه عباس بزرگ صفوی از تألیفات او به خاطر ندارم و برای شرح احوال و آثار او بایستی به تاریخ های صفویه مراجعه کرد. شیخ یونس از معاصران سید داماد و شیخ بهائی است.

سید یونس موسوی سقطی شامی عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل (۱) نوشته است، وی فاضل صالح و فقیه بزرگوار و از معاصران است. در آغاز عمر، چندی او را در شام ملاقات کردم. و در یکی از مجالس طلاق او شرکت کردم، وی، درباره عده آن زن که اینک از قید زوجیت آزاد شده سخنان دامنه داری اظهار کرد و احکام عده را مفصلاً شرح داد و از همگی مسائل و اقوال و ادله، استحضار داشت.

سید امیر یوسف

وی از فضیلتی بزرگوار است و از طبقه متأخر علامه حلی به شمار می آید. از تألیفات او بخشی از کتاب جامع الأقوال فی معرفه الرجال او را در رشت مطالعه کردم، این بخش به خط مولای فاضل مولانا عبدالغفار گیلانی شاگرد سید داماد نوشته شده است و خود کتاب از فوائد ارزنده ای برخوردار می باشد و از کتابهای علامه هم در آن نقل می نماید و به پندار من امیریوسف از علمای دولت صفویه با اندکی پیش از ایشان است. ظاهره مترجم حاضر همان صدر کبیر امیر محمد یوسف استر آبادی است که سابق بر این نام برده شده است.

سید امیر یوسف علی گرگانی هندی وی، از علمای بزرگوار روزگار شاه عباس صفوی بوده نخست در ایران

ص: ۵۶۲

می زیسته پس از آن به هندوستان رفته و طبع لطیفی داشته و کتاب بزرگی به نام فتوحات الانس در معجزات و فضائل ائمه طاهرین صلوات الله علیهم اجمعین به زبان پارسی در برابر کتاب نفحات الانس ملا جامی سنی مشهور که نزدیک به عصر می زیست و در باره برخی از صحابه و تابعان و مشایخ صوفیه و کرامات و مقامات ایشان تألیف کرده گرد آورده است و به دیگر از تألیفات و احوال او دست نیافتم و کتاب مزبورش در اصفهان نزد مولی ذوالفقار موجود میباشد.

شیخ یوسف بن محمد معروف به ابن خوارزمی

وی، از علمای بزرگ است کتاب «العملیات الموصلة إلى رب الارضین و السماوات» از تألیفات اوست، این کتاب را سید بن طاووس در کتاب المجتبی نام برده و پاره ای از اخبار را از او نقل کرده است و گویا از علمای عامه باشد.

خدا را شکر که نیمه بیشتر از مجلد پنجم ریاض العلماء را که آخرین حرف الفبا را در بر دارد در جوار روضه علمیه رضویه علی صاحبها الایف اثناء و التحیه ترجمه کرده و به پایان آوردم و از خدا می خواهم به ترجمه مابقی آن هم موفق گردم روز یکشنبه غره جمادی اولی سال ۱۴۰۹ ه. ق و انا الحقیق محمدباقر ساعدی ابن المرحوم المبرور حجه الاسلام شیخ حسین مقدس قده.

ص: ۵۶۳

آداب المتعلمين، طوسی، ۳۷۹

الف

اثبات الهداه، شیخ حر عاملی، ۵۲، ۴۳۰، ۴۴۹

اجازات افندی، ۵۵۵

اجازات شهید ثانی، ۲۸۶

اجازات علی بن حجه الله (سید شرف الدین) شولستانی، ۵۵۹

اجازه ابو هلال جزائری به ابن ابی جمهور احسائی، ۱۹۶

اجازه احمد بن نعمه الله بن خاتون عاملی به ملا عبدالله بن حسین شوشتری، ۵۸، ۱۸۳، ۱۷۹، ۲۳۷، ۳۸۴

اجازه احمد بن محمد بن فهد حلی (ابن فهد) به ابن ابی جمهور احسائی، ۱۹۶

اجازه حاج حسین نیشابوری به ملانوروز علی تبریزی، ۳۹۵، ۳۹۶، ۵۵۹

اجازه حسین بن احمد سوراوی به ابن طاووس، ۳۹

اجازه حسین بن عبدالصمد به شیخ بهائی (فرزندش)، ۱۶۶

اجازه حسین بن عبدالصمد به عبدالصمد فرزندش، ۱۶۶

اجازه حسین بن عبدالصمد به محمد باقر بن محمد حسینی استرآبادی میرداماد، ۷۰

اجازه حسین بن علی بن حماد لیشی واسطی به شیخ نجم الدین خضر بن محمد نعیم مطار آبادی، ۴۶۰، ۴۸۷

اجازه خطیب ابوالفضل یحیی بن سلام (یا: سلامه) بن حسین بن محمد حصکفی به

اجازه سید مرتضی به بصروی، محمد، ۲۶۰

اجازه شرف الدین (علی بن حجه الله) شولستانی به محمدتقی مجلسی، ۸۵

اجازه شیخ بهائی به شیخ یحیی یزدی، ۴۹۴

اجازه شیخ حسن بن شهید ثانی (زین الدین)، ۲۷۹، ۲۸

اجازه شیخ نجیب الدین یحیی بن احمد هذلی حلی به سید نجم الدین، ابو عبدالله حسین بن اردشیر بن محمد طبری، ۴۸۷

اجازه شیخ یوسف بن علوان فقیه معروف حتی به محمد بن زنجی، ۵۵۵

اجازه شهید اول به ابن خازن حائری، ۵۵۷، ۵۵۸

اجازه شیخ حسن بن شهید ثانی به علی بن نجم الدین بن محمد حسینی عاملی، ۳۷۳، ۳۱۳

اجازه شهید اول به ابن نجده (محمد بن عبدالعلی بن نجد) ۱۹۳، ۱۹۴

اجازه شهید ثانی (زین الدین) به حسین بن عبدالصمد (پدر شیخ بهائی)، ۵۰، ۸۵، ۴۲۷، ۲۸۶، ۲۸۰، ۲۵۲، ۲۰۶، ۱۶۶، ۴۷۰

اجازه شیخ حسن بن شهید ثانی به محمد بن نجم الدین بن محمد حسینی عاملی، ۳۷۳، ۳۱۳

اجازه شیخ حسن بن شهید ثانی به نجم الدین بن محمد حسینی عاملی، ۳۷۳، ۳۱۳

اجازه صهیونی به شیخ علی میسی، ۵۵۹

اجازه علامه حلی، ۵۳

اجازه علامه حلی به ابناء ابن زهره، ۳۷، ۵۵۸، ۴۸۲

اجازه شیخ علی کرکی به شرف الدین یحیی بن عزالدین حسین بن عشیره بن ناصر بحرانی یزدی، ۴۹۲

اجازه شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی، ۵۵۸، ۴۸۸، ۴۵۷

اجازه علامه حلی به محمد بن محمد رازی و بویه، ۲۷۸

اجازه علامه حلی به سید مهنا بن سنان بن عبدالوهاب حسینی مدنی، ۳۴۹، ۳۶۸

اجازه علامه حلی به هارون بن نجم الدین طبری، ۴۳۳

اجازه عبدالعالی بن علی بن عبدالعالی به ام محمد باقر بن محمد حسینی استرآبادی (میرداماد)، ۷۰

اجازه شیخ محمد سبط شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی، ۵۰۹

اجازه شیخ نجیب الدین یحیی بن احمد هذلی حتی به ابن أبزر حسینی، ۴۸۷

اجازه علی بن احمد بن حجت عاملی جبعی

ص: ۵۶۶

(پدر شهید ثانی) به نجم الدین بن احمد تراکیشی عاملی مشغری، ۳۷۲، ۳۷۳

اجازه محمدتقی مجلسی به آقاحسین خوانساری، ۸۵

اجازه محمدتقی مجلسی به عبدالحسین خاتون آبادی، ۸۵

اجازه محمدتقی مجلسی به محمدباقر و مجلسی، ۸۵

اجازه مقداد بن عبدالله سیوری حلی، ۳۴۳

اجازه ملاجلال دوانی به امیر حسین میدی، ۲۸۰

اجازه فخر المحققین (فرزند علامه حلی) به سید مهنا بن سنان بن عبدالوهاب حسینی مدنی، ۳۴۹، ۳۶۸

اجازه مؤلف قاموس به ابن حلوانی، ۱۴۱

اجازه محقق کرکی به احمد پدر شیخ نعمه الله خاتون، ۳۸۵

اجازه محقق کرکی به شیخ زین الدین جعفر برادر شیخ نعمه الله بن خاتون، ۳۸۵

اجازه محقق کرکی به شیخ نعمه الله بن خاتون، ۳۸۵

اجازه محمد بن قاسم بن معیه حسنی دیباجی مشهور به (ابن معیه) به ام الحسن فاطمه ست المشایخ دختر شهید اول، ۲۵۲، ۲۵۳

اجازه محمد بن قاسم بن معیه حسنی دیباجی (ابن معیه) به شهید اول، ۲۵۲

اجازه محمد بن قاسم بن معیه حسینی دیباجی (ابن معیه) به علی فرزند شهید اول، ۲۵۲

اجازه محمد بن قاسم بن معیه حسنی دیباجی ابن معیه) به محمد فرزند شهید اول، ۲۵۲

اجازه ملاحسنعلی شوشتری به محمدتقی و مجلسی، ۸۵

اجازه ملاعبدالله شوشتری به سید مصطفی تفرشی (صاحب نقدالرجال)، ۳۳۷

اجازه ملاعبدالله شوشتری به محمدتقی و مجلسی، ۸۵

اجازه نعمه الله بن خاتون عاملی به احمد (فرزندش)، ۳۸۲

اجازه نعمه الله بن خاتون عاملی به حسن بن علی بن شدم، ۳۸۴، ۳۹۴، ۴۵۷

اجازہ نعمہ اللہ بن خاتون عاملی بہ ملا عبد اللہ شوشتری، ۳۸۲، ۳۸۳، ۵۴۸

اجازہ ہبہ اللہ بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب حلی لغوی بہ سید جلال الدین ابوجعفر قاسم بن حسن بن محمد
بن حسن بن معیہ بن سعید حسنی دیباجی، ۴۵۲، ۴۵۳

ص: ۵۶۷

اجازة هبه الله بن داوود بن محمد اصفهانی (ابو المكارم) به شیخ منتجب الدین (صاحب فهرست)، ۴۵۵

اجازة یحیی بن سلام (یا: سلامه) بن حسین بن محمد حصکفی به سمعانی، ۵۳۴

احتجاج طبرسی، ۲۹۱

احسن التواریخ، حسن روملو، ۳۸۶

اختصار المصباح، سیدین باقی، ۴۸۰

اربعین، جد منتجب الدین، ۴۷۹

اربعین، شیخ بهائی، ۴۹۱، ۵۴۸

اربعین، شهید، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۹

اربعین، شهید اول، ۴۹۱

اربعین، منتجب الدین، ۴۹۵، ۵۲۴، ۵۲۵

الأربعین عن الأربعین، یوسف بن حاتم، الأربعین عن الاربعین فی فضایل امیر المؤمنین علیه السلام، ۵۳۰

ارشاد مفید، ۳۵، ۵۳۱

اسامی مشایخ الشیعه، شاگرد شیخ علی کرکی - رساله فی اسامی مشایخ الشیعه الاستبصار فی النص علی الائمة الاطهار، قاضی

ابوالفتح کراچکی، ۵۲

اسرار الائمة، ۲۰۷

اقبال سیدبن طاووس، ۸۲، ۲۳۸، ۳۷۹

امان الأخطار، سیدبن طاووس، ۴۲۶

امالی، ابو العباس ثعلب نحوی، ۴۶۳

امالی، مقرئ، ۲۷

امل الآمل، شیخ حر عاملی، اکثر صفحات انیس العابدین، ۵۰۳

ايضاح الاشتباه، علامه، ٤٣، ٤٣٦

ب

بحار الانوار، ٣٤، ٣٥، ٤٠، ٥٢، ٥٧، ٨٥، ٢٧٧، ٢٣٩، ٢٣٨، ٢٣٧، ٢٠٣، ٨٧، ٢٢٩، ٢٢٧، ٢٢٠، ٢١٨، ٢١٥، ٢٩٢، ٢٨٠، ٢٧١، ٢٥٠

٤٤٩، ٤٣٨، ٤٣٧، ٥٥٠، ٥٢٣، ٥١٠، ٥٠٩، ٤٨٥، ٥٠٣

بشاره المصطفى، محمد بن ابوالقاسم طبري، ٣٦١، ٤٠، ٥٢٦

بغية الوعاه، سيوطي، ٤٥١، ٤٨٤

البهجه لثمره (يا: لثمرات) المهجه، ٢٢٦

ت

تاريخ ابن خلكان به وفيات الاعيان تاريخ ابن شحنه، ٥٤٥

تاريخ ابن كثير شامي، ٤٢٠، ٤٢١

تاريخ بغداد، خطيب بغدادي، ٤٩٩

تاريخ جهان آرا، ٤٠٣

تاريخ الخلفاء، ٥٤٤

تاريخ يافعي، ٤٩٥

ص: ٥٦٨

تحفه الأبرار، حسن بن علي طبرسي، ٣٧٢

ترجمه المحبوب، قطب الدين محمد لاهيجي، ٢٨٩ تعليقات أمل الآمل، اكثر صفحات تعليقه خلاصه الأفتوال علامه حلي (تأليف شيخ بهائي) ٥٣٩، ٥٤٣

تفسير امام حسن عسكري، ٥٠

تفسير ثعالبى، ٥٠٨

تفصيل وسائل الشيعه ، ٥٦

تقويم البلدان، ٤١٢، ٤٥٨

تكملة أمل الآمل، ٥٥٠ .

تمهيد القواعد، شيخ زين الدين، ٦٣

تهذيب اللغه ازهرى، ٥٤٢

ج

جامع الاخبار، ٢٠٥، ٢٦٤

جامع المقال، رماحى، ٤٣٩

جلاء العيون، ٤٧١

جواهر الكلمات، ٣٤١

ح

حبيب السير، مير خواند ٣٨٧

حليه الاولياء، حافظ ابونعيم، ٥٠٨

حواشى شارع النجاه، سيد داماد، ٤٨٤

حواشى شرح صحيفه كامله، محمد تقى مجلسى، ٥٠٣

حواشی فرج الکرب، کفعمی، ۴۸۸

حواشی نجاریه علی القواعد العلامه، ۳۶۸

خ

الخراجیه، شیخ علی، ۱۵۱

خلاصه الأقوال، علامه حلی، ۳۲۱، ۴۲، ۵۳۹، ۴۳۸، ۴۳۶، ۴۳۵

د

الدر النظیم فی مناقب اللہامیم، یوسف بن حاتم الفقیه الشامی، ۵۵۰

الدروع الواقیہ، ۲۳۷

دفع المناوہ عن التفضیل و المساوہ، سیدحسین مجتہد عاملی، ۲۰۵

دمیہ القصر باخرزی، ۱۴۲، ۳۵۵

دیوان سید مرتضیٰ، ۵۳۸

ذ

الذکرى، شهید اول، ۳۶۷، ۴۸۴، ۴۸۶، ۵۴۹

الذیل، ابوسعید بن سمعانی، ۴۶۳

ر

رجال ابن داوود، ۵۳، ۵۸، ۹۲، ۴۸۲

رجال سید علی بن عبدالحمید حسینی از نجفی، ۳۶۰، ۵۵۴

ص: ۵۶۹

رجال سيد مصطفى تفرشی به نقد الرجال رجال شيخ طوسی، ۳۲۱، ۴۳۵، ۵۲۴

رجال شيخ فرج الله، ۳۷۷، ۵۶۱

رجال علامه حلی، ۳۳، ۳۸، ۴۳، ۴۹، ۵۳، ۲۰۰

رجال ميرزا محمد استر آبادی، ۵۵۱

رجال نجاشی، ۳۳، ۳۴، ۳۸، ۴۴، ۴۹، ۴۳۵، ۳۲۱، ۲۰۰، ۱۴۲

رد بر ملا رضی قزوینی، (تالیف ملا علی رضای تجلی)، ۲۰۸

رساله ابن ابی جمهور احساوی در امامت در رد فاضل هروی، ۳۸۱

رساله استخارات، ۳۷۲

رساله الجمعة، شهید ثانی، ۲۳۹

رساله اللمعه فی مسئله الجمعة، ۴۸۶

رساله تألیف یکی از فضلاي جبل عامل (از شاگردان محمدامین استرآبادی)، ۳۶۵

رساله فی اسامی مشایخ الشیعه، ۳۵۹، ۴۸۷، ۴۷۷، ۴۷۶، ۴۶۲، ۴۶۲، ۴۵۱، ۵۵۹، ۴۹۳

ز

الزواج و المواعظ، ۴۷۸

س

سرائر، محمد بن ادریس عجللی، ۴۸۴، ۵۵۵

سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر، ۲۳، ۱۱۷، ۱۱۶، ۷۰، ۶۴، ۶۳، ۳۵، ۳۳، ۲۱۷، ۱۹۷، ۱۹۲، ۱۸۳، ۱۷۷، ۱۱۸، ۲۳۰، ۲۴۵

۳۷۱، ۲۹۶

سعد السعود، ابن طاووس، ۴۵۵، ۴۹۸، ۵۰۲

سند الجمع بین الصحیحین، ۵۰۷

ش

شرايع، محقق حلی، ۴۸۱، ۴۸۵

شرح ارشاد شهيد اول، ۴۲۵، ۴۸۷، ۴۹۱

شرح التوضیح ابن هشام، از هری، ۵۰۲

شرح رساله اثني عشریه، شولستانی، ۴۲۲

شرح صحیفه کامله، سید داماد، ۵۰۳

شرح قصیده بدیعیه، صفی الدین بن سراياحلی، ۳۵۷

شرح لمع ابن جنی، ۲۸۴

شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید معتزلی، ۱۴۶، ۱۴۲

ص

صحیح بخاری، ۵۰۷

صحیح مسلم، ۵۰۷

صحیفه کامله سجادیه، ۵۷، ۵۸، ۵۱۹، ۴۵۲، ۵۱۸، ۵۱۴، ۵۱۲، ۴۷۳، ۴۵۳، ۵۳۱،

ص: ۵۷۰

ط

طب الرضا، ٥٣١

طبقات النحاه، سيوطى، ٩٦، ٤٥٤، ٤٩٨، ٥٠٢، ٥٠١

طبقات الوسطى، سيوطى، ٥٤٥

طرائف، سيد بن طاووس، ٢٥٦، ٤٧٨، ٥٤٨

ع

عالم آرا، ٤٧٨

عمده المقال فى كفر اهل الضلال، حسن بن على بن عبدالعالى، ٣٥٩، ٤٧٧

غ

غايه المطلوب، ٢٩٢

غوالى اللئالى، ابن ابى جمهورى احسائى، ٥٥٩، ٥٥٥، ٥٣٢، ٤٥٧، ٣٦٠، ٣١٠

الغرر و الدرر، سيد مرتضى، ٥٠١

الغيبه شهيد ثانى، ٥٥٨

ف

فرائد السمطين، حموينى، ٤٧٣، ٤٩٠، ٥٥٩

فرج الكرب و فرح القلب، كفعمى، ٥٠٤

فرحه الغرى، ابن طاووس، ٤٨٩

الفصيح، ثعلب، ٥٢٧

فلاح السائل، سيد بن طاووس، ٤٢٨، ٤٤٠

فوائد المدينه، ملا محمد امين استرابادى، ٣١٥، ٦٣، ٦١

فهرست العلماء، محمد بن علی حمدانی قزوینی، ۲۷۷

فهرست شیخ طوسی، ۴۴، ۴۹، ۱۷۲، ۲۰۰

فهرست شیخ منتجب الدین، اکثر صفحات

ق

قبس المصباح، صهرشتی، ۳۳۹

قصص الانبیاء، قطب راوندی، ۲۶، ۲۰۶، ۴۶۹، ۳۳۶

قواعد علامه حلی، ۲۷۸، ۳۶۸

ک

کامل، ابن اثیر، ۴۲۹، ۴۹۵، ۵۱۹، ۵۳۵، ۵۴۷، ۵۴۵، ۵۳۷

کتاب سلیم بن قیس هلالی، ۴۹، ۲۱۱، ۴۶۰

کتاب العمده، ابن بطریق، ۵۰۴

کتاب الفردوس، ۵۰۸

کشف المحججه، سید بن طاووس، ۲۰۲، ۴۵۷، ۴۵۸

کشف الغمه، علی بن عیسیٰ اربلی، ۲۵۲، ۵۳۳

ص: ۵۷۱

الكفايه، خزاز، ٥١٩

كنوز النجاج، طبرسى، ٤٦٠

ل

اللباب، ٤١٢

م

مجالس المؤمنين، قاضى نورالله شوشترى، ٥٣٤، ٤٢٦، ٤٢٥، ٣٩٨، ٣٠٧، ٢٧٨، ٥٥٧، ٥٣٧

المنتظم، ابن جوزى، ٥٣٥

مجمع الرجال، ٤٤، ٤٩

المجموع الرائق من ازهار الحقائق، سيد هبه الله موسى، ٥٥٠

مجموعه به خط جباعى (محمد بن على بن حسن)، ١٤٠، ٣٠٦

مجموعه شهيد اول، ٢٩

مختصر المصباح، ٤٠

مختلف الشيعه فى احكام الشريعه، علامه حلى، ٤٣، ٦١، ٤١٦، ٤٣٠

مدينه العلم، ابوجعفر بن بابويه (صدوق)، ٥٥٠

مراصد الاطلاع، ياقوت، ٤٣٨

مسائل الناصريات، سيد مرتضى، ٣٦١

مسند احمد بن حنبل، ٥٠٧

مشايخ شيعه، تأليف يکى از شاگردان حسين بن مفلح صيمرى، ٢٠٨

مصباح، شيخ طوسى، ٥٧

مصباح كفعمى، ٢٣٩، ٤٣٧

مصباح الانوار، ٤٤٩

مصباح الكبير، ٥٥٢

المصنف، ابو عبيد قاسم بن سلام، ٥٤١

المطالب في مناقب آل ابي طالب، ٤٥٥

معالم، ابن شهر آشوب، ٣٩، ٤١، ٤٢، ٤٧، ٢٠٣، ١٨٠، ١٣٥، ١٨٦، ٥٣، ٥٢، ٢٥٢، ٢٤٤، ٢٤٣، ٢٣٧، ٢١١، ٢١٠، ٣٣٦، ٣٢٤، ٣٢٠،
٢٨٣، ٢٥٧، ٢٥٦، ٤٨٤، ٤٨٢، ٤١٩، ٤١٠، ٣٦١، ٣٥١

٤٩٤، ٥٠٣، ٥٢٤

المعتبر، محقق حلي، ٤٨٥

معجم البلدان، ياقوت، ٥٢٧

مغنى اللبيب، ابن هشام، ٤٧٠

مفتاح القلوب، ٢٩٠

مقاتل الطالبين، ٥٢١

مقامات، قاسم بن علي حريري، ٤٦٨

مناجات خمسه عشر امام سجاده، ٥٠٣

مناقب، ابن شهر آشوب، ٩٨، ١١٠، ١٣٥، ٢٥٧، ٢١٢، ٢١١، ٢٠٦، ١٧٨، ١٧٧، ٤١٨، ٣٤٥، ٣٣٦

مناقب الادباء، عبدالرحمن بن انباري نحوي، ٤٦٣، ٤٦٤

مناقب امير المؤمنين، ابن مغالي، ٤٧٢، ٥٠٨

ص: ٥٧٢

مناقب صدرالائمه، اخطب خوارزم، ٤٧٣

المنتهى...، علامه حلي، ٢٠٣

منهج المقال، استرآبادي، ٣٧٧، ٣٧٨

منيه المرآيد، شهيد ثاني، ١٤٩

مهج الدعوات، سيدبن طاووس، ٣١٥، ٤٣٧

ن

نثر اللآلي، احسايبى، ٥٥٥

نزهه الالباء فى طبقات الأدباء، انبارى، ٥٤٦

نزهه الناظر (النواظر)، ٢٠٧، ٤٨٥

نظام الأقوال، نظام الدين قرشى، ٤٨٩، ٥٥٩

نقدالرجال، تفرشى، ٥٨، ١٣٨، ١٤٢، ٣٠٠، ٢٧٩، ٢٢٤، ٢١١، ١٩٨، ١٩٧

نواقص الروافض، ٤٠٦

نهج البلاغه، سيد رضى، ٤٨٦، ٥٤٧

و

الوافى فى علم القوافى، ٥٤١

وثيقه النجاه، افندى، ٥٤٩

وسائل الشيعه، شيخ حر عاملى، ٣٨٥، ٥٤١، ٥٦٠

وصول الاخبار الى علم درايه الاخبار، ٢٠٣

وفيات الاعيان، ابن خلكان، ٥٦، ٥٧، ٤٢٠، ٤١٨، ٣٥٥، ٢٤٤، ١٧٤، ١٤٧، ٤٧٠، ٤٦٧، ٤٦٦، ٤٦٤، ٤٦٢، ٤٢١، ٤٩٩، ٤٩٦، ٤٧١

ى

یادداشتهای شیخ حسن بن شهید، ۴۶

یادداشتهای شیخ علی سبط شهید ثانی، ۵۵۴

یادداشتهای شهید اول، ۴۵۶، ۴۷۴

یادداشتهای ملا محمدرضا مشهدی جی شاگرد شیخ بهائی، ۲۷

یتیمه الدهر، ثعالبی، ۴۷، ۱۴۲، ۱۷۴

الیقین، سید بن طاووس، ۳۹

ص: ۵۷۳

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه

اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

